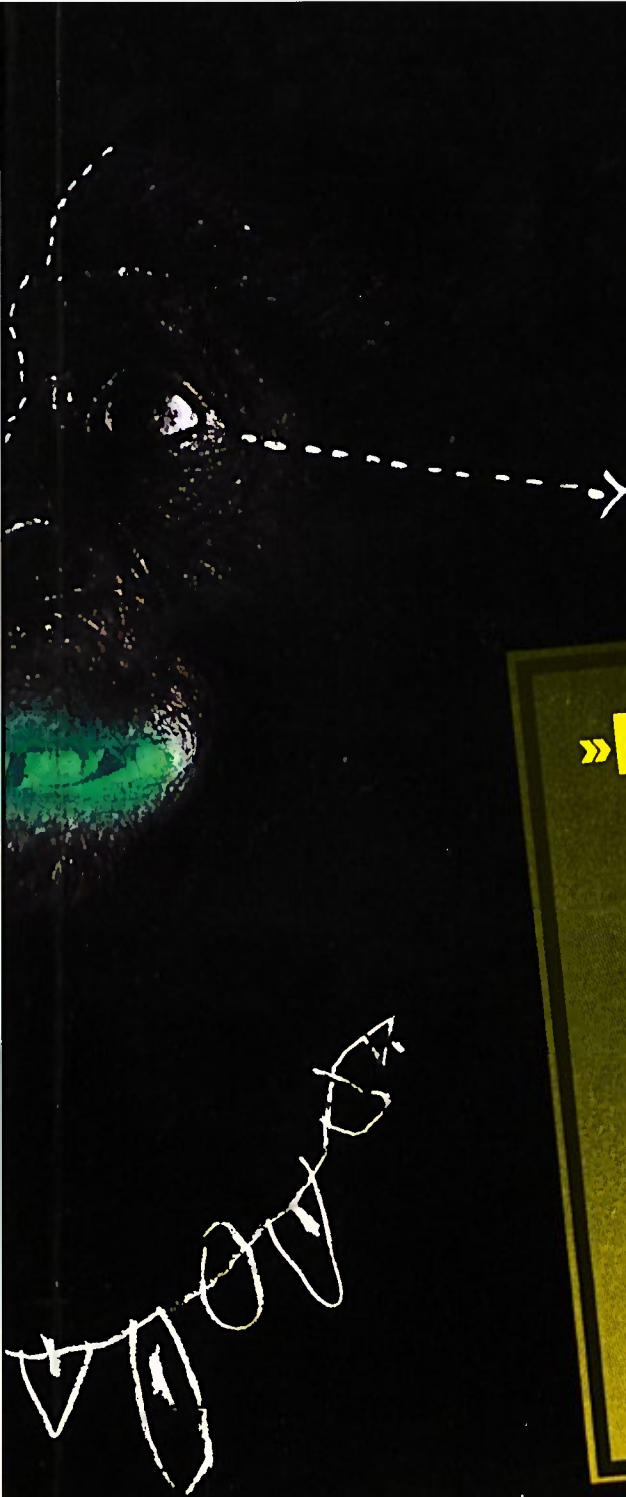

borec

»LIBERALIZEM«

o
Sloveniji

Dr. Božo Repe

I Z P R I H O D N J E Š T E V I L K E

Dr. Božidar Jezernik

SPOL IN SPOLNOST *IN EXTREMIS*

Antropološka
študija
o nemških
koncentracijskih
taboriščih
Dachau
Buchenwald
Mauthausen
Ravensbrück
in Auschwitz

1933–1945

Dr. Janko Jurek

borec

«LIBERALIZEM»

Slaceništvo

SPOL IN SPOLNOST IN EXTREMIS

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323(497.12)“1965/1974”
329.15(497.12)“1965/1974”

RIPE, Božo

“Liberalizem” v Sloveniji / Božo Repe. – Ljubljana : RO ZZB NOV
Slovenije, 1992. – (Borec, ISSN 0006-7725 : 44, 9-10)

32142848

Dr. Božo Repe

»LIBERALIZEM«

o

Sloveniji

Knjiga »Liberalizem« v Sloveniji je nekoliko predelana doktorska 5
disertacija, ki sem jo septembra 1991 zagovarjal na zgodovinskem
oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani.

Odločitev o tej raziskovalni temi sega v začetek osemdesetih let, ko
sem se kot arhivski delavec prvič seznanil z dokumenti iz obdobja
»liberalizma«. Do tedaj o »liberalizmu« nisem vedel praktično nič: v
času, ko se je dogajal, sem odraščal in političnega dogajanja nisem
spremljal preveč natančno, med mojim študijem pa še ni bila predmet
obravnave. Ob prebiranju – tedaj sicer strogo zaupnih gradiv – sem
vedno bolj postajal prepričan, da so razlogi (ali vsaj njihov pomemben
del) za tedanjo krizo, ki se je krepila, v nasilni prekinitvi »liberalnih«
procesov iz začetka sedemdesetih let in da je zato nujna celostna in
objektivna zgodovinska obravnava tega obdobja.

Do druge polovice osemdesetih let tak načrt ni bil izvedljiv, ne toliko
zaradi zakonskih določil in arhivskih pravilnikov o (ne)dostopnosti
gradiva, kot zaradi političnih razlogov: tedanja slovenska in v precejšnji
meri tudi jugoslovanska garnitura sta svojo oblast utemeljevali prav
na obračunu z »liberalizmom«.

Ko je v slovenskem prostoru začela nastajati in se krepiti izvenpartijska
opozicija, je do bolj demokratičnih procesov – po 10. kongresu aprila
1986, ko je vodstvo prevzel Milan Kučan – prišlo tudi v ZKS in odprle
so se možnosti za raziskovanje »liberalizma«.

Ta je med letoma 1987 in 1989 postajal vroča politična tema, ki jo je
tedaj še neformalna opozicija dodobra izrabila za kritiko edine in
vladajoče stranke. Smrt Staneta Kavčiča (še prej pa njegovi poskusi,
da bi odgovoril na nekatere javne napade), intervju Igorja Bavčarja s
Kavčičem (objavljen v Časopisu za kritiko znanosti že po njegovi smrti),
Kavčičev Dnevnik in spomini (prav tako izdan po smrti), zapisi o aferi
25 poslancev (npr. v Časopisu za kritiko znanosti št. 100/101 leta 1987),
knjiga Igorja Omerze Cestna afera, poskusi prizadetih politikov (zlasti
Mitje Ribičiča in Franca Šetinca), da pojasnijo svoje tedanje ravnanje
in poglede na dogajanje v šestdesetih in sedemdesetih letih, razne javne
tribune in pogovori na to temo, vse to je dodobra razgrelo slovensko
(pa tudi jugoslovansko) politično javnost.

Tovrstne novinarske in publicistične objave (čeprav pomanjkljive in politično obarvane, pogosto pa tudi enostranske in netočne) so olajšale raziskavo, saj so viri postajali dostopnejši, udeleženci dogajanja zgovornejši, sama tema pa detabuizirana. Seveda pa je zaradi tega politično zanimanje za »liberalizem« začelo tudi plahneti.

6. *O* bistveno spremenjenih političnih razmerah in ob večji časovni distanci – prav ob izidu te knjige mineva dvajset let od obračuna s Stanetom Kavčičem – se tako veča tudi možnost za popolnejšo in racionalnejšo, predvsem pa bolj strokovno obravnavo »liberalizma«, k čemur bo, upam, prispevalo tudi to delo.

O raziskavi sem skušal zajeti tako slovenske kot jugoslovanske razmere v obravnavanem obdobju. Pri tem se kombiniral dva pristopa: sintetične študije tam, kjer dosedanja raziskanost problematike to omogoča (npr. pri uvodu, pri primerjavi slovenskega »liberalizma« z drugimi liberalizmi, pa tudi pri posameznih poglavjih o »liberalizmu« v Sloveniji), in podrobnejši (bolj faktografski) pristop tam, kjer je dogajanje znano v grobih obrisih, bolj po dogodkovni in manj po vsebinski plati (npr. pri cestni aferi).

Že kmalu potem, ko sem se lotil raziskovalnega dela, sem spoznal, da bodo nujno potrebne nekatere vzporedne, za razumevanje celotnega obdobja nič manj pomembne študije, ki pa jih (predvsem zaradi preobsežnosti) ne bo mogoče vključiti v osnovno raziskavo. Kolikor sem mogel, sem te teme obdelal (npr. odnos do izvenpartijske opozicije – v Sloveniji še posebej do skupine intelektualcev okrog revije *Perspektive*, slovensko-jugoslovanske odnose v šestdesetih letih, možne primerjave med slovensko oziroma jugoslovansko in vzhodnoevropsko partijsko in izvenpartijsko opozicijo). V glavnem so bile te teme objavljene in so v knjigi tudi povzete, citirane ali kako drugače upoštevane.

O spremni besedi sem seveda dolžan povedati nekaj tudi o virih in literaturi. Literature, kot vemo, za to obdobje ni prav dosti. O »čistih« zgodovinsopisnih delih skorajda ne moremo govoriti. »Temeljno« delo je knjiga dr. Dušana Bilandžića *Istorija Socialističke federativne Jugoslavije* (Školska knjiga, Zagreb, 1985), ki pa je enako kot tudi druga Bilandžićeva besedila v prvi vrsti politološka študija. Od jugoslovanskih zgodovinarjev se je s tem obdobjem povojne zgodovine deloma ukvarjal dr. Branko Petranović. Poleg knjige *Historija Jugoslavije 1918–1978* (Nolit, Beograd, 1980) je njegovo najobsežnejše delo na to temo, izdal ga je skupaj z dr. Momčilom Zečevićem, zbirka virov *Jugoslavija 1918–1984* (Rad, Beograd, 1985). Selekcija virov v knjigi pa je dokaj subjektivna, mnogi dokumenti so skrajšani ali

»prirejeni« (izpuščeni so posamezni stavki ali odstavki, tako da dokumenti dobijo drugačen pomen). Uporabnejše (predvsem v faktofskem smislu) so obsežne opombe.

Drugi jugoslovanski zgodovinarji so se s tem obdobjem povojne zgodovine ukvarjali bolj obrobno, njihovi prispevki so v glavnem omejeni na posamične članke v različnih jugoslovanskih revijah in časopisih.

Oč so o Jugoslaviji pisali publicisti v zahodnoevropskih državah in v Združenih državah Amerike, vendar gre predvsem za politološke študije, ki obravnavajo politične in ekonomske razmere v vzhodnoevropskih državah.

Druga dela o obravnavanem obdobju so skoraj izključno publicistična ali spominska, kar velja tako za samostojne publikacije kot sorazmerno številne članke, okrogle mize, razprave, feljtone ipd., ki so v drugi polovici osemdesetih let izhajali v jugoslovanskih revijah in časopisih. Kolikor sem mogel, sem to produkcijo spremljal, a sem jo sprejemal s kritično distanco (kar velja tudi za zgoraj navedena dela) in upošteval tisto, kar je bilo mogoče preveriti na primarnih virih ali vsaj z ustnimi pričevanji.

Kolikor so se prispevki slovenskih zgodovinarjev nanašali na obravnavano temo, sem jih upošteval. Predvsem raziskave dr. Jerce Vodušek-Starič, mag. Aleša Gabriča (pri uvodu) in dr. Dušana Nečaka (pri obravnavi dogajanja v šestdesetih letih, še posebej v letu 1968), pa tudi nekatere druge študije, diplomske in magistrske naloge.

O celoti vzeto mi literatura (z izjemo redkih strokovnih člankov) ni dala zanesljive opore.

Pri uporabljenih virih gre za gradivo CK ZKS (ki ga sedaj hrani Arhiv Republike Slovenije) in CK ZKJ (sedaj – kolikor mi je znano – shranjen v arhivu nekdanje Jugoslavije v Beogradu) ter njunih organov: zapisniki in magnetogrami sej, za obravnavo na sejah dodano gradivo, poročila, ocene, resolucije, kongresna gradiva, dokumentacija občinskih in mestnih komitejev, univerzitetnega komiteja ipd.). Podobno velja za gradivo nekaterih drugih tedanjih družbenopolitičnih organizacij (SZDL, ZSS, ZSMS). Od oblastnih organov sem največ uporabljal skupščinsko gradivo (poleg magnetogramov s sej zborov predvsem gradivo skupščinskih delovnih teles, tj. raznih komisij in odborov ter predsedstva skupščine) in gradivo IS SRS (zapisnike in magnetograme sej ter na sejah obravnavano gradivo). Uporabljal sem tudi revijalno, časopisno in filmsko gradivo, arhiv Teorije in prakse, dokumente iz zasebnih arhivov in osebnih zbirk (npr. zbirke Edvarda Kardelja).

8 Gradiva je ogromno, čeprav zapisniki nekaterih pomembnih sestankov – predvsem na zvezni ravni – bodisi niso ohranjeni, bodisi niso dostopni. Tisti, ki so mi bili dani v uporabo, pa so napisani zgolj formalno, brez vsebinskih povzetkov. To velja zlasti za neformalna oziroma »delovna« telesa (kot je bil nekaj časa npr. sekretariat IK CK ZKJ), »aktivne« ipd. Neposredno ozadje nekaterih pomembnih odločitev jugoslovanskega vrha, zlasti pa Tita, v tistem času ostaja tako še naprej nepojasnjeno ali le deloma pojasnjeno, čeprav so splošni vzgibi zanje vsaj v grobem prepoznavni.

O celoti vzeto – tu mislim predvsem na slovenski »liberalizem«, ki je vendarle glavna tema obravnave – pa sem imel možnost pregledati večino (tudi ključnega) gradiva in se mi je kot problem zastavljalo predvsem vprašanje kritične selekcije.

Š tedanjimi udeleženci sem se pogovarjal šele potem, ko sem pregledal pisno gradivo. Njihova pričevanja sem medsebojno primerjal in upošteval zgolj tista, ki se (v kombinaciji s pisnimi gradivi) ujemajo oziroma so dovolj verodostojna. Pri tem je večji poudarek dan »liberalni« strani, kar pa ni posledica vnaprejšnje oziroma enostranske opredelitve pisca, marveč dejstva, da niso obstajali kot organizirana skupina in niso delovali konsistentno, tako da je bilo njihove namene in dejavnost težje identificirati in prikazati. Njihova neposredna »sled« je v političnih dokumentih pač šibkejša, kot to velja za »konservativno« stran, še zlasti, ker kritika na njihov račun pogosto daje izkrivljeno podobo dejanskih hotenj.

Razgovore s tedanjimi političnimi in drugimi javnimi delavci sem opravil individualno (z izjemo pogovora, ki ga je v redakciji Dela decembra 1990 pripravila novinarka Slava Partlič in pri katerem sem bil tudi sam navzoč), in to: z Janezom Kocijančičem, Markom Bulcem, dr. Francetom Hočevarjem, Frančkom Mirtičem, dr. Francem Hudejem, dr. Stanetom Kranjcem, dr. Zdenkom Roterjem, dr. Borisom Majerjem, Miranom Goslarjem, Jožetom Smoletom, Vinkom Hafnerjem, Mitjo Ribičičem, Sergejem Kraigherjem, Stanetom Dolancem, na pogovoru za Delo pa sta sodelovala poleg nekaterih že navedenih še Mojca Drčar-Murko in dr. Ermin Kržičnik. Obširne odgovore na zastavljena vprašanja mi je iz Indije, kjer je tedaj služboval kot veleposlanik, prijazno poslal dr. Ernest Petrič. Z Milanom Kučanom sem se o posameznih problemih iz tega obdobja »neformalno« pogovarjal ob raznih priložnostih, toda intervjuja z njim mi zaradi njegove pre zaposlenosti ni uspelo realizirati. Pogovarjal sem se tudi z nekaterimi »liberalci« iz Makedonije, tako dr. Dimitrom Mirčevim, dr. Slavkom Milosavlevskim, Krstom Crvenkovskim. Slednja sta mi prav tako poslala obširne odgovore na vprašanja o makedonskem »liberalizmu«.

Zelo mi je žal, da se nisem mogel pogovoriti s Stanetom Kavčičem (zaradi njegove prezgodnje smrti). Sodelovanje mi je odklonil France Popit – z utemeljitvijo, da je vse zapisano v dokumentih. Seveda je še veliko ljudi, ki bi lahko pojasnili podrobnosti o tedanjem dogajanju ali s svojimi pogledi dopolnili podobo tistega časa. Mnogi so to prek javnih medijev že storili ali pa morda še bodo. Sam sem se bil na določeni točki raziskave prisiljen omejiti, drugače ta še dolgo ne bi bila končana. Knjiga sama pomeni tudi dovolj velik izziv za tiste, ki so se še pripravljali vključiti v razpravo o obdobju »liberalizma«.

9

Osem, ki so bili pripravljani sodelovati, se iskreno zahvaljujem. Čeprav nisem citiral vseh in vsega, kar se jim je zdelo pomembno (zlasti ne opredelitev, ki so jasno razvidne iz originalnih gradiv in so jih v pogovorih skušali zgolj dodatno pojasniti), so mi bili v veliko pomoč pri razumevanju tedanjih razmer.

Zahvaljujem se tudi prijateljem in kolegom iz vseh arhivov, v katerih sem pregledoval gradivo. V prvi vrsti pa gre moja zahvala mentorju profesorju dr. Dušanu Nečaku, ki je temo v še zelo negotovih časih sprejel, mi svetoval in pomagal, in tudi drugima dvema članoma komisije, profesorju dr. Tonetu Ferencu in profesorju dr. Mirku Stiplovšku.

TITO IN CHURCHILL AVGUSTA 1944 V NEAPLJU. Tito je sicer obljubil, da v Jugoslaviji po vojni ne bo komunizma oziroma da bo ohranjen večstrankarski sistem. Vendar se Komunistična partija Jugoslavije med vojno pridobljeni dominantnosti ni nameravala odpovedati. Bivše meščanske stranke so imele – tudi zaradi svoje medvojne dejavnosti – lahko le marginalno vlogo.

(Fotodokumentacija revije Svobodna misel.)

KONGRES OSVOBODILNE FRONTE V LJUBLJANI, 15. DO 16. JULIJA 1945. Kongres naj bi simboliziral voljo vseh Slovencev, da je Osvobodilna fronta edina in enotna politična predstavnica naroda in da drugih političnih skupin ali strank zunaj nje ali v njej, izvzeta je bila Komunistična partija Slovenije, slovenski narod ne potrebuje.

(Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana.)

EDVARD KOCBEK, EDVARD KARDELJ, JOSIP VIDMAR, JOSIP RUS IN BORIS KIDRIČ NA PRVEM KONGRESU OSVOBODILNE FRONTE V LJUBLJANI. Kocbek je na kongresu govoril o Osvobodilni fronti kot skupni zgradbi, ki se je razvila iz koalicije raznih strank in nato dala prvenstvo komunistični partiji. V naslednjih letih je postal najbolj kritičen oponent uvajanja partijske države in je zato prišel v spor z nekdanjo »tovarišijo«. Spor je tlel dlje časa in se je leta 1952 končal z dokončnim razidom, povod zanj pa je bila Kocbekova knjiga Strah in pogum.

(Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana.)

MLAD PARTIZAN VOLI.

(Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana.)

PREDSTAVITEV NAČINA IZVEDBE VOLITEV V USTAVODAJNO SKUPŠČINO, TISKOVNI URAD SLOVENIJE, 1. NOVEMBRA 1945. Na prvih povojnih volitvah v Jugoslaviji opozicija ni sodelovala, ker ji je bilo delovanje onemogočeno (v Sloveniji se ji ni uspelo niti konstituirati). Kdor se ni strinjal z listo Osvobodilne fronte oziroma Ljudske fronte, je svoj glas lahko oddal v skrinjico brez liste (tako imenovano črno skrinjico). Pomembnejša od rezultatov je bila udeležba na volitvah. V Jugoslaviji je bil uveden tako imenovani »sistem ljudske demokracije«, neke vrste »prehodna« faza med kapitalizmom in socializmom.

(Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana.)

SODNA OBRAVNAVA PROTI ČRTOMIRU NAGODETU IN SOOBTOŽENIM, 2. AVGUSTA 1947. Obračun s tako imenovano Nagodetovo skupino, edino resnejšo povojno predstavnico meščanske opozicije v Sloveniji, je bil izveden na političnem procesu. Razlogov za proces je bilo več: od medvojnih zamer skupini, ki se je opredelila kot »sredinska«, do bojazni pred formalnim konstituiranjem opozicije, ki jo je ustava sicer dovoljevala.

(Muzej novejše zgodovine, Ljubljana.)

PRVO POGlavJE

OPOZICIJSKA IN ALTERNATIVNA GIBANJA
V SLOVENIJI IN JUGOSLAVIJI OD KONCA VOJNE
DO ZAČETKA ŠESTDESETIH LET

I.

- 16 Prva leta po drugi svetovni vojni je bil v Jugoslaviji formalno obnovljen večstrankarski sistem (tudi kot posledica mednarodnih obveznosti, npr. obljube Josipa Broza-Tita Winstonu Churchillu avgusta 1944 v Neaplju, da v Jugoslaviji ne bo uveden komunizem, in posledično tistih, ki so izhajale iz sporazuma Tito-Šubašić), vendar je šlo za sistem, ki je v politologiji označen kot »sistem s hegemono stranko«. Za ta sistem, ki je sicer »kompetetiven« (tj. z opozicijo), je značilno, da stranke bodisi formalno, bodisi neformalno niso enakopravne oziroma da je »v centru strankarskega sistema ena stranka, medtem ko na obrobju obstajajo sekundarne in drugorazredne stranke«.¹ V praksi to pomeni, da do zamenjave oblasti ne more priti, sistem pa opoziciji daje možnost sodelovanja v vladi in državnem aparatu in možnost vpliva na javno mnenje, vendar brez pretenzij, da spodkopuje hegemono vlogo vladajoče partije.

Večstrankarstvo v novi Jugoslaviji je bilo uzakonjeno še pred prvimi volitvami 25. avgusta 1945 z Zakonom o združenjih, zbora in javnih zborovanjih, za registracijo pa je zadostovalo petdeset podpisov za republiške in avtonomne stranke in sto podpisov za zvezne. Zakon je bil formalno zelo liberalen (stranka je lahko avtomatično začela delovati, če v petnajstih dneh ni bilo prepovedi, ta pa je bila možna le pri fašističnih in profašističnih strankah ter pri takih, ki bi spodbujale nacionalno, rasno ali versko nestrpnost. Tudi zvezna ustava iz januarja 1946 je v 27. členu priznala pravico do političnega združevanja,² zakonska ureditev je ostala praktično nespremenjena, dodana pa je bila (po sovjetskem vzoru) prepoved za stranke, ki želijo porušiti ustavno ureditev. Normativno je taka ureditev ostala do sprejetja druge ustave leta 1963, ko je bila posebej opredeljena vodilna vloga ZKJ in s tem uveden enostrankarski sistem (čeprav še ne tako izrazito kot v ustavi leta 1974), praksa pa je bila seveda povsem drugačna.

Večstrankarski – čeprav v praksi močno omejen – sistem je bil v vodstvu KPJ pojmovan kot prehodni, kar dokazuje tudi relativno hitro zatrtje opozicije, sicer z vmesno fazo, to je stališčem, da bi se večina od dovoljenih devetih opozicijskih strank lahko vključila v Ljudsko fronto (kar sta še leta 1945 zagovarjala tako Edvard Kardelj na prvem kongresu Ljudske fronte, kot Tito; že na drugem kongresu leta 1947 pa je Tito to možnost ovrzel). Opozicijske stranke na prvih povojnih volitvah zaradi pritiska nad njimi (nezmožnost, da obnovijo partijske organizacije, omejevanje možnosti javnih nastopov, sežiganje in trganje časopisov, omejevanje izdajanja pod raznimi izgovori, pa tudi precejšnje črtanje volilnih upravičencev s spisov³ niso sodelovale. Sodelovati na drugih niso več mogle. Kmalu po volitvah so se začeli tudi politični procesi proti strankarskim vodjem in tudi potencialnim organizatorjem opozicije. Že od druge polovice leta 1946 so se v govorih najvišjih voditeljev, zlasti pa Tita, začele pojavljati teze o pogubnosti večstrankarskega sistema za novo Jugoslavijo (poleg partijskih »principialnih« so bili kot razlog navajani tudi nevarnost razpada države, državljanska vojna, pa tudi povsem »pragmatični« razlogi – obnova porušene države), dopuščena pa je bila možnost »konstruktivne opozicije«, to je take, ki želi podpirati program Ljudske fronte. Na ustanovnem kongresu KP Srbije (8.–12. maj 1945) je sicer Tito – pod vplivom razmer v Srbiji, kjer so predvojne stranke imele velik vpliv, deloma pa tudi zaradi pritiskov zaveznikov, zlasti Angležev – podprl koncept vključevanja strank

v Ljudsko fronto, vendar kot »prehodno fazo«, kot začasno obliko, ki jo bo treba v prihodnosti likvidirati.

V Ljudsko fronto je še pred koncem vojne pristopilo nekaj strank (predvsem v želji, da se ohranijo in opozicijsko delovanje organizirajo tudi zunaj vladnih vrst, kamor so bile z razširitvijo sestave AVNOJA in njegovih organov pritegnjene), ki so po statutu imele pravico ohraniti samostojno organizacijo, vendar so na volitvah člani lahko kandidirali le na enotni listi Ljudske fronte. Zaradi nastopov v javnosti in skupščini – pri čemer je zlasti izstopal Dragoljub Jovanović (ki se je sicer – podobno kot nekateri drugi opozicijski prvaki, npr. Sava Kosanović – zavzemal za pluralizem znotraj Ljudske fronte) – je po obračunu z zunajfrontovsko opozicijo prišla na vrsto tudi neposlušna frontovska. Z obsodbo Jovanovića oktobra 1947 na deset let zapora, je ta v naslednjih dveh letih tudi dokončno zamrla. Vstop v Ljudsko fronto oziroma delitev opozicijskih strank na tiste, ki so tak koncept strankarskega sistema sprejele in tiste, ki ga niso, je praktično onemogočil konstituiranje združene opozicije in partiji olajšal izvedbo volitev zgolj z ljudskofrontno listo.

Ljudsko (prej osvobodilno) fronto so si v KPJ zamislili kot nadaljevalko narodnoosvobodilnega gibanja, kot organizacijo v kateri so sintetizirani vsi nacionalni in razredni interesi in ki naj bi zato nadomestila strankarsko organiziranost. V bistvu je šlo za posnemanje koncepta iz Slovenije, kjer so se ti procesi v glavnem uresničili že med vojno.

Septembra 1947 je drugi kongres Ljudske fronte le-to označil za trajno občenanodno organizacijo in za novo obliko političnega življenja v novi družbeni ureditvi, kritiziran oziroma zanikan pa je bil tudi dotedanji koalicijski značaj fronte. Resolucija Informbiroja (očitek o utapljanju KPJ v fronti) je nadaljnje homogeniziranje Ljudske fronte še pospešila.

Na tretjem kongresu, aprila 1949 je Ljudska fronta dejansko sprejela program KPJ kot svoj program, posamične stranke v njej so praktično izgubile svoj pomen in so bile razbite (še zlasti ostanki organizacij na terenu), vodstva pa razpršena. Stranke, ki so želele delovati izven Ljudske fronte pa so še prej (že od leta 1947) naletele na nepremostljive težave, delovanje (vključno s sodelovanjem na volitvah) izven Ljudske fronte je bilo praktično prepovedano, vsak program izven programa Ljudske fronte pa označen kot nesocijalističen in sovražen. Tako izvenstrankarska opozicija kot opozicija znotraj Ljudske fronte sta bili tako do leta 1949 dokončno zatrti (formalno sta kot »opozicijska« lista, vendar brez strank, izhajala še časopisa Republika, glasilo Republikanske stranke, do leta 1956, in Slobodni dom, glasilo Hrvatske republikanske seljačke stranke – te iz neznanih razlogov, verjetno pa zaradi »nepomembnosti« – celo do leta 1963).

¹ Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, Stranački pluralizam ili monizam, Institut društvenih nauka, Beograd, 1983, str. 29.

² Ustava FLRJ (slovenska izdaja), Uradni list, št. 10, str. 78, 1. februar 1946.

³ Dr. Dušan Bilandžić navaja številko 200 000 (geslo Jugoslavija – Enciklopedija Jugoslavije, str. 295), pri čemer naj bi volilno pravico izgubili zaradi »sodelovanja z okupatorjem«. Pero Morača govori o številki 194 158 od 838 345 volilnih upravičencev, kar je nekaj več kot 2,3 % – op. B. R. (Narodni front i komunisti 1938–1945, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1968, str. 117). Pri tem pa ni jasno, kaj je v to številko všteto: zgolj tisti, ki so v domovini ostali in jim je bila volilna pravica odvzeta ali tudi tisti, ki so ob koncu vojne Jugoslavijo zapustili in torej niso mogli voliti.

II.

18 V Sloveniji je imel opisani procese svoje specifičnosti. Predvojne meščanske stranke so se večinoma med vojno kompromitirale s sodelovanjem z okupatorji in po vojni niso imele praktično nobenega vpliva niti možnosti, da se ponovno organizirajo. Osvobodilna fronta pa je svoj koalicijski značaj med vojno (še zlasti pa po Dolomitski izjavi marea 1943) izgubila. Tako je bila ob koncu vojne Slovenija v tem pogledu »naprednejša« od drugih delov Jugoslavije, kar je že avgusta 1945 v Začasni ljudski skupščini povedal slovenski poslanec Dušan Kveder (ko je – edini – ugovarjal Dragoljubu Jovanoviću, ki se je zavzemal za večstrankarski pluralizem v Ljudski fronti na celotnem ozemlju Jugoslavije). Kveder je dejal, da so Slovenci, od komunistov do najbolj desnih elementov, prepričani, da v Sloveniji ni drugih strank razen Osvobodilne fronte (KPS je bila seveda izvzeta – op. B. R.) in da jih tudi ni potrebno ustanavljati.⁴

Podobno so menili tudi slovenski politiki doma. Kocbek je na 1. kongresu OF 15. in 16. julija 1945 v Ljubljani dejal, da je OF v Sloveniji nastala kot koalicija raznih strank, se nato začela razvijati v skupno zgradbo, prvenstvo pa, razumljivo, dala KPS, ki je znala najjasneje pokazati smer. Po Kidriču (na istem zboru) so bili zadnji ostanki koalicije v IO OF izbrisani na plenumu OF septembra 1944 (teren naj bi bil enoten že prej), zato opozicija v Sloveniji sploh ni možna. Enako stališče je Kidrič zastopal na 1. kongresu Ljudske fronte Jugoslavije slabe tri tedne kasneje, Josip Vidmar pa je v imenu OF dal posebno izjavo, da v Sloveniji ne obstaja in ne more obstajati poleg OF nobena druga stranka, OF zastopa celoten slovenski narod, v Sloveniji pa je obenem edina zastopnica LFJ.⁵

Take interpretacije pa so bile točne le deloma, saj je bila pluralistična tradicija v Osvobodilni fronti še zelo živa in med nekdanjimi zavezniki KPS v OF je tlelo tiho nezadovoljstvo zaradi vse večje partijske uzurpacije oblasti. To nezadovoljstvo je v imenu »raznih ljudi v Osvobodilni fronti, posebno kristjanov« zelo jasno in tudi pogumno izrazil Edvard Kocbek na seji CK KPS 4. oktobra 1946, ki so jo sklieali na njegovo željo.⁶

Očitno je Kocbek pod vplivom dogodkov in novih spoznanj v letu dni svoje – prej citirano – stališče spremenil ali vsaj dopolnil. Žal zapisnik seje ni ohranjen, reakcija članov pa je razvidna iz Kocbekovega dnevnika.⁷

Kocbek je partijskemu vodstvu predložil dejstvo, da na Slovenskem obstaja množično nezadovoljstvo, ki pa ne izhaja iz nostalgije po večstrankarskem sistemu, pač pa iz pravne in življenjske negotovosti. Negotovost pa ima vzroke v tem, da je pri »čiščenju terena« izginilo mnogo ljudi, da ni znana usoda vrnjenih domobrancev, da je bila uvedena tajna policija, ki je storila mnogo napak. Zaradi bojazni se v ljudeh pojavlja dualizem: na zunaj pritrjujejo novi oblasti, na znotraj pa so postali dvomljivi in zanikovalci. Poleg tega se razvija nepristna in neumestna sociološka diferenciacija, ki pa je načrtovana (Kocbek je pri tem povedal, da je že pred leti nasprotoval Kidričevemu stališču, da je treba uvajati radikalno diferenciacijo ker obstoječa predstavlja prešibko izhodišče za učinkovite družbene in politične spremembe). Opozoril je na način podržavljenja privatne lastnine in izvedbo agrarne reforme (s sodnimi procesi proti domnevnim oziroma »tehničnim« kolaboracionistom) ter še na vrsto drugih tedanjih napak v praksi (med drugim na slepo prenašanje sovjetske prakse, zanemarjanje ali negiranje pridobitev demokratičnih revolucij v Evropi, ki jih je vsrkala tudi slovenska kultura, in na zoževanje osebnih svoboščin v javnem izražanju, tisku, svetovnonazorski sferi in kulturnem področju). Bistveno za obravnavano temo pa je njegovo opozorilo, da je OF sicer teoretično najvišja in najvažnejša politična organizacija, v resnici pa (v imenu ljudstva) vso oblast nosi in izvaja poseben krog ljudi, ki ga ljudstvo ne more kontrolirati. Pri tem se poudarjajo splošni in delovnemu človeku skupni interesi, v

resnici pa daje prvenstvo ideološkim interesom. OF po njegovem ni postala tista skupna in osrednja narodna politična organizacija, kot je bila pojmovana od začetka narodnoosvobodilnega boja in kakršna bi zaradi svojstvenih pogledov in potreb morala biti. Zato imajo ljudje občutek da so prevarani in ogoljufani, kot vsakdanja resnica pa kroži misel, da je OF le taktična stavba, ki bo obstajala toliko časa, dokler bo prijala partiji. »Komunistična stranka ima v rokah vso državno oblast, zakonodajno in izvršilno, ima odločujoč vpliv na sodišča, vojsko, v njenih rokah je tajna politična policija, ona vodi uradno politično organizacijo, postavlja sekretarje vseh OF odborov, ki dejansko odločajo v vseh krajih, okrajih in okrožjih. Partija ima v rokah vse množične organizacije, tako OF, AFŽ in ZMS. V rokah ima ves tisk, kar ga je. Uravnava sindikate, fizkulturo. S posebno vneto se posveča šolstvu in vzgoji. Partiji obvladujejo vse ključne gospodarske postojanke, ki so prešle v državno last. Izven partije ne obstoja niti ena samostojna in od nje neodvisna organizacija. Oblast partije je torej totalna.«⁴ (Podčrtal B. R.).

19

Kocbek se je v nadaljevanju osredotočil še na odnos partije do cerkve in na koncu zahteval za svojo nazorsko skupino pravico soodločanja pri pomembnih družbenih zadevah. Najodločneje je protestiral proti logiki, da ne samo politično ampak celo duhovno samostojno nastopanje naprednih kristjanov »po logiki stvari« neogibno vodi v reakcijo.

Ta – v štiridesetih in verjetno tudi petdesetih letih – najbolj artikuliran »opozicijski« nastop (dejansko to niti ni bil, saj Kocbek vodilne vloge partije ni osporaval, pač pa zahteval le minimum pravic za svojo in druge nekdanje skupine v OF) je bil za Kocbekovo politično prihodnost najbrž usoden. Vendar je partija kljub trdni (in trdi) oblasti Kocbeka še potrebovala, tako zaradi notranjepolitičnih kot zunanjepolitičnih razmer, upoštevati pa je treba tudi psihološke razloge (skupaj preživeta težka medvojna leta). Do popolnega razkola znotraj »tovarišije« med nekdanjim članom IO OF in tedanjim podpredsednikom IO OF in podpredsednikom prezidija ljudske skupščine in partijskim vrhom je tako prišlo šele v letih 1950–1952 (ko je izšel Strah in pogum).

⁴ Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, Stranački pluralizam ili monizam, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1983, str. 8.

⁵ Dr. Jera Vodušek Starič, Problemi koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945–1952, doktorska disertacija, str. 210, Filozofska fakulteta v Ljubljani, oddelek za zgodovino.

⁶ Edvard Kocbek, Govor v CK KP Slovenije 4. oktobra 1946, revija 2000, 1990, št. 50/51, str. 215.

⁷ Kocbek piše, da so bili na sestanku Miha Marinko, Boris Kraigher, Stane Kavčič in Lidija Šentjure, poleg njih pa povabljeni Vidmar, Breceelj in Fajfar. S svojim referatom, ki ga je sistematično gradil nekaj dni, je naredil vtis, tako da so sejo preložili na naslednji dan popoldne. Vsi navzoči so zavzeli enotno linijo in odbili Kocbekove predloge in kritične misli. Očitno so mu, da ne razume marksizma – leninizma, da je postal glasnik reakcionarnih misli in teženj v OF, da ima okrog sebe organiziran krog, da ne zna ločiti politike od osebne in verske sfere, ipd. Kocbek je njihovo stališče ocenil kot odločno preozko in brez perspektive za nadaljnji razvoj na Slovenskem in v svetu. Negativni odgovor so partiji (kot pravi – indirektno), opravičevali s težko situacijo, potrebo po popolni disciplini, se pravi izključno oblasti partije v »današnji zakamufilirani obliki«. Kocbeku so se zdeli tragični, ker zaradi linije, ki je bila »sankeionirana zunaj njih, celo daleč od njih, ne smejo niti za piko popustiti«. Tragika prisotnih »nepartijcev« je v njihovi večji ali manjši servilnosti, njegova pa v tem, da poštena misel ne more prodreti zaradi nezaupanja, »ki ga ujete ljudje nujno imajo proti svobodnim«. (Edvard Kocbek, Dnevnik II., Cankarjeva založba, Ljubljana, 1991, str. 143–147.)

⁸ Prav tam, str. 222.

II.

18 V Sloveniji je imel opisani proces svoje specifičnosti. Predvojne meščanske stranke so se večinoma med vojno kompromitirale s sodelovanjem z okupatorji in po vojni niso imele praktično nobenega vpliva niti možnosti, da se ponovno organizirajo. Osvobodilna fronta pa je svoj koalicijski značaj med vojno (še zlasti pa po Dolomitski izjavi marca 1943) izgubila. Tako je bila ob koncu vojne Slovenija v tem pogledu »naprednejša« od drugih delov Jugoslavije, kar je že avgusta 1945 v Začasni ljudski skupščini povedal slovenski poslanec Dušan Kveder (ko je – edini – ugovarjal Dragoljubu Jovanoviću, ki se je zavzemal za večstrankarski pluralizem v Ljudski fronti na celotnem ozemlju Jugoslavije). Kveder je dejal, da so Slovenci, od komunistov do najbolj desnih elementov, prepričani, da v Sloveniji ni drugih strank razen Osvobodilne fronte (KPS je bila seveda izvzeta – op. B. R.) in da jih tudi ni potrebno ustanavljati.⁴

Podobno so menili tudi slovenski politiki doma. Kocbek je na 1. kongresu OF 15. in 16. julija 1945 v Ljubljani dejal, da je OF v Sloveniji nastala kot koalicija raznih strank, se nato začela razvijati v skupno zgradbo, prvenstvo pa, razumljivo, dala KPS, ki je znala najjasneje pokazati smer. Po Kidriču (na istem zboru) so bili zadnji ostanki koalicije v IO OF izbrisani na plenumu OF septembra 1944 (teren naj bi bil enoten že prej), zato opozicija v Sloveniji sploh ni možna. Enako stališče je Kidrič zastopal na 1. kongresu Ljudske fronte Jugoslavije slabe tri tedne kasneje, Josip Vidmar pa je v imenu OF dal posebno izjavo, da v Sloveniji ne obstaja in ne more obstajati poleg OF nobena druga stranka, OF zastopa celoten slovenski narod, v Sloveniji pa je obenem edina zastopnica LFJ.⁵

Take interpretacije pa so bile točne le deloma, saj je bila pluralistična tradicija v Osvobodilni fronti še zelo živa in med nekdanjimi zavezniki KPS v OF je tlelo tiho nezadovoljstvo zaradi vse večje partijske uzurpacije oblasti. To nezadovoljstvo je v imenu »raznih ljudi v Osvobodilni fronti, posebno kristjanov« zelo jasno in tudi pogumno izrazil Edvard Kocbek na seji CK KPS 4. oktobra 1946, ki so jo sklicali na njegovo željo.⁶

Očitno je Kocbek pod vplivom dogodkov in novih spoznanj v letu dni svoje – prej eitirano – stališče spremenil ali vsaj dopolnil. Žal zapisnik seje ni ohranjen, reakcija članov pa je razvidna iz Kocbekovega dnevnika.⁷

Kocbek je partijskemu vodstvu predložil dejstvo, da na Slovenskem obstaja množično nezadovoljstvo, ki pa ne izhaja iz nostalgije po večstrankarskem sistemu, pač pa iz pravne in življenjske negotovosti. Negotovost pa ima vzroke v tem, da je pri »čiščenju terena« izginilo mnogo ljudi, da ni znana usoda vrnjenih domobrancev, da je bila uvedena tajna policija, ki je storila mnogo napak. Zaradi bojazni se v ljudeh pojavlja dualizem: na zunaj pritrjujejo novi oblasti, na znotraj pa so postali dvomljivci in zanikovalci. Poleg tega se razvija nepristna in neumestna sociološka diferenciacija, ki pa je načrtovana (Kocbek je pri tem povedal, da je že pred leti nasprotoval Kidričevemu stališču, da je treba uvajati radikalno diferenciacijo ker obstoječa predstavlja prešibko izhodišče za učinkovite družbene in politične spremembe). Opozoril je na način podržavljenja privatne lastnine in izvedbo agrarne reforme (s sodnimi procesi proti domnevnim oziroma »tehničnim« kolaboracionistom) ter še na vrsto drugih tedanjih napak v praksi (med drugim na slepo prenašanje sovjetske prakse, zanemarjanje ali negiranje pridobitev demokratičnih revolucij v Evropi, ki jih je vsrkala tudi slovenska kultura, in na zoževanje osebnih svoboščin v javnem izražanju, tisku, svetovnonazorski sferi in kulturnem področju). Bistveno za obravnavano temo pa je njegovo opozorilo, da je OF sicer teoretično najvišja in najvažnejša politična organizacija, v resnici pa (v imenu ljudstva) vso oblast nosi in izvaja poseben krog ljudi, ki ga ljudstvo ne more kontrolirati. Pri tem se poudarjajo splošni in delovnemu človeku skupni interesi, v

resnici pa daje prvenstvo ideološkim interesom. OF po njegovem ni postala tista skupna in osrednja narodna politična organizacija, kot je bila pojmovana od začetka narodnoosvobodilnega boja in kakršna bi zaradi svojstvenih pogledov in potreb morala biti. Zato imajo ljudje občutek da so prevarani in ogoljufani, kot vsakdanja resnica pa kroži misel, da je OF le taktična stavba, ki bo obstajala toliko časa, dokler bo prijala partiji. »Komunistična stranka ima v rokah vso državno oblast, zakonodajno in izvršilno, ima odločujoč vpliv na sodišča, vojsko, v njenih rokah je tajna politična policija, ona vodi uradno politično organizacijo, postavlja sekretarje vseh OF odborov, ki dejansko odločajo v vseh krajih, okrajih in okrožjih. Partija ima v rokah vse množične organizacije, tako OF, AFŽ in ZMS. V rokah ima ves tisk, kar ga je. Uravnava sindikate, fizkulturo. S posebno vnemo se posveča šolstvu in vzgoji. Partiji obvladujejo vse ključne gospodarske postojanke, ki so prešle v državno last. Izven partije ne obstoja niti ena samostojna in od nje neodvisna organizacija. Oblast partije je torej totalna.«⁸ (Podčrtal B. R.).

19

Kocbek se je v nadaljevanju osredotočil še na odnos partije do cerkve in na koncu zahteval za svojo nazorsko skupino pravico soddločanja pri pomembnih družbenih zadevah. Najodločneje je protestiral proti logiki, da ne samo politično ampak celo duhovno samostojno nastopanje naprednih kristjanov »po logiki stvari« neogibno vodi v reakcijo.

Ta – v štiridesetih in verjetno tudi petdesetih letih – najbolj artikuliran »opozicijski« nastop (dejansko to niti ni bil, saj Kocbek vodilne vloge partije ni osporaval, pač pa zahteval le minimum pravic za svojo in druge nekdanje skupine v OF) je bil za Kocbekovo politično prihodnost najbrž usoden. Vendar je partija kljub trdni (in trdi) oblasti Kocbeka še potrebovala, tako zaradi notranjepolitičnih kot zunanjepolitičnih razmer, upoštevati pa je treba tudi psihološke razloge (skupaj preživeta težka medvojna leta). Do popolnega razkola znotraj »tovarišije« med nekdanjim članom IO OF in tedanjim podpredsednikom IO OF in podpredsednikom prezidija ljudske skupščine in partijskim vrhom je tako prišlo šele v letih 1950–1952 (ko je izšel Strah in pogum).

⁴ Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, Stranački pluralizam ili monizam, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1983, str. 8.

⁵ Dr. Jera Vodušek Starič, Problemi koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945–1952, doktorska disertacija, str. 210, Filozofska fakulteta v Ljubljani, oddelek za zgodovino.

⁶ Edvard Kocbek, Govor v CK KP Slovenije 4. oktobra 1946, revija 2000, 1990, št. 50/51, str. 215.

⁷ Kocbek piše, da so bili na sestanku Miha Marinko, Boris Kraigher, Stane Kavčič in Lidija Šentjure, poleg njih pa povabljeni Vidmar, Breclj in Fajfar. S svojim referatom, ki ga je sistematično gradil nekaj dni, je naredil vtis, tako da so sejo preložili na naslednji dan popoldne. Vsi navzoči so zavzeli enotno linijo in odbili Kocbekove predloge in kritične misli. Očitali so mu, da ne razume marksizma – leninizma, da je postal glasnik reakcionarnih misli in težen v OF, da ima okrog sebe organiziran krog, da ne zna ločiti politike od osebne in verske sfere, ipd. Kocbek je njihovo stališče ocenil kot odločno preozko in brez perspektive za nadaljnji razvoj na Slovenskem in v svetu. Negativni odgovor so partiji (kot pravi – indirektno), opravičevali s težko situacijo, potrebo po popolni disdisciplini, se pravi izključno oblasti »današnji zakamuflirani obliki«. Kocbeku so se zdeli tragični, ker zaradi linije, ki je bila »sankeionirana zunaj njih, celo daleč od njih, ne smejo niti za piko popustiti«. Tragika prisotnih »nepartijcev« je v njihovi večji ali manjši servilnosti, njegova pa v tem, da poštena misel ne more prodreti zaradi nezaupanja, »ki ga ujeti ljudje nujno imajo proti svobodnim«. (Edvard Kocbek, Dnevnik II., Cankarjeva založba, Ljubljana, 1991, str. 143–147.)

⁸ Prav tam, str. 222.

To je bil do konca desetletja tudi najbolj odmeven obračun, v njem pa je odseval tudi strah pred klerikalnim vplivom iz Vatikana oziroma povezovanjem s politično emigracijo in iz tega izvirajoča želja »zlomiti«⁹ ostanke nekdanje krščanskosocialistične skupine – iz katere bi pod Kocbekovim vodstvom lahko zrasla nova stranka.

20 Posamične skupinice istomišljenikov so se sicer v štiridesetih letih še skušale zasebno sestajati in razpravljati o političnih problemih, vendar brez večjih pretenzij po političnem delovanju (npr. nekateri nekdanji sodelavei predvojne krščanskosocialistične revije Dejanje), dokler jim tudi tega oblast ni prepovedala. O (domnevnem) poskusu organiziranja krščansko socialistične skupine je poročal angleški vicekonzul iz Ljubljane,⁹ vendar podatek ni preverljiv, tako, da ne vemo, kaj oziroma koga je s tem mislil.

Kljub radikalnemu uvajanju partijske nadoblasti in stalnemu nezaupanju do nekdanjih zaveznikov, zaradi katere OF koalicijskega značaja ni obdržala, pa se je pluralistična tradicija znotraj OF in kasneje SZDL – sicer v močno okrnjeni obliki a vendarle – ohranila (vsekakor precej bolj kot v drugih delih Jugoslavije).

Obračun s Kocbekom pa ni bil edini in ne najbolj drastičen obračun. Že prej, v času informiroja, je prišlo do obračuna z mnogimi kritičnimi intelektualci (zlasti tistimi, ki so pred vojno pripadali levici ali so bili pomembni člani KP) bodisi zaradi resničnega ali domnevnega simpatiziranja z resolucijo IB, bodisi na dachauskih procesih, ali pa zaradi drugih (političnih) razlogov oziroma starih zamer. Partijsko vodstvo se je vsaj toliko kot organizirane zunajpartijske opozicije balo frakcijskih bojov znotraj stranke, kar se je pokazalo že takoj po vojni (npr. ostre politične obsodbe vodilnega slovenskega komunista dvajsetih let, udeleženca znane razprave v KPJ o nacionalnem vprašanju leta 1923 Dragotina Gustinčiča, in pa izključitev Mirka Koširja, nekdanjega sekretarja PK KPJ za Slovenijo iz partije in njegov odhod na delo v industrijo – oba sta nekaj kasneje doživela grozote Golega otoka, ki jih Košir ni preživel).

Kljub tem negativnim izkušnjam pa se je kritično stališče do politike med delom inteligence ohranilo oziroma obnovilo (v precejšnji meri zaradi delno liberaliziranih razmer). V začetku petdesetih let so ga zlasti izražale nekatere stanovske organizacije (npr. Društvo slovenskih književnikov). Opozicijsko stališče se je – kot je za Slovenijo značilno – v petdesetih letih izražalo skozi kulturne boje (v začetku predvsem med zagovorniki socialističnega realizma in iskalci novih smeri), pri čemer so pomembno vlogo imele nekatere revije: v začetku petdesetih let Beseda, na koncu petdesetih Revija 57 in v prvi polovici šestdesetih let Perspektive.

Od formalne (točneje možne formalne) opozicije v Sloveniji neposredno po vojni (kasneje tako ni bila več mogoča) je najpomembnejša – praktično edino organizirano skupino – predstavljala t.i. Nagodetova skupina, ki je izhajala iz nekdanje Stare pravde, »sredinske«¹⁰ skupine, ki se je ob začetku vojne vključila v Osvobodilno fronto, nato pa iz nje izstopila oziroma se z njo razšla zaradi različnih ocen četniškega gibanja, premajhnega upoštevanja posameznih skupin v OF, oziroma predominantne vloge KP (kot so ocenjevali v skupini), različnih pogledov na način borbe (ocena nekaterih »sredincev«, da partizansko ozemlje v Sloveniji ni prikladno za partizansko bojevanje in iz nje izvirajoča zahteva po taktiziranju – čakanju zaveznikov).

Med vojno se je ta skupina zavzemala za Zedinjeno Slovenijo (z Istro in Koroško) v federativni Jugoslaviji, ni delovala proti narodnoosvobodilnemu gibanju (Ljubo Sire se je celo pridružil partizanskim enotam v Italiji in sodeloval v zaključnih bojih za osvoboditev Jugoslavije), v glavnem pa je bila (z izjemo propagande) politično pasivna.

Po vojni so njeni pripadniki – v pripravah na volitve jeseni 1945 – skušali vzpostaviti organizacijsko mrežo, ki bi omogočila delovanje legalne opozicije, imeli so nekaj stikov s prvaki drugih opozicijskih skupin po Jugoslaviji (Dragoljubom Jovanovićem) in nekaterimi tujimi konzularnimi predstavniki, v Sloveniji pa tudi z nekaterimi bivšimi poslanci SLS in Francem Snojem (ta je iz OF nameraval v opozicijo pritegniti del krščanskosocialistične skupine). To je zadostovalo za aretacijo, obtožbo (dodana je bila še obtožba o vohunski dejavnosti) in obsodbo petnajstih pripadnikov skupine – vseh intelektualcev in večinoma znanih javnih osebnosti (Črtomir Nagode, Boris Furlan, Leon Kavčnik, Zoran Hribar, Angela Vode, Pavla Hočevnar, Metod Kumelj, Svatoopluk Zupan, Vid Lajovic, Bogdan Stare, Metod Pirc, Elizabeta Hribar, Franjo Sirc, Ljubo Sirc, Franc Snoj) na procesu avgusta 1947 v Ljubljani. Kazni so bile drastične, od visokih zapornih kazni do smrti z ustrelitvijo (nad Črtomirjem Nagodetom je bila tudi izvedena, Metod Kumelj, sicer obsojen na petnajst let zapor, pa je naredil samomor). Ključno vlogo pri obsodbah so (poleg tedanjih razmer) verjetno odigrale zamere na račun sredine še iz vojnih in deloma predvojnih časov in kritičen odnos do tedanjih politikov in politike, zapisan v Nagodetovem dnevniku (ki je bil glavni obremenilni dokaz), politični namen pa je bil obsojence prikazati kot skupino razrednih sovražnikov in imperialističnih agentov.

21

Za najnevarnejšega nasprotnika pa je v slovenskem partijskem vodstvu v štiridesetih in v petdesetih letih veljala Cerkev. Proti Cerkvi je bila v štiridesetih letih usmerjena večina političnih, ideoloških, administrativnih in drugih ukrepov (zablembe premoženja, sodni procesi, preprečevanje dejavnosti ipd.). Vzroki za tako drastičen odnos so bili večplastni: medvojno ravnanje cerkvenih oblasti, bojazen, da bi mogla Cerkev ogroziti novo revolucionarno oblast, veliko materialno bogastvo, ki ga je bilo v skladu s tedanjimi revolucionarnimi ukrepi treba podržaviti, pa tudi nepopustljivost Cerkve (Vatikana) do novih oblasti in nastajajočega družbenega reda.

Leta 1945 je sicer prišlo do (precej izsiljenega) sporazuma med novo oblastjo in Cerkvijo.

Le-ta je izrazila lojalnost novi državi, priznala osvobodilno gibanje, obžalovala sodelovanje z okupatorjem in se obvezala graditi novo družbeno ureditev. Vendar je nekaj kasneje pismo jugoslovanskih škofov, pri katerem je imel odločilno besedo Štepinac (podpisali so ga tudi mariborski škof dr. Držičnik, goriški apostolski administrator dr. Turoš in tedanji generalni vikar Anton Vovk) – v katerem so močno obsodili materializem oziroma vse sisteme, ki niso utemeljeni na krščanstvu, zahtevali vrnitev premoženja in popolno svobodo za vse vrste katoliških dejavnosti – še istega leta odnose znova močno zaostri. Oblasti je še posebej razburilo, ker so pismo brali v večini cerkva.^{9a}

Odnos do Cerkve kot opozicijske sile, ki ji je treba jemati moč, je poleg strateških ukrepov, ki so zmanjševali njeno materialno in kadrovske moč (zablembe premoženja, sodni procesi proti duhovnikom), zajemal tudi vrsto taktičnih ukrepov: predvsem močno diferenciacijo med duhovniki, pridobivanje sodelavcev med njimi, ekonomske ukrepe; na »svoji« strani pa partijske čistke zaradi religioznosti ipd. CK KPS je vlogo duhovščine povezoval s svetovnimi razmerami (širjenjem vatikanskega vpliva) in je pričakoval dolgo in trdovratno borbo.

⁹ Jera Vodušek-Starič, Problemi koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945–1952, str. 262.

^{9a} Ljerkica Bizilj, Cerkev v policijskih arhivih, samozaložba, Ljubljana, 1991.

Po letu 1948 se je začasno začel spreminjati odnos do Cerkve oziroma duhovščine (tudi zaradi preokupacije z informbirojem), vendar se je v prvi polovici petdesetih (v kontekstu odnosov med Jugoslavijo in Vatikanom) znova močno zaostрил. V drugi polovici petdesetih se je – znova pod vplivom mednarodnih razmer (spremenjene vloge Jugoslavije in izvolitve papeža Janeza XXIII.) – v Sloveniji oblikoval milejši odnos do Cerkve. Poudarek je prehajal na politično borbo in od začetka šestdesetih tudi na postopno urejanje odnosov. Po letu 1955 so iz zaporov izpustili skoraj vse po vojni zaprte duhovnike. Od konca petdesetih let Cerkev v očeh partijskih ideologov tudi ni več veljala za najnevarnejšega nasprotnika (čeprav so njeno dejavnost organi državne varnosti še vedno skrbno spremljali in tudi intervenirali); ost protipozicijskega delovanja se je preusmerila na nastajajočo neformalno kulturniško oziroma intelektualno opozicijo in na znotrajpartijska »liberalna gibanja«.

III.

Od konca štiridesetih vse do osemdesetih let v Jugoslaviji torej ni bilo organizirane opozicije v klasičnem smislu, čeprav se je ta izraz v političnem žargonu često uporabljal pri oznaki posameznikov ali skupin, ki so vladajočemu režimu nasprotovali. Uradna politika je – zlasti od začetka petdesetih let dalje – potihem dovoljevala pluralizem v kulturi, umetnosti in deloma publicistiki ter posredno celo političnemu mišljenju (npr. različno tolmačenje marksizma in drugih filozofskih šol). Ta »tihi pluralizem« je bil seveda pogojen tako s prepovedjo političnega združevanja, kot (sprotno določano) »tolerančno mejo« do katere je ta dejavnost lahko segla. Zato je – zlasti pri delu inteligence – v vseh delih države in v vseh obdobjih obstajal enkrat bolj, drugič manj (odvisno od razmer) kritičen odnos do oblasti, vendar prek pisanja člankov in združevanja okrog posamičnih revij ta odnos praviloma ni segal. Med filozofskimi smermi je zelo odmevno jugoslovansko dimenzijo v letih 1960 (filozofsko-sociološki posvet na Bledu z ostro kritiko dialektičnega materializma) in 1963 (ustanovitev Korčulanske poletne šole) oziroma 1964 (ustanovitev revije Praksis) predstavljala skupina »praksisovcev« (v bistvu dve »šoli«: zagrebška in beograjska), med katerimi so imeli največji vpliv nekateri beograjski filozofi (dr. Mihajlo Marković, dr. Ljubomir Tadić).¹⁰ Skupina »praksisovcev« se je dejansko konstituirala na posvetu Jugoslovanskega združenja v Vrnjački Banji oktobra 1964 (Osnovne moralne vrednote naše družbe) in do konca šestdesetih let igrala vidno vlogo v t. i. »levi« kritiki družbene ureditve (npr. teze, da politika ne more biti obenem uspešna in moralno čista, da se je revolucionarna generacija utrudila, ostarela in umirila – ustvarila svojo državo in postala nekritična, da je država v gospodarskem in političnem kaosu, zveza komunistov pa konzervativna in nesposobna, da se bori za napredek; kritike volilnega sistema, državne uprave, vojske, koncepta samoupravljanja ipd.); kulminacijo pa je dosegla (z zahtevami po ustanovitvi konstruktivne opozicije na univerzi, ki naj bi »kontrolirala« oblast) pred študentskimi demonstracijami 1968, na katere naj bi (po tedanjih političnih ocenah) tudi imela precejšen vpliv.

Opozicija oziroma »alternativa« se je zaradi specifičnih razmer oblikovala predvsem znotraj edine (vladajoče) stranke ali vsaj »iz nje« (t. i. revizionizem), pri čemer so imeli praviloma pomembno vlogo vodilni komunisti.

Prvi in tudi najbolj znan tak povojni primer do obdobja »novega« »liberalizma« v šestdesetih letih je bil Djilasov. Če odmislimo osebne očitke na račun najvišjega kroga vodilnih revolucionarjev, ki mu je Djilas kot član najožjega partijskega in državnega vodstva (predsednik zvezne skupščine) pripadal (zapisane predvsem v Anatomiji neke morale),¹¹ je Djilasov koncept temeljil na – povsem točni – ugotovitvi, da v Jugoslaviji nastaja na eni strani nov »birokratski« razred, na drugi strani pa nova socialistična levica in da se ne more izključiti možnosti za razvoj dveh socialističnih strank (članki v Borbi med 11. oktobrom 1953 in 7. januarjem 1954).

Tako kot je Djilas izhajal iz kroga najbolj predanih revolucionarjev, je tudi njegova politična filozofija v bistvu izhajala iz »skrajnih« spoznanj znotraj KPJ – ZKJ, delno izraženih na 6. kongresu ZKJ 7. novembra 1952 v Zagrebu (resolucijsko odrekanje neposredni operativni in ukazovalni vlogi v državnih organih, gospodarstvu in družbi nasploh, izraženo tudi v preimenovanju KPJ). Seveda drugi v vodstvu tako radikalnemu zasuku, kot ga je storil Djilas, niso bili zmožni slediti (tudi če odmislimo njegovo netaktičnost, kjer bi se marsikaj lahko naučil pri Edvardu Kardelju), nad samim kongresom pa je (tudi zaradi Djilasove interpretacije, v bistvu pa zato, ker se najvišji partijski vrh in Tito intimno nikoli nista zmogla odpovedati monopolni vlogi) ves čas ležala senca dvoma. Rezerve do njega so v kasnejših (zlasti pa sedemdesetih) letih izražali najvišji voditelji, vključno s Titom, ki so tudi poskrbeli, da dejansko ni prinesel velikih vsebinskih zasukov.

23

Čeprav je pri Djilasu šlo za posamičen poizkus liberalizirati razmere, pa je – ustrezno vplivu, ki si ga je kot vodilni funkcionar lahko privoščil – njegovo pisanje vendarle naletelo na določen odmev, ki se je izrazil predvsem v posamičnih zahtevah po uvedbi frakcij in skupin v ZKJ in v analizi njegovih člankov v posamičnih skupinah (kot ena takih je bila tedaj identificirana skupina intelektualcev okrog partijskega glasila CK ZK Hrvaške Naprijed). Kasnejša Djilasova dela s politično vsebino (napisana konec petdesetih in v šestdesetih letih v glavnem v zaporu) predvsem zato, ker so bila tiskana v tujini, pa tudi zaradi sprememb v Jugoslaviji niso imela takega odziva.

Obračun z Djilasom je liberalistične težnje do začetka oziroma sredine šestdesetih let zavrl, discipliniral pa tudi tiste, ki so se v ZKJ z nekaterimi njegovimi tezami identificirali.

IV.

Odsotnost opozicije je imela za posledico, da so se realna družbena nasprotja – tako nerešena stara kot nastajajoča nova – kulminirala in (poskušala) v najvišjih partijskih organih. Že sicer specifično (socialistično) pojmovanje »splošne« demokracije (pravice človeka in državljana) so dodatno oteževala nekatera »nespremenljiva« stališča do nacionalnih pravic, zlasti teza (ki je veljala do konca petdesetih let), da je bilo nacionalno vprašanje v Jugoslaviji z revolucijo načelno rešeno enkrat za vselej.

Mednacionalni odnosi so bili sicer v letih 1945–1946 (dokler je obstajala opozicija) še predmet javnih sporov tako v zvezi s priznanjem posameznih narodov (npr. črnogorskega), kot konstituiranjem posameznih federalnih enot in razmejitvijo med njimi (npr. Kosovo, Sandžak), vendar so dokaj hitro izginili iz skupščinskih klopi in časopisnih strani. Seveda pa so problemi obstajali, le da so se skušali razreševati na zaprtih sestankih, predvsem pa po principu stroge partijske discipline, s pomočjo katere naj

¹⁰ Praksisovska filozofija je bila večplastna in često kontroverzna. Razvoj je šel od precej ortodoksne marksizma (z upoštevanjem primata zgodovinskega materializma) do eksistencializma (kar zlasti velja za zagrebško smer, ki je bila po usmeritvi bližja slovenskim Perspektivam) oziroma neopozitivistične anglosaksonske šole, – npr., filozofija jezika (beograjska smer). Politične ambicije so bile pri nekaterih praksisovcih očitne, vendar v opozicijskem smislu niso imeli formuliranega programa. Kritično so se izražali o oblasti, vendar so ostajali znotraj socialistične vizije. Na Zahodu so praksisovce uvrščali med neomarksiste, ki se navezujejo na mladega Marxa, eksistencializem, krščanski personalizem in kasneje strukturalizem. Od teh smeri je bil Praksis skoraj do konca zvest eksistencializmu. (Razgovor pisca z dr. Borisom Majerjem, 12. februar 1991.)

¹¹ Nova misel, št. 1, Beograd, januar 1954, str. 3–20.

bi ukrotili interese posameznih narodov oziroma federalnih enot, ki so jih zastopali tudi nekateri (vodilni) republiški komunisti, kar se je še posebej izražalo tudi v odnosih med Slovenijo in Jugoslavijo.

24 Že v prvem povojnem obdobju sta centralistični sistem (ob formalno sicer federalistično zasnovani ustavi) in egalitarna logika, resda dostikrat iz želje po enakomerni prerazporeditvi bremen in skromnih dobrin med federalne enote, izzivala prikrita nasprotovanja zlasti v razvitejšem delu države. Znani so primeri slovenskih protestov zaradi »izpustitve« pravice do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve iz osnutka prve jugoslovanske povojne ustave (ki je bila na zahtevo IO OF nato v ustavo vnesena).¹² Na seji CK KPS decembra 1945 je prišlo do polemike zaradi negodovanja nekaterih članov na račun količine premoga, ki bi ga iz Slovenije morali dostaviti zvezni vladi in do, kot je to označil Boris Kidrič, »lokalne« kritike poraznih izkopov na jugu, obenem pa tudi do izražanja bojazni, da bo zaradi tega obstala slovenska tekstilna industrija (rezultat polemike je bila zahteva po povečanem izkopu v Sloveniji).¹³

V stiskajočem se monolitnem primežu se je proti koncu vojne in neposredno po njej znašla že tako okrnjena slovenska pluralistična tradicija, izhajajoča iz OF: isti mesec, se pravi decembra 1945, je politbiro CK KPJ politbiroju CK KPS očital, da vpliv KPS pada, da je vse bolj izražena tendenca zlivanja partije in Osvobodilne fronte, da se v Sloveniji razvija teza o močni republiki Sloveniji in da so opazne separatistične tendence na škodo jugoslovanske celote, pa tudi nekatere druge stvari, ki niso bile v skladu s tedanjim zelo radikalnim pojmovanjem socialističnega razvoja.¹⁴ (Že prej, 22. novembra 1945, sta na konferenci KPS Kardelj in Kidrič ostro obsojala »socialdemokratizem, malomeščanstvo in liberalizem«.) Upiranje centralizatorski politiki (katere rdeča nit se vleče še iz novembra 1942, ko je v Slovenijo prišel »prenašat izkušnje« načelnik vrhovnega štaba Arsa Jovanović, vendar zaradi zgodovinskih okoliščin razni »primeri« takega ravnanja prerasejo v proces šele v zadnjih dveh letih vojne) je vidno iz nasprotovanj slovenskega ministrstva za industrijo leta 1946 takšni centralizaciji gospodarstva, kot je bila tedaj načrtovana, in ustanavljanju podjetij t. i. državnega, republiškega in lokalnega pomena,¹⁵ med povojne primere, skozi katere se je centralizacija odslakavala, pa lahko štejeemo uvajanje administrativnih oblik, ki Sloveniji niso ustrezale (t. i. »oblasti«) in distribucije, ki tudi tam, kjer je bilo sicer to mogoče, niso upoštevale dejanskega stanja (npr. delitev papirja na glavo prebivalstva ne pa glede na kulturne potrebe, ipd.).

Omeniti velja, da občasna iskrenja med zveznim in republiškim vodstvom niso bila značilna samo za Slovenijo, pač pa tudi za nekatere druge republike, prav tako pa so koreninila v preteklosti – federalistična struja v CK KP Hrvatske je bila npr. tik pred vojno v vodstvu CK KPJ obsojena kot nacionalistična, podobna oznaka je doletela Andrijo Hebranga med NOB, spori (dodatno zapleteni zaradi hrvatsko-srbskih odnosov) pa so se tudi tu vlekli ves povojni čas. Precejšnje probleme je imel politbiro CK KPJ tudi z nekaterimi makedonskimi komunisti, ki so se (razočarani nad tem, da je kljub vojni in revoluciji makedonski narod ostal razdeljen med tri države) zavzemali za enotno Makedonijo in niso priznavali meja med Jugoslavijo, Grčijo in Bolgarijo.

Spor med federalistično in centralistično strujo, ki se je v KPJ izkristaliziral že leta 1923 v znani razpravi o nacionalnem vprašanju, in se ohranjal ves čas njenega življenja, se je v političnem življenju Jugoslavije odražal sorazmerno z naraščanjem njenega vpliva. To je – kljub večinskemu prepričanju vodilnega partijskega kadra, da sta NOB in revolucija nacionalno vprašanje v Jugoslaviji (načelno) rešila enkrat za vselej – prišlo do izraza v povojnem obdobju, ko si je partija pridobila monopolno oblast.

Spoznanje, da nacionalnega vprašanja tudi jugoslovanska oblika socializma ni rešila enkrat za vselej, je v delu političnega vrha začelo dozorevati kmalu po sprejetju

programa ZKJ 1958. Vzrok za to je bil položaj nekaterih manjšin, zlasti albanske na Kosovu, kjer je centralistično in unitaristično ravnanje državnih oblasti najbolj prihajalo do izraza. (Izvršni komite CK ZKJ je o položaju manjšin leta 1959 organiziral razpravo, v naslednjih letih pa ji je sledila obširna raziskava o tej temi.) To spoznanje, ki je bilo do javne polemike med Dušanom Pirjeveem in Dobrico Čosićem o nacionalnem vprašanju (1961/1962) predmet razprav zgolj v najožjem partijskem vrhu, je sovpadalo z ugotovitvijo, da je Jugoslavija po gospodarsko evetočih petdesetih letih na pragu ekonomske krize, obenem pa je propad skromne gospodarske reforme leta 1961 pokazal, da država – zlasti pa njen vrh – ni pripravljen na globlje strukturne spremembe.

25

V šestdeseta leta je torej Jugoslavija zakoračila z resnimi gospodarskimi težavami, nerešenimi odnosi med federalnimi enotami in centrom (decentralizacija, izvedena v prvi polovici petdesetih let na osnovi Ustavnega zakona iz leta 1953, je zajela predvsem administrativni del državne uprave, ne pa vitalnih delov družbe, federativni element pa z ukinitvijo zbora narodov kot samostojnega skupščinskega zbora zelo oslabil), zastarelim in neustreznim političnim sistemom, ki ni dovoljeval formalne opozicije (neformalni pluralizem pa v zelo nadzorovanem in omejenem obsegu) obenem pa – posledično – z naraščajočim razkolom v vodstvu ZKJ, kjer so protislovja vedno bolj začela prihajati do izraza.

Naraščajoča konfliktnost v družbi se je sicer še skrivala pod gladkim monolitnim oklepom, vendar so se znotraj že začele kazati hude razpoke, ki so začele siliti tudi navzven. Najprej so prišle do izraza na ekonomskem področju (tako so npr. slovenski poslanci decembra 1961 pri glasovanju o gospodarskem planu za leto 1962 dvorano zapustili, kar je bil prvi tak primer v povojni parlamentarni praksi, obenem je prišlo do javnih polemik med posameznimi politikami – npr. med Stanetom Kavčičem in Svetozarjem Vukmanovićem), nato pa so konflikti sledili tudi na drugih področjih (kulturnem, političnem). Enotnost v vrhu se je začela krhati, oblikovali sta se dve struji (obe sicer znotraj monističnega koncepta razvoja) z dvema vizijama razvoja: ena, že preizkušena, centralistična, z močno partijo, kontrolnim in represivnim aparatom in druga, demokratičnejša, s težnjami po samoupravljanju, decentralizaciji, upoštevanju realnosti in zakonitosti ekonomskega razvoja. Prva je črpala iz realnega razmerja moči, ki ji je omogočal prevlado, druga iz potreb po spremembah, ki so jih narekovala razmere, iz skromnih sprememb, izvedenih v petdesetih letih, in iz Programa ZKJ, ki je v teoretičnih postavkah vsaj deloma obljubljal liberalizacijo življenja. Obe struji sta računali na podporo Tita, ki se je globine krize zavedal in jo skušal rešiti tako, da je sredi marea 1962 sklepal razširjeno sejo IK CK ZKJ, na katero je prišel praktično ves tedanji vodilni kader Jugoslavije.

Razprava je razkol zgolj poglobila, Tito se ni mogel odločiti za nobeno stran, čeprav je dejansko s tem podprl nasprotnike demokratizacije, decentralizacije in republikanizma, slovensko vodstvo pa je že na seji, še bolj pa po njej (zaradi vsebinsko drugačnih sklepov, sprejetih na seji IK CK ZKS konec marea) doživelo hudo kritiko in moralo zaradi svojih stališč aprila 1962 na zagovor v Beograd.

¹² Mag. Jera Vodušek-Starič, *Marginalije*, Borec, št. 1, januar 1988, str. 124.

¹³ Zapisnik seje CK KPS, 17. december 1945. Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano arhivsko gradivo, fond CK ZKS št. 215 in 216, dalje: ARS, fond CK ZKS.

¹⁴ Dr. Dušan Bilandžić, *Slovenija, sličnosti i razlike*, Danas, št. 293, september 1987, str. 64.

¹⁵ Mag. Jera Vodušek-Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, Založba Obzorja, Maribor, 1983, str. 40.

Zaradi kočljive situacije so do jeseni odložili razpravo o ustavi, Tito je po majskem govoru v Splitu, na katerem pa se je izognil bistvu problema, začel opozarjati na »nepravilno pojmovanje decentralizacije«, opazna je bila zaostritev na kulturnem področju (zahteva po »skupni socialistični kulturi«), ki jo je Tito izrazil v dveh govorih konec leta 1962 in v začetku leta 1963, v katerih je ostro napadel intelektualce.¹⁶ Ob iskanju – niti ne več optimalne, pač pa vsaj zadovoljive – rešitve, ki naj bi premostila konflikt med integralnim jugoslovanstvom in zahtevami po večji samostojnosti federalnih enot, pa je vodstvo začelo poudarjati tisto, kar naj bi bilo vsem skupno – to je socializem.

- 26 To pretirano zatekanje k odrešilni skupni socialistični točki pa se ni ustavilo pri kritiki »negativnih« pojavov v kulturi, pisanju »delavske« oziroma »samoupravne« ustave in napovedovanju, da bo razredni interes delavcev poskrbel za integracijske procese v jugoslovanskem gospodarstvu (če se mu že politični interesi posameznih republik upirajo), pač pa je Jugoslavijo znova približal vzhodnoevropski varianti socializma in tudi Sovjetski zvezi, ki je v očeh dela vodstva znova pridobila »posebno« mesto. Tito je po osemnajstdnevem obisku v prvi deželi socializma decembra 1962 javno priznal, da ga je tisto, kar je videl, presenetilo, oznanil neke vrste »naravno« zaveznitvo z vzhodnoevropskimi državami, precej neprikrito pa tudi, da možnost za rešitev jugoslovanskih težav v precejšnji meri (ponovno) vidi v sovjetskem vzoru.¹⁷

V.

Poleg kritične struje, ki se je konec petdesetih in v začetku šestdesetih let zlagoma začela prepoznavati v ZKS predvsem ob reševanju praktičnih gospodarskih in drugih problemov, izražati pa najprej v odnosu do federacije, se je v Sloveniji začela oblikovati tudi neformalna zunajpartijska opozicija. Izraz je seveda treba jemati z rezervo, saj je v glavnem šlo za heterogene skupine družboslovcev, književnikov in drugih umetnikov brez koncipiranega političnega programa (vendar s kritično distanco do oblasti), od katerih so bili nekateri vsaj nekaj časa tudi člani ZK.¹⁸ Taka skupina se je oblikovala okrog Revije 57, ko se je ta prebila iz kroga kulturne samozadostnosti v krog kritične obravnave družbenih vprašanj (k čemur je največ prispeval Jože Pučnik), je bila ukinjena, Pučnik pa zaradi svojih člankov (Družba in država, Naša družbena stvarnost in naše iluzije) oktobra 1958 aretiran in obsojen na devet let strogega zapor (po petih letih pogojno izpuščen, vendar zaradi novih člankov v Perspektivah (Iz oči v oči, O dilemah našega kmetijstva) leta 1964 znova zaprt za dve leti.¹⁹ K ukinitvi Revije 57 so verjetno precej prispevali tedanji aktualni dogodki (delavski štrajk v Trbovljah januarja 1958) in iz njih izvirajoči strah pred možnim povezovanjem delavstva in inteligence (zelo živ je bil tudi še spomin na »kontrarevolucijo« na Madžarskem leta 1956).

Kljub temu pa je leta 1960 Revija 57 dobila naslednico – Perspektive. Te so izhajale štiri leta (izšlo je 37 števil), izraziteje pa so se njeni sodelavci (v glavnem nekomunisti ali že bivši komunisti)²⁰ začeli oblikovati kot »gibanje« nekako po letu 1962.²¹ V vodstvu ZKS so do revije imeli ves čas – enkrat bolj drugič manj – kritično stališče (odvisno od znotrajpartijskih razmer in trenutnih razmerij do zveznih partijskih organov), stvari pa so se zaostriale v začetku leta 1964. Na sestanku z delom uredništva januarja 1964 je tedanji predsednik ideološke komisije CK ZKS Stane Kavčič skušal sodelavce revije spraviti na »pravo pot« – sicer z zelo avtoritativnim nastopom, a (po lastni izjavi in izjavah nekaterih njegovih tedanjih somišljenikov) z dobrim namenom, da revijo ohrani pri življenju.²² Najbolj sporna sta bila oba omenjena Pučnikova članka, v prvem (o ceni filma Branka Bauerja) so partijski ideologi videli v povezavi z nekaterimi drugimi članki (zlasti Veljka Rusa) zahtevo po vzpostavitvi legalne opozicije, v drugem je bil sporen kritičen prikaz povojne kmetijske politike. Kavčič uredništva ni uspel prepričati, zahteve po obračunu s Perspektivami znotraj partijskega

vrha so naraščale (spodbujal oziroma podpiral jih je tudi Edvard Kardelj), tako da je Kavčič nekaj mesecev kasneje predlagal ukinitve revije, kar je Izvršni komite CK ZKS sprejel, v praksi izpeljala izdajateljica – Državna založba Slovenije, IK CK ZKJ pa je ukrepe – vključno s pregoni (poleg Pučnika je bil za nekaj dni zaprt tudi novi urednik Perspektiv Tomaž Šalamun) nekaj kasneje potrdil. Sočasno so bili izpeljani še nekateri drugi ukrepi proti vedno bolj nemirnemu študentskemu gibanju, med drugim zamenjava glavnega in odgovornega urednika Tribune Ivana Krefta ter sankeije proti nekaterim uredništvom revij, ki so se s Perspektivami solidarizirale (Sodobnost, Problemi), čeprav njihove usmeritve sicer niso podpirale, nekatere pa so ji sploh nasprotovale. Prekinjeno je bilo tudi prvo izvajanje igre Marjana Rožanca Topla greda v Križankah (avtor je snov črpal iz Pučnikovega članka o kmetijstvu, predstavo pa so prekinili delavci iz KZ Agrokombinata Grosuplje, ki jih je na predstavo pripeljal direktor kombinata Jaka Perovšek, brat tedanjega ministra za kmetijstvo Janeza Perovška). Drugi predstavi v študentskem domu so se iz bojazni pred izgredi (policija namreč ni hotela zajamčiti varnosti izvajaleem in udeleženceem) organizatorji, to je Oder 57 in kulturno društvo Anton Linhart, oboje neke vrste podružnica Perspektiv – odpovedali.

27

Vsi vzroki za ukinitve Perspektiv in omejitev nastajajočega intelektualnega vrenja v letih 1964–1965 niso povsem prepoznavni. Deloma izvirajo najbrž iz stare bojazni pred nastankom opozicije, deloma so bili prestižne narave (uradna politika se kritičnemu pisanju ni hotela zmožna enakovredno zoperstavljal, kar je tudi priznavala), deloma je bil obračun pogojen z razmerami tako znotraj slovenske politike – kjer je prav v tem času prihajalo do pomembnih razlikovanj – kot kulturniških krogov. Čeprav je na prvi

¹⁶ Več o tem glej: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1990.

¹⁷ Božo Repe, *Utrinki iz bližnjega leta 1962*, Teorija in praksa, 11/12, 1989 in 1/2 1990. Po pričevanju Sergeja Kraigherja (razgovor s piscem 15. januarja 1991) je Tito pod vplivom Hruščovih poskusov decentralizacije, ki pa so zajeli samo ekonomsko področje, privolil, da so v ustavo iz leta 1963 (ki je sicer na urejanju mednarodnih odnosov, kot vemo, pomenila korak nazaj v primerjavi s tisto iz leta 1946 – op. B. R.), zapisali člen, ki naj bi delavcem dovoljeval, da razpolagajo z viškom dela, ki ga ustvarijo.

¹⁸ Jože Pučnik je npr. (na presenečenje članov uredništva Revije 57) v partijo vstopil (čeprav ne za dolgo) februarja 1958. Janko Lorenci, Jože Pučnik, Emonica, Ljubljana, 1990, str. 28–29.

¹⁹ Več o tem glej: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1990.

²⁰ Taras Kermauner, *Dokumenti, spomini in komentarji*, 2, Dnevnik – Podmornica, Ljubljana, 11. oktober 1990, str. 4.

²¹ Do tedaj je bila vsebina revije pretežno literarno-esejistična, nato pa je postopno naraščalo število družbeno-kritičnih člankov. Spomladi 1962 so v partijskem vrhu še ocenjevali, da je revija na »socialističnih pozicijah«, nato pa se je kritika začela zaostrovati, še zlasti po prihodu Pučnika iz zapora (1963), ki je z revijo takoj začel sodelovati.

²² Po pričevanju dr. Ernesta Petriča (pismo piscu 20. oktobra 1990) je Kavčič vlogo Perspektiv in podobne »kulturne situacije« videl predvsem v kontekstu spopada s konservativnimi političnimi silami, menil je, da so tovrstni »ekscesi« voda na mlin konservativcev in izzivi za njihovo nervozo, ukrepanje, protiudar, hkrati pa so se mu po pozitivnih političnih učinkih zdeli skromni. Bistvo dogajanja je videl v politični in ekonomski sferi, ne pa kulturniški in je bil na tem področju pripravljen marsikaj žrtvovati. V tem smislu je konec šestdesetih let tudi opozarjal Petriča (ki je na svojo roko v skupščini branil nekatere filmske stvaritve in revije), naj v obrambi kulturniških krogov ne gre predaleč, ker »... ne bom žrtvoval svojo politiko za kako revijo«.

28 pogled videti protislovno, pa obstaja tudi možnost, da je bil to del priprave terena, s katero je Edvard Kardelj začel prepričevanje jugoslovanskega partijskega vrha in Tita o nujnosti reform. Le nekaj mesecev kasneje, decembra 1964, so bili na 8. kongresu ZKJ sprejeti idejnopolični temelji za gospodarsko reformo – izhodišče bi po Kardeljevem referatu morala biti popolna ekonomska suverenost republik in medsebojno povezovanje na temelju skupnih interesov; z najvišjega vrha – Tito, Kardelj, Vlahović – pa prvič po vojni javno izrečena kritična ocena mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Ob tedanjem velikem vplivu Rankovića in njegovih istomišljenikov ter Titovem nihanju,²³ se je »ideološka doslednost« (v domači republiki še posebej) Kardelju verjetno zdela nujna, še zlasti, ker se njegovo prepričanje na tem področju ni bistveno razlikovalo od drugih v jugoslovanskem vodstvu.²⁴

Čeprav so imele Perspektive sredi šestdesetih let pomemben delež pri demokratizaciji življenja v Sloveniji in predvsem pri krepitvi vpliva javnosti (glasni in javni protesti proti njihovi ukinitvi, kar je bila v povojni politiki presenetljiva novost), pa so se ključni procesi odvijali znotraj ZKS in ZKJ. Oblikovanje (sicer heterogene) reformne struje znotraj partije v prvi polovici šestdesetih let je – poleg objektivnih gospodarskih in drugih dejavnikov in verjetno povsem subjektivnih odločitev (npr. v odnosu med Titom in Rankovićem) – omogočilo, da se je »liberalizem« po brionskem plenumu v Sloveniji začel relativno hitro in tudi uspešno uveljavljati.

²³ Kako občutljivo je bilo razmerje sil v političnem vrhu kaže, npr., oklevanje Borisa Kraigherja (tedaj podpredsednika zvezne vlade in izkušenega politika), da bi na kongresu nastopil in (zgolj posredno) predlagal začetek ekonomske reforme. Kraigher je (po pričevanju Staneta Kranjca, hrani pisec) ta dvom izrazil slovenskim delegatom, nato pa (po nastopu drugih pomembnih razpravljalcev) ocenil, da mu situacija to omogoča in z nastopom precej pripomogel k zametku reforme v naslednjem letu.

²⁴ To je očitno razvidno iz Beležk o naši družbeni kritiki, ki jih je objavil naslednje leto v 8./9., 10. in 12. številki Sodobnosti in v katerih je skušal utemeljiti ravnanje oziroma odnos partije do inteligence.

VI. KONGRES KOMUNISTIČNE PARTIJE JUGOSLAVIJE (ZVEZE KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE), ZAGREB, 2. DO 7. NOVEMBRA 1952.

(Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

NOVOIZVOLJENI IZVRŠNI KOMITE CENTRALNEGA KOMITEJA ZVEZE KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE. Demokratičnejša strujanja v tedaj še monolitni partiji so se izrazila predvsem v preimenovanju stranke, v deklarativnem ločevanju državne in partijske oblasti in novem statutu, ki je dopuščal več samostojnosti nižjim partijskim organom. Do večjih sprememb je prišlo šele na naslednjem VII. kongresu leta 1958, na katerem je bil sprejet program Zveze komunistov Jugoslavije. V primerjavi z vzhodnoevropsko socialistično doktrino je bil program precej naprednejši, in je zato na Vzhodu spodbudil ostre kritike zlasti zaradi zagovarjanja enakopravnih odnosov med socialističnimi državami in gibanji. Njegovi pisei pa so spregledali velike spremembe v svetu: skokovit tehnološki napredek, nastajanje novih slojev, drugačne socialne politike v razvitih zahodnih državah in evropske integracije, ki so potekale mimo Jugoslavije. Tudi glede notranjih jugoslovanskih odnosov ni prinesel velikih rešitev: teoretično je še vedno veljala teza, da je nacionalno vprašanje v Jugoslaviji načelno rešeno enkrat za vselej, medtem ko so se zlasti pri manjšinah že kazale posledice toge centralistične politike in zapostavljanja.

(Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

DRUGO POGlavJE

POLITIČNI PROGRAM SLOVENSKEGA »LIBERALIZMA«

- 32 »Liberalizem« v Sloveniji in v Jugoslaviji je bil izrazito znotrajpartijsko gibanje. Izhajal je iz predpostavke, da je mogoče z vztrajno notranjo kritiko posameznih točk sistem tudi strukturalno spreminjati, vendar je pri kritiki ostajal znotraj socialističnega sistema in večinoma tudi vodilne vloge ZK s hkratno zahtevo po večjem političnem pluralizmu v SZDL, po večji samostojnosti drugih tedanjih političnih organizacij in državnih organov in po bolj demokratičnih odnosih v stranki sami. Obenem je imel svojo vizijo urejanja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in tudi ekonomski (tržni) koncept. Skupna točka obojega je bila večja samostojnost Slovenije v okviru federativne Jugoslavije, pri čemer so bile bistvene postavke bližje konfederativnim zahtevam: ekonomski samostojnosti, večji pristojnosti pri mednarodnih odnosih – zlasti na finančnem področju, npr. najemanju kreditov in v regionalnem sodelovanju – samostojni davčni politiki, v financiranju federacije po principu kotizacije; večji samostojnosti pri obrambni politiki (koncept teritorialne obrambe, jezikovna in druga enakopravnost v JLA, pravica do služenja vojaškega roka v svoji republiki), večji možnosti neformalnih povezav z drugimi republikami pri principu skupnih interesov ipd.

Gre torej za specifičen pojav, ki s »klasičnim« (meščanskim) liberalizmom nima (razen nekaterih najbolj splošnih demokratičnih postavk) nobene zveze,²⁵ čeprav so mu nasprotniki pripisovali nekatere njegove – v socialistične razmere prenešene – lastnosti: npr. zahteve po »abstraktni« demokraciji, potem po enakopravnem upoštevanju vseh razredov in vseh ideologij, deideologizaciji (nevtralnosti) kot pogoju za svoboden razvoj ustvarjalnosti; v povezavi z drugimi pojmi (tehnokratizem, oportunizem, malomeščanstvo, nacionalizem ipd.) pa še nekatere druge lastnosti. Eden od najtežjih očitkov je bil, da »liberalizem« ne upošteva vodilne vloge ZK in delavskega razreda, da absolutizira tržišče in nasprotuje zavestnemu, načrtnemu usmerjanju ekonomskega in družbenega razvoja, da je anarhičen, iz česar je sledila skovanka o »anarholiberalizmu.« Pri tem prenašanju resničnih ali domnevnih posameznih lastnosti klasičnega na socialistični »liberalizem« prava vsebina pojmov in protislovja v definicijah kritikov nista motila (npr. značilnost klasičnega liberalizma je bila – v nasprotju z radikalizmom – prav v tem, da je reforme hotel doseči po mirni poti, torej ne anarhistično).

»Liberalizem« je bil po partijski definiciji uvrščen med meščanske ideološke struje z oznako, da gre za obliko zaostale družbene zavesti, že v Programu ZKJ iz leta 1958 pa je v poglavju o »anarhističnih« pojavih zapisano, da »... ne pomenita destruktivni malomeščanski anarhizem in abstraktni liberalizem nikakršne samostojne družbene in idejnopolitične sile, ampak nastopata samo kot predhodnika drugih antisocialističnih sil, pripravljata pot bodisi še močnejši afirmaciji birokratizma bodisi silam kontrarevolucije...«²⁶

Ta definicija je izhajala iz dotedanje edine praktične izkušnje iz prvega (Djilasovega) poskusa liberalizirati jugoslovanske razmere, vendar je v osnovi ostala nespremenjena tudi pri kritiki poskusa v šestdesetih letih, ki je v jugoslovanskih razsežnostih ponekod dobil oznako »drugi liberalizem« oz. »neoliberalizem.« Seveda pa je bila – ustrezno neprimerno večji teži političnih procesov ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let – tudi ta kritika mnogo ostrejša, »liberalizem« v povezavi z nacionalizmom

je bil v ocenah najvišjih voditeljev in partijskih organov označen za tedaj največjo nevarnost za obstanek Jugoslavije in ZK, obračun z njim pa tako temeljit, da je za desetletje in pol ustavil demokratične družbene procese v Sloveniji in Jugoslaviji.

V obravnavi »liberalizma« se – zlasti v povezavi z njegovimi nosilec – zastavlja vprašanje, ali je imel svoj konkreten program in ali so se njegovi privrženci konstituirali kot frakcija znotraj ZK, kot skupina iz katere je (bi lahko) nastala partijska opozicija. V zvezi s prvim je bistvena ugotovitev, da je večina zahtev po liberalizaciji v družbi (in stranki) izrasla iz potreb po spremembah v gospodarstvu, čeprav že z zavestjo, da ni mogoče reformirati gospodarstva brez globljih posegov v politiko in ideologijo. Zato je bil ekonomski koncept tudi najprej in najbolj natančno definiran. Poleg objektivne nujnosti, je del vzrokov za to tudi v dejstvu, da je bilo (vsaj na videz) s spremembami v gospodarstvu lažje začeti kot pa z reformami političnega in državnega sistema. Tako kot začetek gospodarske reforme v bistvu pomeni začetek obdobja »liberalizma«, njen zlom (razločno prepoznaven že leta 1969, uradno priznan pa leta 1971) nakazuje tudi konec »liberalizma« na drugih področjih, čeprav se je – vsaj v politiki – trdovratneje ohranjal še nekaj časa. Sicer pa je gospodarska reforma ves čas imela vplivne nasprotnike tudi v najvišjem jugoslovanskem vodstvu, radikalnejšim spremembam je nasprotoval tudi Tito, zaradi česar je v konflikt z njim prišel njen glavni kreator Boris Kraigher.²⁷

33

Sicer pa so bili pogledi znotraj »liberalne« skupine različni, v določenih stvareh celo protislovni, obstajalo je več krogov (npr. v izvršnem svetu in gospodarski zbornici ter delu gospodarstva; v drugih družbenopolitičnih organizacijah (mladinski organizaciji, sindikatih, na nekaterih fakultetah (FSPN), manj pa zaradi podoenjevalnega in arogantnega odnosa (zlasti Kavčiča) v kulturnih krogih.

Znotraj ZKS je bila zlasti močna »liberalna« skupina, zbrana v ljubljanskem mestnem komiteju, »liberalno« so bili usmerjeni posamezniki v CK ZKS in njegovih organih, najbolj stalno skupino, neke vrste intelektualno jedro »liberalnega« gibanja pa je predstavljala skupina okrog Teorije in prakse, katere vodja je bil Stane Kavčič.

Naštevaje protagonistov »liberalizma« je zato lahko kočljivo, tako kot določanje njihovega deleža v obravnavanih procesih, saj se je preejšen del – zlasti srednje generacije – formiral v času revolucije in se ves ta čas otresal svojih boljševističnih pogledov na ureditev družbe, nekateri so bili v povojnem obdobju celo nosilec represije (npr. Boris Kraigher, ki pa viška »liberalizma« zaradi smrti ni dočakal). Nekateri mlajši zagovorniki »liberalizma« so kasneje pod vplivom razmer mnenje spremenili in se prilagodili novi politiki ali pa so se (so jih) politično pasivizirali. Vsak je pač skušal ravnati tako, kot se mu je glede na razmere zdelo zanj najbolje.

Tudi Stane Kavčič, ki velja za osrednjo osebo obdobja »liberalizma«, v stališčih do demokracije ni bil ravno enosmeren. Specifičen primer je bil Edvard Kardelj, ki je v jugoslovanskem vrhu (ob podpori slovenskega vodstva) konec petdesetih in v začetku

²³ Zato je beseda »liberalizem« v knjigi pisana v narekovaju.

²⁶ Program Zveze komunistov Jugoslavije, Komunist, Ljubljana, 1985, str. 30.

²⁷ Po pričevanju dr. Franceta Hočvarja (hrani pisee) mu je Kraigher, ob neki priložnosti, ko ga je kot predsednika ZIS obiskal v pisarni, ves razburjen dejal: »Bil sem pri Titu in sva tako vpila eden na drugega, da me je še sedaj strah. Pogovarjala sva se o reformi. On si ne da dopovedati, da je reformo treba izpeljati.«

šestdesetih let nosil glavno breme pri poskusih spreminjanja togega centralističnega sistema in absolutnega partijskega monopola in je tudi kasneje, »v mejah, ki jim je bil zadan« ostal išoč.²⁸

34

Kardelj je bil tudi tisti, ki je obračun z »liberalizmom« teoretično utemeljil ter koncepiral nov sistem, temelječ na samoupravnem sporazumevanju in dogovarjanju, na delegatskem sistemu in ustavno zagotovljeni vodilni vlogi ZK, v mednacionalnih odnosih pa (to je sicer predvsem posledica procesov v času »liberalizma« – ustava iz leta 1974 je predvsem »otrok liberalizma« in protislovij, ki so ga pretresala) precejšnjo federalizacijo z izvirno suverenostjo republik oz. načelom konsenza kot primarnim načelom pri odločanju v centru, kar mu je gotovo treba šteti v zaslugo. Če bi skušali identificirati osnovne vzgibe posameznikov in skupin za njihovo ravnanje v času »liberalizma«, bi v grobem lahko navedli tri značilnosti:

1. jemanje konflikta kot borbe idej v pogledu na razvoj socializma (ko bodo naprednejši pogledi postali večinski, se bo to uveljavilo tudi v praksi). Tako stališče je pri precejšnjem delu liberalcev opazno predvsem v začetnem obdobju, z zaostritvijo spora pa iluzije izginjajo;
2. upoštevanje, da je poleg teoretične (intelektualne) premoči treba imeti tudi oblast, da se ideje lahko uveljavijo (ta kombinacija je izrazito značilna za Staneta Kavčiča);
3. jemanje konflikta predvsem kot boj za oblast (ta pretežno prevladuje v »konservativni« struji), čeprav gre tudi za načelna razhajanja.

Politični program »liberalizma« se je v glavnem koncepiral v krogu okrog Teorije in prakse. Prvi razpoznavnejši koncept, ki je obenem že tudi pokazal bistvene razlike med pogledi Edvarda Kardelja in Staneta Kavčiča je bil oblikovan jeseni 1963 na sestanku uredništva (tedaj še nastajajoče revije) z Edvardom Kardeljem o bodoči zasnovi revije in obenem v povezavi s tem tudi o bistvenih družbenih problemih.²⁹ Ta naj bi (na osnovi ocene, da v Sloveniji ni nobene »prave« marksistične revije) predstavljala prostor za enakopraven dialog zveze komunistov z drugače mislečimi. Mišljena je bila seveda predvsem polemika s tedaj močno izstopajočimi Perspektivami.

V zvezi s tem kaže poudariti še eno zanimivost. »Izrazito različno gledanje na to, kako naj funkcionira v novih razmerah stranka in kako široko naj bo polje politično-publistične refleksije«,³⁰ ki je prišlo do izraza na sestanku, je še pred nastankom revije napovedalo, da bo ob njej prišlo do razkola, kar se je tudi zgodilo. Kritike Teorije in prakse so bile, kot bomo videli, stalna tema sestankov, leta 1967 je iz uredniškega odbora z argumentom, da se ne strinja z uredniško politiko (še posebej s političnimi glosami pod naslovom Brez ovinkov), in da »...se ne more in ne želi čutiti soodgovornega za pisanje v reviji, ki pri njej ne more sodelovati«, izstopil Sergej Kraigher.³¹ Edvard Kardelj je kljub stalnim vabilom v reviji objavil en sam članek (v bistvu ponatis teksta o Titu iz Narodne armije),³² višek tega konflikta pa je pomenil neuspešen, vendar zelo zagnan poskus Romana Albrehta – vključno s prepričevanjem nekaterih sodelavcev Teorije in prakse naj sodelujejo – da ustanovi novo uradno partijsko revijo, z delovnim naslovom Politični magazin, pri čemer ga je zelo podpiral Franec Popit.³³

Argumentacija za izdajanje je v predlogu zelo podobna tisti, ki jo je na ustanovnem sestanku Teorije in prakse navajal Edvard Kardelj, ki pa tedaj ni naletela na razumevanje (eden od namenov Teorije in prakse naj bi po njegovem bil, da postane neke vrste politični priročnik za aktiviste).³⁴

Revija je v naslednjih letih odprla vrsto vprašanj, prav tako kot objavljeni teksti pa

so pomembne razprave v širšem krogu uredništva in sodelavcev revije iz katerih so se koncipirala stališča. Med take sodita npr. okrogla miza o političnem pluralizmu oktobra in novembra 1968 z dilemo ali v Sloveniji obstaja več središč odločanja ali zgolj eden, pri čemer je obravnava zajela politične subjekte SZDL, ZK, ZM in sindikate³⁵ in mednarodni kolokvij (ki ga je financiral IS) z naslovom Socializem in demokracija, »na katerem so bila artikulirana vsa vprašanja, ki so tudi danes (april 1990, op. B. R.) predmet sporov in razprav od političnega pluralizma, ločitve ali sestopa partije z oblasti do demokratičnih pravic«.³⁶

Do viška »zavestnega členjenja« programa liberalne komunistične skupine je prišlo dokaj pozno, spomladi 1971 na srečanju izbranih sodelavcev Teorije in prakse na Strmolu pri Trzinu, »... na katerem so, brez drugih prič, sodelovali: dr. France Hočevar, Stane Kavčič, Janez Kocijančič, dr. Stane Kranjc, Tone Kropušek, Milan Kučan, Franček Mirtič, Mojea Murko-Drčarjeva, dr. Ernest Petrič, Živko Pregl, dr. Zdenko Roter, Ivan Rudolf, Joško Štrukelj, Ivo Tavčar in Boris Vadnjal.« To naj bi bilo »... dokončno konstituiranje gibanja za demokratično obnovo, čeprav nismo imeli niti dnevnega reda, posebnih simbolov, pa tudi ne zapisnikarjev in čeprav nismo sprejeli nikakršnega proglasa. Izpriečevali pa smo, vsak na svoj način, izrečno voljo in pripravljenost, vsak na svojem mestu nadaljevati s pritiskom za strukturalne gospodar-

35

²⁸ Po pričevanju dr. Zdenka Roterja (hrani pisee) naj bi, npr., nasprotoval Roterjevi trditvi, da pluralizma ni mogoče zvesti samo na večstrankarski sistem, ampak ima lahko tudi drugačne vsebine, kasneje pa je sam uvedel pojem pluralizem samoupravnih interesov, obenem pa je bil ves čas tudi odločen nasprotnik »liberalizma« in v Sloveniji glavni nosilec obračuna z njim. To seveda ne velja za vse postopke v obračunu, tako je, npr. po nekaterih pričevanjih (dr. Ernest Petrič, pismo piscu 20. oktobra 1990) zadrževal napad na iniciatorje akcije 25. poslancev.

²⁹ Zapisnik s sestanka UO TJP s tov. Edvardom Kardeljem, jesen 1963, arhiv Teorije in prakse.

³⁰ Izjava dr. Zdenka Roterja, hrani pisee.

³¹ 5. seja uredniškega odbora, 27. april 1967, arhiv Teorije in prakse. Kraigher je pred tem imel razgovor s Kavčičem in Kranjcem, v katerem je prvič argumentiral svoje nestrinjanje z uredniško politiko in napovedal izstop, čemu Kavčič (po pričevanju Kranjca, hrani pisee) niti ni preveč nasprotoval, čeprav je sicer menil, da morajo biti v Teoriji in praksi zastopane različne (znotrajpartijske oziroma socialistične) struje, vključno s »konservativno«, vendar ob ustreznem ravnotežju v korist »liberalcev«.

³² Med vzroki za propad »liberalizma« bomo našli tudi pretirano samozavest liberalcev, ki je izhajala iz njihove intelektualne (pre)moči (in s tem podcenjevanja konservativne struje). Anekdota v zvezi s Kardeljevim člankom je v tem pogledu zelo ilustrativna: Zdenko Roter je (po lastnem pričevanju, hrani pisee) Kardelju za ponatis članka izplačal samo polovični honorar, zaradi česar je prišlo do ostre reakcije iz Kardeljevega kabineta, pa tudi Stane Kavčič je Rotarja opozoril, naj se s takimi stvarmi ne igra.

³³ Predlog za izdajanje političnega magazina, oktober 1969, ARS, fond CK ZKS, IV. Ker so bila vabila za sodelovanje pošiljana z glavo CK ZKS, je prišlo do protestov sodelavcev Teorije in prakse, saj je stvar (kljub zatrditvam o privatni iniciativi predlagatelja) tako dobila uraden značaj in v bistvu razkrila namero obračunati z lastno (ki pa za mnoge politike to že ni več bila) revijo.

³⁴ Ta težnja je prišla do izraza že ob razpravah o izdajatelju. Najprej sta obstajali dve varianti: CK ZKS (kar bi potem dejansko pomenilo izdajanje političnega magazina) ali Državna založba Slovenije (ki pa je tedaj izdajala Perspektive). Kavčič je potem izbral še tretjo možnost (Visoko šolo za politične vede). Kako so na ta Kavčičeva prizadevanja gledali drugi v političnem vodstvu, kaže izjava dr. Staneta Kranjca (hrani pisee), da ga je pred ustanovnim sestankom uredništva poklicala Vida Tomšič in ga spraševala, če ve, v kaj se (kot predlagani glavni urednik) spušča, ker Kavčič ni dobra rešitev za glavnega urednika.

³⁵ Magnetogram razprav, 13. november 1968, arhiv Teorije in prakse.

³⁶ Izjava dr. Zdenka Roterja, hrani pisee.

ske in politične spremembe v Sloveniji. Program je zajemal vsaj naslednje zamisli in zahteve: narodna in državna in še posebej ekonomska suverenost Slovenije v Jugoslaviji, uvajanje drugih lastninskih oblik (poleg družbene) v gospodarstvu, oblikovanje jasnega in celovitega dolgoročnega razvoja Slovenije, politični pluralizem v obliki obnove pluralne SZDL (po vzoreu OF pred Dolomitsko izjavo) in v obliki samostojnosti obstoječih političnih osebkov (družbenopolitične organizacije naj prenehajo kot prenosna kolesja komunistične stranke), tržno gospodarstvo v obliki samostojnosti gospodarskih podjetij in konkurence, vsaj delna obnova slovenske vojske v okviru jugoslovanske armade, umik komunistične stranke iz ekonomije in podjetij, strokovnost kot glavni kriterij družbene promocije, kulturni pluralizem, ločitev partije od države itn.«.³⁷

Treba je opozoriti, da se »nega od zadnjih srečanj, na katerih je še žarčilo upanje v možnost uspeha gibanja«,³⁸ nekateri udeleženi spominjajo podobno – npr. dr. France Hočevar – medtem ko je nekaterim drugim ostal v drugačnem spominu. Za Hočevarjevo razpravo na tem srečanju – analizo hrvaškega množičnega gibanja – npr. Milan Kučan meni, da je bila izrečena ob neki drugi priložnosti.³⁹ Dr. Ernest Petrič sestanek ocenjuje kot taktično dogovarjanje ljudi, ki so bili tako ali drugače blizu Kavčiču oz. »liberalizmu«. ⁴⁰ Tedaj se je že čutila nevarnost obračuna (zato so sestanek tudi skušali obdržati v tajnosti⁴¹ – Petrič se je bal, da se ne bi razvedelo, da je bil na sestanku tudi Kučan, ki ga je imel za nadaljevalca liberalne politike v CK ZKS), vendar so hkrati verjeli, da pritiske lahko zdržijo. V tem smislu sta Petrič (in kot se spominja tudi Koeijančič) opozarjala Kavčiča, da ima v CK premalo ljudi, kar pa ta (bodisi zaradi podeenjevanja razmer oz. prepričanja, da bo poglobitni konflikt potekal v skupščini in javnosti, bodisi zato, ker že ni več upal iti v ponoven konflikt s Popitom) ni upošteval. Sestanek naj bi bil torej bolj srečanje istomišljenikov, ki se sicer organizirano niso srečevali, kot pa poskus oblikovanja politične platforme.

Po mnenju nekaterih drugih tedanjih udeležencev dogajanja pa, Kavčič vloge CK, še bolj pa neformalnega kroga politikov, ni podeenjeval (mednje tedanji akterji v glavnem štejejo Edvarda Kardelja, Franeeta Popita, Janeza Vipotnika, Mitjo Ribičiča, Sergeja Kraigherja, Vinka Hafnerja in Romana Albrehta, medtem ko relacij do nekaterih starejših politikov, zlasti Ivana Mačka, nismo mogli povsem identificirati). Že pred 6. kongresom ZKS decembra 1968 si je (s pomočjo Kranjca, ki je bil član IK CK ZKS⁴²) prizadeval v CK oz. njegove organe spraviti čim več liberalnih politikov, vendar mu je konservativnejša struja to preprečevala. Ob kongresu je prišlo do velikih razhajanj tako ob nekaterih temah v osnutkih dokumentov (demokraciji centralizem, teritorialna organiziranost – vprašanje, ali naj gredo OO iz podjetij, pa tudi v odnosu do eerke v vloge stranke: partija kot »kolektivni intelektualci« v Gramscijevem smislu ali operativna in politična voditeljica), še bolj pa ob nekaterih kadrovskih zadevah. Spori v IK so bili hudi, tako je, kot pravi Kranjc, Popit proti njemu, Buleu in Mirtiču pri Udbi sprožil preiskavo, češ da so agenti CIE. Zadeva se je sicer razčistila in Popit se jim je opravičil, vendar take intrige (kasneje jih bomo navedli še nekaj) kažejo na dokaj ostro borbo za oblast v partiji.

Med šestim kongresom je Kardelj (po istem viru) v neformalnem razgovoru vodstvu očital, da so slovensko partijo razbili (že pred kongresom je bil močno kritičen do osnutkov dokumentov, posledica pa je bila, da so bile formule v njih bolj kompromisne – op. B. R.), in verjetno je že od takrat naprej konservativna struja delala »na obnovi« (pri čemer so zlasti veliko pozornost – še posebej po cestni aferi – posvečali občinskim vodstvom). To je bil verjetno tudi glavni razlog, da Kavčič s svojo kadrovske politiko v partiji ni najbolje uspeval. Ker je bil Popit tu mnogo spretnejši (kar dokazuje tudi njegov trikratni mandat na funkciji predsednika CK ZKS), je Kavčič skušal obrambno linijo organizirati na idejnem področju, kar pa mu ni uspelo, kajti konflikt se je pretežno zožil na politični obračun.⁴³

V političnem programu »liberalne« skupine je treba opozoriti tudi na odnos do SZDL, ki pomeni v bistvu skrajni rob tedaj še sprejemljivega (dovoljenega) razmišljanja o političnem pluralizmu.

Še leta 1966, ko so se v Jugoslaviji izražala stališča o bolj avtonomni vlogi SZDL in s tem posredno zahteve po političnem pluralizmu (npr., razprave na posvetu Socialistički savez i radni čovjek januarja 1966), je bila polemika zoper take teze zelo ostra. Dobri dve leti kasneje, spomladi 1968, je imel Edvard Kardelj razgovor z ozkim krogom slovenskih politikov, na katerem je razvil tezo, da Jugoslavija v procesih demokratizacije zaostaja za Češkoslovaško (kar je bil seveda velik udarec za jugoslovanski prestiž). Zato je Kardelj menil, da je s SZDL treba takoj nekaj storiti, jo drugače koncipirati in vrniti k njeni prvotni zasnovi, to je Osvobodilni fronti.⁴⁴

37

Iniciativo je nato prevzel IK CK ZKS; Zdenko Roter, Janez Jerovšek, Peter Klinar in Stane Kranjc pa so napisali tri samostojne verzije dokumenta, iz katerih je 19. septembra 1968 nastal prvi osnutek dokumenta SZDL Slovenije danes – poizkus najbolj grobega predloga (dokument se je nato do končne verzije, sprejete 1971, še spreminjal, precej pa so pri njegovem koncepiranju, kot je razvidno iz zapisov razgovorov, ohranjenih v osebni zbirki Edvarda Kardelja, opazni njegovi vplivi – op. B. R.).

Pisei prvotne verzije so izhajali iz ugotovitve, da se število socialnih in političnih konfliktov v družbi povečuje, kar kaže tudi na krizo institucij političnega sistema. Vloga SZDL je po njihovi oceni majhna, organizacija obstaja le v forumih, pri članstvu pa je ni čutiti, njen vpliv je avtorski in ne demokratski (podobno so menili tudi za sindikate – op. B. R.). Mehanizmi za razreševanje konfliktov niso postavljeni, obenem pa je razširjena teza, da se bodo z razvojem samoupravljanja konflikti mirno in sami po sebi razrešili. Samoupravljanje tako postaja neke vrste folklor, ali pa ljudje o njem govorijo ironično. Ker je postavljeno formalno, konfliktov ne bo moglo razreševati, za njihovo rešitev so potrebne institucionalizirane, aktivne organizacije. Po

³⁷ Dr. Zdenko Roter, Resni nasprotniki, Naši razgledi, št. 24, 29. december 1989.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Izjava piscu, januar 1991.

⁴⁰ Pismo piscu, 20. oktober 1990.

⁴¹ Sestanek je bil sicer organiziran kot srečanje sodelavcev Teorije in prakse, organizirala sta ga Kranjc in Roter po dogovoru s Kavčičem. Nekateri udeleženci so se bali, da zanj »konservativna« struja ne bi izvedela in jih proglasila za frakcijo ter dala tudi sodno preganjati. Eno od težišč razprave je bilo (po pričevanju Kranjca), da se Titovo obdobje bliža koncu in da je treba do takrat doseči prevlado demokratičnejših procesov v Sloveniji.

⁴² Izjava dr. Staneta Kranjca, hrani pisce.

⁴³ Kljub navedenim razlikam v pogledih na sestanek, pa so program »liberalne« skupine sestavljale točke, ki jih našteva Zdenko Roter in ki se jih tudi sicer da razbrati kot glavne točke razhajanj med »liberalno« in dogmatsko strujo v ZKS.

⁴⁴ Po mnenju tedanjih politikov (npr. Sergej Kraigher, razgovor s piscem, 11. januar 1991) je bil Kardelj proti koalicijski zasnovi SZDL (tako, da je verjetno kot prvotno zasnovo štel »podolomitsko stanje«, kar so za izhodišče vzeli tudi pisci programa – op. B. R.). Kot pravi Kraigher, bi se ob SZDL kot »novi« instituciji zastavilo vprašanje, kaj komunisti iščejo v njej, večpartijski sistem (kar bi SZDL brez komunistov pomenila – op. B. R.) pa ne bi dajal nobene garancije, da razvoj ne bi šel v poglobljanje razlik in v razkroj. Po tedanjem (Kardeljevem) mnenju bi, kot pravi Kraigher, ZK morala delovati kot »partija« na treh področjih: v vojski, zunanji politiki in v družbenem sistemu, povsod drugje naj bi se iz neposrednega vpliva izločila.

mnenju piscev bi zaostrovanje konfliktov lahko privedlo do zahtev po likvidaciji SZDL in sindikatov ter celo ZK. Moderna družba je, kot so ugotavljali, lahko učinkovita in demokratična le, če so posamezniki in skupine, ki imajo moč – učinkovito kontrolirani, kajti vsaka oblast, ki ni zadosti kontrolirana, pa čeprav jo vodi najbolj humana ideologija in je zastopana s poštenimi ljudmi, lahko postane neučinkovita. Tudi nobena politična organizacija, ki ima monopolen položaj, ne more samo sebe kontrolirati. Ker je SZDL neavtonomna, oblasti ne more kontrolirati.

38 Pisci so zato predlagali, **naj bi SZDL imela nacionalni značaj** (podčrtal B. R.), ki ga po njihovem mnenju ni imela (to se med drugim kaže v tem, kot so zapisali, da je povsem istovetna z enakimi organizacijami po drugih republikah in da številne akcije zgolj izvršuje, v zveznih organih pa tudi ni zastopana kot nacionalna delegacija, pač pa kot delegacija komun). SZDL bi se morala vrniti k izhodiščem Osvobodilne fronte in postati zastopnica življenjskih interesov slovenskega naroda ter njegova najširša politična organizacija. Postati bi morala **politično avtonomna**, kar do tedaj ni bila, saj ni imela samostojne politične platforme, temveč je svoje delovanje na splošno poistovetila z ustavo in programom ZK, ter tako obstajala kot transmissijska organizacija.

Obvezno različna bi morala biti v vprašanju svetovnega nazora, ateizma in dialektičnega materializma, ki je posebnost zveze komunistov in ne more biti uradna ideologija SZDL, če hoče vključevati večino Slovencev. SZDL bi morala zavzemati kritična stališča do vseh aktualnih družbenih vprašanj in ne bi smeli šteti kot heretičen pojav, če bi oponirala tudi politično izvršilnim, administrativnim in skupščinskim organom. **Dovoljevati bi morala soočenja interesov v različnih političnih skupinah na socialistični osnovi** (podčrtal B. R.), ne pa, da se pojavlja kot nosilka nekega abstraktnega političnega interesa. Interesi različnih družbenih skupin bi morali biti legitimni, njihovi dokumenti pa legalni. Še zlasti bi bilo treba spodbuditi k aktivnosti krščansko-socialistično skupino v SZDL, izhodišče za obnovo pa bi bila lahko Pugledska izjava, ki je dopuščala skupino brez organizacije in aktivistov, kajti če do organiziranosti v spremenjenih (pokoncilskih) razmerah ne bo prišlo v SZDL, bodo organizacije (podobno velja tudi za interesne in poklicne skupine – npr., kmete) nastajale zunaj SZDL.

Pisci so predlagali tudi notranjo demokratizacijo SZDL. SZDL naj bi koncept OF nagradila, določiti bi morali pravice v odnosu do predstavniških in izvršnih organov, **predvsem pa bi morala biti protiutež politični oblasti** (podčrtal B. R.). Tudi v svojem okviru bi morala dopuščati organizirano, dinamično opozicijo, vključno s formalnim grupiranjem znotraj SZDL, katere osnovni cilj pa ne bi bila borba za oblast, ampak borba za konkretni vpliv v oblastnih organih in drugih centrih odločanja. To bi pomenilo na novo določiti razmerje med ZK in SZDL, zlasti pa preseči »totalno identiteto med organizacijami tako v programskem, kot tudi praktično – političnem delovanju«. ZK bi morala svoja stališča izražati avtonomno, čeprav bi komunisti kot posamezniki imeli pravico, da se znotraj SZDL borijo za svoja stališča. S tem bi tudi odpadla programska identiteta SZDL z »maksimalnim« programom ZK.⁴⁵

⁴⁵ SZDL Slovenije danes – povzetek skupnih ocen in predlogov, 19. september 1968 (hrani pisec). Ta zelo radikalen tekst, ki je dokaj odkrito zahteval politični pluralizem na socialističnih osnovah so nato pilili in usklajevali v SZDL. Pisci teksta so nato z že zelo omiljeno verzijo šli na pogovor k Kardelju v Beograd, ki pa je dokument močno skritiziral (izjava Staneta Kranjca, hrani pisec), kar je že bila (tudi) posledica spremenjenih mednarodnih razmer (okupacije Češkoslovaške).

TRETJE POGLAVJE

EKONOMSKI KONCEPT SLOVENSKEGA »LIBERALIZMA«

- 40 Različnost pogledov v času »liberalizma« se je najbolj izrazila pri pogledih na ekonomska vprašanja, zlasti pri izdelavi dolgoročnega plana (Resolucije o dolgoročnem razvoju Socialistične republike Slovenije), ki ga je skupščina sprejela leta 1972. Manjša, čeprav ne nepomembna trenja so se kazala tudi pri dnevnih političnih ukrepih Kavčičeve vlade, zlasti v odnosu do federalne ekonomske politike.

Predsednik IS SRS Stane Kavčič se je pri izdelavi oziroma prvotnem osnutku dolgoročnega razvoja zelo angažiral. Potrebo po takem dokumentu je izrazil že leta 1967, ob nastopu predsedniškega mandata. V tem smislu torej lahko o obravnavanem dokumentu govorimo kot o »Kavčičevem konceptu«, čeprav ga ni oblikoval sam in tudi ne samo ob pomoči svojih privrženecv. To kažejo tudi kritike na koncepte, ki jih je IS pripravljaj, npr. kritika predsedstva skupščine (pod vodstvom Sergeja Kraigherja, ki bi ga le težko šteli za Kavčičevega pristaša) na eno izmed verzij, češ da se gradivo ne opredeljuje eksplicitno do dileme koncentrirani ali policentrični razvoj, da je v delovni zasnovi obravnavanega koncepta še vedno ohranjena delitev na gospodarske in tako imenovane negospodarske dejavnosti, opozorilo, da metodologija pri konceptu razvoja kmetijstva kot specifičnega gospodarskega problema ni ustrezna, ipd.⁴⁶

Na to opozarjamo zato, ker je po mnenju nekaterih, zlasti tedanjih sodelavcev pri izdelavi programa, »Kavčičeva dolgoročna koncepcija sprejela policentrični prostorski, ekonomski in socialni razvoj... in sprejela je (prvič v naši razvojno-planski praksi) integralno metodo: ekonomsko, socialno in prostorsko sestavino je metodološko povezala v družbeno integriteto in s tem negirala dominacijo ekonomske razsežnosti v interpretaciji, planiranju in seveda razumevanju družbenega razvoja«.⁴⁷

Glede na to, »...da resolucija (končna verzija, sprejeta leta 1972 – op. B. R.) ne izraža celotnega koncepta, kakršen je bil zasnovan in dokumentiran, pač pa je vsebinski kompromis med tedaj že opaznimi nasprotujočimi si pogledi na razvoj in položaj Slovenije v Jugoslaviji«,⁴⁸ moramo ob tem primeru ugotoviti, da oblikovanje dokumenta ni potekalo samo s kompromisi med »dobrimi« Kavčičevimi predlogi in »slabimi« idejami njegovih političnih nasprotnikov.⁴⁹ Ne nazadnje to govori tudi v prid mnenju, da je bila pripravljenost na iskanje optimalne rešitve v letih 1967–1970, ko se je koncept oblikoval, večja, kot pa v začetku sedemdesetih let, ko je tudi (ali predvsem) pod vplivom jugoslovanskih razmer nestrpnost narasla do vreljšča in se je koncept dolgoročnega razvoja Slovenije prelomil v svojem bistvu na škodo t.i. terciarizacije gospodarstva. Tedaj se je uresničila bojazen, ki jo je Kavčič zapisal decembra 1969 v brošuri o reformi (v času, ko je vanjo še verjel): »Nič ni bolj usodno za vsako politično gibanje, zlasti pa še za revolucionarno avantgardo, kot če si kdo o družbi, o njenem razvoju, o njenih perspektivah zgradi svoj model, ustvari svojo podobo in potem želi vse, kar se v družbi dogaja prilagoditi temu modelu in tej podobi.«⁵⁰ Kavčič se je temu zavestno skušal izogniti (kar pa še ne pomeni, da se tudi je) tako, da je »...odprl vrata kritiki in bistveno razširil prostor teoretskemu dialogu, ki pa ima seveda tudi sedaj (spomladi 1972 – op. B. R.) svoje meje, kadar zadene ob vitalne interese političnih centrov«.

Obenem naj bi Kavčič vodil »moderno politiko ekonomskega 'liberalizma' s forsiranjem propulzivnih panog, kjer se kapital hitreje oplaja. Pri tem se opira na tehnično inteligenco z zanimivim, deloma manipulativnim odnosom do znanosti. Izključujoč univerzo kot združenje znanstvenih zavodov, ki ni pokazala organiziranega interesa, da pri tem sodeluje, je skoraj celoten znanstveni korpus Slovenije organizirano sodeloval pri koncepiranju dolgoročnega razvoja Slovenije, vendar ne vse znanstvene discipline v enaki meri, med seboj povezano in uravnoteženo.«⁴¹ Po mnenju istega pisca so bili Kavčičevi zavezniki tudi deli univerze, znanstvene organizacije, revija Teorija in praksa, Gospodarska zbornica SRS in poslovna združenja, banke ter nekatere večje delovne organizacije, kot npr. železarne, Gorenje, Krka, Novoles, Meblo, Iskra, Sava Kranj, Metalka, Emona, Ljubljanska banka.

41

Glede »Kavčičevega dolgoročnega koncepta« (oziroma »slovenskega« koncepta) velja pritrditi ugotovitvam Ermina Kržičnika, in sicer, da je bil pripravljen v reformno – tržni tradiciji Kraigherjeve reforme (Kavčič je bil s Kraigherjem nasploh zelo povezan) in da so bile v času reakcij na »tržni liberalizem«, ki ga označuje tudi ta koncept, marsikatero njegove ideje hote ali nehoti izkrivljene. Sem lahko štejemo zlasti razlago, naj bi bila Slovenija dežela bančništva in trgovine, apostrofiranje separatizma in iskanje nejugoslovanskih razvojnih rešitev. »Na tem hrbtu so se,« kot pravi Kržičnik, »lomila kopja ne samo glede tržno konkurenčne oziroma dogovorne ekonomije, ne samo glede integracije v jugoslovanski oziroma evropski prostor, marveč mnogo več in veliko drugega, kar danes prepoznavamo ob ustavni razpravi. Nedvomno je treba pripisati Kavčičevemu konceptu nekatere izvirne rešitve in tudi metode slovenskega razvoja, hkrati pa je treba priznati, da je bil to naiven in preveč slovenski razvojni koncept, oziroma da je bil premalo povezan z jugoslovanskim razvojnim kontekstom.«⁴² (Precenjeval pa je tudi zmožnosti slovenskega gospodarstva pri prilagajanju radikalnim reformskim ukrepom, ki se tudi zaradi odporov dela gospodarstva in politike v Sloveniji in ne zgolj drugod po Jugoslaviji ni dosledno uresničevala – op. B. R.). Med te originalne koncepcijske rešitve za prihodnji razvoj je po mnenju avtorja treba uvrstiti terciarizacijo slovenske ekonomije (kot novo sektorsko strukturo), ne le trgovine in banke, pač pa tudi več raziskovanja in znanja, svetovanja, storitvenih dejavnosti, predvsem pa izkoriščanja geoprometne lege, torej transporta v integralnem smislu, v industriji pa temu prilagojene panoge, t.i. boutique industrijo, kot npr. design, inženiring, razvojno-intelektualna inteziteta, inovativnost, razvojno gledano pa tudi informatiko, računalništvo ipd. Ker so bile v terciarnem sektorju močno zastopani tudi trgovina, bančništvo in finance, je tak koncept doživel poraz, ekonomska struktura se je še močneje industrializirala in se s priseljevanjem iz drugih republik še bolj sproletarizirala.

⁴⁶ Zapisnik 61. seje predsedstva skupščine SRS, 22. maj 1968, Dokumentacija skupščine R Slovenije.

⁴⁷ Naši razgledi, št. 8, 22. april 1988, str. 239, razprava Ermina Kržičnika.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Naj za ilustracijo navedemo, da se je Kavčič, npr., nekaj časa zavzemal za urbanistično koncentracijo ob osnovnih komunikacijskih zvezah, torej za neke vrste »omejen« policentrizem (Teorija in praksa, št. 2, 1968, str. 184). Koncept razvoja je (po izjavah udeležencev – npr. Ermina Kržičnika v Delu, 27. marec 1990) nastajal v dolgih razpravah najprej od monocentrizma do dicentrizma in nato od dicentrizma k policentrizmu.

⁵⁰ Stane Kavčič, Družbeno ekonomska reforma in njen značaj, Komunist, Ljubljana, 1969, str. 38.

⁵¹ Intervju s Tonetom Remcem, Časopis za kritiko znanosti, št. 101/102, 1987, str. 29.

⁵² Naši razgledi, št. 8, 22. april 1988, str. 239.

To je seveda pokopalo tudi tezo o Sloveniji kot »vrtu Evrope«, povzročilo likvidacijo managementa in preprečilo vzpon slovenske ekonomske moči na podlagi lastne pameti, posledice pa je imelo tudi pri demografski politiki in na vrsti drugih področij.

Kavčičev koncept je temeljil na domnevi o zmanjšanju finančne pomoči manj razvitim in prispevka federaciji, računal z razvitejšimi oblikami gospodarskega sodelovanja v smislu ustvarjalne jugoslovanske gospodarske integracije brez prisile in unitarističnih predznakov. »To slovenstvo ni bilo koncipirano zunaj Jugoslavije, pač pa kot njena civilizatorska potencia.«⁵³

42

Tem točnim Kržičnikovim ugotovitvam o razhajanjih med »liberalističnim tržnim« konceptom in »dogovorno ekonomijo« lahko dodamo še nekaj drugih tehničnih razlik. Ena izmed njih je bilo Kavčičevo zavzemanje za tesne stike s sosednjimi deželami, usmerjenost na zahod, ki jo je Kavčič nakazal že leta 1968 (stvari je dodatno zapletlo to, da ga je v svoji knjigi citiral tudi Žebot): »Iščemo optimalno ekonomičnost dela, katere moč in vrednost bomo morali preizkušati na mednarodnem trgu in v svetovnih gospodarskih tokovih. Morda bo kdo rekel, zakaj ne govorimo o jugoslovanskem, pač pa o mednarodnem trgu. Trdno smo prepričani, da se bo vse, kar se bo obneslo na mednarodnem trgu, obneslo tudi na našem, jugoslovanskem, ki je konec koncev sestavni del svetovnega trga. Iz tega nujno izhaja, da ne bomo mogli razvijati vsega tistega, kar imamo, ampak samo tiste proizvodnje, ki so perspektivne, v katerih imamo komparativne prednosti. Iz tega logično sledi, da bomo morali nekatere naše panoge in podjetja hitro razvijati, druge počasneje, tretje pa sploh opuščati. To pa ne bo lahka in prijetna naloga, saj se bomo najbrž težko poslovili od nekaterih dejavnosti, ki smo jih doslej kovali v zvezde.«⁵⁴

Večina konfliktov med liberalno in konservativno strujo je torej izvirala iz tez »prvega« koncepta dolgoročnega razvoja, ki je bil narejen leta 1969.⁵⁵ Izhajal je iz ugotovitve, da je življenjska nujnost voditi tako politiko, ki omogoča kar največjo prilagodljivost, elastičnost, izrabo razpoložljivih produkcijskih faktorjev. Glede na to, da ima Slovenija (z izjemo gozda, vode in naravnih lepote) skromna naravna bogastva in tehnično ter tehnološko zastarelo akumulirano gospodarstvo, je bil kot bistveni sestavni del dolgoročne politike v načrtu predlagano opiranje na geopolitični položaj, sprejemanje tehnološkega, poslovnega, organizacijskega vpliva razvitega sveta (Slovenija kot most med razvitim in nerazvitim svetom), vključevanje v mednarodne zunanjetrgovinske tokove, sprejemanje mednarodnih meril ekonomičnosti in rentabilnosti. Bistveni sestavni del dolgoročne politike bi po mnenju sestavljalcev programa moralo biti znanje (z novim sistemom izobraževanja), osnovno spoznanje pa, da le z lastno močjo in pobudami Slovenija lahko ustvari realno perspektivo razvoja.

Program je ugotavljal, da je gospodarska, socialna in regionalna struktura potrebna intenzivnega prestrukturiranja in terja novo zgradbo slovenskega gospodarstva, da je za obstoječo značilna velika razdrobljenost in nizka stopnja koncentracije tehnološke in finančne povezanosti, da je tehnična opremljenost pod jugoslovanskim povprečjem, slovenska večja ekonomičnost in produktivnost pa začasna, rezultat boljše organizacije dela in delovnih navad, višje individualne produktivnosti.

V energetski politiki so načrtovalci predlagali preusmeritev na plin, tekoča goriva in jedrsko energijo (»brezpogojno je treba zgraditi nuklearno elektrarno na lastnih surovinskih osnovah.«),⁵⁶ v črni metalurgiji integracije in preusmeritve na proizvodne programe, ki bi omogočali rentabilnejše poslovanje (večja finalizacija izdelkov), večji poudarek so želeli dati trgovini, odpraviti zemljiški maksimum in kmetijsko proizvodnjo povezati s predelovalno industrijo ob upoštevanju ekologije (uporablja se izraz

»uravnotežena zelena bilanca«, poudarek pa je na ohranjanju krajine in vodnega bogastva – op. B. R.). Izražena je bila zahteva po izdelavi prometnega projekta (»prometno tehnološka revolucija«) z velikim manipulacijskim središčem v Ljubljani.

Ključna politična ocena, izvirajoča iz naštetih ugotovitev je bila, da se proces gospodarske in politične decentralizacije v zadnjem obdobju ustavlja in da v okviru obstoječega sistema ni mogoče naprej, da je »... okrilje zunanjih sil le krinka za eksploatacijo in vsiljeno razvojno smer«⁵⁷ (mišljena je bila Jugoslavija – op. B. R.) in da ekonomsko-politični sistem s permanentnimi adaptacijami ne omogoča vodenje lastne politike in dolgoročneje orientacije.⁵⁸

43

Ekonomska politika federacije je bila ocenjena zelo kritično, po mnenju piscev nenehne spremembe instrumentov povzročajo pritisk šibkih, neambicioznih, negospodarskih ekonomskih subjektov, ki vidijo v federaciji distributerja beneficij in organizatorja ekonomskih barier. Reformna načela se zaradi teh pritiskov in popuščanja ne uveljavljajo dosledno.

Načrtovalci so izhajali iz stališča, da je reforma odprla pot konkurenčnemu boju in tekmovanju, povzročila proces ekonomske selekcije in diferenciacije in s tem zmanjšala vlogo federacije v celem nizu bistvenih sistemskih elementov (krediti, davčni, zunanje-trgovinski, carinski, devizni režim). Slabi in neambiciozni gospodarski subjekti pa

⁵³ Prav tam, str. 240. Na vprašanje, kje imajo v teh svojih načrtih Jugoslavijo, so pripravljalec programa (Sergeju Kraigherju) odgovorili, da »... bo močna Slovenija lažje pomagala kot takšna, ki je gospodarsko sesuta« (Okrogla miza: »Liberalizem« v 70. letih – In potem se je vrt Evrope spremenil v dolino smrti, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22).

⁵⁴ Stane Kavčič, Razvojne možnosti Slovenije, Teorija in praksa, št. 2, 1968, str. 180. Pri tem kaže opozoriti na mnenje dr. Ernesta Petriča, da je pri Kavčiču vendarle šlo bolj za poudarjanje nacionalne komponente, kot pa ideološke usmerjenosti na Zahod (o katerem je tudi bolj malo vedel – redko je tja potoval, tudi ni znal jezikov). Šlo je torej predvsem za spoznanje o nujnosti oziroma koristnosti take usmeritve za Slovenijo.

⁵⁵ Magnetofonski zapis razprave o konceptu dolgoročnega ekonomsko političnega razvoja SR Slovenije na Bledu, 14. do 15. aprila 1969, ARS, fond CK ZKS, št. 216. Osnutek tez za dolgoročni razvoj in regionalni prostorski načrt SR Slovenije so pripravili Rajko Kerne, Ermin Kržičnik, Stane Švigelj in sodelavei Inštituta za ekonomska raziskovanja.

⁵⁶ Prav tam. Domnevo zgrešeno energetske politiko so Kavčiču očitati še poldrugo desetletje kasneje. Tako, npr., ob volitvah za predsednika predsedstva SR Slovenije leta 1988, ko so bili v prid kandidatu Andreju Marineu navajani podatki, da se je kot Kavčičev naslednik na mestu predsednika IS spopadel z najhujšo povojno energetske krizo v Sloveniji. Kavčič je očitek, da je vodil neustrezno energetske politiko, zavrnil v Dnevniku, 25. novembra 1973 in 6. oktobra 1984 (Stane Kavčič, Dnevnik in spomini I, str. 123 in II, str. 508, 509). V dnevniku je med drugim zapisal, da je elektroenergetski program njegovega IS v celoti sprejel tudi novi in ga kot svojega predložil skupščini (prav tam, str. 125).

⁵⁷ Magnetofonski zapis razprave o konceptu dolgoročnega ekonomsko političnega razvoja SR Slovenije na Bledu, 14. do 15. aprila 1969, ARS, fond CK ZKS, str. 131, 132.

⁵⁸ Prav tam. Naj za ilustracijo navedemo, da je Andrej Marinc k tej tezi pripisal svojo pripombo, da so ustavni amandmaji praktični rezultat politične borbe in skupnih spoznanj narodov Jugoslavije, da se drugače organizirajo in da je zato tako pisanje »trkanje na prazna vrata«. Razvojna koncepcija, zapisana v osnutku, se mu ni zdela sprejemljiva, menil je, npr., da je industrijo, tam kjer je možno, treba ohraniti, sicer »... bomo postali trgovska ali terciarna nacija – s posledicami politične odvisnosti« (rokopisna pripomba, str. 136).

zahtevajo zaprtost, administrativno urejanje ekonomskih problemov in distribucijo. Obstajajo simptomi, da reformni procesi stagnirajo, »... Slovenija pa ima realno perspektivo samo v večjem lastnem manevrskem prostoru, ki nam ga je obetala reforma s stabilnejšim, pa tudi prožnejšim sistemom«. ⁵⁹

44 Želja po »preskakovanju«⁴⁴ jugoslovanskega okvira in s tem tudi ekonomskega koncepta, kakršen se je stihijsko začel uveljavljati po smrti Borisa Kraigherja (čeprav njegova smrt ni bila niti edini niti poglavitni razlog, saj se je popuščanje pri uresničevanju gospodarske reforme že prej bližalo tisti kritični meji, od koder se je bil Kraigher kot njen nosilec še pripravljen umikati), oziroma težnja po čimbolj samostojni gospodarski politiki v republiki in neposrednih gospodarskih stikih s tujino, ki se je pokazala tudi ob eestni aferi (vprašanju najemanja posojil v tujini), je bilo politično zelo občutljivo, še zlasti, ko je bila kot edini koncept nasproti temu ponujena tesna povezava z deželami tretjega sveta.

Pomembna so bila tudi razhajanja v zvezi z nekaterimi konkretnimi ideološkimi vprašanji in trenutnimi ukrepi gospodarske politike, npr. delnicami (produktivnim angažiranjem zasebnih sredstev občanov), o katerem je na podlagi Kavčičevega intervjuja v Delu (20. novembra 1971), polemiko (26. novembra 1971) v Komunistu začel Janko Liška, nadaljeval pa (decembra 1971 in januarja 1972) Roman Albreht; vprašanje definicije delavskega razreda, vprašanja socialne varnosti, dela z zasebnimi sredstvi, vloge t. i. managerske strukture, družbene in poslovne integracije (kakršna se je potem na podlagi Kardeljevih teoretičnih zamisli uveljavila v sedemdesetih letih), kjer je bil Kavčič proti dezintegraciji: »V teh razmišljanjih ne moremo mimo vprašanj bolj funkcionalne in zato bolj učinkovite porazdelitve dolžnosti in odgovornosti ter regulativov v okviru vse nacije. Zdi se, da so sedaj nekatere funkcije še preveč razdrobljene in premalo povezane. Ne moremo in ne smemo v federacijo komun, ampak v moderno, racionalno organizirano slovensko in jugoslovansko družbo.« ⁶⁰

Poskus slovenske vlade, da skuša enotno urediti nekatera ključna narodna vprašanja (zdravstvo, šolstvo, kulturo, znanstveno in raziskovalno dejavnost, davčno politiko, dele gospodarstva, npr. elektrogospodarstvo) je bil že tedaj deležen kritike. Pripombe so letele tudi na to, da Kavčičev izvršni svet »ni ustvaril nič velikega, nobenega večjega gospodarskega objekta, ki bi ga potem slovesno odprli, npr. na dan republike«. ⁶¹

Kavčič je zanikal, da bi bil izvršni svet proti velikim nacionalnim projektom: »Nikoli se nismo v izvršnem svetu vnaprej odrekli temu, da bi se Slovenija s skupnimi napor, če smatra, da je to potrebno, odločila za gradnjo kakega velikega objekta. Sprejeli smo na primer zakon o modernizaciji eeste Šentilj–Nova Gorica, ki je po svojem obsegu, če pride do tega, največja investicijska naložba v zgodovini Sloveneev.« ⁶²

Prav toliko kot v ekonomsko-teoretičnih, sistemskih, razvojni in projektnih vprašanjih, so se nasprotja vse obdobje »liberalizma«⁶³ kazala v tekoči ekonomski politiki, zlasti v kreiranju odnosa do federacije, kjer je bil Kavčič zelo radikalen. Kavčič je v konflikt z zvezno vlado prišel že nekaj mesecev po nastopu svojega mandata zaradi zahtev po odpravi nekaterih zveznih limitov in nasprotovanju povečanju takš za potne liste, kar je bil seveda samo povod, vzrok pa v tem, kot je razložil, da se je Slovenija znašla v takem položaju, v katerem je ekonomsko tako prizadeta in neenakopravno tretirana, da bo potrebna reakcija slovenske skupščine. Za zaostritev vprašanja je sieer dobil partijsko podporo, vendar v kontekstu spora z Borbo (njenim dopisnikom Jovom Pjevičem). Pisanje Borbe je namreč slovensko vodstvo oeenjevalo kot podporo etatističnim in unitarističnim silam, Slovenijo pa je njen dopisnik prikazal kot republiko, ki zahteva zase poseben položaj v Jugoslaviji. ⁶⁴ Ta podpora Kavčiču pa ni bila brezrezervna (čeprav je politični vrh pričakoval, da bo uredil razmere v gospodarstvu), saj je

Popit na sestanku že opozarjal na razkorak med partijskimi dokumenti in obnašanjem nekaterih komunistov, po njegovem v centru mora obstajati akcijska enotnost (očitek je posredno letel na Kavčičev intervju v Politiki v zvezi z limiti in taksami, ki očitno ni bil dogovorjen).⁶⁵

Druga sporna točka je bil Kavčičev pragmatizem, praksa, da brez predsodkov izrabi razmere, če že sistema ne more spremeniti. »Makroekonomsko« se je bilo po njegovem treba zavzemati za tržno ekonomijo, usklajevanje proizvodnje s potrošnjo in druge reformske ukrepe, »mikroekonomsko« pa, kot je večkrat poudaril »...je treba iti zraven. To sem jaz zadnjič temle ljubljanskim gospodarstvenikom tudi zelo odprto rekel. Če sedaj vsa Jugoslavija gre v to, potem je treba, da so tudi naši gospodarstveniki in finančniki zraven. In da potegnejo čim več. Da ne bodo mislili, da bomo mi sedaj rešili svet in cene... Bolje je z volkovi tuliti, kot med volkovi meketati, ker te bodo požrli...«⁶⁶

45

Predmet nasprotovanj so bili tudi nekateri praktični ukrepi Kavčičeve vlade, s katerimi je skušala uveljaviti ekonomski koncept »liberalizma«, npr. sprejetje zakona o »proračunskem skladu« oziroma »skladu za pospeševanje gospodarskega razvoja« oziroma sistematičnem zbiranju »sredstev za intervencijo«, s katerim naj bi iz posebnih virov zbrali sredstva za nepovratno pomoč gospodarstvu ob prehodu na tržni sistem. Denar naj bi bil porabljen za konkretne elaborate, nove kapacitete, aplikativne raziskave, izdelave konkretnih projektov in reševanje tistih podjetij, ki se brez svoje krivde potapljajo ali pa ima vlada iz različnih razlogov (npr. amortizacije socialnega pritiska zaradi odprtega delovanja trga) v določenem trenutku interes za to, da obstanejo. To je bil eden od ukrepov, s katerim naj bi začeli resnično uvajati koncept tržne ekonomije s socialno državo.⁶⁷ (podčrtal B. R.)

⁵⁹ Prav tam, str. 131.

⁶⁰ Stane Kavčič, Razvojne možnosti Slovenije, Teorija in praksa, št. 2, 1968, str. 183, 184.

⁶¹ Družbena preosnova brez iluzij in dogem, intervju Zdenka Roterja s Stanetom Kavčičem, Teorija in praksa, št. 8/9, 1968, str. 1182.

⁶² Prav tam, str. 1183.

⁶³ Pri obravnavi tega problema se omejujemo predvsem na omembo nekaterih ukrepov, ki so neposredno povezani z globalnim ekonomskim konceptom »liberalizma« in ne obravnavamo posamičnih – tudi napačnih ali vsaj spornih – potez Kavčiča in vlade znotraj tega koncepta, npr., v investicijski politiki (kjer je Kavčič – po lastni izjavi – kazal skepso oziroma nasprotoval gradnji kaninskih žicnic, na drugi strani pa je imelo škodljive posledice njegovo zavzemanje, da bi z betonom pozidali celotno slovensko obalo: »... Kar zadeva mene, bi kot turist in kot predsednik vlade dal prednost dinamiki na naši obali, dinamiki, ki bi tekla v nepretrganem naselju od 50.000 do 70.000 tisoč postelj. Sem proti romantiki in tišini kakor na pokopališču, sem proti arhitekturi v stilu prejšnjega stoletja, ker sem prepričan, da to ni v skladu z našimi ekonomskimi in političnimi interesi.« Vrnimo se na reformne pozicije, Komunist, 20. april 1971, str. 4).

⁶⁴ 53. seja IK CK ZKS, 19. februar 1968, ARS, fond CK ZKS.

⁶⁵ Prav tam. Podobna stališča kot tedaj Popit (ki sicer ni bil izrazito »projugoslovansko« usmerjen, prej nasprotno) na partijskih, je na sejah izvršnega sveta izražal tudi Vinko Hafner, tako je npr. kritiziral ocene Rina Simonetija na enem od posvetov o dolgoročnem razvoju Slovenije (za katerega je Hafner dejal, da je imel »sem in tja«, tudi antijugoslovanski prizvok), da se v zadnjem letu v federaciji sprejemajo izključno protireformske ukrepi in da gre »... za izdajstvo reforme«. (Magnetogram 3. seje IS SRS, 11. junij 1969, ARS, str. XI/2 – AD).

⁶⁶ Magnetogram 3. seje IS SRS, 11. junij 1969, ARS.

Ti radikalnejši poskusi uresničiti reformo oziroma zgraditi lasten koncept so bili zlasti intenzivni v letih 1968/1969, v letu 1970 pa je tudi vlada – v kontekstu jugoslovanske politike in konfliktov znotraj slovenskega vodstva – v prizadevanjih postopoma pešala, od spomladi leta 1971 pa že ni več govora o reformi, še manj o »tržni ekonomiji s socialno državo«, pač pa je IS decembra 1970 deklariral »stabilizacijsko politiko« in zanj v skupščini tudi dobil podporo, od začetka leta 1971 pa je že govora tudi o »samoupravnem sporazumevanju in dogovarjanju«. ⁶⁸

46 Politika IS je od teh dveh datumov naprej usmerjena pretežno v sprejemanje t.i. »stabilizacijskih ukrepov«, poskuse blaženja posledic inflacije, stalne bitke v federaciji za zajezev želja nerazvitih in armade, ⁶⁹ v reševanje nelikvidnosti ipd. Kljub temu pa Kavčič upanja na obnovitev reforme ni opustil in je o možnosti njene obnove govoril še spomladi leta 1972, ko je bil ponovno izvoljen za predsednika IS, večkrat pa so bile take zahteve izrekanе tudi že prej, tako v skupščini kot na sejah vlade. ⁷⁰ Tako vizija »postindustrijske družbe, ki se že pričinja uresničevati, ⁷¹ (podčrtal B. R.) kot želja uresničiti politiko čistih računov v Jugoslaviji – na finančnem področju predvsem z uvedbo kotizacije kot načina financiranja federacije, sicer pa s čim večjo osamosvojitvijo republik na vseh področjih, ⁷² se je ohranjala do poraza »liberalizma«. Šestnajstega marca 1972 sprejet dolgoročni razvoj Slovenije je bil sicer še predmet kompromisov, v njem se je ohranila marsikatera postavka iz prvotnega osnutka, vendar je že usmerjen v delitev namesto v materialni razvoj, v dogovorno, ne pa tržno ekonomijo.

To je jasno poudarjeno že v uvodnem pozivu skupščine, naj vse organizacije združenega dela, organi družbenopolitičnih skupnosti, družbenopolitične organizacije in interesne skupnosti na temelju spoznanj, zapisanih v resoluciji »... še naprej izpolnjujejo lastne zasnove v medsebojnem sodelovanju ter dopolnjevanju po poti samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja« ter »... iščejo optimalne lastne in skupne razvojne možnosti. ⁷³ Po sprejemu koncepta naj bi družbeni razvoj temeljil na delovanju ljudi v »... osnovnih družbenih celicah, v katerih bodo neposredno uresničevali svoje pravice«, ⁷⁴ resolucija naj ne bi bila »... utvara o harmonični in brezkonfliktni ter popolni slovenski družbi, marveč dosegljiv cilj«, ki bo dosežen z »... radikalnim spreminjanjem obstoječega, z visoko stopnjo integriranosti med ljudmi v socialnem, delovnem in ideološkem pogledu«. ⁷⁵ Skratka, Slovenija je v času sprejemanja resolucije o dolgoročnem razvoju (in tudi z njo) krepko zakoračila v obdobje, ki je v družbenem smislu dobilo oznako »samoupravnega fundamentalizma«.

⁶⁷ Magnetogram 4. seje IS SRS, 24. junij 1969, str. II/1, ARS.

⁶⁸ Magnetogram 57. seje IS SRS, 4. februar 1971, ARS.

⁶⁹ Armada je konec leta 1971 – ne zadnjič – zahtevala »poseben instrument« za financiranje, izločen iz rednih proračunskih sredstev (Magnetogram 89. seje IS SRS, 6. december 1971, ARS).

⁷⁰ Taka zahteva (z rokom petih let za njeno izvedbo) je bila npr. postavljena na 82. seji IS SRS, 1. oktober 1971 (Magnetogram seje, str. XII/4, ARS).

⁷¹ Magnetogram seje IS, 23. marec 1970, str. 28, razprava Ernesta Petriča, ARS.

⁷² Zapisnik skupne seje delovne skupine za proučevanje družbeno-ekonomskega sistema in samoupravljanja v gospodarstvu in družbenih službah ter podskupine za ekonomske funkcije federacije, republike in občine, ki je bila 2. in 23. decembra 1970, 7. točka, str. 12, ARS.

⁷³ Resolucija o dolgoročnem razvoju Socialistične republike Slovenije, Zavod SRS za planiranje in Komunist, Ljubljana, 1973, str. 3.

⁷⁴ Prav tam, str. 7.

⁷⁵ Prav tam, str. 8.

ČETRTO POGLAVJE

ČASOVNA RAZMEJITEV OBDOBJA »LIBERALIZMA« IN NEKAJ SPLOŠNIH ZNAČILNOSTI OBDOBJA

- 48 Čas »odpiranja, iskanja novih rešitev in zapuščanja dotedanjega monopolnega (boljevističnega) vladanja«, ⁷⁶ kot je obdobje »liberalizma« definiral dr. France Hočevnar, oziroma čas »...ko je bil to (»liberalizem« – op. B. R.) eden od političnih pogledov v zvezi komunistov in ko še ni bilo povsem jasno, ali je to že opozicija oziroma politika, ki bo prevladala« ⁷⁷ je tudi znotraj sebe imel različna obdobja. Orisali smo, kako in v kakšnih okvirih je spoznanje o nujnosti sprememb pri delu vodstva in pri »zunajpartijski opoziciji« dozorevalo in se izražalo konec petdesetih in v prvi polovici šestdesetih let. O začetku obdobja »liberalizma« (če izhajamo iz stališča, da gre že za prepoznavne politične procese), lahko govorimo od leta 1966 naprej, čeprav so se nekateri procesi – zlasti velja to za ekonomsko reformo iz leta 1965 – začeli že prej. ⁷⁸

Po nekaterih mnenjih je imel »liberalizem« dva dela: prvo obdobje, ki je bilo obdobje rasti, izrazite ustvarjalnosti, prodornosti in ki je trajalo do cestne afere (poleti 1969) in drugo obdobje (obdobje cestne afere in zadev povezanih z njo, ki pa je bilo že zaznamovano »z elementi obrambe oziroma samoobrambe neke skupine, ki se je začela boriti za eksistenco«. Znotraj tega obdobja so kot »pomembni« (prelomni) dogodki navajani še obračun z mestno partijsko opozicijo (april–junij 1971 – op. B. R.) in konferenca o socialni diferenciaciji (17.–19. november 1971 – op. B. R.). ⁷⁹

V grobem take ocene sicer držijo, čeprav se vseh procesov ne da povsem razmejiti oziroma imajo nekoliko drugačno periodizacijo od »splošne«, kar se vidi npr. pri nastajanju političnega in ekonomskega programa »liberalizma«. Poleg tega je bilo dogajanje v Sloveniji v tesni povezanosti (odvisnosti) od dogajanja drugod po Jugoslaviji, v nekaterih ključnih obdobjih pa so nanj močno vplivale evropske razmere (leto 1968). Zaradi boljše preglednosti dogajanja, »liberalizem« delimo na obdobje 1965–1966–1967 (začetno obdobje »sprostitve in iskanja«), na »prelomno leto« 1968, v katerem je načrtan okvir, ki ga »liberalizem« ne bo presegel, na leta 1969–1971 (glavno dogajanje »liberalizma« – cestna afera, akeija 25. poslancev, obračun z mestno partijsko organizacijo); in na formalni konec »liberalizma« in konstituiranje novega sistema (1972–1973, ki se konča s sprejetjem ustave leta 1974).

Tako pri periodizaciji kot pri razumevanju »liberalizma« nasploh pa je treba upoštevati, da gre za močno protislovno obdobje, v katerem se mešajo elementi stare ureditve in načina političnega odločanja z novimi, predvsem z decentralizacijo politične moči in težnjami po bolj neodvisni vlogi federalnih enot. Republike si počasi, a vztrajno pridobivajo pravico, da se borijo za svoje interese. Odprte meje omogoča svoboden pretok ljudi, povečan vpliv iz razvitejšega sveta in možnost primerjav. Množičen odliv delovne sile zmanjšuje socialni pritisk, obenem pa pomeni tudi začetek »odliva možganov«.

Gospodarska vprašanja z uvajanjem reforme dobivajo večjo težo (druga polovica šestdesetih let med ekonomisti večinoma velja za »zlato obdobje« povojnega jugoslovanskega razvoja), hkrati pa vsaj pri delu vodstva odpirajo spoznanje, da ni tržne ekonomije brez ustreznega političnega sistema in demokracije. Meje tega so predmet

različnih ocen, povezanih z osebnimi interesi in interesi okolja iz katerega izvirajo ocenjevalci, ne nazadnje pa so povezane tudi z ideološkimi predsodki.

Konflikt med staro generacijo, razredčeno po brionskem plenumu in prihajajočo novo, ki si politični vpliv šele pridobiva, dobiva vse večje dimenzije, dodatno ga zapletajo tudi razlike znotraj nove generacije, zlasti med tistimi, ki so nov način politike osvojili in tistimi, ki se raje držijo preizkušenega modela partijskih direktiv in skrivanja za forume.

V tem obdobju vsesplošnega iskanja novega modela demokratične, a tržno učinkovite in v svet odprte družbe s sočasnimi krčevitimi prizadevanji ohraniti staro, je Slovenija najprej in najbolj občutila izčrpanost centralističnega, v težko industrijo usmerjenega modela. Zato so bile reakcije na vsako arbitražo iz centra toliko bolj občutljive, iskanja pa bolj intenzivna.

Zlasti to velja za zametke spoznanj, da se razviti svet začenja spreminjati iz industrijske v neko drugačno družbo, družbo kjer šteje kvaliteta in ne kvantiteta, intenzivnost in ne ekstenzivnost, kjer so znanje, inovativnost, strokovnost pred ideološkimi kriteriji.

Proces, ki se je v tej smeri začel v Sloveniji, je bil nedorečen, v mnogočem oviran, odločilno odvisen tudi od jugoslovanskih razmer in znotrajpartijskega boja za oblast. Zaradi tega se ni mogel in zmoget razviti do konca, preseči okvire, znotraj katerih je zrasel. Na silo je bil zaustavljen na pol poti, iz demokratizacije se ni razvila demokracija, Slovenija je izgubila dragocenih dvajset razvojnih let.

⁷⁶ Magnetogram razgovora, hrani pisec.

⁷⁷ Janez Kocijančič, zapis pogovora na Delu 27. marca 1990, delno objavljeno v sobotni prilogi Dela, 7. april 1990, str. 22 (Okrogla miza: »Liberalizem« v 70. letih: In potem se je vrt Evrope spremenil v dolino smrti).

⁷⁸ V letih 1963/64 so se pod vplivom sprememb v mednarodnem delavskem gibanju in deloma liberaliziranih razmer v partiji začele teoretične razprave med delom partijskih intelektualcev in v publicistiki (razprave Marx in sodobnost, kritični zapisi v sarajevski reviji Odjek in nato v nekateri drugih revijah – na Hrvaškem v Naših temah, v Sloveniji v Teoriji in praksi in na posvetih na Visoki šoli za politične vede – npr., Aktualni pogledi politične znanosti). Pred 8. kongresom ZKJ je bilo nekaj polemičnih posvetov o reorganizaciji ZKJ in njeni vlogi v družbi. Razprave so že izražale liberalnejše poglede, opazen je (sicer blag) vpliv zahodnoevropskih konceptov znotrajpartijske demokracije in organizacije družbe nasploh, obenem pa je prihajalo do reakcij nasprotnikov demokratičnejše usmeritve. V komisiji, ki je za kongres pripravljala gradiva s področja mednarodnih odnosov, je Kardelj dokaj kategorično zagovarjal ekonomsko suverenost republik.

⁷⁹ Janez Kocijančič, zapis pogovora na Delu 27. marca 1990, delno objavljeno v sobotni prilogi Dela, 7. april 1990, str. 22, pa tudi izjave nekaterih drugih tedanjih akterjev pisu.

DJILAS, KARDELJ IN RANKOVIĆ V JAJCU LETA 1953. Djilas v svojih pogledih na demokratizacijo in slabitev partijskega monopola v vodstvu ni bil osamljen. V mnogih pogledih so se z njim strinjali tudi drugi, na primer Vladimir Bakarić, Koča Popović, Mijalko Todorović, deloma tudi Edvard Kardelj. Kmalu po Stalinovi smrti, na Brionskem plenumu julija 1953, je Tito že začeto liberalizacijo ustavil, predvsem iz bojazni pred slabitvijo partijske in svoje osebne moči. Januarja 1954 je Centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije Djilasove članke obsodil kot protisocialistične, anarholiberalistične in revizionistične, leto pozneje je bil Djilas prvič obsojen zaradi zahtevkov po ustanovitvi opozicijske stranke v Jugoslaviji.

(Djilas, Akvarijum Beograd, str. 149.)

PETO POGLAVJE

OBDOBJE DELNE SPROSTITVE POLITIČNEGA ŽIVLJENJA IN ISKANJA NOVIH POLITIČNIH IN GOSPODARSKIH POTI (1964–1967)

- 52 Čeprav v zgodovinopisju običajno govorimo o letu 1966 oziroma o »brionskem plenumu« (4. plenum CK ZKJ 1. julija 1966 na Brionih) kot o tistem odločilnem političnem aktu, ki je omogočil liberalizacijo razmer v ZKJ in družbi nasploh, pa so se nekateri procesi začeli že prej. Kaj vse je vplivalo na to, da je jugoslovanski politični vrh v letih 1964–1965 začel (sicer zlagoma in previdno) opuščati »tršo« varianto socializma, ki ji je bil še leto prej večinsko (vključno s Titom) naklonjen, zaenkrat ni povsem prepoznavno. Osební odnosi v vrhu (Tito – Ranković – Kardelj) gotovo niso nepomemben, vendar ne edini in skoraj gotovo ne najpomembnejši vzrok. Odhod Rankovića s političnega prizorišča sicer simbolizira tedanjo (začasno) zmago »progressivnih sil« v ZKJ (izraz je tedanji – op. B. R.), vendar so bile verjetno bolj kot politične za spremembe odločilne naglo se slabšajoče gospodarske razmere.⁸⁰ Po začetni – vsaj javno izraženi – zamisli naj spremembe tudi ne bi segle čez ekonomske okvire, saj kot je dejal Kardelj na tretjem plenumu CK ZKJ 11. marca 1966 v Beogradu »pomen gospodarske reforme ni v nekakšnem menjanju koncepcije našega družbeno-ekonomskega sistema«.⁸¹ Pri takih izjavah je često šlo za taktiziranje, namerno nedorečenost ali govorjenje med vrsticami, saj je v isti razpravi Kardelju že prej ušlo, da »... naša reforma ni samo gospodarska v ožjem smislu besede, ampak je obenem globoka družbena reforma, ki predstavlja korak dalje v razvoju naše revolucije«.⁸² Seveda pa so bila razmišljanja o drugačnem političnem sistemu takrat še v zelo posplošeni fazi, v glavnem so se vrtela okrog tega, kako omogočiti demokratizacijo, obenem pa zavreti t. i. »destruktivne« tendence. Po bolj poglobljenih razmišljanjih naj bi razvili koncept »brezpartijskega sistema«, ki naj bi bil korak naprej od večpartijskega in enopartijskega in ki naj bi omogočil čim bolj neposredno demokracijo. Državlani v predstavniških telesih ne bi bili predstavniki strank, pač pa bi predstavljali »sami sebe«.⁸³ Seveda pa se partija monopolu ni nameravala odreči, kar je neposredno po brionskem plenumu (10. julija 1966) za švicarski časopis Welt am Sonntag kot glavni kreator reformnih sprememb prav tako povedal Edvard Kardelj: »Licemerno bi bilo trditi, da se je ZKJ s tem (ko se ne identificira več z državno oblastjo in ko vse bolj postaja dejavnik v idejnem in političnem življenju, vse manj pa neposredni nosilec revolucionarne državne prisile – op. B. R.) odrekla svojega vpliva na državno oblast. To bi bilo enako odrekanju revoluciji. Pa vendar, spremembe v metodah tega vpliva imajo tudi vsebinski družbeno-zgodovinski pomen.« (Podčrtal B. R.)⁸⁴

Navidez ta »sprememba v metodah« (simbolizirana v sklepih brionskega plenuma) seveda ne pomeni veliko. V resnici pa je bil premik od prejšnje koncentracije partijske in državne oblasti, ki je bila dejansko v rokah nekaj posameznikov, na nekoliko širši krog ljudi vendarle napredek. Da je to res, navedimo zgolj podatek, da ob prelomu desetletja Izvršni komite CK ZKJ (naslednik prejšnjega vseodločujočega politbiroja) kar 35 mesecev ni imel seje, ko pa se je sestel – so razpravljali o povsem nepomembnih stvareh.⁸⁵ Odločilne sklepe so v tem času v bistvu sprejemali trije ljudje v sekretariatu IK CK ZKJ (Tito, Ranković in Gošnjak).

Osnovni koncept družbene ureditve s poudarjeno vodilno vlogo delavskega razreda in njene avantgarde – ZKJ in s permanentnim nezaupanjem do drugih slojev pa se v bistvu ni spremenil in je ključno vlogo odigral tudi pri koncipiranju novega sistema.

Edvard Kardelj je npr. v internih razpravah o volilnem sistemu, ki naj bi ga spremenili, vlogo inteligence enačil z vlogo birokracije, pripisoval ji je isti družbeni interes, to je borbo za oblast, s končnim ciljem oblast tudi dobiti,⁸⁶ iz česar lahko (poleg drugih kazalcev) sklepamo, da naj bi bil volilni sistem koncipiran tako, da bi to preprečil.

Kljub veliki previdnosti v javnih nastopih pa je Kardelj potem, ko je predhodno za to pridobil Tita in Bakariča – svoj koncept reform, ki so presegle zgolj ekonomske spremembe, najožjemu partijskemu vodstvu (vključno z Rankovičem) razložil že 12. in 13. novembra 1965. Na seji IK CK ZKJ je »... ideje osmega kongresa radikaliziral do skrajnih meja in predlagal popolno suverenost republik. Plediral je, da se odnosi med narodi Jugoslavije uredijo kot 'odnosi med drugimi narodi', zvezna oblast pa skrči na vlogo 'tehničnega instrumenta', ki v bistvu te odnose uresničuje«. Skrajni radikalizem je izrazil z besedami: »Konec koncev se, jaz bom to rekel, tovariši, v Jugoslaviji nismo združili zaradi Jugoslavije, ampak smo se združili zaradi socializma.«⁸⁷

53

⁸⁰ Gospodarska reforma leta 1961 je krizo izčrpanega, pretežno v težko industrijo obrnjenega koncepta iz petdesetih let še močneje zaostila, čeprav v ekonomski sistem niti ni zarezala. Jugoslovansko gospodarstvo se ni bilo zmožno vključiti v svetovno delitev dela, v bistvu, kot pravi dr. Šime Đodan, ni bilo delitve dela niti znotraj Jugoslavije, ker so se republike v odnosu do Jugoslavije razvijale avtarktično, ta pa prav tako v odnosu do sveta. Jugoslavija je tako izgubljala svojo pozicijo na svetovnem tržišču, kvaliteta njenih izdelkov pa je bila vse slabša, ker je bila ekonomija zaprta in ni imela konkurence. Ta neracionalni model naj bi reforma iz leta 1965 popravila, Ranković pa je po mnenju Đodana padel, ker se je temu upiral, torej prisluškovanje ni bilo bistveno. (V Titovem primeru niti niso preiskovali ali je dejansko bilo, zadostovala je njegova trditev, medtem ko so nekaterim drugim funkcionarjem, tudi Kardelju, prisluškovali tudi po brionskem plenumu. Verjetno je Tita bolj kot prisluškovanje vznemirilo prepričanje dela srbskih kadrov, da je že čas, da ga Ranković zamenja, o čemer priča kar nekaj tedanjih kupili. Srbiji, Makdoniji in Črni gori je bilo danih pet tisoč tedanjih milijard, da bi lahko nadoknadile svoj relativno slabši ekonomski položaj in cnakopravneje startale v reformo.« V zvezi s tem je zanimiva (in tudi ne brez osnove) Đodanova teza, da je potem, ko je bilo teh pet tisoč milijard porabljenih za Đerdap, smedrevsko in skopsko železarno, torej za objekte, ki bi morali biti baza bodoče ekonomije vzhodne Jugoslavije, konservativna (unitaristična, centralistična, rankovičevska) struja organizirala študentske demonstracije v Beogradu. V celcem spektru različnih študentskih zahtev je bila prav ta skupina agens demonstracij (skorajda enako je, kot bomo videli, bistvo demonstracij ocenjeval Tito – op. B. R.), njen cilj pa je bil zrušitev reforme in vzpostavitev ncocentralizma, ker, če bi se reforma izpeljala, Beograd ne bi bil več center finančne in ekonomske moči, pač pa zgolj administrativno središče. Po njegovem mnenju pa sta se tudi Kardelj in Bakarič ustrašila političnih posledic gospodarske reforme (gospodarska reforma bi lahko uspela le ob politični, ki bi morala temeljiti na principu izvirne suverenosti republik) in sta zato »... svojo lastno reformo, ki sta jo onadva osmislila, proglasila za kontrarevolucijo«. (Ljudi iz 1971, Prekinuta šutnja, Vjesnik, Zagreb, april 1990, str. 360).

⁸¹ Edvard Kardelj, Problemi naše socijalističke izgradnje, VIII. del, BIGZ, Beograd, 1972, str. 23.

⁸² Prav tam, str. 229.

⁸³ Informacija o obisku norveške parlamentarne delegacije v Jugoslaviji, 22. junij 1964, osebna zbirka Edvarda Kardelja 10/14, ARS, fond CK ZKS.

⁸⁴ Edvard Kardelj, Problemi naše socijalistične izgradnje, VIII. del, BIGZ, Beograd, 1972, str. 257 in 258.

⁸⁵ Zapisnik s seje IK CK ZKJ, 22. junij 1966, str. 39, 40, razprava Lazarja Koliševskega, ARS, fond CK ZKS, Z 110, fascikel 34.

⁸⁶ Zabeležka o razgovoru z dr. Djordjevićem (Jovanom – op. B. R.) o pripravi na simpozij o volilnem sistemu in pripravi za objavo nove knjige o našem političnem sistemu, 12. september 1966, ARS, fond CK ZKS, osebna zbirka Edvarda Kardelja 10/15.

⁸⁷ Dr. Dušan Bilandžić, 1971. godina u Hrvatskoj, Ljudi iz 1971, Prekinuta šutnja, Vjesnik, Zagreb, april 1990, str. 11.

Kardelj je tedaj v analizi razmer izhajal iz treh osnovnih političnih orientacij v ZKJ: ene, ki jo oblikujejo predstavniki nerazvitih delov Jugoslavije (BiH, Črna Gora in Makedonija) in ki teži k centralizaciji zato, ker pričakuje čim večjo pomoč od federacije; druge, ki jo zastopata Hrvaška in Slovenija – ta se želi od federacije čim bolj emancipirati; in tretje, hegemonistične, ki je najmočnejša v Srbiji. Po odhodu vodilne generacije naj bi imela po Kardeljevem mnenju največ možnosti tretja, to pa zato, ker je struktura oblasti v Jugoslaviji izrazito centralistična (center oblasti je, kot je dejal, »nas deset tukaj«). Taka Jugoslavija pa po smrti vodilnih revolucionarjev

54 nima velike prihodnosti. Jugoslavija mora biti organizirana tako, da vsakemu narodu omogoča polno svobodo, celo tako veliko, da če bi se (to govorim, kot je dejal, zaradi primera) kakšna sosednja država odločila vstopiti v jugoslovansko federacijo, njena svoboda s tem ne bo zmanjšana. Kardelj je predlagal, da republike (ker so jugoslovanski narodi popolnoma zreli narodi, taki pa nad sabo ne priznavajo nobene nadoblasti) postanejo države, federacija pa »zelena miza«, kjer bi republike usklajevale svojo politiko. Obenem je Kardelj predlagal tudi intenzivnejšo ekonomsko reformo, to je upoštevanje blagovne proizvodnje, zakona vrednosti in tržnih zakonitosti ali (kot to interpretira dr. Dušan Bilandžić: »kapitalistični sistem minus buržoazija, minus zasebna lastnina«).⁸⁸

Kardeljev predlog je (po istem viru) naletel na popolno presenečenje (molk), vendar naj bi ga Tito podprl. Očitno pa so bili odpori proti takemu konceptu veliki, saj se je dejansko (v reformi federacije) začel uresničevati šele dve leti kasneje, čeprav je Kardelj že junija 1964 v pripravah na 8. kongres ZKJ zavračal tendence, da bi se »začasna« centralizacija (ki je takrat že doživljala dvajseti jubilej – op. B. R.) spremenila v trajno in kot nov korak v razčiščevanju ekonomskega aspekta nacionalne politike postavil ekonomsko samostojnost vsakega naroda, odvisnost pa naj bi (po vzoru integracijskih procesov v svetu in vedno večje medsebojne gospodarske povezave) tudi v Jugoslaviji temeljila zgolj na skupnih interesih.⁸⁹

Proces reformiranja neposredno po brinskem plenumu je tako (poleg znanih kadrovskih in reorganizacijskih sprememb v SDV) zajel predvsem ZKJ (ustanovitev predsedstva in komisij, vpeljava funkcije predsednika, zamišljena pomembnejša vloga CK, predlogi, naj bi statut sprejemal in menjal le kongres in ne kot do tedaj CK). V praksi je opaznejša svobodnejša atmosfera v razpravah, obenem pa tudi strah pred tem, da »...stopnja idejne in akcijske enotnosti zveze komunistov še ne ustreza potrebam trenutka«.⁹⁰ Seveda je pri tem treba upoštevati, da sta bila tako Tito kot Kardelj (pa tudi nekateri drugi vodilni komunisti, ki so tako kot onadva imeli »kominternovski mandat« ali pa so v vodstvo prišli po Titovem izboru že pred vojno) veliko bolj naklonjena organiziranosti v majhnih celicah, ki je izvirala iz revolucionarnih časov ilegalnosti, kot pa teritorialnemu (in projektnemu – op. B. R.) načinu, značilnemu za zahodnoevropske stranke, za katerega so se zavzemali nekateri liberalni komunisti.⁹¹

Nekaj svežih impulzov je dobila le gospodarska reforma, vendar je bil premik od razumevanja reforme zgolj kot skupka ukrepov, ki naj bi delu gospodarstva ukinila dotedanje privilegije in poravnala resnične ali domnevne krivice drugemu delu (reforma kot »računska operacija«), k resnejšim poskusom sistemskih sprememb počasi, odpori pa veliki. Konec leta 1967 so sicer s Hrvaške prihajale zahteve po generalni reviziji ekonomske politike, zlasti pa po decentralizaciji kapitala, ki naj bi ga prerazporedili predvsem v korist delovnih organizacij, investicijske sklade pa prenesli na republike; po doslednem upoštevanju tržnih zakonitosti, po čistih računih v federaciji (tudi spremembo deviznega sistema), vendar niso naletele na razumevanje. Tudi v Sloveniji ne, ki je tedaj pod Kavčičevim vodstvom šele začela delati bilanco, razčiščevati z zgrešenimi investicijami in koncepirati nacionalni ekonomski program.

Zelo počasi je – kljub omenjenemu Kardeljevemu konceptu – v zavest vodstva prihajala misel o potrebah reforme federacije. Še vedno je v razpravah prevladoval koncept »paritetne« nevarnosti, to je enake nevarnosti s strani »centralistično-unitarističnih« sil na eni in »nacionalistično-separatističnih in liberalističnih« na drugi strani. Z brionskim plenumom pa je vendarle nekoliko otopel vpliv najglasnejših nasprotnikov federalizacije partije in države, kar je imelo za posledico tudi prve sistemske spremembe, najprej tam, kjer so bile anomalije najbolj očitne. 18. junija 1967 je zvezna skupščina sprejela amandmaje k zvezni ustavi, ki so ponovno okrepili vlogo Zbora narodov,⁹² federaciji pa (predvsem na področju investiranja) odvzeli nekatere pravice. Vendar je do večjih sprememb prišlo šele naslednje leto.

55

⁸⁸ Dr. Dušan Bilandžič, Magnetogram predavanja na seminarju za učitelje zgodovine, 5. in 6. december 1985, Maribor, str. 15–17.

⁸⁹ Stenografski zapisnik razprave tov. Kardelja na sestanku skupine CK KPJ za proučevanje odnosov med narodi Jugoslavije, 11. junij 1964, Beograd, str. 27, 28, ARS, fond CK ZKS, osebna zbirka Edvarda Kardelja 10/13.

⁹⁰ Ocena političke situacije posle četrte i pete sednice CK SKJ – teze, Beograd, 16. december 1966, ZA CK ZKJ. Gradivo iz ZA CK ZKJ je bilo po razpadu stranke prenešeno v arhiv bivše SFRJ. – op. B. R.

⁹¹ Krste Crvenkovski, Kako je zaista oboren Ranković, Duga, št. 10, junij 1989, str. 46. Po njegovem pričevanju so se na velikem posvetovanju o reorganizaciji ZKJ v Skopju po brionskem plenumu za teritorialni princip zavzemali zlasti Plavi (Mijalko Todorović – op. B. R.), Milosavlevski in Pečujlić. Kot bomo opisali v nadaljevanju pa so tak princip v praksi izvedli v ljubljanski mestni partijski organizaciji, o njem pa je v letih 1966–1967 precej govoril in pisal Franček Mirtič.

⁹² Ta je bil leta 1953 vključen v Zvezni zbor in se je sestajal zgolj »po potrebi«.

SPREJEM PRVEGA SEKRETARJA CENTRALNEGA KOMITEJA KOMUNISTIČNE PARTIJE SOVJETSKE ZVEZE NIKITE S. HRUŠČOVA V SLOVENIJI, 28. AVGUSTA DO 1. SEPTEMBRA 1963. Ko so se v začetku šestdesetih let začeli zaostrovati odnosi med posameznimi narodi in federacijo – pri tem je bila najbolj kritična Slovenija – in se je začela monolitnost v vrhu Zveze komunistov Jugoslavije krhati, sta Tito in jugoslovanska politika znova začela iskati »recept« za nastale težave v sovjetskem vzoru.

(Foto Slovenija, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

PREDVOLILNO ZBOROVANJE V LJUBLJANI LETA 1963. Na volitvah leta 1963 je nastopalo več kandidatov za isto funkcijo. To se je nekaterim vodilnim politikom zdelo preveč demokratično, saj bi se lahko zgodilo, da ne bi bili izvoljeni, zato je prišlo do reforme volilnega sistema.

(Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

ROJSTNI DAN PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA-TITA, 25. MAJA 1964. Fotografija je simbolična: Tito med Rankovićem in Kardeljem. Prav v tem času se je začel počasi odvrnati od Rankovićevega centralizma in obračati h Kardeljevemu konceptu ekonomskih reform in federalizma (republike kot države, federacija zgolj prostor za dogovore, partija, vojska in Tito nenadomestljivi povezovalni in kontrolni mehanizmi). Pred tem je Kardelj preživel hude mesece izolacije in nemilosti. Najpomembnejše državne in partijske odločitve so tedaj sprejemali trije ljudje: Tito, Ranković in Gošnjak.

(Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

ŠESTO POGLAVJE

PRELOMNO LETO 1968

60 Med dogodke, ki so pomembno obeležili leto 1968 in obenem, kot smo dejali, zamejili liberalistične procese v Sloveniji in Jugoslaviji sodijo študentske demonstracije (zlasti tiste v Beogradu), okupacija Češkoslovaške, demonstracije na Kosovu; 6. kongres ZKS in sprejem ustavnih dopolnil v Skupščini SFRJ, hkrati pa že tudi prvi poskusi uveljavljanja »stalne samoupravne institucije«, sistema, v katerem naj bi se politične organizacije, sindikati, država, gospodarstvo, zdravstvo, prosveta in drugi dejavniki samoupravno dogovarjali. Ti procesi naj bi zajeli vso družbo, vključno s tistimi dejavnostmi, ki bi v principu morale ostati neodvisne, npr. sodstvo. Po tedanjem Kardeljevem mnenju naj se tudi »...pravosodje... čim bolj integrira s samoupravljanjem, imam vtis, da se naše pravosodje skuša spremeniti v takega, kot ga poznajo na zahodu.«⁹³

Študentske demonstracije so bile – kot je za taka gibanja značilno – večplastne in protislovne. Tako so bile tudi ocenjevane in so še danes: od teze, da so posledica univerzalne, predvsem ekonomske in intelektualne krize evropske družbe⁹⁴ do stališča, »...da je očitno šlo za poskus sprememb tiste smeri družbenega razvoja, ki je bil trasiran z ekonomsko in družbeno reformo leta 1965«.⁹⁵ Ne glede na vse študentske zahteve (če pustimo ob strani najbolj radikalne, vendar, morda z izjemo t.i. »rankovičevskih«, marginalne, so bile skoncentrirane v zahteve po odpravi velikih socialnih razlik, doslednem upoštevanju načela delitve po delu, odpravljanja monopolov in privilegijev, skratka po egalitarizmu,⁹⁶ po izdelavi dolgoročnega gospodarskega koncepta, ki naj bi rešil tedaj izrazito pereče vprašanje zaposlovanja, po razvoju samoupravljanja in demokratizaciji zveze komunistov – skratka »...zares je zahtevalo vse tisto, kar je bilo v programu socialističnih subjektivnih sil le ideologija in fraza«),⁹⁷ – je bilo bistvo študentskih demonstracij v tem, da so radikalizirale družbeno krizo in povzročile konflikt v partijskem vodstvu, kakršnega to ni doživelo vse od leta 1962.

Seveda so upoštevanja vredne tudi druge ocene: da so bile demonstracije »...uvod v kulturno revolucijo sedemdesetih let« (to je uveljavljanje kulta neposrednega proizvajalca, ustoličenje marksizma kot obvezne ideologije v celotnem šolstvu, zakrnitev zveze komunistov v partijo in vseh drugih organizacij v trdno transmisijo),⁹⁸ da so bile dobrodošlo netivo med starejšo partizansko in mlajšo tehnokratsko generacijo, pri čemer jih je imel del tehnokratske za zaveznike, del partizanske pa – zgrešeno – za nasprotnike; študentska revolucionarnost je bila v znamenju levičarstva in »...je imela relativno varno podporo v liberalnem krilu partije«,⁹⁹ pa tudi posamične kritične analize strujanj znotraj študentskega gibanja (npr. na Hrvaškem na levo – Praksis in desno – Matica hrvatska, o čemer so pisali nekateri hrvaški intelektualci – npr. dr. Žarko Puhovski).¹⁰⁰

Vsekakor je bistvena razlika med demonstracijami v Jugoslaviji in študentskim gibanjem po zahodni Evropi v tem, da drugod študenti zavračajo sistem in njegove institucije, medtem ko so se jugoslovanski študenti povsem jasno opredeljevali za avtentične vrednote socialističnega samoupravljanja. V tem se ne razlikujejo tudi demonstracije v Ljubljani, kjer gre sicer za večletno gibanje ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, ki v demonstracijah zgolj kulminira; in v Zagrebu, kjer

pa so glavno tezo dobile šele leta 1971, v času množičnega gibanja. Za politične procese v letu 1968 (in v obdobju »liberalizma« nasploh) ljubljanske in zagrebške demonstracije niso tako pomembne kot beograjske, čeprav se je odnos jugoslovanskega vrha do demonstracij oblikoval pod vtisom celotnega jugoslovanskega študentskega gibanja.

Pri analizi tedanjih refleksij študentskega gibanja v »čisti« politiki in posledicah, ki so jih povzročile, pa se nam zdijo (v kontekstu obravnave »liberalizma«) bistvene zlasti naslednje ugotovitve:

1. Podpora vodstva (prej naštetim) »upravičenim« zahtevam, ki so bile v skladu s programskimi cilji in politiko ZK, ob hkratni zavrnitvi metode njihovega reševanja s pomočjo demonstracij in političnega pritiska.¹⁰¹ Študenti so te zahteve izražali v pismih Titu.¹⁰²

61

⁹³ Zabeleška o izlaganju na sestanku komisije predsedništva i izvršnog komiteta CK SKJ za koordinacijo rada na pitanjima društvenog sistema, razprava Edvarda Kardelja, str. 24, ARS, fond CK ZKS, osebna zbirka Edvarda Kardelja, 10/17.

⁹⁴ Stenografske beleške sa IX. zajedničke sednice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, 9. junij 1968, razprava Janeza Koejančiča, str. 48, gradivo CK ZKJ III/132.

⁹⁵ Dr. Dušan Bilandžić, Historija SFRJ, Školska knjiga, Zagreb, 1985, str. 337.

⁹⁶ Sinonim za tovrstne zahteve so bile besede Bube Rakića »... Naj bo to tudi uravnilovka, toda če ne moremo ustvariti takega sistema, ki bo pravičnejše razpodelil naše narodno bogastvo, je bolje, da ostanemo na ravni egalitarizma. Jaz sem za pest riža, vendar jo moramo imeti vsi, ne pa da nekdo je kaviar, drugi pa riž.« (Mirko Arsić in Dragan R. Marković: 68 – Studentski bunt i društvo, Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, tretja izdaja, Beograd, 1988, str. 66.

⁹⁷ Lev Kreft, Uvod v kulturno revolucijo, Komunist, 17. junij 1988, str. 21. Temu stališču pritrjujejo tudi nekateri drugi publicisti, po Marjanju Pungartniku (Dvajset let stara pesem, Komunist, Ljubljana, 10. junij, 1988, str. 17) je to dokaz, da je bil marksizem kot uporniška misel prisoten vsepovsod, da je bilo jedro gibanja komunistično in da je v študentskih demonstracijah gladko izgubila bitko generacija »prvih doma zraslih na lastnih protislovjih inspiriranih marksistov«.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Dr. Dimitrij Rupel, Dvajset let pozneje, Komunist, Ljubljana, 24. junij 1988, str. 17.

¹⁰⁰ O slovenskem študentskem gibanju je (poleg priložnostnih člankov) izšla knjiga skupine avtorjev Študentsko gibanje 1968–1972, KRT, Ljubljana, 1982; omeniti velja še Pregled slovenskega študentskega organiziranja po drugi svetovni vojni avtorjev Petra Vodopivea in Francija Pivea (50 let slovenske univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1969) in diplomsko nalogo Metke Fujs in Zdenke Resnik, Študentsko gibanje od 1964 do 1972 v Beogradu in Ljubljani (Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino, Ljubljana, 1983).

¹⁰¹ Izveštaj o radu predsedništva i izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije od sedme do devete sednice CK SKJ, Beograd, 8. julij 1968, ARS, fond CK ZKS. To je bila tudi osrednja ugotovitev sej predsedstva in IK CK ZKJ 4. in 9. junija 1968 – op. B. R.

¹⁰² 6. junija so, npr., poslali pismo z naslednjo vsebino: »Tovariš Tito, akcija, ki jo te dni vodimo na Beograjski univerzi je inspirirana s tvojo revolucionarno mislijo in podpora veliki borbi, ki jo vodiš. Mi smo bili vedno za Tebe, s Tabo smo tudi ta trenutek. Študenti in profesorji Beograjske univerze smo to borbo začeli, ker se držimo Tvoje misli, da je treba z dejanj preiti na delo. Cilji naše borbe so: resnično uveljavljanje in razvijanje samoupravljanja na vseh družbenih področjih, dosledno in energično uresničevanje družbene in gospodarske reforme, izboljšanje položaja in krepitev vloge delovnega človeka v naši družbi. Mi smo v tej borbi enotni. Dajemo popolno podporo zgodovinski borbi, ki jo vodiš in Ti zagotavljamo, da smo sestavni del naprednih sil z Zvezo komunistov Jugoslavije in Tabo na čelu. Študenti in profesorji beograjske univerze.« (Mirko Arsić i Dragan R. Marković: 68 – Studentski bunt i društvo, Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, tretja izdaja, Beograd, 1988, str. 124).

2. Užaljeno samoljubje zaradi izgube prestiža, ki naj bi ga Jugoslavija imela v svetu: »Študentske demonstracije so, tovariši, glede na značaj, kakršnega so zavzele – velik udarec prestižu naše države v tujini. Ker, naša država je bila znana kot nekaj najbolj stabilnega, kot država, ki najpravišeje rešuje svoja notranja vprašanja in ki ima ustrezno temo v zunanji politiki najpravišeja stališča do reševanja kolonialnih in raznih drugih problemov v svetu.«¹⁰³

62 3. Strah pred možnostjo izgube vodilnih položajev in še česa več, ki je (mnogo manj kot iz notranjih, kjer je vodstvo kljub presenečenju stvari držalo v rokah dokaj čvrsto) izhajal iz zelo realnih zunanjih razmer (pri čemer seveda ne gre zanemariti informbirojske izkušnje), kar je prav tako jasno povedal Tito: »... Vendar istočasno mislim, da je do takšnega vulkanskega izbruha, ki nas bo udaril po glavi, moralo priti, da vidimo, kaj je to sedaj. Ali smo mi zares tako čvrsto na naših stolih kot da smo priviti in nas nihče ne more premakniti? Bogami, nismo! Lahko s teh stolov letimo. Toda potem bi bilo drugače, potem bi prišel nekdo drug, ki že danes pristavlja lonček k temu, kar se tam dogaja. Naj vam za ilustracijo preberem samo eno stvar. Sovjetski ambasadi je bila poslana »Resolucija študentov, delavcev in kmetov« z zahtevo po zamenjavi Tita in ostalih najvišjih voditeljev. Torej, te resolucije niso napisali študenti. Jaz sem tisočodstno prepričan, da niso. Napisale in poslale so jo tiste sile, ki se pojavljajo za hrbti študentov.«¹⁰⁴ Letaki so voditelje imenovali poimensko, jih označili za naciste, šoviniste, tlačitelje, razbijalce bratstva in enotnosti Jugoslavije, lažnivece, demagoge, ki so s svojo politiko uničili gospodarstvo in državo pripeljali v težak položaj. Poleg tega je bilo v Liki in Kordunu precej pozivov Srbov na vstajo,¹⁰⁵ v poslovalnici »Putnika« v Beogradu je eksplodirala bomba v času, ko je srbsko vodstvo imelo v bližini sestanek, kar je stališče do študentskih demonstracij in političnih razmer radikaliziralo do skrajnosti. Šele pod vplivom teh dogodkov pa je Tito dokončno razčistil s svojim odnosom do »rankovščine« in je tudi ocenil, da ne sme biti več kolebanja do tistih (ni jih sicer hotel imenovati), ki so »iz sentimentalnih razlogov« simpatizirali z Rankovićem in hoteli, da se stvari »zamažejo«.¹⁰⁶

4. Ugotovitev, da obstaja »organizirana politična opozicija«¹⁰⁷ in da opozicijske skupine (mednje so šteli npr. sodelavce revij Praksis in Odjek, pa tudi »rankovičevce« – op. B. R.) zahtevajo oblast.¹⁰⁸

5. Izbruh dolgo tlečega konflikta med srbskim in hrvaškim vodstvom, ob različnih povodih (npr. v zvezi s primanjkljajem federacije ob sprejemanju zaključne bilance federacije junija 1968). V zvezi s študentskimi demonstracijami je prišlo do povsem odkritega konflikta, Srbi so menili, da jim Hrvati pri njihovem umirjanju niso dovolj pomagali, predvsem pa so javno začeli debato o spornih vprašanjih v zvezi z gospodarsko reformo, namesto da bi stvari najprej razčistili v vodstvu. (Glavni vzrok spora so bile nekdanje zvezne, predvsem politične investicije, za katere je bil interes, dokler jih je financirala federacija, velik, po decentralizaciji, ko so republike same prevzemale obveznosti, pa se je precej zmanjšal, zato je prihajalo do razčiščevanj, kdo je komu kaj dolžan, tam, kjer pa je stvari še financirala federacija, npr. Djerdap, pa do kritik in zahtev, naj se s tem preneha. Te so letele predvsem na Srbijo, pri čemer so bili Hrvati še posebej agresivni – op. B. R.). Bistvo spora je bilo v tem, da so Hrvati, pa tudi Slovenci in Makedonci, zahtevali priznanje protislovnosti interesov in pravico do – tudi javnega – boja za svoje),¹⁰⁹ čeprav so vedeli, da večina misli drugače, da naj bi o vseh pomembnih stvareh po načelu demokratičnega centralizma odločali najprej v vrhu.¹¹⁰

6. Iz vsega povedanega izvirajoča zahteva po radikalni enotnosti, ki jo je Tito v obravnavi študentskih demonstracij (ki so bile tedaj na višku) izrekel že na začetku seje 9. junija: »... **Danes moramo priti s tega sestanka enotni, pa čeprav nas bo samo**

polovica. Kdor se ne bo strinjal z odločitvami, kdor jih ne bo uresničeval, naj gre. Pravim vam: jaz sem prvi, ki bo zahteval najostrejšje sankcije.«¹¹¹ – podčrtal B. R. (Molk po teh besedah, ki si ga je razlagal kot morebitno nestrinjanje, je Tita tako razjezil, da je dal na glasovanje celo predlog sestave komisije, ki naj bi na osnovi debate redigirala sklepe in je to še posebej poudaril – op. B. R.)

Čeprav je na koncu seje (ob polemiki med Savko Dabčević in Ratom Dugonjićem) Tito svoje stališče pod vplivom rezultata svojega televizijskega nastopa, ki ga je imel vmes, nekoliko omilil (ugovarjal je Dugonjiću, ki je zahteval prenašanje demokratičnega centralizma tudi izven partije s stališčem, da imajo ljudje pravico, da povedo svoje mnenje), pa je kljub temu vztrajal na principu enotnega delovanja kot bistvu demokratičnega centralizma.¹¹² Sintagma »... komunisti morajo idejno usmerjati razvoj, imeti morajo moč, s katero bodo spregovorili skozi skupščino in izvršni svet, skozi vse družbene forume, ki jih imamo, in skozi celotno samoupravljanje«¹¹³ (po Titovem mnenju zadnja leta tega niso počeli, pač pa so vedno bolj delovali »na liniji prosvetiteljstva«), je znova začrtala meje političnega pluralizma. Kakršnakoli druga oblika se je zdela vodstvu nesprejemljiva, »... izven ZK ne more biti nobena politična sila v državi, ki bo omogočala nadaljnji razvoj reforme...«,¹¹⁴ kot največji domet je bila sprejeta teza, da je treba iskati pomoč »konstruktivnih« sil, da se cilji socializma uresničijo.¹¹⁵

63

¹⁰³ Stenografske beležke sa IX. zajedničke sednice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, 9. junij 1968, str. 7, razprava Josipa Broza Tita, gradivo CK ZKJ III/ 132.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 8.

¹⁰⁵ Zapisnik 41. seje IK CK ZKJ, 4. junij 1968, str. 8, ARS, fond CK ZKS.

¹⁰⁶ Stenografske beležke sa IX. zajedničke sednice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, 9. junij 1968, str. 7–9, razprava Josipa Broza Tita, gradivo CK ZKJ III/ 132.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 18, razprava Miroslava Pečujlića.

¹⁰⁸ Zapisnik 41. seje IK CK ZKJ, 4. junij 1968, str. 12, ARS, fond CK ZKS.

¹⁰⁹ Stenografske beležke sa IX. zajedničke sednice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, 9. junij 1968, razprava Krste Crvenkovskega, str. 42, 43. Crvenkovski je zahteval pravico do svobodnega izražanja mnenja, brez tega, da bi kogarkoli klicali na odgovornost na forume. Menil je, da imata država in partija majhno tradicijo demokratičnih odnosov in navad in da je značilnost političnega življenja metoda pritiskov. Poudaril je, da ne gre za boljše ali slabše komuniste, da bolj ali manj pravoverne, pač pa za objektivno različne interese republik iz katerih ti prihajajo.

¹¹⁰ Polemika med Ratom Dugonjićem in Savko Dabčević-Kučar, prav tam, str. 94 in 115. Polemike med posamezniki so bile ostre. Do najhujše je prišlo proti koncu seje, ko je Petar Stambolić reagiral na mnenje Jakova Blaževića (ta je govoril medtem, ko je imel Tito govor na televiziji), da tisti, ki hočejo napadati Tita, pa tega ne upajo, napadajo Mika Tripala (ta je bil res večkrat kritiziran zaradi svojih javnih nastopov, obenem pa je tedaj užival Titovo zaščito). Stambolić, ki je bil tako kot drugi srbski politiki, zaradi Titove ostre kritike na račun razmer v Srbiji in tihe podpore Hrvatom, na take izjave še posebej občutljiv, je po Titovi vrnitvi na sejo zahteval, da se Blaževićeva izjava razčisti. Tito pa tega ni hotel, menil je, da je odkritost razprave šla čez vse meje in zahteval, da se razprava prekine, kar je tudi dosegel. To je medsebojne konflikte za eno leto – do cestne afere nekoliko omililo, hkrati pa tudi zavrlo legitimnost izražanja lastnih interesov posameznih republik.

¹¹¹ Prav tam, str. 10.

¹¹² Prav tam, str. 120.

¹¹³ Prav tam, str. 5.

¹¹⁴ Zapisnik 41. seje IK CK ZKJ, 4. junij 1968, razprava Kira Hadži-Vasileva, str. 18, ARS, fond CK ZKS.

¹¹⁵ Predlog zapisnika sa dvanaeste zajedničke sednice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, ki je bil 2. septembra 1968 na Brionih, str. 8, ARS, fond CK ZKS.

Vojaška intervencija petih držav Varšavskega pakta avgusta 1968 na Čecoslovaškem je vnesla v pregrete jugoslovanski politični prostor nove dimenzije:

64 1. Povzročila je še dodatno oženje pogledov vodstva na splošne demokratične pravice, zlasti pa na pravico do javne besede. Tisk se je moral skorajda absolutno podrediti političnim in državnim interesom, kar je vodstvo zahtevalo zelo kategorično: »... Tisku in drugim sredstvom javnega obveščanja je treba reči, da morajo postati glavni prenašalci stališč ZKJ, zaradi razmer, v katerih smo, morajo biti povezani s političnimi vodstvi bolj čvrsto, kot so bila do sedaj, z druge strani pa morajo postati samostojni v borbi proti vsakemu, ki bi tisk in svobodo izkoriščal za vsiljevanje stališč, ki so v nasprotju z našo politiko.«¹¹⁶ (Podčrtal B. R.) Udejanjanje takega odnosa do sredstev javnega obveščanja se je ohranilo tudi še potem, ko je bila neposredna nevarnost intervencije tudi v Jugoslaviji mimo, seveda ne v vseh okoljih enako. Specifičen je bil, kot bomo videli, ta odnos v Sloveniji, kar je zlasti prišlo do izraza v času cestne afere.

Poleg tega je bil v politiki dan velik poudarek »budnosti« do raznih sovražnih elementov, »ki so na desni in na levi, oziroma na imperialistični – prozahodni in na drugi, informbirojevski, dogmatski – rankovićevski strani in ki so organizirali tudi tiste študentske ekscese na univerzi«.¹¹⁷

2. Omejila je razvoj notranje demokratizacije v ZKJ (ne pa tudi njene federalizacije), kar se je izrazilo zlasti v zahtevah po uresničitvi »neobhodne idejne in politične enotnosti«, v povečanih pooblastilih predsedstva in IK CK ZKJ, zlasti pa še »razširjenega« Biroja predsedstva CK ZKJ (ki je bil v bistvu administrativni organ). To so v vodstvu utemeljevali s potrebo po večji učinkovitosti pri odločanju.¹¹⁸ Enotnost je bilo treba zagotoviti na dveh osnovnih principih: na principu patriotizma in obrambe neodvisnosti države, razvoja samoupravnega socialističnega sistema, s katerim naj bi se ubranili sovražnih in protisocialističnih strujanj od zunaj, tako z Vzhoda kot Zahoda; in na principu obrambe pred notranjimi sovražniki (pred »desničarskimi in informbirojevskimi elementi«).¹¹⁹ Uveljavljanje obeh principov se je izrazilo tudi v množičnem sprejemanju v ZK, po študentskih demonstracijah in agresiji na Čecoslovaško je vanjo vstopilo 175 000 novih, pretežno mladih članov.

3. Povečalo se je prepričanje v »posebno« vlogo in pomen Jugoslavije kot države, ki ima primarno vlogo branilec »... pravih socialističnih odnosov«, kot države »... ki je edina dosledno ostala na poti pravih razumevanja in doslednega, neomahljivega zavzemanja za enakopravne odnose med socialističnimi državami«.¹²⁰

Med vodstvom je prevladalo prepričanje, ki ga je Tito tudi javno večkrat izrekel, da Jugoslavija v bistvu rešuje socializem v svetu, ki se je na vzhodu kompromitiral, to pa je v kombinaciji z neuvrščeno politiko spodbudilo že tako ne ravno majhne zunanjepolitične ambicije, usmerjanje v »tretji« svet, za katerega naj bi bila Jugoslavija vzor in, v povezavi s tem tudi neustrezno ocenjevanje (primerjanje) jugoslovanskih notranjepolitičnih razmer z razmerami v »tretjem« svetu.

4. Sočasno prepričanje, da je tudi zaradi teh dogodkov treba še odločneje nadaljevati gospodarsko in družbeno reformo,¹²¹ za katero pa je bilo izhodišče na nekaterih področjih že močno zoženo. Meje demokracije – tako državljanskih kot političnih pravic – so bile določene oziroma potrjene, možnost političnega pluralizma zavrnjena (kot neke vrste nadomestek za klasični politični pluralizem je Kardelj v sedemdesetih letih nato ponudil formulo »pluralizma samoupravnih socialističnih interesov«, potrjena pa je bila vodilna vloga ZK in temu prilagojen politični sistem. Večstrankarski sistem je bil postavljen izven konteksta (javnih) razmišljanj tudi na »liberalni« strani, odprti pa sta ostali še dve ključni vprašanji: gospodarska reforma in reforma federalizacije

(uveljavite zahtev narodov in narodnosti oziroma njihovih držav), ki jim je leto 1968 dalo legitimnost. Kako bo z gospodarsko reformo, je postalo jasno dobro leto kasneje, reforma federacije pa je bila edino področje, kjer so bili cilji reformističnega »liberalnega« gibanja še najbolj izpolnjeni (deloma zaradi objektivnih razmer, ker so bili pritiski tu najštevilnejši in najmočnejši, deloma pa tudi kot kompenzacija za druge neizpolnjene zahteve).

Prav na tem področju je intervencija na Čecoslovaškem dala pozitiven zagon prizadevanjem republik in avtonomnih pokrajin po večji samostojnosti. Prinesla je namreč spoznanje, da je strogo centralizirani koncept obrambe s klasično armado (JLA) v pripravah na pričakovani napad odpovedal, obenem pa je bil »... zapostavljen ljudski in nacionalno-revolucionarni pomen vsenarnodnega odpora«. ¹²² Koncept narodne obrambe (vsesplošnega ljudskega odpora), ki se je razvil na osnovi te ugotovitve (in ki je v principu – ne pa v praktični izvedbi – pomenil delno vrnitev k medvojni tradiciji nacionalnih armad oziroma republiških sistemov narodne obrambe) je bil pomemben predvsem zato, ker je rušil tabuje na tedaj (in kasneje) najobčutljivejšem področju in s tem olajševal politične oziroma ustavnopravne spremembe.

Te (sprejete so bile v Skupščini SFRJ 26. decembra 1968) so predvsem okrepile status avtonomnih pokrajin v odnosu do republik: pokrajini dobita ustavni zakon, v zakonodajnem smislu sta izenačeni z republikami, ker sedaj namesto z odloki družbene razmere urejata z zakoni in tudi razmerje do zveznega zakona je izenačeno, prav tako pa so izenačene pravosodne funkcije – uvedba pokrajinskih vrhovnih sodišč, ki imata enake pravice kot republiška, še naprej pa ostane razlika glede ustavne funkcije – pokrajini imata ustavni zakon, ne pa pravico do sprejetja ustave.

Pokrajinama se je s tem priznal status »konstitutivnega elementa federacije«, amandmaji pa so bili v bistvu kompromis med radikalnimi kosovskimi zahtevami po lastni republiki (te so bile odkrito izražane v tedanjih razpravah o ustavi na Kosovu, posredno pa se dajo razbrati tudi iz razgovora tedanjega predsednika zvezne skuščine Edvarda Kardelja z delegacijo Avtonomne pokrajine Kosova in Metohije 21. marca 1967 v Beogradu, vendar je imel Kardelj do njih rezervirano stališče) in pa srbskimi (v »porankovičevskem obdobju« sicer zelo previdno izražanimi težnjami), da avtonomni pokrajini ostaneta čimbolj v starem okviru.

Republiški položaj se je okrepil predvsem s ponovno uvedbo zbora narodov kot sanostojnega zbora skupščine s splošno pristojnostjo, v zvezi z ustavnimi amandmaji iz leta 1968 pa velja omeniti tudi petnajsti (ustavna dopolnila so sicer zajemala člene VII–XIX), t.i. »delavski amandma«, s katerim se je začel uresničevati Kardeljev koncept »neposredne demokracije«.

V kontekstu teh sprememb je (še pred sprejetjem amandmajev) prišlo do demonstracij na Kosovu, kar je bilo na prvi pogled presenetljivo, saj so brionski plenum, reforma

¹¹⁶ Prav tam, str. 4 (razprava Josipa Broza-Tita).

¹¹⁷ Prav tam, str. 18.

¹¹⁸ Prav tam, str. 9.

¹¹⁹ Prav tam.

¹²⁰ Prav tam, str. 18 in 24.

¹²¹ Prav tam, str. 7.

¹²² Razprava Staneta Kavčiča v skupščini SRS, 27. september 1968, filmski posnetek, Arhiv RTV.

in razprava o ustavnih amandmajih dajali upanje, da se bodo razmere spremenile tudi za Albanee. Toda hitra gospodarska rast – seveda v kosovskih razmerah – ki se je začela konec petdesetih let z izdatnimi finančnimi injekcijami iz federacije (ustanovitev fonda za nerazvite), nenadna sprostitve na vseh področjih, zlasti kulturni razcvet, vedno tesnejše sodelovanje Kosova z Albanijo, neuravnotežen razvoj visokega šolstva, nastanek mlade kosovske inteligence, ki je bila, razumljivo, precej romantično usmerjena, obenem pa vpliv tradicije, plemenskih in družinskih povezav, nepotizem, patriarhalna morala, visoka nataliteta, nepisani zakoni, močnejši od pravnega reda, zavožene investicije, vse to je povzročilo zelo protislovno situacijo. Zbirokratizirana in avtoritarna politična elita v pokrajini je ni bila sposobna obvladati. V takih razmerah je prišlo do razprav o ustavnih amandmajih, ki so bile zelo čustveno obarvane. Teza o Kosovu republiki je bila – kot smo dejali – praktično vse do zadnjega v razpravi tudi v ustavni komisiji kosovske skupščine. Zahteve po večjih pravicah so se radikalizirale, izkoriščalo jih je tudi iredentistično gibanje in to je pripeljalo do demonstracij, katerih pomen pa je kosovsko vodstvo zmanjševalo. Zaradi zmanjševanja pomena demonstracij, zaradi njihove dokaj hitre umiritve, pa tudi zato, ker so bile – čeprav neprijetno presenečenje za jugoslovanski vrh – v primerjavi z burnimi prejšnjimi dogodki v tem letu »manjši« problem, kosovski dogodki (seveda tudi v pričakovanju, da bo skorajšnje sprejetje amandmajev razmere spremenilo) večjega vpliva na jugoslovanski politični scenei tedaj niso imeli. V zavest so prišle predvsem kot prvi obroč v verigi velikih mednacionalnih konfliktov in nacionalnih izbruhov ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let. Dolgoročno gledano pa je bil kosovski problem – kot danes vemo – tista usodna točka, ob kateri se je zlomil koncept ureditve mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, zgrajen ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let.

Proces nacionalne afirmacije jugoslovanskih republik se je v letu 1968 najbolj izrazil odrazil v federalizaciji ZK. V Sloveniji je ta proces višek dosegel s 6. kongresom ZKS (9.–11. decembra), ki je bil tudi prvič pred zveznim.¹²³ ZKS je na kongresu dobila prvi samostojni statut v svoji zgodovini,¹²⁴ istega leta pa tudi deloma samostojno slovensko izdajo partijskega glasila. Centralni komite je bil občno pomlajen, namesto prejšnjega predsedstva (kot naslednika izvršnega komiteja) s preizkušanimi starimi revolucionarji je vpeljan sekretariat CK ZKS z mladimi, po vojni zraslimi politiki, k demokratizaciji razmer pa naj bi prispevale tudi komisije CK ZKS za posamezna področja. Predsednik CK ZKS naj bi imel ob taki organiziranosti (ki je predpostavljala tudi pogoste seje CK in s tem večjo demokratičnost in javnost dela) relativno omejene pristojnosti, večji vpliv članstva na odločanje naj bi prispevale konference ZKS kot najvišji organ med dvema kongresoma.

Kljub temu pa je temeljno načelo demokratičnega centralizma, ki je zagotavljalo subordinacijo odločanja med federalnimi in republiškimi partijskimi organi, ostalo temelj odnosov znotraj ZKJ, glede na to, da so vse pomembnejše položaje v družbi obvladovali komunisti, pa je posredno močno vplivalo tudi navzven. To je bil tisti »varovalni mehanizem«, na katerega so – ob decentraliziranju družbene piramide in prenašanju precejšnjega dela politične, oblastne in gospodarske moči na republiško in pokrajinsko raven – računali v jugoslovanskem vrhu.

Toda tudi znotraj republike se politična moč začne porazdeljevati med več centri, nekdanja politična podoba monolitne partije s transmissijskimi organizacijami začne bledeti, hkrati pa so opazni prvi resni zametki polarizacije znotraj stranke, ki se bodo v naslednjih letih še stopnjevali. Ta polarizacija se je pokazala že v razpravah o kongresni resoluciji (ki je v osnutku z nenavadno svežino odstopala od dotedanjih stereotipov). Pripombe in razmišljanja ob osnutku, ki jih je posredoval Edvard Kardelj, so zajela bistvo kasnejših konfliktov, zlasti tistega ob cestni aferi. Kardelj, obremenjen s svojim odnosom do inteligence, je sestavljalcem resolucije priporočil, naj »naprej«

potisnejo kvalificiranega delavca in si prizadevajo, da bi imel položaj »delovne inteligence«, menil je, da je še vedno velika politična potreba, da se notranja nasprotja obvladuje z družbenim pritiskom – to je sklicevanjem na delavski razred (katerega del je tudi inteligenca, ni pa njegova dominantna sila).¹²⁵ Poudarek na povezovanju s sosednjimi deželami in Evropo je Kardelj označil za »provincialistično« in to utemeljil s tem, da »... gospodarska povezanost z razvito zapadno Evropo poteneialno pomeni večje zaostajanje Slovenije. Če bo odvisna samo od Evrope, ni treba pričakovati, da bodo Slovenci imeli moderno gospodarstvo, ampak bodo vedno za 10 do 15 let za zapadno Evropo. Narediti si moraš široko tržišče, če hočeš razvijati proizvodjalne sile in iti v kooperacijo. Nisem proti kooperacijam z Italijo in zapadno Evropo sploh, vendar nam ta kooperacija še vedno zapira možnosti odpiranja trga, ne pa odpira. Treba je nekoliko več velikopoteznosti, samozavesti, ne pa videti samo do Rima in Dunaja ali kvečjemu še do Berlina.«¹²⁶

67

Kardelj je tudi nasprotoval izrazom kot so »polno uveljavljanje Slovenije v demokratični skupnosti«, čes da so preveč izzivalni, očital je, da so v Sloveniji kapitulirali pred obrtniško mentaliteto, menil, da bi tisti privatniki, ki zaposlujejo drugo delovno silo, njeno akumulacijo morali dati družbi, sami pa bi bili zato za svoje delo in iniciativo nekoliko bolje nagrajeni, nasprotoval je povečanju zemljiškega maksimuma, ker vzbuja iluzijo, da bi mogli na povečanih (ki pa v povprečju tako ne bi mogle biti večje od 20 ha) posestvih uvajati moderno proizvodnjo. V zvezi s političnim sistemom je menil, da bi bila SZDL sicer lahko sekeijsko razdeljena, tako da bi do izraza prišli različni socialistični interesi, ne sme pa se dovoliti, da bi se razvila v večpartijski sistem.¹²⁷

Seveda gre tu šele za obrise bodočega konflikta, saj sta sočasna odsotnost formalne partijske avtoritete po 6. kongresu ZKS (foruma, v katerem bi se po že uveljavljeni logiki take misli lahko spremenile v »politiko«) v tistem trenutku dajali prednost nastajajoči »liberalni« struji. Prebujenost demokratičnih teženj je bila vidna tudi v močnejšem izražanju javnega mnenja (zlasti s sredstvi javnega obveščanja), v krepitvi parlamentarnega načina odločanja in kontroliranja vladne politike in v oživljanju političnega pluralizma znotraj obstoječih političnih organizacij.

Slovenija (in Jugoslavija) je tako zapustila leto 1968 in vstopila v »jedro« liberalizma« ob kulminaciji teženj po večji republiški (narodni) suverenosti na življenjsko važnih področjih, zlasti na ekonomskem, ob porajajočem se pluralizmu in protislovjih, ki jih je prinašal, hkrati pa že tudi ob zametkih protiudara »konservativnih« sil.

¹²³ Presenetljivo je, da je tak vrstni red kongresov že leta 1963 predlagal Aleksander Ranković, vendar ga je Tito zavrnil z mnenjem, da mednarodne okoliščine tega še ne dopuščajo. Ranković je v tem času predlagal tudi ukinitve smrtnih kazni, čemur je nasprotoval Kardelj, čes da je to v tej fazi revolucije še prezgodaj.

¹²⁴ Novi statut je tudi na področju znotrajpartijske demokracije (upoštevati je namreč treba stalno bojazen vodstva pred frakcijami, ki je bila zgodovinsko pogojena) pomenil precejšen napredek, saj je manjšini v stranki priznal pravico, da vztraja pri svojem mnenju in na podlagi novih dejstev ponovno sproži razpravo o določenem problemu (čeprav je bila sicer večinsko sprejet sklep dolžna uresničevati). Podobno določbo je še pred statutom ZKS predvideval avgusta 1968 objavljeni osnutek statuta KP Čkoslovaške.

¹²⁵ Stenografska beležka razprave o osnutku tez za resolucijo, 5. november 1968, (sestanek Edvarda Kardelja z Mitjo Ribičičem, Francetom Popitom, Stanetom Kranjeem in Andrejem Marineem), str. 3, ARS, fond CK ZKS, zbirka Edvarda Kardelja 10/18.

¹²⁶ Prav tam, str. 15–16.

¹²⁷ Prav tam.

IZVRŠNI SVET SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE, IZVOLJEN LETA 1967. Od leve proti desni: Franc Razdevšek, Drago Flis, Rino Simoneti, Viktor Repič, Vinko Hafner, Bojan Lubej, Zora Tomšič, dr. Vladimir Bračič, Boris Vadnjal, Stane Kavčič, Joško Štrukelj, dr. Frane Hočevar, inž. Miran Mejak in dr. Ernest Petrič. V programskih izhodiščih je izhajal iz prepričanja, da je slovensko gospodarstvo obremenjeno z značilnostmi centralističnega in težkoindustrijskega sistema. Slovenija naj bi se obrnila v moderno tržno gospodarstvo, izkoristila naj bi geostrateške prednosti in se enakopravno vključila v evropske in svetovne tokove.

(Fotodokumentacija Dela.)

KAVČIČ (ZA NJIM STOJITA VIKTOR AVBELJ IN VLADIMIR KRIVIC) NA POSMRTNI STRAŽI BORISU KRAIGHERJU, 4. JANUARJA 1967. Kavčič je veljal za Kraigherjevega varovanca in nadaljevalca njegove ekonomske politike v Sloveniji. Kraigher je bil določen, da izvede gospodarsko reformo na zvezni ravni. Naloge se je lotil z enako vztrajnostjo kot po vojni preganjanja »razrednih sovražnikov« in domnevnih ali resničnih političnih nasprotnikov. Pri izvajanju reforme je doživel ostra nasprotovanja in se je zapletel v konflikte z njenimi nasprotniki v jugoslovanskem vrhu, tudi s Titom. Moral je popuščati in v času pred smrtjo je bil že zelo blizu meje, do katere se mu je to še zdelo smiselno.

(Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije.)

ŠTUDENTSKE DEMONSTRACIJE 1968 V BEOGRADU. Bile so večplastne in so pretresle jugoslovanski politični vrh, ki je verjel, da se kaj takega v samoupravni socialistični Jugoslaviji ne more zgoditi. Demonstracije so izzvale različna čustva: bojazen pred mednarodnim konfliktom (do tega je prišlo nekaj mesecev kasneje na Kosovu) in socialnimi nemiri ter možno zunanjo (sovjetsko) intervencijo, užaljeno samoljubje, strah za položaje. Dejansko so bile demonstracije podpora uradni politiki in Titu, ki si je tako spretno utrdil položaj in discipliniral vse bolj neenotne republiške predstavnike v federalnih organih.

(Draža Marković, Život i politika, I. del, Rad, Beograd 1987, str. 289.)

VI. KONGRES ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE, 9. DO 10. DECEMBRA 1968 V LJUBLJANI. To je bil prvi republiški kongres pred zveznim in na njem so prvič sprejeli lasten statut slovenske partije; organizacijske spremembe in občutna kadrovska pomladitev so obetale precejšnjo demokratizacijo, toda najradikalnejše pobude: opustitev demokratičnega centralizma, teritorialno načelo organiziranosti (osnovne partijske organizacije bi se morale umakniti iz tovarn), odpovedovanje operativni vodilni politični vlogi, ter večji poudarek na političnem pluralizmu, so bile že v predkongresnih razpravah na pritisk konservativne struje, zlasti Edvarda Kardelja, bodisi umaknjene, bodisi močno omiljene.

(Fotodokumentacija Dela.)

SEDMO POGLAVJE

CESTNA AFERA V SLOVENIJI

Odločitev zvezne vlade o tem, kdo bo dobil posojila

Dogodki po objavi sklepa ZIS o predlogu Mednarodni banki za obnovo in razvoj

»Pojavi nacionalizma« v cestni aferi

16. seja izvršnega biroja predsedstva ZKJ o cestni aferi

Razčiščevanje v Sloveniji po 16. seji izvršnega biroja

*Uveljavljanje teze, da je za cestno afero odgovoren tisti, ki je o njej poročal,
in ne tisti, ki jo je povzročil*

Ciril Žebot in cestna afera

Vprašanje teritorialne obrambe v Sloveniji

Akoija Vrh

Odločitev zvezne vlade o tem, kdo bo dobil posojila

- 74 Vprašanje cestne afere v Sloveniji (cestne krize, cestne akcije, akcije za hitre ceste, akcije ob financiranju gradnje hitrih cest, cestne zadeve, zadeve hitrih cest, cestne situacije, cestnega spora, cestne kampanje), se je v javnosti pojavilo z objavo Tanjugove vesti 22. julija 1969 v Delu o predlogu Zveznega izvršnega sveta (ZIS) Mednarodni banki za obnovo in razvoj, naj sodeluje pri kreditiranju gradnje avtomobilskih cest Beograd–Novi Sad, Sarajevo–Zenica, Peč–Pristina–Niš in Bar–Ulcinj. Poročilo tudi pravi, da so bile te ceste uvrščene že v spisek cest, za katere je Jugoslavija prosila za posojilo leta 1968, ob tretjem natečaju Mednarodne banke za obnovo in razvoj.

Novica je v Sloveniji povzročila veliko razburjenje (v poročilu namreč nista bila omenjena odseka Vrhnika–Postojna in Hoče–Leveč, ki sta bila tudi vezana na posojilo) in postala povod za politično krizo v Sloveniji in Jugoslaviji.

Slovenija se je z vprašanjem cestnega omrežja začela bolj sistematično ukvarjati leta 1966, ko je bila za skupnost cestnih podjetij izdelana prva pomembnejša študija o možnosti graditve hitrih cest v Sloveniji. Služila je kot izhodišče za razprave o urejanju cestne problematike v Izvršnem svetu SR Slovenije ter njegovih organih oziroma strokovnih inštitutih. Načrt za utrditev cestnega omrežja v Sloveniji je bil sestavni del koncepta gospodarskega razvoja SR Slovenije, ki se je začel oblikovati po začetkih uresničevanja gospodarske reforme leta 1965 v Jugoslaviji, intenzivneje pa po brionskem plenumu.

Stane Kavčič, novi predsednik Izvršnega sveta SRS je ob začetku mandata kritično ugotovil, da so predstave o gospodarskem konceptu v Sloveniji zelo različne, kar je posledica razmer v slovenskem gospodarstvu, ki je »materialno in ideološko«¹²⁸ obremenjeno z značilnostmi prejšnjega (to je centralističnega – op. B. R.) gospodarskega sistema. Zato v gospodarskih odločitvah in zavesti niso dovolj upoštevane razmere v svetu nasploh, še posebej pa v Evropi (Evropski gospodarski skupnosti). Kavčič je menil, da je slovensko gospodarstvo na ravni industrijske manufakture, kar odseva tudi v ekonomsko-politični miselnosti, čeprav je obenem tudi res, da so bili na podlagi reformnih usmeritev storjeni nekateri radikalni ukrepi. Zato je po njegovem temeljna naloga IS, republiške uprave v celoti, pa tudi inštitutov, združenj, gospodarske zbornice, univerz, sindikatov ter posameznih znanstvenih in političnih delavcev, da na podlagi reformnih načel, temeljnih gospodarskih spoznanj in ob upoštevanju dolgoročnih gospodarskih tokov doma in v svetu, izdelajo **temeljito analizo** (podčrtal B. R.) o možnostih razvoja slovenskega gospodarstva. Obenem bi, kot je dejal Kavčič, »v razpravah o gospodarski usmeritvi, v konkretnih znanstvenih analizah in praktičnih gospodarskih odločitvah morali graditi našo ekonomsko enotnost, določeno slovensko nacionalno gospodarsko ideologijo, ki bi imela svoje mesto v Jugoslaviji in v Evropi in bi bila hkrati tesno povezana s celotnim jugoslovanskim prostorom in jugoslovanskim gospodarskim sistemom«¹²⁹.

Poglobljena strokovna razprava in javna obravnava vprašanj v zvezi s cestno ureditvijo SR Slovenije v letih 1966–1969, ki je upoštevala tako jugoslovanske kot evropske razmere in načrte, se je končala z zakonom o modernizaciji ceste državna meja pri Šentilju–Maribor–Celje–Ljubljana–Postojna–državna meja pri Novi Gorici, ki ga je

sprejela Skupščina SR Slovenije 10. marca 1969. Sprejet je bil odlok o modernizaciji cestnih odsekov Vrhnika–Postojna–Razdrto in Hoče Levec (kot sestavnih delov povezave, ki naj bi v modernizaciji najprej prišla na vrsto). Z njim je bilo določeno, da bo od načrtovanih 1477 milijonov dinarjev za izgradnjo obeh odsekov SR Slovenija zagotovila 999 milijonov dinarjev, razliko pa naj bi pokrili z mednarodnim posojilom.

Mednarodna banka za obnovo in razvoj je Jugoslaviji v letih 1963–1969 (do začetka cestne afere) odobrila za modernizacijo in izgradnjo magistralnih cest tri posojila v vrednosti 75 milijonov dolarjev.¹³⁰ Prvo posojilo (v višini 35 milijonov dolarjev) je bilo porabljeno za izgradnjo dela jadranske magistrale (22,2 milijona dolarjev), ceste Ljubelj–Naklo (1,4 milijone dolarjev) in Osipaonica–Beograd (3,1 milijona dolarjev).¹³¹ Drugo posojilo (v višini 10 milijonov dolarjev) je bilo namenjeno rekonstrukciji in izgradnji delov ceste Županja–Opuzen. Tretje posojilo (v višini 30 milijonov dolarjev) je bilo Jugoslaviji odobreno 5. junija 1969, mišljeno pa je bilo kot sestavni del širšega programa, v katerem so bili zajeti tudi projekti spornega, četrtega posojila.¹³²

Zvezni izvršni svet je o financiranju izgradnje cest s pomočjo posojil Mednarodne banke za obnovo in razvoj (o projektih, ki so potem zaradi vrstnega reda realizacije postali predmet spora v cestni aferi) v obdobju od 18. junija 1968 do 16. in 17. julija 1969 razpravljaj na desetih sejah.¹³³ Seja 17. julija 1969 je bila 12. po vrsti v novi sestavi pod predsedstvom Mitje Ribičiča, vendar prva, na kateri je novi ZIS razpravljaj o cestnih posojilih. Na podlagi dogovora z republiškimi izvršnimi sveti, ki so morali zagotoviti pripravo projektov in dinarsko sofinanciranje, je na 89. seji, 24. julija 1968, sprejel sklep, da Mednarodni banki za obnovo in razvoj predlaga za delno kreditiranje projekte: avtocesti Vrhnika–Postojna in Maribor–Celje, avtocesto Zagreb–Karlovac, avtocesto Beograd–Novi Sad, avtocesto Sarajevo–Zenica, cesto Niš–Pristina–Peć, cesto Bar–Ulcinj, cesto Skopje–Tetovo–Gostivar–Kičevo–Ohrid–Bitola–jugoslovansko-grška meja. Zadnji odsek je bil dodan na seji, 16. oktobra 1968. Skupna vrednost projektov je po predračunu znašala 3373 milijonov dinarjev. Pozneje (po sprejetju programa) je bil na predlog strokovne komisije Mednarodne banke za obnovo in razvoj

¹²⁸ Zapisnik 2. seje Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 1. junij 1967, Arhiv vlade RS.

¹²⁹ Prav tam.

¹³⁰ Informacija o izboru projektov za izgradnjo puteva koji se delom financiraju iz sredstava zajmova za puteve Medjunarodne banke za obnovo i razvoj, ZIS, 6. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

¹³¹ Pri vseh postavkah je precejšnja vsota (v tem primeru 3,1 milijona dolarjev) določena za »nepredvidena« dela in prekoračitve predračunov. Poleg tega izračun kaže, da znaša skupna vsota za našteje projekte 29,8 milijona dolarjev, in ne 35. Ali je razliko ZIS porabil za kritje dinarske udeležbe federacije (kot tedanje investitorke vseh večjih cestnih projektov) ali v druge namene, iz informacije ni razvidno.

¹³² V prvem in tretjem projektu je Slovenija dobila približno 20 % vseh sredstev prvih treh posojil; če prištejemo še četrtega, v katerem po sklepu ZIS ni bila udeležena, je delež padel na 14,8 %, vendar se je po cestni aferi z odobritvijo posojil v petem paketu leta 1971 (od 35 milijonov dolarjev je Slovenija dobila 24 milijonov) dvignil na 28 %. Slovenski delež v vseh petih posojilih, ki jih je dobila Jugoslavija v skupnem znesku 140 milijonov dolarjev od leta 1963 do leta 1971, je znašal 39,5 milijona dolarjev (izračunano na podlagi citiranih informacij in zapisnikov slovenskega ter zveznega izvršnega sveta in njenih organov). Pri tem pa niso upoštevana posojila za druge infrastrukturne objekte (npr. progo Beograd–Bar), kar bi seveda delež Slovenije v skupnem seštevku drastično zmanjšalo.

¹³³ Zaključci izvršnog veća sa sednice održanih u 1968 i 1969. godini u vezi finansiranja izgradnje puteva u Jugoslaviji sredstvima Medjunarodne banke za obnovo i razvoj, 5. avgust 1969, Arhiv vlade RS, fascikel 34-37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

in s soglasjem SR Slovenije (ki je tak predlog komisiji mednarodne banke v bistvu sugerirala – op. B. R.) načrtu dodan še odsek Postojna–Razdrto. Kriteriji, ki jih je ob izboru upošteval ZIS, so bili ekonomsko-prometne in politične narave (podpora manj razvitim delom Jugoslavije). V razpravah o kriterijih za izbor in pri sami izbiri je prihajalo do različnih mišljenj o tem, kateri naj se upoštevajo. Tako sta Rudi Kolak in Ali Shukrija po sprejetju predloga sedmih projektov protestirala, ker po njunem ni upoštevano stališče, da imajo pri mednarodnih posojilih prednost objekti z nerazvitih območij (kot je to opredeljevala Resolucija o osnovah ekonomske politike za leto 1969 – op. B. R.)¹³⁴ Podobno so menili tudi predstavniki BiH, ki so tako stališče utemeljevali s tem, da je Jugoslavija kot država v razvoju posojila dobila zaradi svojih nerazvitih območij: »Bosanska teza je namreč bila, da so to sredstva za nerazvite in smo imeli težke diskusije o tem, ali sploh lahko gredo ta sredstva drugam, kot v nerazvita področja. Omenjena teza pa v ZIS ni bila sprejeta in je zato prišla v tretjo tranšo Slovenija z 51 %. Potem pa so bile pripombe: Slovenija je dobila sredstva v tretjem natečaju, prav gotovo bo slovenska projektiva pravočasno pripravila projekt tudi za četrto tranšo in se lahko zgodi, da bo tudi v četrtem natečaju Slovenija dohila večino sredstev in bi pri tem lahko izpadel tudi cestni odsek Priština–Niš itd.«¹³⁵

Slovenski izvršni svet se je zavzemal predvsem za upoštevanje ekonomskih in prometnih kriterijev,¹³⁶ medtem ko je Zvezni izvršni svet, ki je imel pri izbiri zadnjo besedo, pri odločitvi o tem, kateri projekti bodo prišli v program za posojilo, vodilo načelo paritete.¹³⁷ Program sedmih projektov je ob upoštevanju že realiziranih posojil vendarle zadostil takratnim interesom (ne pa seveda tudi potrebam) jugoslovanskih republik in pokrajin. Graditev je namreč terjala vložitev najmanj 60 % lastnih sredstev, kar seveda ni šlo brez dolgoročnejšega načrtovanja in tudi zato pri oblikovanju celotnega programa do večjih nesoglasij ni prišlo. Težava pa je bila v tem, da ZIS ob sprejemu programa ni vedel, koliko sredstev bo Mednarodna banka za obnovo in razvoj v celoti dodelila Jugoslaviji za graditev cest (pogajanja so namreč potekala za vsako posojilo oziroma skupino projektov posebej), pa tudi ne, v kakšnem časovnem zaporedju bodo prihajala. Lahko je zgolj – na podlagi dodelitve prejšnjih posojil in nekaterih drugih kazalcev (npr. napovedih naših diplomatov, ki so se pogajali z mednarodno banko) – predvideval višino novega oziroma celotnega posojila.

Že pri sprejemanju projekta in po prošnji Mednarodni banki za ohnovo in razvoj je bilo jasno, da se celoten program ne more realizirati v okviru enega posojila.¹³⁸ Vsi predlagani projekti tudi niso imeli izdelane tehnične dokumentacije. Zato je ZIS sklenil, da bo za tretje posojilo prijavil tiste projekte, ki so imeli do konca aprila 1969 pripravljeno ekonomsko in tehnično dokumentacijo, o drugih pa naj bi razpravljali potem, ko bo dokumentacija pripravljena, to pa naj bi hilo najkasneje do septembra oziroma do takrat, ko naj bi prišla v Jugoslavijo strokovna komisija Mednarodne banke za obnovo in razvoj. Na podlagi take opredelitve je pri banki za obnovo in razvoj prijavil projekte Vrhnika–Postojna, Postojna–Razdrto, Zagreb–Karlovac, Gostivar–Kičevo, Peč–Priština in Bar–Ulcinj.¹³⁹ Mednarodna banka za ohnovo in razvoj pa je menila, da glede na pripravljenost projektov in možnosti financiranja pridejo v poštev samo projekti Zagreb–Karlovac, Vrhnika–Postojna in Gostivar–Kičevo. ZIS je 26. marca 1969 predlog banke sprejel, 15. julija je sporazum potrdila tudi zvezna skupščina. Odsek Vrhnika–Postojna je tako dobil 16,1 milijona dolarjev posojila, Zagreb–Karlovac 10,3 milijona in Gostivar–Kičevo 3,6 milijona dolarjev. V zvezi s to odločitvijo se ZIS ni posvetoval z republikami in pokrajinami, ker je po njegovem mnenju šlo zgolj za časovno razmejitev celotnega programa sedmih, pri mednarodni banki uradno prijavljenih projektov.¹⁴⁰ Obenem z imeni projektov je bila mednarodna banka tudi obveščena, da bodo do prihoda njene strokovne komisije v Jugoslavijo septembra 1969 pripravljene projekti za odseke Peč–Priština–Niš, Bar–Ulcinj, Sarajevo–Zenica, Beograd–Novi Sad, Hoće–Levee (kot prvi odsek avtoceste Maribor–Celje),

Postojna–Razdrto, Kičevo–Ohrid, Skopje–Tetovo, ki naj bi prišli v poštev za četrto posojilo. Tudi ta izbor se je zdel Mednarodni banki za obnovo in razvoj glede na predračunsko vrednost predlaganih projektov preobširen. Zato je v pismu, datiranem s 30. junijem 1969, zahtevala, da jugoslovanska vlada za četrto posojilo naredi tak izbor projektov, ki bo ustrezal predlagani vsoti, to je 30 milijonom dolarjev. Hkrati je vlado obvestila, da bo njena komisija septembra prišla v Jugoslavijo le pod pogojem, če bo banka do konca julija 1969 obveščena o izboru projektov za četrto posojilo.¹⁴¹

Dopis banke je ZIS po lastni navedbi dobil 11. julija.¹⁴² Zato je predlog, katere projekte naj bi uvrstili v četrto posojilo Mednarodne banke za obnovo in razvoj, dal kot dodatno točko na svojo že prej napovedano sejo 16. in 17. julija 1969, gradivo v zvezi s tem, ki sta ga pripravila Zvezni sekretariat za gospodarstvo in Zvezni sekretariat za finance, pa 15. julija poslal članom ZIS. Drugim udeležencem seje (predsednikom oziroma podpredsednikom republiških izvršnih svetov, ki so bili tudi povabljeni na sejo, vendar ne v zvezi s to točko) so gradivo izročili pred začetkom seje.¹⁴³ Na seji so bili navzoči vsi prestavniki republiških izvršnih svetov, razen slovenskega, ki se je brzojavno opravičil in poslal pripombe v zvezi s točko, zaradi katere so bili predsedniki republiških IS povabljeni (Informacija o pritoku sredstev in o izpolnjevanju obveznosti federacije po izvenproračunski bilanci za leti 1968 in 1969). Predsedniki IS republik pred sejo niso bili obveščeni, da bo na seji obravnavan tudi predlog za četrto posojilo, zato je bilo presenečenje po objavi Tanjugove vesti v Sloveniji tolikšno. Na seji (izbor projektov je bil na vrsti pod 13. točko) je ZIS sklenil, da mednarodni banki v okviru četrtega posojila predlaga za kreditiranje ceste Beograd–Novi Sad (udeležba mednarodne banke 13,4 milijona dolarjev), Sarajevo–Zenica (11,8 milijona dolarjev), Peć–Priština–Niš (7 milijonov dolarjev) in Bar–Ulcinj (3,5 milijona dolarjev). Iz predvidenega celotnega paketa kot ga je ZIS sprva predlagal mednarodni banki, so torej izpadli projekti Hoče–Leveč (predvidena udeležba mednarodne banke 19,7 milijona dolarjev), Postojna–Razdrto (11,6 milijona dolarjev), Kičevo–Ohrid (4 milijone dolarjev) in Skopje–Tetovo (2 milijona dolarjev). ZIS je računal, da bo večina teh projektov zajetih v petem posojilu, ki naj bi bilo po napovedih mednarodne banke tako visoko kot četrto.¹⁴⁴ Zapisnik s seje je ZIS republiškim predsednikom poslal 22. julija, istega dne, kot je bila objavljena novica v časopisu, slovenska vlada pa ga je prejela dva dni kasneje.

77

¹³⁴ Izvleček iz zapisnika 89. seje ZIS, 24. julij 1968, ARS, fond CK ZKS, faseikel Cestna afeta, št. 11.

¹³⁵ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25., 26. avgust 1969, razprava Marka Bulea, str. 13, ARS, fond CK ZKS, faseikel Cestna afeta, št. 14.

¹³⁶ Zapisnik 7. seje IS Skupščine SRS, 31. julij 1969, Arhiv vlade RS.

¹³⁷ Izjava predsednika ZIS Mitje Ribičiča po Radiu Ljubljana, 31. julij 1989 ob 23. uri, pisni tekst, Arhiv vlade RS, faseikel 34-37/66, Hitre eeste v SR Sloveniji.

¹³⁸ Saopštenje o politiei Saveznog izvršnog veća o izboru projekata za izgradnju puteva koji se delom finansiraju iz kredita Medjunarodne banke za obnovo i razvoj, usvojeno na sednici Saveznog izvršnog veća, 13. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, faseikel Cestna afeta, št. 12.

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ Prav tam, str. 8.

¹⁴¹ Prav tam, str. 9.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Informacija o izboru projektov za graditev eest, ki se deloma financirajo s posojili Mednarodne banke za obnovo in razvoj; Zvezni izvršni svet, Beograd, 15. september 1969. Arhiv vlade RS, 34-37/66, Hitre eeste v SR Sloveniji.

¹⁴⁴ Prav tam.

Iz zapisanega sledijo naslednje ugotovitve o ravnanju ZIS:

1. Kljub temu, da se je gospodarska reforma začela že leta 1965, intenzivneje pa so o njej razmišljali po brionskem plenumu (1966), jugoslovanska vlada ni imela – poleg drugih – dolgoročnega programa razvoja cestnega omrežja v Jugoslaviji. Do usklajevanja republiških projektov je prišlo v bistvu pod pritiskom republik zaradi možnosti dodelitve mednarodnih posojil. Posamezne republike namreč niso mogle samostojno najemati mednarodnih posojil za izgradnjo prometne infrastrukture.

78 Zvezni izvršni svet je torej odločal, kdo in kdaj bo dobil posamezno posojilo, čeprav so ga bile republike dolžne same vračati, ali kot je napisal Stane Kavčič osemnajst let pozneje: »Cestno afero je povzročila diskrecijska pravica Zveznega izvršnega sveta, da svobodno in z navadno večino odloča o tem, katera republika sme in katera ne sme na tržišče mednarodnega kapitala.«¹⁴⁵

2. Ko je sprejemal predloge za posamične projekte, ki naj bi se financirali iz sredstev Mednarodne banke za obnovo in razvoj, ZIS ni izdelal natančnega prioritetenega vrstnega reda, po katerem naj bi se investicije realizirale. Tudi ni bilo določeno, kaj se zgodi v primeru, če kdo nima izdelane ustrezne dokumentacije, (npr. ali posojilo dobi naslednji projekt, ali se »zamrzne« ipd.). Pri izboru projektov je samo deloma upošteval načelo ekonomske upravičenosti (tu gre še za stari izvršni svet, ki ga je vodil Mika Špiljak, kajti 17. maja 1969 se je sestava zamenjala, novi predsednik je postal Mitja Ribičič). Res pa je, da vse do odločitve o četrtem posojilu na sklep ZIS iz republik ni bilo pripomb (vsaj ne javnih) in da je bilo mejo med tem, kaj je ekonomsko upravičeno (glede na to, da je bil razvoj infrastrukture nujen pogoj tudi za razvoj nerazvitih) in kaj ne, ob velikih potrebah težko določiti.

3. Ko se je z Mednarodno banko za obnovo in razvoj dogovarjal za posamezna posojila, se o vrstnem redu ni posvetoval z republiškimi upravami, niti jih ni pravočasno obveščal, kadar je o tem nameraval sklepati. Tako prakso je ohranil tudi novi izvršni svet. Na seji 16. in 17. julija 1969 so bili predstavniki republik zgolj slučajno, slovenski izvršni svet pa uradno niti pred sejo niti po njej (do prejema zapisnika s seje oziroma objave Tanjugove vesti v časopisu Delo) ni bil obveščen, da bo ZIS sklepal o posojilu.

4. ZIS ni poskrbel, da bi jugoslovansko javnost pravočasno in na ustrezen način seznanil s svojim sklepom ter izčrpeje prikazal celoten program financiranja cest s pomočjo sredstev Mednarodne banke za obnovo in razvoj ter možnosti za njegovo realizacijo. Očitno se je v njegovi praksi v precejšnji meri ohranila »predbrionska« praksa odločanja z vrha. To potrjuje tudi dejstvo, da so člani ZIS po tej seji mirno odšli na dopust in jih je reakcija na odločitev močno presenetila. Ekonomska politika je to v članku Dimenzije avtoceste ironično komentirala: »Telefoni zvonijo, vendar v izpraznjenih kabinetih članov vlade nanje ne odgovarjajo. Kjerkoli že ti sedaj so, vsekakor ugotavljajo, da je bilo po dveh mesecih dela zares presgodaj za dopuste.«¹⁴⁶

Dogodki po objavi sklepa ZIS o predlogu Mednarodni banki za obnovo in razvoj

Novice z naslovom Predlog ZIS mednarodni banki, objavljeni 22. julija 1969 v Delu, je (po nekajdnevem molku – do 26. julija) sledila poplava novic, komentarjev, zapisov, poročil itd. v zvezi z odločitvijo ZIS. Vzporedno so potekali številni sestanki družbenopolitičnih organizacij in organov po vsej Sloveniji, ki so na slovenski in zvezni izvršni svet, skupščino, pa tudi druge republiške organe pošiljali brzojavke in pisma z vprašanji, protesti, izrazi ogorčenja in nezadovoljstva zaradi sklepa ZIS.¹⁴⁷ V teh

dneh se je kljub dopustom sestalo kar petindvajset slovenskih občinskih skupščin (kasneje še več), ki so same ali skupaj z občinskimi družbenopolitičnimi organizacijami obravnavale sklep ZIS ter svoje mnenje sporočile že omenjenim organom.¹⁴⁸ Prvi je na izraženo nezadovoljstvo reagiral slovenski izvršni svet, ki se je sestel v četrtek, 31. julija 1969, ob petih popoldne.¹⁴⁹ Na seji so bili navzoči predsednik Stane Kavčič, podpredsednika dr. France Hočevnar in Vinko Hafner, člani dr. Vladimir Bračič, Bojan Lubej, dr. Ernest Petrič, Frane Razdevšek, Milovan Zidar, Ivan Zupan, Joško Štrukelj, Zora Tomič, Boris Vadnjal, Rino Simoneti ter sekretar Franjo Turk. Odsoten je bil Marjan Dolenc, na seji pa so bili še dr. Branko Premrou, Ciril Šter in Alojz Žokalj. Na dnevnem redu sta bili dve točki: Odločitev Zveznega izvršnega sveta o izboru projektov za izgradnjo cest, ki bi se financirale iz sredstev IV. posojila za ceste Mednarodne banke za obnovo in razvoj in Razno.¹⁵⁰

79

Svoje stališče je IS SRS poslal v Beograd šele v ponedeljek, 4. avgusta 1969. V pismu, ki so ga poslali po teleprinterju, najprej ugotavljajo, da je ZIS cestna odseka

¹⁴⁵ Pismo Staneta Kavčiča dr. Janku Pleterskemu, 2. marec 1987, ARS, fond CK ZKS, osebna mapa Staneta Kavčiča.

¹⁴⁶ Ekonomska politika, št. 905, 4. avgust 1969.

¹⁴⁷ Tipičen primer je, npr., pismo, ki so ga ZIS, IS SRS in Skupščini SR Slovenije poslali aktiv odbornikov in poslancev, predstavniki vodstev družbenopolitičnih organizacij Celja, Šentjurja in Slovenskih Konjic: »...Prisotni izražamo ogorčenost javnega mnenja, nezadovoljstvo in nesoglasje nad takšnim hitrim, neargumentiranim, nekompleksnim ter nedemokratičnim odločanjem, ki ne more biti prisotno v naših pogojih družbenoekonomske reforme in samoupravljanja. Poudarjamo, da pomeni takšna odločitev občutno škodo turističnemu in ekonomskemu razvoju Slovenije in Jugoslavije. Udeleženi sestanka izražamo stališče, da podpiramo skupščinske in izvršilne organe SR Slovenije v prizadevanjih za realizacijo odloka Skupščine SR Slovenije o modernizaciji cestnih odsekov: Vrhnika-Postojna-Razdrto in Hoče-Levee. Zahtevamo, da se javnost, vse občine celjskega področja obvestijo s točno informacijo o dejanskem stanju ter argumentih, ki so v ozadju odločitve Zveznega izvršnega sveta. Od slovenskih zveznih poslancev v zboru narodov pa prisotni zahtevamo, da dosledno vztrajajo pri uresničevanju gornjega odloka Slovenije in v slučaju skrajnega nerazumevanja razmislijo o možnostih odstopa oziroma postavljanja vprašanja nadaljnje zaupnice Zveznemu izvršnemu svetu.« (Pismo Zveznemu izvršnemu svetu Beograd, Skupščini SR Slovenije, Izvršnemu svetu Skupščine SR Slovenije, Ljubljana, 29. julij 1969, Arhiv vlade RS, fascikel 34-37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji). Podobnih pism se je na Izvršnem svetu nabralo za debel fascikel.

¹⁴⁸ Izjava Staneta Kavčiča na 16. seji IB P ZKJ, Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih, str. 25, ARS, fond CK ZKS.

¹⁴⁹ Zapisnik 7. seje Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 31. julij 1969, Arhiv vlade RS.

¹⁵⁰ Po tedaj uveljavljenem načinu pisanja zapisnikov sej republiškega izvršnega sveta so razprave sicer povzemali, vendar zelo na splošno, dostikrat pa so se omejili samo na sklepe, vendar so se obenem pisali tudi (neavtorizirani) magnetogrami. Ti so ohranjeni skoraj v celoti (precej smo jih citirali v poglavju o ekonomskem konceptu »liberalizma«), magnetogram te seje pa žal ni ohranjen. Zapisnik vsebuje samo ugotovitve in predloge, ki jih je IS SRS nato poslal ZIS-u, zato morebitnih drugačnih mnenj in razlik v mišljenjih, drugačnih predlogov in pogledov posameznih članov iz neposrednega vira ne moremo citirati. So pa razlike v mnenjih obstajale, nekateri Kavčičevi sodelavci so relativno zgodaj zaznali, da se je, oziroma se bo Kavčič s tako ostro reakcijo zaletel in v bistvu škodil samemu sebi. Ernest Petrič (ki je bil sicer Kavčiču zelo blizu) se je ob glasovanju o sprejetju izjave vzdržal in to skušal utemeljiti s tem, »...da nam bo to nakopalo na glavo vso Jugoslavijo in seveda Tita, kar bi moglo biti politično usodno (pravzaprav je bilo, ker je to veliko prispevalo k Titovemu razhodu s S. K.), koristi pa je prineslo malo...« (pismo dr. Ernesta Petriča piseu, 20. oktober 1990). Kljub niansam v pogledih je bilo stališče IS enotno, razlike so se začele kazati šele v kasnejšem razčiščevanju.

80

Hoče–Levec in Vrhnika–Postojna uvrstil na spisek zahtev za posojilo, ki naj se predloži Mednarodni banki za obnovo in razvoj že s sklepom, sprejetim na seji 24. julija 1968, da so strokovnjaki Mednarodne banke za obnovo in razvoj oba odseka ocenili za ekonomsko utemeljena in sami predlagali podaljšanje gradnje do Razdrtega, da je ZIS sklep potrdil tudi na sejah 27. decembra 1968 in 26. marea 1969 in tedaj ponovno sklenil, da se poleg že odobrenih projektov tudi omenjena odseka uvrsti v naslednje posojilo, da IS ni vedel, da bo to vprašanje obravnavano na seji ZIS 16. in 17. julija 1969, da je gradnja ceste Šentilj–Nova Gorica izrednega pomena za ekonomski, zlasti prometni in turistični razvoj Jugoslavije ter povezanost Slovenije z drugimi republikami, da je to najbolj naravna prometna povezava zahodne Evrope z jugovzhodom in predvsem s panonsko nižino in ima cesta zato tudi mednarodni pomen, da sedanja cesta ni usposobljena za velik promet, ki se je od leta 1965 do leta 1968 povečal za 65 %, da je Slovenija od vseh sredstev federacije, namenjenih za gradnjo cest v Jugoslaviji, prejela v obdobju 1956–1969 samo 3,4 %, pri tem pa je samo s svojimi sredstvi zgradila koprsko železnico, pristanišče in vrsto cestnih odsekov, ki jih je terjala naraščajoči promet in ji zato ni mogoče očitati, da je kdajkoli terjala od federacije investicijska sredstva za modernizacijo in gradnjo prometnih infrastrukturnih objektov, da je tudi sedaj Slovenija pripravljena z lastnimi sredstvi modernizirati diagonalo Šentilj–Gorica in tudi nekatere druge cestne povezave, ki imajo jugoslovanski in mednarodni pomen, kot npr. zveza Ljubljana–Podkoren, kar pomeni veliko obremenitev za slovensko prebivalstvo in gospodarstvo, da je Slovenija pripravljena sodelovati in tudi že sodeluje pri sestavljanju zasnov za enotnejše omrežje glavnih cest v Jugoslaviji, ki pomeni enoten gospodarski in prometni prostor, vendar pod pogojem, da se povsem demokratično in javno izdelajo vsi kriteriji, potrebe, tehnične, ekonomske in prometne okoliščine, ki narekujejo gradnjo cest; in da je Slovenija pokazala vsestransko razumevanje tudi za druge projekte. Čeprav je bil prvi projekt že izgotovljen, je na prošnjo prejšnjega ZIS čakala skoraj leto dni, preden so ga predložili mednarodni banki, da ne bi s tem kakorkoli oslabili zahteve po progi Beograd–Bar, ki v tistem času še ni bila urejena. IS ni nasprotoval tudi poznejšim ekonomsko upravičenim projektom in je bil pripravljen počakati s projektom, tako da so tudi druge republike imele možnost pripraviti svoje projekte, ki so bili v tretji tranši posojila tudi odobreni. Ugotovitve republiški izvršni svet zaključuje s pojasnilom, da je sklep ZIS povzročil v Sloveniji vznemirjenje, ogorčenje, občutke neenakopravnosti ter izigravanja, kar že ima politično zelo negativne posledice. Ob takem položaju se izvršnemu svetu vsiljujejo naslednja vprašanja:

- »Zakaj je ZIS spremenil svoje prejšnje sklepe in kako je mogel to storiti, ne da bi se o tem posvetoval s prizadetimi republikami, v tem primeru s Slovenijo, in to v času, ko v svojih javnih razpravah še posebej poudarja potrebo nenehnega posvetovanja in dogovarjanja z republikami?
- Na kakšnih načelih je grajena politika modernizacije cest v Jugoslaviji, za katero se zavzema ZIS in katera merila so pri takih odločitvah najbolj pomembna? Odločujoča merila, ki so v skladu z reformo, so opravljeni ekonomski izračuni ter na tej podlagi izdelan perspektivni razvoj prometa. Jugoslavija predstavlja enotni ekonomski in prometni prostor, to pa ne pomeni, da so vse ceste enakega pomena, temveč, nasprotno, predpostavlja, da se po sprejetih kriterijih ovrednotijo posamezne prometne žile.
- Katera načela, kakšni razlogi in katera merila so vodila ZIS pri sprejetju konkretnega sklepa, s katerimi je izključil iz nadaljnje obravnave cesto Šentilj–Nova Gorica oziroma odsek Hoče–Levec ter odsek Postojna–Razdrto, ki ga predlaga komisija mednarodne banke? Kako naj te odločitve pojasnimo slovenski javnosti?
- Zakaj zvezna sekretariata za gospodarstvo in finance v svoji informaciji z dne 14.

julija 1969 nista predložila ZIS-u prometno-ekonomske kriterije, ki jih je zahtevala mednarodna banka za izhodišča pri izbiri projektov za 4. posojilo?

- Konkretno sprašujemo, kako je mogoče, da ZIS, ki često konzultira republiške pristojne organe o materialno manj pomembnih vprašanjih, ni konzultiral republiških organov o tem, za razvoj Jugoslavije in Slovenije nadvse pomembnem vprašanju? O tej cesti je razpravljala vsa slovenska javnost in republiška skuščina ter tudi sprejela potrebne zakonske predpise, s katerimi je tudi zagotovila republiška sredstva kot lastno udeležbo pri posojilu Mednarodne banke za obnovo in razvoj. S sklepom ZIS-a pa se brez vednosti republiške skupščine in njenega izvršnega sveta onemogoča realizacija zakonov, ki so bili sprejeti na podlagi dosedanjih sklepov ZIS-a. Republiška skuščina Slovenije z vso zavzetostjo sprejema stališča in sklepe o družbeno-ekonomskih vprašanjih, katerih posledice in učinki so često manjši in kratkoročnejši, v tem primeru pa je odločil Zvezni izvršni svet o zadevi, ki ima zelo dolgoročne razvojne posledice, brez konzultacije s prizadeto republiko. 81
- Slovenija je že do sedaj dajala zelo visoka sredstva za vzdrževanje in rekonstrukcijo obstoječega cestnega omrežja. Pri tem ni samo reševala potreb prometa na njenem območju, ampak je hkrati omogočala razvoj prometa in tranzita, ki gre spričo njenega geopolitičnega položaja prek njenega ozemlja, ter s tem tudi gospodarsko rast in razvoj turizma na vsem jugoslovanskem prostoru.

Na osnovi navedenega je Izvršni svet skupščine Slovenije sklenil:

1. O teh stališčih takoj obvestiti Zvezni izvršni svet z zahtevo, da o zadevi nujno ponovno razpravlja in uvrsti tudi projekta za odseka Hoče-Leveč in Postojna-Razdrto v IV. posojilo pri Mednarodni banki za obnovo in razvoj.
2. Da bo predložil Skupščini SR Slovenije na njeno prvo naslednje zasedanje v razpravo informacijo o položaju, ki je nastal v zvezi z modernizacijo ceste Šentilj-Nova Gorica in sklepom Zveznega izvršnega sveta dne 16. in 17. julija 1969.¹⁵¹

Ostro, v bistvu ultimativno pismo slovenskega izvršnega sveta je bilo pisano z enakega izhodišča kot informacije v sredstvih javnega obveščanja, to je, da je ZIS »izključil iz nadaljnje obravnave« cesto Šentilj-Nova Gorica oziroma oba sporna odseka, kar ni bilo točno. Seveda pa to ne zmanjšuje upravičenosti drugih očitkov na račun ZIS, zlasti kritičnih pripomb na način obravnave in sprejetja predloga, še manj pa zapisanih argumentov, ki govorijo v prid gradnje ceste in so bili sicer že sprejeti na sejah ZIS.

Istega dne, kot je bila seja IS SRS, torej 31. avgusta 1969, je Radio Ljubljana ob 23. uri zvečer povzel že nekaj dni pričakovano izjavo Mitje Ribičiča. Novinarjem, ki jih je sprejel v Strunjanu, je Ribičič rekel, da razume razpoloženje slovenske javnosti glede na odločitev ZIS v zvezi s predlogom za sofinanciranje cestnih odsekov s sredstvi Mednarodne banke za obnovo in razvoj; poudaril je »... da je med letošnjimi tranšami za graditev nekaterih cest v naši državi izključno botrovalo načelo paritete oziroma o enakopravni udeležbi vseh jugoslovanskih republik in avtonomnih pokrajin. Pristavil pa je, da je treba rešitev poiskati v strpnem dogovarjanju v okviru federacije in tam vzajemno reševati vprašanja prednosti.« Dejal je, da mora kot predsednik ZIS vedeti, da je Beograd center, kjer se spajajo in usklajujejo interesi vseh jugoslovan-

¹⁵¹ Zapisnik 7. seje Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 31. julij 1969, Arhiv vlade RS.

skih republik; izjavo pa zaključil z ugotovitvijo, »... da je odobritev cestnega odseka Vrhnika–Postojna samo del uresničitve programa slovenske magistrale od Šentilja do Gorice. Vse to pa nam narekuje, da iščemo možnosti, da se pospeši tudi realizacija drugega dela te ceste, to je odseka Levec–Hoče. Spodbudno je tudi, da tudi javnost in tisk v drugih republikah podpirata slovenske zahteve in sprejemata slovenske argumente kot jugoslovanske«. ¹⁵²

82 Izjava je presenetljivo blaga v primerjavi s kasnejšimi Ribičičevimi izjavami. Verjetno je bila posledica razgovora Tita z Ribičičem, ki je bil skupaj s Kardeljem in Popitom ta dan pri njem na posvetu. ¹⁵³

Dan po tej izjavi, 1. avgusta 1969, je poslanec republiškega zbora Tone Remc poslal predsedstvu skupščine SRS pismo s predlogom za sejo predsedstva, na kateri naj bi politično ocenili in javno zavzeli stališče do položaja, ki je nastal po sklepu ZIS, saj »... v trenutku, ko vsi družbeni dejavniki opredeljujejo svoj odnos, javnost upravičeno pričakuje stališče najpristojnejšega političnega subjekta – Skupščine SRS«. ¹⁵⁴ Predlagal je tudi, naj skliče slovenske poslance v Zboru narodov, ki naj izmenjajo stališča in poenotijo svoj nastop. Predsedstvo naj bi razmislilo o smotrnosti sklica izredne seje skupščine SRS ali vsaj republiškega in gospodarskega zbora in svoje stališče do teh vprašanj posredovalo predsedstvu zvezne skupščine, poslanca in javnosti in »storilo vse, da se podobna miselnost in politika ne bi več ponavljala«. ¹⁵⁵

Remc v pismu pravi, da se mu ne zdi potrebno ponavljati argumentov, ki jih je strnjeno izrazil komunike IS SRS, ki je v javnosti dobil najširšo podporo, poudarja pa, da kritično razpoloženje večjega dela slovenske javnosti narašča in so zato potrebni odločni in razumni ukrepi. »Ni se zgodilo prvič, da preverjamo življenjsko vsebino načel ekonomske reforme in samoupravnega sistema prav skozi prizmo mednarodnih odnosov. V naši moči je, da okrepimo enotnost jugoslovanske družbene skupnosti na temeljih ekonomske in družbene reforme prav s tem, da v konkretnih odstopanjih od načelno sprejetih stališč razčističujemo medsebojne odnose.« ¹⁵⁶

Remc zaključuje, da položaj ne dovoljuje, da ne bi ukrepali v skladu z zahtevami delovnih ljudi in objektivnimi potrebami ekonomskega razvoja Slovenije in Jugoslavije in zato še enkrat predlaga predsedstvu skupščine, da se sestane in skliče tudi poslance v Zboru narodov.

Predsedstvo skupščine se je sestalo šele tri dni kasneje. Prej je reagiral sekretariat CK ZKS (1. avgusta 1969), ki je razpravljal »o nastalem položaju v Sloveniji v zvezi s sklepom Zveznega izvršnega sveta«. ¹⁵⁷ Na sestanku so bili navzoči Andrej Marinc, Milan Kučan, Franc Šetinc, France Popit, Zvone Dragan, po telefonu pa sta bila konsultirana Sergej Kraigher in Tone Kropušek. Govor je bil predvsem o komunikeju, ki ga je za javnost v zvezi z nastalim položajem izdal sekretariat. Ta se je sestel dvakrat, enkrat, ko je razpravljal o vsebini komunikeja, in drugič, ko je sprejemal (popravljal) napisano verzijo. Verjetno pa so se člani medtem tudi sicer večkrat posvetovali.

Vabilo in zapisnik sta ohranjena samo za en sestanek, ki pa vsebuje tudi končno sprejeto verzijo komunikeja. Zapisnik pa nosi datum 11. septembra 1969 (podpisan je Andrej Marinc, torej je bil napisan pozneje, več kot mesec dni po seji. V njem pisec zgolj povzema, kaj naj bi komunike vseboval in opozarja na nekatere razlike v mnenjih v zvezi s tem. Te razlike se ob primerjavi s prvotnim osnutkom ne pokažejo samo kot redakcijske, pač pa tudi kot vsebinske. Končno sprejeti in nato objavljeni tekst se glasi:

»Sekretariat CK ZKS je na svoji razširjeni seji, ki jo je vodil sekretar ing. Andrej Marinc in ki sta se je udeležila tudi predsednik CK ZKS France Popit in predsednik komisije CK ZKS za družbenoekonomska vprašanja Zvone Dragan, razpravljal o političnem položaju, ki je nastal po sklepu ZIS o predlogih mednarodni banki za kreditiranje cest.

Ko je sekretariat razčlenjeval zadnja dogajanja v Sloveniji, je menil, da izpričujejo elementarno prizadetost delovnih ljudi in njihovo zavzetost za nadaljnji skladen in hitrejši razvoj Slovenije in Jugoslavije. Problem, ki je nastal ob zadnjem sklepu ZIS, in dani problemi dokazujejo, da je potrebno v Jugoslaviji kot večnacionalni skupnosti razvijati metodo strpnega, odkritega, in enakopravnega dogovarjanja in medsebojnega razumevanja. Praksa, ki se zrcali v zadnjem sklepu ZIS kaže, da ni tako. Pojavljajo se stare, preživele metode, ki niso v skladu s politiko IX. kongresa ZKJ in gospodarsko ter družbeno reformo. Zato je praksa zvezne administracije, ki ne spoštuje sklepov in dogovorov, razumljivo naletela na ogorčenje in prizadetost delovnih ljudi.

83

Na razširjeni seji sekretariata so opozorili na škodljive posledice takšne prakse za razvoj odnosov med republikami, med republikami in federacijo ter med federacijo in republikami. Le-ta objektivno spodbuja razne nacionalistične, šovinistične in druge negativne težnje, ki se prilepajo na pozitivne namene delovnih ljudi. Sekretariat je prepričan, da se bodo komunisti in delovni ljudje znali odločno upreti takšnim težnjam, ki niso v prid socialističnemu, demokratičnemu samoupravnemu razvoju naše družbe. Skladno z načelom, da je treba sprejemati odločitve demokratično in v ozračju medsebojnega razumevanja ter jih tudi dosledno izvajati, sekretariat meni, da je nujno, da Zvezni izvršni svet vnovič argumentirano razpravlja o projektu za odseka Hoče-Levec in Postojna–Razdrto, ki sta ena izmed temeljnih komponent dolgoročnega koncepta razvoja Slovenije.

Na razširjeni seji sekretariata so se člani seznanili s številnimi pismi, ki jih pošiljajo organizacije in člani Zveze komunistov. Sekretariat podpira prizadevanja republiškega izvršnega sveta, da pride do ugodne ureditve za Slovenijo tako perečega problema.¹⁵⁸

V tej drugi verziji, ki je bila sicer v odnosu do ZIS po zgledu pisma slovenskega izvršnega sveta dokaj kritična (ne pa tudi ultimativna), sicer pa precej posplošena, so izpuščeni deli, ki veliko natančneje ilustrirajo mnenje sekretariata (ali posameznikov v njem) v tem času. Tako je izpuščen del stavka, ki pravi, da je sekretariat »... pozitivno ocenil razgibano politično dejavnost (v Sloveniji – op. B. R.). Podobno je z odstavkom, ki govori o vlogi pri dogodkih in vzrokih za protest: »Celotno slovensko javno mnenje s komunisti, ki so dajali razpoloženju ustvarjalen ton (podčrtal B. R.), je odločno in

¹⁵² Objava Radia Ljubljane, 31. julija 1969 ob 23. uri, Arhiv vlade RS, fascikel 34-37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

¹⁵³ Ribičič pravi (razgovor s piscem 17. januarja 1991), da so ga vsi, vključno s Titom prepričevali, naj ZIS spremeni sklep, vendar je on pri tem vztrajal, ker je menil, da bi popuščanje takim pritiskom pomenilo konec gospodarske reforme. Za sklie seje IB P ZKJ, ki naj bi problem obravnaval, se je odločil Tito, Kardelj pa da je na njej zaradi Ribičičevega vztrajanja raztrgal že napisano razpravo in se prilagodil Ribičičevim stališčem.

¹⁵⁴ Pismo Toneta Remca, 1. avgust 1969, Arhiv vlade RS, fascikel 34-36/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ Zapisnik 20. razširjene seje sekretariata CK ZKS, ki je bila 1. avgusta ob 11. uri; ARS, fond CK ZKS, IV, 25, 130, Seje sekretariata 1969.

¹⁵⁸ Prav tam.

povsem razumljivo protestiralo proti sklepu Zveznega izvršnega sveta, ki je s svojim sklepom ogrozil (podčrtal B. R.) uspešno uresničevanje koncepta razvoja Slovenije, saj je sodobno eestno omrežje njegova hrbtenica. Cesta Šentilj–Gorica je prav tako pomembno vozlišče, od katerega je odvisen nadaljnji uspešen razvoj tereiarnih dejavnosti in turizma v Jugoslaviji.¹⁵⁹ Način dela ZIS je oeenjen bolj določno, »... povsem v nasprotju z deklaracijo novega izvršnega sveta, ki je postavil svoj delovni program na izhodišča, kot so znanost, strokovnost, ekonomičnost pa tudi demokratičnost in javnost.«¹⁶⁰

- 84 Bistveno je spremenjen tudi predzadnji odstavek, ki v prvotni verziji zveni bolj grozeče, saj sekretariat »... v tem duhu pričakuje, da bo Zvezni izvršni svet v najkrajšem času vnovič razpravljaj o zadevi in uvrstil tudi projekta za odseka Hoče–Levee in Postojna–Razdrto v četrto (podčrtal B. R.) posojilo pri Mednarodni banki za obnovo in razvoj. Če tega ne bi storil, bi se morala čimprej sestati skupščina SRS in po temeljiti razpravi zadolžiti slovensko delegacijo v zboru narodov zvezne skupščine, da zahteva postopek, kakor ga predvidevata poslovnik zvezne skupščine in ustava SFRJ.¹⁶¹ (Podčrtal B. R.)

Kot vidimo, je bil sekretariat glede zahteve po reviziji sklepa ZIS enakega mnenja kot republiški izvršni svet, glede skliea skupščine in stališča njenih zveznih poslancev pa eelo ostrejši, saj (če ZIS ne bi ugodil zahtevam po spremembi sklepa) zahteva sklie izredne seje skupščine (»... bi se morala čimprej sestati«), medtem ko republiški izvršni svet govori zgolj o tem, da bo na njeno prvo naslednje zasedanje predložil informacijo o položaju, ki je nastal v zvezi z modernizacijo eest. Kdo je vplival na to, da je sekretariat najostreje formulacije nevtraliziral, se po zapisniku ne da ugotoviti, je pa na 136. seji sekretariata 28. in 29. oktobra 1972 povedal Frane Šetine: »Spominjam se, da je takrat tovariš predsednik bil odločno proti naši formulaciji, proti prvi formulaciji komunikeja sekretariata ob eestni akeiji... Takrat sem bil – z drugimi vred – nekako nestrpen ob njegovih stališčih, takrat, ko smo formulirali komunike. Kasneje, ob analizi, ki jo je dal tovariš Kardelj, se je pokazalo, da je tovariš Popit čutil, da ne gredo stvari v pravo smer.«¹⁶² Še bolj jasno je Popitovo nasprotovanje proti opredelitvi sekretariata, da podpre izvršni svet, razvidno iz Šetinčevih spominov: »S takim osnutkom (sporočila za javnost – op. B. R.) smo šli k predsedniku Franeetu Popitu. Ko ga je prebral, je rekel: 'Fantje, če boste to objavili, storite to brez mene.' To je dejansko pomenilo, da se z vsebino sporočila ne strinja.«¹⁶³

Istega dne (1. avgusta 1969), kot je bila seja sekretariata, so časopisi objavili izjavo člana predsedstva Republiške konference SZDL Franea Kimovca–Žige, ki je za javnost povzel stališča tistih članov predsedstva in izvršnega odbora RK SZDL, ki so bili navzoči (večji del članov obeh organov je bil na dopustih – op. B. R.). Seja je bila 31. julija 1969, torej je RK SZDL reagirala še pred republiškimi partijskimi organi, po vsebini pa se bistveno ne razlikuje od (objavljenega) sporočila sekretariata CK ZKS. Kimovec pravi, da »... so se na osnovi dosegljivih informacij strinjali v naslednjem: Nikakor ne moremo sprejeti takšne prakse ter metode sklepanja in odločanja o pomembnih družbenih vprašanjih, ki ni v skladu z ustavnimi načeli in s sprejetimi družbenimi dogovori. Ta načela in že sklenjeni družbeni dogovori obvezujejo vse, tudi zvezne organe, da ne sprejemajo končnih odločitev, predno se ne sporazumejo s prizadetimi družbenimi dejavniki. V omenjenem primeru je nujen tak sporazum med zvezo in republikami. Spontano in ostro reagiranje delovnih ljudi Slovenije je logična posledica neodzivnosti nekaterih odgovornih organov in neustreznega reševanja številnih pomembnih družbenoekonomskih vprašanj, kar predstavlja stalen vir političnih zaostritev. Javnost je bila o sklepu ZIS tudi površno in neodgovorno obveščena, kar le še zaostčuje politično razpoloženje ljudi. Zato se udeleženci današnje razprave v eeloti pridružujemo stališčem, ki opozarjajo na dalekosežne politične posledice do katerih bi moglo priti ob nadaljevanju take prakse. Podpiramo zahteve, da se vsa ta

vprašanja zdaj in v bodoče rešujejo demokratično, v sodelovanju z vsemi prizadetimi dejavniki ter da se to stori tudi v tem konkretnem primeru, upošteva je ekonomska merila ter sklepe skupščine SR Slovenije.«¹⁶⁴

Prvi avgust je bil v času cestne afere najbolj nabit z dogodki. Na ta dan sta se na izredni seji sestala tudi slovenska gospodarska zbornica, ki jo je vodil Leopold Krese, in Svet za promet in zveze. Izrečena stališča so bila od vseh dotedanjih in tudi kasnejših najbolj ultimativna do ZIS: »Način, na kakršen je ZIS sprejel sklep o gradnji cest v četrti tranši, je nesprejemljiv. Tako ne moremo več naprej, če sedimo tu kot predstavniki slovenskega gospodarstva. Ali so tisti, ki so tak sklep ZIS sprejeli, še lahko na tistih mestih, kjer so? Ali velja reforma ali pa velja politična kombinatorika?«¹⁶⁵ 85

Na seji so menili, da od sprejetih stališč ni mogoče odstopiti, da ni potrebno razpravljati o tako imenovanih »gentlemenskih sporazumih« (neuradnih možnih variantah, da bi oba odseka dobila posojilo pred že določenimi cestami – op. B. R.) oziroma da se, ker je »... skoraj gotovo, da bo mednarodna banka odobrila to posojilo v petem obroku«, problem reši s pomočjo začasnega, neke vrste premostitvenega posojila¹⁶⁶ in da so odločitve ZIS ne le o gradnji cest, pač pa tudi o nekaterih drugih projektih problematične. Odločitev ZIS jim je bila nerazumljiva še posebej zato, »... ker je slovenski projekt prvi primer finansiranja takega infrastrukturnega objekta z lastnimi sredstvi republike in je v tem primeru obveznost federacije le bolj ali manj soglasje k najetju posojila«. ¹⁶⁷ Na seji je bil v imenu slovenskega gospodarstva izražen protest proti odločitvam ZIS, »... ki ne izhajajo iz ekonomskih načel, marveč so plod politično-ekonomske kombinatorike. Zaradi tega upravní odbor v imenu celotnega slovenskega gospodarstva zahteva:

- ZIS naj takoj spremeni svoj sklep z dne 16. in 17. julija letos tako, da se v predlog Mednarodni banki za obnovo in razvoj uvrstita tudi cestna odseka Hoče–Levee in Postojna–Razdrto. Kolikor do tega ne bi prišlo, bo ZIS izgubil vsako zaupanje slovenskega gospodarstva;
- Sredstva iz davka na motorna vozila in maziva naj se s 1. januarjem 1970 v celoti prepuste republikam, na katerih območju so pobrana, ter naj se uporabijo strogo namensko za rekonstrukcije in vzdrževanje cest;
- pristojni organi SR Slovenije naj zagotovijo, da se takoj začno priprave za sistematično in kompletno rekonstrukcijo in modernizacijo osnovnega cestnega križa v Sloveniji.

¹⁵⁹ Osnutek komunikeja, ARS, fond CK ZKS, IV/25, 130, Seje sekretariata 1969.

¹⁶⁰ Prav tam.

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² Avtorizirani magnetogram 136. interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, ARS, fond CK ZKS, Z 250, str. 140.

¹⁶³ Franc Šetinc, Vzpon in sestop, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1989, str. 63.

¹⁶⁴ Nesprejemljiva praksa, Delo, 1. avgust 1969.

¹⁶⁵ Slovensko gospodarstvo ostro proti sklepu ZIS, Delo, 2. avgust 1969.

¹⁶⁶ »Postopek ZIS je bil korekten«, izjava Mitje Ribičiča Tanjugu, ZIS, 5. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fazeikel Cestna afeta, št. 11.

¹⁶⁷ Slovensko gospodarstvo ostro proti sklepu ZIS, Delo, 2. avgust 1969.

Upravni odbor gospodarske zbornice se je na današnji izredni seji, katere so se udeležili tudi nekateri republiški zvezni poslanci, opredelil za to, da bo v primeru, če ZIS ne bo v najkrajšem času obrazložil svojega stališča, zahteval sklic gospodarskega zbora skupščine SR Slovenije in predlagal tudi sklic Zbora narodov skupščine SFRJ.¹⁶⁸

86 Tega dne so mediji začeli objavljati izjave Mitje Ribičiča. V izjavah je bilo čutiti zmedenost in presenečenje nad silovitostjo reakcije v Sloveniji. Razgovor, ki ga je imel s Kraigherjem, Vipotnikom, Popitom in Kavčičem nekaj dni prej (25. julija) – po interpretacijah navzočih – priča, da si ni bil prav na jasnem, v čem je problem, saj je zatrjeval, da sta oba sporna odseka zajeta v tretjem posojilu. V prvih izjavah posamezne odseke tudi navaja samo približno. V izjavi za Tanjug je dejal, da ZIS na seji 16. in 17. julija ni spremenil odločitve, ki so bile v zvezi s kreditiranjem izgradnje cest sprejete v letu 1968 in zadnje dni marca 1969. ZIS naj tudi ne bi odstopil od načel, ki so bila sprejeta v najvišjih zveznih forumih in v dogovoru z vsemi republikami, to pa je predvsem načelo paritete za vseh sedem sprejetih projektov. Sprejetih sklepov ZIS ne more spremeniti, čeprav bi bila po Ribičičevem osebnem prepričanju zaradi ekonomskih kriterijev, preobremenjenosti in pomena za jugoslovansko gospodarstvo, oba odseka lahko upoštevana že v predloga za četrto posojilo. Ceste niso kritična infrastruktura samo v Sloveniji, ampak tudi v drugih republikah in so pomemben dejavnik integracije in povezovanja vseh republik, pa tudi Jugoslavije s svetom.

V zvezi s pismom slovenskega izvršnega sveta je menil, da je bil postopek ZIS korekten in da se mu ni zdelo potrebno ponovno posvetovanje z republikami, saj so bila stališča dogovorjena že prej, vzrok za za hiter postopek pa je bila zahteva Mednarodne banke za obnovo in razvoj, da se ji takoj sporoči predloge za četrto posojilo. Ker so bili v tretjem posojilu projekti iz Hrvaške, Makedonije in Slovenije, so v četrtem upoštevali druge tri republike. V času sprejemanja prvih treh odsekov projekta Hoče–Levee in Postojna–Razdrto še nista bila pripravljena in zato nista bila upoštevana. Kljub temu pa to ne pomeni, da sta »definitivno izbrisana«, ker sta najresnejša kandidata za naslednje (peto – op. B. R.) posojilo, lahko pa se zgodi, da bosta že v četrtem, če kateri od predloženih projektov ne bo pripravljen. »Obstaja tudi možnost, da katera od republik, v kateri so predlagani odseki, svoje pravice odstopi Sloveniji. Tak sporazum bi se lahko sklenil tudi v okviru ZIS.«¹⁶⁹

Istega dne je Mitja Ribičič dal izjavo še za ljubljanski TV dnevnik. Tudi iz nje se vidi, da si še ni bil na jasnem, kako reagirati, da ne bi bila prizadeta integriteta ZIS in da obenem ne bi naravnost obsodil reakcije slovenske javnosti in političnih forumov. V izjavi je najprej govoril o kriterijih za posojilo, ponovil, da so vsi projekti enakopravni, naštel, kateri odseki so posojilo že dobili, poudaril, da sporni odsek Hoče–Levee takrat dokumentacije še ni imel pripravljene in zato ni bil upoštevan, in povzel vsebino tistega, kar je že izjavil za Tanjug v zvezi s kriteriji ZIS glede podelitve posojila in možnosti za uvrstitev obeh projektov že v četrto posojilo. Obenem je tudi spomnil, da vsak projekt zahteva precejšnja republiška sredstva, kar do tedaj v javnosti ni bilo kaj dosti omenjano. Po njegovem, npr., Makedonija ne bi mogla naenkrat financirati vseh treh načrtovanih odsekov, verjetno pa bi v takem primeru nastale težave tudi v Sloveniji: »No, dobro, to je stvar Slovenije, to ni stvar ZIS, če Slovenija smatra, da lahko postrga vsa svoja sredstva in da jih vrže samo na te ceste in s tem pravzaprav v nekem smislu vodi tako politiko v celotni izgradnji cest v Sloveniji, je to njena suverena pravica in ona pač pred svojimi delovnimi ljudmi odgovarja za to svojo politiko.«¹⁷⁰ Ribičič je menil, da se stvari po nepotrebnem dramatizirajo, »... ustvarja razburjenje tudi po tistih vprašanjih, ki niso povezana z izgradnjo samih cest.«¹⁷¹ Priznal pa je, da je reagiranje javnosti »... za nas vendarle neka šola v tem smislu, da je treba jasneje informirati ljudi, dejstvo je to, da Jugoslavija ni bila dovolj jasno informirana okrog teh sedmih cest in okrog vsega tega postopka in procedure in naših

stališč¹⁷². Postopek je Ribičič upravičeval tudi s tem, da je šlo za pogajanja z mednarodno banko, ki ne vidi rada, da se na široko razpravlja o njenem načinu poslovanja.

V izjavi je govoril tudi o izhodu iz nastale situacije. Videl ga je v tem, da Slovenija začne realizirati tiste projekte, za katere je že dobila posojilo, obenem pa lahko računa, da »... zveza tudi daje določene garancije že vnaprej republiki Sloveniji, da lahko takoj začne z določenimi deli, s tem, da računa, da bo vsa ta sredstva dobila v peti tranši od mednarodne banke¹⁷³. Obenem bi bilo treba iskati možnosti za hitrejšo gradnjo cest v Sloveniji in Jugoslaviji, ker pomanjkljive infrastrukture že predstavljajo ozko grlo v družbenem in gospodarskem napredku Jugoslavije. Ni pa potrebno, »... da se ustvarja neko nezaupanje, da center ne vodi računa o interesih ene ali druge nacije, ene ali druge socialistične republike¹⁷⁴«. 87

Na koncu je Ribičič za avgust napovedal sejo ZIS, ki naj bi zaradi nastale situacije obravnavala tudi programiranje in izgradnjo cest. Izrazil je še prepričanje, »... da bo iz vsega tega razburjenja, ki je zdaj nastalo, nastal pozitiven efekt in večji pritisk na hitrejšo uresničevanje nekaterih problemov, ki so prisotni v našem gospodarstvu in naši družbi nasploh¹⁷⁵«.

Da bi v pritisku res videl »pozitiven efekt«, je dvomljivo, saj je kasneje izrekal hude očitke na račun reakcije v Sloveniji in tudi prepričanje, da je bila akcija organizirana.

V intervjuju za Delo, Primorske novice in Radio, ki ga je Delo objavilo naslednji dan, 2. avgusta (Obstoječega sklepa ZIS ne more spremeniti), se je zdel predsednik ZIS že bolj odmerjen in argumentiran, tudi ni vnaprej – tako kot v TV intervjuju – ničesar obljubljal. Povzel je že znana dejstva v zvezi s postopki za pridobitev posojil, jih podkrepil s finančnimi podatki za posamezne projekte, ponovno izrazil zainteresiranost za čimprejšnjo zgraditev odsekov v Sloveniji in povedal, da je ZIS stalno pod pritiski – ne le republik pač pa tudi gospodarskih panog – ki niso v skladu z demokratičnim sistemom in se jim je ZIS zato dolžan upreti.

V tisku so bile v naslednjih dneh Ribičičeve izjave ocenjene kot meglene, zmedene in neprepričljive. (Zanimivo je, da je imel Mitja Ribičič podobno mnenje o novinarskih prispevkih. Na 16. seji IB P ZKJ je dejal, da so namerno pisali megleno ter tako ustvarjali vitis, da so izjave nejasne in jim ni treba verjeti. – op. B. R.) Obenem je cestna afra vedno bolj dobivala jugoslovanske razsežnosti.

Prvega avgusta se je sestal tudi Izvršni svet sabora SR Hrvaške in prav tako zahteval, da ZIS o svoji odločitvi še enkrat sklepa. Ugotovil je, da je bil sklep ZIS sprejet brez poprejšnjega dogovora z republikami oziroma na način, »ki odstopa od doslej normalne

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁹ »Postopek ZIS je bil korekten«, izjava Mitje Ribičiča Tanjugu, ZIS, 5. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afra, št. 11.

¹⁷⁰ Izjava Mitje Ribičiča za TV, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afra, št. 13.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Prav tam.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ Prav tam.

in običajne prakse». ¹⁷⁶ Hrvaški izvršni svet je ZIS-u, tako kot slovenski, očital, da je za odločitev zvedel iz časopisnih poročil, kar ga je presenetilo še zlasti zato, ker je konec preteklega leta obvestil ZIS o zainteresiranosti SR Hrvaške, da se v predlogih za nova posojila predvidi tudi financiranje izgradnje podaljška avtoceste od Karlovca proti Reki in Splitu in od Zagreba proti Beogradu.

88 Četrtega 8. 1969 sta bili dve pomembni seji. V Sloveniji je zasedalo predsedstvo skupščine, v Skopju pa je mestni komite ZK na razširjenem sestanku negativno ocenil proteste proti že sprejetim sklepom. V sporočilu za tisk, ki so ga naslednji dan objavili časopisi, je bilo med drugim zapisano, »... da pojave pritiska kot sredstva za reševanje odprtih problemov in uresničevanja konkretnih ciljev smatra komite glavnega mesta ZK Makedonije kot negativne za normalno demokrasko funkcioniranje našega političnega sistema in njegovo učinkovitost. Ko je ugotovil potrebo, da se zveza komunistov učinkovito upira takšnim in podobnim metodam, s katerimi se onemogočajo inštitucije, s pomočjo katerih se zagotavlja demokrasko in samoupravno dogovarjanje, so se člani mestnega komiteja zavzeli za politično intervencijo predsedstva in izvršnega biroja Zveze komunistov Jugoslavije.

Po mnenju mestnega komiteja bi najvišji organ ZKJ prav tako moral oceniti politično stanje in zavzeti stališča, ki bodo zagotovila nadaljnjo akcijo Zveze komunistov v soglasju s sklepi IX. kongresa.« ¹⁷⁷

Slovenski republiški forumi so – z izjemo skupščine in njenih organov – svoje stališče do tega dne že povedali. Pred predsedstvom skupščine v celoti, še posebej pa pred njenim predsednikom Sergejem Kraigherjem je bila težka odločitev zlasti v zvezi s sklicanjem (izredne) seje skupščine. Komunike, ki ga je izdal biro za informacije, prenesla pa tudi sredstva javnega obveščanja, o dilemah ne govori. Te so veliko bolj jasne iz magnetograma s seje predsedstva. Preden pa si ogledamo razlike v mnenjih na seji, preberimo, kakšen je bil njen rezultat:

»Predsedstvo Skupščine SR Slovenije je na današnji seji, ki jo je vodil predsednik Sergej Kraigher, razpravljalo o položaju, ki je nastal po sklepu zveznega izvršnega sveta z dne 16. in 17. julija 1969, da cestnih odsekov Hoče–Levee in Postojna–Razdrto ne uvrsti v spisek zahtev za IV. posojilo Mednarodne banke za obnovo in razvoj. V zvezi s tem je predsedstvo dobilo vrsto stališč, zahtev in predlogov od občinskih skupščin, družbenopolitičnih organizacij, delovnih kolektivov, poslancev in občanov, med njimi tudi zahteve za izredni sklic republiške skupščine.¹⁷⁸ Predsedstvo ugotavlja, da je nezadovoljstvo, ki je dobilo najširši odmev v slovenski javnosti, razumljivo in upravičeno, da pa lahko rodi tudi nezaželjene politične posledice. Hkrati ugotavlja, da postopek pri sprejetju te odločitve Zveznega izvršnega sveta ni v skladu z že večkrat proklamiranimi stališči o potrebi po posvetovanju z zainteresiranimi republikami in organi.

Skupščina SR Slovenije je s sprejetjem zakona o modernizaciji ceste državna meja pri Šentilju–Maribor–Celje–Ljubljana–Postojna–državna meja pri Novi Gorici in odloka o modernizaciji cestnih odsekov Vrhnika–Postojna–Razdrto in Hoče–Levee ustvarila potrebne pogoje za izgradnjo teh cestnih odsekov in v ta namen ustvarila potrebne pogoje za izgradnjo teh cestnih odsekov in v ta namen zagotovila vire ustreznih republiških sredstev. Ob sprejemu teh predpisov je bila s programirano gradnjo seznanjena tudi vsa jugoslovanska javnost.

O nastalem položaju v zvezi z odločitvijo zveznega izvršnega sveta je izvršni svet Skupščine SR Slovenije že razpravljal na svoji seji dne 31. julija 1969 in sprejel ustrezní dokument, s katerim je bila javnost seznanjena. Predsedstvo skupščine meni, da je bil

izvršni svet upravičen in dolžan, da v smislu skupščinske razprave, svoje odgovornosti in izvrševanja sprejetih skupščinskih aktov ter pobud v zvezi s tem o stvari razpravlja in odloča. Predsedstvo skupščine odobrava stališča izvršnega sveta in meni, da predstavljajo realno osnovo za rešitev problema.

V zvezi s tem predsedstvo Skupščine SR Slovenije meni, da v tem trenutku ni potrebno sklicati zasedanja republiške skupščine, ker ne bi moglo dati novih predlogov. S strani predsednika zveznega izvršnega sveta je bilo tudi zagotovljeno, da bo zvezni izvršni svet o stvari ponovno razpravljajal sredi avgusta.

Predsedstvo je prepričano, da je s konstruktivno in delovno razpravo ter na osnovi doslej izraženih predlogov in stališč možno in realno najti rešitev, ki bo zagotovila z zakonom predvideno izgradnjo te ceste v smislu vsebine predlogov izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije.

O potrebi morebitnega kasnejšega sklicanja skupščine bo predsedstvo sklepalo po seji Zveznega izvršnega sveta v skladu s potrebami nadaljnjega reševanja tega vprašanja oziroma na predlog republiškega izvršnega sveta.¹⁷⁹

Citirano sporočilo je bilo, kot že rečeno, sprejeto na (3.) seji predsedstva Skupščine SRS, 4. avgusta 1969. Na seji so bili navzoči člani predsedstva Sergej Kraigher, Stane Kavčič, dr. Jože Brilej, Marjan Orožen, Miran Goslar, Frane Lamut (namesto Toneta Boleta), Miloš Poljanšek, dr. Srečko Koren, Peter Zorko, poleg njih pa še Tone Bizjak, Bogo Premelč, Ivan Šinkovec, Milan Megušar in Nadežda Klemenčič.¹⁸⁰

Zapisnik s sestanka vsebuje samo sporočilo predsedstva, pot, po kateri so razpravljalec prišli do skupne izjave pa je razvidna iz 61 strani obsegajočega stenogramskega zapisnika (seja je trajala pet ur in pol – od enajstih do šestnajstih trideset).¹⁸¹ Razprave posredno ali neposredno izražajo vse glavne dileme, ki jih je sprožila cestna afeta:

- Kako iz konkretne situacije, ki – tudi zaradi vprašanja prestiža – vodi v slepo ulico?
- Kako je s položajem Slovenije v Jugoslaviji – ustavni položaj, gospodarski razvoj, vprašanje reforme?
- Vprašanje političnega sistema (demokracije): kje naj se konflikt razrešuje – v za to pristojnih organih, kamor po vseh kriterijih sodi skupščina s svojimi organi ali »po partijski liniji«?

¹⁷⁶ IS Hrvaške: ZIS naj še enkrat sklepa, Delo, 2. avgust 1969.

¹⁷⁷ Stališče skopskega komiteja ZK, Delo, 5. avgust 1969.

¹⁷⁸ Točnega števila občinskih skupščin in družbenopolitičnih organizacij v posameznih občinah, ki so se v zvezi s cestno afero sestale, ne vemo: približno se ga da ugotoviti po časopisnih poročilih in pismih, ki so jih iz občin pošiljali, pa tudi po pričevanjih tedanjih politikov. V prvih dneh po objavi novice o sklepu ZIS se je, kot smo že omenili, sestalo petindvajset občinskih skupščin, v celoti pa je verjetno blizu resnice podatek o zahtevah »štiridesetih občinskih skupščin, ki so se spontano sestajale in izražale podporo zahtevi slovenskega izvršnega sveta za spremembo sklepa ZIS-a« (Intervju s Tonetom Remeem, Časopis za kritiko znanosti, 101/102, 1987, str. 28).

¹⁷⁹ Biro za informacije Skupščine SR Slovenije, Sporočilo za tisk, 4. avgust 1969.

¹⁸⁰ Zapisnik 3. seje predsedstva Skupščine SRS, 4. avgust 1969, št. 0612-3/69 in stenogramski zapisnik 3. seje Skupščine SR Slovenije, 4. avgust 1969, Dokumentacija Skupščine RS.

¹⁸¹ Prav tam.

Več kot polovico sestanka so navzoči oblikovali izjavo. Razprava, dostikrat polemična, je tekla praktično o vsaki formulaciji. Nasprotovanja so opazna zlasti med stališči predsednika skupščine Sergeja Kraigherja in drugimi člani predsedstva oziroma sodelujočimi na seji. Deloma je do razlik v mišljenjih prišlo zaradi tega, ker se je Sergej Kraigher šele vrnil s potovanja po Jugoslaviji, (v drugih republikah so menili, da gre za pritisk ulice, ki je bil deloma organiziran izven samoupravnih struktur) in je – kot je na seji rekel Miloš Poljanšek – imel v ušesih zelo resne odmeve situacije v jugoslovanskem prostoru; drugi razpravljalci pa so na sejo prišli pod močnim vplivom slovenske javnosti. V bistvu pa je vendarle šlo predvsem za konceptualne razlike v pogledih na razrešitev krize.

Namen seje predsedstva je bil uvodoma utemeljen s tem, da je nujno zazveti stališče do mnenj, zahtev in predlogov, ki so jih skupščini poslale občinske skupščine Ajdovščina, Celje, Domžale, Gornja Radgona, Kamnik, Ljubljana Vič-Rudnik, Ptuj, Slovenska Bistrica, slovensko obalno področje in Velenje, gospodarska zbornica SR Slovenije, cestni sklad SR Slovenije in poslovno združenje cestnih podjetij SR Sloveniji, poslanci inž. Ferdo Papič, Jože Melanšek in Tone Remc. Med temi pismi so bile tudi zahteve po sklicu izredne seje skupščine oziroma posameznih zborov, zato se je predsedstvo opredeljevalo predvsem do tega vprašanja.

O tem, da seje skupščine ne bi bilo smotno sklicati takoj, so si bila mnenja dokaj enotna. S takim stališčem je večina razpravljalcev prišla že na sejo. Sergej Kraigher je povedal, da so do takega zaključka prišli že na sestanku v petek dopoldne (verjetno je mišljena seja oziroma ena od sej sekretariata CK ZKS ali pa kakšna neformalna »koordinacija« – op. B. R.) in sicer zato, ker je že izvršni svet kot politično izvršilni organ skupščine sprejel svoje stališče in ga poslal ZIS, kar naj bi pomenilo, da se je začela normalna procedura pri usklajevanju razlik med republiškim in zveznim izvršnim svetom. Razen tega so na omenjenem sestanku menili, da skupščina sama v tem trenutku k reševanju problema ne bi mogla ničesar prispevati. V prid taki odločitvi naj bi šlo tudi to, da je Mitja Ribičič na razgovoru s Sergejem Kraigherjem, Stanetom Kavčičem, Franceom Popitom in Janezom Vipotnikom, ki je bil 25. julija zvečer v vili Tartini v Strunjanu, obljubil,¹⁸² da bo sklical sestanek vseh organov v federaciji, ki se ukvarjajo z nastalimi problemi in na katerem naj bi bili tudi predstavniki slovenskega republiškega izvršnega sveta. (Do takega sestanka predsednikov izvršnih svetov je nato res prišlo tik pred sejo ZIS 13. avgusta, vendar na medsebojne odnose, še manj pa na spremembo sklepa ZIS, ni vplival, k čemur je največ prispevala seja izvršnega biroja, ki je bila teden dni pred tem. – op. B. R.)

Tudi Stane Kavčič ni bil za (takojšnje) sklicanje skupščine, pač pa se je zavzemal za dogovor z ZIS. Če pa do rešitve ne bi prišlo, sta bili po njegovem širša politična konfrontacija in zaostritev neizbežni in v tem primeru bi stvar tako ali tako prišla pred republiško skupščino z vsemi posledicami, ki jih ni bilo mogoče predvideti, bile pa bi zelo težke in bi odprle nove razsežnosti nesporazuma.

O tem, da seje skupščine pred sejo ZIS ni potrebno sklicati, je s poslanci republiškega zbora Cenetom Matičičem, Ivanom Kreftom, Tonetom Remcem in Adolfom Tavčarjem (ki so bili glavni pobudniki za zbiranje podpisov poslancev za sklic skupščine, zbranih pa je bilo že petnajst), govoril član predsedstva skupščine in predsednik republiškega zbora in predsednik republiškega zbora Miran Goslar. Kot je poročal na seji, so se ti strinjali, da do seje ZIS ne sprejmejo drugega kot resolucijo, čeprav se jim je obenem rok petnajstih dni, ki si ga je za sklic seje vzel Mitja Ribičič, zdel predolg, še zlasti, ker ljudje menijo, da Ribičič manevrira in da pri vsej stvari ne gre toliko za vsebinske stvari kot za prestiž. Vprašanje, ali sklicati skupščino oziroma kdaj jo sklicati, se je potem vleklo skozi vso razpravo, povezano pa je bilo z iskanjem rešitve za izhod iz

nastalih razmer. Iskanju pa je – po mnenju članov predsedstva – Mitja Ribičič s svojimi izjavami, da ZIS sklepa ne bo spremenil, močno zožil manevrski prostor (mnenje Sergeja Kraigherja), z izjavami pa si je samo otežil položaj in zaostрил situacijo, saj je stališče, da ZIS sklepa ne bo spremenil, lahko pa Sloveniji kakšna druga republika odstopi svoje pravice, žalitev (Jože Brilej). Opozorjeno je bilo tudi na protislovja v njegovih izjavah, npr., da Slovenija v času odločanja o tretjem posojilu ni imela pripravljenih dokumentacije za sporna projekta, obenem pa pravi, da posojila ne bodo dobile tiste republike, ki ne bodo imele pripravljenih dokumentacije (čeprav jim je ZIS predlog za posojilo že odobril in ga poslal mednarodni banki) in ima tako Slovenija možnosti, da pride na vrsto (Franc Lamut). Rešitev tudi ni v Ribičičevi oblubi, da bo ZIS zagotovil udeležbo Slovenije v petem posojilu, saj od mednarodne banke ni nobenega zagotovila, da je peto posojilo sploh predvideno. Svoje mnenje (ki ga je, kot sam pravi, Ribičiču tudi povedal: prenesel mu ga je Marko Bule – op. B. R.) je imel Stane Kavčič.¹⁸³ V zvezi z Ribičičevim položajem so na seji menili, da je podoben položaju Mike Špiljka (Marjan Orožen) oziroma Grivčeva (t. i. »afera Grivčev« – op. B. R.), ki se mu je očitelo, da je (kot zvezni minister – op. B. R.) nekaj storil pod pritiskom svoje republike (Sergej Kraigher).¹⁸⁴ Kljub očitkom na račun Ribičiča je prevladalo mnenje, da je treba iskati izhod in »partnerja ne pritiskati ob zid«, čeprav gre za ustavna vprašanja (Jože Brilej), in da stvari ni mogoče zreducirati na »prestižno vprašanje« (Sergej Kraigher).

Predsedstvo pa je bilo v težkem položaju. Predvsem zato, ker je bil pritisk javnega mnenja v Sloveniji precejšen, kar je prišlo do izraza tudi v posamičnih razpravah na seji. Tako je, npr., Poljanšek opozoril na vprašanja ljudi, ali naj Slovenija ponovno da davek nenehno ponavljajočemu se soglasju med republikami, ki pa ne temelji na strokovnih ocenah, ampak se daje vsakemu nekaj zato, da bo volk sit in koza cela, in

¹⁸² O tem sestanku je Kraigher na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 rekel: »Sam sem govoril o tem, da obstajajo tu vprašanja, ki so v zraku v odnosu Slovenije do Jugoslavije in da ni treba veliko, da stvar počti ter da se bojim, da bo to v zvezi s cesto. O tem smo govorili (Stane je imel že prej v programu, da bo to iznesel) in vsi smo želeli, da ne bi bila cesta povod, da problem izbruhne, ker je to neprimerno iz kateregakoli aspekta. Zato smo apelirali na Ribičiča, če je možno, da z dodatno izjavo pojasni nekatere stvari, ki očitno niso bile jasne niti njemu, niti nam štirim, ki smo bili prisotni na tem sestanku.« (Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, prvi dan dopoldne, str. 41, ARS, fond CK ZKS, fascikel št. 132).

Očitno dobro obveščeni poslanec Tone Reme je v zvezi s tem sestankom leta 1972 zapisal, da so bili Ribičičevi obiskovalci (Reme ne omenja Kavčiča – op. B. R.) pod pritiskom zahtev iz občin »še zelo enotni v zahtevi, da se sklep ZIS spremeni« (Časopis za kritiko znanosti, 101/102, 1987, str. 28).

¹⁸³ Na razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 je Kavčič povedal, da je 1. avgusta, pred odhodom v Maribor, kjer je nameraval miriti situacijo, Marka Bulca prosil, naj Ribičiču sporoči (Bule je to po lastnem zatrdilu tudi storil), da Kavčič misli, da:

1. je sklep ZIS majhna napaka, ki se jo da hitro popraviti;
2. akcija ni bila zakuhana v centru;
3. ni usmerjena proti Ribičiču (slovenski politiki naj bi celo menili, da mu je stvar podtaknjena);
4. se je Kavčič pripravil kjerkoli in kadarkoli pogovarjati in da je prepričan, da bosta rešitev hitro našla;
5. politična usmeritev ni majati zvezno vlado ali ji kakorkoli oteževati položaj.

Ob tej izjavi je seveda treba upoštevati, da politiki položaja takrat niso mogli obvladati in je šlo torej za ponujanje roke sprave post festum (op. B. R.).

¹⁸⁴ Po pričevanju Krste Crvenkovskega (pismo piscu 8. januarja 1991) je prišlo do konflikta med Grivčevim, ki je bil minister za ekonomske odnose s tujino in nekaterimi hrvaškimi politiki, ker je Grivčev dovolil uvoz močnega radio oddajnika za Makedonijo, to pa so sredstva informiranja napihnila v »afero«.

da je v javnosti že sproženo vprašanje, pod kakšnimi pogoji smo za to Jugoslavijo. Po njegovem se ljudje sprašujejo, kakšna so reformska načela, če pa se stvari iz dneva v dan spreminjajo in se nikoli ne ve, kdo je prvi na prioriteti, ker je to vedno rezultat trenutnega razmerja sil.

92 Take razprave je skušal umiriti Sergej Kraigher, ki je – zlasti po pripombi o »pogojih za Jugoslavijo«, dejal, da dvanajst milijonov dolarjev ni tisti pogoj in da gre v bistvu za nerešena ustavna vprašanja in dokler stvari ne bodo urejene tako, da se bodo reševale »po sami logiki stvari«, se bodo enkrat v Sloveniji, drugič drugje, vedno postavljale kot eksistenčna vprašanja. Zavrnil je tudi zahteve po večjih sredstvih za gradnjo cest iz federacije, ker bi to pomenilo zavzemanje za ponovno vzpostavitev fonda, iz katerega naj bi se financirale razne ceste, kar bi z drugimi besedami pomenilo ustvariti novo leglo razdora, zaradi katerega se bo Jugoslavija prej ali slej razbila.

Drugi so videli rešitev v strokovnih ekspertizah, na podlagi katerih bi se potem odločili za prioriteten vrstni red graditve cest ob upoštevanju finančnih možnosti. Le tako bi se pokazalo, katere ceste so bolj potrebne. Goslar je v zvezi s tem dejal, da se mu zdi Jadranska cesta bolj potrebna kot cesta Kičevo–Gostivar, ki da je doela politična cesta. Kraigher je vse navzoče spomnil na dvojnost pri zavzemanju za take kriterije, saj si tudi v Sloveniji prizadevajo, npr. za gradnjo Kozjanske ceste.

Na vse kritične pripombe v zvezi z odnosi Slovenija – Jugoslavija je Kraigher odgovoril, da je naivno pričakovati, da bo »nekdo« pustil v tej mednarodni situaciji Jugoslavijo slabiti, tako da ne bo mogla več igrati vloge, ki jo igra v svetu. Na to je Jože Brilej pripomnil, da »je mi ne bomo mogli rešiti, če jo tam doli s takimi sklepi rušijo«. ¹⁸⁵

V razpravi o posameznih formulacijah je zlasti prihajalo do razlik v mnenjih o vlogi, ki jo ima oziroma naj bi jo imelo predsedstvo skupščine. Po mnenju nekaterih članov se le-to ne bi smelo omejiti samo na normalno metodo dela, še zlasti ne, ker je znano, kako je reagirala gospodarska zbornica, kar ima svojo politično težo (Stane Kavčič). Predsedstvo izjave ne daje samo zaradi slovenske javnosti, ampak tudi zaradi pritiska poslancev, da ti ne bi zahtevali izrednega zasedanja skupščine. Predsedstvo bi moralo sprejeti enako stališče kot izvršni svet (Frane Lamut).

S takimi mnenji se ni strinjal Kraigher, ki je menil, da ni stvar predsedstva, da zavzame stališče, pač pa je to stvar skupščine, glede konkretnih stvari (npr., v katero tranšo za posojilo naj prideta oba sporna odseka) pa stvar republiškega izvršnega sveta oziroma komisije, ki naj bi jo skupščina imenovala v ta namen. Naloga predsedstva naj bi bila v tem, da utemelji nepotrebnost sklicia skupščine in opozori, da je rešitev na strani ZIS, pa naj gre za peto posojilo ali kaj drugega.

Drugi so bili drugačnega mnenja. Hoteli so, da se predsedstvo opredeli, v katerem primeru (kdaj) bo skupščina sklicana. »Druga vrsta pogleda pa je,« kot je dejal Poljanšek, »da bomo dejansko v situaciji, ko bomo v tistem trenutku, ko slovenske javnosti ne bomo zadovoljili, prisiljeni sklicati zasedanje«. ¹⁸⁶ Kraigher se je tolikšni odgovornosti (v nekaj razpravah) uprl. Menil je, da bi o sklicu skupščine potem moral odločiti CK, saj gre za dve stvari, to je, da prepustiš vse skupaj stihiji, ali pa »tiste strukture, ki so tudi vključene v našo oblast, od ZK, SZDL, do sindikatov, poskušaj s silami, ki jih imaš, usmeriti v skladu s stvarmi, ki so tu postavljene«. ¹⁸⁷ Tu so se razprave zaostrele, tako da je Goslar opozoril, da razprava pelje v situacijo, ko bodo člani predsedstva morali vsak zase ločeno pisati po časopisih. Kraigher ga je zavrnil, da ga v tako situacijo spravljajo (tudi) razpravljaleci, saj skupščino sklicuje on, Goslar pa je odgovoril, da zbor sklicuje njegov predsednik, ki bo to moral tudi storiti, če bodo take zahteve. Po mnenju Poljanška bo pritisk za sklicanje skupščine povečan ne glede na mnenje predsedstva, če odločitev ZIS-a ne bo zadovoljila slovenske javnosti.

Kraigher je vztrajal pri tem, da to ni samo stvar skupščine in njenih poslancev, pač pa predvsem ZK. **Če bi poslanci še naprej vztrajali pri svojem, pa bo šel k Popitu in mu rekel, naj skliče sekretarje, ti pa naj se s poslanci pogovorijo, saj so vsi komunisti.** (Podčrtal B. B.) Politične implikacije so namreč tako daljnosežne, da vprašanje, ali bosta oba odseka zgrajena leto prej ali kasneje, pri tem ni bistvenega pomena. Pred zasedanjem skupščine se bo potrebno o teh vprašanjih zdifereneirati in odgovoriti »... kako bomo kot komunisti in kot enotna sila nastopili v določenih vprašanjih«. ¹⁸⁸

Logika takega načina reševanja problemov (ki je bila uporabljena tudi v nadaljevanju razpletanja cestne afere, v Sloveniji pa kasneje tudi v drugih aferah, zlasti aferi 25 poslancev), je jasna: komunisti so se po načelu demokratičnega centralizma dolžni poenotiti (če že ne v razmišljanjih, pa vsaj v nastopih), ker so vsi poslanci (in tudi sicer nosilci odgovornih funkcij) komunisti, so odgovorni najprej ZK in se morajo ravnati po sklepih njenih organov. To, da so obenem izvoljeni predstavniki ljudstva v skupščini ali drugih organih, je tukaj drugotnega pomena. Opredelevanje samo na goli poslanski podlagi ne zagotavlja dovolj »široke« demokracije, saj potem ne morejo odločati »vse tiste strukture, ki so tudi vključene v našo oblast«.

Nekateri člani predsedstva se s takim razumevanjem demokracije niso strinjali. Zato se je znova vnela razprava o funkciji predsedstva. Po mnenju Goslarja bi se v njem moralo odločati s preglasovanjem, Kraigher pa se s tem ni strinjal, ker je predsedstvo delovni organ, katerega funkcija je, da zagotovi angažiranje vse samoupravne strukture v zvezi z določenimi problemi, tako da pridejo njeni interesi in stališča čimbolj avtentično do izraza. Samoupravna struktura pa niso samo delovne organizacije, pač pa tudi SZDL in ZK. Predsednik pa mora biti toliko demokratičen, da člani predsedstva ne mislijo, da je vseeno, kaj rečejo, ker iz tega tako ali tako ne bo ničesar. Kraigher je ponovil, kako pojmuje svojo politično odgovornost: nanjo ga lahko kot predsednika skupščine kličejo, če ne zahteva sklica seje CK, kadar vidi, da so interesi pri pripravi obravnave določene stvari v skupščini tako različni, da mora priti do konfliktnega stanja, iz katerega ni videti izhoda. Če v takih razmerah ne skliče celotne politične samoupravne strukture, ki se mora angažirati, da se tako konfliktno stanje prepreči, mu lahko rečejo, da svojemu mestu ne ustreza.

Kljub tako velikim razlikam v mišljenjih ob nekaterih vprašanjih in formulacijah je predsedstvu skupščine le uspelo sestaviti že citirano izjavo. Obenem je seja nakazala, po kakšni poti se bo cestna afera razpletala. Vedno manj možnosti je bilo, da v za to poklicanih institucijah in vedno več za arbitražo v organih ZK. Možnost za sklie skupščine se je odmikala; dokončno jo je pokopala seja izvršnega biroja. Sicer res lahko pritrdimo stališčem, da v tistem trenutku ne bi mogla bistveno prispevati k razrešitvi problema, toda zgolj pod pogojem, da bi poslanci razpravljali samo na osnovi tedaj znanih (enostranskih) podatkov, kar pa je malo verjetno, saj so tedaj že prihajali v javnost točnejši podatki v zvezi s cestnimi posojili. Toda to je bil, kot smo že ugotovili, relativno lahko rešljiv problem, bistvo morebitnega sklica skupščine bi bilo v tem, da bi odprlo globlja vprašanja ustavnih reform in z njimi povezane decentralizacije in demokratizacije, izvajanja gospodarske reforme, odnosov med razvitimi in nerazvitimi v Jugoslaviji, počasnega nastajanja programa dolgoročnega razvoja SR Slovenije ipd.

¹⁸⁵ Zapisnik 3. seje Skupščine SR Slovenije, 4. avgust 1969, str. 52, Dokumentacija skupščine RS.

¹⁸⁶ Prav tam.

¹⁸⁷ Prav tam, str. 36.

¹⁸⁸ Prav tam, str. 52.

Tako pa so se iniciative še naprej razvijale po bolj ali manj utečenih, pred očmi javnosti dostikrat in dolgo skrivanih, varnih partijskih kolesnicah.

»Pojavi nacionalizma« v cestni aferi

94 Za politike in ljudi nasploh v Jugoslaviji je bila reakcija slovenske javnosti ob cestni aferi v celoti nacionalistični pojav in so ga uvrščali v isto ali podobno kategorijo povojnih političnih kriz (afer) kot množično gibanje na Hrvaškem, »liberalizem« v Srbiji, demonstracije na Kosovu (1968), ki naj bi ogrozile integriteto Jugoslavije.

Seveda so nekatere primerjave naštetih dogodkov ali procesov možne, toda značilnost cestne afere je vendarle v tem, da se je nezadovoljstvo izrazilo predvsem skozi – praktično vse, od občinskih do republiških – oblastne institucije, družbenopolitične organizacije in organe in da so v akcijah sodelovali (po nekaterih ocenah, tudi ocenah sekretariata CK ZKS, naj bi jih celo vodili) komunisti. Do takega izražanja stališč so imeli občani Slovenije vsaj formalno vse ustavne in zakonske pravice. Seveda pa ni šlo toliko za vprašanje cestnih kreditov kot nezadovoljstva zaradi razmer v Jugoslaviji. Nevarnosti, da bi stvari v Sloveniji »šle čez mejo«, so se kmalu začeli zavedati tako v političnih krogih kot v sredstvih javnega obveščanja. O tem pričajo nekateri članki, opozorila na raznih sestankih, poročila posameznih redakcij. Gledano v celoti so reakcije večinoma ostale znotraj tedanjih zakonskih norm, čeprav se jim je skušalo kasneje marsikaj dodati ali vsaj predimenzionirati vpliv posameznih tez (npr. o vplivu »žebotovščine«, kar bo še predmet obravnave).

Povzemimo najprej dve informaciji, na podlagi katerih je moč oceniti številčnost teh pojavov.

Milan Kučan je zabeležil razgovor s sekretarjem medobčinskega sveta ZKS Celje Janezom Zahrastnikom, v katerem ga je ta informiral o razpoloženju občanov celjskega območja v zvezi s sklepom ZIS o gradnji ceste Hoče–Levec. Politično razpoloženje ljudi je bilo po Zahrastnikovi oceni »... skrajno neugodno. Nerazpoloženje je obrnjeno zoper ZIS in zoper tov. Ribičiča neposredno. Očitki so zelo hudi. Pojavljajo se vrste nacionalističnih in šovinističnih parol, med njimi zelo pogosto parole o **samostojni Sloveniji** (dosti časa smo imeli opraviti s temi cigani) – podčrtal B. R. Posebno so glasni klerikalei. Močan je vpliv emigracije.«¹⁸⁹

Zahrastnik je tudi poročal, da ostro reagirajo gospodarstveniki, ki pravijo, da kaže ta sklep ZIS skrajno neresnost in se sprašujejo, kaj potemtaka v tej državi že velja za dogovorjeno in sklenjeno, kaj še velja za reformske ukrepe in kaj je še v skladu z načeli dobrega gospodarjenja.

Po njegovi oceni je na območju medobčinskega sveta ZKS nerazpoloženje izredno močno, reakcije ostre, opazna pa sta apatija na eni in pripravljenost za drastične akcije (demonstracije, stavke) na drugi strani. Zahrastnik predlaga, da se v javnosti povedo razlogi za tak sklep ZIS, kar je tudi splošna zahteva ljudi na celjskem območju.

Kučan v informaciji pravi, da mu je podobno sporočilo posredoval tudi sekretar celjskega komiteja ZK Emil Roje.

Parole, ki jih Zahrastnik navaja v prvem delu sporočila, sodijo med tiste, ki bi bile tedaj lahko predmet sodnega pregona. Postavlja pa se vprašanje, kako pogoste so bile (domnevati pač smemo, da večina Celjanov ni vpila ali pisala parol o »eiganih«). Žal iz zabeležke tudi ni razvidno, katere ljudi so v celjski občini šteli za klerikalee in v

čem so bili posebno glasni. Tudi ne, na kakšen način se je kazal močan vpliv emigracije. Ob podrobnejši informaciji (ki jo je Zahrastnik obljubil, vendar v arhivu ni ohranjena) bi lahko oba našeta pojma (klerikalei, vpliv emigracije) natančneje definirali in umestili v čas in prostor ter vsaj na lokalnem primeru ugotovili, kaj so politiki pod temi izrazi takrat pojmovali in kakšen vpliv (obseg) so klerikalei in politična emigracija dejansko imeli v času eestne afere. Pri navedenih oenah je treba tudi upoštevati, da so bile izrečene pod močnim vtisom razmer, ki jih politiki dotlej niso bili navajeni in so zato kasnejše informacije s tega in drugih območij veliko bolj umirjene.

Drugo informacijo (Ukrepi in ugotovitve republiškega sekretariata za notranje zadeve v zvezi z odkrivanjem in preprečevanjem sovražnih pojavov ob odločitvi ZIS glede mednarodnega kreditiranja avtocest v Sloveniji)¹⁹⁰ je republiški sekretar poslal zveznemu. V njej ugotavlja, da je odločitev ZIS v zvezi s kreditiranjem cest zbudila med občani široko politično razgibanost in tudi interes za nadaljnje reševanje tega problema ter da večina prebivalstva podpira stališča IS SR Slovenije in vodstev slovenskih družbenopolitičnih organizacij. RSNZ je zaradi možnosti, da bi posamezni sovražni elementi skušali izrabiti nastali položaj, dal službama javne in državne varnosti nalogo, da v okviru svojih pristojnosti s posebno pozornostjo ugotavljata sovražne pojave, da izpade ali poskuse organiziranja sovražnih akcij in da odkrivata njihove nosilce. Do tedaj organiziranih izpadov služba ni ugotovila (z izjemo primera, ko je vinjen upokojenec žalil predsednika ZIS na javnem mestu), pojavilo pa se je nekaj lepakov in listkov s parolami v Žaleu, Ljubljani, Mariboru, Šentjurju in Šentjerneju pri Novem mestu. Eden od napisov je žalil predsednika ZIS, drugi pa so zahtevali preklic sklepa ZIS, in spraševali: Kam vodijo naše ceste? Eden je zahteval odstop ZIS, dva pa sta zahtevala samostojno Slovenijo oziroma odeepitev od federacije.

Če lahko sodimo po obeh informacijah, je bilo šovinističnih in nacionalističnih reakcij – še zlasti ob upoštevanju silovitosti reakcije slovenske javnosti – malo. K navedenemu povejmo še, da so tedanji predsednik ZIS Mitja Ribičič in njegovi svoji dobili nekaj žaljivih, pa tudi grozilnih pisem.

O organiziranih nastopih bi – glede na navedene primere – le težka govorili. Čeprav to zagotovo nista edini oeni varnostnih in političnih organov, ki sta bili v tem času narejeni, pa vendarle potrjujeta tezo, da se je nezadovoljstvo kanaliziralo znotraj javnih institucij in v okviru dovoljenega. To potrjujejo tudi nekatere druge politične ocene, izrečene na sestankih političnih forumov. Tako je Štefan Cigoj (ki tudi ni jasno ločeval zanj oziroma za politično vodstvo spornih mnenj od kaznivih dejanj) povedal, da so imeli »precej parol in to od parole o odeepitvi Slovenije od Jugoslavije, o načinu reševanja itd. Nastopali so predvsem vidnejši funkcionarji, ki so zagovarjali stališče republiškega IS in političnega vodstva. Po komunikeju (s 16. seje IB P ZKJ – op. B. R.) so prišli v fazo streznjenja in nekatere ljudi smo poklicali na odgovornost«.¹⁹¹ Lojze Briški (tedaj sekretar medobčinskega sveta ZKS Maribor, kjer so bili protesti zaradi neposredne prizadetosti – poleg Celja – najhujši, do septembra 1968 pa pomočnik republiškega sekretarja za notranje zadeve, torej človek s poklicnimi izkušnjami na

¹⁸⁹ Zabeležka o razgovoru z Janezom Zahrastnikom, 30. julij 1969, ARS, fond CK ZKS, fazeikel Cestna afeta, št. 11.

¹⁹⁰ Pismo Silva Gorenea, republiškega sekretarja za notranje zadeve, zveznemu sekretarju za notranje zadeve Radovanu Stijačiču, 5. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fazeikel Cestna afeta, št. 11.

¹⁹¹ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS, 11. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fazeikel Cestna afeta, št. 12.

tem področju) je ocenil, »da primeri raznih nacionalističnih in šovinističnih izjav in komentarjev na mariborskem območju niso zavzeli širšega obsega«. ¹⁹²

96 Podobnega mnenja je bil na posvetu sekretarjev 19. avgusta 1969 Štefan Korošec: »Kar se tiče samega šovinizma ali posameznih izpadov, lahko rečemo, da v tem času, z ozirom na zelo heterogeno strukturo glede na nacionalnost, tega ni bilo in so celo predstavniki oziroma posamezniki iz drugih republik podprli te akcije in stališča, da se bomo vsi proti šovinizmu borili.« ¹⁹³ Korošec pa je v isti razpravi v nasprotju s prvo trditvijo povedal, da je bila temperatura v Celju precej višja kot drugje, vendar tega na prejšnjem sestanku ni hotel dramatizirati, obenem pa je dejal, da se je ob prekinitvi dela na železnici na podvozu proti Hrvaški pojavil napis: »Slovenija edina kolonija v Evropi.« ¹⁹⁴

Navedimo še dve novinarski oceni, ki kažeta na različne kriterije pri ocenjevanju razmer. Milan Merčun je ugotavljal, da »... kljub krepkemu izrazoslovju v pismih s terena ni bilo zaslediti šovinističnih podatkov in napadov na jugoslovansko skupnost, razen redkih izjem«. ¹⁹⁵

Od te in večine podobnih se je razlikovala ocena Draga Seligerja (ki pa jo kaže razumeti tudi v funkciji obrambe uredniške politike): »... da so več ali manj posredno poskušali eliminirati celo kopico individualnih pisem bralcev, protestov, ki so vsebovali šovinistične, nacionalistične tendence«. ¹⁹⁶

Iz navedenih drobcev sestavljeni mozaik o »pojavih nacionalizma« ob cestni aferi seveda ni popoln, kljub temu pa generalna ocena o večinski reakciji znotraj legalnih institucij in zgolj posamičnih reakcijah, ki so šle čez tedanjo mejo dovoljenega, obstaja.

K prvemu delu razčlenjevanja cestne afere lahko dodamo še novico, ki jo je objavilo dnevno časopisje 6. avgusta 1969, namreč, da bo seja ZIS 13. avgusta 1969, dan prej pa konsultativni sestanek s predsedniki republiških izvršnih svetov. Na obeh naj bi razpravljali o aktualnih vprašanjih s področja likvidnosti gospodarstva in reakciji na sklep ZIS glede predlogov Mednarodni banki za obnovo in razvoj za dodelitev cestnih posojil. Seja Izvršnega biroja predsedstva CK ZKS v sredstvih javnega obveščanja niso napovedali. Bila pa je ključnega pomena, saj je pomenila konec do tedaj relativno spontanega reagiranja političnih forumov, ljudi in sredstev javnega obveščanja v Sloveniji. Po njej je tudi napovedana seja ZIS dobila zgolj formalen značaj. Cestna afera se je prevesila v drugo polovico, z njo pa je tudi za »liberalizem« in njegove nosilce nastopilo »obdobje obrambe«.

16. seja Izvršnega biroja predsedstva ZKJ o cestni aferi

Šestnajsta seja izvršnega biroja predsedstva CK ZKJ (IB P ZKJ) je bila, kot že rečeno, 7. avgusta 1969 na Brionih. Udeležili so se je člani izvršnega biroja Josip Broz-Tito, dr. Vladimir Bakarić, Krste Crvenkovski, Nijaz Dizdarević, Stane Dolanc, Stevan Doronjski, Fadil Hodža, Kiro Gligorov, Edvard Kardelj, Cvijetin Mijatović, dr. Miroslav Pečujlić, Budislav Šoškić, Miko Tripalo, Veljko Vlahović (odsoten Mijalko Todorović), poleg njih pa še Branko Mikulić, Veselin Djuranović, Savka Dabčević-Kučar, Angel Čemerski, Franec Popit, Marko Nikezić (predsedniki CK ZK republik), Milentije Popović (predsednik zvezne skupščine), Mitja Ribičić in Nikola Miljanić (predsednik in podpredsednik ZIS), Dragutin Kosovac, Vidoje Žarković, Dragutin Haramija, Ksente Bogoev, Stane Kavčič in Milenko Bojanić (predsedniki republiških izvršnih svetov), Janko Smole (sekretar sekretariata ZIS za finance), Jože Smole (sekretar predsednika republike), iz strokovne službe predsedstva CK ZKJ pa Moma Grujić in Dušanka Rajković.

Dnevni red je imel dve točki: Ocenno razmerje po odločitvi ZIS o financiranju gradnje cest v SFRJ s sredstvi posojil. Mednarodne banke za obnovo in razvoj in Razno.¹⁹⁷ Uvod v razpravo je imel Mitja Ribičič, ki je to spretno izrabil za usmeritev razprave. Odmeril je razmerje med kritiko slovenskega vodstva in samokritiko, predvsem pa poudaril tisto, za kar je bil Tito najbolj občutljiv (razredni sovražnik, mednarodni ugled Jugoslavije).¹⁹⁸ Ocenil je, da je politična situacija slabša kot leto dni pred devetim kongresom in zahteva enotnost v centru, enotnost družbene akeije, vsej dejavnikom in vseh centralnih komitejev po republikah. Povedal je, da je to že tretja ali četrta intervencija izvršnega biroja v zvezi s konkretnimi vprašanji in konflikti republik z zveznim izvršnim svetom in konflikti znotraj izvršnega sveta, vsi spori pa so bili ekonomske narave. Vedno je v ozadju državna regulativa, npr. uvoz vagonov, kamioni, cene jekla, hladilniki, uvozne olajšave, afeta RIZ – RTV Skopje, posojila za ceste; Tito je k temu dodal še pralne stroje (ki so jih nekatera slovenska podjetja uvažala iz Italije in nato dražje prodajala v Jugoslaviji – op. B. R.). Torej je do sporov prihajalo povsod tam, kjer so še vedno obstajala sistemska pooblastila za delitev med gospodarskimi panogami ali republikami. Vse te probleme bi po njegovem mnenju lahko rešili znotraj državnega in socialističnega sistema, brez intervencij ZK. ZIS se po oceni njegovega predsednika še ni usposobil kot homogen in učinkovit team, ni še postal štab za uresničevanje reforme (štiri leta po njenem začetku in že v drugi sestavi – op. B. R.), uspelo pa mu je uskladiti ocene glede gospodarskih razmer in sprejeti nekaj priporočil in ukrepov. Ribičičeve očitke na račun reakcije v Sloveniji bi lahko strnili v:

1. Nesprejemljivo je, je menil, da se metoda pritiska razglasi za samoupravni izraz nezadovoljstva delovnih ljudi. To velja tudi za mobilizacijo delovnih ljudi na podlagi enostranskega razlaganja narodnih interesov proti centru, ki naj bi ogrožal reformo in realizacijo tega interesa. Identificiranje centra z birokracijo in državnim hegemonizmom je napačno, to pomeni protireformno in protisocialistično akcijo, poskus vrnitve v predkongresne razmere. Le v interesu tistega, ki je proti družbenemu in ekonomskemu napredku, je, da vloga skupščine in vseh samoupravnih organov znotraj nje ter vloga izvršnega sveta slabi. **Če bi ZIS popuščal, bi to pomenilo krizo centra, konec stabilnosti v gospodarstvu, reformi in mednacionalnih odnosih** (podčrtal B. R.).¹⁹⁹

¹⁹² Prav tam, str. 9.

¹⁹³ Zapisnik s seje s sekretarji medobčinskih svetov ZK Slovenije, ki je bila 19. avgusta 1969, str. 36, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

¹⁹⁴ Prav tam, str. 38.

¹⁹⁵ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS, 11. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12, str. 10 in 11.

¹⁹⁶ Prav tam.

¹⁹⁷ Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih (avtorizirane stenografske beležke), str. 1, ARS, fond CK ZKS, AE 5, Z 500.

¹⁹⁸ Takšno Titovo prepričanje je razvidno iz njegove razprave tako na tej seji kot tudi iz njegovih prejšnjih (že citiranih) razprav ter političnih odločitev. Že ob konfliktu v jugoslovanskem vrhu leta 1962 je ocenjeval, da ima Jugoslavija v svetu ogromen prestiž in jo mnoge države v Afriki, Aziji in drugod jemljejo kot primer socialističnega razvoja in da »... vse to lahko zgubimo. To niti ne bi bilo tako važno, če bi mi izgubili, izgubil bi nadaljnji razvoj v tej smeri v svetu.« Proširjena sednica izvršnega komiteta CK SKJ, uvodna reč druga Tita, 14. marec 1962, ARS, fond CK ZKS, 160/65. Ta stališča je v kasnejših letih stalno ponavljal. Ostrina njegovih stališč do tistega, kar je sam oziroma tedanji politični vrh ocenil za sovražno, pa je še zlasti prišlo do izraza v politiki, kakršna se je v Jugoslaviji uveljavila med obračunom z »liberalizmom« in po njem.

¹⁹⁹ Ribičič tedanjo vlado ocenjuje kot »rezultanto prevladujočih odnosov«. ZIS po njegovem mnenju ni bil

2. Dodatno težo konfrontaciji daje dejstvo, da gre za široko in množično akcijo in ne za stališča posameznih slovenskih funkcionarjev, čeprav je slovensko vodstvo v prvi vrsti odgovorno za razmere. Še posebej to velja za posamezne člane slovenskega izvršnega sveta in cestne investitorje. Zato je konflikt po obsegu in pomenu težji od vseh dotedanjih, organizirane socialistične sile in partija pa niso bile, vsaj ne prve dni, dovolj navzoče. Vsak je govoril, kar je hotel, »...odprte so bile možnosti, da na sceno stopi tudi razredni sovražnik s parolami proti Jugoslaviji, s šovinističnimi parolami itd.«²⁰⁰ (Podčrtal B. R.). Izjava predsednika ZIS je bila prepozna, prav tako seja republiškega izvršnega sveta, kajti tedaj so se stvari že odvijale pod pritiskom javnosti, tako da je preostala samo borba, da se stopi na čelo tega razpoloženja množice, ki je zahtevala spremembo odločitve ZIS. Politične organizacije in forumi v Sloveniji so bili bolj ali manj v poziciji, da izrazijo podporo republiškemu izvršnemu svetu. Ljudem še vse do seje izvršnega biroja niso uspeli pojasniti, v čem je bistvo spora.

Ribičiču ni bilo všeč, »...da so nekateri člani SZDL govorili v njenem imenu, sekretariat v imenu partije, predsedstvo v imenu skupščine, čeprav to ni praksa v našem sistemu.«²⁰¹

3. Šlo je tudi za ugled vlade; povzročena škoda je imela več posledic, tudi mednarodne. »Dejstvo je, da smo se v državi skregali javno, pred očmi vsega sveta in mednarodne javnosti, kdo bo dobil denar iz mednarodnega posojila. (Tito je na to reagiral z vzklikom: Da se sedaj tolčemo zaradi dolarjev! – op. B. R.). S tem dajemo argumente tuji propagandi, še posebej Vzhodu, da je ekonomski razvoj Jugoslavije, še posebej Slovenije v njej, odvisen od mednarodnega kreditiranja, kot da je ekonomski razvoj Slovenije blokiran, če ne dobi enega ali drugega posojila.«²⁰² Ribičič je obenem izrazil prepričanje, da zaradi cestne afere tudi Mednarodna banka za obnovo in razvoj izgublja zaupanje v državo.

4. Cestna afera je bila škodljiva tudi zato, ker so se v vsej državi okrepili antagonizmi med razvitimi in nerazvitimi, ker so se znova ustvarjali nezaupanje, nestrpnost in šovinizem.

5. Taki konflikti imajo za posledico politično nekulturo, grobost, etiketiranje, sumničenje posameznikov, zaradi česar bo, je dejal, za zvezne organe težko pridobiti najbolj sposobne kadre.

Ribičič je v razpravi tudi razložil, kako je do take odločitve ZIS v zvezi s cestami prišlo, poudaril načelo paritete, opozoril, da tudi, če bi Slovenija posojilo dobila, bi ga v tem času težko realizirala, ker bi to pomenilo v naslednjem letu soudeležbo več kot sto starih milijard lastnih sredstev, tako vsoto pa je med vsemi jugoslovanskimi naložbami zmogel le Djerdap, ki pa je bil zvezna naložba. Po Ribičičevem mnenju ZIS ni spremenil svoje prejšnje odločitve (kar je bilo točno – op. B. R.), pač pa iz že dogovorjenih projektov izbral štiri in jih dal na »operativno listo« četrtga posojila.²⁰³ Ugotovil pa je, da v prihodnje hitrih postopkov pri sprejemu takih sklepov ne bi smeli več uporabljati, pa čeprav za ceno poznejšega prejetja posojil.

Rešitev za nastali problem bi moral po uvodničarjevem mnenju poiskati izvršni biro, ker je bilo od tega odvisno tudi stališče ZIS-a na napovedani seji 13. avgusta. Zgrešeno pa bi bilo, če bi se konfrontacija nadaljevala in bi slovensko politično vodstvo podpiralo stališče republiške vlade, izvršni biro in jugoslovansko vodstvo pa stališče ZIS. Treba bi bilo pokazati skupno pot uspešnega reševanja problema in se upreti pritiskom. Izvršni biro bi moral »ustvariti atmosfero, v kateri bo omogočeno delo zveznega izvršnega sveta, dokumentirana in poštena razprava na osnovi sporazumevanja in dogovarjanja med republikami.«²⁰⁴ Ribičič je na koncu terjal, da se izvršni biro opredeli

tudi v zvezi z njegovim položajem, ker kot predsednik ZIS svoje naloge ne more opravljati brez zaupanja ljudi v lastni republiki.

Tito je bil še ostrejši od Ribičiča. Ravnanje Slovenije je po njegovem mnenju ogrozilo skupnost, in če bi se cestna afera nadaljevala, bi morali ukrepati tudi s silo: »Če bi se to razširilo še na kakšno drugo republiko, bi morali to (»nedemokratičen« postopek v Sloveniji— op. B. R.) ustaviti z nedemokratičnim postopkom, da bi obvarovali skupnost.«²⁰⁵ Najtežjo napako Staneta Kavčiča in slovenskega vodstva je Tito videl prav v tem: »Vi rušite homogenost, rušite monolitnost te države, te skupnosti, takšne kakršna je.«²⁰⁶

99

Tito je ocenjeval, da v Sloveniji ne gre za (čisto) ekonomske stvari, pač pa za politične, na kar kažejo tudi stalne parole o izkoriščanju (»pljačkanju«). Tega je bilo po njegovem mnenju precej, dokler se je delalo iz enega centra (posledice teh velikih investicij, ki ne dajejo rezultatov, se, kot pravi, še vedno občutijo), sedaj pa da je tega manj. Slovenija res daje v fond za nerazvite, vendar kot najbolj razvita republika na jugoslovanskem tržišču tudi dobiva. Slabosti je treba po Titovem mnenju odpravljati skupaj. Tito je na sestanku tudi prvi načel vprašanje: »Kaj je za tem?« (ki je potem postalo osrednja tema »razčiščevanja« v Sloveniji) in Staneta Kavčiča v svojem običajnem neposrednem stilu vprašal: »Na čem ste se poigrali z usodo naše skupnosti? Na čem? Kar še imate, povejte danes, tukaj. Ker hočem to vedeti. Kaj bomo sedaj in kako bomo to pojasnjevali v svetu? Ali je to politično ali mednacionalno vprašanje? Nihče ne bo verjel, da gre samo za neko vprašanje med zvezno vlado in Slovenijo, ampak za spor med republikami, ker imajo vse republike slabo cestno omrežje.«²⁰⁷ Opozoril je tudi na zunanje politične posledice: »Težko mi je, ker ste nam naredili veliko politično škodo zunaj. V septembru bo prišel Gromiko, z Rusi se moramo pogovoriti o veliko stvareh, to pa nam slabi pozicijo. Slabi nam jo tudi v odnosu do neuvrščenih držav, kjer igramo eno od najvažnejših vlog. Slabi nam tudi pozicije pri kreditorjih, ki so imeli Jugoslavijo za kar stabilno državo, v katero se spleča vlagati sredstva. Škodili ste vsej državi, tudi Sloveniji.«²⁰⁸

O tem, da so ga pri vsem najbolj skrbele morebitne posledice dogodkov za enotnost države, priča tudi zaključek razprave: »Hočem povedati, naj se nihče ne poigrava z

nosilec preobrazbe, bil pa je neke vrste stabilizator. Bil je, kot pravi, za ukinitve zveznega državnega kapitala (kar je bil za tiste čase ogromen projekt, saj so velike zvezne, ekonomsko nerentabilne investicije – kakršna je bila proga Beograd–Bar v bistvu požrle reformo). V vladi so bili sposobni kadri (Bule, Janko Smole, Sirotković), vlada je načela vrsto problemov (tudi vprašanje vojaškega proračuna in zvezne administracije), vendar ni uspela. ZIS je bil prešibak, da bi lahko nosil tezo reformnih procesov, vendar reforme tudi ni zaviral. Dokončne odločitve je vedno sprejemal partijski vrh. Tudi pri cestni aferi naj ne bi šlo za konflikt med demokratičnimi procesi v Sloveniji in nedemokratično zvezno vlado, pač pa za prestižno vprašanje (razgovor s piscem, 17. januar 1991).

²⁰⁰ Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih (avtorizirane stenografske beležke), str. 6, ARS, fond CK ZKS, AE 5, Z 500.

²⁰¹ Prav tam, str. 7.

²⁰² Prav tam, str. 11.

²⁰³ Prav tam, str. 8.

²⁰⁴ Prav tam, str. 14.

²⁰⁵ Prav tam, str. 16.

²⁰⁶ Prav tam, str. 17.

²⁰⁷ Prav tam, str. 20.

²⁰⁸ Prav tam.

mislijo, da se lahko katerakoli republika igra z usodo vse skupnosti. Zelo krvavo smo plačali vse, kar smo dosegli. Ta skupnost, takšna, kot je, z vsemi notranjimi slabostmi, ki so se kazale v ekonomiji, politiki, mednarodnih odnosih itd., je do sedaj dosegla ogromne rezultate. Ena republika se iz te družine ne more izključiti brez velikih pretresov z nedoglednimi posledicami. Prej sem rekel, da nedemokratski postopki izzivajo nedemokratsko reakcijo. Odločni smo, da gremo z najostrejšimi ukrepi proti njim, ker ne bomo dovolili, da pride do še večjih pretresov naše skupnosti.²⁰⁹

100

Stane Kavčič je v svojem zagovoru zanikal, da bi bil namen akcije vsiliti parcialen slovenski interes s pomočjo ulice in tako škoditi zveznemu centru, in zavrnil očitke, da so slovenskemu vodstvu ušle stvari iz rok. Po njegovem je šlo za reakcijo na odločitev zvezne administracije in do določene mere ZIS, ki jo tako zaradi metode kot zaradi vsebine ni mogoče sprejeti. Kavčič je nato iz zapisnikov Zveznega izvršnega sveta citiral, kako je celoten proces sprejemanja sedmih projektov potekal in kako so potekali dogodki v Sloveniji. Omenil je pogovor Kraigherja, Vipotnika, Popita in sebe z Mitjo Ribičičem 25. julija 1969 zvečer, na katerem so Ribičiča opozorili, da protestov ne bo mogoče preprečiti, in ga prosili, naj stvar uredi, in zanikal, da bi šlo za poulične izpade. ZIS bi po njegovem moral, takoj, ko je prišlo pismo direktorja Mednarodne banke za obnovo in razvoj (30. junija), vse uprave cestnih skladov obvestiti, da znaša posojilo 30 milijonov dolarjev, načrtovana vsota preostalih projektov pa še enkrat toliko, potem pa bi videli, kako naprej. Možnosti za rešitev problema je bilo po njegovem več (ponoven razgovor z banko, povezava četrtega in petega posojila, ločitev tehničnega pregleda dokumentacije od finančnega odločanja). Slovenija bi bila pripravljena sprejeti prioritetni vrstni red, če bi bilo potrebno, tako kot je pri tretjem posojilu na prošnjo Kira Gligorova čakala eno leto, dokler ni bilo urejeno za posojilo za progo Beograd-Bar. Najmanj, kar bi ZIS moral narediti, je obvestilo, da bodo preostali projekti zajeti v petem posojilu, ker ni bilo jasno, kakšna bo njihova usoda. Ni sprejemljivo, da se o tako pomembnih stvareh za Slovenijo odloča brez njene vednosti. (Ribičič je na to odgovoril, da so v času seje slovenskega izvršnega sveta že vedeli, da projekti niso črtani, pa so kljub temu stvari dramatizirali.) Kavčič je zanikal, da bi republiški center organiziral seje občinskih skupščin, pa tudi, da je šlo za pritisk ulice, saj so na sejah prevladovali komunisti. Razložil je, kje so po njegovem bistveni vzroki za tako dinamično reakcijo: »V Sloveniji mislimo, da se stvari okrog reforme resnično zaostrejuje in predlagamo, da jo, če je mogoče, brez najmanjših kompromisov, bolj radikalno in odločno uresničujemo.«²¹⁰ Povedal je, da ima Slovenija resne pripombe na zvezni proračun, ker je zvezna administracija izračunala, da bo 150 milijard primanjkljaja, dogovor pa je bil, naj bi najprej poravnali dolgove v tujini in obveznosti za nerazvite, drugo pa ob stalnem spremljanju v okviru razpoložljivih sredstev. »Trdim, da to ni bilo storjeno. Vsi investitorji so imeli zeleno luč, vsak je investirjal, račune pa pošiljal federaciji. Sedaj so računi prišli, izvolite, plačajte. Zato je moral ZIS na zadnji seji dati novih sedemdeset milijonov. Bojim se, da bodo v septembru prišle nove zahteve, ker ni bilo storjeno, kar smo se dogovorili.«²¹¹ Nekaterih stvari (npr. zadolževanja v tujini) v Sloveniji niso sprejele niti množice niti komunisti niti vodstvo. Zaskrbljeni so zaradi zunanjega primanjkljaja. Tito mu je vskočil v besedo s pripombo, da najprej ni sprejelo slovensko vodstvo, nato pa zaradi tega tudi ljudje ne, na kar je Kavčič odgovoril, da v nekatere stvari ne morejo nikogar prepričati, če tudi sami niso prepričani. Tito se je s tem strinjal, vendar je menil, da je treba nerešene stvari mirneje reševati.

Tudi predsednik slovenskega izvršnega sveta je opozoril, na t. i. »afero Grivčev«, zaradi katere so po njegovem mnenju v zunanji trgovini stvari nazadovale, saj je Grivčev posameznim podjetjem omogočal privilegiran položaj. Strinjal se je z Ribičičem, da obstajajo tendence po prelivanju sredstev s pomočjo administracije, po delitvi viška dela po stranskih poteh. Znova je opozoril na razpoloženje ljudi v Sloveniji (bojazen,

da bo reforma pokopana): »Vse bolj in bolj imajo v Sloveniji ljudje občutek, da tako stopnjo in dinamiko povečevanja proizvodnje ne bomo zdržali, da bo prišlo do stagnacije in težke depresije in bodo potrebni odločni restriktivni in administrativni ukrepi. Še kako bomo morali blokirati uvoz, ker ne bomo mogli zdržati debalansa, ki se sedaj ustvarja. In da se bo v nekem smislu ponovilo leto 1962, vendar z večjimi ekonomskimi in političnimi posledicami.«²¹²

Kavčičev nastop je Titovo jezo ublažil, čeprav ocene dogajanja v Sloveniji ni spremenil: »Strinjam se, da je treba z reformo iti še hitreje naprej, vendar ne mislim, da jo lahko pospešimo s cestami. V nekaterih stvareh je treba naprej bolj zložno, ne pa da dramatiziramo, kot je bilo v tem primeru. Zveznega izvršnega sveta ne branim vsem, ampak gledam na stvari objektivno. Obstaja neki zaključek. A slišim mnogo mnenj, slišim tudi o političnih stvareh. O tem bomo še govorili.«²¹³ (Katero so te politične stvari, je pojasnil naslednjega dne na seji s slovenskimi predstavniki – op. B. R.)

Drugi razpravljalci so podprli Titovo in Ribičičevo stališče, da ZIS ne sme spreminjati sklepa pod pritiskom. »Ne moremo sprejeti metode, pri kateri se najprej zavzame stališča, zanje dobi plebiscitarno podporo naroda in republike, nato pa gre na pogajanja. Če bomo tako delali, ne potrebujemo organov federacije...« (Milentije Popović).²¹⁴ Krste Crvenkovski je problem videl tudi v generacijskem konfliktu: »Razumem, da je na pomolu nova generacija, ki ima zelo pomembne položaje povsod v državi. Normalno je, da se pri njej pojavlja občutek, da nismo storili vsega za hitrejši razvoj. Verjetno je na stopnji, na kateri je Slovenija, ko se primerja z drugimi, ta občutek še večji.«²¹⁵ Poročali so tudi, kako je cestna afera odmevala po Jugoslaviji. Ocene so bile v glavnem podobne tej, ki jo je izrekel Veljko Vlahović: »... Videl sem, da so prve reakcije negativne. Taka stališča morajo spodbujati druge nacionalizme.«²¹⁶

V Bosni so ob oceni, da je v Sloveniji prišlo do nekontrolirane situacije, preventivno sklicali sestanke po občinah in povedali, da vodstvo ne bo stalo za štrajki in pritiski, zahtevami, da se aktualni problem osebnih dohodkov rešuje v centru, izven gospodarstva.

Vprašanju pritiskov je pozornost namenilo kar nekaj razpravljalcev. Čeprav so jih vsi obsojali, pa so se v mnenjih kazale razlike, ki so presegale zgolj nianse. Savka Dabčević je npr. menila, da »ne moremo kar tako obsoditi vseh pritiskov, če kot družba ne ponudimo prehodne rešitve za celo vrsto panog, ki so danes v izredno težki situaciji.«²¹⁷

V ozadju razprave so se kazale že tudi razmere na Hrvaškem, kar kaže Titova pripomba na njeno razpravo. »Savka, strinjam se, da ni treba vsemu prišiti nacionalističnih etiket, vendar se je treba zavedati, da je nacionalizem povsod tam, kjer se operira z

²⁰⁹ Prav tam, str. 21.

²¹⁰ Prav tam, str. 28.

²¹¹ Prav tam.

²¹² Prav tam, str. 30.

²¹³ Prav tam, str. 31.

²¹⁴ Prav tam, str. 33.

²¹⁵ Prav tam, str. 36.

²¹⁶ Prav tam, str. 38.

²¹⁷ Prav tam, str. 42.

dezinformacijami in kjer so deformacije.«²¹⁸ Še bolj značilen je bil njen odgovor: »Tudi mislim, tudi vi ste prej rekli, da je nevarnost in da raste tudi pri nas (na Hrvaškem – op. B. R.). Danes ga obvladujemo, vendar mislim, da bo rasel, če se nekatera vprašanja ne bodo reševala.«²¹⁹

102

Marko Nikežič je v pritiskih videl način izražanja interesov ljudi, ki se jim v razvijajoči se družbi ni moč izogniti, vendar v vsaki družbi obstaja dogovor o tem, kakšen način politične borbe omogoča, da interesi pridejo do izraza, da pa se ob tem ne zamajejo temelji družbe. Po njegovem bi slovenski izvršni svet moral terjati sejo zvezne vlade ali celo zvezne skupščine. Na tak način bi manj stvari šlo na CK, utrdil pa bi se institucionalni sistem, narodno predstavništvo. Podobnega mnenja je bil Miko Tripalo: »Tudi jaz podpiram stališče, da bi ta vprašanja morali reševati po redni poti (ZIS, zvezna skupščina). Vendar sem za to, da vprašanja ne rešujemo formalistično. Ne moremo pristati na stališče, da ena republika da veto in na ta način paralizira delo zveznih organov. Prav tako pa ne moremo pristati na prakso rednega preglasovanja posameznih republik, še posebej, če se to redno prakticira pri eni ali dveh republikah v vrsti vprašanj.«²²⁰

Stane Dolane je opozoril na druge (tajne) vrste pritiskov, ki jih ima na vesti vsak in zaradi katerih se stvari ne razčiščujejo, zato bi bilo treba odnos do njih zaostri.

Popit je razložil, zakaj se je slovensko vodstvo odločilo, da prepreči sklie skupščine: »Bili smo pod velikim pritiskom, da se sklicje slovenska skupščina. Celo nekateri poslanci so tako nastopali in podpisali zahtevo za sklie. Mi smo postavili vprašanje, kaj bi s tem dosegli. Prvič, če bi sklicali skupščino v času dopustov, bi to stvari še bolj dramtiziralo. Drugič, prepričan sem, da nihče od teh poslancev ne bi vstal proti gradnji ceste v Sloveniji. Ves pritisk bi šel v smeri, da bi delegacija v zvezni skupščini morala imperativno glasovati za to, da te tri ceste pridejo na spisek. Kaj bi bilo potem, ko delegacija ne bi uspela? Prepričan sem, da bi zahtevali njihov odstop.«²²¹ Predsednika CK ZKS je skrbela tudi popularnost ljudi, »... ki želijo plavati na valovih zagovornikov in branilcev slovenskih interesov in ... iz tega izvleči osebno popularnost celo na škodo in na račun zveze komunistov. Mislim, da se v tem smislu često podeenjuje zvezo komunistov v korist osebne popularnosti.«²²² To je letelo predvsem na Staneta Kavčiča in pomeni začetek javne diferenciacije v slovenskem vodstvu.

Da so se slovenski politiki delili na dve ali več skupin, kaže tudi Kardeljeva razprava: »Zato so politične intrige proti Ribičiču – bojim se, da so te v sedanji akciji v Sloveniji precejšnje – češ, da ne skrbi dovolj za slovenske nacionalne interese, ne samo na škodo krepitve enakopravnosti narodov Jugoslavije, ampak predvsem na škodo slovenskega naroda, ki se lahko enakopravno razvija samo v pogojih take enakopravnosti.«²²³ K razmeram v slovenskem vodstvu se je Kardelj v razpravi vrnil še večkrat, enkrat z oeno da »... taki odnosi lahko pripeljejo do ukinitve demokratizma v sami zvezi komunistov, do nastanka skupin, do tega, da se ljudje opredeljujejo za tega ali onega človeka, to ali ono skupino in da se začne gledati na kvaliteto ljudi na posameznih odgovornih funkcijah ne po tem, kakšni so, ampak kateri skupini pripadajo. V Sloveniji se govori, da so se taki procesi že začeli, da poteka bitka, kdo bo sedel na televiziji, kdo v radiu, tisku in podobno. Ne trdim, da je zares tako, vendar je zame dovolj, da se o tem govori na ulici. To pomeni, da nekaj je, ali vsaj, da ni dovolj enotnosti v vrhu Zveze komunistov Slovenije, da bi se lahko enotno uprl takemu govorjenju in takšnim tendencam, če so.«²²⁴ Kardelj je omenil tudi, da se v Sloveniji govori, da je on dal instrukcije Ribičiču, kako naj ZIS odloči, kar pa ni res, saj je za stvari zvedel šele, ko je Ribičič prišel o zadevi obvestit Tita na Brione (31. julija – op. B. R.).

Kardelj (ki je bil sicer kritičen tudi do ZIS, med drugim pravi, da je nesprejemljivo, da tisti, ki se jih odločitev tiče, zanje izvedo šele iz nepopolne informacije v tisku) je

precejšnji del svoje razprave prav tako namenil pritiskom. Če bodo tudi druge republike reagirale tako, bo na kocko postavljen celotni politični sistem in pridobitve dotedanjega demokratičnega razvoja. Taka kriza lahko privede samo do enega rezultata, to je obnove velikodržavnega centralizma. Pritrdil je Titovemu stališču, da je treba pridobitve revolucije braniti z vsemi sredstvi. Po njegovem obe stališči, tako tisto, da so akcijo organizirali komunisti, kot drugo, češ, da je šlo za spontano akcijo občin, ne spreminjata ocene, da je šlo za neodgovorno akcijo, ki je odprla pot vsem negativnim političnim tokovom. Če je bila akcija neorganizirana, je to težek neuspeh republiškega izvršnega sveta in Zveze komunistov Slovenije, ki sta se dala zavesti z ulično demagogijo, ne glede nato, da so stvari potekale v občinskih skupščinah. »Ve se, glede na politično strukturo naše družbe, kakšne sile lahko pridejo do izraza v stihijski akciji, ki nastane za hrbtom komunistov.«²²⁵ Če pa so stvar organizirali komunisti, je to po Kardeljevem mnenju še težje, ker so samo padli pod vpliv kratkovidne politike in postali slepo orožje sil, ki želijo spodkopati družbeno vlogo zveze komunistov.

103

Tudi Kardelj je del vzrokov videl v gospodarskem stanju, nelikvidnosti, dvomih do tedanje ekonomske stabilnosti, socialnih težavah, pa tudi v tem, da gospodarstvo nima neposredne kontrole nad fondom za nerazvite, kar zbuja občutek izkoriščanja. Temu je dodal še reševanje problemov za zaprtimi vrati in materialno nezmožnost, da bi se stvari reševale hitreje, kar pa bi morali komunisti ljudem tudi po resnici povedati. Kompleks ekonomskih odnosov med federacijo in republikami ni do konca pojasnjen, pristojnosti zvezne administracije so ponekod premočne, druge prešibke. Dogovor o reševanju teh problemov je treba pospešiti. Kardelj je menil, da »smo bili v ustavnih razpravah blizu tega cilja, pa odločilnega koraka vendar nismo napravili.«²²⁶

Razmere v Sloveniji je Kardelj ocenil zelo ostro. Nacionalizem, ki se je tam pojavil, je po njegovem fasada za antisocialistične in antisamoupravne akcije. Nacionalistična licitacija je edina oblika boja proti socializmu, temu političnemu triku pa nasledajo ali se mu nezavedno približujejo tudi posamezni oportunistično usmerjeni komunisti, ki so prej, ko je potekal resnični boj proti hegemonizmu, čepeli v mišjih luknjah ali pa so hegemonizem celo podpirali. To omogoča raznim malomeščanskim elementom, da se na podlagi nacionalističnih parol povezujejo direktno z belo gardo v tujini. Tudi emigrantski klerikalci so se modernizirali in menda niso več proti socializmu, ampak celo želijo sodelovanje s tistimi komunisti, ki so pravi nacionalisti, čeprav sovražne sile niso tako močne, da jih komunisti ne bi mogli obvladati. To pa je odvisno od njihove sposobnosti za odprt idejni in politični boj. V preteklosti se je bilo po Kardeljevi oceni treba boriti proti monopolu ZK v državnih organih in gospodarstvu, sedaj pa se pojavljajo tendence, da bi tak monopol imele republiške in zvezna vlada in skupščine, da bi odločali brez dogovarjanja z drugimi družbenimi faktorji. »Skupščine

²¹⁸ Prav tam, str. 45.

²¹⁹ Prav tam.

²²⁰ Prav tam, str. 61.

²²¹ Prav tam, str. 82.

²²² Prav tam, str. 81.

²²³ Prav tam, str. 84.

²²⁴ Prav tam, str. 101, 102.

²²⁵ Prav tam, str. 91.

²²⁶ Prav tam, str. 94.

in vlade v našem sistemu predstavljajo mesto za odločanje na osnovi dogovarjanja, ne pa za nastanek političnih skupin in klik, ki bi odločale mimo Zveze komunistov in drugih družbenih faktorjev. Zveza komunistov ima danes vlogo, da se bori za določeno smer razvoja naše družbe, ne tako, da na stari način dirigira, daje direktive in odloča, kaj se bo gradilo in kaj ne, ampak da je glavni faktor, ki zagotavlja sporazumevanje in dogovarjanje in ustvarja politično ozračje, v katerem bodo organi, ki odločajo, zares demokratično sprejemali odločitve.«²²⁷ Kardelj je slovenskemu vodstvu očital nedemokracičnost, češ, da ima vrsta komunistov drugačno mišljenje od tistega, ki so ga pod pritiskom izrazili vodilni organi Slovenije.

104

Še bolj je večno dilemo jugoslovanske zveze komunistov, to je, kako stvari držati v svojih rokah, obenem pa vsaj na videz omogočati demokratično odločanje, izrazil v razpravi o ustavnih amandmajih: »Trdim, da se take stvari, kot je sprememba ustave, ne morejo reševati brez dogovarjanja z zvezo komunistov in drugimi odločujočimi faktorji naše družbe, ne glede na to, kakšno vlogo ima skupščina. Če ne bi bilo dogovora o teh vprašanjih, bi morala zveza komunistov iti v politično bitko proti skupščinam. Vsak ve, da bi bil to v naših razmerah absurd in znak politične krize. Lahkotno igranje s takimi metodami lahko privede do krize, čeprav zanjo v sami družbi ni razlogov.«²²⁸

Tudi Kardelj ni imel iluzij, da se politične pritiske lahko odpravi, vendar se je treba proti njim boriti. Čeprav bodo komunisti v posameznih takih situacijah ostali v manjšini, saj boja za napredek ne prinaša vedno zavest večine. Nanjo morajo komunisti vplivati, jo plemeniti in usmerjati. V vsakdanji praksi in borbi zveze komunistov si morajo prizadevati, da se ne izolirajo od ljudskih množic. Zato bodo iskali tudi kompromise in sporazume po demokratični poti. Vendar mora ZK imeti svoje stališče in ga tudi povedati. Pristati na pritisk iz Slovenije pomeni kapitulirati pred njim, to pa je začetek krize.

Razprava je postajala vedno bolj neposredna, na kar je opozoril Stane Dolanc: »V nastali situaciji vidim pozitivno stran v tem, da smo se danes pravzaprav prvič začeli pogovarjati odprto, ker smo omenili ali odprli številna najbolj delikatna in najbolj konfliktna vprašanja, ki v naši družbi realno obstajajo.«²²⁹

V ospredje je prihajala gospodarska reforma, seveda v soodvisnosti z reformo federacije in demokratizacijo, saj teh vprašanj, kot je opozorila Savka Dabčević na seji, ni mogoče ločevati (čeprav se v praksi dejansko so – op. B. R.), pa tudi ne odlagati (kar pa se je iz bojazni pred novimi konflikti tudi počelo). Razpravljalca je bila proti majorizaciji in razmeram, v katerih imajo posamezna administrativna telesa večjo moč odločanja kot skupščinska telesa. Po njenem je narobe, da je obenem z odločitvami za bolj svobodno ekonomijo na nekaterih področjih (trgovinski, devizni sistem) več administriranja kot kadarkoli do tedaj, da je privilegiran uvoznik, ne pa izvoznik. (Mika Tripalo je povedal podatek, da zvezni sekretariat za finance letno sprejme blizu 28 000 raznih odločb.) Drugi ključni problem je videla v tem, da se kljub deklarativno drugačni opredelitvi proizvodnja ne modernizira, da se s tem odlaša že pet let. Tretji problem je videla v mednarodnem ekonomskem položaju Jugoslavije, kjer bi morali imeti jasno sliko stanja, ki pa je ni.

Na neurejene gospodarske razmere je opozoril tudi Kiro Gligorov (še prej je podprl ZIS in zanikal kakršenkoli gentlemanski sporazum s Kavčičem, tudi kar se tiče proge Beograd-Bar, kjer na bi v njunem pogovoru šlo zgolj za konsultacije): »Po seji združenja bank sem od nekaj zelo odgovornih ljudi, ki so na čelu naših bank, slišal, da skoraj ni dneva, da z raznih strani ne zvonijo telefoni raznim bankam, da je treba dati denar za to in to, zbrati denar ipd. To je naša stvarnost... S takim bančništvom nismo rešili problema razširjene reprodukcije in koncentracije sredstev... Taka praksa

mora voditi v vsakodnevne konflikte... Potem prihaja do spoznanja, ki je v naši javnosti precej razširjeno, češ da za določene probleme integracije v Jugoslaviji ni rešitve, ... da se zunaj republik noben integracijski problem ne more rešiti.«²³⁰

O načinu poslovanja bank in koncentriranju kapitala je še bolj konkretno govoril Miko Tripalo: »Obstaja informacija, želel bi, da se demantira, če ni točna, da so bila ameriška sredstva za razvoj dana Investicijski banki, ta pa je obresti od teh sredstev dajala v svoj kreditni fond, kar znese letno tri do štiri milijarde. Sedaj se kaže, kako je bila upravičena teza, da državni kapital ni samo tisto, kar je bilo dano, ampak tudi tisto, kar je bilo s tem kapitalom oplojeno. Investicijska banka je po spremembi zakona o bankah postala navadna regionalna banka, v bistvu srbska banka, če sem odkrit, in v vsa ta sredstva, ki so bila na ta način z državnim kapitalom oplojena, se dejansko prelivajo v Srbijo... Menim, da to in podobna dejstva med nas vnašajo veliko nezaupnja in da je na srbskih tovariših velika odgovornost. Ne omenja se samo Novi Djerdap. Sedaj se omenja tudi stotine milijard za reševanje Beograda in Vojvodine pred naraslo Donavo, povezano z njegovo izgradnjo. Ne vem, ali je resnica, ampak tako mnenje je na Hrvaškem zelo razširjeno. Take obveze nikakor ne prihajajo v poštev.«²³¹ Tripalo se je, podobno kot Kavčič, lotil vprašanja zveznega proračuna in vprašanj, povezanih z njim. Politika olajševanja položaja gospodarstva ne gre zaradi velikih novih (političnih – op. B. R.) investicij, zato je izvenproračunska bilanca največji problem. V tem je bistvo spora, ki traja že dalj časa. Jasno je, da lanskoletna bilanca ni bila realna. Čeprav so na hrvaško vodstvo leteli očitki, da so nacionalisti, ker so na to opozarjali, pa se bo – če bo dovolj poguma za resničen prikaz stanja – pokazalo, da je njihov izračun (deficit v višini 450 milijard dinarjev) blizu resnici.

Problem investiranja se je pokazal tudi pri cestah, saj so se te, kot je opozoril Janko Smole, finančne predvsem z bančnimi sredstvi, kar v svetu ni praksa, saj gredo sredstva zanje iz davkov oziroma proračuna.

Kljub tako ostrim ocenam stanja konkretnih zaključkov v zvezi z gospodarskimi vprašanji ni bilo, splošna so ostala v okviru znanega »treba je«. Kar se tiče ocene slovenske reakcije na sklep ZIS, je ostalo pri večinskem mnenju, da je šlo za pritisk. Tako je bilo zapisano tudi v komunikatu s seje, ki je v Sloveniji izzval reakcije in različne razlage. Problem (uskladitev protislovnih pogledov na zadevo) bodo, prav tako po splošni oceni, morali rešiti slovenski komunisti sami. Tito je v zaključni besedi očital Popitu in Kavčiču, da nista rekla niti ene samokritične besede. Vztrajal je pri oceni, da se za dogodki nekaj skriva. Bil je proti »čistemu nacionalnemu interesu«, ker so po njegovem interesu delaveev obenem tudi nacionalni oziroma republiški interesi. »Treba je iti od interesov delavskega razreda in ne obratno.«²³² Pri cestah po

²²⁷ Prav tam, str. 99.

²²⁸ Prav tam, str. 101.

²²⁹ Prav tam, str. 76. Dolane, ki je v izvršni biro prišel po 9. kongresu (marec 1969), za konflikt, do katerega je prišlo ob študentskih demonstracijah (seja 9. junija 1968), verjetno ni vedel ali pa ga ni hotel omenjati.

²³⁰ Prav tam, str. 50.

²³¹ Prav tam, str. 64.

²³² Prav tam, str. 110. Ta teza se je zlasti začela poudarjati v pripravi na 9. kongres ZKJ, izhajala pa je iz prepričanja, da »... so vse republike nekaj dobile, delavei in delovni ljudje pa v teh spremembah sebe ne vidijo«. Decentralizacija je po teh ocenah šla na etniteti ne pa na delavce. Zato je politični vrh začel uveljavljati tezo »o razpolaganju s pogoji in rezultati dela« (razgovor pisea s Sergejem Kraigherjem, 11 januar 1991).

in vlade v našem sistemu predstavljajo mesto za odločanje na osnovi dogovarjanja, ne pa za nastanek političnih skupin in klik, ki bi odločale mimo Zveze komunistov in drugih družbenih faktorjev. Zveza komunistov ima danes vlogo, da se bori za določeno smer razvoja naše družbe, ne tako, da na stari način dirigira, daje direktive in odloča, kaj se bo gradilo in kaj ne, ampak da je glavni faktor, ki zagotavlja sporazumevanje in dogovarjanje in ustvarja politično ozračje, v katerem bodo organi, ki odločajo, zares demokratično sprejemali odločitve.«²²⁷ Kardelj je slovenskemu vodstvu očital nedemokratičnost, češ, da ima vrsta komunistov drugačno mišljenje od tistega, ki so ga pod pritiskom izrazili vodilni organi Slovenije.

104

Še bolj je večno dilemo jugoslovanske zveze komunistov, to je, kako stvari držati v svojih rokah, obenem pa vsaj na videz omogočati demokratično odločanje, izrazil v razpravi o ustavnih amandmajih: »Trdim, da se take stvari, kot je sprememba ustave, ne morejo reševati brez dogovarjanja z zvezo komunistov in drugimi odločujočimi faktorji naše družbe, ne glede na to, kakšno vlogo ima skupščina. Če ne bi bilo dogovora o teh vprašanjih, bi morala zveza komunistov iti v politično bitko proti skupščinam. Vsak ve, da bi bil to v naših razmerah absurd in znak politične krize. Lahkotno igranje s takimi metodami lahko privede do krize, čeprav zanjo v sami družbi ni razlogov.«²²⁸

Tudi Kardelj ni imel iluzij, da se politične pritiske lahko odpravi, vendar se je treba proti njim boriti. Čeprav bodo komunisti v posameznih takih situacijah ostali v manjšini, saj boja za napredek ne prinaša vedno zavest večine. Nanjo morajo komunisti vplivati, jo plemeniti in usmerjati. V vsakdanji praksi in borbi zveze komunistov si morajo prizadevati, da se ne izolirajo od ljudskih množic. Zato bodo iskali tudi kompromise in sporazume po demokratični poti. Vendar mora ZK imeti svoje stališče in ga tudi povedati. Pristati na pritisk iz Slovenije pomeni kapitulirati pred njim, to pa je začetek krize.

Razprava je postajala vedno bolj neposredna, na kar je opozoril Stane Dolanc: »V nastali situaciji vidim pozitivno stran v tem, da smo se danes pravzaprav prvič začeli pogovarjati odprto, ker smo omenili ali odprli številna najbolj delikatna in najbolj konfliktna vprašanja, ki v naši družbi realno obstajajo.«²²⁹

V ospredje je prihajala gospodarska reforma, seveda v soodvisnosti z reformo federacije in demokratizacijo, saj teh vprašanj, kot je opozorila Savka Dabčević na seji, ni mogoče ločevati (čeprav se v praksi dejansko so – op. B. R.), pa tudi ne odlagati (kar pa se je iz bojazni pred novimi konflikti tudi počelo). Razpravljalka je bila proti majORIZATIONI in razmeram, v katerih imajo posamezna administrativna telesa večjo moč odločanja kot skupščinska telesa. Po njenem je narobe, da je obenem z odločitvami za bolj svobodno ekonomijo na nekaterih področjih (trgovinski, devizni sistem) več administriranja kot kadarkoli do tedaj, da je privilegiran uvoznik, ne pa izvoznik. (Mika Tripalo je povedal podatek, da zvezni sekretariat za finance letno sprejme blizu 28 000 raznih odločb.) Drugi ključni problem je videla v tem, da se kljub deklarativno drugačni opredelitvi proizvodnja ne modernizira, da se s tem odlašajo že pet let. Tretji problem je videla v mednarodnem ekonomskem položaju Jugoslavije, kjer bi morali imeti jasno sliko stanja, ki pa je ni.

Na neurejene gospodarske razmere je opozoril tudi Kiro Gligorov (še prej je podprl ZIS in zanikal kakršenkoli gentlemanski sporazum s Kavčičem, tudi kar se tiče proge Beograd-Bar, kjer na bi v njunem pogovoru šlo zgolj za konsultacije): »Po seji združenja bank sem od nekaj zelo odgovornih ljudi, ki so na čelu naših bank, slišal, da skoraj ni dneva, da z raznih strani ne zvonijo telefoni raznim bankam, da je treba dati denar za to in to, zbrati denar ipd. To je naša stvarnost... S takim bančništvom nismo rešili problema razširjene reprodukcije in koncentracije sredstev... Taka praksa

mora voditi v vsakodnevne konflikte... Potem prihaja do spoznanja, ki je v naši javnosti precej razširjeno, češ da za določene probleme integracije v Jugoslaviji ni rešitve, ... da se zunaj republik noben integracijski problem ne more rešiti.«²³⁰

O načinu poslovanja bank in koncentriranju kapitala je še bolj konkretno govoril Miko Tripalo: »Obstaja informacija, želel bi, da se demantira, če ni točna, da so bila ameriška sredstva za razvoj dana Investicijski banki, ta pa je obresti od teh sredstev dajala v svoj kreditni fond, kar zneso letno tri do štiri milijarde. Sedaj se kaže, kako je bila upravičena teza, da državni kapital ni samo tisto, kar je bilo dano, ampak tudi tisto, kar je bilo s tem kapitalom oplojeno. Investicijska banka je po spremembi zakona o bankah postala navadna regionalna banka, v bistvu srbska banka, če sem odkrit, in v vsa ta sredstva, ki so bila na ta način z državnim kapitalom oplojena, se dejansko prelivajo v Srbijo... Menim, da to in podobna dejstva med nas vnašajo veliko nezaupnja in da je na srbskih tovariših velika odgovornost. Ne omenja se samo Novi Džerdap. Sedaj se omenja tudi stotine milijard za reševanje Beograda in Vojvodine pred naraslo Donavo, povezano z njegovo izgradnjo. Ne vem, ali je resnica, ampak tako mnenje je na Hrvaškem zelo razširjeno. Take obveze nikakor ne prihajajo v poštev.«²³¹ Tripalo se je, podobno kot Kavčič, lotil vprašanja zveznega proračuna in vprašanj, povezanih z njim. Politika olajševanja položaja gospodarstva ne gre zaradi velikih novih (političnih – op. B. R.) investicij, zato je izvenproračunska bilanca največji problem. V tem je bistvo spora, ki traja že dalj časa. Jasno je, da lanskoletna bilanca ni bila realna. Čeprav so na hrvaško vodstvo leteli očitki, da so nacionalisti, ker so na to opozarjali, pa se bo – če bo dovolj poguma za resničen prikaz stanja – pokazalo, da je njihov izračun (deficit v višini 450 milijard dinarjev) blizu resnici.

Problem investiranja se je pokazal tudi pri cestah, saj so se te, kot je opozoril Janko Smole, financirale predvsem z bančnimi sredstvi, kar v svetu ni praksa, saj gredo sredstva zanje iz davkov oziroma proračuna.

Kljub tako ostrim ocenam stanja konkretnih zaključkov v zvezi z gospodarskimi vprašanji ni bilo, splošna so ostala v okviru znanega »treba je«. Kar se tiče ocene slovenske reakcije na sklep ZIS, je ostalo pri večinskem mnenju, da je šlo za pritisk. Tako je bilo zapisano tudi v komunistični seji, ki je v Sloveniji izzval reakcije in različne razlage. Problem (uskladitev protislovnih pogledov na zadevo) bodo, prav tako po splošni oceni, morali rešiti slovenski komunisti sami. Tito je v zaključni besedi očital Popitu in Kavčiču, da nista rekla niti ene samokritične besede. Vztrajal je pri oceni, da se za dogodki nekaj skriva. Bil je proti »čistemu nacionalnemu interesu«, ker so po njegovem interesu delavcev obenem tudi nacionalni oziroma republiški interesi. »Treba je iti od interesov delavskega razreda in ne obratno.«²³² Pri cestah po

²²⁷ Prav tam, str. 99.

²²⁸ Prav tam, str. 101.

²²⁹ Prav tam, str. 76. Dolane, ki je v izvršni biro prišel po 9. kongresu (marca 1969), za konflikt, do katerega je prišlo ob študentskih demonstracijah (seja 9. junija 1968), verjetno ni vedel ali pa ga ni hotel omenjati.

²³⁰ Prav tam, str. 50.

²³¹ Prav tam, str. 64.

²³² Prav tam, str. 110. Ta teza se je zlasti začela poudarjati v pripravah na 9. kongres ZKJ, izhajala pa je iz prepričanja, da »...so vse republike nekaj dobile, delavci in delovni ljudje pa v teh spremembah sebe ne vidijo«. Decentralizacija je po teh ocenah šla na etnitetu ne pa na delavce. Zato je politični vrh začel uveljavljati tezo »o razpolaganju s pogoji in rezultati dela« (razgovor pisea s Sergejem Kraigherjem, 11 januar 1991).

Titovem mnenju ni šlo za vprašanje reforme, ker bi intenzivna investicija reformi zgolj povzročila težave, sredstva ne bi šla v modernizacijo proizvodnje. (Tudi pri njem je prišla do izraza logika, da kaj veljajo zgolj investicije v klasično industrijo – op. B. R.). Nastale razmere bi slovensko vodstvo lahko preprečilo, če ne bi plavali s tokom in če bi takoj, ko so se v Mariboru stvari začele, odšli tja in stvari pojasnili. Tako bi preprečili verižno reakcijo. Kategoričen je bil pri oceni vodilne vloge ZK: »Nekateri tovariši so govorili o tendencah, da se zaobide forume ZK, da nekateri mislijo, da se stvari lahko rešujejo zunaj ZK, da zvezi komunistov vzamejo pristojnosti faktorja, ki usmerja celotni socialistični družbeni razvoj in da se to prenese na razne druge, celo občine. To občina ne more biti.«²³³

Kot običajno, tudi še v kasnejših konfliktih (množično gibanje na Hrvaškem, »liberalizem« v Srbiji), je bila Titova beseda odločilna. Seja pa je že obnovila različna gledanja na gospodarski in politični položaj in koncept reševanja težav, čeprav odkritih polemik, kakršne so se začele leta 1968, a jih je Tito ustavil, še ni bilo. Zlasti so opazne – poleg Staneta Kavčiča – razlike pri tistih, ki so bili po kasnejših političnih krizah na Hrvaškem in v Srbiji pa tudi v Makedoniji odstavljani (Savka Dabčević, Miko Tripalo, Marko Nikezić, Krste Crvenkovski), čeprav so tudi pri njih pogledi, ki izhajajo iz različnih srbskih in hrvaških zamer, različni, v podtonu pa je čutiti, zlasti pri ekonomskih vprašanjih, tudi medsebojna nasprotovanja. Že samo iz tega zapisnika je očitno, da je gospodarska reforma izgubila zagon, politika pa se znova koncentrirala na delitev ustvarjenega, ne pa na strategijo gospodarskega razvoja, kar bo vir stalnih konfliktov tudi naprej.

Na seji so se razgalili tudi v javnosti komaj še prikrivani konflikti v slovenskem vodstvu, ki so se v nadaljevanju še stopnjevali.

Še bolj jasno jih je pokazala poldrugo uro trajajoča seja Tita z Edvardom Kardeljem, Francetom Popitom, Mitjo Ribičičem, Stanetom Kavčičem in Stanetom Dolaneem naslednjega dne.

Seja je bila posledica sklepa, sprejetega na 16. seji izvršnega biroja, enake razgovore pa je Tito napovedal tudi z vodstvom Hrvaške in Srbije. Zabeležka s sestanka, ki jo je napisal Jože Smole, bolje kot vsi do sedaj povzeti uradni sestanki, aktivni in koordinacije, ilustrira način politične analize razmer in posledično tudi ukrepov najvišjih jugoslovanskih voditeljev.

Pripombe na razmere v Sloveniji in osebno na račun Staneta Kavčiča, deloma pa tudi Franceta Popita, ki sta jih izrekla Tito in Kardelj, so bile ostre, čeprav je na začetku sestanka Tito priznal, da so informacije, ki jih dobiva, lahko tudi enostranske. Torej je sklical sestanek, da se stvari razjasnijo, in ugotovi, kaj se skriva za posameznimi zahtevami, pa tudi, kaj se da uresničiti in kaj ne. Iz uvodnih besed je opazno, da je na Tita naredila vtis dokaj odkrita debata na seji izvršnega biroja, saj je menil, da bo predvsem treba rešiti vprašanje likvidacije državnega kapitala, kjer je narejeno manj, kot je mislil, da je. To vprašanje naj bi v bodoče ne bilo več predmet nesporazumov.

Pri interpretaciji razgovora se bomo omejili. Dve stvari: vprašanje obiska Cirila Žebota v Ljubljani poleti 1968 oziroma širšega vpliva politične emigracije v Sloveniji sploh in nakup orožja za potrebe teritorialne obrambe v Sloveniji – bosta obravnavani posebej. Ocen nekaterih ljudi (ki naj bi jih podpiral Stane Kavčič) ni mogoče preveriti ali pa ne zdržijo kritike, zato jih bomo izpustili. Druge obravnavane točke so se nanašale predvsem na vprašanja odnosov v slovenskem vodstvu.

Tito je menil, da odnos Staneta Kavčiča do starejših tovarišev ni najboljši. Izogiba se jih in z njimi ne sodeluje, o čemer je že prejšnji dan govoril Edvard Kardelj. To, da so starejši kadri potisnjeni v stran, se vidi po nerazumljivem odnosu do tovariša Kardelja. Do njega se vodi čudna politika. V nekaterih okoljih se ga prikazuje kot krivca za vse težave, obtožujejo ga, da preveč vleče za Beograd in ne upošteva slovenskih interesov. Tak odnos je vreden obsojanja. Jasno je, da tovariš Kardelj ne more biti predstavnik Slovenije v ozkem smislu, ker upošteva interese Jugoslavije kot celote. Vodstvo Slovenije bi mu moralo dati vso podporo. Kavčiču je zameril, ker ni sprejel funkcije predsednika zvezne vlade. Po Titovem mnenju je Kavčič očitno menil, da je funkcija pretežka, in ni ravnal kot komunist. Prav tako ni hotel postati član Izvršnega biroja P ZKJ. Pri taki odločitvi ni hotel upoštevati interesov Jugoslavije.²³⁴

107

²³³ Prav tam.

²³⁴ O Kavčiču kot možnemu mandatarju nove vlade se je v političnih krogih začelo govoriti v drugi polovici leta 1968, v začetku leta 1969 pa je postal uradni kandidat, ki so ga podprli v vseh republikah. Za to funkcijo je bil sicer predlagan tudi Krste Crvenkovski, vendar je ta ponudbo zavrnil, ker se ni čutil sposobnega opravljati take funkcije, bil pa je pripravljen sprejeti kakšno drugo v organih skupščine, kar je Tito sprejel.

Kavčič je mandatarstvo pogojeval s tem, da dr. Savka Dabčević prevzame mesto podpredsednika ZIS (če ona ne bi sprejela, naj bi bil namesto nje Miko Tripalo), ostala dva (od zahtevanih treh) podpredsedniških mest naj bi zasedla Branko Mikulić iz BiH in Miroslav Pečujlić iz Srbije. V Sloveniji so sprva Kavčičevemu odhodu v Beograd nasprotovali, deloma zaradi kratkega (dveletnega) Kavčičevega uspešnega vodenja slovenske vlade, deloma zato, »ker nekateri že napačno tolmačijo njegov eventualni odhod v Beograd« (razprava Franceta Popita na razgovoru predsednika Tita s predstavniki Hrvaške in Slovenije o kadrovskih vprašanjih za organe federacije, zabeležka z razgovora in »podsetnik« obravnavanih tem, oboje napisal Jože Smole, 8. februar 1969, ARS, fond CK ZKS, Predsednikova dejavnost). »Tandem« Stane Kavčič – Sergej Kraigher naj bi po predvidevanjih slovenskega političnega vodstva ostal še dve leti, vendar so se nato podredili Titovi avtoriteti, pa tudi sicer bi bil kar precejšen del politikov v Sloveniji zadovoljen, če bi Kavčič odšel v Beograd. Kavčič je poleg kadrovske močne ekipe zahteval tudi, da se reši problem odnosov med Hrvaško in federacijo, ki se je – po njegovem – v zadnjih dveh letih močno zaostрил, ker na Hrvaškem za vse težave krivijo federacijo. Problem bi, je menil, lahko rešili le, če bi tudi Hrvaška prevzela svoj del odgovornosti za federacijo. Kavčič je zahteval tudi spremembo politike v jugoslovanskih sindikatih, ki da »plavajo s tokom«, to je pristajajo na iluzorne socialne zahteve (npr. v zvezi s pokojninami) in kadrovske močan zbor narodov zvezne skupščine, dovolj močan politični faktor, da bi lahko uresničeval politiko skupščine.

Hrvati so deloma iz prestižnih razlogov (za Savko Dabčević po njihovem mnenju ni bila primerna »samo« funkcija podpredsednika vlade), deloma pa zaradi načrtne politike zadrževanja »najmočnejših« ljudi v svoji republiki Kavčičev kadrovski predlog zavrnil, v zameno za Savko Dabčević pa ponudili Marijana Cvetkovića. Kavčič je po tem, ko je opravil konsultacije po republikah, ugotovil, da se njegovi predlogi ne bodo uresničili in je zato kandidaturo februarja 1969 v pismu Titu odklonil. Tito ga je nato predlagal za člana izvršnega biroja P ZKJ, vendar je Kavčič tudi to odklonil, češ da s kritikami, ki jih je doživel zaradi neuspeha mandatarstva, te funkcije ne more opravljati, razen tega pa bi rad delo »dokončal« v Sloveniji. V resnici se Kavčič z ustanovitvijo izvršnega biroja ni strinjal, ker se je bal – kar je po ovinkih tudi povedal (čeprav je za glavni razlog navedel nezaupanje, ki ga je bil deležen po neuspelem mandatarstvu za ZIS), da bo »poklopil« skupščino. (Zabeležka razgovora tovariša Tita s tovarišem Popitom, 14. marec 1969, str 2, ARS, fond CK ZKS, Predsednikova dejavnost). Za člana izvršnega biroja sta bila nato predlagana Stane Dolane in (ali) Stane Kranje, prvi kot bolj »praktični« politik, drugi zaradi večjega smisla za »teoretično« delo. Kranje je nato kandidaturo odklonil (osebno je menil, da ni tovrstni tip – »bojevniskega« politika, kakršen bi v teh razmerah in forumu moral biti), tako, da je v IB prišel Stane Dolane. Mandatarstvo za ZIS je prevzel Mitja Ribičič.

Kavčič je nekaj let kasneje v dnevniku zapisal, da bi, če bi sprejel funkcijo, bodisi prav tako moral oditi

Kavčič je, kot se sliši, vzel vse stvari v svoje roke, celo notranje zadeve (ta je to kasneje v zagovoru zanikal – op. B. R.) Kavčič je nedvomno sposoben človek in je naredil tudi nekaj pozitivnih stvari, vendar mora razumeti, da ni vse odvisno od njega. Tito je rekel, da želi Kavčiču vse najboljše in mu prav zato svetuje, naj korigira svoje metode dela in obnašanje.

108

Po Titovem mnenju je neodpušljivo in skrajno škodljivo nastopati pred ljudmi z demagogijo. Netočna bi bila ocena, da med slovenskimi komunisti prevladuje nacionalizem, saj imajo jasno orientacijo. Postavlja pa se vprašanje, ali dovolj realistično ocenjujejo vpliv sovražnikov socializma, predvsem klerikalnih sil, ali je borba proti temu dovolj ostra. Komunisti ne bi smeli biti na repu dogajanja. Razmere v Sloveniji je treba umiriti, ker še ni prepozno.

Drugo, s čimer Tito ni bil zadovoljen, je bil nastop Kavčiča in Popita na seji izvršnega biroja. Ponovil je kritiko, da nista bila samokritična in da nista upoštevala mnenja drugih.

V zvezi s problemi v Sloveniji velja omeniti tudi Kardeljevo oceno (s katero so se strinjali Popit, Kavčič in Ribičič), da Udba v Sloveniji ni dovolj učinkovita. Po Kardeljevem mnenju je bila v preteklosti Udba v Sloveniji pod precejšnjim Rankovičevim vplivom in je tudi organizirala proti Kardelju akcije, s katerimi naj bi ga diskreditirala. Po četrtem plenumu je prišlo do določenega razpada Udbe v Sloveniji in odtlej se ji še ni uspelo postaviti na noge. Njeno delo in organiziranost je (na osnovi razgovora z bivšim, že pokojnim sekretarjem za notranje zadeve Slovenije (Slavkom Furlanom-Dušanom – op. B. R.)²³⁵ ocenil kot porazno. Udba, kot je rekel, ocenjuje, da ni indikacij o tem, da klerikalci organizirano delajo v Sloveniji, čeprav se Žebot stalno giblje okrog naših meja, znano pa je tudi, da so klerikalci sicer strahopetni, a zelo perfidni in vztrajni. Udba v Sloveniji bi se morala v to bolj usmeriti.

V zvezi s štrajki in nemiri je rekel, da bi morali vsaj evidentirati tiste, ki jih stalno spodbujajo, s čimer se je strinjal tudi Mitja Ribičič, ki je ocenil, da gre za vedno iste ljudi. Ribičič je tudi dejal, da so v Sloveniji tendence po obnovitvi nekaterih procesov, kot so bili, npr., daehauski in nekateri drugi. Točno je, da pravna stran teh procesov ni bila ravno slavna. Toda, če se že gre na rehabilitacijo, bi po njegovem morali rehabilitirati posameznike, ne pa obnavljati procesov. To ne bi imelo nobenega smisla, politično pa bi bilo škodljivo.

Vrnimo se znova k odnosom v slovenskem vodstvu. Tudi Kardelj je Kavčiču odprto povedal svoje pripombe. Po njegovem Kavčič sicer ni nacionalist, kot mu nekateri očitajo, gre pa za vprašanje nekaterih njegovih osebnih lastnosti in metod dela. Kavčič je osebno zelo ambiciozen in avtokrat. Ne prenaša nikogar, ki mu nasprotuje in okrog sebe zbira ljudi, ki mu v vsem dajo prav. Je nelojalen v odnosih, zaradi česar prihaja do stalnih intrig, klik in grupašenja, kar je zelo nezdravo. Odlika voditelja je, kot je dejal, v tem, da sodeluje z ljudmi, tudi če se z njim ne strinjajo v vsem. Tudi Kardelj je opozoril na generacijski konflikt. Dobro je sicer, da je prišlo do kadrovske spremembe, nerazumljivo pa, da se delitev na stare in mlade pogloblja. Nekateri starejši voditelji so danes popolnoma na stranskem tiru. Tovariš Kavčič kombinira z ljudmi, ne pa z močjo politike. Tako nastajajo klike. Ena takšnih je, npr., na televiziji. Izgublja se kontakt z zvezo komunistov. Kliče so tudi v tisku. Vse se povezuje z izvršnim svetom. Vrinja se dilema, kdo je za Kavčiča in kdo za Kardelja. Nekateri sebe imenujejo kavčičevci. Zaradi take atmosfere se je Kardelj umikal iz Slovenije, saj mu je bilo zelo neprijetno. Osebna Kavčičeva politika se nadaljuje, to pa izziva vsakovrstne reakcije. Ena od značilnih Kavčičevih metod je, da gre na lažje parole, ki so med ljudmi popularne, partiji pa prepušča, da se bori s težjimi problemi. CK ZKS se bori z belo

gardo in reakcijo, Stane Kavčič pa kot da se hoče od tega nekako distancirati, da bi pred javnostjo izgledal bolj liberalen, kar daje vtis, da se noče konfrontirati s klerikalizmom in klerikalci, da noče sprejeti bitke.

Še posebej negativne so po Kardeljevem mnenju razne klike, ki delujejo v Sloveniji in se skrivajo za imenom tovariša Kavčiča. Te ga v bistvu izkoriščajo, delajo pa za sebe. Na tej podlagi se razvijajo številna oportunistična in demagoška stališča, prihaja do poudarjanja nacionalističnih parol in do teorij o čistih nacionalnih interesih. (Tito je ob tem ponovil, da je treba dajati prednost razrednemu boju in da se resnični nacionalni interesi lahko uresničujejo samo v skladu z interesi delavskega razreda.) Kardelj je Kavčiču tudi očital, da se ne dogovarja, ampak hoče številne stvari reševati sam. Pomanjkanje dogovarjanja da je v Sloveniji izrazito. Pogosto se (Kardelj – op. B. R.) sprašuje, zakaj se z njim – razen tovariša Popita – nihče ne posvetuje, še posebej pa ne tovariši iz republiškega izvršnega sveta. Čeprav mu je bilo rečeno, naj prihaja na seje CK ZKS, pa tega noče, ker se preveč razpravlja o splošnih problemih in tudi poslej ne bo hodil, če prej ne bo prišlo do dogovora o bistvenih problemih. Kavčič je sposoben človek, toda če ne bo spremenil metod dela in se nehal obkrožati s poltroni, bo doživel osebni poraz.

109

Tito, ki je za Kardeljem znova prevzel besedo, se je zavedal teže takega neposrednega pogovora in je povedal, da so take stvari zanj težke, ker so ljudje občutljivi, vendar mora nekatere stvari odkrito povedati – ne glede na to, kako so za nekoga težke. Lahko se sicer ne bi vmešaval v probleme, lahko bi bil zgolj figura, vendar je to po njegovem enako dezertstvu. Poudaril je kolektivno vodenje, saj je prav zato, da ne bi bil v vrhu samo en človek, vztrajal na ustanovitvi izvršnega biroja.

Kavčič je v zagovoru ocenil, da je v Kardeljevi kritiki nekaj točnega. Kadar se za nekaj odloči, meni, da je to jasno tudi vsem drugim in hoče, da se takoj uresniči. To je v njegovi osebnosti in proti temu se bori. Menil pa je, da so tudi drugi razlogi. V preteklosti so vsak drugi ali tretji dan v zgradbi CK na široko razpravljali, stvari pa se niso reševale. Manjakalo je operativno reševanje problemov. Sedaj vlada druga skrajnost, in to je napaka. V republiki tudi ni potrebnega koordinacijskega telesa, ki bi povezovalo CK, SZDL, izvršni svet, skupščino in druga telesa. To bi moral biti legalen forum, kar da je že predlagal. Tito je ob tem pripomnil, da je partija vendar najbolj odgovorna, Kardelj pa, da je nekaj takega pred časom že sam predlagal, pa se ni uresničilo.

Mitja Ribičič je dejal, da se Kavčiču zameri tudi odnos do kadrov, ki delajo v federaciji, tako so, npr., v Sloveniji blokirali Janka Smoleta, kar je nevzdržno. Tudi Marijan Breclj se pritožuje, da ga slovenski izvršni svet blokira.

Kavčič je odgovoril, da je vtis, da on blokira Janka Smoleta, napačen. Večkrat je

s funkeije ali pa se podrediti, Sergej Kraigher pa pravi (razgovor s piseem 11. januarja 1991), da je pri Titovem predlogu za mandatarstvo šlo za preizkušen maneuver: Kavčič je bil v Sloveniji vpliven, če je sposoben, naj se izkaže tudi v federaciji, Kavčič naj bi v bistvu ravnal tako, kot je Tito pričakoval.

²³⁵ Po Furlanovi smrti je Kavčič za notranjega ministra predlagal dr. Ernesta Petriča, ki mu je zaupal (med drugim mu je tudi naložil delikatno nalogo, naj preveri, ali so na izvršnem svetu montirane prisluškovalne naprave, kar je ta storil s pomočjo profesorja z elektrotehnične fakultete M. Grudna), vendar so Petričevi kandidaturi v političnih krogih nasprotovali, češ da je premlad, da ni bil borec ipd. (pismo dr. Ernesta Petriča piseu, 20. oktobra 1990).

misli, da Kavčič ni sposoben človek in da verjame, da je sposoben premagati svoje slabosti. Ribičič je pripomnil, da bi bilo napačno razumevanje na sestanku izrečene kritike, kot da ima samo Kavčič svoje slabosti, ker da jih imajo vsi.

Rezultat sestanka na Brionih je bil dogovor, da se bo v Sloveniji najprej sestel ožji politični krog, nato pa naj bi bila tudi seja CK. Treba pa je vzpostaviti legalen forum za koordiniranje, ki bi bil lahko v CK ZK Slovenije (že do tedaj je deloval koordinacijski odbor, v katerem so bili predsednik izvršnega sveta, predsednik skupščine, predsednik RK SZDL, predsednik CK ZKS – op. B. R.).

112

Kot je pokazala že seja izvršnega biroja, interni sestanek, ki ji je sledil, pa to potrjuje, niti vodilna jugoslovanska politika nista imela analitičnega pregleda nad jugoslovanskimi gospodarskimi razmerami, gotovo pa vsaj mnogo manj kot nad »ozko« političnimi, za katere sta bila tudi veliko bolj občutljiva. Da pa so Tita in Kardelja zaskrbele stvari, ki sta jih slišala na seji izvršnega biroja, kaže tudi zaključek sestanka s slovenskimi politikami, v katerem sta menila, da nove investicije v Djerdap II ne pridejo v poštev, čeprav so Romuni pripravljeni kreditirati (z denarjem, ki so ga dolžni Jugoslaviji in ga še niso vrnili), kar bo treba srbskemu vodstvu jasno povedati. To velja tudi za urejanje obale Donave. Razen s fondom za nerazvite federacija ne bi smela biti z nobeno drugo obliko nosilec novih investicij. Pri vsaki novi investiciji je treba upoštevati, kaj pomeni za obremenitev celotnega jugoslovanskega gospodarstva.

Tito je sestanek zaključil optimistično z mislijo, da bodo nastale težave premagane.

Razčiščevanje v Sloveniji po 16. seji Izvršnega biroja

Odpravljanja konfliktnih razmer so se, vsak v skladu s svojim konceptom, lotili tudi slovenski politiki po vrnitvi z Brionov. Popit je še istega dne sklical novinarje in jih skušal pripraviti na novo usmeritev, v naslednjih dneh pa je intenzivna akcija – ki naj bi v Sloveniji na podlagi sklepov, sprejetih na obeh sestankih, prinesla politični preobrat – stekla tudi v uradnih forumih.

V časopisih se je v naslednjih dneh pojavil komunike s seje izvršnega biroja, ki je v slovenski javnosti naletel na presenečenje, tako zaradi samega dejstva, da je bila seja sklicana, kot zaradi vsebine. Prvi del sporočila je govoril o gospodarskih problemih, v drugem se je izvršni biro zavzemal za natančnejšo opredelitev pristojnosti vseh organov federacije in njihovega odnosa do republik ter za odpravo stare prakse, tretji del pa je govoril o cestni aferi: »Izvršni biro je izrazil prepričanje, da bodo o spornih vprašanjih v zvezi s financiranjem nadaljnje gradnje cest razpravljali in jih uspešno rešili v pristojnih zveznih organih na podlagi dogovorov z republikami.

V tej zvezi so na seji poudarili, da se mora zveza komunistov boriti proti vsem oblikam nedemokratskega pritiska zunaj sistema družbenega dogovarjanja in mimo obstoječih samoupravnih in predstavniških organov. Zveza komunistov ne more sprejeti metode pritiska in jo ima za škodljivo za naš demokratični razvoj, za mednacionalne in medrepubliške odnose, za stabilnost našega družbenega sistema.

Naravi odnosov, ki jih razvijamo, ustreza svobodno izražanje različnih, pogosto pa tudi nasprotujočih si interesov, ki objektivno obstajajo v naši družbi. Zato je tudi posebnega pomena način demokratičnega izglajevanja razlik in nasprotij v interesih. Samo nadaljnja uveljavitev demokratične prakse, samoupravnega in družbenega dogovarjanja je lahko pot konstruktivnega odpravljanja protislovij našega socialističnega razvoja. V tem smislu ima izvršni biro predsedstva ZKJ oblike in metode, po katerih so posegli v SR Sloveniji ob sklepu zveznega izvršnega sveta o financiranju cest, za nesprejemljive.

Izvršni biro poudarja pomen pravočasnega, objektivnega in argumentiranega obveščanja delovnih ljudi o ukrepih, ki jih predlagajo in sprejemajo v vseh samoupravnih organih in političnih organizmih, zlasti pa v organih federacije glede na to, da sklepi, ki jih sprejemajo, posegajo v mednacionalne odnose. Z objektivnim in vsestranskim obveščanjem javnosti je mogoče omejiti pojave napačne poučenosti in demagogije v našem političnem življenju. Pri tem nosijo veliko odgovornost redakcije listov, radia in televizije, posebno pa komunisti, ki delajo pri javnih občilih.²³⁸

Tri dni po seji izvršnega biroja se je v Sloveniji s posvetovanjem, ki so se ga udeležili France Popit, Andrej Marinc, Vlado Janžič, Franček Mirtič, Milan Kučan, Gojko Stanič, Vinko Hafner, sekretarji medobčinskih svetov ZKS in predstavniki uredništev osrednjih slovenskih časopisov, začela politična akcija za »ureditev« razmer.

113

Seja izvršnega biroja, še bolj pa komunike, sta, kot so poročali sekretarji (ob omejitvi, da je po tako kratkem času izčrpnější in objektivnější pregled stanja težko dati), izzvala presenečenje, razočaranje, saj je bilo najavljeno, da bo stvar obravnaval ZIS; in stališča, da ocena izvršnega biroja ni točna. V glavnem so jo v vseh okoljih jemali kot neupravičeno obsodbo, saj je v Sloveniji šlo za uporabo legalnih oblik in za reagiranje v skladu z demokratičnim sistemom. Izvršni biro je prevzel vlogo dokončnega razsodnika, čeprav bi bilo normalno, da se razprava nadaljuje v institucijah, ki so stvar začele. Tisti, ki so Sloveniji očitali nedemokratičnost, so v bistvu sami ravnali tako.

Tako oceno, ki pa je, kot še nekaj podobnih na sejah v tem času, ostala preslišana, je izrekel Franček Mirtič: »V glavnem se slovensko javno mnenje oblikuje po dveh kanalih – en del, ki je vzel in smatra ceste za osnoven problem, ob katerem se morajo razrešiti še vsi ostali problemi, in drug del, ki smatra, da je cesta in vse, kar je v zvezi s cesto, še en pojav več, ki govori za to, da je treba nekatera vprašanja našega sistema, notranjih odnosov postaviti na novo in v skladu z novimi tendencami razvoja odnosov itd. Mislim, da gre tu za odpor poenostavljenemu tolmačenju, ki se je oblikovalo na seji izvršnega biroja, da ne gre pri tem za upor ali odpor Slovenije vis-a-vis federacije, kar je treba močno dezargumentirati, gre pa za to, da se vedno bolj pojavljajo določeni elementi krize v takem starem sistemu federacije. Kot smo imeli ob primeru gostilničarjev, avtoprevoznikov itd., zahtevo Hrvatov, imamo v razpletu vseh teh odnosov opravka s pojavom ceste, ki je samo refleks globalnega stanja, ki govori o tem, da so tokovi demokracije, samouprave in gospodarske osveščenosti šli dlje, kot uspe konkretna praksa subjektov in akterjev jugoslovanske politike.

Druga stvar je problem tako imenovane delitve pristojnosti. Enkrat za vedno je treba razjasniti, kaj sodi in kaj ne sodi v sfero federacije, republike, občine in delovne organizacije. Ne gre toliko za tendenco, da bi republika vršila koncentracijo politične in materialne moči, ampak da se dajo gospodarstvu normalni pogoji za ekonomsko usmerjanje in odločanje. Glede na to, da se napada metode, sem zasledil to, da se zoper take očitke vrača, da je treba napasti obe metodi pritiska kot nekaj, kar je nesprejemljivo v konceptu naših odnosov – principelno stališče proti pritisku ulice in javnosti kot tudi proti pritisku in nasilni disciplini s strani avtoritete, ne pa zato, da se poišče kot kriterije neke presoje ali odločitve objektivne solucije, optimalne rešitve in ekonomski politični kurs, v katerem stojijo. To bi bili kriteriji za pojav problema in iskanje rešitve. Vse drugo so zelo parcialne stvari, zlasti, kar zadeva metodo kot edini faktor, ki naj bo tu napaden. Precej ljudi zelo poenostavlja celoten položaj in

²³⁸ Metoda, ki ni sprejemljiva, Komunist, Ljubljana, 15. avgust 1969, št. 33, str. 4.

samo čaka in meri, ali bodo slovenski politični subjekti tu pokazali dovolj hrabrosti, da bodo znali stvari principiuelno odrediti, oceniti in stati na teh stališčih ali pa bo prišlo do nasilnega discipliniranja slovenskih političnih ljudi, da se sprejmejo neke ocene, ki niso povsem točne. To bi imelo za posledico, da se kasneje približamo problemom, ko bodo pokazali iste težave in bolečine.«²³⁹

114 Od ocen sekretarjev medobčinskih svetov se je razlikovala le razprava Štefana Cigoja, ki je menil, da se biro na drugačno stališče – če je hotel stvari v Jugoslaviji omejiti – ni mogel postaviti. Tudi on pa je ocenjeval, da biro ne pozna dobro razmer v Sloveniji. To, kar se je dogajalo v Sloveniji, je po njegovem zunanji odraz krize, ki izhaja iz dejstva, da je morala biti Slovenija zaradi bratstva in enotnosti vedno disciplinirana in razumevajoča do problemov drugih. Komunique je tiste ljudi, ki so šli predaleč, streznil in pozitivno deloval na tiste, ki so imeli ekstremna stališča. Veliko borcev, ki so se s protesti sicer strinjali, se je po njegovi objavi oddahnilo, ker je biro prispeval k temu, da bratstvo in sožitje narodov ne bosta vržena na kocko. Vplival je pomirjevalno in nakazal drugo pot, ki je na razpolago.

Podobne reakcije kot na terenu so bile tudi v novinarskih redakcijah. Metode, da biro rešuje stvari po tem, ko je bila najavljena seja ZIS, so jemali za zastarele, po pisanju tiska pa so na začudenje in odpor naletele netočne, pretrde in premalo domišljene formulacije v komuniqueju v zvezi z obsodbo metod v Sloveniji, kot da občinske skupščine in republiški organi niso samoupravni forumi.

France Popit je na posvetu na kratko obnovil nekatere poudarke s seje izvršnega biroja in razgovora dan kasneje, zlasti Titovo razpravo in njegove očitke slovenskemu vodstvu. Enega od vzrokov za sestanek IB pred sejo ZIS je videl v učvrstitvi vloge ZIS (kar so na seji IB vsi podprli) in njegovi usposobitvi proti vsem pritiskom. Zanimiva je njegova ocena Kavčičeve razprave. Prvi del razprave (kronologija odločanja o cestah) je bil po njegovem sprejet s simpatijami, drugi del, kjer je navajal, o čem bi še morali razpravljati (v bistvu razkriva kritično, če ne že kar katastrofalno gospodarsko stanje, glede česar so bili podobnega mnenja Hrvati, pa tudi nekateri drugi, npr. vsaj deloma Kiro Gligorov – op. B. R.), pa ne, in bi ga po Popitovem mnenju moral izpustiti, ker da je iluzorno pričakovati zavezništvo, »če vsakomur poveš, da boš tudi njegovo vprašanje postavil na dnevni red«.²⁴⁰ Prebral je stenogram svoje razprave na seji izvršnega biroja in predlagal, o čem naj bi se s sekretarji pogovorili. Tudi tu homo izpustili vprašanje Žebota, vpliva emigracije in nabave orožja ter stališča do vloge in nalog tiska. Popit je poleg teh načel še vprašanje koordinacije v republiškem vrhu, pa tudi po občinah, češ da »pri nekaterih ljudeh, ki delajo v občinskih skupščinah, ostaja mišljenje, da lahko mimo zveze komunistov delajo in mahajo levo in desno«.²⁴¹ Omenil je tudi razlike med stališči sekretariata CK ZKS in IS in vprašanje gospodarske reforme. Menil je, da je pri vprašanju cest treba vztrajati, prav tako kot pri reševanju drugih vprašanj, vendar je treba razmišljati o tem, kako stvari postaviti, »bolj razmisliti, kakšne metode podvzeti, da ne bo prigovorov na račun metod in da nas potem na tem tolčejo, namesto da bi se res pogovarjali o problemih.«²⁴²

Popitova razprava o uresničevanju gospodarske reforme priča o protislovjih tudi v Sloveniji: »Res se moramo boriti proti temu, da bi se reforma v vseh mogočih oblikah krhala in trgala. Istočasno pa ni treba imeti prepričanja, da so v Sloveniji vsi in edini, ki se borijo za reformo, čeprav to vsi govorijo, od tistih, ki dobivajo polne plače, čeprav bi morali dobivati minimalne, pa do tistih, ki zahtevajo kredite in zatrjujejo, da je to najbolj racionalna investicija. Ni treba misliti, da je vse, kar se skriva pod parole borbe za reformo, tudi resnično na liniji reforme. Zahteva, da je treba postaviti posamezne panoge in podjetja v prvo stopnjo reforme (jim zagotoviti dohodek, dokler se ne »privadijo« na trg – op. B. R.), je po mojem mnenju nesprejemljiva. Z reformo

smo šli zavestno v to, da se bodo odnosi spreminjali. Sedaj pa je tako, da tisti, ki je imel pred reformo privilegiran položaj, pa ga je izgubil, vpije, da moramo dosledno izvajati reformo, čeprav se v resnici bori proti njej in za svoj privilegiran položaj. Skratka, ni čisto res, da bi bili Slovenci v celoti ali edini za dosledno izvajanje gospodarske reforme. Ko poudarjamo, da moramo dosledno vztrajati na reformi, ne smemo ne sebi ne drugim dovoliti, da se gospodarska reforma ruši.«²⁴³ Popit je tudi menil, da se ne da izračunati, kdo komu jemlje v Jugoslaviji in kdo daje (kar je bila tedaj zelo popularna politična ugotovitev, temeljila pa naj bi na poskusu izračuna, ki ga je dal narediti Boris Kraigher – op. B. R.).

Zvone Dragan je menil, da so stališča sekretariata CK ZKS in izvršnega biroja P ZKJ do istega vprašanja diametralno nasprotna. Napako je videl v tem, da je IB zmetal v isti koš izjavo izvršnega sveta, skupščine in sekretariata CK ZKS. Ta nediferenciranost pomeni nezaupnico slovenskemu vodstvu, še zlasti, ker Tito ni bil zadovoljen z oceno Kavčiča in Popita. Dragan je povedal, da krožijo med ljudmi različne interpretacije – od tega, da je Tito prišel na sejo IB naravnost iz Makedonije in pod močnim vtisom makedonskega razpoloženja, do ocen, da so Slovencem spet enkrat zaprli usta in da se tudi v Sloveniji zelo različno oblačijo v reformska oblačila. V ospredju javne pozornosti so odnosi republika – federacija, vprašanje centralizacije – decentralizacije in izvajanja gospodarske reforme. Za zvezo komunistov sta nevarna dva ekstrema, da zapade v nacionalizem oziroma ga hote ali nehoite podpira, ali pa da se v posameznih okoljih izolira. Dozorela je potreba po celovitem obravnavanju slovenskega nacionalnega vprašanja in mednarodnih odnosov, o čemer bi moral CK razpravljati še pred koncem leta. Do osmega kongresa so te razprave obravnavale le ideološki, ne pa tudi ekonomski vidik tega vprašanja, zadnje čase pa je obratno. Dragan je opozoril na prepričanje med ljudmi, da v slovenskem vrhu obstaja neenotnost, da so nekateri bolj drugi manj za slovenstvo in federalizem, drugi bolj ali manj dogmatiki, vitalni itd.

Milan Kučan je opozoril na nerazumevanje slovenskih stališč drugod po Jugoslaviji, na drugi strani pa na nerazpoloženje Slovencev do federacije, kar je tudi posledica premajhnega truda, da bi slovenski komunisti svojo linijo bolje razložili. Menil je, da je treba na komunike IB reagirati, ker to pričakuje slovenska in druga jugoslovanska javnost. Posebej je opozoril na problem socialistične demokracije, ki je bil v tem primeru pojmovan zelo različno: »Sprejemam tolmačenje, da kritika glede metod ni namenjena samo Sloveniji, vendar že s tem, ker posebej omenja samo Slovenijo, za preprostega človeka izzveni, da se vse, kar je kritičnega napisano v komunikeju, nanaša na Slovenijo. Formulacija komunikeja je tako toga in nespretna, da dopušča razne interpretacije. Če pa je zamišljena tako, kot je napisana, je umestno postaviti vprašanje, ki ga je še pred sejo izvršnega biroja postavil tovariš Šetinc, namreč, kaj je potem v Jugoslaviji še demokratično in sprejemljivo, če niso bile demokratične te metode, ki smo jih ubirali. Skupščinska izjava, kot tudi izjave drugih forumov so v glavnem težile za tem, naj ZIS ponovno obravnava in argumentira, zakaj je spremenil sklep. Skoro nihče ni zahteval, naj ZIS sprejme drugačen sklep, pač pa, naj ponovno o tem razpravlja. Če to ni demokratična in sprejemljiva pot, se res postavlja vprašanje, kaj je v Jugoslaviji še mogoče sprejeti za demokratično. V nasprotnem primeru se nujno

²³⁹ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS, 11. avgust 1969, str. 4 in 5, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

²⁴⁰ Prav tam, str. 14.

²⁴¹ Prav tam, str. 3, drugi del.

²⁴² Prav tam, str. 5, drugi del.

²⁴³ Prav tam, str. 4.

uvaja metoda relativizma, kar je nekje sprejemljivo, je drugje nesprejemljivo, nedemokratsko. Na tak način pa bi ljudje začeli dvomiti v vse, kar federacija odloča, pa tudi v naša stališča. Če se je stvar zreducirala na metode, je v tem po mojem mnenju vsebinsko vprašanje, ki kaže na vsebino problema socialistične demokracije, ki očitno ni taka, kot smo trdili, ko smo dejali, da je socializem sinonim demokracije. Začeti bi morali razpravo o tem, zakaj ta dva pojma istovetimo, oziroma ju zamenjujemo in kje bi ju morali ločevati.²⁴⁴ Kučan je tudi predlagal, naj sekretariat na komunike reagira čimprej, pokaže, da je pripravljen na dogovarjanje in sporazumevanje o problemih v federaciji in opozoril, da se v kritiki sekretariata do tedaj ni spremenil noben argument. Po njegovem ni mogoče sprejeti ocene izvršnega biroja, da so vse metode, uporabljene v tem času v Sloveniji, nesprejemljive. Če ne bo diferenciranega odnosa, bo prišlo do izolacije od množice in od članstva ZK. Treba pa je računati tudi na to, da bo po seji ZIS zavlado določeno zmagovalje. (Nasploh je bilo v več razpravah čutiti prepričanje, da bo ZIS na seji sklep spremenil – op. B. R.)

Vinko Hafner je svojemu mnenju o pritiskih (ki ga navajamo v poglavju o sredstvih javnega obveščanja – op. B. R.) dodal oceno, da nekateri vidijo v seji IB predvsem negativno plat, ne vidijo pa zavzetosti za reševanje problemov. Po njegovem vprašanje, ali je ZIS spremenil stališče, še ni pojasnjeno, utemeljeno pa je vprašanje, ali bi zahtevam Slovenije glede na vsoto posojila lahko zadostil. Jugoslovanski interes za gradnjo cest v Sloveniji je sicer velik, »ne pa takšen, kot smo ga mi prikazali.«²⁴⁵ Izjave sekretariata, izvršnega sveta in skupščine so bile kar se da korektne, vendar bi Hafner, če bi takrat imel vpogled v vse dokumente, kaj spremenil, npr., opozoril na težave v federaciji, vendar ne mnogo, obenem pa bi vztrajal pri zahtevi. Zahteva, da naj ZIS slovenske predloge v celoti upošteva pri tem posojilu, je bila morda pretirana. Politični pritisk, ki je šel čez dovoljene meje, se bo maščeval. Hafner je tudi rekel, da ga je prizadela histerija, ki ima skoraj prizvok antijugoslovanskega razpoloženja, ki pa ni splošno. Tisti, ki uporablja politični pritisk, lahko pričakuje, da ga bodo tudi drugi uporabili proti njemu. Iz razprav v javnosti izhaja poglobljeno nezaupanje do razvoja sožitja jugoslovanskih narodov. Stvari, o katerih je bil govor, se bolj izražajo v intelektualnih slojih, manj pa pri množici. Hafner je predlagal, da republiški organi naredijo kronologijo dogajanja v zvezi z razpravljanjem o cesti, da je za jesensko sejo CK treba analizirati ekonomski položaj Slovencev v Jugoslaviji: »Komunisti bodimo pošteni, ali vztrajamo pri ugotovitvi, da smo izkoriščani, ali pa povejmo, kaj smo od Jugoslavije pridobili.«²⁴⁶ Obenem je menil, da bi v bistvenih stvareh slovensko vodstvo moralo biti enotno. Demokratičen napredek je videl v tem, da se o teh stvareh na sestanku sploh razpravlja, česa takega si namreč včasih ni bilo mogoče niti zamisliti. Zanikal pa je, da bi IS SRS akeijo organiziral.

Hafnerjeva razprava že odstopa od stališč slovenskega izvršnega sveta, izraženih v pismu ZIS, pa tudi sicer je naravnana v smer, ki bi ji lahko rekli: »Vsak je imel prav, vsi pa smo malo krivi«, ki so si jo kot prvo fazo dolgoročne politične strategije zamislili nekateri slovenski politiki. Seveda spremembe niso bile mogoče čez noč. Da predlagana taktika ni bila všeč sekretarjem, ki so imeli neposreden stik z ljudmi, kaže tudi razprava o sklepih s sestanka (dogovoru za regijska posvetovanja), kjer so hoteli imeti jasno opredelitev, ne pa česa vmes. Zelo jasno je to povedal sekretar gorenjskega medobčinskega sveta Stane Mešič: »Morali bi se dogovoriti o tem, ali dajemo podporo stališčem izvršnega biroja, ali pa jih sprejemamo z rezervo. Tako splošen sklep ni mogoče sprejeti. Gorenjska je v primerjavi z ostalimi področji reagirala mirno in trezno in tu ni mogoče v celoti sprejeti ocene izvršnega biroja. Kot bi mene prizadelo, če bi npr. predsednik CK ZKS dal na dnevni red seje probleme Gorenjske, ne da bi predhodno razgovarjal z menoj, bi bilo prav, če bi tovariš Tito o stvareh razgovarjal pred sejo s tovarišem Popitom.«²⁴⁷ (To je Tito tudi storil, saj sta bila Popit in Ribičič pri njem na posvetu, vendar to v javnosti ni bilo znano – op. B. R.).

Take oene so izzvale Popita, da je bolj pojasnil svojo politično usmeritev. Izhodišče za pogovore s sekretarji občinskih konferene naj bi bilo radijsko poročilo s seje izvršnega biroja (glej poglavje o tisku – op. B. R.). »Lahko se zedinimo o tem, da so politični pritiski v Jugoslaviji nesprejemljiva metoda. Kar se tiče Slovenije, je v omenjenem poročilu napisano, da niso bile izkoriščene vse možnosti sporazumevanja in dogovarjanja, kar pomeni priznanje delne krivde. Za začetek bi to izhodišče ustrezalo, potem pa bomo imeli še razgovore v sekretariatu, pa tudi v CK, predstoji pa nam večletno delo, da bi nastalo škodo popravili.«²⁴⁸

Nekateri so se s takim stališčem strinjali, s pripombo, da izjav IS in sekretariata, pa tudi političnega dogovarjanja v občinah ni mogoče šteti za pritisk (Lojze Briški), drugi so menili, naj bi s sestanki po medobčinskih svetih le ugotavljali reakcije na komunike izvršnega biroja in zavzeli stališča do morebitnih prekoračitev meja »primerne« politične usmeritve (Franček Mirtič). Milan Kučan je – ob omejitvi, da se je pripravljen podrediti sklepu, kot bo sprejet, ponovno povedal, kaj je bistvo problema, ki se mu je predsednik CK ZKS skušal izogniti: »Zdi pa se mi, da ZK ni nikoli pridobivala na ugledu, če ni imela stališč. Sedaj smo v položaju, da imamo stališča izvršnega biroja in stališča sekretariata CK ZKS, ki pa so si v nasprotju. Zato bi bilo prav, da bi dali izjavo sekretariata, kjer bi komunike afirmativno tolmačili, ponovili, da smo za metodo dogovarjanja ter obsojamo metode pritiskov, s tem, da bi se ogradili od oene, da je bila v Sloveniji uporabljena nedemokratska metoda pritiska, ampak bi opozorili na zavzetost političnih in družbenih organov za reševanje tako pomembnih problemov.«²⁴⁹

Kučanov predlog ni bil sprejet. Na seji so sklenili, da sekretariat stališče ne bo objavil, bo pa CK ZKJ poslal informacijo o razgovoru in po »bazenskih« posvetovanjih (tedanji izraz za sestanke na terenu oziroma »v bazi« – op. B. R.) javnost seznanil z reagiranjem na komunike izvršnega biroja. Uradno stališče bo zavzel CK ZKS na seji, ki naj bi bila v kratkem. Sprejeti so bili tudi že omenjeni sklepi o pripravi analiz ravnanja IS SRS pri sprejemanju sklepov v zvezi s cestami in o sklieu aktiva novinarjev.

Štirinajstega avgusta, dan po seji ZIS, ki je zgolj formalno, saj je bila odločitev že sprejeta na seji IB, ponovno razpravljal o cestah, se je sestel slovenski republiški aktiv (člani sveta federacije, predsednik CK ZKS, člani sekretariata CK ZKS, predsednik in člani izvršnega sveta SRS, republiški sekretarji, predstavniki republiških vodstev družbenopolitičnih organizacij, predstavniki JLA, zastopniki RTV in tiska in gospodarske zbornice). V prvem delu je bilo težišče razprave podobno kot na seji sekretariata, le da so vmesni regijski posveti pokazali, da so reakcije na komunike izvršnega biroja na terenu še hujše, kot so bile na omenjenem sestanku. Hafner (ki je v Kranju moral braniti izvršni biro in komunike, pred ljubljanskim armadnim vodstvom pa slovensko reakcijo na komunike), je od Popita terjal, naj pove, kako preseči »... to disonanco...« »Tovariši so mi konkretno postavili to, da obstoji nesoglasje med obema stališčema in nikakor se nisem mogel izmazati iz te diskusije.«²⁵⁰ Po Hafnerjevem mnenju naj bi

²⁴⁴ Prav tam, str. 16, 17.

²⁴⁵ Prav tam, str. 19.

²⁴⁶ Prav tam, str. 21.

²⁴⁷ Prav tam, str. 25.

²⁴⁸ Prav tam.

²⁴⁹ Prav tam, str. 27.

²⁵⁰ Zapisnik sestanka republiškega aktiva, ki je bil 14. avgusta 1969, str. 2, ARS fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

razpravo na izvršnem biroju (ki je bila na seji prebrana) posredovali slovenski javnosti, ker bi to pomagalo pri samokritiki in obračunavanju z lastnimi slabostmi, ki ju izvršni biro terja. Popit je na to odgovoril, da divergence med stališči ne vidi, je pa to njegovo mnenje in ne stališče sekretariata. Sicer pa je dvomljivo ali lahko sekretariat govori v imenu CK, predsedstvo v imenu skupščine ipd. (Kar je kritiziral že Mitja Ribičič na seji IB. Šlo je seveda za izjave, ki Popitu niso bile po volji. Tudi kasneje je sekretariat sprejemal samostojne ocene, pa te, ker so bile »prave«, niso doživele enake kritike – op. B. R.). Javno mnenje, tudi partijsko, je bilo očitno še vedno zelo naelektrano in usmerjeno proti arbitraži iz centra.

118

Na seji so precej razpravljali o seji izvršnega biroja in interpretirali svoje poglede na posamezne probleme; splošen vtis je bil, da je komunike ostrejši kot sama razprava. Dr. Mara Bešter je zahtevala, da se, če obstaja »nekaj zadaj«, to jasno precizira, Stane Kavčič pa je rekel, da so v Beogradu menili, da bi bila razprava povsem drugačna, če bi jo sprožili v zvezi z resničnimi vprašanji reforme. Kavčič jim je odgovoril, da so že ob razpravi o emisiji novih sedemdeset milijard (o tem je ZIS razpravljal na isti seji kot o spornem sklepu o cestah – op. B. R.) v republiškem svetu ocenili, da gre za odstopanje od reforme in da je to v bistvu korak naprej k inflaciji. Zato so interno (pismeno) ZIS-u tudi sporočili, da se s tem ne strinjajo (strinjali se niso tudi Hrvati – op. B. R.). Stvari niso hoteli javno zaostrovati in zahtevati generalne razprave o vprašanih reforme, ker so menili – glede na to, da je bila vlada komaj ustanovljena – da mora imeti čas in možnosti, da se uredi. Če pri tem vprašanju niso hoteli konfrontacije, so jo toliko manj pri cestah. »Živeli smo v prepričanju, osebno sem živel štiri dni v prepričanju, da smo to uredili v internem razgovoru s predsednikom ZIS. Razmišljal sem tudi o tem, ali bi bilo dobro iti na razgovor k Titu ali pa mu poslati depešo, pa sem osebno mislil, zakaj bi šli mimo Mitje še k Titu. Ampak, razvoj dogodkov je bil tak, da se znajdeš pred situacijo, da se je sestala gospodarska zbornica in tako rekoč zahtevala sklic republiške skupščine... Obstajala je možnost, da 40 poslancev gospodarskega zbora podpiše zahtevo za sklic gospodarskega zbora, ta pa zahteva sklic skupščine, z vsemi možnostmi komplikacij... Ne trdim, da je republiško vodstvo Bosne organiziralo pet kamionov rudarjev, dejstvo pa je, da so se rudarji naložili, rekli so: Sedaj nam je dosti, in zapeljali so se pred zvezno skupščino. Kako jim hočeš to preprečiti?«²⁵¹ Kavčič je nadaljeval, da v principialnih stvareh ni razlik, tudi kar se tiče pritiskov, toda vprašanje je, če politično vodstvo to lahko vedno realizira. Strinjal se je, da je dosežena stopnja demokracije še vedno dvorezen meč in da teorije spontanosti ni moč sprejeti, ker potem ne bi bilo treba političnih organizacij in ZK, kajti »znajdeš se v takih situacijah, v takih konfliktih, ko ne moreš stvari realizirati.«²⁵² Kavčič je – verjetno tudi pod pritiskom debat o tem, »kaj je zadaj« – dokaj naravnost priznal, da so njemu in izvršnemu svetu stvari ušle iz rok.

Kavčič je tudi poročal o seji ZIS prejšnjega dne, na kateri je ta svoj prejšnji sklep v zvezi s cestami potrdil. Na seji je predlagal več kombinacij, med katerimi sta bili najpomembnejši, da se prejšnji sklep ZIS spremeni in odseka (ali vsaj eden) uvrstita v četrto posojilo, kar je zahteval slovenski republiški izvršni svet v svojem pismu; ali pa da se v četrto posojilo vključita, če kateri od drugih projektov ne bo pripravljen. Kavčič je predlagal tudi možnost, da se vsi še nerealizirani projekti, vključno s slovenskima, upoštevajo v naslednjem (to je petem posojilu – op. B. R.). (Predlog, da se oba odseka uvrstita v naslednje posojilo, ni bil sporen in ga je predlagal tudi Mitja Ribičič, saj je bil v skladu z načrtovano paritetno cestno politiko in sklepom izvršnega biroja – op. B. R.) Kavčič je še povedal, kako bo formuliral poročilo republiškega izvršnega sveta v zvezi s sklepom ZIS, Hafner pa se je za zaključek seje vprašal, »zakaj ZIS in mi vsi skupaj nismo samo 14 dni prej tako razumno našli tako sprejemljivo solucijo za nas in ZIS? Če bi šle stvari bolj po normalni poti, bi najbrž do tega prišli.«²⁵³

V naslednjih dneh so sejo izvršnega biroja ocenjevali tudi po drugih republikah, o čemer so predsedstvo ZKJ sproti informirali z depešami. Srbski politični aktiv je postavil vprašanja v zvezi z Ribičičevo izjavo v tisku, po kateri naj bi ZIS spremenil sklep, kar se ne sme zgoditi; potem, kakšno je stališče do podpore IS Hrvaške slovenskemu izvršnemu svetu (v ozadju je bil strah pred morebitno »koalicijo« – op. B. R.), zastavili pa so tudi vprašanje politične odgovornosti slovenskega vodstva za nastale razmere. Bosanski vrh je sklepe IB disciplinirano podprl, izrazil pa je tudi podporo slovenskemu vodstvu pri premagovanju posledic in sklenil, da se je treba boriti proti ustvarjanju revolta in nerazpoloženja do Slovenije (ki je bilo v Bosni in Makedoniji najbolj izrazito – op. B. R.). Hrvatsko vodstvo se je usmerilo na gospodarski del seje IB in med drugimi sklenilo, da bo obnovilo predloge ZIS-u za urejanje deviznega sistema, zunanje trgovine, vprašanj v zvezi z državnim kapitalom, železarskim kompleksom ipd. V Makedoniji so – kot je poročal sekretarit ZKM – obsojali metode pritiska, pozdravili sklepe IB, kritizirali del tiska zaradi enostranskega pisanja. Razvitejši deli države namreč niso dovolj obveščeni o bistvu problemov, s katerimi se borijo v drugih delih države. Še zlasti so napačne informacije o uporabljanju fonda za nerazvite, vse skupaj pa ustvarja slabo politično ozračje, ki gre na roko pritiskom.

119

V Sloveniji je izvršni svet medtem pripravljala nato objavljen komunike, v katerem je obvestil slovensko javnost o svojem stališču do potrditve sklepa ZIS o cestah (v bistvu pristajanje nanj), politični, zlasti partijski vrh pa je še vedno razpravljal o tem, ali naj tudi sekretariat da svojo izjavo. Pripravljeni sta bili dve varianti, o drugi je razpravljal sekretariat s predsednikoma CK ZKS in izvršnega sveta na sestanku 18. avgusta 1969, na katerem naj bi sekretariat in IS izmenjala poglede na razmere v Sloveniji.

Sekretariat je v osnutku sporočila za javnost sicer sprejemal sklepe IB kot usmeritev za uresničevanje reforme in IX. kongresa ZKJ, in menil, da pritiski niso sprejemljivi, da pa je pri analizi dogodkov treba ločiti pritisk ulice od razprav znotraj institucij. Četudi je sporočilo posplošeno, še odslikava tedanji kritični odnos partijske javnosti in dela vodstva do obsodb IB. To je bilo tudi lažje, ker sekretariat v svoji (na Popitovo intervencijo popravljeni) izjavi ni tako kot IS SRS zahteval uvrstitve odsekov v četrto posojilo. O morebitni objavi novega sporočila so bila mnenja različna, na koncu pa je bil sprejet sklep, da se komunike ne objavi.

Na sestanku (ki je sicer – še vedno v statusu quo obravnaval vprašanja odnosa do stališč IB, veliko pozornost pa namenil vprašanju enotnosti v slovenskem vrhu) je največ govoril Stane Kavčič, zlasti o gospodarskih vprašanjih. Bil pa je že v defenzivi in se je politično najbolj aktualnih tem (sklepa ZIS, da svojega stališča ne spremeni in pojasnila republiškega IS v zvezi s tem, vprašanja razlik v slovenskem vodstvu, za katere je trdil, da vsaj večjih ni) izogibal. Nanje ga je spomnil Popit, ki je rekel, da ljudje ne razumejo, kako je predsednik republiškega izvršnega sveta, ki je zahteval, da gresta cestna projekta v četrto posojilo, sedaj zadovoljen s sklepom ZIS, ki je ostal pri svojem stališču. Tega samo z informacijo sekretariata za informiranje slovenski javnosti ne bo moč pojasniti. Popit je tudi menil, da bi bilo treba kaj povedati o konstrukciji financiranja, ker gospodarstveniki govorijo o tem, da je del konstrukcije (za financiranje slovenskih cest – op. B. R.) fiktiven in nezakonit. Lahko se zgodi, da

251 Prav tam, str. 9, 10.

252 Prav tam, str. 11.

253 Prav tam, str. 16.

bo podobno kot pri velenjskem kombinatu, kjer se je v začetku prav tako zatnjevalo, da je vse v redu.

120

Vsi udeleženci seje so bili enotni, da bo potrebna v republiki boljša koordinacija (najbolje v okviru CK), o centrih odločanja, še bolj pa o vprašanju enotnosti v republiškem vrhu, pa so bila mnenja drugačna od Kavčičevega. Že kar odkrito je o »nasprotni strani« govornil France Popit: »Pri nas obstaja teza o brezstrankarskem političnem pluralizmu. Sem za to, da imamo samostojne politične eentre, da imamo v Sloveniji več centrov političnega odločanja. V tem pogledu je šel razvoj daleč naprej. Ni pa mi čisto jasno, ali bo imel vsak eenter ali posameznik svojo taktiko napram drugemu in da bo – tako, kot so delale stare stranke – iskal vse možne spodrsjlaje svojega nasprotnika. Ne vem, kam lahko pripelje ta pot, če se ne bo vendarle v zvezi komunistov doseglo neko soglasje in odkritost. Če tega ni, začne človek res velikokrat razmišljati, ali bo povedal to, kar misli ali ne, ko te nasprotna stran sili v tak položaj.«²⁵⁴ So pa tudi tu veljala dvojna merila, saj je malo prej Popit kritiziral Frančka Mirtiča, češ da je pri ustvarjanju enotnosti važno tudi, kaj kdo pove, tisto, kar pa je povedal on, je vse naperjeno proti Kardelju. Mirtič je namreč odkrito povedal, da vlada v Ljubljani zaskrbljenost, ker je šlo na Brionih predvsem za obračun med Sloveni in da so na pozitiven odmev naletele razprave Nikezića, Bakarića (ki je v razpravi med drugim branil Kavčiča, da je razčistil z EKK Velenje, sicer pa se je zavzemal za speljavo gospodarske reforme – op. B. R.), Dapčevičeve in Tripala. Opozoril je tudi, da se oblikuje občutek, da so Sloveni po nepotrebnem dobili lekcijo in da so klonili.

Enotnost oziroma neenotnost so obravnavali tudi drugi. Dragan je videl nevarnost v tem, da trenutne razmere lahko zameglijo nujno potrebno difereneiacijo, saj se pod plaščem enotnosti, ki se je ob eestni aferi pojavila, skrivajo mnogi negativni pojavi, na dan pa je prišlo tudi vprašanje razlik v republiškem vodstvu, ki so ga na terenu omenjali, še preden je bila znana Kardeljeva razprava na Brionih. Tako so se na primer v Posavju čudili, da je sekretariat dal podporo stališčem republiškega izvršnega sveta in da je to storilo tudi predsedstvo skupščine, glede na to, da je predsednik skupščine Kraihger, v CK pa spet drugo vodstvo. Po Draganovem bi morali politično analizirati Kardeljevo razpravo in se z njim direktno konfrontirati, ne naravnost in povprek zavračati razprave, pa tudi ne vsega vzeti za sveto, pač pa se o vsakem elementu ocene, ki jo je dal pred vsem jugoslovanskim partijskim vrhom, pogovoriti in tudi videti, ob kakšnih informacijah prihaja od takih ocen. Ta vprašanja dobivajo politično težo, saj so se ljudje, zlasti pa posamezni družbeni delavei, aktivisti, že začeli opredeljevati po osebah, ne pa po konceptih, kar pomeni svojevrstno diferenciacijo naprej do baze. Dragan je povedal, da ga te stvari težijo, saj je šele pred kratkim prevzel dolžnost v republiki, pa mu že na različne načine postavljajo v Ljubljani in na Štajerskem vprašanja, v katerem taboru bo.

Tudi Kučan je opozoril, da teren močno pritiska z zahtevo, da je treba napraviti red v slovenskem političnem vrhu in da mora biti razččiščeno vprašanje razcepljenosti, saj stvari izgledajo tako, kot da si vsak na terenu nabira svojo vojsko. Če je to resnična slika, je stanje skrajno zaskrbljujoče. Postavil je vprašanje, ali je bilo potrebno, da so Slovenci v izvršnem biroju sprožili problem konsolidaeije slovenske politike. Iz razprav slovenskih tovarišev je videti, da gre za to, da se slovenski problemi prenesejo v izvršni biro in da se skuša tam doseči ocena teh problemov. Kučan je menil, da so Slovenci toliko zreli in sposobni, da to lahko napravijo sami doma in zaradi tega ni potrebno postavljati na kocko prestiža Slovenije v Jugoslaviji. Tudi on je razmere doživljal podobno kot Dragan: »Dejansko je v takem stanju, ko si velik del časa obremenjen z vprašanjem, kakšne principialne ali pa neprincipialne reakcije utegne sprožiti tvoje ravnanje, nemogoče konstruktivno delati. Hočeš nočeš si razporejen v tabore in

nekateri te štejejo med konstruktivne, drugi med nekonstruktivne. Kam more to privedi, če nastajajo tabori Kraigherja, Popita, Kavčiča itd. Vem, da so taka gledanja več ali manj nesmiselna, ampak tako v bazi interpretirajo... Tako se človek sprašuje, ali ima njegova aktivnost še smisel, če ne pripelje do principialnih rezultatov.«²⁵⁵

Sama razprava – razen sklepa, da se bo sekretariat čez en teden ponovno sestel in da komuniqueja ne bodo objavili – ni prinesla rezultatov. Nobeden od navzočih, enako kot na podobnih prejšnjih in tudi nekaterih sestankih, ki so temu sledili, do razširjene seje sekretariata 25. in 26. avgusta 1969, na kateri je sodeloval tudi Edvard Kardelj, ni imel dovolj avtoritete, da bi svoje stališče uveljavil. K temu je precej prispevalo tudi razpoloženje članstva in ljudi nasploh, ki je izviralo iz uresničevanja težnje (kot je to na seji označil Franc Šetinc), da bi posamezni deli ZK in posamezni komunisti postali vse bolj samostojni oblikovalci politike ZK. Če je bilo v manj razvitih političnih okoljih še mogoče utišati določeno razpravo, ki ni samo spontana, ampak tudi zavestna, potem je to v Sloveniji po Šetinčevem mnenju mogoče vse manj. 121

Koliko je ta optimistična ocena držala, bomo ocenili kasneje. Preden skušamo analizirati razširjeno sejo sekretariata, ki pomeni slovenski prelom v cestni aferi, si oglejmo še, kako je potekal posvet s sekretarji medobčinskih svetov 19. avgusta 1969 po razpravah na terenu in kakšno informacijo o (»osnovnih tendencah v reagiranju slovenskih komunistov na komunike izvršnega biroja predsedstva ZK Jugoslavije«) so pripravili v sekretariatu.

Seja naj bi pred razčiščenjem v slovenskem vodstvu pokazala, kakšna je politična temperatura med komunisti in ljudmi na terenu, obenem pa Francetu Popitu (ki je še ta dan šel poročat Titu na Brione o tem, kako poteka »konsolidacija«) pomagala, da bi kar se da avtentično prikazalo razpoloženje v Sloveniji in rezultate do tedanje politične akcije. Razprave sekretarjev kažejo dvojnost: na eni strani še vedno zelo kritično razpoloženje ljudi do sklepov izvršnega biroja, na drugi pa, da so nekateri medobčinski in občinski sekretarji »linijo« predsednika CK ZKS in svojo amortizacijsko vlogo v njej hitro razumeli in namesto ocen o odklonilnem odnosu baze do seje izvršnega biroja, ki so jih še dober teden prej interpretirali skoraj enodušno, je bilo že slišati tudi (kar naj bi bila posledica začetne politične akcije na terenu) drugačne ocene. Tako je Lojze Briški ugotavljal, »da je politična situacija pomirjena in da ni pričakovati, v kolikor ne bodo nastopili kaki novi fenomeni, težjih zapetljajev« in da »zveza komunistov in družbeno-politične organizacije obvladujejo politični položaj«. ²⁵⁶ So pa še bili občani, kot je priznal isti razpravljalac, ki niso bili »dobro informirani« in si sprejetih sklepov niso znali pravilno razlagati. Pojavljala so se tudi mnenja »... da so bili izigrani, da je to sedaj tudi politično potrjeno, da smo se uklonili političnemu pritisku ipd.«, ²⁵⁷ vendar po mnenju Briškega taka raznišljanja niso bila pogosta. Mariborski sekretar je bil tu kontradiktoren, saj je obenem povedal, da so bili udeleženci na sejah občinskih komitejev nad sklepi izvršnega biroja, zlasti tistimi, ki konkretno zadevajo Slovenijo, najprej razočarani, potem pa zelo kritični do posameznih stališč izrečenih v razpravah na seji IB. Vendar pa so tako medobčinski svet kot

²⁵⁴ Zapisnik sestanka, ki ga je sklical predsednik CK ZKS, 18. avgust 1969, str. 49, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

²⁵⁵ Prav tam, str. 29.

²⁵⁶ Zapisnik s seje s sekretarji medobčinskih svetov ZK Slovenije, ki je bila 19. avgusta 1969, str. 1, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

²⁵⁷ Prav tam, str. 2.

občinski komiteji »sprejeli izhodišča za politično akcijo, za katero smo se dogovorili na sestanku v Ljubljani, dne 11. avgusta.«²⁵⁸ Briški je tudi orisal psihološko ozadje protestov ob cestni aferi v Mariboru, ki je temeljilo na ocenah v zadnjih letih, da gospodarstvo severovzhodne Slovenije zaostaja, in strahu, da se bo to zaostajanje še povečalo. Morebitni zapetljaji bi po njegovem mnenju lahko nastali, če bi IB stvari prenagljeno in nepremišljeno še naprej zaostroval, ali če bi prišlo do zaostrovanja v velikih mariborskih podjetjih, ki so nelikvidna in ne morejo izplačevati OD (podobno je bilo v nekaterih drugih krajih – op. B.R.), to pa zato, ker SDK ne dovoli več reševanja teh problemov s posojili. Rešitev (zagotovitev socialnega miru) je videl v dogovoru z SDK. Temu je ugovarjal France Popit, rekoč, da to ni v skladu z reformo, za katero se Slovenci tako zavzemajo, in Briški se je s tem strinjal.

122

Podobno »dvojne« so bile ocene o stanju na terenu tudi drugod. Še najbolj je izstopala Gorenjska, za katero je Stane Mešič dejal, da aktivni ocene IB niso sprejeli oz. so jo sprejeli z jezo in užaljenostjo. Tudi Štefan Korošec je priznal, da je bila temperatura v Celju precej višja, vendar na prejšnjem sestanku (11. avgusta – op. B. R.) stvari ni hotel dramatizirati.

Na Primorskem so se, kot je povedal Štefan Cigoj, čudili Titu, da je bil na seji izvršnega biroja tako grob do Popita in Kavčiča (in da sta po njihovem mnenju padla v veliko nemilost zaradi odločnega nastopa) in niso mogli odpustiti Slovence, ki so v IB, da so ju pustili na cedilu. V Idriji so študentje po seji ZIS hoteli organizirati demonstracije in Štefan Cigoj je pričakoval, da se bo kaj podobnega nadaljevalo jeseni v Ljubljani.

Druga pomembna točka razprave je bilo vprašanje enotnosti. Načel ga je predsednik CK ZKS, ki si je – po sklepih, sprejetih na seji IB in razgovoru Tita s slovenskimi politiki na Brionih – moral prizadevati za vzpostavitev enotnosti v slovenskem vodstvu, kar pa mu (zaradi osebnega stališča do Kavčiča in nekaterih drugih politikov) ni bilo vedno lahko, tako da mu je kakšna misel, ki temu vzpostavljanju ni bila najbolj v prid, sem in tja vendarle ušla: »Npr., po takem sporu, kot je bil med našim in zveznim izvršnim svetom, bi moral v nekem parlamentarnem sistemu nekdo odstopiti, ali ZIS ali pa republiški IS, pri nas pa ni nihče odstopil. Ne pristiskam, da bi moral, npr., slovenski izvršni svet odstopiti, ampak njegov ultimat ni bil izpolnjen in sedaj pravijo, da so dobili garancijo, da pride gradnja cest v peto tranšo. Samo, tudi prej v izjavi ZIS ni nihče oporekal, da pride naša cesta v naslednjo tranšo, in če ni prišla v četrto, se pravi, da nismo uspeli. Mislim, da bi sedaj moral IS to pojasniti.«²⁵⁹ Kljub tej sicer zelo točni ugotovitvi o razlikah med institutom odstopa v meščanski in samoupravni socialistični demokraciji, pa tudi o »dosežku« slovenskega izvršnega sveta v zvezi z odločitvijo ZIS se je Popit zavzel za enotnost v slovenskem političnem vrhu. Potem, ko so nekateri kritizirali Kardelja, da bi moral bolje poznati razmere v Sloveniji, je rekel, da je za doseganje enotnosti važno, da se ne nastopa ne proti Kavčiču in ne proti Kardelju, ki bi ga morali bolj ceniti. Branil je tudi Ribičiča, za katerega ne bi smeli dovoliti, da ga obrekujejo in proglašajo za unitarista.

Popit je del vzrokov za nastalo stanje (kot že nekajkrat prej) videl tudi v tem, da pri delu komunistov obstoji teorija o brezrazredni družbi: »Približno takole formulo človek lahko razbere: mi smo za politični brezstrankarski pluralizem (zato, da ne bo kdo koga za vrat držal in da ne bo partija stranka), v tem pluralizmu pa bi imeli nekaj liderjev in vsak od teh si bo prizadeval, da bo ja ves slovenski narod na njegovi strani. Taka je približno ta formula in partija tu sploh ni potrebna. S temi stvarmi se ne morem strinjati.«²⁶⁰ Popit je nato (ob komentarju Kardeljevih in Titovih stališč v zvezi s cestno afero in izvirni primerjavi z italijanskimi razmerami) povedal, kakšne so po njegovem možnosti za razvoj demokracije: »Vsi se sedaj čudimo nad izjavami, ki sta jih dala Tito in Kardelj o tem, da bomo na te tendence reagirali tudi nedemokratično.

Nad tem smo sedaj kar začudeni. Vedeti pa moramo, da je normalna logika v vsaki državi, pa naj bo to v socialistični ali pa kapitalistični, da pride vojaška diktatura, če se čuti, da gre obstoječi sistem narazen. Italijani so se npr., ko je padla prejšnja vlada, bali samo tega, da se ne bi preveč zaostriło nerazpóloženje ljudi, ker jim je jasno, če bodo stvari šle tako daleč, da se bo ta sistem čutil ogrožen, bo prišlo do diktature. Mi pa živimo v prepričanju, da lahko kar tolčemo po Jugoslaviji in da bo šlo to brez kosekvene. Ne branim diktature, hočem samo reči, kako pravzaprav malo sklepamo z logiko, ki je nujna. Rad bi poudaril to, da obstajajo tu principi, da je tu logika, ki deluje v državnem sistemu. Ostro reagiranje na pojave v Sloveniji je bilo zaradi tega, kot je tudi sam Tito dejal, da ne bi prišlo še drugod do tega. Noben revolucionar ne bo dopustil, da bi šlo po zlu tisto, za kar je toliko ljudi dalo svoja življenja. Če hočemo, da se bo demokracija pri nas razvijala naprej, potem moramo imeti enotnost v partiji in istočasno imeti tudi mero, kako stvari postavljamo.«²⁶¹

123

Iz razprave predsednika CK ZKS velja omeniti še razlago, zakaj je odlašal s sklicem seje CK: da se stvari umirijo in bo možna razprava o globjih problemih, to je gospodarski reformi, odnosu do klerikalizma in odnosu do Jugoslavije, in pa njegovo stališče do reševanja ekonomskih problemov, ki že napoveduje postreformno politiko »dogovorne« ekonomije: »V Sloveniji se neprestano postavlja v ospredje vprašanje ekonomske računic, rentabilnosti itd. To je sicer prav, ampak neumno bi bilo misliti, da lahko v ekonomiki delujejo samo ekonomske zakonitosti, ker je nujno prisotna tudi politika. Slabo bi bilo, če ne bi videli delovanje ekonomskih zakonitosti, če bi jih negirali, tako kot jih je negiral Stalin, in če bi vse ekonomske konflikte, ki nastajajo, pripisovali delu tujih agentur. Kardelj vedno govori, da imamo samoupravljanje prav zaradi tega, da je s tem dana možnost za razreševanje teh ekonomskih konfliktov. Vprašanje je seveda, kako mi te konflikte razrešujemo, dogovorili smo se, da jih bomo reševali na osnovi sporazumevanja, dogovorjanja, v okviru institucionaliziranih organov (parlament itd.). Upoštevati je treba, da Jugoslavija ne more sloneti samo na ekonomski računici, ampak mora imeti pri tem vgrajene nekatere instrumente, kot je, npr., pomoč za nerazvite idr.«²⁶²

V sklop obravnave Popitovih gledanj na gospodarska vprašanja in odnos do Jugoslavije sodi tudi njegova ocena, »da tržišče ni edini faktor, ki nas povezuje z Jugoslavijo, temveč je važnejša konstelacija, ki v Jugoslaviji omogoča, da Slovenci igramo prvo violino, ker je konec koncev vsa politika zadnjih nekaj let bila inieirana s strani Slovencev (Kidrič, Kardelj, Kraigher (Boris – op. B. R.)). Zdi se mi, da je to konstelacija, ki nam omogoča, da dejansko imamo interes v tej Jugoslaviji. Razen tega moramo tudi varnostni razlog vzeti, ker konec koncev ta Jugoslavija pred eelim svetom nekaj vojaško pomeni in to je tudi ena garancija za Slovence, ki so v tej Jugoslaviji.«²⁶³ Stvari pa je treba, je menil, do konca razjasniti, tako da bo federacija pobirala samo za tisto, kar rabi, za aparat, zunanje ministrstvo, vojsko in razvoj nerazvitih območij.

Ker je bilo Celje največkrat omenjeno kot tisto, ki postavlja vprašanje enotnosti, je celjski sekretar Štefan Korošec zanikal, da bi bile tam kakšne pripombe na Kardeljev

²⁵⁸ Prav tam.

²⁵⁹ Prav tam, str. 6, 7.

²⁶⁰ Prav tam, str. 8.

²⁶¹ Prav tam, str. 9.

²⁶² Prav tam, str. 42.

²⁶³ Prav tam, str. 28.

račun, in povedal, da so z njim dogovorjeni, da pride v Celje predavat oz. na razgovor, sicer pa da ljudje dajejo podporo republiškem vodstvu. Nekatera nesoglasja pa je treba odpraviti. Tako je bilo, npr., postavljeno vprašanje, zakaj gre en dan v Posavje Kraigher, drugi dan pa Kavčič, in da bi se to moralo razčistiti na seji CK ali pa bo postavljeno na konferenci.

124 Milan Kučan je v zvezi z vprašanji neenotnosti menil, da jih ni treba obešati na veliki zvon, da pa je treba stvari razčistiti (se diferencirati) na seji CK in šele nato vzpostavljati konstruktivno enotnost. Pri tem je treba imeti pred očmi, da je Slovenija v demokratizaciji tako daleč, da se v zvezi z odločanjem lahko govori o samostojnosti CK, skupščine, IS, sindikata, zveze mladine in drugih političnih centrov v okviru splošno dogovorjenega koncepta. To pa ne pomeni, da se gre lahko, če je odpravljena skrajnost odločanja o vsem v partiji, v drugo skrajnost, to je, da lahko vsak dela po svoje. Koordinacije so zato nujno potrebne, vendar je način (obliko) treba pravilno odmeriti v odnosu do CK. Kučan ni bil za enotnost za vsako ceno, ocenjeval pa je že, da bodo potrebni kompromisi: »Dejal sem, da nam je nujna enotnost, vendar ne enotnost za vsako ceno. Dogovoriti se moramo, na kakšnih osnovah je možno to enotnost graditi. Tu ni sporno, da je možno to osnovo graditi na najprogresivnejšem konceptu, ki danes v slovenski družbi obstoji. Kakšen je ta koncept, je pa lahko sporno in o tem se bo potrebno dogovoriti na ponedeljkovem sestanku sekretariata, ko bomo morali svoje poglede konfrontirati, tudi tistih tovarišev, ki so o našem reagiranju govorili na izvršnem biroju in potrebno bo o tem spregovoriti na centralnem komiteju.«²⁶⁴

V zvezi s spornimi teoretičnimi razpravami je menil, da so politične razprave »ena stvar, samo če mi mislimo, in če je naša ideološka in politična ocena, da niso v skladu s konceptom zveze komunistov, da niso v skladu s programom zveze komunistov, potem je naša stvar, da zahtevamo kvalificirano razpravo na komisijah, ki jih imamo v ta namen ustanovljene in da od njih zahtevamo politično oceno in politično stališče. Potem je seveda stvar CK in celotne zveze komunistov in morebiti celo konference, da te stvari ali verificira ali jih zavrne in na podlagi tega mi gradimo politične ocene. Nemogoče je kar naprej z raznoraznimi etiketami ljudi kvalificirati v take ali drugačne, da ne bi stvarno poskušali razumeti tisto, kar razlagajo in poslušali z njimi iti v konfrontacijo. Mislim, da če že govorimo o demokratizaciji slovenske družbe, potem ta demokratizacija zahteva predvsem demokratičen dialog z vsemi temi idejami, ki pri nas obstojijo. Isto velja za naš klerikalizem, ker se moramo z njim spoprijeti.«²⁶⁵

Kučanu je ugovarjal Janžič (ki se je »v načelu« sicer s tem strinjal): »... samo prej je Popit rekel, tu gre za ljudi, ki na eni strani pišejo, na drugi pa takoj začenjajo s politično akeijo, ne da bi šli v dialog, ker so ti ljudje poslanci, glede na tako funkcijo.«²⁶⁶ Na to repliko je Kučan odgovoril, da dvomi, če je lahko socializem ali komunizem v Sloveniji zaradi enega ali dveh ljudi ogrožen. To se je nanašalo (tudi) na vprašanje vpliva klerikalizma, ki je iz različnih razlogov, o katerih bomo še govorili, postajal ena osrednjih točk političnih razprav in obračunov.

Pritisk za politično umiritev ljudi na terenu je že začel delovati. Čeprav realno stanje še ni bilo tako, kot so si ga nekateri sekretarji, še bolj pa del političnega vodstva želeli, pa je predsednik CK ZKS že imel nekaj, o čemer je lahko poročal Titu na Brionih. Razlike v pogledih na posamezne politične koncepte, vprašanje enotnosti, predvsem pa na pojmovanje demokracije, so bile tudi v sekretariatu CK ZKS precejšnje in so se še povečevale. Ni sicer prihajalo do neposrednih polemik, toda kot smo videli, so tisti, ki se z uvajajočo se linijo niso strinjali, to še odkrito govorili. Bili pa so v manjšini in tudi politično niso imeli takšne teže, da bi lahko svoj vpliv uveljavili. Zato je bil lahko France Popit (kar je tudi rekel) prijetno presenečen nad nastopi sekretarjev in jih je celo opozoril, naj ne gredo v drugo skrajnost »... tako, da bi vse samo hvalili,

ker potem bodo ljudje rekli, kaj je to, prej je bilo vse narobe, sedaj pa je naenkrat vse v redu. Probleme moramo realno analizirati in jih postavljati v ospredje, seveda pa je vprašanje, kakšno težo jim dajemo in v kakšni obliki ter v katrem času jih postavljamo. V naši politiki pa na to ne računamo. Če tega ne bomo upoštevali, bomo vedno doživljali kritiko zaradi našega kampanjskega nastopanja.²⁶⁷

Ta relativnostna teorija o ospredju, teži, obliki in času političnih problemov, ki se je začela uveljavljati že po seji IB, je še bolj prišla do izraza v nadaljevanju političnega obračuna.

Omenili smo še informacijo, ki so jo na podlagi razprav po občinskih komitejih pripravili v sekretariatu. Ugotoviti moramo, da je razprave povzela (vključno s kritičnimi pripombami) zelo točno, čeprav se – gledano s tedanjega političnega stališča – nekaterim posplošitvam in kompromisom seveda ni mogla izogniti. Tako je, npr., v njej ugotovitev, da je bila seja izvršnega biroja ocenjena pozitivno, njeni sklepi in stališča pa sprejeti kot idejnopolična usmeritev, kar ni bilo povsem točno. Pozitivna plat seje se vidi v odprtju gospodarskih problemov (nadaljevanja reforme, reševanja vprašanj nelikvidnosti, zunanjetrgovinskega deviznega režima, kar vse bi bilo treba kar najhitreje rešiti). Informacija govori o tem, da aktivni podpirajo stališče IB o nesprejemljivosti metod pritiska, ker ogrožajo demokratične temelje sistema. Prav tako so nesprejemljive posplošene in ostre obsodbe metod v Sloveniji, ki jih je v togi formulaciji izrekel IB v svojem komuniqueju in ki slovenskemu vodstvu otežujejo spoprijemanje z bistvenimi vprašanji. Zastavljeno je vprašanje, ali bodo ZIS in drugi organi tako dosledni tudi pri zavračanju drugih pritiskov, ali pa bo uporabljena popustljiva pot, tako kot lani (1968 – op. B. R.), ob študentskih demonstracijah in drugih podobnih dogodkih.

V informaciji je zavržen očitek, da so protest slovenske javnosti organizirala vodstva ali organizacije ZKS, ki so se v nastalo nerazpoloženje vključile in ga konstruktivno usmerile. Breg tega angažiranja bi bile stvari prepuščene stihiji. Možno pa je sprejeti očitek, da niso bile uporabljene vse možnosti, ki so bile za normalno ureditev spora na razpolago.

Reagiranje v Sloveniji je bilo po informaciji posledica preživelih metod, ki jih je uporabil ZIS, saj republika in javnost o sklepu nista bili obveščeni. Pravočasna objava argumentov, ki pa jih je ZIS povedal šele na seji 13. avgusta, bi nesporazume preprečila.

Informacija je kritična tudi do IB: »Razprava na seji izvršnega biroja odpira nekaj načelnih vprašanj. Predvsem vprašanje, na osnovi kakšnih informacij je prišlo na izvršnem biroju do tako težkih in dalekosežnih ocen političnega položaja v Sloveniji. Postavlja se vprašanje, ali ima pravico in dolžnost sleherna republiška organizacija ZK analizirati in ocenjevati politično situacijo v svoji republiki in ali je potrebno graditi predvsem na temelju teh ocen. Prevladuje mnenje, da so bili člani izvršnega biroja o položaju v Sloveniji preslabo informirani in da so zato ocene nujno poenostavljene in enostranske. Predvsem so premalo upoštevali razvitost političnega življenja v Sloveniji, kjer vendarle veliko organizacij in članov ZK že postaja sooblikovalec ali vsaj iniciator posameznih političnih odločitev.

²⁶⁴ Prav tam, str. 32, 33.

²⁶⁵ Prav tam, str. 33.

²⁶⁶ Prav tam.

²⁶⁷ Prav tam, str. 34.

Precej zaskrbljenosti povzroča tudi način razprave na izvršnem biroju, kjer se ni dovolj upoštevalo argumentov tovarišev iz Slovenije, ampak se je za merilo vzelo večinsko mnenje.¹⁶⁸ Informacija opozarja na pomanjkljivo informiranost, za katero nosijo odgovornost republiški organi, kritična je do sredstev javnega obveščanja in do vprašanja enotnosti v republiškem vrhu. Razlike je treba poenotiti ob najnaprednejšem družbenem in političnem ter ekonomskem konceptu, okrepiti pa tudi sodelovanje s Sloveni, ki delajo v federaciji. Omenjeno je nezadovoljstvo z razpravami Slovencev v izvršnem biroju in nujnost, da se stališča konfrontirajo in odpravijo žarišča medsebojnih nesporazumov.

126

V informaciji sta povzeta tudi nerazumevanje in užaljenost v Sloveniji ob očitku, da za nedavno aktivnostjo v Sloveniji stojijo separatistične in šovinistične tendence, znane iz zgodovine slovenskega klerikalizma. Postavlja se vprašanje, kje so razlogi za stalna sumničenja, da Slovenija sili v odeepitev in izolacionizem, saj se velika večina ljudi v razpravah opredeljuje za povezanost z Jugoslavijo, v kateri vidi edino perspektivo za vsestranski razvoj. Izrečeni očitki bodo Slovence precej otežili načelno nastopanje v organih federacije in odnosih z drugimi republikami.

Šovinistični in separatistični pojavi ter politična platforma politične emigracije in neoklerikalizma zahtevajo temeljito ideološko konfrontacijo in diferenciacijo sil v Sloveniji in ZK.

Informacija govori še o nujnosti spopada s tezo, da je zgolj Slovenija nosilka reformnih teženj in najnaprednejših tokov v Jugoslaviji, o potrebi po izdelavi analize ekonomskega položaja Slovenije v Jugoslaviji, diferenciaciji med slovenskimi podjetji, ki jo bo prinesla realizacija reformnih usmeritev, izražena je zaskrbljenost za usodo reforme, zakonitost in ustavnost (v zvezi z nekaterimi konkretnimi primeri), pa pričakovanje, da bo vodstvo ZKJ izdelalo konkreten program na podlagi sklepov IX. kongresa in da se bodo pristojnosti federacije zmanjšale. Pri reševanju teh vprašanj Sloveni ne smejo od daleč streljati s topovi na Beograd, pač pa konstruktivno sodelovati in se tudi bolj angažirati v delu zveznih organov.

Omenjena je tudi zahteva, da republiški IS pove svoje stališče do dogajanja in izraženo nerazpoloženje zaradi izjave skopskega mestnega komiteja, ki so ji sledile zahteve, da je treba z enako ostrino in na enak način zaostri odgovornost v » aferi Grivčev« in nekaterih drugih zahtevah, ki so se zgodile v Makedoniji in da je potrebno javno objaviti bilanco sredstev, ki so bila zbrana za obnovo Skopja. Do teh zahtev je prišlo tudi zaradi tega, ker je skopska banka dajala posojila delovnim organizacijam iz Slovenije, kar je dvignilo precej hrupa. Vendar so te zahteve po oeni piscev informacije razmeroma redke in prevladovalo naj bi trezno prepričanje, da medsebojno deljenje lekeij ne bo pripeljalo nikamor. (Na sestankih je bil sprejet sklep, da se na sejo skopskega komiteja ne reagira – op. B. R.).

V informaciji sta poudarjeni treznost in realnost ocen, opozorjeno pa je, da gre za razmeroma ozek politični aktiv najbolj ozaveščenih in politično zrelih komunistov in da je v bazi še precej nejasnosti. Hkrati se ugotavlja, da v vsej akciji ostaja grenak priokus, da so Sloveni dobili nepotrebno in deloma nezasluženo lekcijo, ker bi stvari lahko razčistili doma, da so dobili trdo formulirane zahteve, ki jih je potrebno izpolniti, kar občutno slabi ugled ZK med ljudmi in zmanjšuje njeno učinkovitost pri usmerjanju na bistvena vprašanja.

Informacija, ki je bila povzetek bolj kritičnega dela razprav, je bila sestavni del gradiva za razširjeno sejo sekretariata 25. in 26. avgusta 1969, v njej zapisana stališča pa predmet obravnave, tudi polemik.

Poleg tega jo je 19. avgusta odnesel France Popit na Brione Titu, obenem pa ga je ustno informiral o razmerah v Sloveniji.²⁶⁹ V glavnem je ponovil stališča s sej, ki smo jih že obravnavali. Posebej je opozoril na mnenja v Sloveniji, da se samo Slovenija bori za reformo, medtem ko drugi popuščajo in odstopajo od reformnih načel, čeprav se pod plaščem reforme skriva marsikaj, med drugim tudi nasprotovanje investicijam v drugih republikah, ne pa tudi proti investicijam doma. Omenil je tudi občutek užaljenosti v Sloveniji in mnenja, da pri drugih pritiskih, zlasti pri študentskih demonstracijah (leta 1968 – op. B. R.), kjer so se stvari gladile, reagiranje ni bilo tako dosledno. Napovedal je, o čem bo tekla razprava na razširjeni seji sekretariata (med drugim naj bi govorili tudi o zemljiškem maksimumu in drugih vprašanjih iz kmetijske problematike, kjer da se pojavljajo nekatere upravičene zahteve, za nekaterimi pa se skrivajo klerikalne tendence). Menil je, da bo treba zapolniti vakuum, ki je nastal po opustitvi predsedstva CK ZKS, ker ni kompetentnega političnega telesa, ki bi sprejemalo odločitve (predsednik CK ZKS samo daje predloge CK-ju, sekretariat pa izvršuje sklepe CK). Ljudje se bojijo, da bo ostal na Sloveniji madež, kar bi med drugim oviralo Slovence v bodočih razpravah o perspektivnem razvoju Jugoslavije, srednjeročnem načrtu ipd. Popit je govoril tudi o gospodarskih problemih (v smislu dotedanjih obravnav na sejah), ponovil je nekatera svoja stališča in druga stališča v zvezi z informiranjem in, ko sta govorila o reformi federacije, menil, da bi se morala omejiti na zagotavljanje enotnega družbenopolitičnega sistema, narodno obrambo, zunanje zadeve in pomoč nerazvitim. Rekel je tudi, da Slovenci ne želijo preveč obremenjevati Tita z raznimi problemi, še posebej pa se jim upira, da bi pri njem prosili za intervencije. V Sloveniji se vsi zavedajo, da Slovenija ne more brez Jugoslavije, ker vedo, kaj bi bila samostojna Slovenija. Bila bi kratkotrajna delitev oblasti med komunisti in klerikalci.

127

Tudi Tito je ponovil nekatera svoja stališča in razprave drugih na seji izvršnega biroja in drugih sestankih (o vprašanju investicij, državnega kapitala, bančnega sistema, zunanjetrgovinskega sistema, ki bi morali imeti pri reševanju prioriteto). Menil je, da je bila intervencija nujna – čeprav je seja izvršnega biroja Slovenijo prizadela – ker bi se stvari lahko razširile na Hrvaško, pa tudi drugi bodo videli, da se s pritiski ne da uspeti. Rekel je, da ni zadovoljen s Kavčičevo izjavo po seji ZIS in da je zelo važno, da se stvari s Kavčičem pojasnijo. Razmere ob študentskih demonstracijah so bile drugačne, čeprav je tudi takrat na TV obsodil pritiske. Če bi se ponovile, bi bila reakcija že od začetka mnogo ostrejša, ker bi bili delavci ogorčeni in bi zahtevali uporabo ostrih ukrepov. Tito je spomnil, da je obsodil tudi delovanje Matice hrvatske in Matice srpske ter polemike v zvezi s t.i. lingvističnimi vprašanji. Oba sogovornika sta se strinjala, da se v Sloveniji (predvsem v Ljubljani, kot je rekel Popit) vodi propaganda proti Kardelju.

Tito je bil z umirjanjem razmer v Sloveniji zadovoljen; če so problemi, je dejal, naj Slovenci kar pridejo k njemu. Navedel je primer, ko je (ob slučajni pripombi Ivana Mačka zaradi težav pri gradnji) interveniral, da je vojska pomagala graditi ljubljansko letališče.

Petindvajsetega in 26. avgusta je bila, kot smo že omenili, razširjena seja sekretariata CK ZKS v Ljubljani. Sestanek sekretariata je vodil France Popit. Na njem so bili

²⁶⁸ Informacija o osnovnih tendencah v reagiranju slovenskih komunistov na komunike izvršnega biroja predsedstva ZK Jugoslavije, str. 5, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 11.

²⁶⁹ Zabeležka o razgovoru tovariša Tita s tovarišem Popitom (napisal Jože Smole), ARS, fond CK ZKS, fond Predsednikova dejavnost.

Andrej Marinc, Vlado Janžič, Milan Kučan, Franček Mirtič, Gojko Stanič, Franc Šetinc (člani sekretariata), ter Edvard Kardelj, Mitja Ribičič, Sergej Kraigher, Stane Kavčič, Vida Tomšič, Beno Zupančič, Miran Mejak, Marko Bulc, Roman Albrecht, Stane Dolanc, Janez Vipotnik, Janko Rudolf, Tone Kropušek, Vinko Hafner, Mara Bešter, Bojan Polak, Silvo Gorenc, Janez Kocijančič, Danica Jurkovič, Stane Kranjc, Zvone Dragan, Leopold Krese, Marjan Orožen in Milan Črepinšek (vodja Ribičičevega kabineta – op. B. R.). Odsotna sta bila Mitja Gorjup in Jože Smole.

128

Seja je trajala dva dni, dopoldne in popoldne. Odločilna za razplet je bila Kardeljeva razprava drugega dne dopoldne. (Kardelj se je sicer s kratkimi replikami ob razpravah drugih oglašal tudi prej, vendar so vsebinsko zajete v njegovi razpravi, zato jih posebej ne bomo navajali.) Prvi dan zato vsebinsko prelomnih stvari ni prinesel, čeprav so nekateri politiki svoj odnos do cestne afere že močno spremenili. Zato bomo povzeli in (ali) komentirali zgolj tiste razprave, ki dodatno k že povedanemu osvetljujejo tedanje politične in gospodarske razmere oz. način političnega razmišljanja in odločanja v tem času.

France Popit je sestanek napovedal kot uvod v priprave za sejo CK ZKS in konferenco ZKS o aktualnih idejnopoličnih gibanjih v Sloveniji. Težnja po kompleksni oceni naj bi izvirala iz spoznanja, da »... precejšnja nejasnost o socialističnih perspektivah, različnost v idejnih ocenah in neizdelanost političnih alternativ že bistveno zavira učinkovitost delovanja komunistov in s tem vsega samoupravnega sistema.«²⁷⁰ Popit je menil, da bi na seji morala biti v ospredju predvsem naslednja vprašanja:

1. metode političnega delovanja v akciji za ceste pred sejo ZIS 13. avgusta in po njej;
2. Slovenija v Jugoslaviji;
3. vloga ZK v tedanji stopnji demokracije (vloga delavskega razreda, odnosa do klerikalizma in politične emigracije ter belogardizma; odnos do kmeta in privatne dejavnosti;
4. problem grupašenja;
5. organizacija vseljudske obrambe v Sloveniji.

Navzoči so se s tako opredelitvijo problemov strinjali. Enako kot na seji izvršnega biroja je tudi tu skušal intonirati razpravo Mitja Ribičič (vendar precej bolj umirjeno), ki je polemiziral s po njegovem nejasnimi stališči slovenskega izvršnega sveta (da sta bila oba sporna odseka ocenjena kot prednostna, čeprav se je ZIS na seji 24. julija 1968 odločil za načelo paritete; da je Slovenija od vseh sredstev za gradnjo cest dobila le 3,4 %, čeprav je v letih 1967 – 1968 iz Jugoslovanske investicijske banke dobila za razne infrastrukturne objekte 7 % – kar je sicer res pod njenim nacionalnim deležem, vendar je treba povedati točen odstotek; da se ni mogoče sklicevati na neformalne dogovore, na primer na tistega med Kavčičem in Gligorovom; da je zvezna vlada spremenila svoj prvotni sklep oziroma spremenila projekte; da je s sklepom onemogočila uresničitev slovenskega zakona). Ribičič je menil, da je njegova interpretacija (čeprav morda subjektivna) dogajanja na seji IB točna in da je do reakcije v Sloveniji prišlo tudi zaradi tega, ker so bile slabosti in napake (slaba informacija Tanjuga, hitro sklepanje ZIS, pomanjkanje konsultacij) izrabljene za tako angažiranje javnega mnenja, ki je moralo voditi v konflikte v tem in celi vrsti drugih vprašanj. Ribičič se je skliceval tudi na mnenje, ki so mu ga povedali »mnogi« v Beogradu: »Če tisti predstavniki v republiški vladi, ki so vso to akcijo sprožili, ne poznajo in ne vedo, kako so stvari potekale, so nesposobni. Če pa vedo in poznajo, kako so stvari potekale, potem so nepošteni.«²⁷¹

O podrobnostih pri načinu odločanja o projektih sta nato razpravljala Marko Bulc in Stane Kavčič ter še enkrat Ribičič (ki je dejal, da je bil iniciator vseh projektov Janko Smole, ki se ga sedaj v Sloveniji predstavlja kot izdajalca slovenskega naroda, še enkrat pa je poudaril, da so občinske skupščine razpravljale brez argumentacije in je torej šlo za organizacijo propagandnih sestankov), vendar vse te razprave ne odstopajo od bistvenih podatkov, ki smo jih že navedli.

Vinko Hafner je Ribičiču očital, da podcenjuje pomen začetne iskre (sklep ZIS brez pojasnila) in poenostavitve v razpravi na seji IB. Obenem je še za stopnjo približal svoja stališča sklepom izvršnega biroja in kritiki Kardelja o nedemokraciji v času protestov v Sloveniji, rekoč, da je bila situacija »... naravnost smešna ali pa tragična, marsikaj, kar smo govorili, se nam je upiralo, vendar je vsak, ki je skušal biti bolj objektivni, in tako nastopati, izpadel kot izdajalec interesov slovenskega naroda. Take situacije nismo uspeli paralizirati... Priznam, da je bil to – milo rečeno, oportunizem brez težkih namer, vsaj kar zadeva izvršni svet (slovenski op. B. R.) kot celoto... Kolikor je bil to oportunizem, toliko tudi sedaj mi in druge institucije do neke mere neobjektivno reagiramo na stališča izvršnega biroja predsedstva ZKJ. To je preprosta človeška reakcija, kadar si nečesa kriv, nujno vsaj določen čas odvrtaš očitke od sebe s tem, da jih s pogrevanjem starih stvari prenašaš na druge.«²⁷² Hafner je tudi soglašal s pomisleki izvršnega biroja do dela komunikeja republiškega izvršnega sveta in do posameznih delov razprave, menil pa je, da je bila reakcija srednjega kadra do tedaj pretežno negativna, da šele prihaja do prvega treznjenja in poskusov »iti vase«, da pa bo še dolgo trajalo, preden se bo srednji aktiv iztreznil in se bo baza premaknila v svojih pogledih. France Popit je ponovil zahtevo, naj republiški IS da izjavo in pojasni svoje stališče, Kardelj ga je podprl, vendar je menil, da se je treba zmeniti o bistvenih stvareh, o vsebini, in tudi ugotoviti, ali so sposobni zagotoviti omajano enotnost.

Mara Bešter je ponovila pri delu politikov že uveljavljeno tezo, da je cestno afero sprožila zaskrbljenost zaradi potekanja reforme. Za Slovenijo po njenem res ni usodno, ali pridejo ceste v četrto ali peto posojilo, usoda slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva pa je odvisna od uspehov izvajanja reforme v tej etapi. Ekonomska politika je že dve leti neustrezna, številke so naenkrat pokazale 24-odstotno emisijo nad rastjo družbenega proizvoda, o čemer se je neformalno veliko razpravljalo, stvari pa so šle mimo zvezne skupščine. ZIS je prevzel odgovornost pred skupščino, da bo pri 5-odstotni emisiji »gorela rdeča luč«, ta pa ne gori še pri 24-odstotni. Udeležba gospodarskih organizacij v razširjeni reprodukciji je bila postavljena kot eden od temeljnih pogojev, na katerih reforma stoji ali pade, stanje na tem področju pa se slabša. Podatkov o zadolževanju v tujini v zvezni skupščini ni moč dobiti, čeprav je to bistvena komponenta investicijske politike. Kiro Gligorov je na intervencijo Mara Bešter in Viktorja Avblja odgovoril, da še ni nič dramatičnega in da bo stvar že še prišla na dnevni red zvezne skupščine.

Mara Bešter je tudi citirala Borisa Kraigherja, da reforma ni samo vojna z zaostalostjo mišljenja in proti objektivnim težavam v razvoju, ampak tudi vojna proti silam, ki hočejo uveljavljati v Jugoslaviji že preživet koncept socializma. Škoda je, ker ni predsedstvo ZKJ to poletje reklo odločne besede o tem, kaj je z reformo. Seštevek

²⁷⁰ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, prvi dan (dopoldne), str. 2, ARS, fond CK ZKS, fascikel 132.

²⁷¹ Prav tam, str. 10 (prvi dan, dopoldne).

²⁷² Prav tam, str. 24, 25.

problemov o zunanjetrgovinskem režimu ipd. ni ocena tega, kar se z reformo dogaja. V Sloveniji je zaskrbljenost zaradi večje razvitosti in zato, ker je dosegla določene rezultate, večja kot drugje.

Stane Dolane je prav tako menil, da je bilo vprašanje cest sekundarnega pomena, pritožil se je nad tem, da so Slovenci, ki delajo v Beogradu, neobveščeni, izolirani, prepuščeni lastni presoji ob mnogih bistvenih vprašanjih in ugotovil, da Slovenci zaradi materialnih in drugih razlogov nočejo iti delat v Beograd.

130 Tudi Roman Albreht je stvari ocenjeval s stališča zveznega funkcionarja. Konflikt med logiko reforme in distributersko logiko državnega upravljanja po njegovem ni nacionalno teritorializiran, ampak je v različnih oblikah navzoč po vsej Jugoslaviji. V zvezi s cestno afero je bila uporabljena neprimerna metoda, v Sloveniji pa ustvarjeno vzdušje, da je glavno zlo federacija, da Slovenijo zveza z drugimi narodi samo stane, od tega pa nima nobene koristi. To ustvarja občutje ekonomske prizadetosti in nacionalne nestrpnosti, hkrati pa iluzijo, da je v Sloveniji vse v redu, da slovenska družba nima lastnih problemov oziroma da nastajajo zaradi protislovij na področju mednarodnih odnosov, ne pa zaradi problemov pri uresničevanju reforme. Obstaja teza, da je nevarna samo država v federaciji, ne pa tudi republiški etatizem. Reforma nima samo ekonomske plati, pač pa tudi samoupravno. Dolgo je v Sloveniji vladala strpnost do tez o elementih kapitalističnih odnosov, zlasti managementa. Bitka s takimi stališči ni dovolj intenzivna. Po Albrehtovem mnenju je v delu slovenske (zlasti malomeščanske) javnosti nastal občutek, da je bila cestna afera izrabljena za preobrnitev dobre politike republiškega izvršnega sveta, od česar bi se moral Kavčič ograditi.

Iz razprave Sergeja Kraigherja povzemimo stališče do dolgoročnega razvoja Slovenije, katerega koncept, kot je rekel, kljub temu, da se dela že dve leti, visi v zraku. Izvršni svet, ki odgovarja za izdelavo dolgoročnega koncepta razvoja pred skupščino, ni zagotovil, da bi bilo v osnutku, ki ga je pripravil institut (ekonomski – op. B. R.) upoštevano tudi eno temeljnih izhodišč, to je odnos med Slovenijo in Jugoslavijo. Kraigher je bil prepričan, da je slovensko vodstvo reformno usmeritev dosledno izvajalo, so pa veliki problemi, ker ima Slovenija – v nasprotju z drugimi republikami – akumulacijo razbito oziroma je težko govoriti o koncentraciji kapitala. Nasprotovanje integracijam je veliko. Temu je kriv tudi bančni koncept, ki je bolj podoben vlogi bank v 19. stoletju, kot pa instituciji, ki bi na samoupravni podlagi koncentrirala kapital. Zato prihaja do drugačnih oblik združevanja kapitala (državnega in trgovskega, pri čemer ima slednji vsaj zaenkrat bolj pozitivno kot negativno vlogo). Tudi Kraigher ni bil zadovoljen s tem, da zvezni partijski organi odlagajo oceno uresničevanja reforme, čeprav je IX. kongres dal splošne smernice, ki bi jih bilo treba konkretizirati.

Kraigher je tudi povedal, kje vidi razlike v slovenskem vodstvu (ki pa po njegovem niso velike): nekateri dajejo večjo težo položaju Slovenije v mednarodni delitvi in menijo, da se s tem lahko vse pokrije, tudi vprašanje razvoja Slovenije v Jugoslaviji; drugi zagovarjajo stališče, da je problem vključevanja Slovenije v mednarodno delitev dela treba reševati v okviru razvoja celotnega gospodarstva. Razlike so tudi v pogledih na vlogo ZK v samoupravnem pluralizmu. Ne v tem smislu, da bi kdor direktno zanimal potrebo po obstoju ZK, pač pa ob konkretnih vprašanjih. »Na primer, ko so bili pritiski na predsedstvo, naj skliče skupščino, sem rekel, da v tem primeru zahtevam sejo centralnega komiteja, pa naj ta odloči. Nekaterim tovarišem, tudi našega najožjega kroga, se zdi čudno, kaj ima s tem vprašanjem zveza komunistov, češ to lahko rešimo tudi sami. Podobnih primerov je več, kažejo se razlike in nekakšna negotovost o tem, kaj je vloga ZK v samoupravnem sistemu, obstajajo pa tudi določene teorije.«²⁷³

Tu je vskočil France Popit s pripombo, da se to kaže v Teoriji in praksi, vendar je

Kraigher ob ugotovitvi, da Teorija in praksa, pa tudi Visoka šola za politične vede res nista žarišče marksistične misli, njemu in Kardelju (ta je pripomnil, da je politična šola na glasu, da zamegljuje stvari) ugovarjal, da iz vsakega iskanja teoretičnih poti ni treba delati problemov, ker je to poenostavljanje in tudi ne izločati posameznih stališč ter njihovih avtorjev ocenjevati kot skupino, ker bi s tem odvrnili ljudi, ki so pripravljeni prispevati svoj delež k iskanju poti, ne da bi jim dali možnosti konfrontacije z drugimi pogledi.

Tudi Kraigher se je strinjal, da je treba problem koordinacije v republiškem vrhu rešiti in ga po potrebi tudi institucionalizirati, opozoril pa je, da so podobni problemi tudi drugod, na primer pri povezavi izvršnega biroja z republiškimi centri; ob tem pa tudi, v čem je bil pravzaprav ves problem razprav o koordinaciji: »Vsi smo mislili, da pomeni pluralizem političnih subjektov korak naprej, vprašanje pa je, kako pri tem zagotoviti idejno enotnost ZK in učinkovitost v akciji.«²⁷⁴ Ribičiču je Kraigher očital, da je ZIS uporabljal stare metode in da Ribičič ne bo uspešen (čeprav so vsi v Sloveniji za to zainteresirani), če tega ne bo opustil ter se ob tem s Kardeljem zapletel v kratko polemiko v zvezi s pritiski. Strinjal se je, da nihče ne bo pustil stihiji, da bi razdrla ustvarjeno (to je bilo njegovo stališče, kot smo videli, že na seji predsedstva skupščine), vendar je po njegovem iz razmer, ki so se razvile v Sloveniji, pretirano delati take konsekvence. Ljudje niso prišli na ulice, ni bilo demonstracij, množičnega zbiranja podpisov za sklic skupščine, ustanovitve delegacije, ki bi šla v Beograd, to pa zato, ker so (verjetno je mislil vodstvo – op. B. R.), stvari vendarle imeli v rokah.

Za Kraigherjem se je ponovno oglasil Stane Kavčič, ki je dobršen del razprave namenil zagovoru v zvezi s klerikalizmom in Žebotom (do tedaj se je namreč nabralo precej vprašanj in obtožb v zvezi s tem), drugo pa enotnosti v vodstvu in gospodarskim razmeram v Sloveniji. Po njegovem so trenutni problemi eno, generalna usmeritev pa drugo. Ni mogoče sprejeti ocene, da je bila politika slovenskega vodstva v zadnjih dveh ali treh letih zgrešena, napačna ali zavožena, da gre za popolno krizo in je treba vse obrniti za 180 ali 90 stopinj, saj gre za politiko, sprejeto na obeh zadnjih kongresih, politiko reforme, samoupravljanja, reorganizacije in demokratizacije ZK. Odnos med republiškim vodstvom in bazo je v redu, ljudje tako politiko podpirajo. Družbena akcija se v mnogočem ustvarja od spodaj navzgor, in ne samo od zgoraj navzdol. Vedno bolj se izraža avtonomnost družbenih organizmov skupščine, političnih organizacij ipd. Nerešen problem je po Kavčičevem mnenju vprašanje, kako izvajati na Slovenskem reformo oziroma kakšna je perspektiva glede na stopnjo razvitosti proizvodjalnih sil v Sloveniji (kar se skuša koncipirati v programu dolgoročnega razvoja). Gre za vprašanje strukture gospodarstva, ki ga prej kot v petih letih ni mogoče rešiti, ter za nekatere sistemska vprašanja, na primer, koliko pristojnosti naj imajo komune, kaj pa reševati v okviru celotne nacionalne skupnosti, odnosov v federaciji. V Jugoslaviji se oddaljujemo od izvajanja reforme, vsak išče zase koncesije, želi biti izjema, je menil. Slovenija je s temi problemi sposobna sama obračunati, čeprav bodo težave in če ne bo neupravičenih izjem oziroma bo jasno, kje so in zakaj. Slovenci so po zadnjih dogodkih bolj zainteresirani za Jugoslavijo, tudi iz čistih ekonomskih razlogov in mednarodne situacije. Čutiti pa je pri ljudeh strah, kakšno bo sporazumevanje po Titovi smrti, iz tega tudi izvira želja, da bi se stvari v federaciji uredile in njene funkcije zreducirale na tiste, ki so res nujne. Kavčič je na Popitovo pripombo, da se marsikdaj govori, da je izvršni svet za konfederacijo, odgovoril, da namigovanja o separatizmu in odcepitvi

²⁷³ Prav tam, str. 46 (prvi dan, dopoldne).

²⁷⁴ Prav tam, str. 47 (prvi dan, popoldne).

tako njega kot druge postavljajo v neenakopraven položaj. V razmerah, ko človek v pičlih šestih mesecih prehodi pot od kandidata za predsednika zvezne vlade do veleizdajaleca, je težko delati. (Kavčič je ob tem opozoril, naj navzoči to jemljejo kot čustveno reakcijo.) Še naprej je vztrajal, da med slovenskim vodstvom ni bistvenih razlik, na seji CK so se zedinili glede managerstva, čeprav bo v praksi treba iskati konkretne rešitve, kar bo povzročalo tudi nervozna reagiranja. Tudi v pogledih na druga vprašanja (reforma, odnos do Jugoslavije), ni razlik, pri kmetijstvu vlada enotnost glede tega, da se k privatizaciji ne sme vračati, so pa konkretna odprta vprašanja (glede živinoreje, drobne mehanizacije), ki jih je treba rešiti. Prav tako je odprto vprašanje protiakcije v razmerah, ko se družbeno življenje demokratizira. Kavčič je polemiziral tudi s trditvami, da o vsem odloča izvršni svet; po njegovem je v Sloveniji več avtonomnih družbenih centrov odločanja, s čimer pa se ni strinjal Popit, ki se je v tej delitvi oblasti čutil prikrajšanega: »Razlika je v tem, da ima izvršni svet druge možnosti, od sredstev (finančnih – op. B. R.), do policije, tiska itd. Sem za to, da govorimo o političnih centrih, vendar, da se postavi odgovarjajoče odnose, ne pa, da se kritizira zvezo komunistov, da se mora iznebiti značaja oblasti, pri tem pa partija še nikoli ni imela take oblasti, kot jo ima danes izvršni svet.«²⁷⁵ (Podčrtal B. R.) Kavčič je to zanikal, po njegovem o vsem odloča skupščina, v materialnem pogledu pa IS, razen z rezervo, ne razpolaga z ničemer.

Popoldanska razprava prvega dne dosedanja sliko dopolnjuje še z nekaj novimi ali drugačnimi pogledi in razmišljanji. Marko Bulc je ocenjeval, da je bila Slovenija v federaciji do cestne afere šteta kot eden zelo konstruktivnih dejavnikov pri razvoju sistema, mednacionalnih odnosov in realizaciji reformnih usmeritev, kar naj bi dokazovala tudi Kavčičeva in kasneje Ribičičeva kandidatura za predsednika ZIS. To pa se je po aferi spremenilo in Slovenija je bila zaradi svojih postopkov enotno obsojena. Spremembo je po njegovem povzročilo spoznanje, da je dogajanje v Sloveniji zapoznel odmev na druge – po dimenzijah sieer različne – pritiske, npr. bosanskega električnega, makedonskega tobačnega, srbskega investicijskega, hrvaškega bilančnega itd., na katere pa izvršni svet ni reagiral; pa tudi na pavšalne ocene o samosvoji politiki v Sloveniji (separatizmu, nacionalizmu ipd.). Po njegovem bo Slovenija plačala politično največjo ceno za pritiske, vendar se – gledano razvojno – to splača. Pritisk je nesprejemljiva metoda in negira vlogo institueionaliziranih teles, zato je prav, da je republiški izvršni svet ob aferi v zvezi s kočevsko progo (protestih ob ukinitvi rednih voznih zvez – op. B. R.) pritiske zavrnil, tako kot je prav, da je ZIS v preteklosti zavrnil precej pritiskov. Bulc je govoril tudi o krizi vodenja in odločanja, branil federacijo, da se je vendarle marsikaj spremenilo, in menil, da je enačenje centra z birokratizmom, republike pa a priori s samoupravnostjo, nevarno.

Janez Vipotnik je kritiziral slovenske gospodarske organizacije in organe, ki so ob enotnosti in silnem hrupu, ki je bil povzročen po celi Sloveniji, videli možnost za iskanje kriveev za svoje probleme izven sebe. Ocenil je, da nacionalna nestrpnost, malomeščanska mentaliteta ter filistrstvo na Slovenskem naraščajo, zveza komunistov pa je v boju proti tem pojavom premalo aktivna. Po njegovem bi v Sloveniji morali izdelati slovenski koncept razvoja federacije in si prizadevati za njegovo uresničitev v federaciji. Vipotnik je (ob Kardeljevi pritrditvi in ugotovitvi, da je do enakih rezultatov prišel tudi republiški sekretariat za planiranje) povedal, da je Boris Kraigher na podlagi analiz prišel do spoznanja, da Slovenija ni izkoriščana. Vipotnik je videl nevarnost za celotno vodilno strukturo v ustvarjanju nerazpoloženja do Kardelja in Ribičiča, ker »... če bomo mi v naši partijski praksi to dovoljevali, potem žagamo vejo, na kateri sami sedimo. Spodkopavanje kateregakoli od vodilnih ljudi, predvsem pa mislim tu na tovariša Kardelja, je prav gotovo direktna škoda sami Zvezi komunistov.«²⁷⁶ Vipotnik se je zavzel za stalno koordinacijo v okviru RK SZDL, ker se mu ni zdela sprejemljiva praksa, da posamezni organ sprejema politične sklepe, ne

da bi prej obvestil druge ali da, na primer, pride v Slovenijo bavarska delegacija, o tem pa ni obveščen ne CK, ne SZDL ne skupščina. Nasploh bi ob razvijanju policentrizma morali resno razpravljati o koordinaciji centrov odločanja. Za nesoglasja v slovenskem vodstvu je menil, da so bolj kot politiki, ki so dovolj zreli, da si v obraz povedo vse tisto, za kar pri posameznih vprašanjih gre, krivi razni trabanti in priskledniki, ki komaj čakajo, kako bi ustregli svojemu šefu in pri tem »... na vse mogoče načine kuhajo in kurijo okrog sebe. Mislim, da bi morali proti tem odločno nastopiti in jih sčistiti okrog sebe in če bo začel zganjati eno slepolizništvo, ga zabrisati ven, ker taki tiči te bodo jutri med prvimi zapustili, če pride do težke situacije.«²⁷⁷

133

Kljub temu trkanju na sree nekdanji tovarišiji, ki naj bi vsem pomagalo ohraniti pridobljene pozicije, pa je bilo vprašanje enotnosti še naprej predmet različnih pogledov. Frane Šetine ga je postavil kot generacijski konflikt, rekoč, da je pri nekaterih starejših revolucionarjih in politikih viden občutek nezaupanja do mlajših. To sicer ni naravnost povedano, se pa čuti, čeprav je on soodgovoren za dogajanje in zato ne sprejema učiteljskih odnosov, v katerih je še vedno pod vprašajem, ali je mladim mogoče povsem do kraja zaupati, da ne bodo zapravili dediščine revolucije. Čeprav je bilo verbalne pripravljenosti na pomoč veliko, pa so ob prvi priložnosti letela podtikanja na račun mlajših, zaplotniško govorjenje, da se problemi začenjajo z današnjim dnem, da vsega tega ne bi bilo, če ne bi bilo teh mladih, ki ne znajo ali nočejo, ki zapravljajo itd. (Kardelj je njegov stavek o učiteljevanju vzel kot očitek na svoj račun in mu je to razpravo zameril in oponesel – op. B. R.).

K iskanju vzrokov za izbruh nezadovoljstva v Sloveniji kaže dodati mnenje Leopolda Kreseta, da je sodu izbilo dno pisanje (v bosanskih časopisih – op. B. R.), da jugoslovansko gospodarstvo ni sposobno za tržno gospodarjenje (podobne interpretacije so posredovali nekateri drugi razpravljaleci na tej in drugih sejah v tem času; v delu Jugoslavije je prevladovala teza, da bodo od tržnega gospodarjenja oziroma reforme imeli korist samo razviti – op. B. R.).

Andrej Marine je sodil, da se v ZK vtihotaplja malomeščanske in politikantske navade, kar se je videlo v kofrontacijah ob volitvah (raznih kadrovskih kombinacijah). Manjka občutek za teamsko delo, razne javnomnenjske ankete, ki se uveljavljajo pod imenom modernizma pa so preveč poenostavljene in pogosto vodijo v ločevanje vodstva in nepotrebno diferenciacijo znotraj ZK. Razhajanja med vodstvom tudi po njegovem niso velika, so pa pri ocenjevanju vloge delavskega razreda, za katero nekateri menijo, da se je bistveno spremenila (čeprav se ni, je pa res, da so določene spremembe, ki jih je treba upoštevati) in inteligence, kjer gre za poenostavljeno gledanje, da je sol naroda, od katere je odvisen bodoči družbeni in politični razvoj, pri čemer se zapostavlja vloga delavskega razreda. Zaradi tega prihaja do delitve politikov na tiste, ki so, in tiste, ki niso za inteligenceo.

Tudi drugi dan seje so se razpravljaleci držali načela, da vsak govori o tistem, kar se mu v aktualnih razmerah zdi najvažnejše. Gojko Stanič je predlagal dogovor o oblikah pritiskov, saj politike v klasičnem smislu brez pritiskov ni. Liderstvo obstaja zato, ker si ljudje želijo poenostavljanj, ljubše jim je opredeljevanje po vodjih, kot pa temeljito poznavanje posameznih doktrin. Do tega prihaja zato, ker se objektivno ustvarjajo možnosti za liderstvo. V tezah o konfederaciji, (ki jih je objavila Katedra, – op. B. R.),

²⁷⁵ Prav tam, str. 57 (prvi dan, dopoldne).

²⁷⁶ Prav tam, str. 9 (prvi dan, popoldne).

²⁷⁷ Prav tam, str. 14.

gre po njegovem za nedorečenost: v resnici študentje želijo neko novo vsebino federacije. Treba pa bo zagotoviti prostor, kjer se bo o teh stvareh lahko svobodno razmišljalo in s to protizgodovinsko tezo zelo preprosto idejno obračunalo. Veliko je treba narediti pri pripravi dolgoročnega razvoja Slovenije, kjer bi Slovenci po bližnjici lahko ustvarili temeljne možnosti za vstop v visoko razvito družbo. Ena od hitrejših poti je izobraževanje in uporaba znanosti, vendar po njej z obstoječo kadrovske strukturo ni mogoče; z njo bodo težave tudi v perspektivi.

134

Franček Mirtič je temeljno dilemo Slovencev videl v tem, ali bodo našli možnosti za lasten pospešen ekonomski, družbeni, samoupravni in kulturni razvoj v Jugoslaviji ali pa ne. Ocenjeval je, da je v Ljubljani del partijskega članstva ob aktualnih razmerah šokiran, del stališča, zavzeta ob komunikeju izvršnega biroja, brani, del pa je resigniran.

Zadnji razpravljalec pred Edvardom Kardeljem, Beno Zupančič, je v zvezi s pritiski ocenil, da je vsaka demokratična institucija lahko tudi orodje pritiska in da avtonomnost družbenih subjektov sama po sebi ne zagotavlja družbene vsebine. Povedal je, da so ga ljudje dostikrat spraševali, ali se res, in zakaj, v Sloveniji vodi podtalna akcija proti Kardelju.

Razprava do nastopa Edvarda Kardelja bistvenih sprememb v stališčih, ki so jih posamezniki zastopali že prej, ni prinesla. Bolj odkrito so na seji (kot smo videli tudi na nekaterih prejšnjih, ki so sledile kritiki v izvršnem biroju) nastopili tisti, ki se z načinom protesta v Sloveniji niso strinjali – bodisi deloma, bodisi v celoti, čeprav mu niso javno nasprotovali ali pa so ga celo podprli (se strinjali z vsebino protestnih izjav, npr. podpredsednik slovenskega izvršnega sveta Vinko Hafner, ki je sodeloval pri oblikovanju izjave IS SRS). Zadržan je bil izmed vseh slovenskih politikov že od vsega začetka samo Popit, ki je – poleg nasprotovanja prvotni izjavi sekretariata CK ZKS – odklonil tudi udeležbo na seji republiškega izvršnega sveta, na kateri so sprejemali pismo ZIS-u, čeprav ga je Kavčič povabil. Potem ko je (še pred sejo) prebral osnutek pisma, pa je Kavčiča opozoril na »nekatera« mnenja, da se stvari umetno dramatizirajo in da ljudje na terenu hočejo konkretne podatke, s katerimi operirata oba izvršna sveta, da bi si ustvarili svojo sodbo. Popit je obenem opozoril, da se na akcijo lepijo separatistične tendence, zaradi česar varnostne organe skrbi, kam bo akcija pripeljala, če bo treba sklicati skupščino.

Začetna (javna) enotnost slovenskih politikov in forumov ob cestni aferi je bila dodatna težava pri diferenciaciji. Čeprav je bilo razmerje med tezo protestov določljivo (IS SRS je, npr., zahteval, da odseka prideta v četrto posojilo, njegova izjava govori tudi o prednosti, ki naj bi ju po dogovoru imela), pa razlika v odgovornosti ni bila tolikšna (spomnimo se, npr., ostre dikcije izjave sekretariata CK ZKS v prvotni verziji), da bi jo lahko naprtili samo enemu forumu (IS SRS) ali človeku (Stanetu Kavčiču). Del mlajših politikov v republiških vodstvih in nekateri sekretarji medobčinskih svetov svojih stališč kljub oceni izvršnega biroja niso bili pripravljeni (vsaj ne takoj) spremeniti. Upoštevati moramo tudi, da vsi niso imeli takega pregleda nad sejami, na katerih so bili posamezni odločilni sklepi sprejeti (npr. s sestanka slovenskih politikov s Titom na Brionih), kot smo ga do sedaj prikazali. Zato je tudi to vplivalo na zadržanost dela politične strukture. Obenem ni bilo jasno, do kod bo šlo iskanje odgovornosti posameznikov za cestno afero in neenotnost v slovenskem vodstvu. Da Tito od Kavčiča, čeprav ga je imel za najbolj odgovornega v cestni aferi, tedaj še ni zahteval ostavke oziroma jo je na omenjenem brionskem sestanku zavrnil (s čimer se je strinjal tudi Kardelj), je vedelo le nekaj ljudi. Zato je Kardeljeva razprava pri odmerjanju odgovornosti še posebej pomembna in je odločilno pripomogla h Kavčičevemu političnemu porazu (ki se je v prvi fazi cestne afere ustavil pri omejevanju

njegovega političnega vpliva v Sloveniji, discipliniranju politikov, ki kritike izvršnega biroja niso bili pripravljeni brez pomislekov sprejeti), v nekaterih elementih pa tudi vplivala na usmeritev slovenske politike v prihodnjih letih ali vsaj na določitev prioritet, s katerimi naj bi se ta ukvarjala in med katerimi sta boj proti raznim razrednim sovražnikom in težnja po povečani ideologizaciji v družbenem življenju vse bolj prihajala v ospredje. Temu razmišljanju pa vendarle velja dodati tudi v obravnavanem času izrečeno oceno, da je v tej fazi že šlo bolj za razlike v pogledih kot v konceptih. Razlike, ki pa so se prav ob cestni aferi začele drastično stopnjevati in so v začetku sedemdesetih let že dobile obrise novih družbenih odnosov.

135

Kardelj je uvodoma razprave slovenskih komunistov ocenil kot konstruktivne, čeprav partijske organizacije omahujejo glede nekaterih vidikov družbenega, političnega in gospodarskega razvoja. Ni se strinjal z mnenji, da se v obstoječem položaju zveze komunistov kaže kriza zaupanja med mladimi in starejšimi. Gre, je menil, za tipičen izraz iskanj in omahovanj glede temeljne usmeritve družbenega in političnega razvoja ter glede njegovih nosilcev in sredstev. Taka iskanja in omahovanja nastajajo ali se poglobljajo ob tistih zgodovinskih trenutkih, ki največkrat pomenijo določeno prelomnico ali pa razpetje v razvoju družbe (konec šestdesetih let je bil za razvoj Jugoslavije, še posebej pa Slovenije, tisto prelomno obdobje, v katerem bi se lahko približala razvitim državam, ki so tedaj šele začele prehajati iz zrele industrijske v informacijsko družbo – op. B. R.). Kardelj je menil, da ne gre za zaupanje med ljudmi, ampak za zaupanje, da bo določena, ne pa kakšna druga odločitev privedla korak naprej v družbenem razvoju socializma. Ker nezmotljivost pri taki odločitvi ni izključena, ne more biti absolutnega zaupanja niti v individualne odločitve ljudi niti v določeno skupino nosilcev političnega odločanja. Zato ugotovitev o krizi zaupanja med mladimi in starimi na prelomu v novo fazo razvoja socializma ne bo kaj prida prispevala k iskanju odgovorov na objektivna protislovja, dileme in razpوتا v razvoju sodobnega socializma. Omahovanja in razlike v razpravah ob cestni aferi niso nekaj novega in dramatičnega, to ni prva razprava te vrste med komunisti. »Nasprotno, ob različnih dogodkih in razpotjih smo jih imeli veliko, in velikokrat tudi mnogo resnejše, kot je sedanja. Ob podobni diskusiji o trboveljskem štrajku še ni eksistiral tako imenovani generacijski problem in se je razpravljalo v okviru nekdanjega slovenskega vodstva.«²⁷⁸ (Pri čemer je Kardelj v »imenu obrambe socializma« zagovarjal tudi uporabo sile, če štrajka ne bi mogli pomiriti s pogovori – op. B. R.)

Če hočejo komunisti uspeti v prizadevanjih za demokratizacijo, se morajo močno truditi za enotnost ne samo v boju za skupno zastavljene cilje, temveč tudi v tistem, proti čemur so.

Omahovanja so v dobršni meri posledica tega, da ZK Slovenije ni zavzela jasnih stališč do nekaterih političnih konceptov in nastajajočih pojavov. Analiza bi pokazala, kje ZKS in ZKJ ob cestnem sporu nista odgovorili na nerešena vprašanja, ali pa so bili odgovori nejasni in nepopolni, oziroma kje sta dovolili, da njune progresivne družbene koncepte potisne na rob dogajanja pritisk reakcionarne ali konservativne ideologije in politike. Tako analizo morajo vodilni organi ZKS napraviti. Celoten sistem samoupravne socialistične demokracije je odvisen od tega, ali bo ZK skupaj z vsemi družbenopolitičnimi, samoupravnimi in drugimi organi ter organizacijami in ob naslonitvi na celoten družbeni znanstvenoraziskovalni potencial sposobna formulirati progresivne koncepte in se v demokratičnem sistemu boriti za zmago svojih konceptov, ali pa tega ne bo sposobna narediti.

²⁷⁸ Prav tam, razprava Edvarda Kardelja, str. 5 (drugi dan, dopoldne).

Socialistični družbi je prav tako potreben njen demokratični sistem, in to zato, da bi onemogočila nastajanje monopola dogme ali doktrinarstva ali osebnosti, določenih skupin, ki bi se ločevale od vsakdanjih interesov delavskega razreda. Nič manj nevarna pa ni družbena tendenca vsiljevati sam empirizem kot dogmo, utemeljevati politiko samo na tistih interesih, ki jih v posameznih fazah družbenega življenja vsak dan empirično doživljamo. Take tendence se nemalokrat razglašajo za bistvo demokratiizma. Prav nasprotje med organizirano družbeno zavestjo in spontaniteto družbenih zakonitosti je tisto protislovje, ki je temelj družbenega napredka. Poskus, da bi en ali drugi dejavnik izključili, nujno vodi v težave.

Kardelj je – kot že prej – tudi na tej seji pritiske imel za nujne in menil, da lahko odigrajo tudi pozitivno vlogo (sama revolucija je najradikalnejša oblika pritiska), zlasti kadar bo šlo za nasprotovanje konservativnim silam ali parcialnim interesom. ZK kot eden od glavnih stebrov družbenega in političnega življenja, ki nosi odgovornost za obstanek in napredek družbe se mora boriti proti pritiskom, ki družbo dezintegrirajo in odpirajo vrata nasprotnim tendencam. Polemiziral je s tezami »malomeščanskih filistrov«, da naj socializem, če ni sposoben reševati slovenskega naroda, to prepusti krščanstvu, se pravi klerikalizmu. Take teze so po njegovem največja nevarnost za usodo slovenskega naroda, ker si tako majhen narod lahko zagotovi bodočnost le, če bo stal v prvih vrstah družbenega napredka (kar da je skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi v zadnjih desetletjih bil). Treba si je zelo odkrito zastaviti vprašanje, ali so slovenski komunisti za Jugoslavijo, ali menijo, da je baza in oporišče neodvisnosti ter materialnega razvoja slovenskega naroda in ali so se pripravljene dosledno bojevati za to, da bo Jugoslavija resnično vselej samo samoupravna skupnost enakopravnih narodov. Kardelj o tem ni dvomil, saj so, je dejal, elementarni politični in gospodarski interesi, ki Slovenijo povezujejo z Jugoslavijo, tako močni, da se celo največji del socialističnemu samoupravnemu razvoju sovražnih sil Jugoslaviji ne odreka. Treba pa je razumeti, da Jugoslavija ni več hegemonistična superdržava, ampak socialistična samoupravna skupnost enakopravnih narodov in da je federacija prav tako del slovenske državnosti, kot je slovenska državnost del jugoslovanske državnosti. Zato je treba imeti enak odnos do svojih lastnih funkcij v federaciji kot do funkcij znotraj republike. Pojmovati federacijo samo kot zvezno administracijo in oblikovati svoj odnos do federacije samo kot odnos do zvezne administracije, ne pa kot odnos do skupnosti jugoslovanskih narodov – ob enakih pravicah in odgovornostih slehernega od njih – pomeni samega sebe obsojati na položaj province.

V zvezi s položajem in prihodnostjo Slovenije je Kardelj ocenjeval, da se zadnja leta iz raznih sovražnih virov širijo vesti, da bo Jugoslavija prej ali slej propadla in se je na ta propad treba pripravljati. Take verzije širijo nasprotniki samostojnega demokratičnega razvoja v Jugoslaviji, ki bi se radi vrnili k stalinističnim metodam, ali pa eksponenti domačih in tujih reakcijskih krogov, ki za nacionalizmom skrivajo svojo protisocialistično akcijo. Odnos do federacije, kakršen se je pokazal v nekaterih krogih slovenske družbe in celo med nekaterimi komunisti ob cestni aferi, je nepričakovana podpora takim napovedim, pa tudi politični dezorientaciji ljudi nasploh. Komunisti razglaševalci takih teorij niso bili sposobni zavrnila in povedati, da slovenski narod svojo bodočnost zapravi lahko samo, če bo nasedal takim teorijam.

Slovenski komunisti se ne morejo čutiti neodgovorne za razmere, v katerih so zavest dobršnega dela slovenskih ljudi prvič po vojni v takem obsegu impresionirala izrazito sovražna in reakcijska gesla.

Kardelj je branil stališče izvršnega biroja do uporabe nedemokratičnih sredstev. Po njegovem ni šlo za nenaključno grožnjo, ampak za jasno opozorilo političnim špekulantom in naivnežem: ali se bo samoupravna demokratična socialistična skupnost znala

sama braniti v demokratičnih pogojih, ali pa se bodo do vodilne vloge v družbi dokopale nasprotni sile.

Jugoslovanski komunisti se nikakor ne odrekaajo svoje odgovornosti za tako obrambo socialističnih samoupravnih in demokratičnih pridobitev revolucionarnega razvoja. Nekateri, zlasti mlajši ljudje pravijo, da gre za strašenje s hudičem zato, da se ne bi borili za tisto, kar je v družbi progresivno in upravičeno. Treba pa je vedeti, da tudi najbolj iskren revolucionar, ki ne računa z objektivno nujnostjo, družbeno realnostjo, odnosom sil, lahko postane sektaš ali celo avanturist. Še tako dobronamerna politika se mora spremeniti v svoje lastno nasprotje, če doživlja fiasko za fiaskom, ki povrh vsega krepí nasprotni sile. Bodisi politične špekulacije bodisi skrajna neinformiranost in nevednost sta vzrok za nesmiselne trditve, da so se Slovenci pravzaprav tokrat prvič postavili v boj za svoje pravice in zahteve, kar naj bi pomenilo, da so se Slovenci šele zdaj začeli boriti za svoje nacionalne interese. Slovenski komunisti so se tudi po vojni skupaj z večino komunistov v drugih republikah vztrajno borili ne samo za samoupravljanje in demokratizacijo, temveč tudi proti izkoreninjenju hegemonizma, unitarizma, birokratskega centralizma in vsega tistega, kar je obremenjevalo odnose med narodi v Jugoslaviji, med slovenskim narodom in federacijo. Ta boj je bil veliko težji kot posamezne sedanje nacionalistične licitacije pred odprtimi vrati. Če bi med slovenskimi komunisti prevladala oportunistična misel, da s tako politiko širijo svojo bazo, bi se kaj kmalu neizbežno pokazalo, da bi tak zaveznik hotel prav hitro biti njegov gospodar. Če se bodo slovenski komunisti umikali v nacionalistični provincializem, bo predvsem Slovenija tista, ki bo izgubljala.

137

Kardelj je v nadaljevanju razprave spomnil, da kritičen odnos do stališč zveznih organov, tudi ZIS, ob vprašanjih državnega kapitala, načina alimentiranja zveznih fondov, ustavnih odnosov med federacijo in republikami, nekaterih vidikov ekonomske politike ter deviznega režima ni nekaj novega, saj je tudi predsedstvo ZKJ dalo (zelo splošno – op. B. R.) usmeritev za reševanje spornih vprašanj. Zvezni organi pa niso bili uspešni, in to predvsem zato, ker se niso mogli sporazumeti med sabo jugoslovanski komunisti na vodilnih položajih. Zato se zastavlja vprašanje, ali so vodilni komunisti po republikah zaradi tega neuspeha lahko oproščeni odgovornosti za stabilnost družbe in ali je opravičljivo, da se po republikah lotevajo pritiskov, povzročajo politične krize in s tem odpirajo vrata sovražnim in destruktivnim silam, ter tako žagajo vejo, na kateri sami sede. Zamisliti se je treba ob oceni, da so komunisti stari svet zrušili, sedaj pa počasi prihaja za njimi, in to po njihovi lastni krivdi, za ceno drobnih računov, za katere že čez deset let nihče ne bo vedel, da so sploh obstajali.

Vprašanja, ki se odpirajo ob razpravah o državnem kapitalu, starih investicijskih obvezah ipd., so preveč zamotana, da bi jih lahko reševali s pritiski. Treba jih je, če ne pride do sporazuma, reševati s kompromisi, če ti pomenijo korak naprej k dokončni rešitvi. Prvi pogoj pa je dvigniti se nad trenutne račune in oceniti, kaj je glavno in kaj – gledano dolgoročno – manj pomembno (prav tega pa jugoslovansko in slovensko vodstvo ob cestni aferi nista zmogla narediti: nad eksistenčnimi problemi, ki so terjali vrsto reform, zlasti pa gospodarsko, so prevladala ideološka vprašanja, prisilno vzpostavljanje enotnosti na t. i. razrednem načelu namesto združevanja vseh naprednih narodnih sil, potencialne ocene o moči in vplivu socializmu sovražnih sil, vprašanja prestiža, ohranitve položajev ne glede na posledice – op. B. R.). Kardelj je ponovil tezo, da kljub morebitnim pomanjkljivostim računi kažejo, da je bila sicer včasih prizadeta ena, včasih druga republika, v glavnem pa nihče nikogar v jugoslovanski skupnosti narodov ne izkorišča. Narod, ki bi zaradi trenutnih računov izgubil smisel za dolgoročne interese oziroma bi žrtvoval svojo bodočnost za neko iluzijo današnjega trenutka, bi sam sebi pripravil zgodovinski poraz. To velja predvsem za njegovo vodilno plast, se pravi zvezo komunistov.

Kardelj je ocenjeval, da je federacija že vrsto let paralizirana zaradi protislovij in nesposobnosti komunistov, da bi našli skupni jezik. Zato je avtoriteta zveznih organov tako zreducirana, da brez podpore vodilnih organov zveze komunistov ne morejo konkretno ukrepati glede važnejših vprašanj, včasih pa niti s podporo teh ne. Kljub temu je zelo optimistično ocenil, da »...dejansko Jugoslavija ni več niti klasična federacija niti klasična konfederacija, marveč samoupravna skupnost narodov s socialistično družbeno ureditvijo, kar predstavlja bistveno novo kategorijo v mednarodnih odnosih. Samostojnost narodov v taki skupnosti je večja kot v klasičnih federacijah in v konfederacijah, toda hkrati so širše odprti procesi integracije na vseh tistih področjih, kjer prihajajo do izraza skupni interesi narodov in delovnih ljudi.«²⁷⁹ Zato bi se morali bolj kot v klasičnih federacijah in konfederacijah, ki so grajene na hierarhiji oblasti, usmeriti na dogovarjanje in sporazumevanje.

Pri iskanju konkretnih odgovorov, zlasti v zvezi z reformo, komunistov po Kardeljevem mišljenju ne bi smela motiti kritika, da se vmešavajo v delo drugih organov, ker gre pri teh kritikah v bistvu za vztrajanje pri razlikah v pogledih na posamezne probleme, ne pa za dejansko nasprotovanje taki praksi. Vsi, ki branijo svoja stališča, se sklieujejo na reformo in resolucije IX. kongresa ZKJ, kar pa je možno zato, ker so te posplošene in ne gredo v konkretne odgovore.

Da se je Kardelj zelo dobro zavedal začaranosti kroga jugoslovanskega gospodarstva, ki je izviralo iz ideoloških in drugih predsodkov do tržne ekonomije, kaže naslednji citat: »Ne da bi glorificirali kapitalistično tržno gospodarstvo, lahko ugotovimo, da ga več ali manj avtomatično regulira faktor lastninskih odnosov. Če kapitalist daje obratna sredstva za investicije in nima denarja za tekočo reprodukcijo ter izplačevanje plač itd., gre na boben in propade. Noben kapitalist pa ne bo nikoli investiral na račun uničevanja samega sebe. Pri nas pa gredo obratna sredstva in sredstva za osebni dohodek zelo pogosto v lastne in tuje investicije, ne da bi kdorkoli odgovarjal za tako ekonomsko politiko podjetij, bank in družbenopolitičnih organov. Tako nastaja nelikvidnost – krivda pa se skuša prevračati na tretjega. Ponavadi naj bi bila to kar federacija, saj se hitro najdejo politični agitatorji, ki pravijo, da je federacija kriva za nelikvidnost, zaradi česar naj plača oziroma naj banke dajejo kredite. Če naj banke dajejo kredite, je federacija prisiljena na povečano emisijo denarja, vsi skupaj pa gremo korak za korakom v inflacijo. Da bi presekali tak začarani krog in vzpostavili nujen red, so bili dani predlogi, naj bi vse dotlej, dokler ne najdemo čistih in boljših rešitev, stvari administrativno reševali tako, da bi se določilo glavne kategorije dohodka v podjetju, ki morajo biti pod določeno družbeno kontrolo, ne v smislu odobravanja, kam ga podjetje lahko da, marveč da ne bi moglo investirati, če nima obratnih sredstev in če nima zagotovljenih sredstev za osebne dohodke in da ne bi moglo kupovati, če nima denarja in podobno. Toda takoj so se pojavili ugovori, da je tako ukrepanje etatizem, ki bo zavrl razvoj gospodarstva itd. In spet smo se znašli na mrtvi točki. Človek mora dobivati vtis, da marsikomu ustreza, da se preko nelikvidnosti pravzaprav tako izsiljujejo sredstva od federacije. Kajti ustvarja se naslednji krog: podjetja in družbeni organi investirajo na račun obratnih sredstev oziroma fonda osebnih dohodkov, ne plačujejo drug drugemu, jemljejo kredit v bankah, federacija pa mora vse to pokrivati z emisijo. Hkrati pa se to federacijo obsoja, da ni sposobna likvidirati nelikvidnosti.«²⁸⁰

Citirani je vredno še eno, tudi nerealizirano Kardeljevo ugotovitev, in sicer v zvezi s fondom za nerazvite: »Podobno je s problemi nezadostno razvitih območij. Vsi zahtevajo – v eni in drugi smeri – odgovor od zveznih organov. V resnici pa gre za direktno medsebojno odgovornost narodov Jugoslavije in za dogovor med njimi. Nihče namreč ne more oporekati potrebi, da obstaja fond za pospeševanje hitrejšega razvoja v manj razvitih republikah. O čemer pa se je treba dogovoriti, je: koliko maksimalno

zmore jugoslovansko gospodarstvo, na kakšen način naj se fond alimentira in kakšne druge pobude je potrebno razvijati, da bi bila ta pomoč čimbolj učinkovita. Popolnoma jasno je, da zvezni organi ne morejo sami rešiti vseh teh vprašanj, če naj bi jih reševali pod takimi ali drugačnimi pritiski, ne pa na temelju sporazuma med republikami. Nihče pa se, vsaj doslej, ni resneje ukvarjal s predlogom iz predkongresne diskusije, naj se ta fond spremeni v poslovni fond jugoslovanskega gospodarstva, ki bi na podlagi zakona sicer moral obvezno ugodneje kreditirati manj razvita področja, toda njegova sredstva bi se formirala z obrestovanimi obveznicami, ki bi ostale last podjetij, ki kredit dajejo. Tako bi se ustvarili pogoji za ugodnejše kreditiranje (dolgoročnejši krediti, manjša obrestna mera itd.), ki jih poznajo tudi druge banke v svetu, hkrati pa bi se fond spremenil iz državnega v poslovni kapital samoupravnega gospodarstva. Prepričan sem, da bi se o predlogu sporazumeli, če bi že načeto diskusijo nadaljevali in če bi v razgovorih s polno odgovornostjo sodelovali odgovorni predstavniki republiških organov.²⁸¹ Kardelj se je strinjal z ocenami, da je ZIS začel popuščati pred protireformskimi pritiski, opozoril pa je, da federacija ni bila še nikoli pod takim pritiskom kot zadnji dve leti. Odgovornost je treba porazdeliti, reforma je povzročila težke probleme v gospodarskih organizacijah, obenem pa gospodarske in socialne probleme za občine in republike. Pri tem je marsikdo podlegel skušnjavi sprejeti pot najmanjšega odpora in začel prevračati odgovornost na tretjega, to je na federacijo.

139

Pri ocenjevanju cestne afere (tudi tu bomo povzeli samo ocene, ki jih prej še ni izrekel) je Kardelj ugotovil, da je bil storjen precejšnji korak najprej glede na prve emocionalne in nekvalificirane reakcije v času njenega izbruha, vendar se marsikje še vedno ponavljajo elementi prvih reakcij. Ostrino reakcije IB je izzvala ostrina protestov v Sloveniji, zato se je nesmiselno loviti za besede, temveč se soočiti z vsebino reakcije kot realnostjo. V vsaki politični akciji je največji greh ne računati z realnostjo, zlasti pa to velja za tiste, ki hočejo biti odgovorni državniki in ne neodgovorni publicisti. Ocena IB ne velja samo za Slovence, cestna afera je bila eden od pritiskov, ki so se stopnjevali, zato je akcija izbila sodu dno. To pot so slovenski komunisti stvari uspeli obvladati, toda kako bi bilo, če bi se to še enkrat ali dvakrat ponovilo. Kardelj je zavrnil očitek, da je med Slovenci na Brionih prišlo do obračunavanja. Ni bil za dopuščanje monopolov v različnih avtonomnih centrih odločanja. Čeprav je avtonomija posameznih organov in organizacij nujna in je transmisije treba odpraviti, pa mora biti vsaka družba, če se hoče normalno razvijati, politično integrirana, je menil. ZK je bistveni integralni del sistema, ki ne more obstajati brez njene vloge. Zanimati jo, je enako kot odrekati se ji. Potem preostane samo še meri uživala prednosti enotnegasistem z vsemi njegovimi kontrarevolucionarnimi posledicami. Zato je način kolektivnega dela treba najti.

Slovenski cestni projekt je uresničljiv, vendar bi precej vplival na strukturo gospodarskih investicij, ker slovenska industrija izredno čuti pomanjkanje kapitala za modernizacijo. Po stopnji avtomatizacije delovnih orodij industrije je Slovenija na zadnjem mestu v Jugoslaviji, njena produktivnost dela pa je na jugoslovanskem povprečju in v resnici že zaostaja, čeprav je v Sloveniji prepričanje drugačno. To je posledica premajhnega vlaganja v modernizacijo industrije, pa tudi neustrezne strukture investicijskega sploha. Odnosi med republikami in federacijo niso odločujoči dejavnik v razvoju slovenskega gospodarstva. Dolgoročna ekonomska politika utegne biti v marsikaterem

²⁷⁹ Prav tam, str. 30.

²⁸⁰ Prav tam, str. 34.

²⁸¹ Prav tam, str. 34, 35.

pogledu sporna, razpravlja se na podlagi parcialnih projektov in prognoz gospodarskih gibanj, malo pa je analiz o dolgoročni gospodarski politiki republike v okviru Jugoslavije. Slovenija bi morala izdelati tak koncept in se boriti za to, da ga ljudje sprejmejo in podprejo. Pravilna je bila odločitev o poviševanju standarda, postavlja pa se vprašanje, ali je bila dinamika rasti realna in ali je bila slovenska ekonomska politika dovolj daljnovidna v letih, ko je slovenska predelovalna industrija polnila jugoslovanski trg in prišla do relativno dobrih dohodkov. Ali jih je pravilno usmerjala? Ali se gospodarska praksa, znanost in izobrazba povezujejo dovolj? Slovenska ekonomska politika mora dati odgovore na ta vprašanja, ne pa samo iskati vzroke v ekonomski politiki federacije, čeprav tudi ta bistveno vpliva na gospodarsko politiko republik.

Statistični podatki (iz, kot je dejal Kardelj, republiških virov), s katerimi je hotel dokazati svoje ocene o položaju Slovenije v Jugoslaviji, so neprepričljivi oziroma ne prikazujejo dejanskih ekonomskih razmerij znotraj Jugoslavije in v primerjavi s svetom. Kardelj je navedel, da je Slovenija za potrebe federacije dajala naslednje odstotke letnega nacionalnega dohodka: leta 1960 21 %, leta 1961 20,95 %, leta 1962 18,85 %, leta 1963 20,5 %, leta 1964 15,8 %, leta 1965 11,7 %, nato pa se naj ta podatek ne bi bistveno spremenil.²⁸² Kardelj je nato navedel še razlike med notranjimi in zunanji cenami (verjetno je mislil na razliko med nižjimi svetovnimi in višjimi domačimi cenami – op. B. R.), zaradi katerih je Slovenija (ki je po njegovem v največji meri uživala prednosti enotnega jugoslovanskega trga) dobila leta 1960 51 milijard dohodka, leta 1961 56 milijard, 1962 48 milijard, 1963 42 milijard, leta 1964 pa 22 milijard. Za naslednja leta podatkov ni navajal, njegova ugotovitev iz navedenega pa je bila, da Slovenija za potrebe federacije daje najbrž nekaj pod 10 % letnega nacionalnega dohodka (obenem je povedal, da so vse republike leta 1968 dale med 11 in 11,7 %). Kardelj je ob tem dejal, da Slovenija neposredno (iz fonda za nerazvite) ne dobiva ničesar, dosti pa da je zajemala iz blagovne menjave na skupnem trgu, subvencioniranja izvoza ipd. Zato bi po njegovem samo kak zagrizen nacionalistični egoist lahko trmasto vztrajal pri desetinkah ali celem odstotku in dokazoval, da pomeni taka razlika izkoriščanje.²⁸³

Navedeni nepopolni podatki ne prikazujejo načina, s katerim je Kardelj spravil podatke na, kot je rekel »realen rezultat«, in tudi ne, kakšen je bil kriterij pri izračunavanju prednosti Slovenije na jugoslovanskem trgu. Da je (ne samo pri Kardelju ampak tudi drugih politikih) šlo bolj za željo po podkrepitev političnih ocen o tem, da nihče nikogar ne izkorišča kot pa dejanski »čisti« račun o ekonomskih odnosih v federaciji (ki bi bil v marsičem neprijeten tudi za Slovenijo – op. B. R.), pričajo tudi sočasne in kasnejše trditve, da tega ni moč izračunati. O relativnosti takega načina statističnega prikazovanja, kot ga je uporabil v tem primeru Kardelj, priča še en podatek (ki ga je prav tako navedel in za katerega so, kot je dejal, tisti, ki napadajo mednarodne ekonomske odnose v Jugoslaviji, povsem gluhi), in sicer, da je bila Jugoslavija med sedemnajstimi državami s najhitrejšim razvojnem tempom na svetu pred nekaj leti na četrtem, Slovenija pa na petem mestu, po najnovejših podatkih pa naj bi bila na drugem, takoj za Japonsko.²⁸⁴

Dejansko je bila po stopnji rasti družbenega proizvoda Jugoslavija v obdobju 1953–1969 s 6,1 % na šestem mestu,²⁸⁵ Slovenija pa je v obdobju 1950–1969 imela povprečno letno stopnjo rasti družbenega proizvoda 6,5 % (Jugoslavija v tem obdobju 5,7 %).²⁸⁶ Realno sliko uporabnosti tega prikaza pa da podatek, da so med petimi državami, ki so bile pred Jugoslavijo, poleg že omenjene Japonske še Romunija! (na drugem mestu), Bolgarija, ZSSR in Izrael, na repu pa ZR Nemčija, Francija, Nizozemska, Belgija, Velika Britanija in na zadnjem mestu ZDA s »komaj« 2,1 odstotno rastjo. Tega ne bi niti posebej izpostavljali, če ne bi Kardelj še posebej poudaril, da je med temi sedemnajstimi državami Italija na enajstem, Avstrija pa na štirinajstem mestu, in da tudi ta dejstva očitno pojasnjujejo, ali je Slovenija (ki se je s tema dvema državama najpogosteje primerjala – op. B. R.) v Jugoslaviji zatirana ali ne.

Še bolj nestvaren je bil Kardelj pri ocenjevanju dejavnosti sovražnih sil. Že prvi dan razprave o tem vprašanju se je oglasil s pripombo: »Prav te dni so delali na Gorenjskem spisek komunistov, ki da jih bodo pobesili. Teh podatkov najbrž DV nima. Hočem reči, da bi bilo iluzija misliti, da sovražnih sil ni in da niso na delu.«²⁸⁷ To je bil tudi edini »konkreten« podatek (če mu lahko tako rečemo, ker o tej trditvi nismo mogli dobiti nobenih pisnih ali ustnih informacij), ki ga je o dejavnosti sovražnih sil povedal, čeprav so politični aktivisti zahtevali konkretne podatke, kar je Kardelj vedel. Sovražniki bi morali po tedanjem prepričanju nekako obstajati že »po teoriji«, kar je Kardelj na seji tudi povedal: »Vnaprej pa sem tudi mnenja, da so te (tendence, ki so spremljale kampanjo o cestah – op. B. R.), v marsičem koristile sovražnim silam, ki bodo vsako tako akcijo še dolgo izkoriščale. Zahteva se, naj take trditve vendar konkretiziramo in ne govorimo samo o imaginarnih sovražnih silah. Ne kaže govoriti o njih niti na podlagi policijskih zapisnikov, niti na podlagi kakih anket, ker je to stvar drugih institucij, ali pa govoriti po občutku. **Kot komunisti pa moramo vedeti, da danes ne more in še dolgo časa ne bo obstojala družba, kakršna je naša, ki ne bo v družbeni strukturi, kakršna je pri nas, porajala socializmu in samoupravljanju sovražne sile. Tudi ne govorim o klerikalizmu kot nevarnosti sami zase, temveč o protislovjih našega političnega sistema, ki morajo ustvariti odpore revolucionarnemu razvoju socialistične družbe, kajti take odpore bo družba porajala vse dotlej, dokler ne bosta v njeni strukturi socializem in samoupravljanje edini mogoči obliki življenja** (podčrtal B. R.). Dokler pa temu še ni tako – a v naši družbi so prav gotovo še vedno pogoji za eksistenco kapitalističnih odnosov in zlasti očitno več pogojev za managersko-

²⁸² Prav tam, str. 59.

²⁸³ Zanimiva je primerjava slovenske javnega mnenja in Kardeljevih ocen. Po anketi SJM (SJM 1968, 4/5, str. 18) je 24 % Slovencev menilo, da se Slovenija v jugoslovanski skupnosti v zadnjih letih ni razvijala, kot bi se morala. 26 % jih je menilo, da se je, 39 % pa, da se je deloma. 36 % anketirancev je leta 1968 menilo, naj bi v prihodnje manj razviti bolj skrbeli sami zase (leto kasneje, še pred cestno afero, že 57,8 % – SJM 1969/1, str. 22). Kot vzroke za nezadovoljstvo anketa navaja poleg preobremenjenosti z dajatvami federaciji investicije v prazno, neodgovorno ravnanje v gospodarjenju in ekonomski politiki v Sloveniji, premalo učinkovito iskanje ustreznega mesta Slovenije v okviru razvoja Jugoslavije, ki bi zagotavljal Sloveniji možnost vsestranskega nacionalnega razvoja v okviru smotrne delitve dela znotraj jugoslovanske skupnosti.

Med notranje vzroke za tako stanje so analitiki SJM šteli probleme racionalne uporabe obstoječih zmogljivosti, problem prilagojenosti družbenih odnosov in institucij specifičnim razmeram v razvoju slovenske skupnosti oziroma nacionalnim interesom. V zvezi z zadnjim vzrokom so menili, da je bilo premalo iniciativnosti in sposobnosti za razvijanje odnosov in institucij, ustreznih slovenskim razmeram; preveč pa prevzemanja zveznih modelov ali pa dopuščanja, da so zapolnjevali neizpolnjen slovenski prostor. »Izgrajevanje specifičnih odnosov in institucij, ki ustrezajo razvoju nacionalne skupnosti, ne vodi v dezintegracijo federacije, marveč predstavlja izhodišče za njeno spreminjanje kot zvezne države v družbeno skupnost, oprto na večjo stopnjo njene notranje kohezivnosti. To pospešuje stvarne integracijske procese in odpira možnosti za razmejevanje pristojnosti med zvezo in republikami« (SJM, 4/5, 1968, str. 19).

To neskladje med težnjami precejšnjega dela javnosti in politično prakso se je v naslednjih letih še bolj stopnjevalo, namesto usklajevanja interesov se je uveljavilo vsiljevanje interesov.

²⁸⁴ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, drugi dan, str. 60, 61, ARS, fond CK ZKS, fascikel 132.

²⁸⁵ Dušan Bilandžić, Istorija SFRJ, Školska knjiga, Zagreb, 1985, str. 385.

²⁸⁶ Družbeni razvoj SR Slovenije, Komunist, Ljubljana, 1974, str. 250.

²⁸⁷ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, prvi dan, dopoldne, str. 61, ARS, fond CK ZKS, fascikel št. 132.

tehnokratski monopol in državno-lastninski birokratizem kot pa za samoupravljanje – se moramo zavedati, da bodo sedanji pogoji in struktura z neizogibno nujnostjo porajali socializem ter samoupravljanju in socialistični demokraciji sovražne tendence in sile, ne glede na to, v kakšnih oblikah, s kakšnimi imeni in pod kakšnimi zastavami se bodo pojavljale.«²⁸⁸

142 Kardelj je tudi menil, da je razvoj samoupravljanja družbeno-zgodovinsko pred obstoječimi možnostmi in je zato borba za samoupravljanje revolucionarna borba, kar mora doumeti vsak komunist, sicer bodo konflikti in težave marsikomu vzeli pogum, pojavljal se bo oportunizem do tehnokratsko-monopolističnih pritiskov. »Če se človek ukvarja vsaj nekoliko z revolucionarno politiko in znanostjo, potemtakem lahko tudi brez policijskih podatkov vnaprej ugotavlja, da mora taka družba, kakršna je naša, porajati sovražnike socializma in samoupravljanja. Če jih ne vidimo, je to kvečjemu dokaz naše lastne slepote (podčrtal B. R.).

Nekateri ugovarjajo, da te sile niso dovolj močne, da bi lahko spravile v nevarnost socialistično samoupravljanje. Z ugotovitvijo seveda soglašam, ker tudi sam verjamem, da se socialistična družba z njimi lahko bori tudi v pogojih demokracije in predvsem z demokratičnimi sredstvi in da ji bo vse manj treba posegati po sredstvih revolucionarnega nasilja. Toda samo pod pogojem, da bodo imeli komunisti ne samo jasen revolucionaren koncept borbe za nadaljnji razvoj socialistične družbe, ampak da tudi jasno spoznajo, kakšne družbene sile lahko tak koncept uveljavijo in katere se mu bodo zoperstavljale... Ko govorim, da moramo v naši družbi računati s prisotnostjo in aktivnostjo socializma, samoupravljanju in socialistični demokraciji sovražnih tendenc in sil, seveda ne mislim kratko malo na to, da moramo nekoga preganjati, zapirati, celo obešati ali kaj podobnega. Če nas bi delovanje sovražnih sil prisililo, da bi se morali oprijeti nedemokratičnih sredstev, si tega vsekakor ne bi mogli pripisovati kot uspeh. Če hočemo socialistično demokracijo krepiti in jo dalje razvijati, potem se očitno moramo tudi boriti v demokratičnih pogojih in z demokratičnimi sredstvi. To pa pomeni, da se moramo hkrati tudi znati boriti s takimi sredstvi.«²⁸⁹

Sovražne sile je po Kardeljevem mnenju treba poznati po politični fiziognomiji in njihovih družbenoekonomskih tendencah in če so zahteve po potrebi identificiranja mišljene tako, se je po njegovem s tem moč strinjati. Moč izrazitega sovražnika je majhna, družbena razloga, zaradi katerih bi lahko postal nevaren družbi, pa sta oportunizem in idejnopolično omahovanje. Zato mora biti ZK jasno, veliko ljudi, če že ne večina, je omahljivih in ni jim moč zameriti, ker ne more vsak posameznik vedeti vsega tistega, »kar ve organizirana družbena zavest«.²⁹⁰ Bolje je, da progresivne družbene sile oprežneje ravnaajo vselej, ko gre za odpiranje vrat stihiji, kot pa da izgubijo bitko zaradi naivnosti in kratkovidnosti. Usodno površni bi bili lahko, če bi filozofsko zmedo še naprej tako ocenjevali, ne da bi dali globje družbenopolitične ocene vsakemu gibanju v družbi in ne da bi predvideli, kam se bo razvijalo in kakšni bodo potem njegovi rezultati ter s kakšnimi temeljnimi silami družbene strukture se bodisi zavestno ali pa nehote povezuje ali celo postaja njihovo orodje.

Področje praktične politične akcije, kjer se poskušajo aktivirati protisocialistične in protisamoupravne sile, je bila po Kardeljevem vloga ZK v družbi, hkrati pa vs politični sistem, v katerem ta vloga prihaja do izraza, poleg tega pa še orientacija na neposredno samoupravno demokracijo kot alternativo večstrankarskemu sistemu. Ker je specifična vloga ZK bistveni pogoj za razvijanje take samoupravne demokracije, pomeni spodkopavanje take vloge ZK, slabitev njene notranje idejne ustvarjalne moči in njene povezanosti z delavskim razredom in s tem poraz revolucije.

Kardelj je kritiziral paralelizem, monopole, policentrizem (ki onemogočajo nujno

integracijo progresivnih družbenih sil), idejno dezorientacijo v delu teoretične misli, krizo v metodah dela vodilnih organov, premajhno koordinacijo, pomanjkanje kritičnosti, obenem pa je dejal, da vse to ne pomeni, da je slovenska politika zavožena, ampak da je, nasprotno, politična usmeritev v Sloveniji dobra in uspešna, da vodilni dejavniki slovenske republike (ZK, SZDL, skupščina, izvršni svet), pa tudi občine in delovne organizacije lahko pokažejo velike rezultate svojega dela. Ta usmeritev, ki je dotlej zagotavljala rezultate, pa je zaradi pojavov, o katerih je govoril, vse bolj napadana, in temu se komunisti ne postavljajo dovolj odločno po robu.

Menimo, da je iz vsega povedanega dovolj razvidna intonacija Kardeljeve razprave. Omenili bomo le še dve stvari: njegovo stališče do javnosti, ki jo je obravnaval kot objekt politike in do vloge političnih institucij pri odločanju (doseganju sporazuma), ki jo je interpretiral podobno kot Sergej Kraigher (oziroma jo je Kraigher interpretiral podobno kot Kardelj na že omenjeni seji predsedstva skupščine). V zvezi z odnosom do javnosti je Kardelj rekel, da s tem, da ljudje svobodno reagirajo in protestirajo, da je vse več politično aktivnih, da je Slovenija demokratično razvita in v njej vlada avtonomija, še ni nič dokazano in ni odgovorjeno na noben problem. V resnici gre za vsebino demokratizacije in za sposobnost bojovati se z nasprotnimi tendencami v njej ter obdržati revolucionarno pobudo ali pa jo prepustiti drugim silam. Za formalno obrambo demokracije se pogosto izraža nenačelen in oportunističen odnos do idejnih in političnih tokov in pritiskov na celoten koncept samoupravne socialistične družbe. »... Mnenja sem, da je nemogoče v družbenem odločanju kar naprej ponavljati: ljudje pravijo, ljudje bi rekli, ljudje mislijo. Zakaj, tisto, kar so ljudje rekli in kar mislijo, je v dobršni meri odvisno od tega, kaj rečejo v idejnem smislu vodilne ustvarjalne sile družbe, se pravi v prvi vrsti je odvisno tudi od tega, ali so komunisti sposobni dati ljudem ustrezno informacijo in vplivati na njihovo zavest. Pri nas so sedaj velikokrat take razmere, da najprej pustimo drugim silam delovati na zavest množic, vrh tega pa se ravnamo po refrenu: ljudje pravijo, ljudje mislijo – in potem naj bi tudi komunisti morali misliti enako.«²⁹¹ Če povezanost med ljudstvom in bazo temelji na jasnem socialističnem in samoupravnem konceptu, je po Kardeljevem mnenju močna in dolgotrajna, če pa se ustvarja z različnimi trenutnimi političnimi manevri, na krilih podpihovanja nacionalizma, demagoškega socialnega ultraradikalizma in jalove liberalistične fraze ali z drugimi kratkotrajnimi političnimi špekulacijami, potem je povezanost centra in baze na zelo trhljih nogah. V Sloveniji razmere sicer še niso take, je pa moč trditi, da take tendence obstajajo takrat, kadar ta ali oni vodilni organ ni sposoben z vplivom in konstruktivnimi koncepti vplivati na zavest množice.

V zvezi z drugim vprašanjem pa je Kardelj menil, da je »avtokratizem posameznikov in grup pod geslom 'mi in narod' samo poslednji korak pred razpadom političnega sistema samoupravne demokracije. Večja koordinacija družbenega odločanja ne ovira republiško skupščino in izvršni svet kot avtonomna organa, ki morata biti taka. Vendar pri nas nimamo predstavniške parlamentarne demokracije, zato tudi skupščina in izvršni svet ne moreta imeti absolutnega monopola odločanja. Tudi zveza komunistov nosi odgovornost za definiranje kurza družbenega in političnega razvoja. Zveza komunistov se mora o njem sporazumeti s skupščino in izvršnim svetom, ali pa ga javno kritizirati. Ni pa mogoče, da bi se zveza komunistov podrejala republiškemu

²⁸⁸ Prav tam, str. 51, 52 (drugi dan, popoldne).

²⁸⁹ Prav tam, str. 53, 54.

²⁹⁰ Prav tam, str. 55.

²⁹¹ Prav tam, str. 67.

izvršnemu svetu. In ne gre samo za zvezo komunistov, marveč tudi za odgovornost socialistične zveze, sindikatov in drugih družbenih organizacij in ustanov... Naposled dejansko obstajajo večje ali manjše razlike, ideje in sugestije glede takih vprašanj kot so koncept gospodarskega razvoja, ekonomska politika Slovenije, ustavni in komunalni sistem, tendence v samoupravljanju, glede razvoja šolskega sistema in reforme univerze, zdravstvenega sistema, osebnega dela itn. Vse to so vprašanja, ki jih ne more reševati samo rutinski aparat vlade ali skupščine. Očitno so lahko samo rezultat celotnega kreativnega potenciala družbe. Zato so potrebne intenzivne konzultacije, dogovarjanje in sporazumevanje z vsemi naštetimi faktorji. Pri nas pa se zelo pogosto dogaja, da se o takih vprašanjih razpravlja v ozkem krogu in da se sklepi sprejemajo na hitro roko... Po drugi strani pa se tudi pripeti, da dobivajo na posamezne republiške in druge institucije močan vpliv nosileci tako problematičnih pojmovanj, da bi se bilo treba vprašati, kakšno zvezo sploh še imajo taki ljudje z marksizmom in samoupravno orientacijo naše družbe. To pa poraja konflikte in nepotrebne diferenciacije.²⁹²

K temu dodajamo dve pripombi: to, kako je bilo mišljeno sporazumevanje, o katerem je govoril Kardelj, se je zelo ilustrativno pokazalo prav ob cestni aferi in nekaterih drugih aferah ob začetku sedemdesetih let. Glede na to, da je Kardelj ves čas po vojni intenzivno sodeloval v ozkih krogih odločanja, eno od možnih rešitev pa videl v tem, da se to odločanje razširi na (zaprte) seje centralnega komiteja, ta kritika seveda ne zveni posebno prepričljivo.

Na koncu več kot sedemdeset strani dolge razprave je Kardelj predlagal:

- da ZKS v prihodnosti nameni vso pozornost odgovornosti komunistov do celotnega sistema socialistične samoupravne demokracije in usmeritvi njenega nadaljnjega razvoja, v tej zvezi pa tudi odnosu do pritiskov, ki ta sistem rušijo; da natančno določi medsebojno sodelovanje med ZK in samostojnimi družbenimi organi in organizacijami, pri čemer morajo komunisti pokazati neobhodnost družbene vloge ZK in drugih družbenih organizacij v družbeni integraciji ter hkrati obsoditi vse težnje po spodkopavanju enotnosti komunistov;
- zadati morajo odločen udarec oportunistu in omahovanju v razmerju do vseh akeij sovražnih sil in vztrajati pri tem, da se socialistična demokracija lahko razvija samo pod pogojem, če se bo hkrati znala boriti s silami, ki jo spodkopavajo;
- razjasniti morajo stališče do Jugoslavije in jasno povedati, za kaj prevzemajo odgovornost, obenem pa razkrinkavati glavne parole sovražnikov socializma in samoupravljanja, ki se skrivajo za nacionalizmom, treba pa je tudi formulirati kritiko negativnih vidikov v odnosih med republikami in federacijo in ob tem dati ustrezne predloge;
- komunisti morajo spregovoriti tudi o aktualnih problemih gospodarskega in drugega razvoja, vendar tako, da se republika obrne predvsem k sebi in svojim prizadevanjem;
- spregovoriti morajo o metodah dela v republiškem centru, koordinaciji, dogovarjanju, sporazumevanju;
- ZKS mora biti jasna in kritična do lastnih slabosti in napak, le tako bo lahko zahtevala enaka merila za vse po Jugoslaviji, in enako intervencijo izvršnega biroja in predsedstva ZKJ proti vsakemu pojavu te vrste (postopkom, ki razbijajo integriteto Jugoslavije – op. B. R.).

Kardeljeva razprava je, kot smo že nakazali, v bistvu zametek politične platforme, ki

se je v Sloveniji in Jugoslaviji uveljavila ob začetku sedemdesetih let in nato prevladovala vsa sedemdeseta leta. Značilno zanj je prvenstveno poudarjanje ideoloških vprašanj (borba proti sovražniku in zaradi nje zagotavljanje enotnosti, dokazovanje nujnosti in nenadomestljivosti vloge ZKJ v sistemu, kot je bil formuliran in formiran (za čemer se je, če že ne pretežno, pa zelo pogosto skrivala težnja po ohranjanju pozicij posameznih politikov in skupin) in zapostavljanje ekonomskih zakonitosti oziroma njihovo prikrojevanje »samoupravnemu dogovarjanju«, kar pa je bilo na prelomu desetletja, ko so razvite države začele prehajati v postindustrijsko družbo, usodno. Ideologizacija je tudi preprečila kritičen premislek o dejanskem položaju Slovenije v Jugoslaviji, saj je bil že vnaprej določen kot idealen. (Slovenija odvaža manj kot deset odstotkov nacionalnega dohodka, zato pa veliko dobiva kot najrazvitejša republika, zagotovljeno ima varnost in razvoj, ki je veliko hitrejši kot v večini drugih – tudi sosednjih kapitalističnih – držav, v sistemu, ki je mnogo bolj demokratičen od parlamentarne demokracije in »navadnih federacij ali konfederacij«, ima vse možnosti vplivati na skupne odločitve.) Namesto racionalnega, evolutivnega razvoja je bila ponujena (ohranjena) formula permanentne revolucije s kampanjskimi političnimi skoki in napol dorečenimi reformami, ki so spodbujale povprečje, negativno kadrovske selekcije, umetno vzdrževanje teze o enovitem delavskem razredu z avantgardo, ki kot »organizirana družbena zavest« ve več in zna bolje od drugih, in ki komunicira z javnostjo predvsem enosmerno, tako da jo prepričuje (često pa samo informira ali pa še to ne) o svojih sklepih in stališčih, ne pa da podlega mnenju ljudi, mu prilagaja svojo politiko in uresničuje zahteve javnosti.

145

Seveda se je tak koncept (zavestno in podzavestno) oblikoval dalj časa, nanj so vplivale tudi trenutne politične razmere, potrebni so bili kompromisi znotraj jugoslovanskega vodstva, koncesije na nekaterih področjih (npr. reforma federacije kot nekakšno nadomestilo za neuspešno gospodarsko reformo). Tudi ne moremo reči, da gre samo ali zgolj za »Kardeljev koncept«, ali da so bile teze za tako politiko na tem sestanku povedane prvič. Navsezadnje so jih nekateri izražali že na seji izvršnega biroja, da drugih prej niti ne omenjamo. Pomembna pa je ta razprava iz dveh razlogov:

1. ker so izrečena stališča dovolj jasna in konsistentna in že lahko govorimo o obrisih nove politike (v razmerju do triletnih iskanj novih rešitev med brionskim plenumom in cestno afero),
2. ker so slovensko politiko močno omejila v iskanju njene gospodarske, politične in druge perspektive v Jugoslaviji, a z upoštevanjem lastnih specifičnosti.

Kardeljeva razprava je, kar se tiče splošnih ocen razmer, umirjajoče vplivala na druge razpravljalce, zaostreno pa na kritiko nesoglasij v slovenskem vodstvu in ideoloških »nepravilnosti«. Krivično bi bilo, če bi to oceno posplošili na vse. Nekateri so, vsaj pri bistvu vprašanj pri svojih stališčih vztrajali, niso pa jih izrazili naravnost ali pa so krivdo za nastale razmere nekoliko porazdelili. Kučan je obžaloval, da do takega soočenja ni prišlo ob kakšnem drugem, resnejšem problemu, ki bi Slovencem omogočil bolj pozitivno soočenje z lastnim položajem v Jugoslaviji. Menil je, da bi do tega lahko prišlo »... vselej, kadar smo hoteli v Jugoslaviji prodreti s svojimi stališči, pa smo pri tem premalo računali z jugoslovansko stvarnostjo in resničnostjo«.²⁹² Kučan se je samo deloma strinjal z Bulčevim mnenjem, da so do cestne afere Slovenci v Jugoslaviji veljali za najbolj konstruktivne in načelne. To je po njegovem veljalo samo za tisti del

²⁹² Prav tam, str. 69, 70.

²⁹³ Prav tam, str. 5.

političnih delavcev, ki so sprejeli samoupravni koncept socializma in reformo. Med tistimi, ki se ukvarjajo s politiko in tega niso sprejeli, še bolj pa med srednjim kadrom in v bazi v drugih republikah odnos do Slovenije najbrž ni takšen. Gre že dalj časa za obojestransko odbijajoč odnos, na eni strani je velika averzija in nerazumevanje, tudi odpor do stališč, ki prihajajo iz Slovenije v Jugoslavijo, na drugi strani pa v Sloveniji odpor do stališč, ki prihajajo iz federacije in drugih republik ter nosijo brez posebnega premisleka attribute centralizma, unitarizma, nesamoupravnosti, neprogresa, nereformskega in še česa drugega. V takih razmerah (vzroki zanje so obojestranski), ko nad republiko stalno visi sum, da teži za separatizmom in da se izolira, je težko biti pripadnik naroda, še težje pa politični delavec. V Sloveniji je premalo truda, da bi se živeli v jugoslovansko resničnost, da bi karkoli storili za to, da bi bili v Jugoslaviji razumljeni in sprejeti. Dejstvo, da je v zvezni federaciji le nekaj nad 4 odstotke Slovencev, ne more dati dobrih rezultatov. Kučan je – ob mnenju, da so se v Sloveniji preveč enostransko opredeljevali do tega, ali naj Kavčič sprejme mandatarstvo zvezne vlade ali ne – citiral Kardelja, da je za Slovence premalo, če znajo kuhati dobro župo in golaž doma, ampak morajo tudi drugje kaj storiti zase, če ne želijo postati in ostati provinca. Treba se je usmeriti tako na neposredno sodelovanje z republikami, kot na delo v centru.

V zvezi z »nesprejemljivimi« stališči v revijah (predvsem v članki Zdenka Roterja), ki so bili na seji kritizirani, je menil, da naj bi tisti, ki se z njimi ne strinjajo, polemizirali z njim. Kučan je bil prepričan, da je dialog z Roterjem mogoče voditi znotraj idejnopolične platforme in da si Roter tak dialog želi. Ni se strinjal s tem, da bi ljudi kar enostavno odpisali.

Kučan je tudi podprl Šetinca v njegovi razpravi o mlajših kadrih. Če ocena o nesposobnosti drži, je edina alternativa da odidejo, če pa ne, so stalni očitki o tem nepotrebni. Možno pa je mlajšim očitati neizkušenost ali premalo tesno sodelovanje, kar pa se lahko odpravi. Na koncu razprave je povedal, koliko so akcije v zvezi s cestami usmerjali iz sekretariata CK ZKS. Prvi signal, da se nekaj dogaja, je dal Lojze Briški, ki je telefoniral, da se je Mirko Žlender odločil sklicati mariborsko skupščino. Kučan (ki je bil od članov sekretariata sam v hiši) je nato od vseh medobčinskih sekretarjev zahteval informacije o reakcijah na terenu in jim priporočil, naj vse akcije usmerjajo prek občinskih skupščin. Če bi do takih zahtev prišlo, pa da se je treba ostro ograditi od vsega, kar bi lahko imelo attribute nacionalizma, šovinizma in nerealnih zahtev. Tudi predsednik CK ZKS, ki je prišel z razgovora (že omenjeni razgovor 25. julija Popita, Vipotnika, Kavčiča in Kraigherja z Ribičičem v vili Tartini – op. B. R.), Kučanu ni mogel povedati, kaj je s stvarjo. Zato se je sekretariat sestel šele po seji republiškega izvršnega sveta in je bil v bistvu tudi ena izmed žrtev nevednosti in dezinformacij.

Za tedanje razmere zanimiv je bil predlog Janeza Kocijančiča, naj bi v primerih, ko se Slovenijo in slovensko vodstvo obtožuje za separatizem, uporabili pravne institucije civilizirane družbe. Tisti, ki take trditve izreka, bi jih moral tudi dokazati. Kocijančič je tudi menil, da je bila Slovenija dalj časa in je še vedno tarča egalitaristične demagogije. Po njegovem je tudi del študentov uperjen proti vsemu, kar je nad jugoslovanskim povprečjem. Opozoril je na zaprtost in elitističnost tedanjega političnega sistema, na to, da se v takih primerih, ko so razmere zaostrene, v svetu sestajajo širša politična vodstva, centralni komiteji strank. »Pri nas se pa sestajajo v takih situacijah najožja politična vodstva, ne politično odločilna, ampak politično izvršilna vodstva. To... ustvarja... situacijo, da se problemi mistificirajo, da so določene vrste informacij, stališč, razlike v mnenjih rezervirane za določen krog ljudi, da se pa drugi obnašajo bodisi kot avditorij bodisi kot trabanti...«²⁹⁴

Kocijančič je menil, da je sistem ustvaril v ZK in drugih družbenopolitičnih organiza-

cijah na eni strani skupine, ki odločajo in se obnašajo kot centri za pritisk, ter na drugi strani osnovne organizacije, ki so v bistvu debatni klubi, o stvareh pa informirani post festum. To je tudi eden od vzrokov, da podobne akcije, kakršna je bila cestna, hitro vzplamtijo. Z organizacijskimi in drugimi ukrepi bi morali stanje tako v ZK kot v SZDL spremeniti.

Zadnja seja predsedstva ZKJ se po njegovem interpretira zelo čudno, kot stališče, da je treba ostreje nastopiti do posameznih mnenj, ki so nesprejemljiva ali samo deloma sprejemljiva za ZK, ter jih onemogočiti. Prebliski takih stališč so tudi na Slovenskem. Če gre ZK v ideološko ofenzivo, mora iti hkrati s stališčem, da je za več demokracije, da priznava pravico do zgrešenega mnenja, pravico do napake, obenem pa se usposablja za dajanje odgovorov na to, kar se poraja. Edino to je perspektiva, v vsaki drugačni usmeritvi je nevarnost za dotedanje pridobitve socialistične prakse, kajti če se enemu zapre usta, se jih lahko tudi drugemu, itd. Pri sovražnih mnenjih so stvari jasne, za to so zakoni, vendar ta mnenja niso tak problem, da bi morali k njim usmeriti vso ost akcije.

147

Podobna stališča so imeli še nekateri udeleženci seje. Stane Kranjc (ki je med drugim opozoril na prepričanje v slovenski javnosti, da gre za usodne poskuse zavreti proces reforme) je bil v zvezi s kritiko Roterja proti temu, da bi njega in mnoge druge vnaprej postavili izven socialistične platforme. Popit mu je odgovoril, naj z njim kot predsednik komisije za idejna vprašanja na seji komisije razčisti sam, »ne pa da bi mi morali tukaj z vsakim razgovarjati«, ²⁹⁵ Kardelj pa je menil, da mora biti polemika javna, ker če nekdo nekaj javno govori, mu je treba javno odgovoriti.

V nadaljevanju razprave je bilo veliko govora o tem, kje naj bi bila koordinacija: pri RK SZDL, skupščini ali CK ZKS. Mnenja so bila različna, nazadnje je prevladalo stališče, da pri CK ZKS. Precej kritike je letelo na Kavčiča (v smislu tistega kar smo že povedali, dodati kaže le očitke, da je naredil precedens, ko je odklonil zvezno funkcijo, dovolil si je torej nekaj, kar si drugi ne bi mogli oziroma upali privoščiti). Vida Tomšič je kritizirala mnenje, da je nujna samo boljša organizacija za naskakovanje federacije (verjetno je mislila Kučanovo razpravo – op. B. R.), ker to pomeni priznavanje Jugoslavije kot nujnega zla, ne pa življenjskega interesa. Treba je ustvarjati skupno fronto z vsemi naprednimi silami v Jugoslaviji. Menila je, da je treba nedvoumno povedati ali so ali niso komunisti, enako kot prej slovenska buržoazija mnenja, da je Jugoslavija polkolonialna država, v kateri se da dobro zaslužiti, in ali so politikanti, ki vedo, da v sedanji mednarodni konstelaciji ni druge izbire kot Jugoslavija. Kritizirala je formulacijo (pripisala jo je Kavčiču): dajmo Jugoslaviji tistih 13 odstotkov (tudi iz tega se vidi, do kakšnih različnih številk so pri izračunavanju politiki prihajali ali vsaj z njimi operirali – op. B. R.), sicer pa naj nas pustijo pri miru. Tudi Vida Tomšič ni bila zadovoljna z načinom političnega odločanja: »Končno, mislim, da ni prav, če bomo danes tako končali, da sedaj jaz, ko nisem več znotraj tega 'kroga', pač od zunaj, kritiziram vrh – da se vas pet lahko zmenite in dosegate enotnost, kot ste tukaj trdili – da pri izvajanju ne gre. Slabost takih dogovorov med posamezniki ilustrira tudi dogovor med Kavčičem in Kirom Gligorovom.« ²⁹⁶

Proti koncu seje so se stopnjevali osebni konflikti, ne samo v odnosu do Kavčiča (v

²⁹⁴ Prav tam, str. 6 (drugi dan, dopoldne).

²⁹⁵ Prav tam, str. 6 (drugi dan, popoldne).

²⁹⁶ Prav tam, str. 15 (drugi dan, popoldne).

enem je Hafner povedal – kar je bilo političnemu vrhu sicer znano – da je precej razširjeno mnenje, da gre za konflikt med Kardeljem in Kavčičem), pač pa tudi do drugih. Isti govornik je, npr., zahteval od Franca Šetinea, naj konkretizira svojo razpravo o očitkih na račun mlajših kadrov. Omeniti je vredno Hafnerjevo mnenje (v zvezi s prizadetim Kavčičevim reagiranjem na obtožbe, zlasti Popitove, prejšnji dan) o tem, da so ljudje zmeraj postavljeni pred svojevrstne okoliščine. Pri tem je v isto vrsto prizadetosti, kot naj bi bila Kavčičeva, postavil tudi Ribičičevo ob cestni aferi in svojo ob volitvah. »Položaj je bil tak, da je bilo povsem možno, da bi v tisti čudni konstelaciji odnosov pri kandidiranju tudi propadel, da bi me volivci sami diskreditirali s svojo odločitvijo, in to tam, kjer sem se rodil in kjer sem deloval vse življenje. Zelo malo je manjkalo in jaz bi moral pri tem povleči zase težke politične in osebne posledice.«²⁹⁷ Strah pred tem, da bi se volivci lahko svobodno odločali in koga tudi »diskreditirali« je bil tedaj pri politikih močno navzoč in se je kazal tudi v kritikah javnomnensjskih anket – (op. B. R.).

Hafner je tudi menil, da je za vsak spor potrebnih več ljudi in da ima vsak v t.i. »direktoriju« zanj svoj delež odgovornosti, čeprav je Kavčičev nekoliko večji. Kavčiču sicer, je menil, ni moč pripisati organiziranega grupašenja ljudi okrog sebe, je pa nagnjen k temu, da ima okrog sebe ljudi, ki so mu vdani. Sicer pa je bilo grupašenje tudi v starem politbiroju, rado se je govorilo o Vidinih ljudeh, pa Matijinih ljudeh ipd., in obstaja še naprej. Hafner je povedal, da ga je Kavčič za podpredsednika izvršnega sveta sprejel »po neke vrste dogovoru«, ²⁹⁸ da pa sta se še kar dobro ujela, čeprav ima Kavčič distanco do drugih, ki pa ni adekvatna razliki v njegovi odgovornosti in odgovornosti drugih članov vlade.

Popit je v ponovni razpravi vztrajal pri (Titovi) zahtevi, da republiški izvršni svet svoje stališče po seji ZIS pojasni. Kavčič je priznal, da je bilo pisanje o tem, da imata slovenska odseka prioriteto, napačno, sprejel je Kardeljevo »osnovno politično oceno, horizont problemov, ki jih je dal, pristop, s katerim je stvari analiziral«²⁹⁹ Zanikal je, da bi šlo za obračunavanje z Mitjo Ribičičem (ki da mu je bil hvaležen, ker je namesto njega prevzel breme funkcije predsednika ZIS). Tudi on je krivdo za spore skušal prenesti na razne »kuhinje« in »trabante«, ki bi jih bilo treba strogo kaznovati. O Kardelju je rekel, da so njegove zasluge in mesto v zgodovini jasne, njegova vloga je neizpodbitna. Tu je treba biti zelo odločen, da se napravi red. Povedal je, da zelo ceni njegov principialen odnos, ki ga je vedno imel do raznih vprašanj in da razume njegov še posebej občutljiv odnos do Slovenije. Po njegovem je bila približno enaka ali pa še težja situacija leta 1962. Tudi on je dobil asociacijo na trboveljski štrajk. (1958 – op. B. R.). Kardelj je tedaj imel prav take nastope kot ob cestni aferi. Samo najbolj zaslepljen filister lahko Kardelja odrija od slovenskih problemov. Kavčič je večkrat čutil potrebo, da bi se s Kardeljem pogovoril, vendar ga ta na razgovor nikoli ni poklical. (Kardelj je na to odgovoril, da po kongresu in tudi pred njim ni hotel klicati nikogar, če njega niso, to pa zato, ker je za intrige vedel in ni hotel, da bi kdo njegovo klicanje tolmačil kot kakšno vsiljevanje ali nezaupanje do mladih ljudi, čeprav se tudi sam ne čuti toliko starejši – op. B. R.).

Po uvodni samokritiki je Kavčič še priznal, da je tudi on nekaj časa mislil, da je »nekaj resnice« v trditvah o izkoriščenosti Slovenije v Jugoslaviji, da pa potem, ko se je poglobil v številke niti on niti izvršni svet v svoji politiki nista izhajala iz tega, da je Slovenija materialno prizadeta. To je javno povedal z bilancami in številkami. Analize kažejo, da je Slovenija po rasti nacionalnega dohodka druga na svetu, takoj za Japonsko. Kavčič je bil tu previdnejši kot Kardelj, rekel je, da se lahko razpravlja, kakšna bi bila, npr., ta rast na Kosovu, če to ne bi imelo take natalitete, vendar da v dinamiki razvoja to vendar nekaj pomeni. Tudi on je menil, da je koordinacija v določenem telesu boljša kot večerje pod Rožnikom ali hitri pogovori neformalnih

skupin. Po njegovem je treba ohraniti borbo mnenj, kakršna je npr. med njim in Sergejem Kraigherjem (čeprav ga potem motijo govori češ, da sta se spopadla, da sta neenotna), ker je pozitivna.

Kraigher je imel paralelo Kardelj – Kavčič za smešno, saj gre za različne kvalitete osebnosti, pritrdil pa je, da je vse, kar je usmerjeno proti Kardelju, del sovražnikov – tako birokratov in dogmatov, kot starih glavnih nasprotnikov – klerikaleev. Kritiziral je tudi vprašanja za anketo javnega mnenja, ker so nekatera vprašanja letela na stvari, katerih avtor ali iniciator je bil Edvard Kardelj, ki pa jih oeenjujejo za preživele, npr. komune. Komune namreč, tako kot ideja, da mora biti delavec nosilec vseh odločitev, šele postopoma postajajo stvarnost, ne pa da so jo preživele. 149

Končna ocena vseh razprav je bila, da je enotnost v slovenskem političnem vrhu dosežena. Sprejet je bil sklep, da o seji Franee Popit obvesti izvršni biro, da se ta njegov govor na seji IB kot informacija pošlje v občine, z obljubo, da bo sledila obširnejša, da bo IS pripravil javno izjavo o svojem stališču do seje ZIS 13. avgusta, da bo govor o tem na seji CK ZKS in redni seji skupščine, ki pa mora biti za sejo CK.

Discipliniranje, ki ga je zahteval izvršni biro, je torej v slovenskem vrhu uspelo. Razlike v pogledih sicer niso bile odpravljene, vendar jih je del slovenskih (zlasti mlajših) politikov izražal mnogo bolj previdno, zavito v dolge govore, iz katerih je bilo misli moč prebrati le med vrsticami, del se je sprejeti liniji v celoti podredil; med Stanetom Kavčičem in njegovimi pristaši ter »novo« politiko se je jez v naslednjih letih povečeval do končnega obračuna leta 1972. Te razlike, ki so bile do tedaj pomembne tudi zaradi prestiža, so postajale tudi vsebinske. Glede Kavčiča lahko rečemo, da je razširjena seja sekretariata omejila njegov vpliv, ni pa ga (še) politično omrtvila.

V občinah tako hitre spremembe kot med nekaj vodilnimi komunisti ni bilo moč izpeljati, čeprav je tudi tu proces »normalizacije« po razširjeni seji sekretariata zelo napredoval. Seji sekretariata so sledile razširjene seje medobčinskih svetov ZKS, ki so se jih udeležili tudi člani sekretariata in predsednik CK ZKS. Informacije s teh posvetov kažejo (pri tem je treba upoštevati, kdo od funkcionarjev je bil na seji navzoč, kdo je pisal poročilo, ali je bil sestanek pred ponovno sejo izvršnega biroja ali po njej), da je prepričanje o tem, da so Slovenci potegnili krajši konec, »in da smo zmeraj tepeni, ker nismo dovolj odločni«, ²⁹⁷ ostalo. Nespremenjen je bil del kritik na račun informiranja, neenotnosti v republiškem vodstvu, reakcije v izvršnem biroju.

Kljub temu so, kot je poročal Andrej Marinc s sestanka v Kranju (podobni pa so bili zaključki tudi na drugih sejah), podprli »osnovna stališča razširjene seje sekretariata glede obsodbe metod političnega pritiska, delovanja antisocialističnih sil, klerikalizma in politične emigracije«. ²⁹⁸ Ponekod so oeenjevali, da je bila kritika izvršnega biroja

²⁹⁷ Prav tam, razprava, str. 2 (drugi dan, popoldne).

²⁹⁸ Prav tam, str. 10. Mesto v vladi je Hafnerju (razgovor s piscem, 15. januarja 1991) ponudil Kavčič sam, čeprav je vedel, da je imel Hafner (poleg Vipotnika) edini resne pomisleke do njegove kandidature, medtem ko sta jo Popit in Kraigher takrat podpirala. Kavčič je namreč ocenjeval, da bo Hafner (kot mu je dejal) dobro dopolnilo vlade (in njega) ker ima odnos do delavstva in socialne politike.

²⁹⁹ Prav tam, razprava, str. 2/28 (drugi dan, popoldne).

³⁰⁰ Razprave o aktualnih družbenopolitičnih problemih v Sloveniji. Informacije z razširjenih sej medobčinskih svetov ZKS, str. 1, ARS, fond CK ZKS.

³⁰¹ Prav tam, str. 2.

v Sloveniji dostojanstveno sprejeta, in se spraševali, ali bodo tudi drugje priznali svoj delež pri ustvarjanju političnih pritiskov. Kritizirana je bila Visoka šola za politične vede in sicer zaradi enostranosti pri ocenjevanju političnega in ekonomskega sistema. Ponekod so se kar odkrito pokesali zaradi ravnanja ob cestni aferi, tako so, npr., v Murski Soboti povedali, da se je politični aktiv sestal predvsem zaradi solidarizacije z Mariborom, ker jim je bilo prikazano, da je ZIS spremenil prejšnje odločitve. V isti občini so tudi kritizirali tisti del izjave sekretariata CK ZKS, ki je podprl zahteve republiškega izvršnega sveta. Razprave so odprle vprašanje odnosov med republiškim centrom in občinami (kar sicer ni bila nova tema), kjer naj bi tudi vladali pritiski v eni in drugi smeri. Mnogo je bilo, kot je pri takih sestankih navada, ponavljanj stališč s seje sekretariata. Veliko je bilo poenostavljanj in posploševanj (ta trend se je v naslednjih mesecih še stopnjeval). Ocen izvršnega biroja (še) niso mogli preboleti skoraj nikjer, v Novem mestu so npr. spraševali, ali seja izvršnega biroja pomeni več kot kongres. V Postojni so zahtevali informacijo o tem, do katere faze je narejen dolgoročni program o razvoju Slovenije, in izrazili bojazen, da je delo zastalo. Občutek, da je namen sestankov s politično akcijo spremeniti javno mnenje, se vidi tudi iz poročila Danice Jurkovič z razprave v Ljubljani, ki govori o položaju Slovenije v Jugoslaviji: »Stvarna slika položaja Slovenije v SFRJ: Odklanjajo besedno akcijo, ki naj bi zavrnila vtis o 'izkoriščanju', ker se je nekaj let govorilo ravno obratno in ljudje ne bi prenesli takih 'naročenih' obratov.«³⁰²

V Informaciji o politični aktivnosti v Sloveniji po 16. seji izvršnega biroja, ki je bila narejena po medobčinskih sejah, 28. avgusta 1969, pa je politična ocena že poenotena. Od kritičnega povzetka razprav, ki ga je pred razširjeno sejo pripravil sekretariat CK ZKS, je ostala blede senca, ponovitev nekaterih blagih kritik, npr. tiste o togi formulaciji v sporočilu s 16. seje izvršnega biroja. Sicer pa so – po tej informaciji – razprave v Sloveniji pokazale izredno veliko stopnjo enotnosti, zavzetosti in konstruktivnosti komunistov, ki so se z vso odgovornostjo lotili nalog, ki jih narekuje nastali politični položaj v Sloveniji. »Slovenski komunisti pozitivno ocenjujejo sejo izvršnega biroja predsedstva ZKJ. Sklepi in stališča izvršnega biroja so osvojeni kot jasna idejnopolična usmeritev in kot osnova idejnopolične aktivnosti komunistov za dosledno uresničevanje reforme in sklepov IX. kongresa ZKJ... Odločna stališča in intence izvršnega biroja zahtevajo zaradi svoje načelnosti in daljnosežnosti polno podporo vseh zveznih, republiških in občinskih političnih ter oblastnih institucij v miselnosti in v njihovi praktični akciji ter vsestransko angažiranje komunistov za njihovo uresničitev... Ena temeljnih nalog slovenskih komunistov je zato odločen spopad in zoperstavljanje nedemokratskim pritiskom, ne glede na to, kje in kdo skuša z njimi izsiliti rešitve in ne glede na to, v kakšnih oblikah se pojavljajo... Akcija, ki jo je v Sloveniji sprožil neargumentiran in premalo obrazložen sklep Zveznega izvršnega sveta, stopnjevalo pa nepravčasno in netočno informiranje javnosti, za kar nosijo odgovornost tudi republiški organi, je objektivno pomenila politični pritisk in je ponekod šla čez okvire sprejemljivih metod politične akcije v pogojih samoupravne demokracije. V političnih in mednacionalnih odnosih je to povzročilo težke in daljnosežne posledice, ki bodo v prihodnje zahtevale veliko angažiranje slovenskih komunistov.«³⁰³

V informaciji je poudarjeno tudi, da med posameznimi centri odločanja in posameznimi komunisti na vodilnih mestih ni razlik v pogledih na temeljna vprašanja nadaljnega razvoja in metode uresničevanja zgodovinskih interesov delavskega razreda.

Devetindvajsetega avgusta 1969 je sekretariat razpravljal o tem, kako naj France Popit poroča na seji izvršnega biroja naslednji dan. Dogovorili so se, naj bi to opravil ustno. Seja pa je bila važnejša zaradi operativnih sklepov, ki so jih na Popitov predlog sprejeli. Med drugim naj bi povečali število profesionalnih poslancev v zvezni skupščini in

kadrov v zvezni administraciji, opravili razgovor z organi državne varnosti ter jih kadrovsko in materialno okrepili, pripravili razgovor z novinarji in časopisne institucije ter RTV kadrovsko okrepili s političnimi kadri, uredili status VŠSPN in odnos od nje ter predvideli koordinacijo, o kateri je bil govor na razširjeni seji sekretariata.

Izvršni biro P ZKJ je na 17. seji, 30. avgusta 1969, sprejel informacijo Franceta Popita o aktivnostih v Sloveniji po šestnajsti seji IB. Popit je govoril optimistično, po njegovem so razmere v Sloveniji umirjene, ugodno je bila ocenjena 16. seja izvršnega biroja, k čemur je pripomogel fair odnos vodstev in tiska v drugih republikah. Popit sicer ni bil tako zelo optimističen kot prej citirana informacija (priznal je, da slovenski komunisti preživljajo krizo zavesti), vendar je v bistvu povedal isto: da je bil slovenski pritisk neupravičen, sklepi 16. seje IB pravilni, da je ogromni večini Slovencev jasno, da perspektive izven Jugoslavije ni (kar da priznava celo politična emigracija – Žebot), da je bila Kardeljeva ocena na razširjeni seji sekretariata sprejeta kot platforma, ter še nekatere ugotovitve o liderstvu, koordinaciji ipd. Zanimiva pa je njegova ocena, da se je sekretariat na razširjeni seji uprl pritiskom, da bi vzeli ZK pravico do zavzemanja stališč do vseh bistvenih političnih vprašanj in zreducirali njeno vlogo na »dajanje osnovne linije«, ki jo lahko v vsakdanji praksi vsakdo interpretira tako, kot mu je všeč.

151

Popita je v razpravi podprl tudi Kardelj, ki je ponovil in razširil svoje prejšnje razprave o pritiskih ter pri tem deloma polemiziral s Savko Dabčević o tem, kdaj in kateri pritiski so upravičeni. Kardelj je (v nasprotju s Popitom) povedal tudi, kot je rekel, »dejstvo«, da največji del Slovenije in slovenskih komunistov misli, da je Slovenija izkoriščana, da propada ipd. Ta teza je v zvezi s cestno kampanijo najbolj prodrla, širi pa jo sovražno politično podzemlje, hkrati pa tudi neefikasnost v centru.³⁰⁴

S sprejetjem Popitove informacije je bila razprava o cestni aferi v zveznih forumih zaključena, predmet razprave je bila le še v pogovoru Tita s slovenskim vodstvom nekaj dni pozneje, to pa zato, ker Ribičič ni bil zadovoljen z vsebino izjave slovenskega izvršnega sveta, ki jo je ta sprejel na seji 4. septembra.

Sporočilo za javnost s seje IS SRS, ki ga je pripravila skupina članov republiškega izvršnega sveta pod vodstvom Vinka Hafnerja,³⁰⁵ obnavlja razvoj dogodkov v zvezi z odločitvijo ZIS, poudarja pomanjkljivo informiranje javnosti, cestno afero pa povezuje z nerešenimi gospodarskimi vprašanji. Obvestilo poudarja, da iz stališča zveznega izvršnega sveta na seji 13. avgusta izhajajo nekatere nove pomembne okoliščine (zagotovilo ZIS, da si bo do konca leta 1970 prizadeval dobiti naslednje posojilo). Če bi bile te stvari jasne že prej, do zapletov ne bi prišlo. Iz sporočila se v glavnem razbere, da je bil glavni krivec za razvoj dogodkov ZIS in sicer zaradi pomanjkljivega informiranja in odločanja brez poprejšnjega posvetovanja z republikami, obenem pa slovenski izvršni svet tudi priznava, da metode pritiskov niso upravičene. V nadaljevanju sporočila je prikazana finančna konstrukcija za gradnjo slovenskih cest ter

³⁰² Informacija s posveta na medobčinskem svetu ZK Ljubljana, aktiv Ljubljana-okolica, prav tam, str. 2, ARS, fond CK ZKS, IV, F 26, M 31, Seje predsedstva CK ZKS, 195.

³⁰³ Informacija o politični aktivnosti v Sloveniji po 16. seji izvršnega biroja P ZKJ, str. 2, 3, 7, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 11.

³⁰⁴ Informacija s 17. razširjene seje IB P ZKJ, 30. september 1969, in razpravi Franceta Popita in Edvarda Kardelja, ARS, fond CK ZKS, AE9, Z 500.

³⁰⁵ Zapisnik 8. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 4. september 1969, Arhiv vlade RS, objavljeno tudi v Delu, 6. september 1969.

predvideni načrt zbiranja sredstev in dinamika izgradnje.

152 Osmega septembra 1969 se je v Sloveniji mudil Tito in se na Brdu pogovarjal s predstavniki SR Slovenije (Edvardom Kardeljem, Stanetom Dolancem, Francetom Popitom, Andrejem Marincem, Sergejem Kraigherjem, Stanetom Kavčičem, Janezom Vipotnikom, Tonetom Kropuškom in Mitjo Gorjupom). Pogovor je tekel predvsem o gospodarskih problemih (investicijah, nelikvidnosti, posameznih gospodarskih panogah, npr. petrokemiji, železarstvu ipd., cenah električne energije, fondu za nerazvite, zunanjetrgovinskih podjetjih in bankah, bilanci federacije, stopnji rasti družbenega proizvoda, zavarovalnicah, deviznem sistemu, devalvaciji dinarja – ki ji je Tito nasprotoval, čemur so drugi pritrdjevali, problemih živinoreje).³⁰⁶ Tito je zaradi težavnih razmer nameraval imeti podobne pogovore s srbskim in hrvaškim vodstvom. Sestanek zelo ilustrativno kaže tedanjo gospodarsko zmedo, neke vrste vmesno fazo med državnim, samoupravnim in, kot so mu rekli »managersko-kapitalističnim«³⁰⁶ gospodarjenjem (tega so predstavljale nekatera zunanjetrgovinska in prometna podjetja (npr. Genex), ki po tedanjih mnenjih niso bila ne pod samoupravno ne pod državno kontrolo, nekatera pa so celo zrasla iz podružnic, ki so jih za svoje potrebe osnovali organi državne varnosti – op. B. R.). Kaže pa tudi, kako so se politiki neposredno vmešavali v gospodarske odločitve ali vsaj nanje močno vplivali. Ta vprašanja sodijo v širši kontekst obravnave tedanjih razmer, mi se bomo omejili na tisti del pogovora, ki je zadeval cestno afero. Še prej pa velja omeniti, da so se vsi strinjali z reformo federacije, ki bi morala nehati biti nosilec investicij, njena vloga pa naj bi se omejila na znane štiri točke: enoten družbenopolitični in ekonomski sistem, narodno obrambo, zunanje zadeve in pomoč nerazvitim (kjer pa so bili tudi vsi za to, da se fond za nerazvite spremeni v neke vrste poslovni fond).

V zvezi s cestno afero je predsednik Tito povedal, da se ZIS ne strinja s sporočilom slovenskega izvršnega sveta, da pa on nikakor noče, da pride do ponovne polemike. Rekel je, da se je prav tako kot na slovensko jezil tudi na nekatere reakcije v drugih republikah. Jože Smole je naštel očitke Mitje Ribičiča na račun izjave slovenskega izvršnega sveta. Njihovo bistvo je bilo v tem, da so v sporočilu uporabljene polresnice in ustvarjen vtis, da je ZIS sklep v zvezi s kreditiranjem cest spremenil, kar se lahko razlaga tako, kot da se da s pritiski doseči določene rezultate. Stane Dolane je menil, da je bistvo sporočila v slabem informiranju, pozitivna pa je tudi samokritika slovenskega izvršnega sveta, čeprav bi se lahko razpravljalo o tem, ali zadošča. Tone Kropušek je povedal, da je bila izjava v Sloveniji dobro sprejeta, Kardelj pa je pripomnil, da ZIS znova odpira razpravo o problemih dnevnih redov in tehničnih postopkih in da bi razprave morali končati. Javnost pa nista informirala dobro ne IS SRS in ne ZIS. Razpravo o tem je zaključil Tito in sicer z ugotovitvijo, da se pri teh najnovejših nesporazumih nima smisla zaustavljati in da bo on sporočil Mitji Ribičiču, naj se s temi vprašanji ne gre ponovno v javne polemike.

Cesto afero zapirata dva politična dogodka: osma seja CK ZKS oktobra 1969 in prva konferenca ZKS spomladi 1970. Proces politične utrditve smeri, ki jo je nakazal Edvard Kardelj na razširjeni seji sekretariata je na seji CK ZKS dobil potrditev, v nekoliko bolj posplošeni obliki in praktično brez ugovorov pa se je uveljavila tudi na konferenci ZKS, ki pa sicer s samo cestno afero – razen nekaj že znanih formulacij v referatih – nima neposredne zveze in je zato ne bomo posebej obravnavali. Na splošno pa razprave že kažejo odmik od reformskih usmeritev.

Odlaganje seje CK ZKS in izraba časa za politično agitacijo na terenu, sta imela določene posledice. Čeprav so tudi tik pred sejo ostala mnenja marsikje diametralno nasprotna, pa je z že opisanim načinom posploševanja in izpeljevanja političnih sklepov, vodstvu uspelo pripraviti teren za izvedbo seje brez bojazni pred neljubimi

predlogi so v naslednjih mesecih potihem utionili v pozabo, kar velja praktično za vse sklepe v zvezi z gospodarsko reformo. V nasprotju s tem pa se je krepila in kmalu začela prevladovati ekskluzivistična, ideološka, odbranaška in kontrolna vloga ZK namesto teoretično predvidene ustvarjalne, usmerjevalne in integracijske. Taka vloga, ki je nosila predznak »progresivnosti«, je temeljila na opredelitvi delavskega razreda kot enovitega in že po definiciji najnaprednejšega dela naroda. Še zlasti naj bi to veljalo za njegov najmanj izobražen del (nekvalificirane delavce). »Eden od pomembnejših kriterijev za progresivnost in avantgardizem komunistov je ta, da se istovetijo tudi s tistimi plastmi delovnega ljudstva, ki so najdlje od osvoboditve in najmanj udeleženi pri družbenem napredku... Razredni odnos mora biti bistven pogoj za sprejemanje v Zvezo komunistov,«³⁰⁹ je na seji rekel France Popit. Koga so si pri shematičnem prenašanju kategorij predvojnega razrednega boja v slovenske razmere konec šestdesetih let pod temi plastmi delovnega ljudstva predstavljali, je razložil Vinko Hafner: »Ponavljam, da ni bistvena teoretična utemeljitev delavskega razreda in njegova natančna razmejitev do drugih razredov ali slojev, ki je res težavna. Bistvena je opredelitev značaja in obnašanja tiste osnovne množice delavcev, za katero pa ni nobenega dvoma, da predstavlja delavski razred. To so tisti, ki jih navadno označujemo s pojmi nekvalificiran, kvalificiran in visoko kvalificiran delavec... Če trdim, da je ta povprečni delavec še močno mezdno razpoložen in da malo participira pri stvarni družbeni veljavi in delitvi proizvoda, pa zato nikakor ne mislim, da v svojem bistvu ni objektivno napreden. Ne razumsko, ampak objektivno je celo najnaprednejši sloj, kakorkoli se to sliši paradoks. Zakaj je najnaprednejši, da ne bom ponavljal vse filozofije delavskih gibanj. Prvič zato, ker je najštevilnejši delovni sloj in zato brez njegove osvoboditve ni osvoboditve celotne družbe od vsakega izkoriščanja. Drugič, ker ustvarja vrednost v najbolj podružbljenih oblikah dela in ker se njegovo delo najbolj pravično vrednoti z množico zelo eksaktnih meril, medtem ko velja to za druge v manjši meri. Tretjič, ker ga njegov težavni socialni položaj sam po sebi nenehno sili k napredku, ker ne more biti nikdar zadovoljen z obstoječim stanjem in mora zato potiskati celo družbo naprej. In končno, ker ta delavec – na splošno vzeto – tudi nima nobene druge izbire kot ostati delavec in kot delavec potiskati družbo naprej. Iz tega izhaja stališče, da zveza komunistov mora združevati najnaprednejše ljudi in najnaprednejše težnje iz vseh delovnih slojev. Vendar mora biti prvenstveno politično gibanje delavskega razreda, torej tudi njegovih najzaostalejših slojev.«³¹⁰

Hafner je tako izčrpno pojasnil vlogo in pomen nekvalificiranih delavcev zato, ker je Milan Kučan na citirano Popitovo definicijo reagiral s pripombo, da bi taka formulacija negirala dotedanje delo ZK, na podlagi katerega se je velik del delavskega razreda začel približevati cilju, ko se bo lahko začel v procesu osvobajanja dela ukinjati kot razred, da pa gre za to, da ZK v svojem delovanju najde prostor tudi za probleme tega nekvalificiranega dela delavskega razreda. Kučan pa ni bil edini, ki se ni strinjal s tako postavljenimi družbenimi odnosi. Dr. Boris Majer je opozoril na neupoštevanje razlik znotraj delavskega razreda, ki vodijo ali do negiranja njegovega obstoja ali do abstraktnih deklaracij o njegovi vodilni družbeni vlogi nasploh, Stane Kranjc pa na razpotje, pred katerim je stal tedaj sodobni svet: »Zgodovinsko vzeto, smo na določenem razpotju civilizacije, ali drugače rečeno, na pragu neke nove epohe, ki je pogojena s prodorom znanstveno tehnološke revolucije in z vsemi ekonomskimi in socialnimi posledicami in alternativami, ki jih nosi s seboj. Zato je izredno pomembno spoznati ta dvojni smisel zakonitega gibanja v prihodnost. Ne spoznavati pomena prodorov, ki smo jim priča, pomeni predajati se stagnaciji, tako ekonomski, tehnološki kot tudi družbeni.«³¹¹

Seveda taka gledanja niso pritrjevale tezam o tem, da razredni boj in s tem posebna vloga delavskega razreda še nista končana, ki jo je že prej zastopal tudi Stane Dolanc: »Že dolgo so pri nas prisotne trditve, tudi med komunisti – da delavski razred ne

obstoja več. S tem pa seveda, da je tudi razredni boj končan. Nobeden ne trdi, da delavski razred ni doživel kvalitetnih sprememb, vendar še vedno nosi vse karakteristike razreda, razreda, ki je glede na svoj položaj v današnji družbi pa tudi v naši samoupravi najbolj revolucionaren in iz njega izhajajo vse najbolj progresivne in revolucionarne težnje, na temelju katerih črpa svoja programska izhodišča Zveza komunistov... Razredni boj je dobil nove oblike, pa tudi nove sovražnike.«³¹²

Odnos do protisocialističnih sil je bil druga točka polarizacije. Isti govornik se je do tega problema opredelil zelo radikalno: »S tem v zvezi bi rad omenil, da sem pred nekaj dnevi prebral članek iz slovenske revije 'Dialogi', v katerem neki avtor razpravlja o beograjskem ultra-levem radikalizmu, nasproti njemu pa postavlja koncept nekega slovenskega funkcionalizma. Ne želim danes polemizirati z njim, vendar lahko konstatiram, da je članek prežet z mislijo, da v Sloveniji razredni boj ni mogoč niti potreben, avtor pa to obrazlaga s tem, da se Slovenija vključuje v Evropo in da v današnjih pogojih sodobne znanstveno tehnične revolucije o razrednem boju pač ni mogoče govoriti. To navajam kot primer, ker bi rad dopolnil tovariša Staneta Kavčiča, da v nekaterih stvareh, tam, kjer gre za osnovne principe naše komunistične ideologije, mislim, da ne moremo diskutirati, kot pravi Kavčič – avtor z avtorjem, človek s človekom, časopis s časopisom, temveč moramo biti v takih primerih kot komunisti, kot Zveza komunistov, enotni in nastopati enotno. V takih primerih naj naša Zveza komunistov kot politična organizacija enotno nastopi zoper tistega ali tiste, ki napadajo osnovne principe njene ideologije in programa.«³¹³

Podobnega mnenja je bil tudi kasnejši avtor, pravzaprav ponavljalec spremenjenega gesla (»s knjigo nad knjigo«), Mitja Ribičič: »Zato ne govorimo samo o vodilni vlogi delavskega razreda, pač pa tudi o vodilni vlogi Zveze komunistov v boju za konkretno, praktično transformacijo delavskega razreda v socialistični samoupravni družbi. Pri tem vprašanju moramo biti enotni... To so sprejeta kongresna stališča Zveze komunistov. Če se kdo hoče z drugih pozicij tolči za socialistično demokracijo, naj izstopi iz vlaka družbenega napredka. Če je pošten, je zanj dovolj prostora v Socialistični zvezi, v neposrednih upravnih organih in samoupravnih organizmih, v Zvezi komunistov pa potrebujemo enotno kadrovske zavest in enotno idejno akcijo v temeljni smeri Zveze komunistov. Meč je en sam in kdorkoli bi hotel graditi in politično delovati z drugim orožjem, mimo partije, ali pa bi hotel postati center političnega odločanja zunaj nje, ali pa si priboriti monopol znotraj nje, bi moral nujno priti v konflikt z delavskim razredom, v spor s temeljnim ljudskim interesom in s tem tudi v spor s slovenskim narodom. Pri nas ne obstoji dilema, o kateri je govoril Vinko Hafner, da bi namreč nastala nova organizacija, če Zveza komunistov ne bi ustrezala zahtevam delavskega razreda, kajti Zveza komunistov je zasidrana v narodu, povezana z delovnimi ljudmi in njihovimi interesi. Vsi dogodki v zadnjem času dokazujejo, da naša revolucija živi in predstavlja revolucionarno stvarnost za nadaljnjo politično aktivnost Zveze komunistov.«³¹⁴

Ker sta s citiranim problemom povezani tudi vprašanji demokracije in pluralizma,

³⁰⁹ Referat predsednika CK ZKS, Komunist, št. 41, 10. oktober 1969, str. 6.

³¹⁰ Osmo seja CK ZKS, Komunist, št. 43, 24. oktober 1969 (posebna priloga), str. 30.

³¹¹ Prav tam, str. 47.

³¹² Prav tam, str. 21.

³¹³ Prav tam.

³¹⁴ Prav tam, str. 35.

povejmo še, da je Ribičič menil, »da smo mi družba z najbolj razvito demokracijo. Tudi v formalnem pogledu, v pogledu položaja človeka in njegovih osebnih pravic smo pred buržoazno demokracijo. Naša demokratična družba temelji na plebejskih silah, na ljudstvu, na položaju delovnega človeka in položaju delavskega razreda kot nosilca napredka. Prav to, da smo komunisti na oblasti in da tega ne skrivamo, da nas ni sram lastne revolucije in ljudske oblasti, prav to daje naši demokraciji njeno pravo vsebino in daje Jugoslaviji kot socialistični družbi ogromen ugled v sodobnem svetu, rehabilitira komunizem tudi kot mednarodno delavsko gibanje«. (Podčrtal B. R.)³¹⁵

156 Na neskladje med teorijo (ki so jo javno vsi sprejemali in se nanjo sklicevali) in prakso pri gledanju na omenjena vprašanja je pokazala Mojca Drčar-Murko. S citiranjem njene in Kučanove razprave bomo dokazovanje o polarizaciji sil znotraj ZKS ob cestni aferi končali.

»V referatu in osnutku sklepov je posvečeno mnogo prostora orisu sodobne vloge Zveze komunistov, ki naj pomeni središče vseh najbolj naprednih družbenih sil in katere vodilna vloga naj se kaže in uresničuje z bojem argumentov, ne pa s stopnjevanjem fizične moči. Odrekla se je tudi nekdanjemu monopolu v korist ustvarjalnosti drugih družbenih sil; nastopa torej kot idejna politična sila, ne pa kot oblastna in kot zaključena celota. To razmišljanje je v teoriji predvsem prodrlo, kar je v pogojih samoupravljanja, ki zahteva ustvarjalnost delovnih ljudi, tudi edino mogoče. V praksi se ta interpretacija včasih razlikuje od idealne podobe. Rekli smo, da je cestna afeta samo sprožila nakopičene in z njimi povezane ekonomske probleme – ali pa narobe. Razpravljanje o tem in tudi izgrajevanje konkretnih stališč se je preselilo skoraj izključno v Zvezo komunistov. Premik iz sfere odprtega, morda tudi zmedenega in ponekod neobjektivnega, a vendar odprtega prostora v zaprtejšo krogo, je bil tako očiten, da ga ni bilo mogoče prezreti... Toda od brionskega plenuma naprej od prejšnjega obilja informacij, tudi kontradiktornih, ni ostalo niti toliko, da bi pokrila radovednost, kaj šele da bi bila popolno obveščena o tem, kaj se dogaja, če ne štejem nekaterih poznejših že izdelanih stališč, o katerih pa v tistem trenutku ne bi bilo mogoče več razpravljati. Ker smo ugotovili, da pri cesti ni šlo samo za cesto, ampak za probleme precej bolj dolgoročnega pomena, ki navsezadnje posegajo tudi v temelje naše federativne skupnosti, postavljam kot komunistka, ki sem dobesedno razumela teorijo o vodilni vlogi komunistov z bojem argumentiranih stališč proti nasprotnim mnenjem, dve veliki in morda tudi neprijetni vprašanji: kaj je z novo pojmovano vodilno vlogo Zveze komunistov v situacijah, ki so splošnega družbenega pomena in ki po svoji naravi zahtevajo javno in odprto razpravo? In še: kaj je z razglašeni načeli obveščanja v obeh smereh, od zgoraj navzdol in od spodaj navzdol?... Strinjam se, da so lahko sestanki Zveze komunistov zaprti in so dokumenti na voljo samo članom. Toda ne o zadevah, ki presegajo vlogo tistega položaja Zveze komunistov, ki smo ga definirali kot nasprotje prevzema popolne oblasti... Stojim na preprostem in razumljivem stališču: Če so argumenti dobri in lahko vzdržijo preizkušnjo, potem se ni kaj bati, da bodo vmes skočili nasprotniki. Če pa so argumenti slabi, potem je seveda najlažje gradivo zapreti. Toda to ni edina razlaga. Lahko bi se npr. zamislili nad argumentom, zaradi katerega se bojimo, da bi ga javnost ali delovni ljudje ali množice ne sprejeli in razumeli.

V tej zvezi najdem tudi v točki tri predlaganih sklepov nekaj konkretnih potrdil. Ko je govor o idejnih protisocialističnih silah, le te niso definirane. Želim opozoriti, da bi bilo vendarle treba te sile vsaj malo razdeliti. Proti ostankom belogardizma in sovražnim agenturam naj se bore za to usposobljene institucije. Da pa v podtekstu tega stavka niso bile mišljene samo te idejne protisocialistične sile, sklepam iz nadaljevanja, kjer je bilo omenjeno priznanje, da te sile rastejo iz objektivnih družbenih nasprotij, s čimer se strinjam. Bojim se, da smo s preveč posplošenim izrazom

o protisocialističnih silah zamenjali posledico z vzrokom. Predimenzioniranje nasprotnih sil, za katere smo ugotovili, da se redijo na pomanjkljivostih, je tratenje moči in volje, vendar to ni takšen začaran krog, kot je videti na prvi pogled. Lažje je preganjati nasprotnika, kot tako delati, da nasprotnik nima kaj početi v določenem družbenem okolju. Hotela sem opozoriti še na eno nevarnost, ki izhaja iz preobsežnega pojma idejnega sovražnika. V napetih in kritičnih trenutkih se kot taki lahko ožigosajo tudi mnogi dobronamerni, kritični ljudje, zlasti intelektualci, ki jim je razmišljanje poklic in s tem prirojena tudi kritičnost do vsake poteze. Pri izrazu kritičnost mislim na razmišljajoče sprejemanje odločitev, kot nasprotje brezpogojnemu sledenju temu.³¹⁶

157

Kaj so o teh zelo relativnih vprašanjih menili tisti, ki so nekoliko manj dobesedno jemali teorijo o zgolj idejni vodilni vlogi komunistov, smo že ilustrirali. Bojazen Mojce Drčar-Murko o ožigosanju drugače mislečih je bila upravičena, kar dokazujejo primeri v šolstvu, gospodarstvu, novinarstvu, politiki, ki jih bomo še obravnavali... Zavzemanje za pozitivne alternative in mišljenjski pluralizem niso padli na rodovitna tla, čeprav so bili zanje tudi nekateri drugi, npr. Milan Kučan, ki je v razpravi pokazal tudi na nekatere druge točke heterogenih gledanj: »Poznamo enotnost različnosti in različnost, ki je brez enotnosti. Za tako različnost, ki vodi k enotnosti, ki ji je temelj marksistična teoretična misel, osnovne vrednote našega družbenega sistema, zajete v programu Zveze komunistov in v kongresne dokumente, gre, ko govorimo o idejnem pluralizmu. To je miselni pluralizem, ki nas na čvrstih, jasnih osnovah ideološkega koncepta lahko pelje ustvarjalno naprej. To je po mojem tudi pot idejnega boja, kot smo ga na IX. kongresu ZKJ opredelili kot nujno pot uresničevanja preosnove Zveze komunistov Jugoslavije.

Analiza sedanjega dogajanja kaže, da v Zvezi komunistov ne gre zgolj za tako heterogenost in pluralizem. Gre tudi za razlike v pogledih na nekatera temeljna vprašanja, ki ustvarjajo vtis, da imamo znotraj Zveze komunistov koeksistenco več ideologij... Kje konkretno se kaže ta heterogenost? Sam jo vidim med drugim v naslednjih vprašanjih: v razumevanju bistva protislovnosti temeljnega družbenega proizvodnega odnosa, v pojmovanju bistva družbene lastnine, v vprašanjih delitve po delu, socialistične blagovne proizvodnje, vsebini in funkciji plana in še v nekaterih drugih. To so, po mojem, tudi bistvena fundamentalna vprašanja, ki jih nismo domislili, s katerimi se moramo, z namenom, da najdemo rešitve, spopadati in jih razčističevati. Osvojili smo jih v načelni opredelitvi, kot temeljne elemente naše tako imenovane jugoslovanske poti v socializem... Nismo pa jih še konsekvентno in domišljeno razvili in dogradili.«³¹⁷

Uveljavljanje teze, da je za cestno afero odgovoren tisti, ki je o njej poročal, in ne tisti, ki jo je povzročil

Sredstva javnega obveščanja³¹⁸ v Sloveniji so bistveno prispevala k temu, da je cestna afera dobila razsežnosti javnega (vseslovenskega in jugoslovanskega) problema. Zato so bila deležna ostre kritike v jugoslovanskem in slovenskem političnem vrhu, najprej in najbolj na 16. seji izvršnega biroja predsedstva CK ZKJ 7. avgusta 1969 na Brionih

³¹⁵ Prav tam, str. 34.

³¹⁶ Prav tam, str. 11, 12, razprava Mojce Drčar-Murko.

³¹⁷ Prav tam, str. 14, razprava Milana Kučana.

³¹⁸ Vlogo sredstev javnega obveščanja v cestni aferi oz. v obdobju »liberalizma« podrobno obravnavamo iz naslednjih razlogov:

in v razgovoru Tita z Edvardom Kardeljem, Francetom Popitom, Mitjo Ribičičem, Stanetom Kavčičem in Stanetom Dolaneem 8. avgusta 1969 na Brionih, potem pa (posledično) seveda tudi na sestankih političnega vodstva v Sloveniji. Mnenje predsednika Tita in izvršnega biroja je bilo, da je bilo pisanje tiska v zvezi s cestno afero (tako kot reakcija v slovenskih občinskih skupščinah in družbenih ter političnih organizacijah, tovarnah, institucijah itd.) naročeno. Očitek je letel na celotno slovensko vodstvo, predvsem pa na Staneta Kavčiča in slovenski izvršni svet.

158

Od objave prve – površne in nekomentirane – Tanjugove novice 22. julija 1969 z naslovom Predlog ZIS mednarodni banki pa do 6. avgusta 1969 (7. avgusta 1969 je bila, kot smo rekli, seja izvršnega biroja, ki pomeni prelom v cestni aferi, 8. avgusta 1969 je imel France Popit razgovor s predstavniki tiska in od takrat dalje o neodvisnosti poročanja in komentiranja ne moremo več govoriti) je bilo samo v Delu objavljenih blizu petdeset različnih prispevkov v zvezi z odločitvijo ZIS (novic, komentarjev, intervjujev, pisem bralcev, poročil o reagiranju v posameznih občinah in slovenski javnosti nasploh, karikatur, izjav posameznih funkcionarjev, mnenj organizacij in institucij, reakcij na pisanje časopisov in drugih republik, različnih podatkov o preobremenjenosti slovenskih cest, mejnih prehodov ter prometnih žrtvah, prevodov komentarjev iz jugoslovanskih časopisov).

Podobno so reagirali drugi slovenski časopisi. Ljubljanski dnevnik je v tem času objavil nad trideset prispevkov, med njimi pa precej bodie in ironičnih zapisov, mariborski Večer nad štirideset, vročo temo pa niso zaobšli tudi lokalni, strokovni in drugi časopisi. Vsi so v komentarjih obsojali sklep ZIS in podpirali proteste družbenopolitičnih organizacij, od občinskih do republiških. Tudi slovenska izdaja Komuniste se je 1. avgusta 1969 s komentarjem, v katerem zagovarja ekonomske kriterije pri razdeljevanju posojil (in jih v zvezi s slovenskimi cestami tudi našteva) in temeljit dogovor pred odločitvami, pridružila protestom zaradi sklepa ZIS.

Podobno sta ravnala radio in televizija, ki sta prikazovala razpoloženje ljudi po Slovenji, izjave posameznih funkcionarjev, med drugim tudi predsednika ZIS Mitje Ribičiča, in reakcije v javnosti nanje, komentarje, poročila z raznih sej – od občinskih skupščin do republiških organov – in ankete med ljudmi.

Televizija je v času od 28. julija do 5. avgusta 1969 v osrednji informativni oddaji (TV dnevniku) objavila 19 informacij, v zadnjih poročilih pa še šest, v skupni dolžini 56 minut, kar pomeni, da je namenila temi vsak dan več kot šest minut.³¹⁹

Jugoslovansko časopisje je spočetka v glavnem obveščalo o dogajanju v Sloveniji brez komentarjev. Kjer pa so komentirali, so dogodke povezovali z gospodarsko reformo in neurejenimi odnosi v federaciji. Postopoma pa so se začele vrstiti kritike na račun reakcije v slovenski javnosti. V obsodbah so prednjačili Borba (od 30. julija do 6. avgusta 1969 je objavila šestnajst zapisov v zvezi s cestno afero), Večernje novosti in Nin, v nekoliko manjši meri pa tudi Politika in zvezna izdaja Komuniste. Slovensko reakcijo na sklep ZIS so v nekaterih člankih obsojali kot metodo organiziranega političnega pritiska, podpirali odločitev ZIS in načelo paritetne delitve posojil. Večernje novosti so v enem izmed komentarjev, na katerega je reagiral Jak Koprive v Delu, 4. avgusta 1969, kritično pa so ga ocenili tudi drugi slovenski časopisi, zapisale, da so se v Sloveniji pojavile zahteve, naj dajo slovenski poslanci ostavke na svoje mandate v zvezni skupščini, če ZIS ne bo spremenil svojega sklepa. Take zahteve so nekateri slovenski politiki pričakovali ali potihoma podpirali, nekateri pa zanikali, češ da ne prihajajo iz »uradnih«³²⁰ virov, čeprav so se dale razbrati tudi iz poročil slovenskih časopisov. Predvsem zato so si prizadevali prepričati sklic izredne seje slovenske skupščine, čeprav so nekateri poslanci to zahtevali.³²¹

Najbolj negativna reakcija je bila v Makedoniji, kjer je mestni komite ZK Skopja na svoji razširjeni seji obsodil dogajanje v Sloveniji in zahteval intervencijo izvršnega biroja predsedstva CK ZKJ v zvezi s tem.³²² Slovenska sredstva javnega obveščanja so se v zvezi s cestno afero zares angažirala in tako z načinom izbora in interpretacij informacij kot s komentiranimi članki podprla zahteve slovenske javnosti ter nekaterih političnih forumov po spremembi sklepa ZIS. Zato so bili že na 16. seji IB P ZKJ na račun sredstev javnega obveščanja izrečeni naslednji očitki:

- Cestni investitorji in nekateri člani slovenskega izvršnega sveta, ki so bili za te investicije odgovorni, so v javnost vrgli parolo, da je federacija delala v nasprotju z dogovori, da je blokirala Sloveniji vse možnosti, brisala mednarodna posojila za slovensko magistralo, da ni spoštovala sklepov slovenske skupščine v zvezi z gradnjo avtocest, in to kljub zaključenim projektom in zagotovljenim sredstvom za pokrivanje mednarodnega posojila. S tem so ustvarili vtis, da je položaj brezupen, da je sporazumevanje nemogoče in da je konec zaupanja v federacijo. To pa so storili v času viška turistične sezone, ko je bila po vseh cestah velika gneča, ZIS pa na dopustu in nesposoben na hitro in učinkovito reakcijo. »Začetek akcije je spremljala zelo dobro organizirana propaganda vseh informativnih sredstev v Sloveniji, katere namen je bil okrasiti vso stvar s celo vrsto zelo premišljenih parol, anketiranjem občanov, anketiranjem miličnikov, ki so se izjasnjevali proti jugoslovanski vladi, celo z anketiranjem nekaterih obsojencev,³²³ snemanjem žrtev avtomobilskih kolon

1. Sredstva javnega obveščanja so bila najbolj občutljiva točka na relaciji javnost (množice) – politika, najbolj odločilna pri oblikovanju javnega mnenja in možen (neposredni) vzvod za njegovo spremembo, česar so se politiki zelo dobro zavedali. Zato se je odnos do sredstev javnega obveščanja izrazil v zelo čisti obliki, z malo taktiziranja, dvoumnosti in skrivanja za posplošenimi »načelnimi« političnimi gesli.

2. Vse obdobje t. i. »liberalizma«, še posebej izrazito pa v času cestne afere, so sredstva javnega obveščanja ena od osrednjih točk boja za prevlado med liberalno strujo in njenimi nasprotniki v ZKS, zato zelo dobro odslikujejo stopnjevanje pritiska zagovornikov monolitizma, ki so na koncu »spodnesli« demokratičnejšo alternativo v ZKS.

3. Podobni procesi so sicer potekali tudi na drugih področjih, ki se jih v raziskavi dotikamo ali jih – na splošni ravni – obravnavamo (vzgoja in izobraževanje, kultura, publicistika, ekonomija in druge, zlasti družboslovne znanosti, vendar z manjšimi (gledano skozi prizmo tedanje politike) neposrednimi vplivi na politično dogajanje, zato pa toliko težjimi dolgoročnimi posledicami. Zato vlogo sredstev javnega obveščanja obravnavamo kot sicer nekoliko specifičen primer, vendar ne toliko, da ne bi odražal splošne slike tedanjih metod političnega delovanja in na koncu obračunavanja.

³¹⁹ Izračunano po poročilu uredništva TV dnevnika, 6. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

³²⁰ Zabeležka razgovora Franceta Popita s predstavniki tiska, 8. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

³²¹ Zapisnik 3. seje Skupščine SR Slovenije, 4. avgust 1969, Arhiv skupščine RS.

³²² V BiH so bile reakcije sicer še hujše, nekatera podjetja so grozila, da bodo pretrgala poslovne stike s Slovenijo, vendar to ni prišlo v javnost, pač pa so o tem poročali bosanski politiki na internih sestankih jugoslovanskega vodstva (prim. Kardeljevo razpravo na sestanku pri Titu na Brionih 8. avgusta 1969).

³²³ Gre za anketo Dela, objavljeno 30. julija 1969 pod naslovom Slovenija – rezervat za polže?, ki sta jo pripravila Tit Doberšek in Primož Žagar. V njej sta enajst udeležencev v prometu vprašala, kaj menijo o odločitvi ZIS glede posojila za graditev cest. Med njimi so bili tudi pokleni miličnik, miličnik študent in akademski slikar Čoro Škodlar, ki je bil skupaj z ženo leta 1951 obsojen zaradi, kot je trdila obtožnica, »žalitve OF in kraje ljudske imovine«. (Podrobneje o tej obsodbi glej Teleks, 10. decembra 1987, str. 30, 31.) Zelo verjetno je bil Škodlar izbran za anketirane naključno, brez politične povezave s cestno afero oziroma tedanjim predsednikom ZIS Mitjo Ribičičem.

in zahtevami po odgovornosti za te žrtve; vse, kar se vedno prilepi na tak organiziran pritisk, ki ne more zamenjati odločitve z močjo argumentov, pač pa z metodo pritiska.«³²⁴

- Kritika uvodnika v Delu, »... v katerem se ne samo podpirajo zahteve republiškega izvršnega sveta Slovenije glede posojila mednarodne banke, ampak se tudi zahteva sredstva federacije, to je udeležbo federacije pri financiranju cest v Sloveniji. Z drugimi besedami, če gre za naš interes, naj bi bila federacija unitaristična, če pa gre za interes drugih, naj bi bila federacija decentralizirana. V tem članku so insinuaije, da federacija drugim republikam daje sredstva za gradnjo avtocest, Sloveniji pa ne. Toda, nihče avtorjem takih člankov ne odgovarja, da federacija ne daje in ni dala – vsaj kolikor sem jaz obveščen – nobenih finančnih sredstev za graditev cest izven prejšnjega načrta, ki predstavlja ostanek našega starega gospodarskega sistema, v katerem je federacija vsem financirala ceste«³²⁵ (Uvodnik Skozi prizmo cestnega križa, Delo, 3. avgust 1969, ki ga je napisal Javornik in članek iz mariborskega Večera sta bila za udeležence seje razmnožena kot konkretna primera načina pisanja slovenskega tiska – op. B. R.)
- Oeena, zlasti Titova, da sta cestno afero v Sloveniji začela slovensko politično vodstvo in sredstva javnega obveščanja (»Zakaj smo se tukaj sestali, zakaj je vsa Jugoslavija danes vznemirjena, zakaj je do tega prišlo. Nismo mi tega začeli, niso začele druge republike. To ste začeli vi, v Sloveniji (namenjeno je bilo Stanetu Kavčiču – op. B. R.), tisk pri vas, Delo, drugi časopisi in RTV.«³²⁶

France Popit in Stane Kavčič sta na očitke v zvezi s pisanjem slovenskega tiska na seji odgovarjala, da so slovenski politiki ob nekaterih neprimernih člankih (zlasti v Dnevniku), intervenirali, imeli razgovore z uredniki časopisov in da so v redakcijah pripombe upoštevali.³²⁷ Popit je še posebej kritiziral pisanje Borbe (Jovana Pjeviča), ki da je s svojim pisanjem povzročil insinuaije, da je bilo slovensko vodstvo proti sklieu seje IB, čeprav se o tem ni pogovarjal z nikomer iz vodstva. Povedal je tudi, da je slovensko vodstvo pri uredništvu Borbe že večkrat protestiralo zaradi Pjevičevega pisanja in zahtevalo, da se ga zamenja, a pri tem ni uspelo. Kritiki Pjeviča se je pridružil tudi Krste Crvenkovski, ki je njegovo pisanje označil za »umazano intrigo«,³²⁸ in menil, da ga je treba poklicati na odgovornost.

Kritike na račun slovenskih sredstev javnega obveščanja so bile na internih sestankih in razgovorih še hujše. Tako je Josip Broz-Tito na sestanku s Kardeljem, Ribičičem, Popitom, Dolaneem in Kavčičem, ki je bil dan po 16. seji IB P ZKJ (8. avgust 1969) na Brionih, menil, da imajo sicer slovenski komunisti do nacionalizma jasno orientacijo, postavlja pa se vprašanje, ali dovolj realistično ocenjujejo vpliv sovražnikov socializma, predvsem klerikalnih sil, in ali se proti njim vodi dovolj močna borba. Komunisti, še posebej pa vodstvo, ne bi smeli biti na repu dogajanja. Toda, »v sporu zaradi cest je Delo objavilo članke, ki so bili celo slabši od tistih v Vjesniku u sredi«,³²⁹ Kardelja je bilo zaradi izjav in stališč v slovenskem tisku in na RTV »kot Slovenca« sram, ker je v njih »toliko primitivizma«. Kot ilustracijo je navedel izjave Leopolda Kreseta in Rina Simonetija.³³⁰ Menil je, da je na RTV Ljubljana nekaj narobe, ker »zagotovo ve, da so novinarja z RTV, ki je ob ustavni razpravi v Sloveniji hotel izjavo tov. Kardelja za televizijo, poklicali na odgovornost.«³³¹ Vprašal je, ali to pomeni, »ali bo sedaj neka klika na TV Ljubljana dovoljevala ali pa ne, da se pojavljam na televiziji.«³³² Poudaril je, da je podatek o tem, da so novinarja poklicali na odgovornost, preverjen. Značilno je po njegovem mnenju tudi to, da so na TV drastično omejili čas za izjavo Mitji Ribičiču (po izjavi Ribičiča na istem sestanku na pet minut, medtem ko so bili komentarji proti ZIS in njemu brez omejitve). Kardelj je nato »izrazil mišljenje, da bi morali narediti preiskavo na RTV Ljubljana«.³³³

Kritiki na račun TV se je v razpravi o nesoglasjih v slovenskem vodstvu na tem sestanku pridružil tudi France Popit, in sieer s trditvijo, da nekateri novinarji na RTV Ljubljana govorijo, da so za Staneta Kavčiča, da so z njim, da so kavčičeveci.³³⁴ Kardelj je oeno omilil s pripombo, da, »jasno, delajo zase, vendar se skrivajo za imenom tov. Kavčiča.«³³⁵

Še bolj kritičen je bil (oborožen s stališči z obeh omenjenih sestankov) Popit v razgovoru s predstavniki tiska, ki ga je sklical še isti dan, ko se je vrnil z Brionov,³³⁶ in na katerem je urednike seznanil z delom vsebine sestanka. Rekel je, »da je bila na seji biroja izrečena ostra kritika na račun javnega obveščanja, tako v tisku kot na televiziji in v radiu. Predvsem je padla kritika na račun obveščanja RTV Ljubljana, kjer da so poročali tako, kot bi bila vojna.«³³⁷ Povzel je kritike na račun intervjujev z državljan in svoj ter Kavčičev zagovor, da ni šlo za pritisk ulice tudi zato, ker je politično vodstvo ves čas opozarjalo predstavnike tiska in RTV, naj bodo v svojem poročanju zmerni in objektivni. Menil je, da bi slovenski tisk moral podpreti prizadevanja za krepitev medrepubliških in mednacionalnih odnosov, ne pa da se ustvarjajo nesoglasja in nepotrebne nestrpnosti in očitjanja. Apeliral je, kot pravi zabeležka, »na predstavnike tiska, da nas v teh prizadevanjih podpro, prav tako da pomagajo tudi v konkretni situaciji, da vsaj nekoliko popravimo nastalo škodo.«³³⁸ Prenesel je kritiko Josipa Broza-Tita na račun pisanja Dela in »opozoril Dušana Benka, naj se o tem resno pomenijo, da ne bo potrebno v bodočnosti kakih intervencij z naše strani.«³³⁹

Zavzel se je za to, da se probleme odpira na konstruktiven in objektivni način, ne pa primitivno in napeto. Ne sme se v sredstvih javnega obveščanja preračunati vse na vtis, da gre za nacionalno ogroženost, »ker vsi dobro vemo, da ni težko prepričati Slovence, da so 'pljačkani' od drugih republik.«³⁴⁰ Povedal je, da se strinja z oeno

161

³²⁴ Razprava Mitja Ribičiča na 16. seji IB P ZKJ, magnetogram seje, str. 7, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³²⁵ Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih (avtorizirane stenografske beležke), razprava Edvarda Kardelja, str. 87, ARS, fond CK ZKS, AE 5, Z 500.

³²⁶ Prav tam, str. 109, razprava Josipa Broza-Tita.

³²⁷ Prav tam, str. 24, 83.

³²⁸ Prav tam, str. 84.

³²⁹ Zabeležka o razgovoru tovarišev Tita, Kardelja, Popita in Dolanec, 8. avgust 1969, str. 4, ARS, fond, CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 5.

³³⁰ Prav tam, str. 14.

³³¹ Prav tam, str. 14, 15.

³³² Prav tam, str. 15.

³³³ Prav tam, str. 15. O tem, da je do »Krištofove intervencije na televiziji« prišlo, je govorila Vida Tomšič na 22. razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta 1969.

³³⁴ Prav tam, str. 17.

³³⁵ Prav tam, str. 17.

³³⁶ Zabeležka o razgovoru s predstavniki tiska (Delo – Dušan Benko, RTV – Vojko Novak, Ljubljanski dnevnik – Slavko Beznik), 8. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³³⁷ Prav tam, str. 1.

³³⁸ Prav tam.

³³⁹ Prav tam, str. 3.

³⁴⁰ Prav tam.

IB P ZKJ, da je bilo pisanje o sklepu ZIS v Slovenji enostransko, saj noben poročevalec ni zapisal, kaj bo pomenila gradnja ceste za obremenitev slovenskega gospodarstva in drugih družbenih področij, ampak je bila javnost res samo enostransko obveščena, da je Slovenija izpadla iz četrtega posojila in kakšna škoda ji je bila s tem povzročena. Pri tem utemeljevanju si je pomagal s Titovim mnenjem, da so v Sloveniji s takim poročanjem preslepili množice (»obmanuli mase«). To je Tito na sestanku očital Kavčiču oziroma slovenskemu vodstvu ne pa – neposredno – sredstvom javnega obveščanja, čeprav je seveda mislil tudi nanje, vendar so bili zanj najbolj odgovorni politiki – op. B. R.). Popit je nato dal navodila, kako naj tisk piše. »Prav je, da se govori tudi o še vedno navzoči preživelih praksi dela zvezne administracije, da se nas postavlja pred izvršena dejstva itd. V prvih člankih je treba reči, da niso bile izkorišćene vse možnosti, ki bi se jih lahko poslužili ob spornem sklepu ZIS. ... Izgradnja ceste sploh ni vprašanje.«³⁴¹

Menil je, da je treba v tisku opozoriti, da ZIS pomembnih ekonomskih sklepov ne bi smel sprejemati brez posveta z republikami in da je bila v tem primeru ta praksa opuščena. »Ponovno pa je opozoril, da se je treba distancirati od raznih šovinističnih gesel, blogardističnih Žebotovih teorij, ki so samo voda na mlin raznim očitkom in ugi banjem, po kakšni poti usmerja Slovenija svojo politiko. Ugotoviti moramo namreč, da se nekateri članki v zadnjem času in pa reakcionarna teorija, ki jo razlaga Žebot v svoji knjigi, včasih znajdejo na istih pozicijah (tu je mislil na nekatere najbolj napete članke).«³⁴² Popit je tudi kritiziral nekatere izjave, med njimi izjavo Leopolda Kreseta, ki da so povzročile ravno tisto, zaradi česar letijo kritike na račun sredstev javnega obveščanja. Na pripombo novinarjev, da je večjo zmedo in dezinformiranost v javnosti vnesel jugoslovanski tisk, je Popit odgovoril, da je bila kritika izrečena vsem sredstvom javnega obveščanja, in ne samo slovenskim. Kljub vsem očitkom pa je bil konec sestanka, sodeč po informaciji, prijateljski, saj so bili »... vsi prisotni mnenja, da so kljub nekaterim spodrsrljamem vsi, od tiska do RTV, poskušali zavirati razne negativne poizkuse, da se vsa stvar v javnih obćilih še bolj zaostreno prikaže, dejstvo pa je, da je Slovenija prva republika, ki je bila javno napadena, čeprav so bili tudi že preje problemi, ki najbrže niso manjšega znaćaja od našega (npr. Srbija–Kosmet, Makedonija – vprašanje Turkov itd.).«³⁴³ S tako ugotovitvijo se je strinjal tudi Popit, ki je menil, da bi »lahko počilo že ob aferi Grivćev.«³⁴⁴ Popit je na vprašanje, ali bi bili v Sloveniji izigrani, če ne bi javno in na tak način postavili vprašanja o sklepu ZIS, odgovoril negativno. Uredniki so predlagali sklic aktiva novinarjev, Popit pa je rekel, da se bodo o tem pogovorili na seji sekretariata CK ZKS 11. avgusta 1969.

Še pred to in nekaterimi drugimi sejami v republićkem politićnem vrhu, kjer so bile prav tako izrećene kritike na račun sredstev javnega obveščanja, so posamezne redakeije (Delo, Ljubljanski dnevnik, radio, televizija) pripravile poročilo o svojem obveščanju javnosti v času reakcij na sklep ZIS.³⁴⁵

Redakcija Dela je po objavi Tanjugove vesti (22. avgust 1969) »skušala dobiti podrobnejše informacije tako v Ljubljani kot v Beogradu. Izjave s posameznih pristojnih mest so bile dokaj neenotne, vendar je ćedalje več elementov govorilo v prid tezi, da sta omenjena cestna odseka vendarle izpadla iz predloga za to tranšo posojila pri mednarodni banki«,³⁴⁶ kar je po štirih dneh na osnovi informacij, ki jih je dobil v ZIS-u, potrdil tudi njihov dopisnik iz Beograda. Redakcija je poročilo, v katerem našteva, kaj so in ćesa niso objavili, zaključila z ugotovitvijo, da »sprićo doloćenega pisanja v delu jugoslovanskega tiska odloćno odklanjamo vse trditve, da je bila akcija vnaprej organizirana v cilju izvajanja pritiska.

Uredništvo Dela ne pomni dogodka, ko bi dobivalo brez kakršnegakoli poziva toliko telefonskih vprašanj, urgenc in resolucij, kakor to pot, ob vprašanju ceste.«³⁴⁷

Tudi Ljubljanski dnevnik je v poročilu zapisal, da so vse navedene članke, informacije in komentarje dobili »bodisi prek Tanjuga, bodisi v obliki komunikejev, ki smo jih v celoti ali v izvlečkih objavili, največ informacij in oba komentarja pa so nam posredovali naši novinarji in dopisniki. Pri tem nihče izven redakcije ni odločal niti o izboru in razporedu niti o vsebini in obliki pisanja.«³⁴⁸

Uredništvo TV dnevnika je svojo dejavnost ocenilo podobno kot oba osrednja slovenska dnevnika. Uredništvo TV dnevnika je pri objavljanju prispevkov na temo o hitrih cestah, kot so zapisali, »vodilo predvsem načelo, da objavimo vsa tista prizadevanja naših občanov, ki so želeli konstruktivno, na osnovi argumentov in poznavanja situacije prikazati potrebo po hitri cesti v Sloveniji in njeno ekonomsko upravičenost, skratka prostor v TV dnevniku smo odstopili tistim prispevkom, ki so strpno, demokratično, pa čeprav spontano polemizirali s sklepom ZIS.«³⁴⁹

163

Poleg te informacije so na TV napisali tudi posebno informacijo o poteku dogovorov s predsednikom ZIS Mitjo Ribičičem za intervju na RTV Ljubljana, iz katere je razvidno, da TV ni namenoma odlagala z intervjujem.³⁵⁰

Tudi uredništvo radijskega programa je zanikalo, da bi jih pri objavljanju prispevkov v zvezi s cestno afero kdorkoli spodbujal ali usmerjal. V poročilu ugotavljajo, »... da je naša radijska postaja začela poročati o problemu hitrih cest na osnovi spontanega javnega reagiranja. Z nami se ni nihče dogovarjal ali kakorkoli predlagal... Primerjava poslanih dopisov, in tistega, kar je bilo objavljeno, govori o tem, da je redakcija pri tem imela pred očmi družbeno odgovornost in da nikakor ni hotela prilivati olja na ogenj. Nekatere dopise smo morali celo zaradi prevelike ostrine, ki jo je moč razlagati na več načinov, zavrniti... Poudarjamo, če bi govorni program Radia Ljubljana do kraja sledil spontanosti, ki se je odražala na terenu in vse objavil, kar smo dobili, tako, kot je bilo, potem najbrž ne bi dobro opravili svojega dela, ker menimo, da bi se vključili v pretirano angažiranje okoli problema gradnje hitrih cest. Tako pa menimo, da smo s svojim poročanjem delovali umirjeno, trezno in odgovorno. Obenem pa jasno prezentirali stališča naše javnosti in njenih vodstev.«³⁵¹

Del politikov je na raznih sestankih poročanje tiska ocenjeval drugače. Do izraza je prišla stara teza, ki smo jo zapisali v naslovu, da je odgovoren tisti, ki o stvari piše, in ne tisti, ki jo je povzročil, pri čemer so nekateri za pisanjem tiska videli celo organizirano akcijo, ki naj bi jo vodil IS.

³⁴¹ Prav tam, str. 4.

³⁴² Prav tam, str. 5. Opomba v oklepaju je iz zapisnika.

³⁴³ Prav tam, str. 6.

³⁴⁴ Prav tam.

³⁴⁵ Poročila redakcij, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11.

³⁴⁶ Poročilo redakcije Dela, str. 1.

³⁴⁷ Prav tam, str. 5.

³⁴⁸ Poročilo Ljubljanskega dnevnika, 6. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11.

³⁴⁹ Prispevki, objavljeni v TV dnevniku v zvezi s sklepom ZIS, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11.

³⁵⁰ Informacija Vida Štampiharja, Arhiv RS, Hitre ceste v Sloveniji, 34-37/66, fascikel Protestna pisma, brzojavke itd. Po pričevanju Ribičiča (razgovor s piscem 17. januarja 1991) je TV ekipa sicer razgovor posnela, vendar se je »pokvaril trak«, nakar so se razširile govorice, da noče dati izjave.

³⁵¹ Poročilo radia, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

Seveda se ni mogoče izogniti tudi kritični oceni sredstev javnega obveščanja, ki so ob poročanju o cestni aferi storila kar nekaj napak, preveč so prikazovala zgolj eno plat medalje (npr., samo zahteve po posojilih brez kritične presoje, kakšno obremenitev predstavlja investicija za slovensko gospodarstvo),³⁵² komentariji so bili, kljub citirani »selektivni«³⁵³ uredniški politiki, preveč pod pritiskom nekritičnega dela javnega mnenja in okolij, ki jih je sklep najbolj neposredno zadeval, premalo je bilo prizadevanj, da bi prišla do točnih informacij tudi po drugih poteh in ne samo s čakanjem na izjave in intervjuje (res pa je, da ta kritika v večji meri zadeva vire informacij). Vsaj deloma so bili upravičeni tudi očitki o »navijaštvu«³⁵⁴ za tega ali onega politika oziroma skupino, čeprav gre tu za širše družbene vzroke (sistem, ki ni omogočal političnega pluralizma in s tem tekmovanja med različnimi programi, seveda pa tudi ne pluralizma sredstev javnega obveščanja).

Vendar: ali kljub nekoliko bolj liberalnim odnosom, ki so povezani s politično odjugo po brionskem plenumu že moremo govoriti o sredstvih javnega obveščanja kot o dovolj neodvisnem centru družbene moči, ki bi bil lahko (najbolj) odgovoren za silovito reakcijo javnosti v Sloveniji ob sklepu ZIS? Gotovo so sredstva javnega obveščanja odločilno prispevala k obveščenosti (in posredno tudi opredeljevanju) ljudi. Niso pa bila načrtovalec oziroma nosilec politične akcije, in tudi nobenih oprijemljivih dokazov nismo našli, da bi bila njen (organiziran) izvajalec. Take tedanje ocene so izhajale iz interesov dela slovenske politike, ki se je skušala po obsodbi cestne afere na seji IB P ZKJ obvarovati pred očitki in preusmeriti odgovornost na druge, zlasti sredstva javnega obveščanja.

Uredništva so neposredno vmešavanje političnega vrha v svoje delo zanikala. Popit in Kavčič sta na 16. seji IB P ZKJ izjavljala, da je politika uredništva celo skušala umirjati. Interveneije politikov pa vendarle niso bile organizirane, pač pa je šlo za reakcije v posamičnih primerih, članke, ki so po mnenju politikov šli čez mejo dopustnega in to že po objavi. Zato smo tudi postavili trditev, da pred 16. sejo IB P ZKJ in Popitovim pogovorom z uredniki lahko govorimo o relativno neodvisnem poročanju. Tako – za tedanje slovenske, še bolj pa jugoslovanske razmere – nenavadno stanje je bilo možno predvsem zaradi »povratnega refleksa«, to je močnega pritiska javnega mnenja, ki je sredstvom javnega obveščanja širilo maneverski prostor, obenem pa jih tudi zavezovalo, da so v odnosu do politike skušala ohraniti kolikor toliko neodvisen položaj. Seveda je pri tem treba upoštevati, da so se interesi oziroma pogledi na cestno afero pri delu politike, javnosti in sredstev javnega obveščanja v določenem obdobju ujemali. To je politikom, nevarnim takih razmer, povzročalo hude težave, saj je bilo treba po spremembi smeri v politiki spremeniti tudi način pisanja in s pomočjo sredstev javnega obveščanja tudi javnega mnenja. To pa se ni dalo storiti čez noč, saj so bile razlike v ocenah tiska tudi v samem vodstvu. Zato je bilo treba najprej ustvariti »novo politično platformo«, se ob njej zediniti in z njo zapolniti (tudi) »nedopustno praznino«, ki je po 16. seji IB P ZKJ nastala v sredstvih javnega obveščanja.

To »novo politično platformo«³⁵⁵ je po Popitovem mnenju najbolje izrazil komentar prebran po radiu Ljubljana v soboto, 9. avgusta 1969, torej dva dni po seji IB P ZKJ in dan po Popitovem razgovoru z uredniki.³⁵⁶ Predsedniku CK ZKS je bil omenjeni komentar tako všeč, da ga je celo predlagal za uradno stališče sekretariata CK ZKS, čemur pa sta nasprotovala Milan Kučan (ki je hotel, da sekretariat pove svoje stališče do sklepov 16. seje IB P ZKJ) in Vinko Hafner, ki je menil, da radijskega komentarja ni mogoče neposredno uporabiti za stališče sekretariata, pač pa je potrebno sklicati sejo CK ZKS. Popit pa se komentarju ni hotel kar tako odreči, zato je predlagal, naj ga Andrej Marine, Milan Kučan in Zvone Dragan dopolnijo »z nekaterimi ocenami z današnjega razgovora«, to pa bi potem »uporabili kot platformo za bazenska posveto-

vanja»,³⁵⁴ priložili pa so ga tudi informaciji s seje, ki so jo poslali IB P ZKJ.³⁵⁵ Po »politični platformi«, ki jo je nakazal komentar, naj bi se kriza razrešila s samoupravno retoriko in zaupanjem do forumov, ki so stvar zakuhali, globalni problem medsebojnih odnosov v federaciji pa naj bi prikazali kot »zaostritev strokovnih in političnih mnenj«, ... ki bodo ostala »vredna posebne pozornosti« tudi potem, ko bodo opravljeni vzroki »ugovorov Slovenije glede financiranja cest«. Prednost take taktike je bila nedvomna, saj postanejo odgovorne »neizkoriščene možnosti za medsebojno dogovarjanje«, ne pa ljudje oziroma institucije, ki jih niso izkoristile. Radijski komentar je bil namreč pohvaljen predvsem zato, ker se ni opredeljeval do bistva problema, to je vprašanja odgovornosti za nastale razmere in vprašanja, ki je pravzaprav ključno v cestni aferi, to je, zakaj so IB P ZKJ in drugi partijski organi sami in mimo državnih in republiških institucij, oziroma namesto njih, odpravljali nastalo krizo. Komentar zaobide že dejstvo, da je bila seja IB sklicana zaradi cestne afere, saj pravi, da so obravnavali »poglavitna vprašanja sedanjega gospodarskega položaja v državi«, kar je sicer točno, vendar se samo zaradi tega IB sredi dopustov ne bi sestal. Kot poglavitni vprašanja na seji izpostavlja likvidnost v gospodarstvu in obravnavanje kriterijev za financiranje cest v državi, ki da sta v tistem trenutku najbolj pereči gospodarsko-politični vprašanji, nato pa nadaljuje: »Obe poglavitni vprašanji bosta čez nekaj dni na dnevnem redu Zveznega izvršnega sveta. Izvršni biro je v komunikaciji izrazil prepričanje, da bodo sporna vprašanja cestne gradnje v pristojnih zveznih organih uspešno rešena na podlagi pogovora z republikami. Problem ceste bo torej urejen. Nobenega dvoma pa ni, da bo to vprašanje spričo razsežnosti, ki jo je dobila nedavna zaostritev strokovnih in političnih mnenj, ostalo vredno posebne pozornosti tudi potem, ko bodo – tako lahko utemeljeno pričakujemo – v kratkem odpravljani vzroki ugovorov Slovenije glede financiranja cest.

165

Na seji je bila poudarjena tudi potreba po natančnejši opredelitvi razmerij med zveznimi in republiškimi organi ter po odpravljanju zastarelih delovnih metod, zlasti v tistih institucijah zvezne uprave, ki pokrivajo delovna področja gospodarskih odnosov in ekonomske politike. Vsekakor drži, da bo moralo hitrejše poglobljanje samoupravnega dogovarjanja med republikami, dosledna angažiranost ZK, utrjevanje demokratičnosti in ne nazadnje tudi izčrpnije ter argumentirano obveščanje javnosti o sprejetih sklepih v prihodnje odpraviti vsa nepotrebna nesoglasja v odnosih med republikami in federacijo.«

V komentarju se nato sklicujejo na resolucijo zadnjega kongresa, nato pa izražajo razumevanje za obsodbo metod pritiska s strani izvršnega biroja, »... saj niso v skladu

³⁵² Ker smo že nekajkrat zapisali, da so bile kritike na račun velikosti investicije (v primeru, da bi Slovenija dobila četrto posojilo še preden je začela uporabljati tretje) upravičene, je treba povedati, da to, po našem mnenju, velja le v »ožjem« smislu, to je ob nespremenjenem razvojnem trendu (draga ekstenzivna industrija z velikim številom ne kvalificirane delovne sile, »uvožene« od drugod), ne pa v primeru strukturnih sprememb gospodarstva, ki bi jih uresničitev načrtovanega cestnega križa kot enega od predpogojev za uresničitev »liberalističnega« koncepta gospodarstva. Tak razvoj bi Sloveniji tudi omogočil postopno prilagajanje svetovnim gospodarskim standardom in postopno osamosvajanje od nezahtevneга jugoslovanskega trga.

³⁵³ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklicel sekretariat CK ZKS, 11. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, str. 1, 28, drugi del, fascikel Cestna afera, št. 12.

³⁵⁴ Prav tam, drugi del, str. 28.

³⁵⁵ Radijski komentar, 9. avgust 1969, priloga k Informaciji Izvršnemu biroju predsedstva ZKJ, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 11.

z našimi demokratičnimi načeli samoupravnega dogovarjanja. V tem smislu je treba tudi razumeti besede iz komunikeja, obenem pa seveda odpravljati tudi vse tisto, kar na raznih ravneh, še posebej pa v odnosih med federacijo in republikami, zavira sprotno in enakopravno dogovarjanje o vseh problemih, ki zadevajo našo socialistično jugoslovansko družbo«.

166

Poročilo obsoja »šovinistične izpade in politikantstvo, ... ki smo mu in mu bomo tudi v prihodnje pokazali, da zanju v naši družbi ni prostora«, saj so se komunisti in delovni ljudje takšnim pojavom vedno znali upreti. Na koncu komentator optimistično napoveduje, da bo v prihodnjih dneh »... Zvezni izvršni svet javnosti nakazal konkretne rešitve za financiranje hitrih cest«, in ugotavlja, da tokrat »... niso bile dovolj izkoriščene nekatere možnosti za medsebojno dogovarjanje in da je treba v prihodnje prav to metodo, to je metodo strpnega, odkritega in enakopravnega dogovarjanja ter medsebojnega razumevanja še bolj razvijati, skratka postati mora trden temelj našega socialističnega samoupravnega sistema in dogovarjanja«.

Zamera sredstvom javnega obveščanja pa je bila kljub radijskemu »popravku« še vedno huda. Na omenjenem posvetovanju je France Popit obenem, ko je pohvalil radijski, grajal komentar na televiziji, da politično ni bil dober, ni pa utemeljil, zakaj. Zadovoljen ni bil tudi s tretjo stranjo Dela, češ da prinaša same negativnosti, same »oevirke«.

Na to je reagiral Jak Koprive, ki je rekel, da je Delo od prizadetih dobilo hudo kritiko, ne pa konkretnih odgovorov, čeprav je v ZK mnogo govora, da je treba delovati na temelju znanstvenih dognanj in analiz. Koprive je tudi ocenil vlogo slovenskega tiska v jugoslovanskem prostoru. Menil je, da je Slovenija v preteklosti disciplinirano izpolnjevala naročilo po idiličnem prikazovanju razmer v Jugoslaviji, medtem ko so Slovenijo drugod lahko kritizirali.³⁵⁶

V prvem delu seje, ko so sekretarji medobčinskih svetov poročali o reagiranju na komunike IB P ZKJ, je Štefan Cigoj ocenil, da je tudi v zamejskem časopisju vladala precejšnja zmeda in da so sejo biroja obravnavali kot poskus umiritve notranjih pretresov v Jugoslaviji, ki da so zelo hudi. Niso bili informirani, da gre za dva cestna odseka, ampak da gre za zapostavljanje republike Slovenije v korist drugih republik. Cigoj je Primorskemu dnevniku zameril, ker ni vsaj slovenske javnosti pravočasno obvestil.

Razpravljalci niso bili zadovoljni tudi s poročanjem na seji izvršnega biroja. Komunike je bil po njihovem mnenju preveč »sintetičen« in zato »nujno nosi v sebi poenostavitve«. ³⁵⁷ Isti govornik je tudi ocenil, da jugoslovanski tisk v posameznih okoljih nosi »svoj pečat«, za katerim stojijo politični interesi, kar se vidi že iz tega, da je Delo objavilo komunike izvršnega biroja pod zelo skromnim naslovom, Vjesnik je podčrtal akcijo in enotnost ZK, Borba pa na prvi strani z velikim tiskom obsoja metode političnega pritiska. Po Draganovem mnenju bi bilo treba narediti kompleksno oceno slovenskega tiska, saj so o njem ocene dokaj različne. Obenem se je postavil v obrambo tiska: »Mislim, da bi bilo politično najbolj zgrešeno, če bi zgrabili tisk kot krivca za sedanjo situacijo in ga postavili kot najbolj odgovornega za to, da se je prilivalo 'olja na ogenj'. Subtilna politična ocena nam pokaže, da se je tisk, še posebno Delo in RTV, relativno pozno vključil v gibanja s samostojnimi komentarji. Prve štiri dni je samo prenašal vesti o rednem dogajanju na sejah izvršnega sveta, skupščinah, posvetovanjih, itd., kar je po zakonu dolžan. Potrebna je torej diferencirana ocena, ki naj pokaže, v čem je tisk po nepotrebnem 'prilival olje na ogenj', v čem pa odigral objektivno vlogo, kot je mora.« ³⁵⁸ Kritiziral pa je Delo, ker seje izvršnega biroja ni – tako kot radio – samostojno komentiralo.

Milan Merčun je kot predstavnik RTV sicer pristal na stališče, da je bilo reagiranje »nekoliko pretirano«, da so bile tudi nekatere manjše napake, vendar »bistvenih političnih napak v tej akciji ni bilo«. V tisku po njegovem sicer ni več agitpropovstva, ni pa še tudi samostojnosti sredstev javnega obveščanja, ki bi bila povezana z njihovo odgovornostjo. »Ta politična odgovornost pa je predvsem povezana z zelo jasno politično prognozo, politično smerjo, ne direktivarstvo ali agitpropovstvo, ampak aktivna in enakopravna ocena, ki ne temelji na direktivi in forumskih stališčih, ampak ki zelo jasno oceni obstoječi pulz.«³⁵⁹

V razpravo je znova posegel France Popit, in sicer z ugovorom, da ni za pavšalno kritiziranje sredstev javnega obveščanja in »da tudi ni treba, da bi bil za nastalo situacijo tisk 'grešni kozel'. Vse, kar se pri nas dogaja in govori, se lahko piše, vendar na primeren način, ne pa z zabijanjem in diktiranjem ultimativ.«³⁶⁰ Zavzel se je tudi za to, da – poleg razčiščevanja na zvezni ravni – novinarji tudi sami postavijo vprašanje medsebojnih odnosov. Milan Kučan je kritično ocenil pisanje jugoslovanskega tiska, ki da je (ne samo Pjević in Borba, pač pa tudi Ekonomska politika in drugi) dokaj tendenciozno, saj poudarja razlike v razvitosti, npr., koliko dolarjev dohodka pride na prebivalca v Sloveniji, koliko pa v drugih republikah. Piše, da v Sloveniji fička kupujejo kot drugi avto, kar pri bralcih vzbuja zavist. Po njegovem bi morali probleme v Sloveniji bolj predstavljati jugoslovanski javnosti, vendar pri tem računati z različno mentaliteto v posameznih republikah. Kučan je izrazil prepričanje, da je bilo za razpravo v izvršnem biroju pripravljenih premalo elementov za oceno tako zapletene politične situacije v Sloveniji, saj »gotovo ni mogoče dati kompleksne ocene na podlagi nekaj člankov iz mariborskega Večera, komentarja Javornika in morda še nekaj drugih informacij, ki pa niso bile dane preko CK ZKS.«³⁶¹

Vinko Hafner je pritrdil ocenam o enostranskem pisanju jugoslovanskega časopisja, vendar je menil, da tudi slovensko ni pokazalo problema cest v širšem kontekstu in da so bile uporabljene tudi polresnice. Pisanje časopisja je po njegovem predstavljalo politični pritisk, vendar bi bil pritisk, tudi če bi se slovenska delegacija obrnila na Tita in terjala, da spremeni odločitev ZIS. Zato »nas ni treba biti sram, če je bil to politični pritisk, ker smo imeli za to določene argumente. Kar lahko obžalujemo je bilo pretiravanje, enostranosti in določena antijugoslovanska nota, ki se je iz tega izcimila, kar bomo morali zaradi lastnega položaja v marsičem korigirati.«³⁶²

Na sestanku je bil govor o tem, »... da je bila akcija povezana med IS, občinskimi skupščinami in tiskom«,³⁶³ zato je bil sprejet predlog, naj IS izdela analizo o teh trditvah. Sklicali naj bi tudi aktiv novinarjev komunistov. Sredstvom javnega obveščanja pa so na sestanku »priporočili«, naj »na ustrezen način samostojno komentirajo«³⁶⁴ zlasti tudi pozitivne ugotovitve seje izvršnega biroja.

³⁵⁶ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS, 11. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, str. 6a, drugi del, fascikel Cestna afera, št. 12.

³⁵⁷ Prav tam, razprava Zvoneta Dragana, str. 8, drugi del.

³⁵⁸ Prav tam, str. 8, drugi del.

³⁵⁹ Prav tam, str. 12, 13, drugi del.

³⁶⁰ Prav tam, str. 14, drugi del.

³⁶¹ Prav tam, str. 15, 16, drugi del.

³⁶² Prav tam, str. 19.

³⁶³ Prav tam, str. 23.

³⁶⁴ Prav tam, str. 28, 29.

Že na začetku sestanka je France Popit povedal, kakšna bo metoda, če novinarji »nove« linije ne bodo upoštevali: »Vprašanje je sedaj, ali bomo tak način dosegli preko sredstev javnega obveščanja, ali pa bomo morali stvari zaostriti po liniji ZK. Nisem za drugo varianto, ker mislim, da tovariši v redakcijah lahko uredijo stvari tako, da je prav.«³⁶⁵ (Podčrtal B. R.)

168 Tisk takega preobrata ni mogel narediti, vsaj ne takoj. V političnih forumih so v naslednjih dneh ugotavljali, da je »... nastal določen vakuum, kar zahteva od nas, da nekaj javno rečemo, zlasti ker je tisk, posebno 'Delo', utihnil in ne vodi dialoga, polemike, ne odpira naprej aktualnih vprašanj, ki so odprta in ki jih je odprl tudi brionski sestanek«.³⁶⁶

Po mnenju Andreja Marinea na omenjenem sestanku (ki so se ga udeležili France Popit, Stane Kavčič, Andrej Marine, Vlado Janžič, Milan Kučan, Franček Mirtič, Gojko Stanič, Frane Šetine in Zvone Dragan in je bil namenjen izmenjavi pogledov in stališč sekretariata CK ZKS in Izvršnega sveta SRS) bi se morali v republiškem vodstvu tesneje povezati in med drugim reči nekaj »glede odnosa do našega časopisja«.³⁶⁷ Milan Kučan je ponovil svojo tezo o pisanju jugoslovanskega časopisja, zlasti Ekonomske politike, ki ga je poimenoval »tisočdolarska zavist« (aluzija na pogosto omenjeni narodni dohodek na prebivalec v Sloveniji – op. B. R.), opozoril pa je, da tudi pisanje slovenskega tiska o drugih republikah nosi negativne predznake. V zvezi z odgovornostjo tiska je menil, da »... obstaja odgovornost za pisanje v medčloveških odnosih, postaviti pa je treba tudi odgovornost pisanja o političnih stvareh, ki lahko privede do hudih političnih posledic«.³⁶⁸ Frane Šetine je vprašanje neodvisnosti tiska in medrepubliškega informiranja obravnaval z vidika Komunistov, in s tem skušal ubraniti sebe in uredništvo zaradi kritik iz Beograda na račun slovenske izdaje. Sistem medsebojnega informiranja je označil za slab, preveč republiški in premalo jugoslovanski v pozitivnem smislu. Zvezno uredništvo Komunistov tu po njegovem ni opravilo svojega poslanstva, saj je preveč usmerjeno v posredovanje »pravovernih resnic« bralcem, premalo pa v posredovanje stališč posameznih republik. To se je pokazalo tudi ob cestni aferi, ko je prišlo do razločkov v pogledih med beograjsko in slovensko izdajo Komunistov. Zato se bo treba »... spopasti z nekaterimi pojmovanji, ki žal še zmeraj vidijo v Komunistu nekakšno unitaristično glasilo, ki je poklicano za to, da odvraca pozornost na en center, premalo pa je analitično, informativno, itd.«³⁶⁹

Šetine je v zvezi s slovensko izdajo časopisa nekaj kasneje poslal predsedniku CK ZKS informacijo s sestanka sekretarjev sekretariatov republiških centralnih komitejev, ki se ga je udeležil namesto Andreja Marinea. V njej pravi, da so pozitivno govorili o izkušnjah slovenske izdaje, ki da bi jih bilo koristno uporabiti tudi v drugih republikah, vendar opozarja na posledice, saj taka izdaja »nujno odseva tudi nekatere hibe zveze komunistov«.³⁷⁰ Če bo prišlo do izdajanja republiških časopisov, to ne bi smelo pomeniti, da bodo mehanični proizvodi osrednjega glasila. Šetine se je zavzel za ustvarjalno sodelovanje med zvezno in slovensko oz. republiškimi redakcijami, brez mentorstva in zveznega arbitrstva.

Iz informacije je čutiti skrb za samostojno slovensko izdajo, saj je cestna afra prinesla različne poglede v obeh izdajah (kar do tedaj ni bilo značilno), ni pa bilo povsem jasno, kakšne bodo (kljub pohvalam nekaterih politikov – Mijalka Todorovića, Krste Crvenkovskega – na omenjenem sestanku sekretarjev) posledice tega. Ko ugotavlja razliko med obema uvodnikoma (avtor slovenskega je bil sam – op. B. R.), Šetine pravi, da je bil slovenski premalo kritičen do dogajanj v Sloveniji, zvezni pa preveč nestrpen, kljub temu, da je bil prvotni osnutek zveznega še hujši, saj je bila v njem slovenskemu vodstvu izrečena nezaupnica. Spremembo besedila gre pripisati ustvarjalnemu sodelovanju med obema uredništvoma. Napaka je bila po njegovem v tem, da je oba komentarja, slovenskega in zveznega, ponatisnilo Delo.³⁷¹

Slovenska izdaja pa se je hitro disciplinirala in Šetinc se je lahko pohvalil s pozitivnim pisanjem Komunista po seji IB P ZKJ. Že omenjeno bojazen za ohranitev slovenske izdaje (ki je bila precejšnja pridobitev za večjo samostojnost ZKS, izborila pa si jo je šele leta 1968, čeprav si je v tem smislu prizadevala že od leta 1962; v izvršnem komiteju CK ZKJ so namreč, zlasti Ranković, temu nasprotovali in zahtevali, da se zvezna izdaja še naprej zgolj prevaja – op. B. R.) lepo izraža zadnja sedma točka informacije: »Soglašamo z ugotovitvijo v informaciji sekretariata Predsedstva ZKJ, da je potrebno (ne naglo, brezglavo) proučiti celoten kompleks problemov, ki se odpirajo ob takšni decentralizaciji 'Komunist', kakršna ustreza fiziognomiji ZKJ. Pri tem ne bi smeli kakorkoli podcenjevati ali celo ogrožati rezultatov, kakršne je takšen razvoj že dal. Slovenska izdaja Komunista izhaja v 50 000 izvodih, to pa je četrтина celotne jugoslovanske naklade. In kar je najpomembneje – 'Komunist' je postal nepogrešljiv v sodobni politični dejavnosti ZKS. Zato bi bila vsakršna dramatizacija nekaterih spodrsiljajev, ki jih bo tudi še v prihodnje, samo škodljiva.«³⁷²

169

Šetinčeva bojazen je bila upravičena, saj so v osrednji redakciji in izdajateljskem svetu

³⁶⁵ Prav tam, str. 2.

³⁶⁶ Zapisnik sestanka, ki ga je sklical predsednik CK ZKS 18. avgusta, str. 2, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³⁶⁷ Prav tam, str. 3.

³⁶⁸ Prav tam, str. 26.

³⁶⁹ Prav tam, str. 32.

³⁷⁰ Informacija za tovariša Popita, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11, brez datuma, verjetno konec avgusta 1969.

³⁷¹ Delo je oba uvodnika ponatisnilo 7. avgusta 1969. Slovenski komentar z naslovom Razpoloženje za reformo je reakcijo javnosti v Sloveniji ob cestni aferi podprl: »Protesti, ogorčenja in nezadovoljstva tokrat ne izsiljujejo prednosti mimo reforme in proti njej. Protesti so naperjeni proti puhlim geslom o socializmu in reformi.« Komentator opozarja, da je bilo ob odločitvi za gospodarsko reformo dogovorjeno, da se v enotnem gospodarskem prostoru ne bo uporabljalo načelo paritete, ker bi to pomenilo odločitev za šest reform, in da bodo izjeme le začasne, na kar pa se je hitro pozabilo.

Vsak skuša s pritiski uveljavljati »svojo reformo« in ji tako diktirati, namesto da bi reforma uravnavala proizvodnjo. Mnogi bi jo tudi radi izvajali z zaščito države. Pisee utemeljuje nujnost graditve hitrih cest v Sloveniji in poudarja, da val protestov ne govori za nekakšne ozke slovenske koristi, temveč se zavzema za zmago reforme, in torej ne izsiljuje prednosti mimo reforme in proti njej. Cesta ni jedro problema, temveč le povod za izražanje nerazpoloženja zaradi neuresničevanja reforme in nesprejemljive, preživele prakse zvezne administracije. Obenem se tudi distancira od nacionalističnih, šovinističnih in drugih negativnih teženj, »ki se pojavljajo v novih preoblikah, prilagojenih novim razmeram, čeprav v resnici skrivajo stare namene«.

Beograjski članek (ki je reakcija na slovenskega) obsoja pritiske v zvezi s cestno afero: »Metoda političnega pritiska z namenom, da se izsili sprememba nekega sklepa na ravni federacije, utegne roditi nepredvidene posledice« (naslov) in zahteva, »... da se natančno oddvoji vse tisto, kar odstopa od osvojene platforme Zveze komunistov«. Obenem se zveznemu uredništvu tudi ne zdi bistveno, »ali imajo politični dejavniki v Sloveniji prav ali ne, ko zahtevajo revizijo nekega sklepa. Ni nespremenljivih sklepov, vendar mora obstajati sprejemljiva, splošno osvojena in po samoupravnih načelih trasirana pot dogovarjanja in sklepanja, ki ga jugoslovanska javnost upošteva.« Zvezni uvodnik tudi sprašuje, kako je mogoče, da se taka reagiranja pojavljajo, če pa »smo s sklepi IX. kongresa ZKJ, z novo skupščinsko prakso, s spremembami v odnosih med federacijo in republikami ter s čedalje razvitejšo neposredno demokracijo ustvarili tiste nujne razmere in pogoje, da se možni spori razrešujejo brez napihovanja in pritiskov, ki bi ogrožali vse tisto, kar smo tako vztrajno, dosledno in s trudom gradili in razvijali«.

³⁷² Informacija za tovariša Popita, str. 2, 3, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11.

Komunista v Beogradu po objavi obeh uvodnikov slovensko izdajo močno kritizirali, v nastalem položaju pa so nekateri videli tudi možnost za ukinitve republiške izdaje. Značilna je, npr., izjava Srečka Bjelića na seji izdajateljskega sveta, ki jo navaja Šetinec, češ da se bo, dokler bo član sveta, »zavzemal za to, da bomo imeli v Jugoslaviji en delavski razred, eno partijo in en list Komunist«.³⁷³

170 Franc Popit je na sestanku, ki ga je sklical 18. avgusta 1969 (»na željo nekaterih članov sekretariata, da bi s tov. Kavčičem izmenjali poglede na sedanjo situacijo v Sloveniji«)³⁷⁴ načel tudi vprašanje »liderstva«, ki da ga podpirajo javnomnenjske ankete in ocene o tem, kdo je najpopularnejši v Sloveniji.³⁷⁵ To slovensko vodstvo samo ločuje. Pojasnil je tudi Kardeljevo pripombo z razgovora na Brionih glede njegovega nastopa na televiziji. Pripomba oz. vprašanje, zakaj je bil Kardeljev nastop (v zvezi z ustavnimi spremembami – op. B. R.) na televiziji potreben, je na sestanku odbora družbenega organa pri televiziji postavil šef Kavčičevega kabineta Ljuban Jakše. Popit je menil, da se lahko na tej podlagi sklepa »... da gre za nekakšno cehevstvo, ki nekomu omogoča, drugemu pa ovira javno delovanje in nastopanje. Ob neki priliki so novinarji vpili 'mi smo Kavčičevi'. Ne rečem, da si jih ti navajal k temu, ampak tako je«.³⁷⁶

Izjava zadeva bolj kot vprašanje tiska vprašanje enotnosti v slovenskem vodstvu, čeprav sta obe povezani. Pač pa je za oceno pisanja tiska važnejši drugi del Popitove izjave, v katerem je ta tisku očital, da je netaktičen do slovenskega vodstva, in to utemeljil s tem, da je »prej na veliko podpiral izvršni svet, sedaj je (pa) utihnil«.³⁷⁷ Če bi bil objektiven, bi moral, kot je dejal, vsaj postaviti vprašanje načina financiranja cest, posledic tega za druga področja, pa tudi, kako je z ultimatom slovenskega izvršnega sveta zveznemu. »Če bi bil tisk objektiven, bi moral nujno 'nekoga' držati za besedo, tako pa so tu elementi, ki vzbujajo nezaupanje v objektivnost.«³⁷⁸

Če strnemo: slovenskemu tisku je torej del političnega vodstva (kot je iz povedanega očitno, že prihaja do občutnih razlik v mnenjih, ki so se še bolj polarizirala ob drugih vprašanjih) očital preveliko poudarjanje cestne afere, enostansko pisanje, podleganje vplivu javnega mnenja, navijanje za posamezne politike in oviranje javnih nastopov drugim, sodelovanje v domnevno organizirani akciji in »nedopusten« molk po obsodbi akcije na seji politbiroja.

Očitkov pa s tem še ni bilo konec. Kritiko na račun molka ter javnomnenjskih anket in Jakšetovega vprašanja v zvezi s Kardeljevim nastopom je France Popit ponovil naslednji dan (19. avgusta 1969), na sestanku s sekretarji medobčinskih svetov ZK Slovenije: »Postavljam tudi vprašanje glede tiska: prej so toliko pisali okrog tega, sedaj pa kar naenkrat nič. Naj povedo, kaj je pri tej stvari, ker drugače bomo mi pred ostalimi zelo čudno izpadli. Dizdarević (Nijaz, tedaj sekretar IB P ZKJ – op. B. R.) me je klical in vprašal, kaj to pomeni. Pravi, da so do sedaj zadrževali tisk v ostalih republikah, kakor smo se zmenili, da ne bi povzročili težav, pravi pa, da je sedaj pritisk redakcij čedalje večji in da ga ne bodo mogli vzdržati. Naš tisk pa ne posreduje neke objektivne situacije in s tem, ko se tako obnaša, daje samo dokaz tistim, ki nas zmerjajo, da je bila vsa ta akcija organizirana... (podčrtal B. R.) Tudi tisk se sedaj tako čudno obnaša, da človek ne more vedeti, če to ni usmerjeno iz centra in če ne podpira samo enega.«³⁹⁶

Popit je na sestanku načel tudi vprašanje odnosa med tiskom in političnim sistemom nasploh in ob tem znova kritiziral »idejne odklone« v humanističnih revijah: »Filozofija Rotarja v Teoriji in praksi, po mojem mnenju, nikamor ne pelje, tu govori o brezstrankarskem političnem pluralizmu. Ne vem, kako si ti teoretiki predstavljajo brezstrankarski politični pluralizem, ali tako, da bodo drugi imeli sredstva informacij v svojih rokah, partija pa bo molčala in mi bomo tu za lutko. Ljudem na terenu je

treba povedati, da Teorija in praksa ni glasilo CK ZKS in da tudi politična šola (Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo – op. B. R.) ni stvar CK ZKS, ker mislim, da vlada na terenu v tem napačno prepričanje.«³⁸⁰

Sekretarji medobčinskih svetov so na seji razpravljali o odnevi na cestno afero v posameznih okoljih. Govor je bil tudi o vlogi sredstev javnega obveščanja. Ludvik Golob je prenesel kritično oceno z razprav na terenu, češ da slovenski in jugoslovanski tisk ob osrednjih vprašanjih dostikrat nima dovolj družbenopolitičnih in ekonomskih komentarjev, pač pa se »... vedno ob takih vprašanjih obesijo postranska vprašanja, ki v določenih primerih namigujejo na zaostrovanje mednacionalnih odnosov, šovinističnih gledanj ipd.«³⁸¹

171

³⁷³ Frane Šetinc, Vzpon in sestop, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1989, str. 68.

³⁷⁴ Zapisnik sestanka, ki ga je sklicel predsednik CK ZKS 18. avgusta 1969, str. 1, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³⁷⁵ Po anketi Slovensko javno mnenje Centra za raziskovanje javnega mnenja na Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo (št. 9/10, 1968 in št. 1, 1969) je bil med najbolj uglednimi političnimi voditelji v Sloveniji po letu 1960 na prvem mestu Stane Kavčič (s 16,3 %), sledili pa so mu Vida Tomšič (8,2 %), Boris Kraigher (8,1 %), Edvard Kardelj (5,9 %), Janko Smole (5,7 %), Miha Marinko (3,8 %), Sergej Kraigher (2,6 %), Frane Leskošek (1,9 %), Ivan Maček (1,4 %).

»Druge osebnosti« so dobile skupaj 7 % glasov, 2,5 % anketirancev je na vprašanje »Ali lahko poveste dve osebi iz političnega življenja v Sloveniji (Slovenca), ki imata med ljudmi največji ugled?« odgovorilo, da take osebnosti ni, 55,2 % anketirancev pa se nista mogli odločiti.

Kot vidimo, Franceta Popita med najuglednejšimi Sloveni ni bilo, pa tudi Edvard Kardelj je bil, glede na svojo politično težo, uvrščen presenetljivo nizko. Razumljivo je, da so bili Kardelj, Popit pa tudi Marinc in še nekateri drugi politiki proti objavljanju rezultatov javnomnenjskih anket, še zlasti, če preberemo interpretacijo raziskovalcev, ki med drugim pravi:

»Stane Kavčič, predsednik izvršnega sveta in bivši predsednik slovenskih sindikatov, je izrazita osebnost novega obdobja. Pridobil si je izreden ugled med vsemi kategorijami in skupinami Slovencev ter se v zavesti javnega mnenja izoblikoval v najuglednejšo osebnost sedanjega političnega obdobja... Stane Kavčič uživa torej pri vseh kategorijah in skupinah prebivalcev bistveno večji ugled od drugih, izredno pa odstopajo njegove povezave s skupino izobražencev, kjer se delež izborov približuje polovici vseh anketiranih.« (SJM, december 1968, 9/10, str. 91, 92.)

Anketa tudi ugotavlja, da sta bila republiški izvršni svet in skupščina na vrhu lestvice organov, ki si po mnenju občanov najbolj prizadevajo za njihovo blaginjo.

Vrstni red priljubljenosti se je (ob spremenjenem vprašalniku oziroma razširitvi možnosti odgovora, pa tudi zaradi smrti Borisa Kraigherja) v drugem merjenju nekoliko spremenil. Na prvem mestu je še vedno Stane Kavčič, sledili so mu Edvard Kardelj, Vida Tomšič, Sergej Kraigher, Mitja Ribičič in Miha Marinko, Lidija Šentjarc, Frane Leskošek, France Popit. (SJM 1969, št. 1, str. 20, 21.)

Očiten je tudi izjemen skok v »politizaciji« Slovencev, saj odgovora ni dalo oziroma se ni opredelilo le 8,1 % anketirancev – op. B. R.

Zaradi negativne reakcije političnega vrha center s takimi konkretnimi merjenji priljubljenosti v sedemdesetih letih ni več nadaljeval, zato primerjava s stanjem po cestni aferi žal ni možna.

³⁷⁶ Zapisnik sestanka, ki ga je sklicel predsednik CK ZKS 18. avgusta 1969, str. 48, 49, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³⁷⁷ Prav tam.

³⁷⁸ Prav tam.

³⁷⁹ Zapisnik s seje s sekretarji medobčinskih svetov ZK Slovenije, ki je bila 19. avgusta 1969 v Ljubljani, str. 7, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³⁸⁰ Prav tam, str. 8 in 34.

³⁸¹ Prav tam, str. 17.

Kritiziral je neenotnost v slovenskem vodstvu, k čemur da je svoje prispeval tudi tisk. Popit je na to odgovoril, da bo na seji izvršnega biroja, predvideni za 28. avgust, na dnevnem redu tudi tisk. Ponovil je tezo, da politbiro ni obsodil slovenskih novinarjev, temveč da je bila pripomba na 7. seji namenjena celotnemu jugoslovanskemu tisku.

Neobjektivno obveščanje in vznemirjanje javnosti ter preveliko poudarjanje nacionalizma v tisku po seji izvršnega biroja pa »vakuum v časopisih« so kritizirali tudi drugi.

172 Štefan Cigoj je omenil razgovor z Ribičičem (obisk delegacije primorskih občin pri Ribičiču v Strunjanu, 2. avgusta 1969 – op. B. R.), v katerem so »... ugotovili, da je nemogoče, da vsaka napol odpisana skupina ljudi (kriminalci itd.) najdejo mesto v časopisih in televiziji, da dajejo izjave o vladi in njeni politiki itd. (tu je mišljen akademski slikar,³⁸² ki je bil zaprt ravno takrat, ko je bil Mitja Ribičič sekretar RSNZ), za celo vrsto ljudi ne bi bilo treba, da so se v tem času eksponirali. Izgleda, da tudi v teh novinarskih hišah ni vse v redu, saj Mitja sam priznava, da ko je bil še v Sloveniji, so mu ponujali ure in ure prostora za nastop na televiziji, ko pa je bil v najtežjem položaju, ga ni nihče vprašal. Javna sredstva so tu napravila veliko škodo, sedaj so pa čudno tiho«.³⁸³

Drugače je na odgovornost tiska gledal Milan Kučan, ki se ni strinjal z izrečenimi mnenji: »Že dalj časa je opazna tendenca, da je za vse, s čimer v partiji nismo zadovoljni in se začnemo silom prilik vbadati, hočeš nočeš, nazadnje kriv tisk. Ne rečem, da veliko krivde in odgovornosti ne zadene tiska, vendar za vse le ne morejo biti odgovorni novinarji, tu bi kazalo razmišljati o tem, kako v bodoče delati z novinarji, posebno s tistimi, ki se pojavljajo na straneh notranje politike. Najbrž bo ta komisija za tisk in propagando, ki je bila na zadnjem plenumu imenovana, opravila velik del nalog, tako da bi bilo prav, da bi tudi vi in sekretarji občinskih komitejev od časa do časa povabili tiste novinarje ali dopisnike in jim skušali odpreti s svojega zornega kota poglede na probleme... Z velikim delom novinarjev sem govoril, ker so prihajali sem, kaj sedaj narediti. Bili so v tej atmosferi, morebiti je bila ta atmosfera do neke mera organizirana in sedaj so se znašli v situaciji, ko za njimi nihče več ni stal in se krivda za vse vali nanje in jasno je, da sedaj molčijo. Za vsako stvar, ki jo sedaj napišejo, hočejo imeti žegen, katerega jim pa nihče ne da. Očitno pa je, da so prej žegen imeli, ne iz te hiše, toda nekje so ga imeli. Tu nastaja poseben problem slovenskega novinarstva, ker so slovenski časopisi najmanj od jugoslovanskih vpreženi v voz politike. Samo pogledjte pisanje hrvaških časopisov, to je tako, kot bi poslušal razpravo na sekretariatu CK, kot bi poslušal razpravo na CK in izvršnem svetu. To je ista politika, za njo stojijo isti ljudje, samo da so podpisani drugi, isti materiali so jim na vpogled, tako da bi bil tu le malo manj kritičen in da se ne sprevrže to v nekaj, kar nas bo teplo po glavi, ker bomo še krvavo potrebovali časopise in novinarje.«³⁸⁴

Na podlagi vseh navedenih razprav je bila v CK ZKS pripravljena Informacija o osnovnih tendencah v reagiranju slovenskih komunistov na komunike izvršnega biroja predsedstva ZK Jugoslavije. V deseti točki je obravnavana tudi vloga tiska, ki da je v veliki meri »s svojim pisanjem in interpretacijo problema povzročil ogorčene proteste ljudi in otežal konstruktivno sporazumevanje. Po seji izvršnega biroja je v pisanju tiska nastala nedopustna praznina«.³⁸⁵

Formulacija pa je bila v informaciji, ki je bila poslana za 22. razširjeno sejo sekretariata CK ZKS, precej ostrejša, saj se je stavek nadaljeval z oeno, »... da je slovensko novinarstvo v precejšnji krizi in da je nesamostojno«, vendar so jo potem na seji ublažili.³⁸⁶

Besedilo v informaciji je precej neprizanesljivo do jugoslovanskega tiska. Razpravo v

slovenskih političnih forumih povzema takole: »Veliko kritičnih pripomb je usmerjenih tudi na pisanje drugih jugoslovanskih listov, ki so tudi prispevali velik delež v dezinformiranje jugoslovanske in slovenske javnosti. To pisanje je nadaljevanje enostranskega prikazovanja življenja, razmer in problemov v Sloveniji, kar v veliki meri ustvarja popačeno sliko Slovenije v drugih republikah. Postavljene so zahteve, da se ta vprašanja tiska in javnega informiranja postavi na dnevni red organov ZKJ.«³⁸⁷

Enaindvajsetega avgusta 1969 je sekretariat CK ZKS sklical dogovorjeni posvet z novinarji. Udeležili so se ga predstavniki Dela, Radia, Televizije, Ljubljanskega dnevnika, Večera, Dolenjskega lista, Glasa, Naših razgledov in Komunist, sekretariat sta zastopala Milan Kučan in Vlado Janžič. Novinarji nekaterih časopisov (Mladine, Kmečkega glasu, Tednika, Pomurskega vestnika in Primorskih novic) se ga zaradi dopustov niso udeležili. Posvet (sodeč po informaciji, ki jo je napisal Peter Bregar, magnetogram namreč ni ohranjen), ni prinesel kaj bistveno novih ugotovitev. Udeleženci so menili, da je bilo informiranje v tisku in RTV z izjemo posameznih napak vseskozi načelno in odgovorno ter »v skladu z demokratičnimi reakeijami samoupravnih organov in s stališči republiških vodstev«.³⁸⁸ Ponovljeno je bilo stališče, da sklepi izvršnega biroja zadevajo jugoslovanska sredstva informacij v celoti in kritizirano pisanje nekaterih jugoslovanskih časopisov, »ki že dlje časa neobjektivno prikazujejo politični in gospodarski položaj v Sloveniji«.³⁸⁹

173

Zabeležka povzema ugotovitve, »da uredništvom sedaj torej ni mogoče očitati pasivizacije, premajhne ali prevelike samostojnosti, ker delajo v skladu z lastnimi uredniškimi koncepti in razvijajo premišljeno ter usklajeno politično akeijo, ki naj pripomore k konstruktivnemu vzdušju, v katerem je edinole mogoče nasprotovati protireformskih težnjam«.³⁹⁰

Na seji so se dogovorili za rednejše obojestransko informiranje in dogovarjanje, kar naj bi upoštevala tudi nova komisija za propagandno dejavnost pri CK ZKS in za poglobitev sodelovanja med uredništvii po Jugoslaviji. Informacija (če sklepamo po njej, je tako izzvenel tudi sestanek) skuša v svojem pomirljivem tonu zabrisati konflikte med sredstvi javnega obveščanja in deloma slovenskega političnega vodstva do te mere, da zaide v kontradiktornosti, npr.: uredništva delajo v skladu s svojimi koncepti, ob enem pa jim ni mogoče očitati prevelike samostojnosti. Razvijajo premišljeno in usklajeno politično akeijo (kar je brez vmešavanja političnega vodstva seveda iluzorno, saj do sestanka in dogovarjanja za skupne akeije potem niti ne bi prišlo), pa vendar se jim premajhne samostojnosti ne more očitati. Informiranje je bilo vseskozi načelno in odgovorno, pa vendar je prihajalo do »neljubih očitkov«.

³⁸² Mišljen je Čoro Škodlar, glej op. št. 323.

³⁸³ Zapisnik s seje s sekretarji medobčinskih svetov ZK Slovenije, ki je bila 19. avgusta 1969 v Ljubljani, str. 27, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 12.

³⁸⁴ Prav tam, str. 29, 30.

³⁸⁵ Informacija o osnovnih tendencah v reagiranju slovenskih komunistov na komunike Izvršnega biroja predsedstva ZK Jugoslavije, 19. avgust 1969, str. 5, 6, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11.

³⁸⁶ Zapisnik 22. razširjene seje sekretariata CK ZKS, 25., 26. avgust 1969, str. 3, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 14.

³⁸⁷ Informacija o osnovnih tendencah v reagiranju slovenskih komunistov na komunike Izvršnega biroja predsedstva ZK Jugoslavije, 19. avgust 1969, str. 5, 6, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 11.

³⁸⁸ Informacija s posveta, ARS, fond CK ZKS, Tiskovne konference 1969, AE 484.

³⁸⁹ Prav tam, str. 1.

³⁹⁰ Prav tam, str. 2.

Mnenja o vlogi tiska so kljub takim »poskusom sprave« ostala deljena, kar je pokazala tudi 22. razširjena seja sekretariata 25. in 26. avgusta 1969, kjer so se znova razplamtele razprave o vlogi tiska.

Kljub sestankom, poizvedovanjem in poročilom redakcij je bilo jabolko spora še vedno v tem, ali, in če je – kdo je celotno akcijo, torej tudi pisanje tiska, organiziral?

174 Na razširjeni seja sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 niso bili izpuščeni tudi drugi, že obravnavani problemi (očitki) v zvezi s tiskom: da nekateri politiki nimajo možnosti javne besede, da jugoslovanski tisk poroča o Sloveniji neobjektivno, da Slovenija nima celovitih informacij o dogajanju v Jugoslaviji. Čeprav vlogi sredstev javnega obveščanja ni bila namenjena niti osrednja vloga v obravnavi niti niso bili sprejeti posebni sklepi v zvezi s tem, pa nekatere razprave lepo ilustrirajo, na kakšni podlagi se je oblikoval in posploševal odnos posameznih politikov do njih, sama seja pa je bistveno prispevala k dolgoročni politiki ZK tudi na področju informiranja.

Vinko Hafner, ki se je v razpravi prvi dotaknil tudi vloge tiska, je zanikal, da bi poročanje v zvezi s cestno afero organiziral izvršni svet, čeprav ga je po njegovem toleriral, »plaval s tokom stvari« (ta izraz je v zvezi s cestno afero prvi uporabil Tito na 16. seja IB P ZKJ – op. B. R.). Obenem se je ogradil, »kot se lahko tudi Kavčič« od izjav posameznikov (mišljene so bile nekatere izjave članov IS oz. vladnih organov – op. B. R.), »ki so bili lahko subjektivni akterji v stikih s časopisi ali skupščinami«.

Niti njemu (Hafner je bil podpredsednik IS – op. B. R.) niti predsedniku tega ni mogoče pripisati. Za Hafnerja je bil položaj zato še težji: v nasprotnem primeru bi namreč kaj lahko ugotovili, kdo je za akcijo odgovoren. Tako pa je problem, kot pravi, v »organizirani spontanosti«. Organizirani zato, ker gre za redne organe, spontanosti pa zato, ker »je v časopisih in v javnosti izpadlo, kot da smo komaj čakali na priliko, da smo dobili kost, da jo pošteno oglodamo in jo izkoristimo za razčiščevanje globljih vprašanj«.³⁹¹

Romana Albrehta je motilo, da tisk ni »dobro angažiran v bitki za uresničevanje naše politike«.³⁹² Bil je prizadet, ker so od petih njegovih nastopov v federaciji v dveh letih objavili samo tistega, v katerem je kritiziral federacijo in ker na RTV niso objavili opravljenega razgovora z njim. Obveščen je bil, da je predstojnik ustanove poklical novinarja in ga vprašal, kdo mu je dal pravico, da je intervju naredil.

Eden tistih, ki je tisk (in s tem sebe) branil, je bil znova Franc Šetine. Ni zanikal napak, ki so bile storjene, saj je tudi sam, tako kot France Popit in člani sekretariata CK ZKS, opozarjal urednike na posamezne članke, npr. v Ljubljanskem dnevniku in Večeru, ki so kazali, »da bi šli predaleč, da bi šli iz samoupravnega tira«.³⁹³ Uredniki so, potem ko je že bilo storjenih nekaj napak, priznali, da taka nevarnost obstaja; pripombe so upoštevali ter ravnali bolj usmerjevalno. Po Šetinčevem kljub storjenim napakam ne bi smeli ravnati tako, kot se je to v preteklosti dogajalo »ko smo vedno ali pogosto naredili novinarje za grešne kozle«.³⁹⁴ Take obsodbe novinarji ne bi sprejeli brez posledice.

Šetine se je pridružil ocenam, da je informiranje ljudi o tem, kaj se dogaja po Jugoslaviji, pomanjkljivo, da so slovenski in drugi časopisi premalo jugoslovanski, za kar pa niso krivi samo novinarji, saj je to samo odsev premajhnega siceršnjega sodelovanja med republikami. Izrazil je prepričanje, da stvari niso bile zrežirane in rekel, da ne verjame Ribičičevemu mnenju, da so novinarji njegove (Ribičičeve – op. B. R.) izjave namerno zameglili, pač pa, da ni bilo od vsega začetka dovolj informacij, dovolj jasnosti, kar velja tudi za Ribičičevo izjavo.³⁹⁵

Ta je Šetineu odgovoril, da novinarjem v izjavi ni bilo všeč to, da so eeste enakopravne, kar je bil sklep 'ZIS-a, ki ga on ni mogel spremeniti. Ribičiča oz. njegovo izjavo je branil tudi Miran Mejak, ki je menil, da bi morali biti do njega bolj tolerantni, in izjavo, čeprav res ni najboljša, akeptirati.

Šetinc je odprl še en pereč problem za slovensko vodstvo, to je informiranje o tem, »kaj je v Sloveniji, kaj je v slovenskem vodstvu«. ³⁹⁶ Ta pot informiranja je zanj neznanka, saj ne ve, od kod informacije prihajajo, ni pa sprejemljiva, ker vnaša medsebojno nezaupanje in sumničenje. Informacije bi morale biti javne, da jih bo moč identificirati in ugotoviti, kdo je informator, ki naj za informacije tudi odgovarja.

175

Beno Zupančič je bil mnenja, da je psihoza splošne nacionalne ogroženosti nastala na podlagi delnih, pomanjkljivih ali napačnih informacij. ³⁹⁷ Po njegovem je še veliko stereotipnega mišljenja o tem, da so drugi v Jugoslaviji nerazviti in zaostali (o čemer prišejo nekatere Delove rubrike), obenem pa razočaranj, ker ti nerazviti nimajo najmodernejših gledanj in najbolj naprednih stališč.

Edvard Kardelj se prav tako ni izognil problemu javnega obveščanja. Kritiziral je članek v Vjesniku u sreu zaradi pozivanja k pritiskom in pri tem menil, da taka taktika pelje bodisi v podrejanje ZK trenutnim in parcialnim interesom posameznih slojev ali skupin, bodisi v stihijo v družbi in izolacijo zveze komunistov. Do tiska in RTV je bil – kar se tiče poročanja o cestni aferi – sicer kritičen, a še vedno bolj toleranten kot na obeh brionskih sestankih (kar so mu omogočili drugi, ki so v obsodbah šli dlje): »... Mislim tudi na tisk in RTV, čeprav je po mojem, kljub njuni zelo negativni vlogi v dogajanju, v resnici predimenzionirana krivda, ki se jima pripisuje«. ³⁹⁸

Janez Koeijančič je povedal, da je bil v času vrhunca poročanja o cestni akeiji na Djerdapu in se je pogovarjal z beograjskimi novinarji. Rekli so mu, da so se v redakcijah dogovarjali o dveh variantah poročanja v zvezi s cestno afero: objektivno ali z »direktnim napadom«. Po njihovi interpretaciji je bilo tisto, kar je pisala Borba, »objektivna varianta«. ³⁹⁹

Eden tistih, ki so menili, da je bila pri pisanju o cestni aferi od neke dana spodbuda, je bila tudi Vida Tomšič: »Zakaj sedaj naivno govorimo in se čudimo, če kdo reče, da je stvar ima nekaj 'zadaj'? Saj nam 'Katedra' to naravnost pove, ali pa če odpreš Ljubljanski dnevnik ... in prebereš v enem dnevu časopise od treh tednov nazaj, potem točno vidiš, da je tukaj bila 'zelena luč' za izražanje vseh najbolj ogabnih stvari, sklicujoč se na naš slovenski narod – egoizem, 'kulturtregerstvo' itd., in vidite, da nismo na to reagirali. ... Tudi v časopisih naslovi niso terjali samo, da naj se da točna

³⁹¹ Zapisnik 22. razširjene seje sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 14, str. 23.

³⁹² Prav tam, str. 50.

³⁹³ Prav tam, str. 36.

³⁹⁴ Prav tam, str. 37.

³⁹⁵ Prav tam, str. 37.

³⁹⁶ Prav tam, str. 40.

³⁹⁷ Prav tam, str. 1 (drugi del).

³⁹⁸ Prav tam, str. 7 (drugi del).

³⁹⁹ Prav tam, str. 30 (drugi del).

informacija. Bili so naslovi, in to veliki, da je treba takoj spremeniti sklep ZIS, brez debate, kot je to zahtevala neka občinska skupščina; bila so poročila o tem, da se zahteva odstop celotne slovenske delegacije v federaciji in Mitje Ribičiča itn. K temu pa so seveda prilivali še nekateri drugi časopisi. Situacija je prišla tudi v inozemske časopise – saj ste brali, kako tolmačijo. Mislim, da nič ne pretiravam, če rečemo, da je zadeva okrog cest najbrže tista miška, ki repo izruje, ali pa tista kaplja vode, ki se prelije.«⁴⁰⁰

176

Vida Tomšič, tako kot Edvard Kardelj, Roman Albreht in France Popit, ni bila zadovoljna z možnostjo javnih nastopov. Njena razprava pa vendar (podobno kot že citirana Popitova) kaže, da pri tem ni šlo za organizirano politiko oziroma, kot je dejal Kardelj, »kliko«, ki naj bi odločala o javnih nastopih, pač pa bolj za posamične ocene novinarjev, urednikov ali članov samoupravnih organov (svetov) pri sredstvih javnega obveščanja, in ki navedenih primerov verjetno niso kaj dosti presegale, še zlasti po Kardeljevi intervenciji, ki jo Vida Tomšič omenja.⁴⁰¹ Upali bi tvegati oceno, da je pri katerem (če ne večini teh primerov) šlo bodisi za preobčutljivost posameznikov bodisi za posploševanje (in predimenzioniranje stvari) na podlagi prenesenih informacij, ali pa za kombinacijo obojega.

Sicer pa sama izjava Vide Tomšič dovolj zgovorno potrjuje mnenje, da o resnejšem oviranju »zveznih« politikov pri javnih nastopih ne moremo govoriti, obenem pa tudi kaže na protislovja, ki so med politiki vladala glede vloge tiska oziroma načina vplivanja nanj: »Na drugi strani pa je šlo tudi za vprašanje razvoja samoupravljanja in meni se je zgodilo podobno, kot je govoril tovariš Roman, da decembra lani nisem mogla plasirati v Delo svoje obrazložitve, zakaj se borim v ustavni razpravi za več zborov delovnih skupnosti. Kdor bi želel, lahko to ugotovi. Res je, da pri tem nisem bila do kraja uporna, ker nisem šla niti do urednika. Samo pozneje, ko se je stvar pri nas 'dokuhala' do kraja in ko se je proglasila Krištofova intervencija na televiziji kot administrativni pritisk, pri tem so pa vse nas prej ovirali, da bi kdorkoli tudi lahko povedal svoje mišljenje, takrat sem pa seveda sama sebi zamerila, da nismo predhodno začeli teh stvari tudi tu, za to mizo, postavljati. Ne gre za to, v kakšnem forumu, toda gre za to, da bi jaz to lahko storila, pa nisem. Trdim, da je v uredništvih danes več direktne intervencije določenih sil kot kdaj prej; to se najbrž da dokazati, jaz jo samo čutim. Ne gre za to, da bi sedajle trdili, da so novinarji krivi. To je odraz odnosov in nedorečenih stvari med nami. Morali bomo odpreti naša sredstva informacij resnični borbi mišljenj s tem, da bo celo uredništvo samo poskrbelo, da pridejo argumenti od obeh strani, oziroma vsi argumenti.«⁴⁰²

Razširjena seja sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 je bila za sredstva javnega informiranja najbolj pomembna zaradi sklepa, ki ga je (na osnovi razprave) na Popitov predlog sprejel sekretariat, vendar ne na tej, pač pa na naslednji seji, in sicer, da je treba »v časopisnih institucijah in RTV kadrovska okrepiti družbene organe z odgovornimi in izkušenimi političnimi kadri.«⁴⁰³ (Podčrtal B. R.) Ta zavestna politična usmeritev je v naslednjih letih pripeljala do postopne kontrole tiska ne samo s pomočjo uredniških svetov, uredništev in drugih nadzornih organov, pač pa tudi z zelo premišljeno kadrovsko politiko med novinarji.

Citirali ali povzeli smo večino mnenj o vlogi tiska, ki so bila v organih ZK izrečena v času cestne afere. Celotno sodbo si je kljub obilici dokumentov še vedno težko ustvariti. Kot smo ugotovili, je del vodstva želel večji del krivde pripisati sredstvom javnega obveščanja in si na ta način v odnosu do zveznih organov ZK (za katere je bilo nepojmljivo, da tisk lahko v eni republiki relativno neodvisno poroča in komentira) olajšati pozicijo. To pa ne velja samo za politični vrh. Tudi med ljudmi na terenu so bila mnenja deljena. Marsikje je vladala zmeda, saj jim sredstva javnega obveščanja niso prinesla »politične linije«. Zaradi tega so se na sestankih s političnim vodstvom

– še zlasti potem, ko se je večji del slovenskih politikov po brionskem plenumu do cestne afere opredelil drugače, kot so zapisali v izjave po sklepu ZIS – zahtevali drugačen način informiranja. Tako je Ivan Renko razprave z raznih sestankov na obalnokraškem področju povzel v zahtevo, da je »v bodoče **potrebno objektivnejše informiranje, ki bo komunistom posredovalo tudi politično linijo.** Informacije sredstev javnega obveščanja bi morale biti v skladu s politično orientacijo organa ali političnega vodstva, ki za to odgovarja. V nasprotnem primeru bi morali iti na partijski dnevni časopis, ki bi informiral članstvo v zvezi s politično linijo (podčrtal B. R.). Prav zaradi slabe informiranosti je vladala med komunisti zmeda, kar smo uspeli odpraviti šele v zadnjem času in to z angažiranjem vseh subjektivnih sil.«⁴⁰⁴

177

Če sodimo po tej razpravi, je demokratični centralizem po začetni zmedi znova začel delovati enosmerno, marsikje pa je ponovna vzpostavitev »linije« pomenila olajšanje, čeprav je bila povsem nasprotna s tem, kar so še dobra dva meseca prej v posameznih okoljih govorili in pisali.

Celovita analiza tiska, ki naj bi pokazala na krivce za enostranski način informiranja, ni bila narejena. Mnenja o vlogi sredstev javnega obveščanja so med slovenskimi politiki ostala deljena, saj je del vodstva na njihovo informiranje v bistvu vendarle gledal kot na posledico slabega dela »virov informiranja«, to je političnih centrov. Poizvedbe, ki jih je na zahtevo sekretariata CK ZKS opravil izvršni svet (poročila redakcij in spisek nastopov članov vlade in njenih organov v zvezi s cestno afero), so pokazale, da neposredne povezave – z izjemo že omenjenih intervencij – med političnimi organi oziroma posameznimi politiki in uredništvu ni bilo, so pa posamezni politiki (odgovorni za ceste, kot je dejal Mitja Ribičič) dajali izjave.⁴⁰⁵ Očitno je, da so novinarske hiše in večina novinarjev sprejemale »liberalizem« in konfederalizem Kavčičevega tipa. Ni pa mogoče trditi, da je obstajal direkten vpliv takratnih politikov na novinarstvo. Kavčičeva politika, vsaj tista manifestativna, je imela med ljudmi podporo. (Kar pa ne pomeni, da niso obstajale tudi zamere, zlasti pri delu inteligenec,

⁴⁰⁰ Prav tam, str. 5, 6 (tretji del).

⁴⁰¹ Kardeljeva občutljivost za možnosti javnih nastopov (in kritiko nasploh), ki jo izražajo njegove razprave v tem času, izvira iz težke izkušnje v spopadu z Rankovičem, ko so ga Rankovičevi somišljeniki skušali na različne načine utišati. O tem sicer Kardelj ni javno govoril, iz izjav na nekaterih internih sestankih (npr. sestanek Tita s slovenskimi politiki 8. avgusta 1969 na Brionih) pa se to da razbrati. Iz te občutljivosti, ki ima seveda tudi globlje korenine v časih revolucionarnega delovanja, deloma izvirajo tudi njegove pretirane in enostranske ocene o razrednih sovražnikih.

⁴⁰² Prav tam, str. 8, 9 (tretji del).

⁴⁰³ Zapisnik s seje sekretariata CK ZKS, 29. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, IV, fascikel 27, M 132–133, Seje sekretariata CK ZKS.

⁴⁰⁴ Zapisnik s sestanka sekretarjev medobčinskih komitejev ZKS, ki je bil 6. oktobra 1969, ARS, fond CK ZKS, AE 484.

⁴⁰⁵ 30. julija 1969 je dal krajšo izjavo na zborovanju v Mariboru član IS Boris Vadnjak, prenesla sta jo Delo in Dnevnik naslednjega dne, pa tudi nekateri drugi časopisi. Za Večer sta izjavi dala tudi član IS Franc Razdevšek in pomočnik republiškega sekretariata za gospodarstvo Rado Lipičar, prav tako 30. julija 1969. Predsednik Upravnega odbora cestnega sklada SRS Anton Žokalj je kratko izjavo, v kateri izraža začudenje nad sklepom ZIS, dal že 29. julija, dnevno časopisje pa je preneslo tudi njegov uvod na seji upravnega odbora 30. julija 1969. Sekretariat za informacije v izvršnem svetu skupščine SRS ni dal – razen obvestila, da bo IS o odločitvi ZIS razpravljal 31. julija 1969 – sredstvom javnega obveščanja nikakršnih pojasnil. (Informacija o izjavah predstavnikov IS Slovenije v tisku in RTV v zvezi s financiranjem avtocest v Sloveniji, Arhiv vlade RS, fascikel 34–37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.)

ki si jih je Kavčič nakopal zaradi osebnostnih lastnosti, najbolj pa zaradi avtoritarnega obračuna s sodelavci Perspektiv leta 1964.)

178

Kar se tiče posledic poročanja v zvezi s cestno afero, ni izključeno, da za kakšnega novinarja ali urednika niso bile takojšnje, čeprav taka praksa (še) ni bila prevladujoča, pač pa (s sprejetjem oziroma kasnejšo interpretacijo Popitovega predloga o »kadrovskih krepitvah«) že nakazana. Po koncu obdobja »liberalizma« je znova prevladala težnja po usmerjanju tiska, kar je bila v Sloveniji predvsem posledica odločilnega vpliva tako tistih politikov, ki so do sredstev javnega obveščanja v času cestne afere izražali negativen odnos, kot tistih, ki so svoje ravnanje v naslednjih letih postopoma »prilagodili« uradni liniji. Brzdanje in stroga kontrola tiska v okviru politične kampanje za ponovno vzpostavitev enotnosti po Pismu predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ 29. septembra 1972 je precej prispevala k zavrtju procesa demokratizacije družbe po brionskem plenumu. Tudi za sama sredstva javnega informiranja je bil to hud udarec, saj so odločujoči »moralnopolitični« kriteriji, stalne intervencije in obvezno sprejemanje »razrednih« načel ne glede na članstvo v ZK marsikaterega sposobnega novinarja odvrnili (ali izločili) iz osnovnega poklica, del pa je od notranjepolitičnega komentiranja prešel na zunanjepolitično področje, kjer so bile možnosti kaj povedati med vrsticami, kljub vsemu večje.

Izrazitejša težnja po kontroli tiska se je pokazala že na 8. seji CK ZKS oktobra 1969 v Ljubljani, kjer je Popit govoril o težnjah, da bi se sredstva javnega informiranja spremenila v samostojno politično silo nad družbo, kritizirali pa so jih tudi nekateri drugi (dr. Anton Vratuša, Roman Albrecht, Vlado Janžič), vendar je bila »konservativna« struja takrat še deležna ostrih ugovorov s strani liberalcev (na primer, Mojca Drčar-Murko). V naslednjih treh letih pa je pobudo postopoma – ob intenzivni pomoči iz Beograda – prevzemala Popitova struja.

Junija 1972 je prišlo do skupne seje Predsedstva ZKJ in zvezne konference SZDL, ki naj bi prispevala **»h krepitvi idejne enotnosti med novinarji«** in je v 15 točkah opredelila vlogo sredstev javnega obveščanja. Poleg splošnih formulacij o pomembnosti pravočasnega in popolnega informiranja, nujnem preseganju deideologizacije, kritike verskega in komercialnega tiska, govorijo sklepi o tem, da morajo komunisti v sredstvih javnega obveščanja imeti še posebno vlogo (odgovornost) za oblikovanje, odbiranje in uvrščanje informacij.

Že pred to sejo se je v Sloveniji uveljavila praksa stalnega sklicovanja novinarjev in kritiziranja (tudi javnega) posameznih redakcij. Od jeseni 1972 so politiki svoje zahteve do tiska izražali povsem odkrito. Frane Šetine je na primer na sestanku s predstavniki sredstev javnega obveščanja 20. oktobra 1972 razglabljal, kako doseči idejnopolitični vpliv ZK v časopisih, očitil, da se v nekaterih manjših (večja so bila že povsem pod kontrolo – op. B. R.) redakcijah zbirajo nekomunisti, zahteval razredni pristop tudi v zunanjepolitičnih rubrikah. Tudi uredniki in novinarji so bili že precej »na liniji«, Dušan Fortič je, na primer, dejal, **»... da osnove naše politike niso deklarativne, ampak da... odražajo v funkciji medija predvsem politiko Zveze komunistov v določenih pogojih in v določenih trenutkih«**. (Podčrtal B. R.) Kritiziral je deideologizacijo in idejni pluralizem v posameznih redakcijah, zlasti kulturni. Vojko Novak je menil, da **»... gre za boj... kako programe na posameznih področjih, v kulturi, v športu, v zunanji politiki speljati, da bodo odgovarjali zahtevam politike in skratka, da bo imela svoje razredno revolucionarno obeležje... Naslednja stvar je to... da mora te programske koncepte sprejeti vsak delavec v našem govornem programu, ali je član Zveze komunistov ali ni. Tukaj ne more biti nobenega izgovora«**. (Podčrtal B. R.) Iz razgovora je razvidno, da se je število direktnih intervencij zaradi posameznih prispevkov močno povečalo in Mitja Gorjup je potožil nad protislovnimi kritikami, ki jih dobiva, vključno z očitki, da Delo namerava spremeniti zunanjepolitično usmeritev.

Pri kadrovske zadeve se je včasih celo politikom zazdelo, da pretiravajo, tako je Marine samokritično priznal, da so v kadrovske povezovanju z Delom »... šli kasneje že v skrajnosti«, vendar, je obenem zahteval temeljito diferenciacijo, brezkompromisno angažiranost po vzoru Hrvaške (ki je po množičnem gibanju v novinarskih vrstah izvedla drastično selekcijo – op. B. R.), pri čemer da je treba tiste, »... ki so naravnani na naši liniji, stimulirati, ... da se bo to notranje čutilo. Materialno in politično. Brez vsakega pomisleka, da gre za neenakopravne odnose. Značaj tega poklica je tak, fizionomija teh ljudi mora biti taka«. Podčrtal B. R.⁴⁰⁶

Taki razgovori so bili nato vsa sedemdeseta leta sestaven del političnega repertoarja, funkcijo idejnega usmerjevalca (ki pa je bila povezana tudi s kadrovske zadevami), so prevzele razne partijske komisije (za agitacijo in propagando, informiranje ipd.) tako na republiški kot nižjih ravneh, medtem ko so o urednikih in novinarjih odločale ozke »koordinacije«, često pa tudi posamezni politiki.

Podobna »značaj in fizionomija« sta po septembrskem pismu predsednika ZKJ in Izvršnega biroja predsedstva ZKJ veljala tudi za druge (izobraževalne, ekonomske, kulturne itd. delavce).

Javno mnenje se oblikuje v relativno sproščenih pogojih dostopa do informacij ter izbire in vrednotenja stališč in mnenj o ključnih družbenih in političnih problemih ter v razmerah, ki dopuščajo soočanje mnenj in stališč med ljudmi.⁴⁰⁷ Če ta pogoj apliciramo na razmere v času cestne afere, lahko rečemo, da so ljudje imeli možnost oblikovati svoja stališča in jih do določene mere tudi izraziti, vendar se je javno mnenje oblikovalo na podlagi delnih in pomanjkljivih informacij. Ali bi bilo drugačno, če bi bili viri informacij bolj odprti in če bi se sredstva javnega obveščanja bolj potrudila do njih? Če bi šlo samo za vprašanje cest, verjetno. Toda v ozadju so bila mnogo pomembnejša vprašanja: medsebojni odnosi v federaciji, gospodarske reforme in ne navsezadnje, v povezavi z razvojno perspektivo Slovenije, tudi vprašanje medsebojnih odnosov v slovenskem republiškem vrhu. Zato je po seji izvršnega biroja avgusta 1969, ki je cestno afero obsodil, začela postopoma, a zanesljivo prevladovati težnja po zapiranju razprave, ali vsaj njenem usmerjanju, da ne bi znova prišlo do »stihijskega« izražanja javnega mnenja. Ta proces (ki so ga zaznamovala tudi, često pa predvsem dogajanja drugje po Jugoslaviji, zlasti politika vrha ZKJ) je bil končan leta 1972. Doseženo stanje je prevladovalo vsa sedemdeseta leta. Šele v drugi polovici osemdesetih so si sredstva javnega obveščanja, znova ob podpori javnosti, občutno razširila »mejo dovoljenega«. Na to je, poleg drugih odločilnejših družbenih dejavnikov vplivala tudi izkušnja iz časov t. i. »liberalizma«, še posebej cestne afere. Najbrž bi bilo pretirano reči, da so te izkušnje pomenile izhodišče za uveljavljanje bolj neodvisne vloge tiska, v »drugi slovenski pomladi« koncem osemdesetih let, gotovo pa so bile zanj spodbuda.

Ciril Žebot in cestna afera

Odgovornost Staneta Kavčiča za obisk Cirila Žebota⁴⁰⁸ v Sloveniji avgusta 1968 je bila v prvem delu cestne afere ena najbolj obravnavanih tem, sama »zadeva Žebot«

⁴⁰⁶ Magnetogram s sestanka z glavnimi in odgovornimi uredniki, sekretarji organizacij ZK in akreditiranimi novinarji iz RTV in slovenskih dnevnikov, 20. oktober 1972, Sestanki in razgovori v sekretariatu CK CK ZK, ARS, fond CK ZKS, 216/488.

⁴⁰⁷ Slovensko javno mnenje 1987, Delavska enotnost, Ljubljana, 1987, str. 4.

⁴⁰⁸ Ciril Žebot je bil rojen aprila 1914 v Mariboru. Oče je bil državni poslanec in mariborski podžupan. V

(pod katero štejemo tudi vprašanje odnosa do klerikalizma oziroma neoklerikalizma, kot so politiki to imenovali in delovanja politične emigracije, širše pa tudi t.i. razrednega sovražnika) pa ves čas obdobja »liberalizma«, še bolj pa po njem, predmet velike politizacije, celo politične manipulacije. Očitki Stanetu Kavčiču, da je dovolil obisk Cirilu Žebotu, ter povezovanje političnih konceptov obeh, ker je Žebot Kavčiča v svojih knjigah, zlasti drugi knjigi Slovenija včeraj, danes, jutri (Družba sv. Mohorja, Celovec, 1969) hvalil, so bili tako ostri in številni tudi zato, ker je bilo to v prvi fazi cestne afere edino, kar so lahko očitali samo Stanetu Kavčiču, ne pa neposredno tudi drugim slovenskim politikom.

180

Sam obisk Cirila Žebota v Ljubljani avgusta 1968 s cestno afero nima neposredne povezave, kar pa ne pomeni, da se Žebot v cestno afero ni skušal vmešavati. 11. avgusta 1969 je namreč Burku Knappu, tedanjemu podpredsedniku Mednarodne banke za obnovo in razvoj, 20. avgusta 1969 pa Robertu McNamari, tedanjemu predsedniku Internacionalne banke v Washingtonu, v zvezi s financiranjem cest v Sloveniji in Jugoslaviji poslal pismi.⁴⁰⁹ V pismu Knappu – priložil mu je opis protestov v Sloveniji, pismo dr. Mare Bešter in opis odnosov med Slovenijo in Jugoslavijo, to je članek Richarda Ederja iz New York Timesa (18. november 1968) z naslovom Slovenske ostroge poganjajo Jugoslavijo – oba sporna cestna odseka imenuje kot prioriteta, dogodke v Sloveniji označuje za enovit protest in izraža upanje, da bo banka vztrajala pri ekonomskih kriterijih in ne političnih računih ter »samovoljne spremembe« jugoslovanske vlade ne bo sprejela, ker bi sicer nehotela postala sodelavec pri nadaljnji slabitvi že tako preveč mlačnega izvajanja ekonomske reforme v Jugoslaviji, prav tako pa bi neogibno sodelovala v početju, ki nevarno spodkopuje kočljive federativne odnose med jugoslovansko vlado in republiko Slovenijo.

Pismo McNamari je bila »osebna nota ekonomista – specialista za jugoslovanski gospodarski razvoj in reforme«⁴¹⁰ in v njej Žebot izraža pričakovanje, da bo po potrditvi sklepa ZIS v zvezi s cestnimi odseki na seji 13. avgusta »... Mednarodna banka, ki ima pravico odločati o ekonomskih zaslugah in finančnih sposobnostih individualnih projektov, ki jih pomaga financirati – vključila oba odeepa (Hoče-Levee in Postojna–Razdrto) avtoceste Šentilj–Nova Gorica v originalni prioritetni status, ker to tudi zaslužita«.⁴¹¹

Na ta pisma (Žebot je pismo s podobno vsebino poslal tudi bančnemu funkcionarju Aldewerldu) mu je odgovoril Michael Lejeune, direktor oddelka Mednarodne banke za obnovo in razvoj za Evropo, Srednji vzhod in severno Afriko. Odgovor je bil vljudnosten, Lejeune se je strinjal, da so v Jugoslaviji in drugih deželah, »... ki imajo izrazite regionalne značilnosti, pogosti pritiski in da imajo iz političnih razlogov prioriteto investicije na določenih območjih«⁴¹² in da bo banka v zvezi z Žebotovimi informacijami vprašanju možnega izkrivljanja pri nadaljnjem preučevanju razvoja avtocest posvetila posebno pozornost.

To je vse, kar smo lahko ugotovili o Žebotovi neposredni vpletenosti v cestno afero. Več se, sodeč po Žebotovi knjigi in citiranih virih, tudi ni zgodilo. Je pa Žebot dogajanje v Sloveniji in Jugoslaviji skrbno spremljal in o njem tudi pisal. V besedilih se je zavzemal za narodno spravo, čim večjo suverenost Slovenije (ki je bila po njegovem izkoriščana) v Jugoslaviji in dvo- oziroma večstrankarski sistem, pri čemer naj bi SZDL postala opozicija ZKS ali pa naj bi se ponovno osnovala Slovenska ljudska stranka. Svoje poglede na položaj Slovenije in njeno prihodnost, pa tudi preteklost je razložil v že omenjeni knjigi, ki je v Sloveniji postala predmet politične obravnave vse do občinskih komitejev. Narejena je bila tudi posebna študija o njej (avtor Lojze Skok), Žebota pa je na razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 ostro obdelal Edvard Kardelj, čigar avtorizirana razprava je bila v časopisju tudi

objavljena. Žebot je nanjo, zlasti v zvezi z ocenami svoje predvojne in medvojne dejavnosti, reagiral s knjižico *Odgovor Edvardu Kardelju* (Washington – Celovec 1969).

Kot smo že povedali, je bil Žebotov obisk v Ljubljani leta 1968 (tedaj, pa tudi kasneje)

181

Ljubljani je doštudiral pravo in tudi doktoriral, nato pa se je dve leti specializiral v gospodarskih vedah v Milanu in Parizu. Do napada na Jugoslavijo je delal v Narodni banki v Beogradu kot sourednik mesečne gospodarske revije. Postati bi moral tajnik ministra Frana Kulovca, ki pa je ob bombardiranju Beograda umrl. Skupaj z Lambertom Ehrlichom se je maja vrnil v Ljubljano in nato jeseni kot privatni docent na pravni fakulteti začel predavati primerjalne gospodarske sisteme.

Že kot študent je bil Ehrlichov pristaš in eden izmed voditeljev t. i. Stražarjev ter eden najvidnejših sodelavcev lista Straža v viharju. Stražarji so bili agresivno protikomunistično naravnani, zavzemali so se za stanovsko ureditev družbe in državno-pravne spremembe v Srednji Evropi, ki naj bi okrepile položaj slovenskega naroda. Po okupaciji ter po začetku narodnoosvobodilnega gibanja so se kot skrajna frakcija klerikalne stranke takoj organizirali ter najprej podtalno nastopali proti osvobodilnemu gibanju, izdajali razne liste ter sestavljali nerealne politične programe, ki so vključevali tudi temu primerne ozemeljske zahteve za Slovence. Te programe so pošiljali tudi emigrantski vladi. Pri vsem tem je sodeloval tudi Žebot. Potem, ko je VOS maja 1942 ustrelila Ehrlicha, je Žebot postal voditelj Stražarjev, ki so zelo trudili pri italijanskih oblasteh doseči dovoljenje za organizacijo Vaških straž, nato pa so pri njihovem organiziranju prednjačili.

Po kapitulaciji Italije je Žebot iz strahu pred gestapom zbežal v Rim in se nato zatekel v Washington. Po osvoboditvi Rima se je vključil v delo skupine slovenskih emigrantskih politikov, ki so si pod vodstvom ministra Mihe Kreka prizadevali preprečiti zmago Titovih sil v Sloveniji. Žebot je pri tem svojim pristašem v Ljubljani pošiljal navodila za preureditev Slovenske ljudske stranke (Stražarji naj bi v njej prevzeli kontrolo), krepitev domobranstva ipd. Žebot je postal tudi tajnik Zveznega kluba srednje Evrope, ki so ga ustanovili emigrantski politiki vzhodnoevropskih držav. Ta se je zavzemal za državno povezavo vseh narodov med nemškim in ruskim prostorom.

Obenem je vodil tudi Akejski odbor za suvereno in neodvisno slovensko državo. Zato je prišel v spor s Krekom, v razreševanje tega in drugih podobnih pa je bil pritegnjen tudi škof Gregorij Rožman. Žebot je po vojni tudi veliko obiskoval Slovence v begunskih taboriščih.

Avgusta 1947 se je na povabilo katoliške Duquesne University iz Pittsburga preselil v ZDA, kjer je začel predavati gospodarske vede. Postal je vodja oddelka in profesor politične ekonomije. Leta 1958 je postal profesor na najstarejši katoliški univerzi v ZDA, na Georgetown University v Washingtonu. Tam je predaval in proučeval primerjalne gospodarske sisteme s posebnim ozirom na gospodarske reforme v Vzhodni Evropi in Jugoslaviji. Kot slovenski politični emigrant se je vključil v gibanje za samostojno slovensko državo, kjer so sodelovali predvsem bivši Stražarji. Pri publicističnem pisanju je prihajala do izraza njegova protikomunistična naravnost, na strokovnem področju pa se je pred vojno zavzemal za t. i. korporativno narodno gospodarstvo (Korporativno narodno gospodarstvo, Celje 1939), po vojni pa je izdal knjigo *The economics of competitive coexistence. Convergence through growth* (New York – London 1964) in knjigo *Slovenija večeraj, danes, jutri* (Celovec 1967 in 1969), kjer je v skladu s svojim političnim prepričanjem med drugim ocenjeval medvojno dogajanje ter povojni slovenski razvoj.

Njegovo zadnje delo (kmalu po objavi je umrl) je izšlo pod naslovom *Neminljiva Slovenija* leta 1988 v Celovecu (dve leti kasneje v ponatisu tudi v Sloveniji), v njem se v glavnem ukvarja z istimi vprašanji (ponavlja svoje poglede), dodani pa so spominski zapisi na vojna leta, v katerih zanika sodelovanje z Italijani in ovajanje, ki so mu ga očitali nekateri sodobniki iz vrst narodnoosvobodilnega gibanja.

(Podatki so povzeti po prispevku mag. Borisa Mlakarja za Slovenski biografski leksikon – op. B. R.)

⁴⁰⁹ Prevod obeh pisem, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 29, objavljeno (v angleščini) tudi v Žebotovi knjigi *Neminljiva Slovenija*, Celovec 1988.

⁴¹⁰ Prav tam.

⁴¹¹ Prav tam.

⁴¹² Prav tam.

predmet številnih ugibanj in političnih spekulacij. V sam obisk je bil neposredno vpleten tedanji predsednik republiškega izvršnega sveta Stane Kavčič, čeprav je odgovornost zanj hotel nekajkrat »kolektivizirati«, jo prenesti na druge posameznike, uslužbence posameznih vladnih ustanov (na primer sekretarja za informacije Miloša Bučarja, uslužbenec in funkcionarje RSNZ), ali pa vsaj zamegliti okoliščine, v katerih je do odločitve, da Žebot lahko pride v Ljubljano, prišlo. Ali je pri odločitvi, da Žebot lahko pride, šlo za »politično napako« (v tedanjih razmerah), ali za zavestno odločitev (potezo v okviru »zamišljenega političnega koncepta«) dokončno ne moremo ugotoviti. Kavčič neposrednih (obojeustranskih) stikov z Žebotom (ki se je na Kavčiča pismeno obračal tudi kasneje, na primer avgusta 1971, ko ga je povabil, naj kot predsednik slovenske vlade in v imenu slovenske republike pismeno pozdravi nadstrankarsko odprtje in blagoslovitev Slovenske kapele v Washingtonu),⁴¹³ ni imel. V zvezi z Žebotovim obiskom se je Kavčič najprej zagovarjal, da je Žebot prišel z ameriško vizo, on pa naj bi rekel, da s tem noče imeti ničesar, naj to opravlja, kdor hoče, nato pa naj »bi bila dana zveza preko sekretariata za informacije«.⁴¹⁴ Taka teza je bila kmalu ovržena, zato je Kavčič stvari moral povedati natančneje, in sicer, da so ga med dopustom o Žebotovem obisku sicer obvestili, da pa ni mogel verjeti, da gre za belogardista Žebota (ni mogel pomisliti, da bi mu kdo dal vizo), in je zato naročil tovarišu iz svojega kabineta, naj se pozanima v sekretariatu za notranje zadeve, kasneje pa je na to pozabil.⁴¹⁵ Dodatna inačica k tej obrazložitvi je bila, da bi moral intervenirati in zahtevati, da poiščejo tistega, ki je Žebotu dal vizo, pa tega ni storil in je prepustil, da stvari ureja sekretariat za notranje zadeve.⁴¹⁶ Obenem si je Kavčič lastil tudi zasluge, da je, takoj ko je za obisk izvedel, dal Žebota (ki je v Jugoslavijo prišel brez vize, ker je bilo mednarodno leto turizma in vize niso bile potrebne) izgnati, kar pa tudi ni bilo točno, saj so prej intervenirali drugi, med njimi Edvard Kardelj.⁴¹⁷

Vsa zadeva se je začela s pismom Žebota, ki ga je ta 23. julija 1968 iz Prage pisal Kavčiču in v njem izrazil željo, da bi se med vrnitvijo s študijskega potovanja po Češkoslovaški za nekaj dni ustavil v Ljubljani, obiskal bolnega sorodnika, če bi mu bila dana prilžnost, pa tudi opravil razgovore z nekaterimi gospodarskimi strokovnjaki.

Prosil je, naj bi mu odgovor poslali na naslov v Avstriji, kjer se je nameraval nastaniti.⁴¹⁸ Žebot je Kavčiču pisal ne nazadnje tudi zato, ker sami vizi (če bi bila potrebna) ne bi zaupal.⁴¹⁹ (Kljub pismenemu dogovoru za obisk se je pred odhodom oglasil tudi na ameriški ambasadi na Dunaju in zaprosil, naj intervenirajo, če se mu kaj zgodi. – op. B. R.)

Na to pismo je Žebotu na dogovorjeni naslov 1. avgusta 1968 odgovoril namestnik sekretarja za informiranje Drago Čop, ki je potrdil prejem Žebotovega pisma in sporočil, da mu bodo zaprosene razgovore organizirali, vendar naj Žebot sporoči, kdaj točno bo v Ljubljani, ker je brez tega glede na letne dopuste organizacija nemogoča.⁴²⁰ Ciril Žebot je na pismo odgovoril iz Avstrije (Železne kape) 5. avgusta. Čopu se je zahvalil za sporočilo in povedal, da bo v Ljubljano prišel v petek, 9. avgusta, z avtom prek Jezerskega ali pa z vlakom. V soboto in nedeljo namerava obiskati očeta svoje žene, naslednje dni pa bi rad izkoristil ponujeno prilžnost za razgovore z gospodarskimi izvedenci, kakor mu jih bodo pač mogli urediti. Srečal pa bi se rad med drugim s članom IS Rinom Simonetijem ter urednikom Gospodarske rubrike Dela Francetom Seunigom (kot vidim, v pismih za srečanje s Kavčičem ni prosil, čeprav Drago Čop v informaciji, napisani 10. septembra 1968, to omenja).⁴²¹ Možno je, da je tako željo Žebot izrazil med obiskom ali pa se Čop ni natančno spomnil vsebine pisma. (Tudi Žebot v svoji knjigi *Nemirljiva Slovenija* take prošnje ne omenja. – op. B. R.) Žebot je tudi prosil, naj mu v primeru, če so naznačeni dnevi primerni, na njegove stroške rezervirajo sobo v hotelu Lev ali kakem drugem primernem hotelu v središču mesta.⁴²²

Čop je Žebotu odgovoril naslednjega dne, 6. avgusta. Sporočil je, da je Simoneti na dopustu in da so pripravili razgovor s skupino gospodarstvenikov v torek, 13. avgusta 1968 ob 9. uri na Institutu za ekonomska raziskovanja. Tudi Seunig se vrne z dopusta šele 12. avgusta (dejansko – po omenjeni Čopovi informaciji na razgovor ni hotel pristati – op. B. R.), zato naj bi se za morebiten razgovor z njim dogovorili pozneje. Sporočil je tudi, da ima Žebot sobo v hotelu Lev rezervirano.⁴²³

To je vsa korespondenca, ki jo je v zvezi s svojim obiskom s slovensko vlado in njenimi organi izmenjal Žebot. Staneta Kavčiča, ki je bil na dopustu v Strunjanu, je o Žebotovem pismu telefonično obvestil (skupaj z drugimi aktualnimi zadevami) dan po prejemu pisma iz njegovega kabineta Stane Marinič.⁴²⁴ Kavčič je odgovoril, da ga v Ljubljano lahko spustijo, vendar naj se o tem pogovorijo še s predsednikom CK ZKS Albertom Jakopičem-Kajtimirjem, organizacija pa naj ne gre preko Kavčičevega kabineta, pač pa preko sekretariata za informacije.⁴²⁵ Jakopič je (po istem pričevanju) dejal, da se strinja, če je Kavčič za to. Iz kabineta so 6. avgusta obvestili (Cvetko Marinčič), namestnika sekretarja za notranje zadeve Lojzeta Briškega, Stane Marinič pa je povabil na razgovor Čopa, ga seznanil z vsebino prvega Žebotovega pisma ter mu prepustil, da organizira vse potrebno.⁴²⁶ Lojze Briški je o prihodu obvestil službo državne varnosti in se dogovoril za operativni nadzor, obenem pa dal preveriti, ali obstaja dokumentacija, ki bi bila lahko podlaga za kazenski pregon Cirila Žebota. Ugotovil je, da takih dokumentov ni. Zaradi možnih političnih zapletov je Briški razmišljal (in se z »nekaterimi« tudi posvetoval) o tem, da Žebotu prihoda ne bi dovolili, vendar se za prepoved ni mogel odločiti, ker ni »želel spremeniti odločitve predsednika izvršnega sveta«. Dan pred Žebotovim prihodom je Kavčiča zaradi tega klical na Brdo (kamor je ta odšel iz Strunjana), vendar z njim ni mogel govoriti, ker se je ta s Titom pripravljaj na uradni obisk na Českoslovaškem.⁴²⁷

183

⁴¹³ Pismo Cirila Žebota Stanetu Kavčiču, 2. avgust 1971, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴¹⁴ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust, razprava Franceta Popita, str. 2/22, drugi dan, popoldne.

⁴¹⁵ Zabeležka razgovora tovarišev Tita, Kardelja, Ribičiča, Popita in Dolanea, 8. avgust 1969, Brioni, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 5.

⁴¹⁶ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, razprava Staneta Kavčiča, str. 58, prvi dan, dopoldne.

⁴¹⁷ Zabeležka razgovora tovarišev Tita, Kardelja, Ribičiča, Popita in Dolanea, 8. avgust 1969, Brioni, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 5.

⁴¹⁸ Prepis pisma Cirila Žebota z naslovom Gospod predsednik, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴¹⁹ Pismo Cirila Žebota, Mladina, PP007, 31. julij 1987, in Mladika, Trst, št. 4, 1987.

⁴²⁰ Prepis pisma Draga Čopa Cirilu Žebotu, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴²¹ Obisk Cirila Žebota v Sloveniji, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴²² Prepis pisma Cirila Žebota Dragu Čopu, 5. avgust 1968, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴²³ Prepis pisma Draga Čopa Cirilu Žebotu, 6. avgust 1968, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴²⁴ Zabeležka o nameravanem obisku Cirila Žebota v Ljubljani, 22. avgust 1968, ARS, fond CK ZKS, fascikel, Cestna afeta, št. 29.

⁴²⁵ Izjava Janeza Vipotnika, 28. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29. Vipotniku je to, ko je za obisk izvedel in zato telefoniral na IS SRS, povedal sekretar izvršnega sveta Franjo Turk.

⁴²⁶ Zabeležka o nameravanem obisku Cirila Žebota v Ljubljani, 22. avgust 1968, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴²⁷ Lojze Briški, O obisku Cirila Žebota v Ljubljani, Delo, 11. februar 1989, str. 31.

Devetega avgusta 1968 je bil v kabinetu predsednika IS razgovor o Žebotovem obisku, na katerem so sodelovali Lojze Briški, Franjo Turk, Drago Čop in Stane Marinič. Pogovarjali so se o možnih političnih komplikacijah v »zvezi s predvidenim obiskom Žebota v Ljubljani«. ⁴²⁸ Na sestanku so ugotovili, da Žebot sicer ni na listi vojnih zločincev, da pa določeni elementi iz njegove publicistične dejavnosti, zlasti iz knjige Slovenija včeraj, danes, jutri, po mnenju sekretariata za notranje zadeve omogočajo pregon zaradi klevetanja in sovražne propagande. Kljub tej ugotovitvi so se navzoči dogovorili, da se Žebotu prestop meje dovoli, če ima v redu dokumente; da bo sekretariat za notranje zadeve v okviru svojih pristojnosti kontroliral njegovo obnašanje in delovanje, da ga bo Drago Čop seznanil s programom razgovora na Inštitutu za ekonomsko raziskovanje v Ljubljani in ga hkrati opozoril na košljivost njegovega položaja ter korektnost obnašanja med bivanjem v Sloveniji, sekretariat pa bo v okviru pristojnosti ob morebitnih incidentih reagiral.

Ciril Žebot je isti dan popoldne v Ljubljano prispel, njegov obisk je potekal po načrtu, služba državne varnosti pa ga je ves čas nadzorovala. ⁴²⁹ Tretji dan obiska so zanj izvedeli nekateri drugi vodilni funkcionarji in bivši boreci, to sporočili Janezu Vipotniku, ta pa je klical najprej Gorazda Turka, nato pa Kavčiča in zahteval razgovor z njim. Kavčiča je iz istih razlogov (intervencija ZZB NOV) klical tudi Briški. ⁴³⁰

Na sestanku pri Kavčiču so se potem dogovorili, da mora Žebot takoj zapustiti državo, o čemer ga je obvestil Drago Čop, ki je vse potrebno v zvezi z obiskom organiziral in z njim ves čas tudi kontaktiral. ⁴³¹ IS SRS je nato sklical tiskovno konferenco, na kateri je novinarje dr. France Hočevnar prosil, naj o obisku ne pišejo. ⁴³²

Po Žebotovem obisku je prišlo do razprave o tem, kdo je za obisk odgovoren. Prvo razčiščevanje je potekalo v ozkem političnem krogu (mnenja o tem, za kakšno sejo je šlo, so v glavnem enotna – o tem naj bi razpravljali na seji predsedstva, oziroma dveh sejah predsedstva CK ZKS, zelo verjetno pa je bilo to ena od skupnih sej predsedstva in izvršnega komiteja CK ZKS, 21. in 22. avgusta 1968, kjer je tekla razprava o napadu na Čecoslovaško, točka razno pa je bila zaprta in bodisi ni bila zapisana, bodisi ta del zapisnika ni bil oddan arhivu, ker ga le-ta ne hrani). Po ustnih pričevanjih, ki so si dokaj enotna in ki so jih navedli udeleženci na razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 je bila sprejeta ugotovitev, da je Kavčič naredil napako (jo tudi priznal), vendar je ni treba javno razglašati. O razlogih za tako odločitev lahko le ugibamo, verjetno pa tičijo v zunanje-političnih razmerah (agresija na Čecoslovaško), prepričanju, da bi razkritje o obisku širši javnosti škodilo celotnemu slovenskemu vodstvu, pa tudi v tem, da tedaj razlike v slovenskem vodstvu še niso bile tako velike kot leto kasneje, o Kavčiču pa se je interno že govorilo kot o možnem bodočem kandidatu za zvezno funkeijo.

Vsa stvar je – če odpišemo zaprtost, za katero so si politiki prizadevali – ostala znotraj realnih razsežnosti. Aktualna je postala zadeva leto dni kasneje, ko se je ob cestni aferi začel delati spisek Kavčičevih političnih napak. K prenapihnenosti zadeve je s svojim izmotavanjem precej prispeval tudi Kavčič sam. Verjetno ni hotel tvegati Titove zamere, še zlasti, ker je po seji izvršnega biroja, pa tudi po sestanku pri Titu naslednji dan kazalo, da posledice cestne afere zanj le ne bodo tako hude. Titovo mišljenje je bilo – kar je povedal takrat ob Kavčičevi navzočnosti, večkrat pa tudi kasneje, na primer na 39. seji izvršnega biroja 18. marea 1971 – da se v zvezi s cestno afero nikogar ne kaznuje, ker s tem ne bi dosegli ničesar. Pa tudi če bi bil Kavčič prisiljen odstopiti, bi bili načelni razlogi zaradi cestne afere nekaj drugega kot pa z enoletno zamudo izrečeno priznanje, da je dal dovoljenje za obisk emigrantu in vodji bivših Stražarjev.

Tako priznanje bi v tedanjih razmerah pomenilo tudi možnost »razširitve« obtožb na

sodelovanje s politično emigracijo ali pa vsaj namigovanje na to (kar je bilo posredno, včasih pa tudi neposredno, dejansko opazno v podtonu očitkov na Kavčičev račun, še zlasti po njegovem odstopu).

Vprašanje Kavčičeve odgovornosti v zvezi z Žebotovim obiskom je ob cestni aferi prvi naravnost postavil Josip Broz-Tito na sestanku s slovenskimi politiki na Brionih, 8. avgusta 1969. Od kod je Tito informacije dobil in kakšne so bile, ne vemo, domnevamo, da so informacije prihajale do njega iz raznih virov, tudi posrednih,⁴³³ da pa mu podrobnosti niso bile znane, saj sicer ne bi vprašal, koliko je resnice v govoricah, da je imel stike z reakcijo, konkretno z Žebotom in kaj (se) s tem želi.

185

Kavčič je na to vprašanje odgovoril, da mu je težko že samo zaradi suma, da je imel stike z reakeionarno emigracijo, saj mu je popolnoma jasno, kaj je to kontrarevolucija in kontrarevolucionarne sile, ki bi – če bi prišle v Jugoslavijo – obešale komuniste, torej tudi njega. Nato je povedal svojo verzijo, po kateri naj bi ljudem v svojem

⁴²⁸ Zabeležka o problemu Ciril Žebot, zabeležil Stane Marinič, 9. avgust 1968, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴²⁹ Informacija RSNZ Žebot dr. Ciril – na obisku v Sloveniji, 8. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29.

⁴³⁰ Izjava Janeza Vipotnika, 28. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 29, Lojze Briški, O obisku Cirila Žebota v Ljubljani, Delo, 11. februar 1989, str. 31.

⁴³¹ Prav tam. Vipotnik v dodatku k izjavi, napisanem 28. februarja 1978, piše, da je o Žebotovem obisku obvestil tudi Kardelja, ki je bil tedaj na Bledu na nekem posvetu, ta je zahteval, da Žebota zaprejo, ko pa mu je Vipotnik povedal, da ga ne morejo, ker ga je povabil Kavčič, je Kardelj rekel, naj ga izženejo.

⁴³² France Hočevar v Naših razgledih št. 10, 25. september 1987, str. 12, piše, da je na tiskovni konferenci v IS SRS po Žebotovem obisku predstavnik UDV povedal, da so se za obisk z Žebotom dogovorili in v IS SRS po Žebotovem obisku predstavnik UDV povedal, da so se za obisk z Žebotom dogovorili in sporazumno z njim do podrobnosti pripravili program, Žebot pa se je obvezal, da se bo po njem ravnal in jih obvestil o vsakem nedogovorjenem stiku. Po tem pričevanju naj bi bila za obisk odgovorna UDV, ki »je imela na tem interes«. Kar se tiče interesa (ne pa tudi kar se tiče organizacije obiska) njegovo pričevanje drži, o tem pričajo razne izjave. Tako Vipotnik, npr., v omenjeni izjavi piše, da je Lojze Briški obisk razlagal kot izraz nove širine, tolerance ipd. Sergej Kraigher je na razširjeni seji sekretariata 25. avgusta 1969 dejal, da je »bil to poskus, da se prihod Žebota v Slovenijo opraviči kot neka racionalna, višja metoda delovanja naše obveščevalne službe« (Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. avgust 1969, str. 47, prvi dan popoldne, ARS, fond CK ZKS, fascikel 132), po Hafnerjevem pričevanju na isti seji, pa je tudi Kavčič obisk še nekaj časa po njem zagovarjal kot izraz humanosti (obisk bolnega sodnika) in kot dokaz, da Slovenija oziroma Jugoslavija ni policijska država. Sam Kavčič je na isti seji trdil, da je do določene mere sprejemal koncept UDV, da bi bilo dobro delati razdor med emigracijo na razne načine.

Ob tem velja omeniti tudi to, da je Ciril Žebot (o čemer so tedaj na sestankih ravno tako razpravljali) skušal navezati stike s slovenskim vodstvom s pomočjo političnega emigranta, tedaj rimskega, sedaj pa goriskega hotelirja Vinka Levstika (Levsteka). Žebot je skušal stike navezati tudi z drugimi slovenskimi politiki, tako, npr., z dr. Ernestom Petričem, ko je bil ta leta 1969 (ali 1970) na obisku v Washingtonu, vendar je ta srečanje iz previdnosti odklonil (pismo dr. Ernesta Petriča piscu, 20. oktober 1990).

⁴³³ To tezo potrjuje povzetek razgovora Vide Tomšič z »bivšim članom hrvaškega vodstva«, ki ji je očitil, da Kavčič mandatarstva za predsednika zvezne vlade ni hotel sprejeti zato, ker ima zveze z emigracijo, da je slovensko gospodarstvo usmerjeno na Zahod, na konvertibilne valute in proti integracijam v Jugoslaviji, zato da bo Slovenija v določenem trenutku (v ugodni mednarodni konstelaciji) po dogovoru fifty fifty mimogrede šla drugam. To je povedala Popitu, ker se ji je zdelo važno, kaj se v hrvaškem vodstvu govori, še zlasti, ker je v tem smislu najbrž dobil informacije tudi Tito. (Vida Tomšič je o tem govorila na razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 – op. B. R.)

kabinetu, ko so ga o obisku obvestili, naročil, naj se pozanimajo, za katerega Žebota gre, nato pa je na vso stvar pozabil in se nanjo spomnil šele, ko sta k njemu prišla Briški in Vipotnik. Nato je energično interveniral in dal Žebota izgnati. Taki Kavčičevi interpretaciji je ugovarjal Kardelj, nakar je bil kot krivec omenjen tudi sekretar za informiranje Miloš Bučar (ki pa sekretar, po lastni izjavi,⁴³⁴ tedaj ni bil več, kot je iz dokumentov razvidno, pa tudi ni imel z obiskom nobene zveze). Taka »rešitev« se je Kardelju zdela sprejemljiva (o Bučarju, kot je razvidno iz zapisa sestanka, ni imel najboljšega mnenja) in jo je podprl.

186 Tito je na to interpretacijo pripomnil, da hi morali energično reagirati, Popit pa je vztrajal, naj se Kavčič od Žebotove knjige javno distancira, posehej ostro pa naj napade teze, da je Kavčič demokratičen, vsi drugi slovenski politiki pa nedemokratični, s čimer se je Kavčič strinjal. Pogovor o tej temi je na sestanku zaključil Kardelj s pripombo, da je Kavčič za nekatere ljudi samo prehodna faza in da ga zato hvalijo, Kavčič pa je temu dodal, da prehodna faza h kapitalizmu.⁴³⁵

Ta pogovor je potem sprožil plaz razčiščevanj v Sloveniji, ki se niso omejila samo na Žebotov obisk in odgovornost zanj, pač pa tudi na vpliv njegovih idej v Sloveniji in vlogo klerikalizma ter vprašanje slovenskega separatizma (ki je bilo v povojnem času vsake toliko predmet polemik in razčiščevanj med zveznim in slovenskim vodstvom). V teh razpravah se je Kavčič izvijal na različne načine (dodatno je stvar zapletlo to, da je dal Žebotovo korespondenco uničiti, je pa RSNZ imel kopije, ki so jih naredili ob pregledu Žebotove sobe v hotelu) in posredno, pa tudi neposredno krivil razne ljudi in UDV, na koncu pa vendarle priznal, »da je stvar spustil skozi«, in da je bil to njegov spodrsrljaj, napaka.⁴³⁶ Ni pa priznal primarne odgovornosti (da je dal ukaz za prihod in naročil, naj obisk organizirajo), in tudi ne, da hi imel politične zveze z emigracijo. Tega mu tedaj nihče v političnem vodstvu tudi ni očital (z izjemo mnenj, da je nekoliko bolj »liberalen« v političnih stališjih do emigracije kot drugi politiki), Kavčičevo priznanje pred političnim aktivom, da je »tako ali drugače« »dal zeleno luč« so imeli za zadostno. Bili so tudi proti predlogu, da stvar ponovno raziskuje posebna komisija in proti temu, da se objavi Kavčičev članek o politični emigraciji,⁴³⁷ ker bi s tem dali prevelik poudarek emigraciji (jo priznavali kot politični dejavnik).

Razprava o Kavčičevi odgovornosti v zvezi z Žebotovim obiskom je bila končana z ustnim poročilom Popita Titu na Brionih o razmerah v Sloveniji po cestni aferi, pri čemer ga je Kardelj še posebej zadolžil, da mora povedati, da Kavčič osebnih stikov z Žebotom ni imel.

Vzporedno s tem razčiščevanjem je tekla polemika z Žebotovimi tezami. Ta se je po Kardeljevi razpravi na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 začela s tem, da je predsednik CK ZKS medobčinskim sekretarjem poslal Žebotovo knjigo, da bi ti videli, kam meri in se pripravili na protiakcijo.

Vprašanje slovenskega separatizma se je torej, tokrat v povezavi z Žebotovo knjigo, kar naj bi predstavljalo še dodatno nevarnost, znova postavilo z vso ostrino. France Popit je na posvetovanju, ki ga je 11. avgusta 1969 sklical sekretariat, ocenil, da se je razprava pri Titu začela na podlagi informacij, po katerih imajo Slovence za separatiste (Tito naj hi imel tudi informacije o separatističnih parolah), zato je bilo tudi njegovo prvo vprašanje namenjeno Žebotovu obisku v Sloveniji. Po Popitovem mnenju je bilo tudi med »našim kadrom« slišati pripombe, da je oh cestni aferi priložnost za konfederacijo oziroma odcepitev. Trditev je podkrepil z argumentom, da je znana oseba iz slovenskega kulturnega življenja tako zahtevo postavila Mitji Ribičiču.

Teorijo o separatizmu naj bi torej (kot je Popita na istem sestanku dopolnil Milan

Merčun) razvijali »izolirani propadli politiki«, vendar na sestankih pred razširjeno sejo sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 podobnih »analiz« niso podrobneje razčlenjevali. Reakcija v tem obdobju se je v bistvu omejila na ponavljanje teze, da se morata Kavčič in slovenska politika nasploh od Žebotovih tez distancirati, pokazati enotnost in se skupaj boriti proti sovražniku. Zlasti ta zadnja zahteva je počasi prehajala v ospredje, čeprav so posamezni treznejši glasovi zahtevali bolj poglobljeno analizo in identifikacijo sovražnika, saj je, kot je dejal Šetinc, »dostikrat namišljeni sovražnik nevarnejši od resničnega, zlasti, če iščemo namišljenega sovražnika in ne vidimo lastnih slabosti«⁴³⁸; Kučan pa je skušal tisto, kar naj bi klerikalizem predstavljalo (vendar tudi on brez opredelitve pojavnih oblike), vsaj nekoliko izločiti iz pavšalnih političnih ocen: »Ne vem, če je lahko socializem ali komunizem v Sloveniji zaradi enega ali dveh ljudi ogrožen. Mi mešamo tu, kar se klerikalizma tiče, dialog, ki se postavlja po koncilu med marksisti in teologi, toda pri nas gre za nekaj drugega, da se poskuša skozi ta

187

⁴³⁴ Intervju z Milošem Bučarjem, Mladina, št. 23, 19. junij 1987.

⁴³⁵ Zabeležka razgovora tovarišev Tita, Kardelja, Ribičiča, Popita in Dolanca, 8. avgust 1969, Brioni, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 5.

⁴³⁶ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, str. 2/18 in 2/19, zadnji dan, dopoldne. Po pričevanju Hafnerja (razgovor s piscem 15. januarja 1991), ki je bil v času Žebotovega obiska dežurni podpredsednik in so mu o obisku najprej sporočili, sam pa je nato obvestil RSNZ in sporočil Kavčiču, da Kavčič Žebotu ni bil naklonjen, čeprav je ta prišel z njegovo vednostjo. Po njegovem je deloma šlo za površnost (Kavčič se ni potrudil, da bi dobil natančnejše podatke, če pa bi jih, obiska ne bi dovolil), deloma pa za ustvarjanje vtisa liberalnosti. Osebo se Kavčič po Hafnerjevem pričevanju z Žebotom ni imel namena sestati.

⁴³⁷ Ker je Popit zahteval, da Kavčič pojasni odnos do Žebotovih teorij (sicer ni bil pripravljen več delati v CK ZKS), in se pri tem skliceval na Kavčičevo obljubo Titu, da se bo od Žebota ogradil še pred predvideno sejo CK ZKS o posledicah cestne afere, je Kavčič napisal osnutek članka z naslovom Neizprosni boj, o katerem so potem razpravljali na razširjeni seji sekretariata. V njem je napisal, »... da je treba čvrsto paziti na črto, ki ločuje vse naše razprave, delovanja, dogajanja, predloge in stališča, od namenov, poizkusov in delovanja sovražnikov našega današnjega socializma in večerajšnje revolucije. Katastrofalna napaka bi bila, če bi se izgubila črta ločnica med revolucijo in kontrarevolucijo, med socializmom in restavracijo kapitalizma. Belogardistična emigracija je začela menjati taktiko, oblačiti nase novo obleko, ne da bi pri tem kakorkoli menjala svoje protiljudske in s tem tudi protinacionalne cilje. Kavčič je v tekstu obsodil ponujanje narodne sprave, ki naj bi politično in moralno izenačila partizane z belogardisti in plavogardisti, herojska dejanja prvoborcev z ogabnim izdajstvom in zločini črnorokeev; iztrgano citiranje njegovih izjav in izjav drugih slovenskih politikov ter dodajanje komentarjev, ki zabrišejo prvotni namen in cilj; poskuse delanja razdora med politiki (delitev na staliniste in demokrate), zavzemanje za politični pluralizem in ponovno ustanovitev klerikalne stranke, zamolčevanje pomena razrednih odnosov (skrivanje svojih razrednih namenov za nacionalnimi interesi). Pri tem pa belogardistična emigracija ne more in niti ne poskuša skriti antikomunističnega sovražstva in zvezo komunistov napada v žargonu, ki ga je ustvarila že pred štiridesetimi leti, v Ehrlichovih časih. Kavčič članek zaključuje z mislijo, da ta sovražna propaganda ne more in ne sme dobiti nobenega odmeva med poštenimi in zavednimi Slovenci, ker gre v najboljšem primeru za neoklerikalizem, ki bi bil – če bi se uveljavil – za Slovence prav tako usoden, kot je bil klerikalizem. Zato s tem početjem uradne emigrantske belogardistične politike ni bilo in ne more biti nikakršnega dialoga, popuščanja ali manevriranja. Vsi zavedni Slovenci, ustvarjalci in samoupravljalci imajo za to en sam odgovor, to je neizprosni boj zoper vse in vsakogar, ki na tujem ali doma skuša propagirati ali zagovarjati tako politiko politične belogardistične emigracije. (Neizprosni boj, koncept, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 29.)

⁴³⁸ Zapisnik sestanka, ki ga je sklical predsednik CK ZKS, 18. avgust 1968, str. 34, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

dialog dejansko vzpostaviti političen dialog med zvezo komunistov in med klerom, ampak to ne med cerkvijo, temveč med političnim klerikalizmom.«⁴³⁹

188

Ne bi mogli reči, da se tudi drugi politiki niso zavedali možnih posledic takega vsesplošnega in neopredeljenega iskanja sovražnikov, (na primer občutljivosti poudarjanja klerikalizma kot enega glavnih sovražnikov), saj se je postavljalo vprašanje, kako bodo reagirali verni ljudje. To izpričuje Popitova izjava: »Kadarkoli govorimo o klerikalizmu, se nikakor ne moremo zediniti, kaj je to in na kaj je treba reagirati. Najbrž so pri tem nekateri taktični in strateški razlogi, da se bojimo, da ne bi imeli podpore vernih množic v Sloveniji, če bi naš odnos zaostri. Teoretiki govorijo pri tem o partiji, ki je oprta na množice itd. Ne podoenjujem pomena enotnosti vsega slovenskega naroda, toda ne na račun koncesij klerikalizmu.«⁴⁴⁰ Tu velja dodati, da je Popit podobno stališče zastopal tudi v politiki do zamejskih Slovencev, ki naj bi bila diferencirana glede na njihovo politično (razredno) pripadnost. (Tudi glede tega so bila mnenja različna, Janez Vipotnik se, je na primer, na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 strinjal s tem, da se je treba bolj usmeriti na »delavski element« v zamejstvu in imeti »niansirane« odnose s političnimi organizacijami v zamejstvu; vendar pa da je odnos do zamejskih Slovencev jasno opredeljen in država mora imeti odnose z vsemi Slovenci v inozemstvu, razen s kontrarevolucijo – op. B. R.)

Ocenjevanje raznih samoupravnemu socialističnemu razvoju sovražnih pojavov in načinu boja proti njim se je vedno bolj stopnjevalo, dokler ni v sedemdesetih letih dobilo zastrašujoč obseg primarne dejavnosti v politiki.

Razprave o tej temi so segle do občinskih organizacij, vendar so tudi tu ostale v okvirih zahtev, da se Žebotov obisk pojasni in da se Kavčič distancira od Žebotovih tez. Kjer so Žebotovo knjigo dobili, so razpravljali tudi o njeni vsebini, zlasti o tezah za izključitev ZK iz SZDL in o ustanovitvi nove Slovenske ljudske stranke.

Tudi v tem primeru pa, bolj kot mnenja na terenu, pomeni izhodišče za politiko v naslednjih letih razširjena seja sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969. Že iz razprav pred sejo sekretariata smo razbrali dve značilnosti: težave pri identifikaciji konkretnih primerov (z izjemo Žebota in njegove knjige) te dejavnosti ter njenega obsega in pa razlike v ocenah, kako se proti njim boriti. Podobno velja tudi za razširjeno sejo sekretariata. Iz razprav lahko približno izluščimo tri sklope. (Ob tem izpuščamo »direktno« nevarnost, s katero so se ukvarjali organi državne varnosti in nad katero nimamo celovitega pregleda, čeprav so na sejah razpravljali tudi o tem: na primer, delo tujih obveščevalnih služb v povezavi z emigracijo, sovražna propagandna dejavnost, možnost sabotaž ipd.) Omejujemo se – kot tudi pretežna večina obravnavanih razprav – na politični vidik problema oziroma kategorije teh pojavov: delovanje politične emigracije, (ki je pretežno omejeno na vpliv Žebotove publicistične dejavnosti, zlasti njegove knjige Slovenija včeraj, danes, jutri; pojave t. i. klerikalizma oziroma neoklerikalizma doma (vključno z odnosom do cerkve), in kot tretje (rečeno posplošeno), kritike na račun sistema in težnje po njegovi spremembi, zlasti spremembi vloge ZK v družbi, ki so jih izražali intelektualci, tudi komunisti. Meja med temi kategorijami je pri ocenjevalcih često zabrisana, absurdne ocene pa pogoste, nezadovoljstvo s položajem Slovenije v Jugoslaviji na primer, že lahko spada v kategorijo klerikalizma, zahteva po tem, da o stvareh odločajo za to pristojna telesa (v primeru cestne afere na primer izvršni svet, skupščina), ne pa najprej ZK, je kritika kaj lahko pripeljala v kategorijo tistih, ki so za brezstrankarski ali večstrankarski sistem, najmanj pa za (takrat še ali že obsojani) mišljenjski pluralizem.

Kako so nekateri politiki stvari posploševali (na primer enačili cerkve s klerikalizmom), kaže razprava Andreja Marinca: »Glede klerikalizma in cerkve se mi zdi, da padamo

iz ene skrajnosti v drugo. Bilo je obdobje, ko smo pretežno z administrativnimi sredstvi vodili bitko proti cerkvi. Danes smo v eni situaciji, ko smo zapadli v drugo skrajnost, da iščemo borbo proti cerkvi in klerikalizmu samo z nekimi političnimi sredstvi, brez da bi posegli tudi po administrativnih sredstvih, ki nam stojijo na razpolago. Ta skrajnost – enkrat tako, drugič tako – vnaša zmedo v naš politični aktiv in ne samo med tiste, tako zvane ljudi, ki v zavesti niso šli sedaj s časom naprej, ampak med ta masovni, kreativni politični aktiv v bazi.«⁴⁴¹

Razprave so potekale v senci tudi javnih delitev na »demokratske« in »dogmatske« (»stalinistične«) oziroma »liberalne« in »radikalne« politike, zato je bila težnja, doseči enotnost vsaj v pogledih na ta vprašanja, toliko večja.

189

V nasprotju s tem so nekateri razpravljaleci stvari poskušali spraviti v realnejše razsežnosti. Mednje lahko štejemo tudi Frančka Mirtiča, ki je svoj odnos do teh problemov opredelil takole: »Torej moram reči, da sem za razjasnitev slehernega problema, ki je na dnevnem redu, od katerih so zlasti težki in kvalificirani tisti, ki jih imenujemo z nacionalizmi, separatizmi, klerikalizmi, žebotizmi itd., pri čemer moram reči, da ne mislim, da teh tendene in teh pojavov ni, toda smatram, ko jih gledam iz ljubljanske partijske in politične sredine, da niso tako premočni, tako dominantni, da bi jim lahko dajali takšen političen pomen in obseg... Mislim, da nacionalizem, separatizem, klerikalizem, vse to, kar iz tega rezultira, niso stvarna dilema Slovencev, ne slovenskih komunistov, da ne rečem kogarkoli iz vodeče strukture Zveze komunistov, da ne rečem tega političnega vrha, ki je danes zbran za to mizo. Osnovno, kar je, osnovna dilema ali alternativa Slovencev, je danes v tem, da najde možnosti za lastno pospešeno, ekonomsko, družbeno, samoupravno in kulturno prosperiteto Slovenije v socialistični Jugoslaviji. To je alternativa in v tej smeri gredo tendence in prizadevanja Zveze komunistov kot naprednih slojev slovenskega naroda.«⁴⁴²

Taka usmeritev ni prevladala. Sestanki, ki so razširjeni seji sekretariata sledili, so sicer še prinesli posamične podobne misli, vendar so te postajale vedno redkejšje, dokler niso v začetku sedemdesetih let povsem zamrle.

Pomudimo se na koncu tega poglavja za trenutek še pri Žebotovem obisku. Kot kažejo ohranjeni viri, so vsi, ki so z obiskom kakorkoli imeli opravka, to delali na podlagi Kavčičevega privoljenja. Ali je dal za realizacijo obiska neposreden ukaz ali pa se je samo pod »takimi in takimi pogoji« kot je rekel, z njim strinjal, glede na to, da je bilo naročilo telefonsko, ne moremo ugotoviti. Strinjamo pa se lahko z mnenjem, da to niti ni tako zelo bistveno, Kavčič je bil po funkciji za to odločitev najbolj pristojen, Žebotovo pismo je bilo naslovljeno nanj in je za njegovo željo med funkcionarji vedel prvi. RSNZ je navodila iz njegovega kabineta ubogal (in obisk tudi skušal izrabiti za svoje namene), tedanji predsednik CK ZKS Albert Jakopič pa se je očitno odločil, da bo odločitev prepustil Kavčiču. Ta je dal tudi navodila, kako naj se obisk izvede. Domnevamo lahko, da je Kavčič ob tej odločitvi bodisi podelil problem (ki ga je urejal, kot se je izrazil »na pol na plaži«), bodisi napačno ocenil politično klimo v

⁴³⁹ Razprava Milana Kučana na seji s sekretarji medobčinskih svetov ZKS, 19. avgust 1969, zapisnik, str. 33, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

⁴⁴⁰ Zapisnik sestanka, ki ga je sklical predsednik CK ZKS 18. avgusta 1969, str. 47, ARS, fond CK ZKS.

⁴⁴¹ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel 132, razprava Andreja Marinca, drugi dan, popoldne (brez označbe strani).

⁴⁴² Prav tam, razprava Frančka Mirtiča, str. 2 (drugi dan, popoldne).

Sloveniji oziroma precenil svoj vpliv. Nikakršnega dokaza ni, da bi mu »njegovo zvezo z obiskom Cirila Žebota v Sloveniji ... zarotniško podtaknili.«⁴⁴³ lahko pa rečemo, da so obisk politično izrabili. Kavčič pač v dnevni politiki ni bil imun pred taktiziranjem in prelaganjem odločitev, ki jih je sam sprejel, ali bi jih moral, na druge. »Afera Žebot« (tu pač lahko pritrdimo dr. Ernestu Petriču) je predstavljala taktično gledano, napako, ki je v marsičem pripomogla k obračunu s Kavčičem in s tem tudi z »liberalizmom«.

Vprašanje teritorialne obrambe v Sloveniji

190 Eden izmed hujših očitkov na račun slovenske politike v času cestne afere je letel na nabavo orožja za potrebe teritorialne obrambe Slovenije v tujini, širše pa na celotno zasnovo teritorialne obrambe, ki so jo začeli vzpostavljati zlasti po sovjetskem vdoru na Češkoslovaško.

Slovensko vodstvo je ugotovitev jugoslovanskega vrha in Tita, da bi se obrambni sistem Jugoslavije v primeru agresije izkazal kot premalo učinkovit izkoristilo za obnovo (kolikor je bilo to v tedanjih razmerah mogoče) slovenske vojske. Pri tem pa so se nekateri voditelji TO nespretno zapletli v »afero z orožjem«, pri kateri je prišlo do mešanja nacionalnih interesov z interesi nekaterih slovenskih podjetij, pa tudi posameznikov.

Razprave o » aferi z orožjem« na političnih sestankih, ki so obravnavali cestno afero v Sloveniji, ni bilo (z izjemo dveh ali treh sestankov, na katerih je Popit politični aktiv informiral o Titovih očitkih in o svojem razgovoru z njim 19. avgusta 1969 na Brionih, ko mu je poročal o »saniranju« razmer v Sloveniji po 16. seji izvršnega biroja). Kljub temu so se slovenski politiki potrudili, da bi stvar (v tej prvi fazi, to je leta 1969, kajti dejansko se je vprašanje nabave orožja – v povezavi s protizakonitimi denarnimi mahinacijami Ljubljanske banke – začelo pojasnjevati šele pozimi 1972, ko so stvar odkrili organi sekretariata za notranje zadeve) Titu pojasnili, in ta se je potem s takim načinom nabave orožja, načeloma pa tudi z organizacijo teritorialne obrambe, strinjal.

Celotna zadeva pa je močno preseгла okvir zgolj finančnih mahinacij in so se nazadnje z njo ukvarjale razne komisije ter najvišji partijski in državni organi.

Za ožjo politično javnost (v okviru katere je tudi ostala) se je zadeva začela s Titovo pripombo na sestanku s slovenskimi politiki 8. avgusta 1969 na Brionih, da ima informacijo o tem, da SR Slovenija namerava v Franciji kupovati lahko pehotno orožje. Jugoslovanski vojaški predstavnik v Parizu je to izvedel iz razgovora z novo imenovanim francoskim vojaškim predstavnikom v Beogradu, ki se je zanimal, kako je z nabavo. Tito je slovenskim politikom dejal, da želi točno vedeti, za kaj gre. Znano je, da se tako orožje lahko dobi v Jugoslaviji in da je dogovor, da se zunaj kupuje samo nekatere najmodernejše vrste orožja in to preko enega centra za celotne potrebe teritorialne obrambe.

Iz zapisnika ni razvidno, da bi imel Tito že na tem sestanku tudi pripombe na organizacijo teritorialne obrambe, čeprav jih je verjetno imel, kar se vidi iz Popitove razprave na posvetovanju, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS 11. avgusta 1969, na katerem je (ko je govoril o Titovih pripombah zaradi nabave orožja), rekel, da iz take politike »nujno nastaja ponoven sum o samosvoji slovenski politiki«, in da »od vseh republik imamo samo v Sloveniji postavljen štab za narodno obrambo tako, kot je postavljen. Mislim, da je prav, da smo ga tako postavili, vendar pa to neprestano spodbuja vprašanja, kaj Slovenci mislijo, ali se hočejo odcepiti ipd.«⁴⁴⁴ (Podčrtal B.

R.) Podobno je Popit govoril na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta, ko je bilo že jasno, da je Tito pojasnilo o orožju sprejel, postavil pa je vprašanje, ali je **samo v Sloveniji vojska organizirana na tak način.** (Podčrtal B. R.).

Slovenski politiki o nabavi orožja na sestanku niso vedeli ničesar. Popit je rekel, da prvič sliši za stvar, prav tako Kavčič, ki je zatrdil, da je bilo na sestanku Sveta za narodno obrambo SR Slovenije dogovorjeno, da gre nabava orožja za potrebe teritorialne obrambe prek JLA. Stanetu Dolancu je bilo znano, da so nekatera podjetja, konkretno ŽTP, nameravala zunaj kupovati določene količine orožja za potrebe teritorialne obrambe. Stane Kavčič je obljubil, da bodo stvar takoj po vrnitvi raziskali. 191

To je Kavčič tudi storil in komisar štaba teritorialne obrambe Albert Jakopič je 15. avgusta 1969 pisal predsedniku republike o nameri delegacije, ki je v Pariz odšla kupovat orožje in o drugi problematiki SLO posebno pismo (pisma nimamo na razpolago, vendar je potek dogodkov dovolj razviden iz drugih dokumentov, ki jih bomo citirali – op. B. R.). S pismom je seznanil tudi državni sekretariat za narodno obrambo, ki je nato dal predsedniku dodatna pojasnila. Tito je bil s pojasnilom zadovoljen, kar je povedal tudi Popitu na razgovoru 19. avgusta 1969 na Brionih.⁴⁴⁵ Vprašanje nabave orožja v Franciji za teritorialno obrambo v SR Sloveniji je imel za pojasnjeno. Menil je, da je dobro, če se po takih kanalih skuša nabavljati določene vrste orožja v tujini, v tem konkretnem primeru v Franciji, ker bi lahko po tej poti dobili nekatere vrste najmodernejšega orožja, ki ga po normalni poti sicer morda ne bi mogli.

Popit se je s Titom tudi dogovoril, da bo ta sprejel komandanta in komisarja teritorialne obrambe, ko bo prišel v Slovenijo. Tam naj bi mu tudi podrobneje pojasnila zasnovo teritorialne obrambe v Sloveniji.⁴⁴⁶ V razgovoru je Tito še menil, **da mora biti teritorialna obramba urejena drugače kot je organizirana JLA. Predvsem ne sme biti organizirana centralistično,** ker bi se s tem izgubila pobuda delovnih organizacij in krajevnih skupnosti, prav ta pa je najpomembnejša. Njihove iniciative je po Titovem mnenju treba podpirati. Poudaril je tudi, da je treba vse dotedanje izkušnje pretehtati in oceniti konkretne predloge in sugestije, s čimer se je Popit strinjal.

Zadeva je bila s tem razgovorom začasno zaključena. Znova se je **odprla novembra 1972,** ko so organi za notranje zadeve SR Slovenije v Ljubljanski banki in štabu za SLO odkrili ilegalne fonde. Razčiščevanje je trajalo skoraj dve leti.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Stane Kavčič, Dnevnik in spomini, str. 593, spremna beseda, druga knjiga, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988.

⁴⁴⁴ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS 11. avgusta 1969 ARS, fond CK ZKS, str. 2, fascikel Cestna afera, št. 12.

⁴⁴⁵ Izvleček iz razgovora predsednika Tita s tovarišem Popitom, napisal Jože Smole, 21. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Predsednikova dejavnost.

⁴⁴⁶ To sta – po pričevanju Staneta Kavčiča v posebni izjavi komisiji IK CK ZKS z dne 4. novembra 1974, tudi storila, ARS, fond CK ZKS, fascikel Predsednikova dejavnost.

⁴⁴⁷ Potek dogajanja – poleg neposredno citiranih drugih dokumentov – povzemamo po naslednjih virih: Informacija Staneta Markiča komisiji Izvršnega biroja predsedstva ZKJ, 4. april 1974, Ljubljana; Poročilo posebne komisije izvršnega komiteja CK ZK Slovenije v zvezi z odgovornostjo tovarišev Bojana Polaka-Stjenke in Alberta Jakopiča-Kajtimira za nekatere prestopke v glavnem štabu za splošni ljudski odpor (člani komisije Stane Markič, Igor Uršič, Marjan Orožen), 11. oktober 1974; Informacija o ustvarjanju neregistriranih deviznih fondov v tujini za potrebe GŠ SLO SR Slovenije in

Akeija za nakup orožja se je začela v okviru prizadevanj Glavnega štaba za SLO SR Slovenije, da po invaziji na Češkoslovaško zgradi učinkovit sistem SLO, ki bo deloval v najtežjih okoliščinah, to je pod začasno okupacijo. Izdelani so bili podrobni načrti, katerih uresničitve je terjala večja sredstva, kot pa jih je štab dobival iz proračuna. Zato so v štabu (komandant Albert Jakopič, komisar Bojan Polak in vodja obveščevalne službe štaba Miloš Ogrizek) začeli iskati finančna sredstva drugod. K razgovorom so pritegnili tudi takratnega generalnega direktorja Ljubljanske banke (LB) Nika Kavčiča in se načeloma dogovorili za sodelovanje LB pri zbiranju sredstev. Ta sredstva so bila nato s pomočjo banke in nekaterih delovnih organizacij zbrana na nelegalen način, z nezakonitimi finančnimi transakcijami, presegala pa so vsoto milijon švievskih frankov in 213.000 ameriških dolarjev.⁴⁴⁸ Republiški štab za SLO je od tega dobil čez 300.000 švievskih frankov in nekaj manj kot 14.000 ameriških dolarjev. S tem denarjem, ki je bil naložen v tujini, je po pooblastilu komandanta in komisarja razpolagal Miloš Ogrizek, ki je bil podpisnik konta, odprl pa je (leta 1969) še enega v Münchnu, prav tako za potrebe štaba. Nanj je naložil z dovoljenjem komandanta in komisarja proračunska sredstva štaba v višini 900.000 din, ki jih je pretihotapil iz Jugoslavije in zamenjal v marke, denar pa so še naprej nakazovale tudi nekatere delovne organizacije. (Šlo je za plačevanje »posebnih« obresti za dodeljene kredite – op. B. R.). Denar so nato posodili firmi Credex, in zanj dobili menice. Te so konec leta 1972 in 1973 v tujini, ki smo jo legalno prenesli v Jugoslavijo in naložili na devizni račun GŠ SLO (nekaj manj kot 650.000 nemških mark, 20.000 dolarjev, 30.000 švievskih frankov, 150.000 avstrijskih šilingov). Del sredstev, zbranih z nezakonitimi transakcijami, je ostal še v tujini (tako je imel Niko Kavčič po podatkih organov za notranje zadeve pri sorodnikih v Nemčiji spravljenih 180.000 nemških mark, na enem računu pa je bilo še 74.000 mark. Ta sredstva so potem organi za notranje zadeve, kot je zapisano v informaciji, uspeli vrniti v Jugoslavijo).

V preiskavi je bilo ugotovljeno, da je bilo finančno poslovanje GŠ SLO tudi z dodeljenimi proračunskimi sredstvi skrajno malomarno, sredstev niso evidentirali, del denarja ni bil knjižen, nekatere dokumente pa so uničili. Del denarja, prinesenega iz tujine, so zamenjali v dinarje in po nalogu komandanta in komisarja porabili za razne honorarje, reprezentanco in druge izdatke.

Z delom denarja, ki jima ga je izročil Ogrizek, sta komandant (20.000 mark) in komisar (8000 mark) razpolagala izključno sama, zamenjevala sta ga v dinarje v zahvalo za usluge posameznikom, ko so potrebovali devize; dinarska sredstva pa sta potem uporabljala za darila in razne »nepredvidene« izdatke. V preiskavi je bilo tudi ugotovljeno, da vpogleda niso imeli tudi nad sredstvi v tujini (tako je, npr., Iztok Mahnič, ki je prevzel posle obveščevalnega oficirja za Milošem Ogrizkom, brez evidenece razpolagal s knjižico, na kateri je bilo 15.000 avstrijskih šilingov).

Drugi del zgodbe zajema nabavo orožja v tujini, ki smo jo omenili na začetku in ki je potekala v letih 1969–1971. GŠ za SLO je želel nabaviti predvsem diverzantsko opremo, sredstva za zveze in lahko protiklepno orožje. Iskal je proizvode, ki jih domače tovarne niso proizvajale. »Franeosko zvezo« je vzpostavil Miloš Ogrizek, in to z Danielom Boyerjem, z rojstnim priimkom Živković, Jugoslovonom z zelo pisano preteklostjo, rojenem v Beogradu. Tega je posinovil ameriški senator Boyer. Na sestanek z Živkovićem v Pariz sta v začetku poletja šla Miloš Ogrizek in Niko Kavčič, ki naj bi obenem tudi ugotovil možnosti za odprtje ekspoziture Ljubljanske banke v Parizu. Boyer jima je organiziral sestanek s predstavnikom franeoske armade Montplagnetom. Po vrnitvi sta o rezultatih pogovora obvestila komandanta in komisarja GŠ za SLO, po poročilu komisije IK CK ZKS z dne 11. oktobra 1974 pa tudi predsednika izvršnega sveta Staneta Kavčiča. Stane Kavčič naj bi po Ogrizkovi izjavi dejal, naj se pogovori o nabavi orožja nadaljujejo, po izjavi Nika Kavčiča pa naj bi molče sprejel

poročilo. Moramo reči, da stvari tu zaradi protislovnih izjav niso povsem jasne, saj sta tako Albert Jakopič kot Bojan Polak zanikala, da bi kdorkoli iz političnega vodstva za fonde in nabavo orožja (razen tistega, kar so pojasnili na Titovo zahtevo – op. B. R.) vedel. Po Polakovi izjavi (kot jo navaja poročilo komisije IK ZK Slovenije) je lahko Stane Kavčič za stvar izvedel šele, ko se je začela preiskava proti Jožetu Murnu, uslužbencu Ljubljanske banke. Ogrizkove izjave nismo videli (povzemajo pa jo nekatera citirana gradiva). Niko Kavčič je komisiji CK ZKS 16. januarja 1974 »zelo jasno in kategorično« izjavil, da o tem s Stanetom Kavčičem neposrednega razgovora ni imel, delavcem RSNZ pa nekaj mesecev kasneje, septembra 1974, da ga je ob vrnitvi iz Pariza obvestil, in da je Stane Kavčič dejal, naj se pogovori glede nabave orožja 193 nadaljujejo, glede ustanovitve podružnice Ljubljanske banke pa naj se počaka. Stane Kavčič je to v izjavi posebni komisiji IK CK ZKS zanikal. V izjavi je zapisal, da nikoli ni poslal Nika Kavčiča niti koga drugega v inozemstvo z nalogo, da kupuje orožje za SLO, prav tako pa mu ni nihče o tem poročal. Z Nikom Kavčičem in drugimi funkcionarji Ljubljanske banke je sicer imel občasna srečanja in razgovore, vendar zgolj v zvezi s programskimi, sistemskimi in finančno poslovnimi zadevami. Kolikor mu je znano, so bila vsa potovanja predstavnikov Ljubljanske banke povezana s poskusi prodora v mednarodni finančni prostor. O poskusu nabave orožja v Parizu, je prvič slišal na razgovoru pri Titu. V preiskavi po tem razgovoru je bilo ugotovljeno, da štab ni delal samolastno ali nezakonito, ampak je v sporazumu z generalnim štabom poslal določene tovariše v Pariz z nalogo, da se dogovorijo o nakupu orožja za vse obrambne potrebe Jugoslavije, ne samo Slovenije. Pri teh razgovorih, ki niso bili uradni, je bil posrednik neki Francoz jugoslovanskega porekla, katerega imena pa se Stane Kavčič ni spomnil.⁴⁴⁹

Komisija IK CK ZK Slovenije je sicer ugotovila, da ni res, da o nabavi orožja v tujini niso imeli nobenih pogovorov brez vednosti in sodelovanja Zveznega sekretariata za notranjo obrambo. (Da naj bi bili stiki vzpostavljeni že prej in slovenski predstavniki enkrat že v Parizu, je po skupnem obisku slovenske delegacije Glavnega štaba za SLO Slovenije in predstavnika Zveznega sekretariata za narodno obrambo 7. septembra 1969 ugotavljal tudi vojaški odposlanec JLA v Parizu, ki je Tita o prvem obisku

o drugih negativnih pojavih v zvezi s tem (Informacija povzema vsebino zapisnikov komisije sekretariata CK ZKS, preiskave okrožnega sodišča v Ljubljani in druga gradiva; pripravila jo je analitska služba RSNZ);

175. razširjena interna seja sekretariata CK ZKS, 16. november 1973, Z 250, ARS, fond CK ZKS;

Pismo sekretariata CK ZKS predsedniku IS SRS za imenovanje komandanta republiškega štaba za SLO (pismo povzema sklepe v zvezi z odgovornostjo Jakopiča in Polaka, ki jih je sekretariat sprejel na seji 16. novembra 1973, ARS, fond CK ZKS, Seje sekretariata 1973, AE 173;

Informacija okrožnega javnega tožilstva v Ljubljani o kazenskem postopku zoper uslužbenec Ljubljanske banke, 18. december 1972 (priloga za 175. interno sejo sekretariata);

Informacija o ustvarjanju neregistriranih sredstev v tujini in plačevanju posebnih deviznih obresti Ljubljanski banki, 16. november 1972 (prav tam);

Izjave Bojana Polaka komisiji CK ZKS 20. aprila 1974, Nika Kavčiča komisiji CK ZKS 16. januarja 1974 in delavcem RSNZ septembra 1974;

Oficialno sporočilo o razpravi na IK CK ZKJ in sklepi – Vrh – 1973 (sedem strani, brez datuma);

Uvodna beseda Marjana Orožna na sestanku posebne komisije IB P ZKJ 3. aprila 1974 v vili Podrožnik v Ljubljani;

Poročilo o preverjanju navedb v Zeleni knjigi na sestanku posebne komisije IB P ZKJ 3. aprila 1974. (Vse ARS, fond CK ZKS, fascikel št. 45.)

⁴⁴⁸ Vse citirane številke povzemamo po informaciji, ki jo je pripravila analitska služba RSNZ.

⁴⁴⁹ Kavčičeva izjava komisiji IK CK ZKS, Ljubljana, 4. november 1974, ARS, fond CK ZKS, fascikel 30.

slovenske delegacije tudi obvestil – op. B. R.).⁴⁵⁰ Ni pa mogla komisija v obisk vplesti Staneta Kavčiča, čeprav je bila taka tendenca očitna.

194 O tem, ali je Stane Kavčič za obisk te prve delegacije vedel ali ne, torej pričata (v poročilu komisije IK CK ZKS povzeti) izjavi Miloša Ogrizka in Nika Kavčiča, dve nasprotujoči si originalni (podpisani) izjavi Nika Kavčiča, pričevanji Alberta Jakopiča in Bojana Polaka, povzeta izjava Staneta Kavčiča, pa tudi njegovo zanikanje, da bi o stvari kaj vedel na sestanku pri Titu, 8. avgusta 1969 na Brionih. Iz gradiva se vidi, da je posebna komisija IK CK ZKS delala pod vtisom ugotovitve sekretariata CK ZKS, »da ni mogoče verjeti, da o tej aciji ne bi bil obveščen Stane Kavčič.«⁴⁵¹ Neposredne ocene, da je bil Stane Kavčič v nakupe orožja in (ali) ustvarjanje črnih fondov vpleten, komisija ni mogla izreči, posredno pa je na to namigovala, saj je v poročilo (tretja točka) zapisala, da na podlagi razgovorov in gradiva sodi (oz. potrjuje kot točno in utemeljeno tako oceno sekretariata CK ZKS), da je v tem primeru šlo za privatizacijo družbenih zadev in sredstev⁴⁵² in da je pri tem šlo za naslanjanje na tehnomenežerske strukture in za tipično kapitalistične poslovne odnose ter za grobo kršitev samouprave. Za take grehe pa je bil od jeseni 1972 po uradnih političnih ocenah najbolj odgovoren Stane Kavčič.

Dejansko pa si je Stane Kavčič – ne glede na to, ali je za nabavo vedel ali ne – močno prizadeval za ustanovitev in razvoj teritorialne obrambe. Izvršni svet je v ta namen predložil ustrezno zakonodajo, ki jo je Kavčič v skupščini sam obrazložil, le-ta pa sprejela, enak motiv je pri celotni zadevi vodil tudi štab TO.

Nabava orožja za potrebe teritorialne obrambe v Sloveniji je nato po ocenah organov, ki so stvar obravnavali, res potekala v sodelovanju z ZSNO. Za to sta bila – poleg Titove intervencije – predvsem dva razloga: da je bila medtem, ko so že bili prek Ogrizka in Boyerja dogovorjeni za stike med predstavniki francoske armade in GŠ za SLO, v Franciji tudi uradna delegacija JLA, ki jo je vodil general Petovar, kar je zadevo dodatno zapletlo; in pa dejstvo, da je bil za uvoz orožja pooblaščen edino ZSNO. Zato so se z ZSNO povezali in potem, ko so pojasnili namen potovanja, so se (v začetku septembra 1969) dogovorili, da bo v Pariz odpotovala delegacija GŠ za SLO v sestavi: Tone Marinček, Jože Švigelj, Miloš Ogrizek, predstavnik Iskre inž. Stojan Flajs, predstavnik ZSNO major Zvekić, v Parizu pa naj bi se jim pridružil še podpolkovnik Radoš Milutinović, pomočnik vojaškega atašeja ambasade SFRJ. V Pariz je delegacija pripotovala 7. septembra, v naslednjih dveh dneh pa je imela razgovore s predstavniki francoske armade (tehnične direkcije kopenske vojske). Ves čas je bil navzoč tudi Daniel Boyer, ki je obisk organiziral. Razgovori so bili informativnega pomena, po sodbi jugoslovanskega vojaškega atašeja, ki jo je napisal v že omenjeni brzojavki, pa Francozi niso ponudili ničesar, kar ne bi bilo že znano ali bi bilo za Jugoslavijo posebej zanimivo, saj je šlo za zastarela sredstva, za del zahtev pa so odgovorili, da takih vrst orožja nimajo na razpolago.

Obisk je sprožil konflikt med GŠ za SLO in ZSNO. Vzrokov zanj ni težko uganiti, razvidni pa so tudi iz brzojavke. Predstavniki GŠ za SLO naj bi francoskim uradnim organom zatrjevali, da imajo pravico do nabave orožja tudi republike, obisk da je bil organiziran na neobičajen način, sprva brez vednosti ZSNO in s posredovanjem jugoslovanskega emigranta (ta je v pogovorih imel priložnost izvedeti nekatere podrobnosti o francosko-jugoslovanskih medarmadnih odnosih), ki so ga predstavljali kot »našega« predstavnika, čeprav s francoskimi vojaškimi oblastmi obstajajo normalni delovni odnosi. Tak način dela je bil po mnenju atašeja najmanj neresen in bi lahko povzročil veliko škode. (Francoski vojaški predstavniki – očitno v želji, da bi spoznali ozadje obiska Republiške delegacije – jugoslovanske ambasade o njem, kot poroča ataše, niso obvestili, pač pa so se dva dni pred obiskom po telefonu zanimali, ali o

tem kaj vedo in ali se bodo vključili v program obiska – op. B. R.).

Konflikt med GŠ za SLO Slovenije in ZSNO je bil potem za silo razrešen z dogovorom, da bodo odslej vsi stiki s tujimi armadami za nabavo orožja in opreme potekali prek ZSNO, ki ga bo GŠ za SLO tudi obveščal o svojih potrebah. Tega dogovora se je GŠ za SLO v glavnem držal in tako orožje in opremo tudi uvažal, nekaj opreme pa sta Ogrizek in Mahnič uvozila prek meje ilegalno, za potrebe manevrov Svoboda 71).

Leta 1971 so v tujini nehalo nakupovati in si prizadevali fonde prenesti v Jugoslavijo, konec leta 1972 pa so organi za notranje zadeve ob pojasnjevanju reeksportnih poslov nekaterih delovnih organizacij (najprej Elektrotchne) naleteli na sled, ki je sprožila obsežno preiskavo. Ta se je za nekatere udeležence končala s političnimi posledicami, del izvajalcev celotne zadeve se je znašel v preiskovalnem zaporu, proti nekatrim (zlasti vodilnim delavcem v transakcije vpletenih delovnih organizacij in banke, vključno z Nikom Kavčičem) je bil sprožen kazenski postopek, vendar je slovenski politični vrh njegovo izpeljavo preprečil tako, da so pristojni organi gospodarski prestopok prekvalificirali v kršitev določb zakona o knjigovodstvu.⁴⁵³

195

⁴⁵⁰ Telegram vojaškega atašea v Parizu z dne 10. septembra 1969, o katerem je uprava GŠ JLA obvestila predsednika CK ZKS, ARS, fond CK ZKS, fascikel 30.

⁴⁵¹ Take ugotovitve sekretariat formalno ni sprejel, je pa zlasti Janez Vipotnik zatrjeval, da je Niko Kavčič to lahko storil samo po naročilu Staneta Kavčiča. Po njegovem naj bi zgrešeno Kavčičevo politiko, katere dediščino v zadnjem času ugotavljajo (npr. pri elektroenergetiki), plačali ljudje, ki so bili samo izvajalci ukrepov. (Magnetogram 175., razširjene seje sekretariata CK ZKS, 16. november 1973, str. 18, 19, ARS, fond CK ZKS, Z 250).

Podobno je razmišljal Mitja Ribičič, po njegovem se še naprej vleče Kavčičeva politika, kajti Kavčič ni bil sam, nosila ga je »določena struktura in določeno javno mnenje v Sloveniji, ki ga šc nismo do kraja razbili«. (prav tam, str. 21).

⁴⁵² Tudi tu je prihajalo do razlik v pogledih, tako je, npr., Mitja Ribičič menil, da se je v SLO čutila tendenca privatizacije (v odnosu do Staneta Kavčiča in Ivana Mačka) in »... čuti se, da sta tu dva gospodarja in to je nemogoče«, saj mora obrambo revolucije voditi ZK. (175. interna, razširjena seja sekretariata CK ZKS, str. 22, ARS, fond CK ZKS, Z 250).

⁴⁵³ Taka odločitev je bila sprejeta na 175. interni, razširjeni seji sekretariata CK ZKS 16. novembra 1973, na kateri so bili navzoči Franc Šetinc, Lojze Briški, Gojko Stanič, Igor Uršič, Boris Majer, France Popit, Sergej Kraigher, Andrej Marinc, Mitja Ribičič, Milan Kučan, Janez Vipotnik, Albert Jakopič, Bojan Polak, Marjan Orožen, Stane Markič, Slavko Korbar, Jože Šteh (odsotni pa Janko Rudolf, Stane Dolanc, Vinko Hafner, Danica Jurkovič, Franc Šali in Vlado Janžič).

Do obravnave je (po obrazložitvi predsednika CK ZKS) prišlo zato, ker je javni tožilec prišel po nasvet k predsedniku vlade ali naj stvar obravnava kot kazenski pregon ali gospodarski prekršek, v vsakem primeru pa bi stvar zajela »politične ljudi«. O tem, ali ostati zgolj pri politični odgovornosti ali nadaljevati s kazenskim pregonom, so bila mnenja različna, na koncu je prevladalo stališče, da republiški štab ne sme priti pred sodišče, ker bi to povzročilo nedopustno politično škodo. Dilema je bila v razpravah precejšnja, saj je šlo tudi za načelna stališča do vloge sodstva, tožilstva, policije v sistemu, za odnos do »družbeno koristnih malverzacij« ipd.

Kritiziranemu javnemu tožilcu (ki je bil po informacijah na seji tik pred upokojitvijo in so zato že razpravljali o »izostrenih« kriterijih za to funkcijo) so »priporočili«, da v postopku maksimalno zavaruje državno-varnostni in politični interes, saj v tedanjih zunanje in notranje političnih razmerah »zgolj formalno-pravna« razrešitev lahko privede (če bi padla senca na SLO) do političnih zlorab in špekulacij. Po enotnem mnenju sekretariata bi se moral javni tožilec, kadar gre za posebno občutljiva vprašanja, obvezno posvetovati z odgovornimi političnimi dejavniki in to njegove samostojnosti in odgovornosti pred zakonom ne bi slabilo, temveč, nasprotno, krepilo.

Se je pa sekretariat zato zavzel za »izostreno« politično odgovornost, posledica katere je bila odstop

S podobno »prekvalifikacijo« se je končala tudi »družbeno koristna malverzacija«, ki so jo izpeljali leta 1971, ko je Emona po dogovoru med direktorjem Francem Nebcem in sekretarjem za notranje zadeve Silvom Gorencem ter s pristankom Staneta Kavčiča iz konsignacijskega skladišča v Italiji prodala 12.000 kantonov cigaret, da bi s tem denarjem kupili čoln in helikopter za milico.

Akcija Vrh

196

Tudi pri opisu t. i. akcije Vrh, se bomo opirali na v prejšnjem poglavju navedene dokumente. Zadevo bomo prikazali v splošnih obrisih, ker nekateri elementi - sodeč po gradivu, ki ga imamo na razpolago - takrat v celoti niso bili razkriti oz. so bili zavarovani kot državna skrivnost in dostopni samo redkim posameznikom, zaradi česar so tudi arhivski viri skromni.

Posebna komisija IK CK ZKS je v poročilu z dne 11. oktobra 1974 ocenila, da je vodstvo GŠ za SLO Slovenije pri ustvarjanju črnih fondov v tujini, nabavljanju opreme in orožja povsem zanemarilo obveščevalno subverzivno komponento in ni mislilo na možnosti, da bi te njihove ilegalne akcije lahko izrabili za »težke politične diverzije«. Stvari je prepuščala več ali manj posameznikom, njihovim osebnim zvezam in znancem.

Kaj je pomenil izraz »težke politične diverzije«, lahko ugotovimo iz poročila druge posebne komisije, to je Komisije Izvršnega biroja P ZKJ in navedenih dokumentov, ki se na njeno delo nanašajo. Šlo pa je za to, da so Slovenijo v letih 1972 in 1973 »sistematično obdelovali«. Akcija je tekla v Službi državne varnosti Srbije pod šifro Vrh, predmet raziskovanja pa je bilo »oboroževanje Slovenije zaradi osamosvojitve v določenem trenutku«.

Preiskave srbske SDV so tekle tudi o najvišjih slovenskih voditeljih. Vsa navedena dejavnost (akcija za oboroževanje teritorialnih enot, ustvarjanje nelegalnih sredstev za to, razhajanja med glavnim štabom za SLO v Sloveniji in JLA ipd.) naj bi bila po ocenah srbske SDV, izraz teženj po odcepitvi.

To »obdelovanje« je trajalo eno leto, ne da bi kdo o tem v Sloveniji kaj vedel. Šele ko se je nekdo v SDV Srbije temu uprl in najprej obvestil zveznega sekretarja za notranje zadeve Luko Banovića (ki pa slovenskega vodstva o tem ni obvestil), nato pa še zasebno bivšega načelnika SDV RSNZ Slovenije Egona Conradija, ki je o tem sekretarju RSNZ Orožju napisal informacijo, so v Sloveniji za dogajanje izvedeli.

Večina obtožb na račun Slovenije je bila zbrana v t. i. Zeleni knjigi. Precejšen del obtožb je temeljil na »najdenih« ali »prestreženih« podatkih, ki naj bi jih vojaški ataše Avstrije iz Beograda pošiljal v svoje glavno mesto.

Komisija IB P ZKJ, ki je bila ustanovljena, da bi zadevo raziskala, je (na podlagi predhodnih raziskav Službe državne varnosti in kriminalistične službe RSNZ Slovenije, republiškega in okrožnega javnega tožilstva ter Okrožnega sodišča v Ljubljani ter s pomočjo jezikovnih, grafoloških in drugih ekspertiz) ugotovila, da Zelena knjiga vsebuje težke obtožbe o političnih razmerah in proti političnemu vodstvu v Sloveniji in njenim institucijam; da velik del trditve sicer temelji na resničnih dogodkih, vendar je predstavljen nepopolno in tendenciozno; da so številne trditve popolnoma neresnične in da je avtentičnost gradiva zelo problematična.⁴⁵⁴

V poročilu komisije je ugotovljeno, da je gradivo o akciji Vrh v sklopu širšega sovražnega delovanja proti SFRJ groba provokacija proti političnemu vodstvu SR Slovenije oziroma posameznim kadrom, ki so znani kot vidni zagovorniki samouprave

socialistične usmeritve. S pretiranim poudarjanjem, povečanjem obsega stvari in konstrukcijami se želi prikazati, da so bili CK ZK Slovenije ter vodstvo republike pri odpravljanju »liberalizma« in nacionalizma formalni, nedosledni in da se politika v bistvu ni veliko spremenila, da se podaljšuje Kavčičeva politika brez Kavčiča.

Take parole naj bi se, kot pravi poročilo, skušalo plasirati tudi za druge republike oz. stanje v njih. S konstrukcijo podatkov, resne in polresne se v gradivu skuša prikazati posamezne najbolj odgovorne ljudi v Sloveniji, kot da stojijo za akeijo, katere končni cilj je odeepitev Slovenije. S tem se jih želi uvrstiti ob slovensko politično emigracijo, katere parola je osamosvojitve in odeepitev. V posameznih delih gradiva so namigovana, da je slovensko politično vodstvo sodelovalo z emigrantom Žebotom, čeprav je znano, da je CK ZKS akterje takega kontakta najostreje obsodil že leta 1970. (Dejansko že leta 1968 in nato še enkrat 1969 – op. B. R.)

197

Tendence, ki jih je zastopala skupina okrog Kavčiča in ki so prišle do izraza tudi pri akeiji Žebot, v zvezi z oboroževanjem itd., se je hotelo prenesti na celotno vodstvo Slovenije, oz. ZK Slovenije, ki je vodila borbo proti taki politiki in njenim nosilecem.

Gradivo ima izrazito provokativen in subverziven ton, jasno je izražena težnja po vnašanju nezaupanja v odnose med republikami, v odnose med varnostnimi službami in organi za notranje zadeve, prav tako pa med odnose JLA in SR Slovenije.⁴⁵⁵ Take tendence so navzoče tudi v prikazovanju (vendar brez navedb konkretnih podatkov) tega, kako nekatere republike uresničujejo pismo (Tita in IB P CK ZKJ iz leta 1972 – op. B. R.), preganjajo kriminal itd., druge pa tega ne počnejo, ali počenjajo to v manjši meri.

Posebno očitna je tendence, da bi se skalili odnosi med JLA in njenim vodstvom ter SR Slovenijo in njenim vodstvom. Tendenceiozno se želi prikazati, da so v času med leti 1968 in 1971, pa tudi kasneje obstajale pomembne konceptualne razlike v zvezi s strategijo obrambe države in neodvisnosti. Prav tako je tendenceiozno in poteneirano prikazana pobuda za krepitev obrambne moči po letu 1968 in tudi nezakoniti posli v zvezi s tem (črni fondi in nabava orožja – op. B. R.), ki so bili v letih 1972–1974 v Sloveniji intenzivno pojasnjeni in potem sprejeti ustrezni politični in drugi ukrepi.

Potem, ko poročilo povzema kronološki potek dogodkov (odkrivanje in analizirane celotne zadeve), navaja tudi mnenje komisije, ki je stvari raziskovala, češ da je do takih pojavov lahko prišlo zaradi zaskrbljujoče slabega stanja varnosti (funkeioniranja varnostnega sistema), kar je tudi posledica premajhne navzočnosti ZK na tem področju po brionskem plenumu.

Po mnenju komisije je akeija Vrh, ki so jo vodili v SDV Srbije, pokazala, da precejšnji

komandanta in komisarja štaba (po oeenah komisije za državno varnost pri skupščini SRS bi štab moral biti tako ali tako – v skladu z novim zakonom o ljudskem odporu, ki ga je skupščina sprejela 21. julija 1971 – že prej na novo imenovan).

⁴⁵⁴ Ugotovljeno je bilo, npr., da pisec spornih dokumentov niti ni dobro obvladal jezika, v katerem so bili napisani.

⁴⁵⁵ Leta 1971 so v slovenskem tisku potekale polemike v zvezi z JLA, predvsem glede služenja vojnega roka v svoji republiki in uporabe slovenskega jezika v enotah JLA (pa tudi sieer o medsebojnih odnosih v armadi), kar naj bi bil po ugotovitvah Zelene knjige tudi eden izmed izrazov slovenskih teženj po odeceptvi.

del subverzivne dejavnosti proti samoupravni socialistični Jugoslaviji poteka v zvezi z nekaterimi zunanjetrgovinskimi posli, s kršenjem predpisov (reekspot, tihotapljenje ipd.), kar povzroča veliko škodo gospodarstvu, družbenoekonomskemu sistemu in uveljavljanju samoupravnih odnosov v družbi. V številne akcije in transakcije so bili dalj časa vključeni sumljivi posredniki in razni korumpirani kadri, s posredovanjem katerih so se v precejšnji meri realizirali interesi tujih obveščevalnih služb proti državi.

198 Dejstvo je, da večje število ljudi, vpletenih v te akeije in transakcije ter del kadrov, ki delajo v zunanji trgovini in bankah, izhaja iz sestava delavcev in sodelavcev UDV iz prejšnjih obdobj. Ker so se s temi posli ukvarjali leta, so vzpostavili stike, poznanstva in zveze, odnose medsebojne odvisnosti, in ustvarili svojevrstno »poslovno« (ne)moralo. Brez radikalnih sprememb stanja, odnosov in kadrov bo še naprej obstajala nevarnost, da se podobne stvari ponavljajo.

V tej luči je treba po mnenju komisije gledati tudi pobude v SR Sloveniji za nakup orožja v tujini, ki ima neizbežno politične in varnostne posledice, zato morajo stvari teči po zakonih in predpisih, v skladu z dogovorjeno obrambno politiko države. To dokazuje tudi akeija za nakup orožja v Sloveniji, ki so jo izrabile določene sovražne in obveščevalne sile.

Komisija je prišla do spoznanja, da so odnosi med službami državne varnosti in organi za notranje zadeve skaljeni oz. nenormalni ter da zaostajajo za razvojem političnih razmer po 21. seji in Pismu, kar se odraža pri njihovi učinkovitosti v boju proti subverzivni in sovražni dejavnosti nasploh. Na to kažejo medsebojno nezaupanje, nesodelovanje, prikrivanje podatkov in akcij, v tem, da ena služba »obdeluje« drugo; nekritičen in nestrokoven odnos do »informacij« in podatkov ter njihovih virov, ki jih dobivajo s svojimi sredstvi in metodami; medsebojna zaprtost, pa tudi zaprtost do drugih, tudi najvišjih republiških in državnih organov, kar vse sovražne sile izkoriščajo za svoj namen.

Navedeno poročilo seveda pušča vrsto odprtih vprašanj, na katere ne moremo odgovoriti. Ali, npr., res drži, da so se republiške službe SDV »obdelovale« med sabo, ali pa je le ena (srbska) »obdelovala« druge (kar se je kasneje izkazalo še nekajkrat, npr. malo pred koncem Jugoslavije, leta 1989 v Bosni)? Koliko so bile te akeije »infiltrirane« od zunaj, koliko pa plod »samoiniciative« srbske SDV (ob morebitnem sodelovanju ali iniciativi kakšne sorodne organizacije, recimo KOS-a)?

Dejstvo je, da je komisija svoje ugotovitve če že ne zameglila pa močno posplošila in krivdo po stari navadi »kolektivizirala«. Bistveno pa je seveda to, da je bila afera z »obdelovanjem« raziskana zgolj interno in še to po partijski liniji. Jugoslovansko vodstvo je o njej molčalo in tako ob popolni odsotnosti legalnih institucij ter javnosti dopuščalo, da so se tovrstne »obdelave« sistematično, in zagotovo periodično, ponavljale, kar je mednacionalne konflikte le še poglabljalo.

14. SEJA IZVRŠNEGA SVETA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE, 31. JULIJA 1969, POVEZANA Z ODLOČITVIJO ZVEZNEGA IZVRŠNEGA SVETA O MEDNARODNIH CESTNIH KREDITIH. Reakcija na prednostni vrstni red pri gradnji cest, ki ga je določila zvezna vlada, je bila v Sloveniji silovita, ker v njem nista bila upoštevana odseka Hoče-Levee in Postojna-Razdrto. Reagirali so vsi: tedaj še enotni politiki, sredstva javnega obveščanja, javnost. Slovenska vlada je svoj protest zapisala v pismu Zveznemu izvršnemu svetu, skupščino so zasuli s protestnimi pismi iz prizadetih občin, reagirale so družbenopolitične organizacije. Ostro kritiko sekretariata Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije so morali na zahtevo predsednika Franeeta Popita omiliti. Cestna afera je bila posledica neurejenih odnosov v federaciji, reakcija na centralizem in birokratsko togost in je izražala težnjo Slovenije po večji samostojnosti. Izzvala je ostro reakcijo zveznega partijskega vrha in nasilno discipliniranje Slovenije. Posledica je bila »rešitev« konflikta po partijski namesto po skupščinski poti in začetek diferenciacije v slovenskem političnem vrhu.

(Fotodokumentacija Dela.)

PREDSEDNIK IZVRŠNEGA SVETA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE STANE KAVČIČ SPREJEMA POSLANIKA ZSSR VASILJEVIČA, OKTOBRA 1972. Eden zadnjih javnih posnetkov Kavčiča pred njegovim prisilnim odhodom iz politike. Predsednik vlade naj bi ostal še do sprejema nove ustave (na to je računala tudi konservativna struja in zato ni nasprotovala njegovi ponovni izvolitvi spomladi 1972, je pa preprečila, da bi v vlado prišli nekateri »njegovi« ljudje). Pismo izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije je ponudilo priložnost za zgodnejši obračun v kontekstu »generalne« partijske linije, ki je »popitovci« niso hoteli zamuditi.

(Foto Marjan Ciglič.)

29. SEJA CENTRALNEGA KOMITEJA ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE, 4. NOVEMBRA 1972 V LJUBLJANI. V začetku sedemdesetih let je v političnem življenju začela prevzemati pobudo konservativna struja. V raznih » aferah« je obračunavala z liberalnimi nasprotniki. Intelektualno šibkejša, toda veliko bolje organizirana je z obvladovanjem »očiščene« partijske strukture, ideološkimi pritiski, poudarjanjem razredne enakosti, »zapletenih« mednacionalnih in mednarodnih razmer, ki so terjale »enotnost«, predvsem pa s podporo zveznega partijskega vrha po pismu Izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije in predsednika (29. septembra 1972) postopoma »reafirmirala revolucionarno avantgardno vlogo zveze komunistov«. Z vodilnimi liberalnimi politikami, predvsem s Stanetom Kavčičem, so dejansko obračunali na 136. interni razširjeni seji sekretariata Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije 28. in 29. oktobra 1972, proceedura pa je bila zaradi videza demokratičnosti ponovljena nekaj dni kasneje tudi na seji Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.

(Foto Svetozar Busić, Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

JOSIP BROZ-TITO, EDVARD KARDELJ IN STANE DOLANC NA X. KONGRESU ZVEZE KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE, 27. DO 30. MAJA 1974. Kongres je bil manifestacija moči zmagovalne struje, na njem je bila izražena »odločnost v boju za krepitev socialističnega samoupravljanja«. Kardelj je na njem z razlaganjem nove usmeritve utrjeval funkeijo glavnega ideologa, Dolane je postal sekretar izvršnega komiteja Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in s tem glavni Titov operativni pomočnik, sam Tito pa je bil izvoljen za predsednika Zveze komunistov Jugoslavije brez omejitve mandata.

(Arhiv Republike Slovenije, fototeka Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.)

OSMO POGLAVJE

KONEC OBDOBJA »LIBERALIZMA«

204 Končni obračun z »liberalistično« strujo se je napovedoval že precej pred 136. interno, razširjeno sejo sekretariata CK ZKS 28. in 29. oktobra 1972, zlasti skozi vse leto 1971. Pritisk politikov se je kazal v reakcijah na razne »afere« in »eksecese«, zlasti na tistih področjih, ki so bila za prevlado najvažnejša, npr., kadrovskem (ob aferi petindvajsetih poslancev); ideološkem (stopnjevanju zahtev iz prvega kroga cestna afere po obračunu z avtorji prispevkov in uredniki revij – zlasti »partijske« Teorije in prakse, ki niso bili na »liniji«), oblastnem oziroma izvršilnem področju (s permanentnimi kritikami izvršnega sveta in gospodarske zbornice kot samostojnih centrov odtujene moči, ki svoje dejavnosti ne uravnavata v skladu z dogovorjeno partijsko politiko in ob vzdržanju triindvajsetih poslancev gospodarskega zbora skupščine pri glasovanju, da se poslanceu in direktorju Beti Metlika Petru Vujčiću, osumljenemu gospodarskega kriminala, odvzame poslanska imuniteta);⁴⁵⁶ v vzgoji in izobraževanju (ob obsodbah t. i. nevtralne šole in posledično konfrontacijah v Pedagoškem inštitutu, v težnjah po diferenciaciji med profesorji in raziskovalci (zlasti na FSPN); gospodarskem (političnem obračunavanju s »tehnokratskimi«, »nesamoupravno« naravnanimi direktorji nekaterih podjetij); v zahtevah po socialni enakosti, v sredstvih javnega obveščanja, kulturi in drugje. Vsi ti procesi, deloma koordinirani, deloma »spontani«, so bili očiten pokazatelj naraščanja premoči konservativne struje.

Idejnopolitična diferenciacija na področju vzgoje in izobraževanja

Idejnopolitična diferenciacija na področju vzgoje in izobraževanja je izhajala iz dveh različnih pogledov na funkcijo družbe (sistema, politike) v vzgojnem procesu, ki sta se začela oblikovati v začetku sedemdesetih let. Uradni koncept je izhajal iz resolucije zvezne skupščine o izobraževanju, sprejete marca 1970, ki je določala enotne osnove sistema izobraževanja za vso Jugoslavijo (sprejela jih je tudi skupščina SRS), in iz stališč, ki jih je CK ZKS sprejel na 19. seji 23. aprila 1971. »Alternativni« koncept so zagovarjali nekateri pedagogi, zlasti dr. Franc Pediček, na »blejskem posvetovanju« pedagogov konec maja 1971. Prvi koncept je temeljil na prepričanju, da je administrativno-etastična idejnost, za katero je bilo značilno idealiziranje družbene in pedagoške stvarnosti, presežena, in da samoupravljanje omogoča vnašanje nove vrste idejnosti v pouk, pri čemer družbeni razvoj preobraža tudi vzgojne smotre. Ti naj ne bi več temeljili na vzgoji poslušnega državljana, ki se podreja interesom države, temveč naj bi vzgajali samoupravljalca, avtonomnega človeka, samostojno, celovito osebnost. Tak pristop naj bi sicer omogočal »miselni pluralizem« pri pouku, vendar znotraj ciljev, ki si jih zastavlja samoupravni socialistični sistem, ne bi pa pomenil »idejno nevtralne šole«.

»Nevtralistični in idejno neopredeljeni koncept« (kot je v političnem žargonu dobil naziv), pa je bil proti temu, da ima družba že sama po sebi vzgojno funkcijo in da je vsaka vzgoja opredeljena s smotri, ki jih postavlja družba, oziroma politični (ideološki) sistem. Ker je ta koncept na prvo mesto postavljal znanost (znanstveno-tehnično revolucijo), so mu očitali, da ni koncipiran na procesu osvobajanja človeka in njegovega dela (ker ne upošteva, da znanstveno tehnična revolucija pomeni osvobajanje le, če je v rokah delavskega razreda). Ta koncept naj bi hotel uveljaviti tudi umetne pregraje

med strokovnim in političnim v pedagogiki.

V praksi se je razlikovanje med obema konceptoma kazalo zlasti v konfliktu med Pedagoškim inštitutom in Zavodom za šolstvo, izrodilo pa se je v postavljanje ideološkosti na prvo mesto, tako pri pouku (uvajanje ali forsiranje predmetov, ki naj bi to zagotovili), kot pri kadrovskih kriterijih za pedagoge (»idejnopolitične kvalifikacije«). To je imelo za posledico uvedbo neposrednega nadzora ZK nad kadrovske politiko in »diferenciacijo« od osnovnih šol do univerze (kjer so svojo težo, kot je v takih primerih običajno, imeli tudi osebni odnosi, medsebojne zamere ipd.), pri čemer sta primer izločitve štirih profesorjev iz pedagoškega procesa na FSPN in odhod dr. Franca Pedička z direktorskega mesta na Pedagoškem inštitutu, zgolj dva bolj znana, ne pa edina primera. Širše v družbi se je ta politika izrazila v konceptu reforme izobraževanja, ki naj bi izenačil izobraževanje za proizvodne in neproizvodne poklice, omejil »elitizem« nekaterih šol in slojev, ki so tam šolali svoje otroke, in zmanjšal socialno diferenciacijo (ena od banalnejših oblik teh prizadevanj je bila, npr., uvedba obveznega nošenja halj pri pouku).

205

Politika socialne enakosti

Usmeritev v socialno enakost je prišla zlasti do izraza v obsežnih (55. strani dolgih) Tezah za obravnavo socialne diferenciacije na 3. seji konference Zveze komunistov Slovenije (konferenca je temo pod naslovom Tretja konferenca o virih in posledicah socialnega razlikovanja v družbi s posebnim ozirom na vlogo in naloge ZK v boju za njihovo zmanjševanje in odpravljanje obravnavala od 17.–19. novembra 1971).

Ob, oziroma v razpravi o socialni diferenciaciji (ki je s presledki na raznih ravneh od osnovnih organizacij do CK ZKS potekala od januarja 1970, ko je bila tema načeta na 1. konferenci ZKS) je bila opravljena tudi politična diferenciacija med razpravljalci. Nekateri udeleženci takratnega dogajanja konference o socialni diferenciaciji štejejo za najbolj usodno med točkami, ki so se prelomile v škodo »liberalizma« in v korist »samoupravnega fundamentalizma« oziroma »nabuhle teorije, ki je skušala zatolči tržne sile v imenu neke nove ideologije«. ⁴⁵⁷

Vse razprave na to temo lahko strnemo v ugotovitev, ki je postala osrednji motiv politike v naslednjih letih in sicer, da se »delitev po delu... ne uresničuje s stihijskim delovanjem blagovno-tržnih zakonitosti, temveč je rezultat družbenega dogovora, torej zavestnega usklajevanja često nasprotujočih si interesov udeležencev v delitvenem procesu. Delitev dohodka je torej izrazito družbeni proces, v katerem se ne dogaja ničesar, kar ne bi imelo poleg ekonomskega tudi družbenega pomena«. ⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Peter Vujčič, ki je bil v kazenskem postopku, je medtem že pobegnil v tujino. (Dušan Ropret, Akcija 25. poslancev, str. 62, diplomatska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana, oddelek za zgodovino).

⁴⁵⁷ Okrogla miza: »Liberalizem« v 70. letih, Delo, sobotna priloga, str. 22, razprava Janeza Kocijančiča. Ob tem pa je treba opozoriti, da se je tak neposreden egalitarističen pritisk zdel prehud celo Edvardu Kardelju. Menil je, da duši razvoj in iniciativo, čeprav je tudi sam nasprotoval takemu privatnemu podjetništvu, ki bi temeljilo na trajnih vložkih in povečanju lastnine. Kampanji o socialni diferenciaciji sicer ni nasprotoval, je pa, kot pravi Miran Goslar (izjava piseu), precej prispeval k temu, da se je neposredna akcija razvodenela (kar pa seveda ne velja za konceptualne usmeritve – op. B. R.).

⁴⁵⁸ Teze za obravnavo socialne diferenciacije na 3. seji konference Zveze komunistov Slovenije, str. 6, ARS, fond CK ZKS.

Iz teh ugotovitev so izhajali – poleg velikih sistemskih sprememb – praktični »manjši« ukrepi (omejevanje privatne iniciative, davčna politika, »javnost« vseh oblik dohodka in premoženja, ki pa seveda ni zajela privilegijev »novega razreda«, če uporabimo Djilasov izraz, moralni pritisk na t. i. »pridobitništvo« oziroma oblikovanje »samoupravnih socialističnih moralnih vrednot«), ponovno poudarjanje zveze komunistov, ki je »... v svojem bistvu socialno, razredno gibanje, torej izraz konkretnih potreb po političnem organiziranju delavskega razreda z namenom uveljaviti njegove današnje in zgodovinske interese«.⁴⁵⁹

206 V zvezi komunistov je »... eno izmed najpomembnejših in obenem tudi najenostavnejših meril za ocenjevanje progresivnosti, razredne zavesti in moralne vrednosti« postala »občutljivost za socialne razlike in ... pripravljenost in sposobnost za aktivno spreminjanje socialnih razmerij«. S tem je bil ponovno poudarjen kriterij revolucionarnosti, ki se je konec šestdesetih let že začel tiho umikati iz političnega izrazoslovja: »Če takšna občutljivost in pripravljenost popustita, je to dokaz, da se v socialni in idejni preobrazbi posameznika ali celotni organizaciji krepijo težnje, ki so v nasprotju s temeljno socialno usmeritvijo revolucionarnega komunističnega gibanja, torej za borbo za odpravo kakršnegakoli izkoriščanja človeka po človeku in za uresničevanje brezrazredne komunistične družbe. To je zgodovinski interes delavskega razreda, ki ga mora Zveze komunistov, kot revolucionarna delavska avantgarda, primerno uresničevati v kakršnihkoli družbenih razmerah.«⁴⁶⁰

Iz tega so bile izpeljane ugotovitve o moralni in idejni krizi ZK, njeni nezadostni povezanosti s socialno bazo, pri čemer je borba za nekvalificirane delavce postala »... temeljno merilo razredne zavesti in učinkovitosti komunističnega gibanja sploh«;⁴⁶¹ teze o slabitvi zaupanja v sposobnost samoupravnega socialističnega sistema, da bi »... uspešno obvladal stihijo blagovne proizvodnje«⁴⁶² in o slabitvi moralno-politične odgovornosti. Izražen je bil dvom, da bo ZK »... v sedanjosti sestavi in organiziranosti« sposobna uresničevati lastna stališča.⁴⁶³ Zato je bil na konferenci sprejet sklep o spremembi starostne in socialne strukture (popolnitvi stranke s proizvodnimi delavci), zagotovitvi delavske večine v ZK in oblikovanju »ustreznega« moralno-političnega lika komunista. Na konferenci je bila s tem praktično koncepirana in »z voljo baze« potrjena politična osnova za dokončni obračun z »liberalizmom«.

Obračun z mestnim komitejem ZKS Ljubljana

Zelo občutljivo je bilo vprašanje notranjepartijskih odnosov, ki je prišlo do izraza ob »spopadu za pravo vlogo ZK v Ljubljani«,⁴⁶⁴ to je v razpravi o načinu partijske organiziranosti v Ljubljani, po kateri je odstopil Franček Mirtič, sekretar mestnega komiteja. Za razpravami o tem, ali ob upravni in samoupravni reorganizaciji mesta uvesti tudi občinske komiteje ZKS (kar je hotel France Popit), se je v bistvu skrivala težnja razbiti mestno organizacijo (kot tedaj najbolj radikalno in intelektualno najmočnejšo sredino v ZKS) na več delov, ki bi jih bilo lažje obvladati.⁴⁶⁵ Kot argument za decentralizacijo so navajali, da se mora partijska organiziranost prilagajati samoupravnim in da je mestni komite premalo učinkovit. V resnici pa so se za tem skrivale ocene (zlasti predsednika CK ZKS, pa tudi nekaterih članov sekretariata), »da vodi mestni komite nekakšno malomeščansko politiko, ki je diskreditirala Ljubljano v Sloveniji, ter da mestni komite nima stika z bazo in s tem tudi nobene realne opore za svoja stališča«. Pri tem so »padle ocene (Popitove – op. B. R.), da organizacije ZK v Ljubljani ne delajo, da članstvo ne sodeluje v akcijah, da izoliramo Ljubljano od Slovenije in pospešujemo gibanja v Ljubljani, ki ohranjajo liberalistične tendence.«⁴⁶⁶

Ob razpravi o mestnem komiteju, kjer naj bi šlo za »... razbitje političnega – partijskega centra, ki se je povezoval s tehnokracijo, ki se je povezoval samo z vrhovi v naši družbi,

ki se je povezoval mimo partijskega članstva«, je »... dosegla svojo kulminacijo« tudi neenotnost v sekretariatu CK ZKS.⁴⁶⁷

Politika, za katero naj mestni komite ne bi imel podpore baze, je bila po teh ocenah premalo razredno usmerjena, pri predsedniku CK ZKS in njegovih pristaših je (kot so to izražali na sejah sekretariata spomladi 1971) porajala »občutek neke vrste opozicije inteligence proti razredni usmerjenosti«, v njej so videli »tehnokratsko koncepcijo«, prepričanje, da »so v mestu najbolj pametni ljudje«. Zato je ta »diskusijski krožek« za predsednika CK ZKS in sekretariat (ki je po cestni aferi – običajno v nekoliko razširjeni sestavi – vedno bolj pridobival funkcijo odločilnega političnega centra v republiki), postajal pri krčenju »nove poti« vse težje obvladljiv, ena izmed močnih točk znotrajpartijske opozicije. Konflikt z mestno partijsko organizacijo je bil v bistvu boj za prevlado koncepta, ki ga je z enim stavkom zelo jasno razložil France Popit: »Mi se tudi nismo nikoli dogovorili, da bo ta ZK čez noč postala samo idejna sila, vedno govorimo le o idejnopolični sili.«⁴⁶⁸

207

Konflikt z mestnim komitejem je imel dolge in globoke korenine, segal je še v čas prvih poskusov liberalizacije po brionskem plenumu, ko je njegov predsednik postal Franček Mirtič (1966). Ambicija komiteja je bila, da se projekt obnove ZK čimprej realizira in postane »... vzorec za Slovenijo in Jugoslavijo«, izhajala pa je iz spoznanja, da »... brez demokracije v partiji ni demokracije v družbi« in da »... partija kot monolit ne more biti povezana z oblastjo«.⁴⁶⁹ Novi komite je hotel preseči parcialni vidik organizacije mesta, v partijski organiziranosti pa je bil (poleg »četrtih komitejev« vpeljan projektni, interesni način organiziranja z več političnimi žarišči.⁴⁷⁰ Konflikti so bili stalni, mestni komite si je zaradi kritičnosti do vodstva stranke (Mirtič je v sekretariatu CK ZKS izražal najbolj liberalne nazore), predvsem pa zaradi odpora do

⁴⁵⁹ Prav tam, str. 46.

⁴⁶⁰ Prav tam, str. 46, 47.

⁴⁶¹ Prav tam, str. 51.

⁴⁶² Prav tam, str. 49.

⁴⁶³ Prav tam, str. 49.

⁴⁶⁴ Poročilo Andreja Marinec na 29. seji CK ZKS, Komunist, 9. november 1972, str. 8

⁴⁶⁵ Obenem je šlo tudi za dva različna koncepta razvoja mesta: na eni strani za enovito kulturno, univerzitetno, skratka intelektualno središče, ki naj bi izrabilo svoje naravne prometne, turistične, trgovske in druge prednosti; na drugi strani za »delavsko« mesto z veliko (tudi umazane) industrije v mestu in neposredni okolici, razdrobljeno na številne upravne enote, med seboj nepovezane in nekooperativne – kar je omogočalo lokalnim uradnikom in politikom neomejeno in nekontrolirano oblast. Posledica drugega koncepta je bila udejanjanje klasične socialistične podobe mesta: velik priliv zlasti nekvalificirane delovne sile iz drugih republik, ekstenzivne proizvodnje, ki ni bila zmožna zagotavljati spremljajoče infrastrukture, velika in neživiljenjska spalna naselja, stalno prelivanje sredstev za blažitev rastočih socialnih napetosti, ipd.

⁴⁶⁶ Zapisnik 11. seje mestnega komiteja ZKS, 1. marec 1971, razprava Frančka Mirtiča, Informativni bilten komiteja mestne konference ZKS, 19. april 1971, št. 14.

⁴⁶⁷ Razprava Vlada Janžiča, avtoriziran magnetogram interne razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, str. 108, ARS, fond CK ZKS, Z 250.

⁴⁶⁸ Zapisnik 15. seje komiteja mestne konference ZKS Ljubljana, ki je bila 19. aprila 1971, ARS, fond CK ZKS, IV/34, AE 146–147, Seje sekretariata CK ZKS.

⁴⁶⁹ Zapis razgovora pisca z dr. Franceom Hudejem in Frančkom Mirtičem, 11. april 1990, hrani avtor.

⁴⁷⁰ Želimo ustvariti več političnih žarišč, intervju s Frančkom Mirtičem, sekretarjem mestnega komiteja ZK, Delo, 22. februar 1967.

»forum nad forumom« (ki so ga po Mirtičevi izjavi predstavljali Edvard Kardelj, France Popit, Mitja Ribičič in Vinko Hafner) in zaradi domnevne povezanosti s Kavčičem že zelo zgodaj prislužil oznako »frakcije«. Ker je bila v mestnem komiteju zbrana najmočnejša skupina »liberalcev«⁴⁷¹ in je to tradicijo nameravala obraniti (brez vednosti predsednika CK ZKS je bil kot najresnejši kandidat za Mirtičevega naslednika predlagan Janez Kocijančič), obračun po statutarni poti ni bil mogoč. Zato je France Popit udar izpeljal tako, da je mestni komite zaobšel in skliceval aktive po občinah, sklep o ustanovitvi občinskih organizacij pa je – ob protestih navzočih članov mestnega komiteja in nekaterih liberalnih članov CK – sprejel centralni komite brez tega, da bi mestna konferenca, ki je komite izvolila, povedala svoje mnenje.⁴⁷² Zaradi nestatutarne ravnanja je Matevž Krivic napisal pisno prijavo, Popit pa pred častnim razsodiščem proti njemu sprožil postopek, vendar ga je nato umaknil. Krivic je nato ponovno zahteval, da CK ZKS in republiška konferenca ZKS razpravljata o Popitovi odgovornosti.⁴⁷³

Tudi mestna konferenca pred sklepi CK ZKS ni pokleknila in je mestni komite podprla. Na seji 31. maja 1971 je z glasovanjem sprejela poročilo komiteja in pozitivno ocenila njegovo delo, gradivo s konference je kot odgovor na nezaupnico poslala vsem članom CK ZKS, Frančku Mirtiču, ki je vztrajal pri svojem odstopu, pa izrekla priznanje za njegovo delo. V bistvu pa je Popitov znotrajpartijski udar kritično točko že prešel⁴⁷⁴ in konferenca je bila prešibka, da bi stvari mogla spremeniti, čeprav so se liberalci krčevito branili.⁴⁷⁵ Obračun z mestno partijsko konferenco je bil ključen, saj je prav ta nato postala glavni iniciator obračuna s Kavčičem. Pokazal je, da se v krčevitem boju za oblast, ko se je konflikt približal vrelišču, »starokomunisti« niti niso več trudili, da bi svojim postopkom nadeli videz demokratičnosti ali vsaj legitimnosti.

Akcija 25 poslancev

Negiranje normativne ureditve je še bolj prišlo do izraza ob akciji 25 poslancev, ki se je odvijala ravno v tem času (spomladi 1971) in kjer se očitne uzurpacije oblasti (oziroma prizadevanj, da se ta obdrži) ni dalo več prikazati kot »znotrajpartijsko« zadevo (čeprav je bila v obračunu s poslanci uporabljena ta pot), saj je šlo za povsem zakonite skupščinske postopke.

Kot je znano, se je akcija formalno začela 28. maja 1971, ko je RK SZDL uradno objavila začetek razprave o kandidatih za dva člana novo ustanovljenega predsedstva SFRJ. Oba (Mitja Ribičič, ki je bil takrat še predsednik ZIS in so mu zaradi cestne afere najbolj nasprotovali, in Marko Bule) nista bila edina evidentirana, poleg njiju so vodstva družbenopolitičnih organizacij (javnega evidentiranja ni bilo) predlagala še Ivana Dolničarja, Staneta Dolanca in Staneta Kavčiča, vendar je predsedstvo RK SZDL (po obvezni kadrovski »koordinaciji«) objavilo imena samo dveh možnih kandidatov. Rok za javno razpravo je bil kratek, do 15. junija, kljub temu pa je pripombe dalo polovica občinskih konferenc ter precej republiških in mestnih političnih organizacij. Druge konference mnenj niso poslale, kar je v skladu z navodili pomenilo, da so soglasne s predlogom RK SZDL, toda tudi iz tistih občinskih konferenc SZDL, ki so reagirale, postopki večinoma niso bili speljani pravilno (s sklicem kandidacijskih konferenc in tajnim glasovanjem). Bili pa so predlagani še dodatni kandidati, med njimi tudi Edvard Kardelj, vendar so po razgovoru z njimi vsi odklonili kandidaturo. Oba kandidata je republiška konferenca 9. julija 1971 tudi soglasno izvolila.

Dan pred to sejo (8. julija) je poslanec Tone Remc, v dogovoru s poslancema Ivanom Kreftom in Cenetom Matičičem, analogno zvezni ustavi predlagal ustavni amandma k republiški, po katerem lahko kandidate za zvezno predsedstvo predlaga tudi najmanj

dvajset republiških poslancev, kar je bilo v skupščini tudi sprejeto.

Omenjena skupina poslancev je to možnost hotela tudi izrabiti in so zato (v časovni stiski) začeli iskati kandidate. Generalni sekretar skupščine Jože Pacek, na katerega so se obrnili, da bi preko njega predlagali kandidaturo Kardelju, jim je dejal, da je Kardelj ne bo mogel sprejeti, vendar neposrednega odgovora od njega niso dobili takoj, zaradi bolezni pa jih tudi ni mogel sprejeti. Nato so sklenili, da bodo že na republiški konferenci SZDL predlagali Kardeljevo kandidaturo (če bo ta pristal), če odgovora še ne bo, naj bi vprašali, kaj je z njegovo kandidaturo, in kot možno kandidatko predlagali Maro Bešter (s tem, da bi Kardeljeva kandidatura ostala odprta). Vendar je predstavnik študentov Stanko Hočevnar zamudil na sejo republiške konference, poslanec in član

209

⁴⁷¹ Okrogla miza: »Liberalizem« v 70. letih, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22, razprava Mojce Drčar-Murko.

⁴⁷² Zapisnik 21. seje centralnega komiteja ZK Slovenije, 27. maj 1971, str. 7. Po zapisniku je bilo 23 članov za, eden proti, 6 se jih je vzdržalo. Po izjavi Mojce Drčar-Murko piseu, CK v času glasovanja ni bil sklepčen, tako, da so glasovali tudi nekateri (iz strokovne službe), ki te pravice niso imeli, Popit pa njenih protestov ni upošteval. Prav tako nista bila upoštevana predloga, izrečena v razpravi, naj CK z odločanjem počaka na sejo mestne konference, ki je bila napovedana čez nekaj dni ali pa da naj namesto sklepa sprejme samo priporočilo mestni konferenci (Peta seja mestne konference, Komunist, 22. junij 1971, str. 21).

⁴⁷³ Pismo Matevža Krivica Častnemu razsodišču ZKS, Centralnemu komiteju ZKS in Republiški konferenci ZKS, 24. september 1971.

⁴⁷⁴ Do neposrednega soočenja med mestnim komitejem in Popitom je prišlo na že omenjeni 15. seji mestne konference 19. aprila 1971 (torej dober mesec pred sejo CK ZKS, ki je komite razpustila). Prej se je Popit razčiščevanju svojih že tudi povsem javnih očen (izraženih v intervjujih in govorih) politike mestnega komiteja in svojih obiskov v občinskih in četrtnih komitejih mimo MK izogibal, takrat pa se je očitno že čutil dovolj trdnega. Popit je, poleg zagovora ZK kot »idejnopolične« in ne samo »idejne«, sile zahteval spoštovanje demokratičnega centralizma in zavrnil stališče, da je le-ta nedemokratičen, zastarel in primitiven. Menil je, da (pri uresničevanju gospodarske – sedaj že – stabilizacije in ne več reforme) niso važni sistem in instrumenti oz. so važni toliko, kolikor lahko politika preko teh sistemov pritiska na gospodarstvo v smeri boljšega gospodarjenja, sicer pa da se morajo komunisti neposredno angažirati. Poudarjal je interes delavskega razreda kot osnovni interes družbe (inteligence in kmetje naj bi prehajali na pozicije delavskega razreda, ne pa, obratno, da naj bi se ta intelektualiziral – kar je bilo celo v nasprotju s Kardeljevimi tezami – op. B. R.), kritiziral močne tehnokratske tendence, ki so tudi v ZK, zahteval partijsko organiziranost prilagojeno samoupravi. Zavrnil je tudi stališče, da ne gre za konflikt med njim in Frančkom Mirtičem (ki je že pred to sejo Popitu prinesel odstopno izjavo – op. B. R.) oz. mestnim komitejem, ampak za zahteve, ki jih izražajo tudi po občinskih in četrtnih komitejih, obenem pa izrekel polno kritičnih opazk na račun mestne organizacije, npr., da je »poštni nabiralnik« in nima jasnega političnega koncepta ipd. Člani komiteja so mu odgovarjali, ga opozarjali na protislovnosti v njegovih razpravah (v zvezi z organiziranostjo) in čeprav je bil na koncu sprejet sklep o formiranju delovne skupine, sestavljene iz ljudi iz CK in mestnega komiteja, ki naj bi oba koncepta organiziranosti v mestu preučila in pripravila predloge, je bil razkol ob vsebinskih pogledih že nepremostljiv. (Zapisnik 15. seje konference ZKS Ljubljana, ki je bila 19. aprila 1971.)

⁴⁷⁵ Sama seja mestne konference, na katero je »...prišlo vodstvo starokomunistov obračunat z liberalci«, čeprav so argumenti govorili v prid slednjih, a to že ni bilo več važno, je bila – z redkimi izjemami – v javnosti že predstavljena »po novem«, to je predvsem z zaključnim govorom Frančeta Popita (selektivno in močno okrnjeno je posamične razprave tri tedne kasneje objavil Komunist), ali, kot je rekla Mojca Drčar-Murko: »...V naših javnih občilih je bilo o vsem tem (eksplozivni razpravi, ki je trajala deset, dvanajst ur – op. B. R.) napisano le to, kar je povedal Popit. Novinar iz moje redakcije mi je potem rekel samo: »Oprost, Mojca. Tako so se zadeve tedaj reševale.« (Okrogla miza: »Liberalizem« v 70. letih, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22.)

RK SZDL dr. Vojan Rus, ki je akcijo podpiral, pa je bil tudi zadržan. Hočevnar je tako zgolj protestiral in vprašal, kako je s kandidaturo Kardelja.

210

Dvanajstega julija je Kardelj sporočil, da ne namerava kandidirati, ker se misli posvetiti delu v predsedstvu ZKJ in se mu zdi, da je bolje, če kandidira kakšen mlajši (to je povedal že ob kandidaturi, ki mu jo je ponudila RK SZDL). Mara Bešter je iz zdravstvenih razlogov kandidaturo tudi odklonila, poslanci pa so se 13. julija 1971 obrnili na Ernesta Petriča, ki pa si je vzel čas za premislek in posvetovanje s predsednikom IS Stanetom Kavčičem in predsednikom skupščine Sergejem Kraigherjem (s katerim se je dogovoril za naslednji dan.)⁴⁷⁶ Predlagatelji so medtem zbrali 25 podpisov v podporo njegovi kandidaturi (klicali so 29 poslancev). Kraigher je vsak pogovor v tej smeri energično zavrnil, Petrič pa je pogojno soglasje oziroma kandidaturo umaknil.

To je bilo tudi vse. Akcija se je z njegovim umikom candidature končala, hkrati pa so predlog umaknili tudi poslanci. Na volitvah 21. julija 1971 sta bila oba uradna kandidata izvoljena (po položaju pa je bil član zveznega predsedstva tudi Sergej Kraigher), po volitvah pa se je razplamtela ostra polemika najprej v zaprtih partijskih krogih in poslanskih klubih, nato v SZDL in CK ZKS pa tudi v javnosti. Na partijskih forumih so akcijo ostro obsodili, jo v z že vpeljanim izrazoslovjem povezovali z razrednimi sovražniki (liberalci so jo – nasprotno, zagovarjali in branili poslance, konflikt pa se je zlasti izrazil na 23. seji CK ZKS 29. septembra 1971).

Za udeležence – tako na individualni ravni kot v odnosu do organizacij, ki so jo, vsaj v začetku, podprle oziroma se do nje niso opredelile tako kot so »starokomunisti« pričaokovali (univerzitetna konferenca, ZSMS, sindikati in mestna partijska organizacija) – je imela hude posledice (vključno z izključitvami iz ZK, odstopi in težkimi eksistenčnimi težavami v naslednjih letih).⁴⁷⁷

V kontekstu obravnave celotnega »liberalizma« pa je pomen akcije predvsem v tem, da je dregnila v najbolj občutljivo točko oblastnega monopola – kadrovske politike, ali kot je dejal dr. Ernest Petrič: ob morebitnem uspehu bi prebili zid, za katerim se je kadrovska politika koordinirala v krogu petih, šestih ljudi in bi kadrovske zadeve prenesli v skupščino.⁴⁷⁸ Akcija je pomembna še zaradi nečesa: ob njej so zadnjič – če že ne koordinirano – pa vsaj složno nastopili liberalci v partijskih organih, zlasti na seji CK ZKS, pri čemer so še posebej izstopali Mojca Drčar-Murko, Ciril Zlobec in Milan Kučan.⁴⁷⁹ Po akciji 25 poslancev dileme ni bilo več, interno je v vrhu konservativne struje dozorelo stališče, da je končni obračun neizogiben.

To je očitno razvidno iz Zasebnega zapiska o akciji treh poslancev, napisanega neposredno po seji CK ZKS.⁴⁸⁰ Pisec v njem ugotavlja, da je CK ZKS z obsodbo akcije »... utrdil nekatera načela našega političnega sistema, kot so vloga ZKS, SZDL in sploh subjektivnih sil, demokratičen centralizem in podobno, »da ni šlo za slučajno akcijo, ampak »... smo se tu ponovno srečali z ljudmi, ki so že večkrat – lahko bi celo rekli ponavadi – nastopali skupno z enotno idejno politično platformo, tako na primer v zahtevi po obnovi političnih procesov iz revolucije, po pretirani liberalizaciji odnosov do cerkve, ob dogodkih na filozofski fakulteti, organiziranosti ZK v Ljubljani, v zahtevi po odsotnosti ZK in sploh socialističnih sil in socialističnih kriterijev v kulturi, filozofiji, znanosti, itd., itd., da ne omenjamo še njihovo enotnost v idejnih diskusijah o vlogi delavskega razreda, v oceni revolucije (črno-belo slikanje, vloga partije in drugih skupin v OF), razmerju med razrednim in nacionalnim itd. Ne gre prezreti, da gre za ljudi, ki imajo precejšen vpliv, saj so močno angažirani kot publicisti in predavatelji«.

Pisec je nato obravnavane skupine razdeli v »malomeščansko – liberalno« (kamor je

príšel Mojco Drčar-Murko, dr. Zdenka Roterja, dr. Vojana Rusa – temu je zaradi pisma Titu iz leta 1967 očital tudi politične ambicije – in »druge«; in »nacionalno elitistično« (Stane Kavčič, Tone Kropušek, Stane Kranjc in »drugi«), ki naj bi se povezovala z managerskimi krogi, zbranimi okrog revije Slovenija⁴⁸¹ in skupinami intelektualcev in »novo levico« (Tone Remc, nekateri študenti in profesorji na univerzi in v Univerzitetni konferenci).

Po piščevem mnenju gre za sistematično ustvarjanje vtisa v javnosti, da se bije osnovni politični boj med neostalinisti, ki jih vodi Popit in ki se opirajo na politični monopol ZK in med nacionalno demokratičnimi silami, ki izhajajo iz mlajše inteligence, oporo pa iščejo pri Stanetu Kavčiču. Ustvarjanje take atmosfere bi lahko vodilo do izbruhov raznih razsežnosti »...opomin Madžarske, Češke, Poljske – kjer je šlo dejansko za boj proti

211

⁴⁷⁶ Petriča so za kandidaturo zaprosili v kavarni v Trzinu, o njej se je posvetoval s Stanetom Kranjcem, ki je bil mnenja, naj kandidaturo sprejme. Petrič je nato klical Kavčiča v Strunjan (Petrič je tedaj in kasneje vsakršno povezavo Kavčiča z afero 25. poslancev zanikal, tedaj seveda zato, da Kavčiču ne bi napravili »zarote« – op. B. R.), ki je odločitev prepustil njemu (ni ga ne odvrčal in ne spodbujal). Za prvotni pristanek na kandidaturo se je Petrič (vedel je, da ne bo izvoljen in se je v določeni fazi nameraval umakniti) odločil:

1. zato, ker je menil, da mu bo pomagala pri »zaresni« in dogovorjeni kandidaturi za člana ZIS (s katero se je strinjal tudi tedanji predsednik Djemal Bjedič), kar bi mu – če bi postal bolj poznan – olajšalo zastopanje slovenskih interesov;

2. ker je kandidaturo štel za popolnoma legitimno, v skladu z zakonom, pogojeval pa jo je tudi s soglasjem slovenskega političnega vrha. Na ta način so on in predlagatelj (čeprav se o tem niso dogovarjali) hoteli prispevati k večji vlogi skupščine v kadrovskih postopkih. Če bi se tako kandidiranje (namesto »koordinacije«) uveljavilo v tem primeru, bi avtomatično to pomenilo tudi več kandidatov za druge funkcije, politično težišče pa bi se bolj premaknilo k skupščini;

3. ker se mu je zdelo zanimivo poskusiti, kaj se bo iz tega izemilo, menil je, da se nima česa bati in nikakor ni pričakoval tako silovite politične gonje. (Pismo dr. Ernesta Petriča pisu, 20. oktober 1990.)

Ko je izvršni svet razpravljal o akeiji in pripravil izjavo »prekrasno skesane moje samokritike« (prav tam), je Petrič pristal le na kritiko tega, da »ni obvestil« predsednika IS, sicer pa je dejal, da bo pripravljeno izjavo, če bo objavljena, zanikal in pripravil svojo. Pri tem stališču ga je podprl Vinko Hafner.

⁴⁷⁷ Dogajanje v zvezi z akeijo 25 poslancev in posledice, ki so udeležence zadele, so že precej osvetljene, zato procedure obračuna (ki je podobna kot pri drugih opisanih aferah) ne bomo ponavljali (glej, npr., Dušan Ropret: Akeija 25 poslancev, diplomatska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana, zgodovinski oddelk, 1987; Akeija 25. poslancev, Časopis za kritiko znanosti 101/102, 1987; Ivan Kreft: Akeija 50 poslancev (Spori in spopadi, IV. knjiga, Ljubljana, 1990, str. 7 – 98); o akeiji je bila leta 1988 ob rehabilitaciji poslancev v skupščini posnet tudi TV prispevek za Tednik (Akeija 25 poslancev, arhiv RTV, podrobno je akcijo leta 1988 obravnavala tudi dokumentarna oddaja Ljerke Bizilj Moč in nemoč slovenskega »liberalizma«).

⁴⁷⁸ Video posnetek razgovora Ljerke Bizilj z dr. Ernestom Petričem, TV Slovenija, 1990, Arhiv RTV.

⁴⁷⁹ Magnetogram 23. seje CK ZKS, 29. september, ARS, fond CK ZKS.

⁴⁸⁰ ARS, fond CK ZKS, Predsednikova dejavnost. Zapis je sicer nepodpisan, vendar je očitno, da ga je napisal eden tedanjih vodilnih funkcionarjev, poleg tega strnjeno povzema bistvo tedanjih internih ocen konservativne struje, ki so razvidne tudi iz drugih dokumentov, zato ga citiramo.

⁴⁸¹ Mišljena je revija Slovenija – paralele, ki jo je na prelomu desetletja izdajala Tobačna tovarna iz Ljubljane, kasneje pa so sodelovale tudi nekatere druge delovne organizacije. Namenjana je bila predvsem poslovnim krogom (politiki, zlasti Francje Popit, so ji večkrat očitali, da zanemara samoupravljanje in družbeno dogovarjanje in poudarja »čisto« tržno ekonomijo). V člankih so bili obravnavani tudi razvojni, politični, zgodovinski, kulturni in drugi problemi.

stalinizmu, vendar v atmosferi, ki se je ali bi se lahko obrnila proti socializmu. Posamezni taki primeri (napadi na milico na univerzi ipd.) to že dokazujejo.«

Jasno je, kdo predstavnike take politične platforme išče za zaveznika (pisec kot primer navaja Cirila Žebota in njegovo pisanje o Kavčiču – op. B. R.).

212 Zapisek se nato ukvarja še z nekaj podobnimi temami (na primer odnosom med »formalno« in »socialistično« demokracijo), bistven pa je zaključek, ki napoveduje finale (in način obračuna) z liberalistično strujo: »Ne gre tedaj za posamezni pojav, dogodek ali akcijo, marveč za dve politični platformi, ki sta se že oblikovali v ZKS, in zdi se, da tako ni več mogoče ustvariti temeljne politične enotnosti z argumenti in dialogom med protagonisti, marveč le z največjo akcijsko, politično in teoretično mobilizacijo baze«. (Podčrtal B. R.)

Obračun s profesorji na FSPN

V kontekst pomembnejših »afer« v zadnjem obdobju »liberalizma« sodi tudi obračun s štirimi profesorji na FSPN (dr. Vladimirjem Arzenškom, dr. Tinetom Hribarjem, dr. Janezom Jerovškom in dr. Veljkom Rusom), čeprav je epilog (njihova odstranitev iz pedagoškega procesa) dobil šele leta 1975. V bistvu je šlo za zapozneno refleksijo na 29. sejo CK ZKS, obračun z zadnjo čeprav eno najpomembnejših točk liberalnega gibanja, ki iz različnih razlogov – občutljivost področja, poseganje v univerzitetno avtonomijo (taki primeri so bili že tudi prej, na primer na Filozofski fakulteti, vendar ne v takem obsegu in s tako odkritim pritiskom od zunaj), bojazen pred posledicami odprtega konflikta z inteligenco – ni bila izvedena prej.

Tega so se vsi, ki so v tem procesu sodelovali, zelo jasno zavedali: »Opozoriti moram predsedstvo, da bi nekateri radi prikazali naše delo ne samo kot pogrom zoper marksistično inteligenco, ampak tudi kot zapoznel obračun z vsemi, ki so kakorkoli dajali oporo na 29. seji kritizirani politiki.«⁴⁸²

Obenem je pomembno vlogo imela jugoslovanska dimenzija (obračun s kritično inteligenco na zagrebški in beograjski univerzi,⁴⁸³ zlasti pa pritiski Tita in partijskega vrha po obračunu s kritično inteligenco v vseh sredinah. Slovensko partijsko vodstvo se je jugoslovanskim čistkam moralo pridružiti, vendar je jugoslovanska dimenzija imela predvsem vlogo dodatnega spodbujevalca, saj je obračun že dalj časa visel v zraku. Šlo je bolj za vprašanje, kako in kdaj ga izvesti, da ne bi prišlo do prehude reakcije v javnosti.

Osnovno izhodišče za obračun je bilo »uveljavljanje samoupravnih odnosov in s tem spreminjanje vloge in položaja vzgoje in izobraževanja v združenem delu ter položaja in vloge delavcev v šolstvu, boj za marksistično zasnovanost in naravnost izobraževalnih in raziskovalnih programov ter njihovo jasno povezanost s potrebami družbene prakse in cilji socialistične samoupravne družbe, uvajanje predmetov marksizma ter prakse in teorije samoupravljanja v srednje šole in ustrezne predmete iz marksistično zasnovanega družboslovja na nedružboslovne visokošolske institucije, pripravljanje tez, oziroma operacionalizacija izhodišč reforme usmerjenega izobraževanja, širjenje marksističnih centrov ter oblikovanje njihovega mesta v sistemu vzgoje in izobraževanja.«⁴⁸⁴

Za vprašanjem »ali ideologija ali znanost, oziroma ali akademska svoboda ali partijska disciplina«, so se skrivali tudi povsem konkretni »kadrovske problemi«, vendar ni šlo

zgolj za navedene štiri profesorje, ki so bili naposled kot najbolj izpostavljeni predmet partijske in javne obravnave.

Ves čas obravnave (do zadnje faze oziroma do zadnje verzije Poročila komisije P CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani) je bil spisec »neprimernih« profesorjev širši, na njem so bili še dr. Vlado Benko, dr. Zdenko Roter, Niko Toš in dr. France Vreg (ki pa jih je na koncu, ko je komisija zahtevala preučitev odgovornosti vseh komunistov na fakulteti, kljub »izpaku« v končni verziji, še posebej navedla). Zakaj je do tega oženja spiska prišlo, oziroma kaj (ali morda kdo?) je na to vplival, ni povsem jasno, očitno pa je, da so mnogi v partijskem vodstvu menili, da izključitev ni zadela prave. Tako je, na primer Boris Ziherl na enem prvih partijskih sestankov v zvezi z razmerami na fakulteti ob omembi Arzenška, Rusa, Hribarja in Jerovška dejal, da ti niso »pravi«, da to niso Kavčičevi ljudje na fakulteti (ni pa izrekel imen »pravih«).⁴⁸⁵ Na seji P CK ZKS februarja 1975 pa je Vinko Hafner zahteval, da se Benko, Vreg, Roter in Toš poimensko navedejo, da »...se mora raziskati njihova politična odgovornost in potegniti neke konsekvence«.⁴⁸⁶

213

Pritiski na fakulteto (ki jo je CK ZKS ustanovil kot politično šolo leta 1961 in jo, tudi potem, ko je prerasla v fakulteto in se začela osamosvajati, nekako štel za svojo, čeprav se je obenem, kot smo videli, občasno od nje tudi skušal distancirati), so se začeli stopnjevati v letu 1973. Napovedal jih je (že tudi javno) France Popit na seji Univerzitetne konference, rekoč, da »...si sami nakopavamo Sizifov posel, če dovolimo, da imamo take in take predavatelje, ki vzgajajo take in take diplomante, da se moramo potem v civilnem življenju zunaj fakultete boriti s tujo ideologijo teh diplomantov. Namesto da bi že pri korenini naredili red. Pri tem ne bi smeli izključevati nobenega

⁴⁸² Uvodna beseda Franca Šalijsa, predsednika komisije P CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, na 15. seji predsedstva CK ZKS, magnetogram 15. seje, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 2/1, ARS, fond CK ZKS.

⁴⁸³ V Beogradu je čistka na univerzi imela največji obseg (v Zagrebu je bila v glavnem opravljena že prej, v času množičnega gibanja). V času srbskega »liberalizma« (ki sicer kritični in opozicijsko usmerjeni inteligenci tudi ni bil naklonjen in je zato večkrat prihajalo do administrativnih posegov) so se odnosi še nekako ohranjali, čeprav je Tito vse od študentskih demonstracij naprej ocenjeval beograjsko fakulteto kot glavno opozicijsko jedro in liberalnemu srbskemu vodstvu stalno očital, da s sovražno, oz. kontrarevolucionarno dejavnostjo opozicije na univerzi ne obračunava dovolj učinkovito, da niso nikogar vrgli iz službe, da se sklicujejo na neodvisnost univerze (čeprav je treba kontrarevolucionarne tendence preprečevati v vseh sredinah), ipd. Po padcu liberalnega vodstva je prišlo najprej do odstranitve nekaterih profesorjev s filozofske fakultete (Zagorka Golubović, Trivi Indič, Mihailo Marković, Dragoljub Mićunović, Nebojša Popov, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić in Miladin Životić), leta 1973 je bil Kosta Čavoški obsojen na pet mesecev zavora (pogojno na dve leti) zaradi kritike državne ureditve in nato izključen iz pedagoškega procesa na pravni fakulteti, sledili pa so mu profesorji in asistenti Andrija Gams, Stevan Vračar, Ružica Guzina, Aleksandar Stojanović, Branislava Jojić, Danilo Basta in Vojislav Koštunica, »z zamudo« leta 1977 pa še Stevan Dordević (ki se je v razpravi na pravni fakulteti uprl sprejetju ustavnega amandmaja, s katerim je bil Tito proglašen za dosmrtnega predsednika. (Slavoljub Đukić, Slom Srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 141–147).

⁴⁸⁴ Uvodna beseda Franca Šalijsa, predsednika komisije P CK ZKS za oceno stanja na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, na 15. seji predsedstva CK ZKS, magnetogram 15. seje, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 2/1, ARS, fond CK ZKS.

⁴⁸⁵ Izjava dr. Zdenka Roterja piscu, 20. april 1990, hrani pisec.

⁴⁸⁶ Magnetogram 15. seje P CK ZKS, 4., 10., 11. februar 1975, str. 17/3, ARS, fond CK ZKS.

od načinov: od prepričevanja in idejnega razčiščevanja ter strokovnega razjasnjevanja, za nepopoljšljive pa bi prišli v poštev tudi administrativni ukrepi.«⁴⁸⁷

214

Celotne akeije se je partijsko vodstvo lotilo naslednje leto, ko je bila na predlog izvršnega komiteja imenovana posebna komisija za oceno stanja na FSPN, ki jo je vodil Franc Šali, v njej pa so bili še Adolf Bibič, Vinko Hafner, Ivan Hvala, Vlado Janžič, Avgustin Lah, Boris Lipužič, Boris Majer, Bogdan Osolnik, Janez Sluga, Janez Škerjane, Anton Vratuša in Iztok Winkler. Komisija je nato še znotraj sebe imenovala posebne delovne skupine za pregled smeri in predmetov sociološke usmeritve (vodja Boris Majer), politološke usmeritve (vodja Vlado Janžič), novinarske usmeritve (vodja Bogdan Osolnik), za družbenopolitično usposabljanje (vodja Emil Roje) ter skupino za samoupravni razvoj FSPN kot notranjo skupino fakultete. Rezultat obsežnega dela komisije (z oblikovanjem poročila je začela oktobra 1974, končala pa januarja 1975) je bilo poročilo, ki ga je nato potrdilo, oziroma sprejelo P CK ZKS. Kot osnovne naloge je komisija definirala: razčistiti vprašanja disciplinarne zasnove fakultete, kritično oceniti publicistično in pedagoško dejavnost nekaterih profesorjev in raziskovalcev ter sprejeti končno oeno stanja na fakulteti in pripraviti predlog ukrepov. Komisija je pri tem izhajala iz stališča, da mora dejavnost FSPN temeljiti na tradiciji revolueionarnega gibanja, na marksistični teoriji, na prizadevanju za uresničitev ciljev socialistične revolueije, razvoja samoupravljanja, vodilne vloge delavskega razreda in ZK ter osvoboditve človeka, na potrebah in interesih socialistične samoupravne prakse, predvsem pa na dialektičnem razmerju med družbeno znanostjo in družbenopolitično prakso, pri čemer »... **znanost, ki temelji na marksistični teoriji in metodologiji, izhaja iz načela svobodne ustvarjalnosti in odgovornosti pred delavskim razredom, delovnimi ljudmi in njihovimi organiziranimi socialističnimi silami** (podčrtal B. R.), družbenopolitična praksa, ki tudi sama ustvarja pomemben teoretični fond, pa opira svojo aktivnost na dosežke znanosti.«⁴⁸⁸

Med temeljnimi usmeritvami, ki naj bi jih imela fakulteta, velja našteti še marksistično kritiko funkcionalizma, pozitivizma, vseh oblik dogmatizma, abstraktnega humanizma, lažnega levičarstva, subjektivizma in pragmatizma.

Ob takih kriterijih je komisija seveda ugotovila, da kadrovska politika na fakulteti ne ustreza (na seji P CK ZKS februarja 1975, ki je poročilo obravnavala, je Marine povedal, da je v imenu sekretariata CK ZKS dekana Benka opozarjal na to, fakulteta pa je potem naredila še nekaj kadrovske poteze, ki so ta opozorila naravnost ignorirala oziroma bila celo v nasprotju z njimi, Frane Šetine pa je za Benka in Vrega dejal, da sta skušala na fakulteto pripeljati odstavljenega beograjskega profesorja Triva Indića). Komisija je za navedene štiri profesorje menila, da njihova stališča ne dajejo jamstva, da bi mogli uspešno opravljati pedagoško delo na fakulteti in predlagala, da osnovna organizacija ZK oeni dejavnost vseh komunistov na fakulteti. Predlagala je reformo vseh treh smeri študija (pri čemer morajo komunisti na fakulteti zagotoviti, da bo predlog študijskega načrta pravočasno poslan v oceno na Marksistični center CK ZKS), ustanovitev centra za družbenopolitično usposabljanje, osnove raziskovalnega inštituta in izvedbo samoupravnega konstituiranja na tak način, da bo čimbolj zagotovljen vpliv združenega dela, družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij na delo in razvoj fakultete.⁴⁸⁹

Bolj kot ocene fakultete in nekaterih ljudi na njej, ki so v glavnem znane,⁴⁹⁰ je zanimiv koncept, po katerem si je partijski vrh hotel FSPN podrediti. Opazen je že iz pisma Aleksandra Kutoša Franeu Šetineu v zvezi s predlogom programa razvoja politične šole, v katerem Kutoš piše, da bi bilo »teoretično« možno FSPN vključiti v kompleksen program izobraževanja kadrov (predvsem komunistov), vendar bi bilo za to med drugim potrebno, glede na kriterije, ki jim morajo zadostiti učitelji politične šole, vse

učitelje politične šole ponovno verificirati, »...kar bi utegnilo povzročiti precejšnje kadrovske spremembe. Kajti bistveni in odločilni dejavnik marksističnega izobraževanja in vzgoje so marksistično usposobljeni učitelji z visoko razvito samoupravno zavestjo in idejnim prepričanjem o vodilni vlogi zveze komunistov.« Za kaj takega bi po mnenju Kutoša morala fakulteta spremeniti pravni status, kajti sicer neposrednega vpliva CK ZKS ne bo mogoče uveljaviti, s tem pa bi prenehala biti fakulteta. Kutošu se to ni zdelo smiselno.⁴⁹¹

Smiselno pa se je zdel tak pristop Francetu Popitu, ki je na februarski seji predsedstva razložil svojo varianto tega koncepta. Po njegovem naj bi habilitacijsko komisijo za profesorje na predlog socialistične zveze imenovala skupščina (oziroma eden od njenih zborov). Komisija bi bila sicer vezana na izvršni svet, če se ta ne bi strinjal, bi lahko predloge vrnil nazaj, če pa bi prišlo med komisijo in izvršnim svetom do konflikta, naj bi na predlog socialistične zveze imenovali novo komisijo, staro pa razrešili.⁴⁹² Ta koncept je bil malo prehud celo za tedanje razmere, zato si je vodstvo pri nezaželenih profesorjih raje še naprej pomagalo z notranjimi pritiski.

S 15. sejo predsedstva februarja 1975 je bil politični obračun s FSPN sklenjen. Ostal je še izvedbeni del (s spremljajočo »notranjo« difrenciacijo na FSPN, osebnimi obračuni, zamerami, intrigami ipd., ki z »načelno« politiko niso imeli nič skupnega, a jih je politični vrh – in še kdo – s pridom izrabil) in ki je poleg ukrepov na fakulteti zajel tudi partijsko kampanjo po vseh komitejih. Ti so vodstvo podprli s pripombami, da se je predolgo čakalo na akcijo, kar je povzročilo veliko škode med mladino; zlasti

⁴⁸⁷ Petelinji greben in pavje perje, Mladina, št. 16, 22. april 1988, str. 31.

⁴⁸⁸ Poročilo komisije za oeno razmer na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, str. 9, ARS, fond CK ZKS, št. IV/250 (752–755).

⁴⁸⁹ Prav tam.

⁴⁹⁰ Mednje sodijo npr. ocene (vse izrečene na 15. seji P CK ZKS 4., 10., in 11. februarja 1975), da so se učitelji, člani ZK, oddaljili od praktične politike, da so v prakso posegali s tehnokratsko liberalističnih pozicij, da je center za raziskovanje javnega mnenja politikantstvo, ujet v prizadevanja določenih skupin v slovenskem družbenem prostoru in za krepitev svojih pozicij na liberalistično tehnokratskih osnovah (Frane Šetinec, str. 7/2), da gre za frakeionaško-grupaške ambicije (Roman Albreht, str. 11/1) in da je skupina šla do konca v konflikt z našim družbenim razvojem, takoj, ko se je začela konkretnije izvajati ustava (Sergej Kraigher, str. 25/2), da je politična grupacija del sil, ki se v Sloveniji »na pogorišču 29. seje CK ZKS« skušajo ponovno konstituirati, uveljaviti in med seboj povezati, pri čemer je del sil malo povezan z oportunistično periferijo partije, del pa sega dlje, do klerikalizma in do slovenske politične emigracije (Mitja Ribičič, str. 27/1), da se je »... brez naše organizirane udeležbe« formiralo vodstvo fakultete, »... za katerega ne bi mogli reči, da daje jamstva, da bo tudi podprlo dovolj odločno tako usmeritev – gre za novo vodstvo, v katerem je bil dekan Zdravko Mlinar, prodekana pa Roter in Petrič – op. B. R. (Vinko Hafner, str. 18/2); da vse, kar se dogaja na fakulteti, izhaja iz antikomunističnih izhodišč (Frane Popit, str. 31/3), da gre za »Kavčičevo oporišče na tej šoli« (Janez Vipotnik, str. 7/3, drugi dan) ipd. Izrečene so bile tudi insinuacije na račun posameznikov, tako je, npr., Frane Popit namigoval, da se je dr. Zdenko Roter v Trstu sestal z Vinkom Levstikom in da sta se pogovarjala o konceptu bodoče Slovenije, str. 31/1. (Levstik je, po izjavi Roterja pisu, le-tega res klical po telefonu in ga povabil v Italijo, vendar je to, z obrazložitvijo, da je prezaposlen, odklonil. V tistem času je Roter dobil od prijatelja informacijo, da mu prisluškujejo.)

⁴⁹¹ Pismo Aleksandra Kutoša Francu Šetincu k predlogu programa razvoja politične šole pod naslovom O neki alternativni, 24. september 1974, ARS, fond, CK ZKS, IV/430 (3517–3537).

⁴⁹² Magnetogram 15. seje P CK ZKS, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 32/1, ARS, fond CK ZKS IV/250.

na šolah so poudarjali privrženost marksistično zasnovani vzgoji in izobraževanju. Drugačnega mnenja so bili le študenti, ki so jih sklicevali posebej, v Mariboru so tako, na primer, ugotovili, da ti odstavljene profesorje podpirajo, in izražali dvome, da se jih lahko obsodi zgolj na podlagi citatov iz njihovih del, eden od študentov pa je take metode primerjal celo s Hitlerjevimi.⁴⁹³

Bojazen pred javnostjo pa je bila vseeno velika, to se vidi že iz tega, kako skrbno in dolgo so na seji dajali pripombe na poročilo komisije, še dalj pa sestavljali stališča predsedstva do razmer na fakulteti, v katerih so (poleg stališč o marksistično zasnovani vzgoji in izobraževanju in znanosti) podprli stališča komisije in zahtevali politično diferenciacijo.⁴⁹⁴ Obračun s FSPN je bil tako zadnji večji obračun v procesu »kristalizacije«⁴⁹⁵ že po porazu »liberalizma.«

»Kristalizacija«

Končni cilj teh obračunovanj (ki so vsako zase res samo »primer«, v posledični povezavi pa – zlasti ob upoštevanju, da smo našli zgolj nekaj najbolj izrazitih »republiških« primerov – kažejo na zelo intenziven »proces«) ni bil samo obračun s Kavčičem in njegovimi najbolj odkritimi pristaši. Kavčič je bil po neposrednih dogodkih ob cestni aferi v predvidevanjih pristašev monolitnosti odpisan tako zaradi načelnih kot osebnih razlogov in je šlo bolj – ob nakazanih trendih v Jugoslaviji – za vprašanje časa oz. priložnosti. Razlogi, zaradi katerih do dejanskega »odpisa« ni prišlo že v času cestne afere, so tičali v takratnem Titovem prepričanju, da se s tem ne bi rešilo ničesar (v bistvu pa je najprej šlo za prepričanje, da je enotnost še mogoče doseči, nato pa za taktiko ne odpirati dveh ali celo treh front – na Hrvaškem, v Srbiji in Sloveniji – hkrati), pa tudi v razmerju sil, v katerem je imel Kavčič kot najbolj priljubljen slovenski politik v rokah močne adute, tako močne, da še spomladi 1972 nihče od vodilnih slovenskih politikov ni hotel, vsaj ne javno, s čimer mislimo tudi sestanke formalnih organov, na katerih so o kandidaturi razpravljali, nasprotovati njegovi ponovni kandidaturi za predsednika IS, pač pa so svoje pomisleke izražali posredno, s pripombami na predlagan organizacijski koncept vlade in posamezne Kavčičeve kadrovske predloge, ki po mnenju nekaterih politikov niso zagotavljali, da bo IS imel jasno idejno in razredno orientacijo in da bo uresničeval politiko ZK. Tako so, npr., nasprotovali temu, da bi v IS ostali Ernest Petrič, Boris Vudnjak in Joško Štrukelj.⁴⁹⁵

Ne bi mogli reči, da se priložnosti za obračun niso kazale že prej in da jih – vsaj ob Kavčičevi ponovni kandidaturi – ne bi mogli izkoristiti. Tega se je, kot kaže, zavedal tudi Kavčič, ki je Francetu Popitu v razgovoru, do katerega je prišlo na Kavčičevo iniciativo 25. septembra 1971, ponudil neke vrste premirje oz. delitev oblasti, češ razlike niso nepremostljive, oba igrata veliko vlogo, od njiju je v marsičem odvisna usoda slovenskega naroda, za oba je dovolj slave in dela.⁴⁹⁶ Odgovor na vprašanje, zakaj obračun po Pismu predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ vsem organizacijam in članom Zveze komunistov Jugoslavije z dne 19. septembra 1972, lahko, razumljivo, iščemo v dejstvu, da je bila takrat za to najboljša možnost, saj je lahko celotna zadeva potekala pod okriljem načelne, v vrhu ZKJ dogovorjene politike. (Prvotno so v konservativni struji načrtovali, da bo Kavčič odšel »potihem«, z iztekom mandata ob sprejemu nove ustave.) Da priložnosti ne bodo zamudili, je (obenem z napovedjo politike socialne enakosti) napovedal France Popit dobrih štirinajst dni po pismu: »Imam celo vtis, da gre za odpor naši politiki, da se preveč filozofira o delnicah, privatni iniciativi, itd., rezultatov pa ni. Filozofiranje o delnicah in privatni iniciativi je eno in isto in nič drugega kot vpeljati v našo družbo privatizacijo odnosno zarodke kapitalizma.

Če pa bi imeli ostrejši kurz, bi takšne stvari lahko obvladovali.«⁴⁹⁷

Da do ostrejšega kurza do Kavčičeve politike ni prišlo prej, je po našem mnenju razlog (poleg ravnotežja sil in jugoslovanske komponente) v tem, da Kavčič in njegova politika, kot smo rekli, nista bili edini cilj. Prav toliko je bil važen tisti del ljudi v partijskih organih, ki sicer niso (vsaj ne v celoti, zlasti pa ne na začetku »liberalizma«) veljali za »kavčičevce«, niso pa tudi bili naklonjeni politiki, kakršna se je oblikovala po cestni aferi (ki so jo zastopali »popitovci« – izrazi so tedanji – op. B. R.) in ji tudi ugovarjali. Če so v prvi fazi cestne afere dosegali, da so njihovi ugovori ob posameznih stališčih vsaj deloma prišli tudi med sklepe organov, če so jih nekaj časa potem še izražali znotraj partijskih in drugih organov, čeprav so se v skupnih izjavah in referatih »niane« potem izgubile, pa je bilo treba pred obračunom s Kavčičem (čemur so služile omenjene »afere«), najkasneje pa hkrati z njim, s temi razlikami (ali ljudmi, če so pri njih vztrajali) dokončno »pomesti«. ⁴⁹⁸

217

Čistke je napovedal tudi partijski kadrovik Vlado Janžič: »Treba je reči, da je nekaj ljudi v centralnem komiteju, ki so vseskozi kontinuirano na drugačnih pozicijah, ki so se tudi nazadnje oglasili, ko smo govorili o akciji 25 poslancev; kako, lahko pogledamo te diskusije. Je tudi vprašanje teh članov centralnega komiteja, je vprašanje tistih, ki še danes tako mislijo. Kdo naj o njih spregovori? Če gre za ljubljanske komuniste, potem naj o njih spregovori osnovna baza v Ljubljani; če gre za človeka iz Celja, osnovna baza v Celju. Mi moramo enkrat te stvari postaviti. Konkretno imam v mislih Zlobca, Drčar-Murko Mojco, Frančka Mirtiča, če samo tako na hitro pogledam. Ali so oni spremenili svoje poglede na ta osnovna vprašanja, ne vem. Tega nisem nikjer slišal, iz njihovega dela, kjer so, ni razvidno. Pogledal bi tudi, kaj vse je v izvršnem odboru RK SZDL. O tem smo se dogovorili na razširjeni seji sekretariata ali na aktivu, da bomo vse republiške punkte pregledali skozi vidik in kriterij 21. seje predsedstva ZKJ, pa tega ni nihče naredil. Rekli smo, sedaj je na vrsti vlada, ko smo o tem govorili, da pa bomo takoj pristopili k vsem. Tn je odgovornost komunistov, ki so tam, zakaj tega niso naredili upr. v gospodarski zbornici, pa tudi drugod. Ko odpiram te razsežnosti, izgleda, da to lahko dobiva neko novo kvaliteto, lahko si vzamemo zalogaj, ki ga ne moremo pogoltniti. Vsaj za nas pa velja, ko razpravljamo o teh stvareh, da moramo videti, kaj je še treba pretresti v tej smeri, sicer nam bodo prav ti ljudje s pomočjo teh organov blokirali vsa najbolj subtilna in v tem trenutku najbolj pomembna področja. (Podčrtal B. R.)

Dajmo videti, kaj je s sindikati. Kropušek, vem, da je bil pri vama (verjetno Popitu in Marincu – op. B. R.), ne vem pa, ali je prinesel kandidatno listo izvršnega odbora.

⁴⁹³ Poročila občinskih konferenc ZKS v zvezi z uresničevanjem stališč 15. seje P CK ZKS, ARS, fond CK ZKS, IV/430.

⁴⁹⁴ Stališča 15. seje predsedstva CK ZKS o razmerah na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ARS, fond CK ZKS, IV/430.

⁴⁹⁵ Zapisnik 107., razširjene, seje sekretariata CK ZKS, 17. januar 1972, ARS, fond ZKS IV/40, AE 155–156, Seje sekretariata CK ZKS.

⁴⁹⁶ Rokopisni zapisnik Franeeta Popita (brez podpisa), 2. oktober 1971, ARS, fond CK ZKS, fascikel št. 29.

⁴⁹⁷ Zapisnik 134. seje sekretariata, 16. oktober 1972, ARS, fond ZKS, IV/44, AE 161, Seje sekretariata CK ZKS.

⁴⁹⁸ Droben, a ilustrativen primer, je npr., zahteva Romana Albrehta, sekretarja OK ZKS Ljubljana Center, da CK ZKS oecni odgovornosti svoje članice Mojce Drčar-Murko, ker da se je »v političnem pamfletu«, objavljenem v reviji Mladina, norčevala iz Albrehtovih stališč in stališč občinskega komiteja center do akeije petindvajsetih poslancev.

Mi moramo o tem razpravljati, to mora sekretariat razpravljati, ne pa pet ljudi, potem pa drugi organi in se bomo na koordinaciji sporazumeli.«⁴⁹⁹

218 Finale v obračunu je napovedalo pismo mestne konference ZKS, ki ga je 25. oktobra 1972 poslala Centralnemu komiteju ZKS. Glavni pobudnik zanj je bil novi sekretar mestnega komiteja Vinko Hafner (ki naj bi v mestni partijski organizaciji po spopadu za njeno »pravo« vlogo poskrbel, da bi se ta tudi uresničila). Hafner je v obravnavi prevzel nalogo glavnega tožilca. Je pa na vseh sestankih vztrajno trdil, »...da je pobuda izhajala iz nas, in mene še posebej, in da ni v ozadju nobeno dogovarjanje, ki bi bilo naperjeno proti kakršnemukoli posamezniku ali forumu.«⁵⁰⁰

Na seji mestne konference 16. oktobra 1972 (na kateri je bil tudi France Popit) je bila v sklepih zapisana zahteva, da mora republiško vodstvo razjasniti lastno odgovornost in stanje enotnosti v njem samem, vendar se je to Hafnerju zdelo premalo, zato se je odločil za pismo, o čemer je obvestil Popita, ni pa terjal od njega soglasja za vsebino. Podobno je zatrdil tudi Kavčiču, ko ga je 24. oktobra 1972 na njegovo željo obiskal, da bi se pomenila o očitkih (Hafner je Kavčiču povedal, da so bile njegove napake nerazumevanje vloge delavskega razreda, forsiranje srednjih slojev, podcenjevanje vloge ZK, zbiranje kadrov po osebnem okusu, nedoslednost pri socialni diferenciaciji in povzročitev republiške neenotnosti). »...In to je rekel, da to pismo mestne konference ni dogovorjena zarota. Odgovoril sem mu, da v drobnem političnem življenju ni treba delati srednjeveških zarot. Zadostuje, če se nekaj vplivnih osebnosti iz raznih pobud in interesov znajde na isti valovni dolžini. Vse ostalo potem prinese razvoj dogodkov in logika borbe. Strinjal se je. Bil je možat in odkrit, zato je še dodal, da ve, da poslednjič sediva za isto mizo in zadnjikrat pijeva isto vino.«⁵⁰¹

Tehnična plat izpeljave je v takih obračunih pomembna predvsem zato, ker često nadomešča vsebinsko (ki se ji sprti strani iz različnih razlogov, še zlasti, če boj poteka znotraj iste stranke in navidežno iste politične usmeritve ter v imenu istih ciljev, skušata izogniti). V tem primeru zaradi »končnosti« obračuna ni bilo tako. Pri tem je treba upoštevati tudi vpliv jugoslovanskih razmer, v katerih je bila, kot ugotavlja pismo predsednika ZKJ in izvršnega biroja, tedanja etapa revolucije »odločilna za razvojne smeri in usodo socializma v Jugoslaviji«, saj je bistvo v tem, »ali bo delavski razred zagospodaril s celotno družbeno reprodukcijo in zagotovil odločilno vlogo pri političnem in družbenem odločanju, ali pa se bodo okrepili tisti odnosi in sile, ki nasprotujejo interesom delavskega razreda, socializma in samoupravljanja.«⁵⁰²

Ker tako vlogo v imenu delavskega razreda lahko zagotovi le njegova avantgarda, je treba znotraj nje zagotoviti enotnost, okrepiti hierarhijo, zagotoviti dosledno spoštovanje demokratičnega centralizma, obračunati z vsemi, ki na stvari gledajo drugače in so zato nosilci neenotnosti. Ob tem je treba pa jasno povedati kdo je na oblasti in kako misli to oblast obdržati: »...Predvsem nam mora biti popolnoma jasno, da smo komunisti v tej državi na oblasti. Ko ne bi bili, bi to pomenilo, da je kdo drug, vendar pa to ni in nikoli tudi ne bo. Pravimo, da imamo oblast delavskega razreda, ZK je najodgovornejši, najnaprednejši in najbolj zavestni del delavskega razreda in potemtakem ZK drži oblast v svojih rokah... ZK je že pred šestimi leti nehala neposredno vplivati na kadrovske politiko in na izbiro kadrov na področjih, ki so življenjskega pomena za našo družbo. To je kadrovska politika v upravi, sodstvu, tožilstvu, pa tudi v varnosti, prosveti in drugod... Pretehtali bomo, kako naj ZK znova prevzame mesto, ki ji gre, in odgovornost, ki jo ima v družbi za kadrovske politiko, in zahtevali bomo, da samoupravni in drugi družbeni organi izvajajo kadrovske politiko ZK, toda na nekaterih področjih v družbi je ZK neposredno odgovorna in mora dobiti pravico, da neposredno vpliva na neposredne kadrovske rešitve. Tako ne gre več naprej. Lahko vam rečem, da je CK ZK Slovenije že sprejel takšno stališče.«⁵⁰³

S takih izhodišč je bilo napisano tudi pismo mestne konference, ki je pozivalo na odprt obračun: »Mestna konferenca ZKS Ljubljana je na svoji 3. seji 19. oktobra obravnavala pismo predsednika ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ vsem organizacijam in vodstvom Zveze komunistov Jugoslavije. Ko je konferenca opredeljevala svoje obveznosti ter obveznosti drugih vodstev in članstva Zveze komunistov v Ljubljani pri uresničevanju vsebine in naročil pisma, je še posebej poudarila, da lahko zagotovimo dosledno uresničevanje pisma in s tem tudi učinkovito razreševanje najpomembnejših družbeno-političnih in ekonomskih vprašanj sedanosti le ob idejni in akcijski enotnosti ter jasni razredni usmerjenosti vseh komunistov.

219

Da bi zagotovili takšno enotnost, se moramo na vseh ravneh – od delovnih organizacij in krajevnih skupnosti, do občin, mesta in republike – z isto zavzetostjo in doslednostjo boriti proti vsem pojavom oportunizma, idejnega omahovanja in političnega grupaštva v Zvezi komunistov. Saj nas je prav dosedanja popustljivost do teh pojavov privedla do zaskrbljujočega stanja v Zvezi komunistov ter premalo učinkovitega uresničevanja njene politike, kot ugotavlja pismo.

Ljubljanski komunisti vemo, da so bili takšni škodljivi pojavi ugotovljeni tudi pri posameznih odgovornih komunistih v najvišjih družbeno-političnih oblastveno-izvršilnih organih republike. Takšni pojavi v republiških vodstvih so imeli in še imajo zaradi vplivnosti njihovih nosilcev ter tesne prepletenosti političnih dogajanj v republiki z dogajanjem v Ljubljani zelo kvarne posledice za učinkovitost delovanja ljubljanske organizacije Zveze komunistov. To se je med drugim pokazalo tudi v razdvojenosti in omahovanju dela komunistov ob tako imenovani »eestni aferi« in »akeiji 25 poslancev«, kot tudi ob opredeljevanju do drugih pomembnih družbeno-političnih in gospodarskih vprašanj. Odsev teh pojavov vidimo tudi v politično nesprejemljivi opredelitvi 23 poslancev gospodarskega zbora pri glasovanju o odvzemu imunitete poslancu Vujčiču. V vseh takih primerih najdejo oportunisti in omahljivec iz vrst ljubljanskih komunistov politično oporo in opravičilo za svoja stališča tudi v podobnih stališčih in ravnanju nekaterih odgovornih posameznikov ali forumov v republiki.

Da bi se v bodoče izognili kvarnim političnim posledicam takšnih pojavov, uveljavili čimbolj enotna merila za ugotavljanje politične odgovornosti komunistov na vseh ravneh njihovega delovanja ter tako zagotovili učinkovito uresničevanje politike Zveze komunistov, mestna konferenca ZKS Ljubljana zahteva od centralnega komiteja ZKS, da se vnovič konkretno opredeli do omenjenih pojavov v republiških vodstvih in da se proti njihovim nosilcem dosledno postopa v smislu pisma predsednika ZKJ in izvršnega biroja. Prepričani smo, da bo tako ravnanje centralnega komiteja ZKS prispevalo k utrditvi idejne enotnosti in akcijske učinkovitosti Zveze komunistov tako v Ljubljani, kot tudi v celotni Zvezi komunistov Slovenije in Jugoslavije.«⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ Zapisnik 135. seje sekretariata CK ZKS, 26. oktober 1972, str. 56, 57, ARS, fond CK ZKS IV/44, AE 161, Seje sekretariata CK ZKS.

⁵⁰⁰ Prav tam, str. 52, 53.

⁵⁰¹ Stane Kavčič, Dnevnik in spomini, 1. knjiga, str. 43.

⁵⁰² Pismo predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ: Vsem organizacijam in članom Zveze komunistov Jugoslavije, Beograd, 29. september 1972.

⁵⁰³ Stane Dolanc, ZKJ in socialistično samoupravljanje – Zveza komunistov je enotna revolucionarna organizacija delavskega razreda v Jugoslaviji (pogovor s komunisti Dalmacije in Splita 19. septembra 1972), str. 40–42.

⁵⁰⁴ Pismo mestne konference ZKS, 25. oktober 1972, ARS, fond CK ZKS, Z 250.

Razprava na 136. seji je potekala ob opredeljevanju navzočih do kolektivnega referata, ki ga je za sejo CK ZKS pripravljala sekretariat. Glavne teze je na seji prebral Andrej Marine. Kot je bilo že običajno v takih primerih, je sekretariat zasedal v razširjeni sestavi (s t.i. republiškim aktivom in člani predsedstva ZKJ). Na seji so bili Andrej Marine, Vlado Janžič, Lojze Briški, Milan Kučan, Danica Jurkovič, Vinko Hafner, Franc Šetine, Gojko Stanič, France Popit, Sergej Kraigher, Stane Kavčič, Stane Dolanc, Stane Kranjc, Mitja Ribičič, Janez Vipotnik, Tone Kropušek, Janko Rudolf, Živko Pregl, Leopold Krese. Edvard Kardelj se je za sejo opravičil, drugi dan sta bila odsotna Stane Dolanc in Alojz Briški. Kot dnevni red so bile napovedane priprave na 36. sejo Predsedstva ZK Jugoslavije in 29. sejo CK ZK Slovenije.⁵⁰⁵

Marine je ob predstavljanju zasnove kolektivnega referata napovedal, ob katerih točkah naj bi se v okviru politične kampanje po pismu na seji CK ZKS izpeljala diferenciacija. To so bili odnos do neuvrščenosti, ekonomski odnosi s tretjim svetom in usmeritev Slovenije ter pojmovanje položaja Slovenije v Jugoslaviji. Pohvalil je končno verzijo razvojnega koncepta Slovenije kot rezultat ustvarjalnega boja, »... pri čemer je doživela začetna osnova temeljito rekonstrukcijo v svojih najbistvenejših vsebinskih komponentah. Ob tem je skrahirala začetna ideja o terciarizaciji naše družbe in usmeritev, da postajamo nekakšen servis Evrope, s tem pa družba komijev in uslužnostnih delaveev. Usmeritev na trgovino in finančništvo je prav tako doživela svoj polom, čeprav so praktične posledice danes najtežje, ker je na takšnih osnovah zgrajena sedanja in nekajletna kapitalna izgradnja, ki odvzema sredstva za razvoj moderne, visokoproduktivne proizvodnje in tistih umskih in socialnih dejavnosti, ki so potrebne moderni, materialni in duhovni produkciji... Danes imamo podatke pretakanja družbenega kapitala v privatne roke preko najrazličnejših rafiniranih oblik, aranžmajev in metod. Bili smo priča razpravam o delnicah; spopadali smo se in se še spopadamo s klasičnimi modeli in rešitvami, ki jih ponuja zapadni svet za področje kmetijstva; ponujajo se rešitve, ki bi na osnovi lastninskih odnosov razslojevale vas, namesto da se razvija dosledno naš specifičen koncept, kjer se formira nova proizvodnja in odnosi na bazi dela in družbenega kapitala. To so vse konceptualna vprašanja. Njih nosilci so ljudje.«⁵⁰⁶

Bistven del razprave je bil namenjen tudi položaju in razmeram v ZKS po pismu in idejnem vprašanju. Pismo in odločen nastop v Srbiji sta po mnenju uvodničarja dokončno utrdila vlogo centra, ki ga zahtevajo članstvo in organizacije in ki je odločilnega pomena za dejansko idejno in akcijsko enotno delovanje ZKJ. V Sloveniji pa naj bi bili že malo »naprej«, saj je pismo »... zateklo Zvezo komunistov Slovenije sredi boja za uresničevanje njene politike. Razen nekaterih nalog in nekaterih področij je naravnost komunistov in politike ZKS usklajena z razrednim kursom pisma. Fronte so v ZKS dokaj jasne. Dejanska diferenciacija na osnovnih vsebinskih vprašanjih poteka že nekaj časa.«⁵⁰⁷ Znana dilema o vmešavanju ali nevmešavanju ZK je bila po Marinčevi oceni premagana in sprejeto je bilo najširše spoznanje, da je avantgardna vloga ZK prvi pogoj za funkcioniranje samoupravnega sistema in sistema »naše politične demokracije.«⁵⁰⁸

Pomemben del tega sistema »naše« demokracije je bil odnos komunistov, ki delajo na raznih vodilnih mestih, do zveze komunistov, ki pa je svojo »šibkost« pokazal pri aferi petindvajsetih poslancev, česar se je zavedal tudi Marine oz. kolektivni pisec referata, to je sekretariat, ki je zato poklical na zagovor ne samo neposlušne posameznike, pač pa kar cele organizacije: »Kljub sprejeti politični oceni na centralnem komiteju ZKS se postavlja vprašanje ob primeru obnašanja ožjega sindikalnega in mladinskega vodstva, mislim ob tej akciji 25 poslancev, in to po sprejetju ocene na centralnem komiteju, ni o tem javno spregovoril niti sindikat niti mladina. Pa tudi sedaj ob pismu ta vprašanja niso predmet razprave na teh forumih. Še posebej velja to za sindikat,

ki je nastopil s svojim stališčem po dokončni oceni Socialistične zveze na konferenci. Takšno obnašanje bi lahko vodilo v politični pluralizem posebnega tipa. Nevzdržno pa je tudi v odnosih teh organizacij do Zveze komunistov. V Zvezi komunistov bi to lahko pomenilo frakcionaštvo. Izvršni svet je prav tako menal in potem sprejel izjavo, ki je bila dokaj medla.⁵⁰⁹

Marine je zaradi ideološke brezbarvnosti in idejne nevtralnosti zahteval čistko tudi med vodilnimi kadri na področju kulture, publicistike (zlasti v Teoriji in praksi), vzgoje in izobraževanja (še posebej na FSPN), bolj pa je bil zadovoljen s tiskom in RTV, kjer »zasledimo prve pojave odločnega spopadanja z idejno nesprejemljivimi koncepcijami«.⁵¹⁰ Naštel je tedanje afere, ki smo jih že obravnavali in »primere« v nekaterih delovnih organizacijah. Ker se tendence iz preteklosti nadaljujejo, neenotnost pa je povezana z nekaterimi posamezniki, zlasti Stanetom Kavčičem, bi bilo treba raziskati in temeljito argumentirati njihovo dejavnost, idejno in politično naravnost.

221

Na to je Stane Kavčič takoj reagiral. Ni se strinjal z Marinčevo oceno razmer v Sloveniji, pa tudi ne z načinom interpretacije, »... ker očitno je tu stvar postavljena tako, da je tu nekoliko posameznikov ali nekoliko žiro računov, na katere je treba te račune poslati. In je približno v tem tekstu vse, kar je recimo dobrega, vezano na neke posameznike ali neke forume, kar je slabo, še zlasti, kar se tiče Izvršnega sveta, je zdiferencirano na nekoliko članov, ki so delali dobro, in na nekoliko članov Izvršnega sveta, in na mene osebno, ki smo delali slabo.«⁵¹¹

To se je po Kavčičevem mnenju pokazalo že pri oceni dolgoročnega programa, saj se oenjuje, kot da bi bilo vse, kar je bilo narejeno do finalizacije v skupščini, slabo, pareilizirano, drugačno, v finalu pa je kar naenkrat nastal dober program. »Treba je samo še tale Izvršni svet likvidirati in v Sloveniji bodo potem vrata skokovitemu napredku odprta in izginila bo neenotnost, in konsolidacija Zveze komunistov je tu. Jaz mislim, da to ni tako. Če centralni komite meni, da je to tako, v redu. Potem je to zelo nizka cena, lahka cena, ki jo je treba plačati... Ne videti stvari v zorenju, ne jih gledati v kompleksni povezanosti, ampak videti težave samo v personifikiranju nekoliko ljudi in misliti, da je treba te ljudi in to vlado zrušiti ter zamenjati še koga drugega – prosim, pa pojdimo po tej poti. Jaz sem prepričan – moram še to reči – da ta pot ni potrebna, in sem globoko prepričan, da ne bo dala pravih rezultatov. Ampak če se centralni komite zanjo odloči – prosim, tu sem, z vsemi posledicami. Bom pa govoril na centralnem komiteju, točko po točko, če gre ta referat tja. Če je potrebno, in če ni drugega izhoda, da se zdiferenciramo, se pač bomo.«⁵¹²

Kavčičeva začetna odločnost je izvirala iz osebne prizadetosti, pa tudi iz prepričanja o lastni veliki popularnosti in vlogi v slovenskem političnem življenju, ki ju je v (tudi zelo samozavestni) obrazložitvi, zakaj se je potem vendarle premislil, izrazil v

⁵⁰⁵ Avtoriziran magnetogram 136., interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, ARS, fond CK ZKS, Z 250, str. 1.

⁵⁰⁶ Prav tam, str. 5 in 7.

⁵⁰⁷ Prav tam, str. 14.

⁵⁰⁸ Prav tam, str. 15.

⁵⁰⁹ Prav tam, str. 17.

⁵¹⁰ Prav tam, str. 18.

⁵¹¹ Prav tam, str. 23.

⁵¹² Prav tam, str. 24, 25.

Dnevniku: »Če se bijem do kraja, argumente sem imel zelo močne, če grem na centralni komite in v skupščino, bom potegnil precej članov in poslancev za seboj. Verjetno v centralnem komiteju ne bi dobil večine in zaupnice. V skupščini bi jo vsaj pod normalnimi pogoji dobil. To bi potem bil popoln razcep. Vse bi prišlo v javnost, kjer bi se temperatura dvignila. Lahko bi prišlo do javnih protestov, ker sploh nisem dvomil, da imam ogromno večino slovenskega naroda za seboj. Vedno sem čutil, da sem imel močno podporo v vseh slojih prebivalstva na Slovenskem. Med delavei in kmeti, med inteligenco kakor tudi med tako imenovanimi srednjimi sloji. Če bi zdaj vse to zavrelo, če bi spregovorila ulica in stihija, v kateri bi se pojavila tudi razna gesla nezadovoljstva, nastopile bi provokacije vseh vrst, sovražniki in bedaki bi zakurili pod kotlom...! In kaj potem? Nastopil bi Tito. Mene in tiste, ki bi me podpirali v centralnem komiteju, skupščini in v ZK, bi proglasili za frakeijo; vretje v množicah za kontrarevolucijo. Natančno sem videl in čutil pred seboj novo Češkoslovaško. Zaključek je bil jassen. Če bi šel po tej poti naprej, bi bilo politično neodgovorno. To bi bila politična avantura, ki bi prinesla slovenskemu narodu samo nesrečo, pogubo, poraz, solze, kletve, sovraštvo in kri.«⁵¹³

Čeprav je Kavčičeva ocena brez dvoma pretirana (npr. teza o novi Češkoslovaški), pa predvidevanje možnega razvoja dogodkov v jedru drži. Tako sklepanje glede na razvoj dogodkov v prvi fazi cestne afere niti ni bilo preveč težko, potrdili pa so ga tudi dogodki na Hrvaškem in času množičnega gibanja in obračun v »liberalizmom« z Srbiji.

Seveda pa v tem prvem delu razširjene seje sekretariata za Kavčičevo odločitev (če jo je takrat že sprejel) niso vedeli, zato se je spopad nadaljeval. Njegova ključna točka je bila (poleg očitkov, ki so se na Kavčičev račun vlekli še iz leta 1969) še naprej gospodarski koncept. Marinčevim tezam so pritrjevali tudi drugi, najprej Sergej Kraigher: »Ne gre toliko za to, kako je ta dolgoročni koncept napisan; gre za to, koliko smo mi v sebi poenotili v nekaterih osnovnih vprašanjih družbenopolitičnega, ekonomskega razvoja Slovenije v Jugoslaviji stališča. Za to gre. Ni važno, kako je šlo skozi razne faze... Gre za tendence, ki so odražale določeno prakso in usmerjenost in ki so očitno – vsaj nekatere – bile v nasprotju z našo politično linijo in po našem globokem prepričanju vseh, ki smo se za to linijo izjasnjevali, tudi v nasprotju z interesi Slovenije in Jugoslavije... Jaz mislim, da je Marinec točno zadel eno najslabših točk in najbolj spornih točk v naši dolgoročni usmerjenosti Slovenije. To je odnos do neangažiranega sveta, pomen razvoja, razvijanja zvez – gospodarskih, političnih, predvsem pa gospodarskih z neangažiranim svetom, kot bistven za neodvisen razvoj Slovenije in za utrjevanje pozicije Slovenije v Jugoslaviji in v svetu. Ta stvar je bila od vsega začetka za mnoge vprašljiva.«⁵¹⁴

Precej ostrejši od Kraigherja (ki je neposredno kritiko Kavčiča skril za splošno kritiko politike, ki naj bi jo ta personificiral), je bil Mitja Ribičič. Kavčiču je očital, da noče razpravljati o problemih kot jih je postavil sekretariat, pač pa hoče »...voditi vso diskusijo v zadržanje kontinuitete tistih razmer, ki jih danes v Sloveniji srečujemo vsak dan, vsako uro, na vsakem vogalu in ki nas potiskajo v položaj, kakor da ni osnoven konflikt v Sloveniji razredni spopad med delavskim razredom in njegovimi vodilnimi silami ter kontrarevolucionarnimi silami, med tistimi silami, ki se bore za samoupravni socializem ter tistimi, ki se postavljajo po robu samoupravnemu razvoju, marveč da je osnovni konflikt med posameznimi voditelji v SRS, med to in drugo osebnostjo, znotraj forumov in med vodstvenimi organi.«⁵¹⁵

Ribičič se je tudi postavil v obrambo načina obračuna s Kavčičem in njegovo politiko: »Sedaj sem bil na morju, pa so ljudje prihajali k meni, češ da je Popit naročil Hafnerju, naj likvidira Kavčiča. Od kod tako reagiranje na pismo, ki ga je mestna konferenca

poslala CK-ju, ko je postavila na dnevni red probleme, ki so pereči in aktualni? Kaj to pomeni? Kakšna diskusija je to, kakšna razprava, kako bomo sploh prišli do kakršnegakoli odgovora na vprašanja, če bomo na ta način diskutirali o teh družbenih problemih?»⁵¹⁶

Ribičič je Kavčiču očital tudi negiranje razredne borbe in razrednih odnosov, neenotnosti v republiškem vrhu pa je po njegovem botrovalo to, da nekateri izhajajo iz marksističnih stališč, drugi pa iz prakticizma in določenih drugih izhodišč. Ugovarjal je tezi, da gre pri nekaterih akeijah (npr. afera petindvajsetih poslancev), samo za zmedo, pač pa po njegovem »tudi za zavestno kontrarevolucionarno akeijo, kjer vse klerikalne in druge konservativne sile spretno izkoriščajo idejno in akcijsko neenotnost v političnem vodstvu, zato da bi zavzeli svoje pozicije in da bi odrinili partijo od vodeče funkcije.«⁵¹⁷

223

Na koncu razprave je Mitja Ribičič tudi povedal, kako si predstavlja funkcioniranje slovenske vlade: »Mislim, da sekretariat izredno pogumno in jasno postavlja demarkacijske točke, na katerih je treba izbojevati bitko. To je odnos do Socialistične Jugoslavije, do razvoja Slovenije, vprašanje, na katerih silah gradimo družbeni napredek, vprašanje bančništva, delničarstva, vprašanje obrtništva, privatizacije, vprašanja socialnih razlik in njihov izvor, problemi bogatenja, ki postaja vse bolj materialna baza od delavske kontrole odtujene politične moči v Sloveniji, vprašanje nove vloge izvršnega sveta in vlade – jaz sem proti temu, da idealiziramo kontinuiteto petih let in pol, da bomo vlekli stare etatiistične odnose po sprejetju ustavnih sprememb. **Mi rabimo revolucionarno izvršno oblast, ki bo direktno povezana z ZK, ki bo direktno varovala naše revolucionarne pridobitve, ki bo čuvar naše revolucije povsod, kjer bo čutila najmanjšo težnjo, da je revolucija ogrožena, ne pa da bodo prihajali sekretarji za notranje zadeve k Popitu po nasvete.**« (Podčrtal B. R.)⁵¹⁸

Kritike Kavčiča pa tudi nekaterih drugih politikov, predsednika sindikatov Toneta Kropuška in predsednika mladinske organizacije Živka Pregla (zaradi stališč do afere petindvajsetih poslancev), so se po Ribičičevi razpravi zaostrile. Vipotnik je Kavčiču prav tako očital stališče ob aferi petindvajsetih poslancev, še zlasti pa pripravljenost, da bo branil dr. Ernesta Petriča, ki so ga hoteli spraviti iz izvršnega sveta, pa tudi sestanek z direktorji na Strmolu, kjer naj bi jim Kavčič rekel, da je »pipea« odprta in naj pritaknejo »svoje piskrčke«. Izvršni svet po njegovem nikoli ni jasno povedal, kakšno stališče ima do tega, da podjetja izigravajo zakone. Kavčiču je očital, da hoče z demagoškim nastopom razdvojiti centralni komite. Vipotnik je Kavčiču očital tudi povezavo z maspokom na Hrvaškem (ki pa je slovenski politiki, če odštejemo Kavčičevo predavanje na tribuni Politični dialogi, 13. aprila 1971 v Zagrebu,⁵¹⁹ niso mogli nikoli

⁵¹³ Stane Kavčič, Dnevnik in spomini, 1. knjiga, str. 47, 48.

⁵¹⁴ Avtoriziran magnetogram 136., interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, str. 28, 29, ARS, fond CK ZKS, Z 250.

⁵¹⁵ Prav tam, str. 39.

⁵¹⁶ Prav tam.

⁵¹⁷ Prav tam, str. 41.

⁵¹⁸ Prav tam, str. 41, 41.

⁵¹⁹ Kavčič je (po poročilu v Delu, 14. aprila 1971 v članku Republike bodo poslej dihale s polnimi pljuči) – v Zagrebu rekel, da je ob tem, ko republike dobivajo popolnejši in določnejši državni status, nujno treba ugotoviti, da obstajajo tudi nacionalni gospodarski interesi, da bodo ustavne spremembe omogočile republikam zadihati s polnimi pljuči, omogočile sintezo nacionalnega in razrednega, ker je bilo nacionalno

dokazati. Kavčič je bil, zlasti v obdobju mandatarstva za funkcijo predsednika ZIS, do hrvaške politike tudi dokaj kritičen. – op. B. R.) Po Vipotnikovem mnenju je bila največja Kavčičeva napaka v zadnjem času stik s hrvaškim vodstvom: »Moram pa reči, da me je od vseh zadev, kar smo jih obravnavali tu v zadnjem času, najhuje prizadela situacija s Hrvati. To, kako si se ti tam doli srečeval z njimi, kako si se z njimi razgovarjal, kaj vse ste se vi tam pogovarjali mimo našega republiškega vodstva, o tem nismo nikoli nič zvedeli. Zvedeli smo o tem, da si imel neko predavanje, kjer si rekel, da mora vsaka republika imeti svoj deseti plenum in ko smo te tu zagrabili za to in ti rekli, kaj je sedaj na tej stvari, si povedal, da tega nisi rekel in da bo prišel popravek. Tistega popravka še do danes ni bilo v časopisih. Vse časopise in Tanjug pa so prinesli vesti, kaj si ti govoril. Ravno hrvaška situacija nam je pokazala, da so se resnično med teboj in Hrvati neke stvari kupčkale.«⁵²⁰

Kavčič je kasneje v svojem zagovoru povedal, da so novinarji to objavili brez njegovega privoljenja, smisel njegove izjave pa je bil, da je X. plenum pomenil obračun s politiko, ki je bila na Hrvaškem dolgo časa prisotna, in sicer, da so bili enkrat za centralizacijo, drugič pa za decentralizacijo, kakor jim je pač trenutno ustrezalo. Na deseti seji oz. po njej pa so se obrnili k sebi in začeli snovati – z vsemi posledicami, ki iz tega izhajajo – lastno politiko. Menil je, da bi to morala napraviti vsaka republika. O tem, kako so se stvari razvijale kasneje in kaj se je dogajalo v Matiji hrvatski, ni imel pojma, je pa vedno čutil, in to politikom iz Hrvaške tudi dal vedeti, da ženejo prevelik hrup in da so nekatere njihove gospodarske zahteve, npr. v zvezi z deviznim sistemom, nesprejemljive. Sicer pa da so bili vsi njegovi razgovori in stiki z hrvaškimi politiki zgolj v okviru normalnih konsultacij, poslovnih stikov, koordinacije, iskanja zavezništva pri reševanju stvari na zvezni ravni in se niso razlikovali od delovnih stikov z vodstvi drugih republik.

Razprava, čeprav je bila prvenstveno namenjena obračunu s Kavčičem, ni tekla linearno. Vmes so se nekateri oglašali tudi v zvezi z drugimi ocenami iz Marinčevega uvoda. Stane Kranje je branil močno napadano Teorijo in prakso (ki jo je označil za najbolj levo, najbolj partijsko revijo, kar da je uredništvu v čast), pa tudi FSPN, kjer se problemi po njegovem niso razlikovali od tistih na drugih družboslovnih fakultetah, sicer pa »se je znotraj fakultete začel precej oster proces idejne diferenciacije in konfrontacije in... so nosileci... 'funkcionalizma' ali nerazredne koncepcije znanosti doživeli v tej konfrontaciji, ki je bila pred poletjem, konkreten poraz.«⁵²¹

Po njegovem mora biti znanost angažirana, zato je on tudi aktiven v politiki. Obenem je Kranje tudi menil, da to še ne pomeni, da ti predstavniki funkcionizma ali nekateri drugi ne bodo skušali svojih koncepcij razvijati še naprej. Po njegovem je bilo kadrovsko stanje – zlasti na sociologiji in novinarstvu – slabo, ker ob širjenju fakultete ni bilo dovolj kritičnega posluha za kadrovske rešitve in da so popuščali ljudem in tokovom. Kranje in partijska organizacija so to sicer v zadnjem času zaostrovali, vendar rezultati še niso dovolj vidni, čeprav je negativni trend v tej prvi fazi zaustavljen. Kranje je menil, da jih v zvezi s tem čaka še veliko dela.

V podporo tako »angažirani« znanosti se je oglasila tudi Danica Jurkovič: »Zveza komunistov bo morala nekaj drugega jasno in glasno reči. Strokovne analize niso imaginarne, izven družbene sredine, ampak je za strokovno analizo, po kriterijih, po nekih skupnih dogovorih, prilično jasno, iz česa izhaja. Če je tako rekoč nedružbeno obarvana, je zame pravzaprav prazna, saj ne more taka analiza izhajati iz organov oblasti delavskega razreda... Dajmo, kot Zveza komunistov, v referatu jasno postaviti, da razredno opredeljeni znanstveniki, ekonomisti, gospodarstveniki in politiki ne morejo imeti medsebojnih dilem in protislovij, da pa je lahko razlika samo v politični opredeljenosti.«⁵²²

Nekateri razpravljalci (npr. Gojko Stanič) so se zavzemali za to, da bi konflikt med oz. z družboslovnimi znanstveniki ostal na teoretični ravni, vendar so bili v manjšini:

»Tovariš France (Popit – op. B. R.), govoriš na raznih sestankih o različnih strujah marksizma, o tem, da recimo, nekateri vlačijo teorijo odtujenosti v marksizem itd. Ne vem, koliko sva res velika strokovnjaka za to diskusijo o marksizmu, ampak nekaj bi ti predlagal: če poslušam tvoje govore, ti govoriš o odtujenosti in še kako, in se mi čudno zdi, da zato to teorijo atakiraš. Zahtevajmo od tovarišev, ki imajo različne pristope v marksizmu, naj izvedejo na čisto stvari. Če smo marksistični center ustanovili, smo ga zato, da se tudi to delo opravi in ne dovoliti oportunizma med njimi. Ne vem, če se je pametno eksponirati v nekem političnem razsodništvu, če delo ni bilo do konca opravljeno. Konec koncev diskusija je bila opravljena več ali manj edino s Hribarjem, katerega eklekticizem smo obsodili, medtem ko ta druga ni bila opravljena. Kot komunist na tak oportunistem ne morem pristati.«⁵²³

225

Usmeritev, ki je v slovenskem političnem vrhu v zvezi s tem prevladala (in se potem tudi udejanila), je izrazil proti koncu sestanka Sergej Kraigher: **»Ko sem zelo skrbno poslušal Kranjca, po mojem mnenju, tako kot je on postavljajl diferenciacijo na fakulteti, se za mene postavlja vprašanje diferenciacije s takozvanimi funkcionalisti,**

v zadnjih letih zapostavljeno, in da bo treba za »zeleno mizo« po natančno izdelanih merilih iskati rešitve, ki bodo ustrezale vsem narodom. Ko je odgovarjal na vprašanja, je v zvezi z deseto sejo CK ZK Hrvaške dejal: »Zdi se mi, da bo vsaka republika in pokrajina morala imeti svoj deseti plenum – nekateri o enem, nekateri o drugem vprašanju, eni z besedami, drugi s prakso... Mi v socialistični republiki Sloveniji smo doumeli bistvo X. plenarne seje CK ZK Hrvaške. So pa tudi takšni, ki tega nikoli ne bodo mogli razumeti, kar je tudi normalno, saj ne dojamajo oziroma ne razumejo niti kakšne naše, lastne poteze...«

Konservativna struja v ZKS se je nasploh močno trudila, da bi dokazala povezavo slovenskih liberalcev z množičnim gibanjem na Hrvaškem in je vse take nastope poteneirala. Podobno kot Kavčičev nastop je bila kritizirana udeležba študentskega poslanca Toneta Remea na plenumu zagrebske Zveze študentov 22. novembra 1971, na katerem je ta štrajk zagrebških študentov podprl (z ograditvijo, da vsak, ki v demokratični družbi začenja akeijo, tudi odgovarja za končne posledice ter implikacije svojih odločitev, s tem pa tudi za sredstva, ki jih je izbral v konkretni politični bitki). Ta nastop je bil nato (poleg udeležbe v akeiji 25. poslancev in nekaterih »manjših« grehov, na primer njegovega stališča oziroma stališča izdajateljskega sveta Tribune do članka Pavla Kristana v tretji številki Tribune iz leta 1971, ki je bila zaplenjena zaradi žalitve predsednika SFRJ) neposreden povod za Remčev odstop. Razsodišče demokratičnih pravie pri občinski konferenci SZDL Ljubljana Center ga je 13. januarja 1973 obsodilo (kot poslanec naj bi deloval proti ustavi), Komite UK ZKS mu je za nastop izrekel kritiko (izvršni odbor študentske zveze pa ga je branil), nastop je bil ostro kritiziran na raznih aktivih, skupščina občine Ljubljana-Center je sprožila postopek za njegov odpoklic. Reme je nato 6. marea 1972 napisal izjavo o odstopu, v kateri je odgovoril na kritike za svoj nastop v Zagrebu (in tudi druge) in opozoril na to, da gre za politični obračun z njim, v katerem nima nobene možnosti. Tako, na primer, več mesecev ni mogel dobiti službe. (Ivan Kreft, Akeija 50 poslancev, Ljubljana, 1990, str. 67–79.)

Remčev nastop v Zagrebu je bil interpretiran kot nastop v imenu skupine 25. poslancev, kar je na akeijo vrglo še dodatno seneo, v času njegovega nastopa so nekateri politiki že vedeli, da se je Tito odločil množično gibanje na Hrvaškem likvidirati in s tem tudi, da je bitka za »liberalizem« v Sloveniji izgubljena.

⁵²⁰ Avtoriziran magnetogram 136., interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, str. 52, 53, CK ZKS Z 250.

⁵²¹ Prav tam, str. 60.

⁵²² Prav tam, str. 171.

⁵²³ Prav tam, str. 86.

kot jih je on imenoval. Tu je bitka z njimi, to je vprašanje iskanja najprimernejšega načina, da jih vržeš ven, tako kot to velja, npr., za profesorje ali za učitelje, ki niso sposobni ali pa ki nočejo na marksističnih samoupravnih socialističnih osnovah predavati v šolah, osnovnih šolah in srednjih šolah.« (Podčrtal B. R.)⁵²⁴

226

Izrazit odpor proti kakršnemukoli pluralizmu, posebej pa še političnemu, kaže razprava Staneta Dolanea: »Danes sem bral zapisnik z neke seje neke komisije, kjer se je razpravljalo o vlogi Socialistične zveze in kjer so se skozi to razpravo začela kazati temeljna nasprotja o naši bodočnosti, pa tudi s tem o vlogi ZK. Prav jasno se govori o tem, da je ta 'subjekt' preživel, da bo Socialistična zveza mogla dobiti svojo pozicijo v družbi samo takrat, če bo imela svoj lasten program, ne govorijo sicer direktno, da ne bo imela program Zveze komunistov Jugoslavije, vendar pa to mislijo, komparira se naš sistem z meščansko demokratičnim sistemom, v bistvu z večpartijskim sistemom in se pravzaprav direktno pledira tudi za to.«⁵²⁵

Vrnimo se še enkrat k obračunu s Kavčičem in njegovim konceptom, kar je bil temeljni namen sestanka. Čeprav so bili očitki na njegov, pa tudi Kresetov in Kropuškov račun hudi že prvi dan razprave, pa je do odločilnega preobrata prišlo šele naslednjega dne, 29. oktobra 1972. Glavnino očitkov je, kar je bilo glede na razvoj dogodkov prej pričakovano, strnil Vinko Hafner,⁵²⁶ sledil pa mu je Vlado Janžič. Hafnerjeva razprava je pri navzočih utrdila prepričanje, ki ga je že prvi dan seje izrazil Sergej Kraigher: »... ali bomo tak položaj izvršnega sveta lažje premagali s Kavčičem ali brez. Za mene je odgovor jasen, da lažje brez njega.«⁵²⁷

Kraigherjevo mnenje, ki je po Hafnerjevi razpravi postalo večinsko, je Kavčič razumel (kar je tudi dejansko bilo) kot svojo politično ekskomunikacijo, in ga ni prebolel vse do smrti, kar jasno izpričuje tudi njegov dnevnik.

Hafner je svojo obtožnico utemeljil z logiko neke vrste kominternovskega koncepta absolutno enotne partije, ki (zaradi pričakovanega spopada z razrednim sovražnikom) znotraj sebe ne trpi nikakršne drugačnosti.

Mišljenjski, kaj šele politični pluralizem je po taki teoriji primeren za neke druge, manj »resne« čase. Tako ravnanje naj bi po Hafnerjevem mnenju eelo pomenilo zadnjo možnost za ZK kot progresivno silo v usmerjanju družbe, kajti, »če bi se namreč dogodilo, da bi čez čas katerikoli forum iz centra spet naslovil kak podoben apel (pismo IB P ZKJ – op. B. R.) na nacijo, na delavski razred, potem tak apel zagotovo ne bi več prišel na naslov jugoslovanskih ali slovenskih komunistov, ampak bi bil kar po teleprinterju sporočen vojnim poštam... Če se zdaj nismo sposobni izvleči iz nekaterih kritičnih okoliščin in dati nov progresiven vzpon naši družbi in Zvezi komunistov, potem imamo res samo še eno težko alternativo, to je vojno-politično diktaturo, o kateri že danes nekateri razmišljajo, da bi bila morda kar pametna solucija. V resnici pa bi bila to samo boljša alternativa od pravega kaosa, povratka v kapitalizem ali tuje okupacije. Obenem pa bi bila to težka nacionalna in ljudska drama, v kateri ne bi več govorili o krivdi in odgovornosti posameznikov ali skupin ljudi, ampak o naši kolektivni krivdi in najtežjih posledicah... Ob ugodnejših okoliščinah so različne skrajnosti znotraj gibanja ne samo sposobne vegetirati, temveč so mu včasih eelo komplementarne, saj v okviru nujnega pluralizma interesov in pogledov eelo poganjajo naprej osnovne socialne sile oziroma osnovna stremjenja političnega gibanja. Brž, ko politična avantgarda oslabi svojo notranjo povezanost, se seveda diapazon pogledov, interesov mora zoževati zato, da bi se dosegla potrebna konsolidacija... V taki situaciji, v kakršni se zdaj nahajamo, se nujno mora znotraj subjektivnih sil zožiti fronta pogledov; politična platforma se mora kar se da poenostaviti, da postane razumljivejša širšim masam članstva in delovnim ljudem v celoti; naše vrste se morajo zbiti tako

kot na fronti; izločiti se morajo vsa kritična mesta neenotnosti oz. različne usmeritve posameznikov. Samo to lahko omogoči doseči največji učinek, največjo zmago ob najmanjših žrtvah. Vsak drug pogled, način in metoda delovanja take žrtve samo povečuje in zmanjšuje učinek politične akcije, oziroma bistveno podaljšuje napore za našo dejansko konsolidacijo.«⁵²⁴

Po tako utemeljenih načelnih razlogih za odstavitev Kavčiča (ki so z napovedmi možne uvedbe izrednih razmer presenetljivo podobne Kavčičevi oceni o možnosti »nove Češkoslovaške«) je Hafner obširno razložil konkretne točke obtožnice.

Kavčič sicer po Hafnerjevem mnenju ni kontrarevolucionar in izdajalec socializma, je pa nosilec politične usmeritve, ki je že do tedaj in bi lahko še naprej slabila socialistično fronto in njeno enotnost ter dajala oporo tistim socialnim silam, ki so često v nasprotju z elementarnimi interesi osnovnih množic delavskega razreda, nanje pa se opirajo tudi določene socialne sile znotraj ZK, ki bi rade obdržale obstoječe razmerje sil ali pa ga še poslabšale zato, da bi zavarovale interese zgornjih in srednjih družbenih slojev.

Ker je izvršni svet najmočnejša točka odločanja v republiki, lahko tudi najbolj deluje v korist izvajanja politike zveze komunistov in delavskega razreda, lahko pa je tudi obratno. Kavčičev odnos do zveze komunistov in centralnega komiteja pa je že dolgo omalovažujoč, nima razumevanja za pomembnost avantgardne vloge ZK, kar utemeljuje s tem, da ne kaže identificirati zveze komunistov in centralnega komiteja s posameznimi osebnostmi.

Kavčič je po Hafnerjevem mnenju zanikoval vlogo razrednosti in se opiral na višje in srednje sloje ter tehnokracijo, ti pa so ga podpirali. Enostranska je bila njegova zunanjepolitična usmeritev, ni bil sposoben vzdrževati pametnega ravnotežja pri odnosih Slovenije do sosednjih držav in njihovih ureditev, omalovaževal je vse na Vzhodu in kazal preveliko tolerantnost in simpatije do gibanj v zahodni potrošniški družbi, ki je sicer dosegla velike uspehe v svojem razvoju, ni pa razrešila temeljnih razrednih protislovij.

⁵²⁴ Prav tam, str. 173.

⁵²⁵ Prav tam, str. 64, 65.

⁵²⁶ Bivši podpredsednik IS SRS Hafner je leta 1972 prišel na funkeijo sekretarja mestnega komiteja ZK Ljubljana z že omenjeno nalogo, da po Mirtičevem odstopu »uredi« razmere in poskrbi, da bosta nova organiziranost in politična usmeritev zaživeli. Čeprav je bil Hafner v Kavčičevi vladi od začetka mandata (1967), pa ni bil član »Kavčičeve ekipe«, pri čemer pa v vladi ni bil edini, ki se s Kavčičem pogosto ni strinjal. Od Kavčiča oziroma njegove politike so bili oddaljeni tudi nekateri drugi (na primer Z. Tomič, B. Lubej, F. Razdevšek, M. Zidar), čeprav tu ostre linije med tem, ali je šlo za različne koncepte ali zgolj za povsem normalne (delovne) poglede na različne zadeve ni mogoče vedno v celoti potegniti. Razlike med Hafnerjem in Kavčičem so se v času cestne afere močno poglobile, Hafner se je, kot smo videli, uvrstil med »popitovec« in pri Kavčičevem »odstopu« (ne glede na to, ali je šlo za načrten dogovor, ali »ujemanje« oziroma »isto valovno dolžino«, kot je temu rekel Kavčič) odigral vidno vlogo. Seveda pa moramo pri tem poudariti, da so – poleg največkrat omenjanih politikov, ki so sodelovali v neposrednem obračunu s slovenskim »liberalizmom«, kot so na primer Sergej Kraigher, Popit, Hafner, Marine, Dolane – pomembno, čeprav manj opazno vlogo odigrali tudi Vipotnik, Janžič, Albreht, razni lokalni politiki, funkeionarji v posameznih institucijah ipd., strateg obračuna pa je bil, kot smo že ilustrirali, Kardelj.

⁵²⁷ Prav tam, str. 79.

⁵²⁸ Prav tam, str. 89, 91, 92.

S tem je Kavčič pomagal k rušenju političnega ravnotežja in slabitvi marksističnega gledanja na dve različni družbeni ureditvi, ki obkrožata Slovenijo in Jugoslavijo. Kavčičeva aktivnost tudi ni bila usmerjena v tretji svet, je ugotavljal.

Drugi sklop Hafnerjevih očitkov je zadeval Kavčičev liberalen odnos do privatizacije poslovne dejavnosti in privatnega lastništva, enostransko poudarjanje materialne stimulacije za družbeni napredek in podcenjevanje zavestnega dejavnika ter družbenih vrednot, ki so zelo pomembne za socialistično družbo. To se je kazalo zlasti pri kadrovske politiki, kjer je premalo upošteval politično usmeritev ljudi.

228

O očitkih na račun povezave (kjer po Hafnerjevem mnenju – v nasprotju z nekaterimi drugimi – ni šlo za »komplot«, pač pa za simpatije do politične usmeritve, s katero je Kavčič tudi sam doživel polom) s srbskim in hrvaškim vodstvom smo bistveno že povedali. Zato navedimo le še očitke, ki jih je Hafner na Kavčičev račun izrekel na koncu, so pa v bistvu najbolj neposredno prizadevali politike v vrhu. Šlo je za t.i. »politično grupašenje« in privatizacijo personalne politike. Hafner je odkrito rekel, da je oblikovanje Kavčičeve personalne politike vznejevoljilo velik krog ljudi. Kavčič je po njegovem preveč upošteval poslovnost in izobraženost kadrov, ki jih je izbiral, potem pa so ga mnogi pustili na cedilu in razočarali. Kavčičeva grupaška aktivnost je pripeljala do tega, da se je začelo v javnosti govoriti o dveh linijah, njegovi in Popitovi, ki je imela večino v centralnem komiteju, Kavčič pa je po mnenju Hafnerja imel velik vpliv na sredstva informacij, ki naj bi mu nekaj časa neposredno služila za osebno popularizacijo in omalovaževanje drugih. Posebej to velja za Ljubljanski dnevnik in RTV, medtem ko naj bi pri vplivanju na Delo Kavčič imel manj sreče. To je bila po Hafnerjevi oceni propagandna, personalna, grupaška politika, ki meji na politično frakcionaštvo.

Hafner je menil, da je treba tako politiko diskvalificirati (ne pa tudi Kavčiča kot človeka), zato mora centralni komite vztrajati pri razrešitvi Kavčiča in ne sme čakati na njegov odstop, ker gre za nezaupnico Kavčičevi politični usmeritvi in delovanju. Bil je proti temu, da bi posebna komisija preiskala Kavčičevo politično dejavnost, ker so bile ocene, ki jih je izrekel v takšni ali drugačni obliki, izrečene že večkrat prej. Razprava v centralnem komiteju in Kavčičevo stališče do izrečenih obtožb sta po Hafnerjevem potrebna, kot je rekel Kavčiču, zato, »ker te po eni strani ne kaže diskvalificirati kot človeka in dolgoletnega družbenega delavca, po drugi strani pa ne sme ostati nič od spretno ustvarjene fame, da si najspodobnejši in najustvarjalnejši v tem vodstvu, da si nekakšen voditelj slovenskega naroda«. ⁵²⁹

Hafner je tudi odkrito povedal zakaj tako: kakršnakoli drugačna akcija bi iz Kavčiča naredila mučenika in škodovala »naši lastni« politični akciji; zavrnil pa je tudi trditve, da je to nož v hrbet človeku, s katerim je plodno sodeloval pet let.

Drugi del njegove razprave je zadeval sindikat in gospodarsko zbornico. Za predsednika sindikata Toneta Kropuška je menil, da je sicer usposobljen za marsikakšno odgovorno družbeno delo, ne pa za vodenje sindikata, zato bi to mesto moral zapustiti. Vsaka politična labilnost v vodstvu bi namreč po njegovem lahko oteževala splošno politično konsolidacijo, še posebej pa jasno razredno usmerjenost sindikata. Konkretnih obtožb Hafner ni navajal, celo za izjavo sindikalnega vodstva ob aferi petindvajsetih poslancev (ta v resnici o sami akciji niti ni govorila, pač pa izhajala iz gospodarske krize v Sloveniji, ki so jo utemeljevali s kadrovskimi in drugimi monopoli – op. B. R.) je menil, da je samo izraz političnih disonanc.

Gospodarsko zbornico je imel Hafner za podpornico tehnokratizma, neopredeljenosti

in celo protisamoupravne usmeritve. Leopold Krese kot njen predsednik je bil pred pritiskom takih sil v zbornici nemočen in je popuščal tudi v nasprotju s svojim političnem prepričanjem. V zbornici je treba narediti, še zlasti v odnosu do ljubljanskega gospodarstva, sistemske spremembe, usmeriti se mora v samoupravno in razredno linijo. Zato je potrebna personalna rekonstrukcija; koristno bi bilo, da bi Leopold Krese odstopil.

Na koncu je Hafner na zatožno klop postavil še republiško konferenco ZSMS. Njenemu predsedniku Živku Preglu ju očital izjavo ob aferi petindvajsetih poslancev (akcijo je RK ZSMS poleg univerzitetne konference še najbolj podprla – op. B. R.) ter nekatere druge poglede, ki da se niso skladali s politiko centralnega komiteja. Vendar je bil tu bolj milosten, saj po njegovem Preglu in njegovim mladim sodelavcem ni mogoče naložiti enake politične odgovornosti kot starejšim revolucionarjem. Mladina je medtem tudi naredila »deloven in ustvarjalen napor«, zato je predvsem važen njihov sedANJI odnos do političnega položaja.

229

Vlado Janžič, ki je nastopil za Hafnerjem, je »razredni pristop« še bolj zaostril in dramatiliziral. Po njegovem se je sekretariat CK ZKS znašel v težjem položaju kot kadarkoli prej katerikoli izvršni organ centralnega komiteja. To pa zato, ker so se v družbi začeli oblikovati odnosi, ki nimajo nič opraviti s samoupravnim socializmom, pač pa so proizvod zahodne, managerske, potrošniške družbe, v kateri elita razpolaga s proizvodjalnimi sredstvi, kapitalom in ustvarjenim bogastvom. Drugi razlog je videl v tem, da je prihajalo do poskusov privatizacije partije, ZK pa je bila debatni klub, formalno odgovoren za samoupravni in socialistični razvoj ter razredno orientacijo v Sloveniji, v resnici pa te odgovornosti ni mogla realizirati. Tak položaj naj bi trajal do leta 1969, do cestne afere, potem pa se začne vse bolj utrjevati razredna orientacija. Na tej podlagi je bila izbrana tudi enotnost v sekretariatu.

Pomembnejša kot njegova identifikacija s stališči Marinčevega referata in »razredne« linije sekretariata pa je njegova obrazložitev kadrovske politike. Dogovorjeni kriteriji zanj, zlasti v ospredje postavljeni moralnopolitični, se po njegovem mnenju ne uresničujejo zato, ker prerazporeditev družbene moči tega področja ni dosegla. Kljub ustanovitvi kadrovske koordinacije v RK SZDL zaradi »vojvodstva« posameznikov na določenem terenu stvari ne tečejo v redu. Kadrovska koordinacija je preohlapna, če v njej ni soglasja to pomeni, da ga ni tudi v političnih organizacijah, ki o tem prej razpravljajo. Zato stvari ne more reševati tudi republiški aktiv, ki ne more biti končni razsojevalec. To je lahko samo centralni komite, ki pa za veliko stvari ni vedel, saj so šle mimo koordinacije. »Ko te stvari postavljamo, mislim da je prav, da se dogovorimo tudi o tem, da je kadrovsko vprašanje tisto vprašanje, skozi katerega pravzaprav Zveza komunistov zagotavlja kontinuiteto revolucije, na drugi strani pa, da zagotavlja tisto, kar je resničen izraz politike Zveze komunistov, ki ne more biti po želji teh ljudi, onih ljudi. Pač pa morajo kadrovske odločitve priti na osnovi ene analize in ene vizije družbe, ki jo gradimo ter da vemo, da so nosilci te vizije, te usmeritve ljudje, ki jo sprejemajo. Ker to trasiranje in to vizijo družbe gradi ZK skupaj s progresivnimi silami, potem mora ZK odločujoče vplivati na kadrovsko politiko.«⁵²⁹

Neposredno kontrolo partije je seveda lahko zagotavljala le »ustrezna« struktura, kar je Janžič prav tako povedal: »Da se najprej spravim na strukturo, ker o tej strukturi

⁵²⁹ Prav tam, str. 103.

⁵³⁰ Prav tam, str. 116.

smo že govorili ob volitvah. Tako je posledica tega glasovanja 23 poslancev v bistvu posledica neustrezne strukture, ki smo jo zakrivali z neangažiranostjo in ne dovolj izostreno vlogo Zveze komunistov ob volitvah.«⁵³¹

Pred takimi neprijetnimi presenečenji se je zmagoviti del partijskega vrha v naslednjih letih temeljito zavaroval tako s kadrovskimi filtri kot s spremenjenim volilnim sistemom (op. – B. R.). Izid se je bil po teh razpravah že odločen. Milan Kučan je v nadaljevanju sicer sebe in druge še spraševal, zakaj do razčiščevanj ni prihajalo sproti, saj kadar je bilo to storjeno, se ni bilo treba ponovno pogovarjati: »Če bi mi to naredili in delali za vsakega od nas, potem ne bi situacija izgledala od časa do časa taka, da je treba lomiti ljudi, ali da je treba v človeku zlomiti človeka,«⁵³² vendar razprava ni imela več nobenega vpliva na odločitev. Sicer pa se je z zasnovo referata tudi on strinjal (saj je kot član sekretariata pri pisanju sodeloval), napačno pa bi po njegovem bilo, če bi stvari na seji CK prikazali tako, kot da je bilo prej vse slabo, sedaj pa bo vse dobro. Po njegovem ZK Slovenije tudi ni dolžna vsega, kar je v pismu IB P ZKJ napisano, striktno vzeti na svoj račun. Kučan tudi ni nasprotoval policentričnemu načinu družbenega in političnega odločanja. Po njegovem bi bilo napačno ustvarjati v javnosti vtis, da ZK vleče stvari nazaj na sebe, vendar so komunisti dolžni spoštovati načelo demokratičnega centralizma, zanje velja partijski sklep in tu ni policentrizma. (Tako stališče je bilo gotovo strpnejše od citiranih zahtev po, npr., »revolucionarni izvršni oblasti, direktno povezani z ZK«, praktična izvedba pa se, glede na absolutno prevladujočo partijsko strukturo na vseh količkah pomembnih mestih, od občine do federacije, ni kaj dosti razlikovala – op. B. R.). Kučan je bil tudi proti generalni obsodbi razmer v Teoriji in praksi in na FSPN, ker bi to po njegovem pomenilo kapitulacijo. Zavzel se je za diferenciran odnos in iskanje zaveznikov.

Kučan je sprožil (ponovno) še eno vprašanje, bistveno za znotrajpartijsko demokracijo, in sicer vprašanje, s kakšnimi notranjimi razlikami lahko živi ZK. Odpravljanja razlik, ki ga je zahteval Hafner (njegovo razpravo je sicer v nasprotju z Ribičičevo imel za principialno), po njegovem ne bi smeli dopustiti za eno svobode iskanja rešitev. V fazi pred sklepom ne bi smeli zahtevati enotnosti.

Tudi Kučan je bil sicer mnenja, da je za Kavčiča bolje, da se stvari dorečejo in da se razidejo (ni pa vseeno, kako se razidejo), vendar je del njegovega zagovora podprl: »Rad bi rekel, da smo mi pred slabim letom dali politično podporo mandatarju, čeprav smo takrat razpravljali, tudi jaz sam, da bi tako kot s Štrukljem (Joškom – op. B. R.), Petričem (Ernestom – op. B. R.), ki nimata političnega zaupanja, bilo potrebno ravnati z vsemi kandidati za IS, ker je težko delati, tudi osebno, če veš, da visi nad tabo nezaupnica. Nisem prepričan, da se da v slabem letu postati tehnokrat. Potrebno bi bilo tudi reči, da je IS veliko naredil, da je rešil tudi nekatere probleme, ki jih prejšnji IS niso. Jaz sem s tovarišem Stanetom (Popitom – op. B. R.), moram reči, dobro sodeloval, še takrat, ko sem bil v zvezi študentov, pa v zvezi mladine, da je bil pripravljen pomagati, razpravljati, čeprav se vedno nisva strinjala. Jaz sem mu za to tudi zdaj hvaležen.«⁵³³

Pred Kavčičevim odgovorom na izrečene očitke je govoril še Franc Šetinc, ki se je v glavnem pridružil kritikam na Kavčičev račun. Zlasti mu je očital prispevek k ustvarjanju mnenja o dveh linijah: dogmatični in primitivni, ki jo vodi vodstvo ZK, in na drugi napredni, realistični Kavčičevi politiki, ki jo podpirajo IS, gospodarska zbornica in še kdo; pa tudi nepripravljenost na samokritiko. Šetinc se je tudi branil pred očitki, da je Komunist zaprt vase, zahteval je odločnejšo konfrontacijo z »nacionalnimi nihilisti, kot je Pirjevec.«⁵³⁴

Kavčič je na koncu odgovarjal na »načelne« in konkretne očitke. Zavrnil je tezo, da je bil izvršni svet nesamoupravno naravn, saj sicer ne bi mogel najti skupnega jezika

z vsemi samoupravnimi skupnostmi, s katerimi je sodeloval, še posebej pa ne s skupščino, res pa je bil po njegovem premalo navzoč v občinah in delovnih organizacijah. V zvezi z očitki o tehnokratizmu je dejal, da se je od vsega začetka zelo odločno usmeril v ustvarjanje učinkovitega, poslovnega, tržno sposobnega gospodarstva, res pa je, da je izvršni svet že glede na svojo funkcijo imel tesne povezave z vodilno strukturo gospodarskih organizacij (kar je bila stalna praksa tudi kasnejših, bolj »razrednih« vlad – op. B. R.). Za posege v gospodarstvo (ki jih je vlada delala z denarjem, podedovanim od federacije po decentralizaciji – op. B. R.) je dejal, da so dajali nepovratna sredstva (in še teh je bilo mnogo premalo), torej ni šlo za novo koncentracijo in ponovno vračanje oplojenega kapitala (primerjaj poglavje o ekonomskem konceptu »liberalizma« – op. B. R.). Na Vipotnikov očitek v zvezi z »odprtimi pipeami« je rekel, da je šlo za tezo, da je treba storiti vse za zmanjšanje inflacije in zavestno zmanjšati konjunkturo povpraševanja, dokler pa ta je, se je treba vključiti v tržišče. Niti izvršni svet niti on osebno nista dopuščala nezakonitega ravnanja. Vlada je po njegovem »neusmiljeno gnala poslovni kurz«, ne da bi pri tem zapostavljala druge plati družbenih odnosov.

231

Primerjava med vlado kot operativnim centrom moči, ki mora vsakodnevno odločati, in centralnim komitejem, ki se ukvarja bolj z ideološkimi in strateškimi vprašanji, ni relevantna. Kavčič je vprašal, kako bi se počutil sekretariat, če bi IS za večino odločitev hotel njegovo soglasje. Generalno vzeto pa je politika IS temeljila na usmeritvah ZK.

Glede vprašanja, ali proizvajalec razpolaga z viškom dela ali ne (ki je bilo za večino udeležencev seje ključno, in ki naj bi predstavljalo enega od temeljev diferenciacije, saj tu, kot je dejal Kučan, sporazuma oz. kompromisa ne more biti – op. B. R.), je Kavčič dejal, da so stvari idejno jasne, v praksi pa se v vsej državi ne premaknejo. To pa zato, ker poleg subjektivnih preprek obstajajo tudi materialne ovire, saj je splošna produktivnost dela tako nizka, da večjega skoka ni mogoče narediti naenkrat, višek dela pa iz gospodarstva kar naprej odteka za družbene potrebe. IS seveda pri tem nosi svoj delež odgovornosti, ni pa to izključno njegova odgovornost.

Kavčič je zavrnil očitek, da vlada ni upoštevala nižjih slojev, saj je skušala oblikovati celovito socialno politiko, s čimer se je ukvarjal ravno Hafner, ki mu to očita.

Glede odnosa do Zahodne Evrope je menil, da so vplivi ob odprtih mejah nujni, z vsemi dobrimi in slabimi posledicami, izvoz na konvertibilno področje pa je bil strateška politična usmeritev, s katero se je Slovenija vedno hvalila. Za obisk bavarske delegacije in srečanje s predstavniki CDU (kar je bila podlaga za dolgotrajne ideološke očitke na Kavčičev račun in ocene, da je vlada usmerjena prozahodno – op. B. R.), je dejal, da je do njega prišlo na predlog državnega sekretariata za zunanje zadeve (Rudija Čačinoviča), sam pa da je z vrnitvijo obiska odlašal, dokler se je dalo (pred njim sta obiske že vrnili Hrvaška in Srbija), in da so »za ravnotežje« šli tudi k socialdemokratom v Bremen. Ni pa šlo za zavestno orientacijo zgolj na Evropo; slabši stiki z vzhodnimi in drugimi državami so bili odvisni tudi od političnih in drugih nihanj.

Glede privatizacije je Kavčič videl problem, kako doseči sožitje, neke vrste spojitvev

⁵³¹ Prav tam, str. 118.

⁵³² Prav tam, str. 123.

⁵³³ Prav tam, str. 136.

⁵³⁴ Prav tam, str. 149.

privatne lastnine z družbenim viškom dela, vprašal pa je, zakaj je, npr., izkoriščati pet delavcev socialistično, šest pa ne? Problem ni število zaposlenih, ampak kvalitativna spona, podružbljanje viška dela zaposlenih v privatnem sektorju.

Očitek o personalizaciji politike je zavrnil z obrazložitvijo, da je vlado »komponiral« na podlagi raznih predlogov od vsepovsod in da je sprejel vanjo tudi nekaj ljudi, s katerimi so bile kasneje težave. Močno so bili navzoči tudi regionalni vplivi, tako da očitek, da zbira okrog sebe svoje prijatelje, somišljenike, in na tej podlagi formira vlado, ni utemeljen.

232

Na koncu je Kavčič postavil upravičeno vprašanje, kako, da so bili njegov program, kadrovske predloge za IS in on sam še pred pol leta sprejemljivi, sedaj pa niso več. Sam da je takrat predlagal novo vlado in novega mandatarja, on pa naj bi, kot je bilo konkretno rečeno, šel v predsedstvo SFRJ. (Popit je temu ugovarjal rekoč, da je Kavčič za naslednika predlagal Bulca in pri tem vztrajal, nakar je on rekel, da v tem primeru raje vidi, če ostane Kavčič – op. B. R.) Če pa so se stvari v šestih mesecih res spremenile, bi bilo pošteno od sekretariata, da bi mu to povedali in bi skupaj poiskali rešitev. Kavčič je tudi rekel, da ima dovolj oblasti, in da stvar lahko rešijo z njegovo ostavko.

S tem je bila stvar pravzaprav končana, Kavčič je vrgel kost, ki so jo vsi čakali, ostala je še stvar izvedbe, čeprav so se nekateri (npr. Sergej Kraigher) še oglašali s kritiko in starimi očitki na Kavčičev račun.

Branila sta se tudi Krese in Kropušek, v glavnem v zvezi z očitki o povezavi z IS in Kavčičem, usmeritvijo na Zahod, tehnokratizmom in premajhno razredno usmerjenostjo (odvisno od očitkov, ki so leteli na vsakega od njiju), vendar sta oba na ostavki pristala (Kropušek s pripombo, da ne pristane na to, da delovno mesto predsednika sindikatov zapusti z etiketo sovražnika in kontrarevolucionarja). Na koncu sta Šetinc in Kučan formulirala izjavo za javnost, v kateri je bilo rečeno, da je Kavčič zaradi kritik, in da bi prispeval k enotnosti vodstva ZK, predlagal svoj odstop, kritizirana pa sta bila tudi gospodarska zbornica ter republiški svet zveze sindikatov in njuna predsednika.

Med 136. sejo sekretariata in 29. sejo CK ZKS, ki je potem tudi formalno potrdila usmeritev in odločitve sekretariata, se je po utečeni praksi zavrtelo kolo političnega premlevanja nove linije v »bazi«. Razni komiteji, konference, aktivni so na podlagi predvsem ustnih informacij uvodničarjev (običajno so sejo sekretariata najprej predstavili udeleženci seje na medobčinski ravni, potem pa so sekretarji ali predsedniki občinskih komitejev to »prenesli« na nižjo raven, v republiških organizacijah pa so bili informatorji člani sekretariata) ocenjevali, izražali svoje mnenje o sklepih, sekretarji pa so to kasneje oblikovali v informacijo in poslali na CK. Sklepi s takih sestankov so z veliko večino podpirali novo linijo, iz razprav pa se vidi, da so bila mnenja ponekod precej protislovna in da je imela Kavčičeva politika še veliko podpore zlasti med vodilnimi sloji in gospodarstveniki oz. v okoljih z modernejšo industrijo. Velenjski sekretar je, npr., sporočil, da Kavčič uživa precej simpatij in da je na nedavnem obisku izrazil stališča, ki so bila »v skladu s politiko ZK in CK ZKS ter vsemi hotenji, ki si jih vsi zastavljajo tudi v tej občini«. ⁵³⁵ Še bolj je ilustrativno poročilo iz Kopra: »Tudi v občini smo imeli sestanke z direktorji in predsedniki DS večjih delovnih organizacij. Opazna je bila velika 'poklapanost', pravi šok, vse se je zlomilo. Težko so to sprejeli, čeprav posebnih reakcij ni bilo.« ⁵³⁶

Ponekod so pogrevali tudi stare zamere na Kavčičev račun (cestno afero, Žebotov obisk), precej kritik pa je letelo na republiški vrh v celoti, zlasti zaradi zaprtosti politike (»zaprte kadrovske in kabinetne politike«) in pomanjkljivih informacij:

»Delavci, komunisti v neposredni proizvodnji ne poznamo vseh zakulisnih iger, težko prodremo v globino resnice, zato se tudi težko strinjam s člankom oziroma komunikacijem (s seje sekretariata – op. B. R.), objavljenim v Delu, ker pričakujemo več in bolj konkretnih ukrepov.«⁵³⁷ Redki posamezniki so izražali bojazen, da ne bi eno liderstvo zamenjalo drugo. Podpore sta bila v nekaterih občinah deležena tudi Krese (zaradi usmerjenosti v zunanji trgovini) in Kropušek (v Trebnjem so npr. menili, da je poživil delo sindikatov in vnesel vanj svežino). Take seje so poročevalci označevali za »burne«, navajali, iz kakšnih struktur so razpravljali, na koncu pa je povsod »prevladalo« stališče v podporo sekretariatu. V službi CK ZKS za informacije, analize in propagando so zato lahko ugotovili, da je »odmev na razširjeni seji sekretariata v celoti zelo ugoden«, in da »v vseh občinah pozdravljajo in odločno podpirajo sklepe z razširjene seje sekretariata CK ZKS«, ter da jih »ocenjujejo kot osnovo za uspešno razreševanje aktualnih družbenih problemov in za uresničevanje nalog opredeljenih v pismu tov. Tita in izvršnega biroja«. ⁵³⁸ V informaciji so tudi navedli nasprotna mnenja, vendar z ograditvijo, da »v strukturi poročanja ne predstavljajo tako velikega deleža, kot podpora sekretariatu CK ZKS«. ⁵³⁹

233

Po poročilih iste službe so v občinah pričakovali, da bo stališča sekretariata podprli tudi CK ZKS. To se je na 29. seji 4. novembra 1972 tudi zgodilo. Sekretariat je v sedemintrideset strani dolgem referatu, ki ga je uvodoma imel Marine, dopolnil prvotni osnutek, ga nekoliko obtesal in postavil v kontekst pisma IB P ZKJ.

Ocene, kot so bile izrečene na seji sekretariata, tako glede splošne linije kot očitki na račun Kavčiča, Kreseta in Kropuška, so z nekaj kozmetičnimi popravki ostale. Posamezne dele referata so nato branili oz. utemeljevali člani sekretariata oz. tako imenovanega »političnega aktiva« (ti so tudi sestavljali več kot polovico razpravljalcev). Tako je, npr., Vipotnik skušal pojasniti, zakaj je bil Kavčič še pol leta prej dober, sedaj pa ne več, Zvone Dragan je kritiziral ekonomske programe izvršnega sveta, Gojko Stanič je zagovarjal proletarsko linijo centralnega komiteja nasproti tistim družbenim silam (uvrstil jih je med desne, socialdemokratske), ki imajo v družbi prevelik – na kapitalu, informiranosti in monopolu znanja temelječ vpliv – Hafner je zahteval, da se v mestni konferenci ZKS Ljubljana vzpostavi delavska večina in napovedoval, da se bodo stvari »izkristalizirale« (da bo torej obračun končan – op. B. R.) v letu in pol, Stane Dolanc je napovedoval spopad z »desnimi« sovražniki samoupravne socialistične družbe, Stane Kranjc je zagovarjal razredno usmerjeno šolstvo. Drugi so v glavnem povzemali svoje razprave s prejšnjih sej, zlasti seje sekretariata ali presajali kritiko iz pisma IB P ZKJ in Tita na domačo njivo. Pismo so seveda vsi brez pridržkov podprli. Tako je Šetine razpravljal o raznih deformacijah in kritiziral podeljevanje Kraigherjevih nagrad direktorjem, ki ne upoštevajo dovolj, da so samoupravljanje, organizacija dela, poslovnost in gospodarnost neločljivo povezani, saj se je pogosto dogajalo, da so se kmalu po podelitvi nagrad v podjetjih

⁵³⁵ Poročilo o aktivnosti v občini Velenje in odmevi na sejo sekretariata CK ZKS, ARS, fond CK ZKS, fascikel Odmevi na razširjeno sejo sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972.

⁵³⁶ Telefonsko sporočilo, Komite obalne konference ZKS Koper, 31. oktober 1972, prav tam.

⁵³⁷ Poročilo s seje razširjenega političnega aktiva Hrastnik, prav tam.

⁵³⁸ Informacija (2. november 1972) o reakciji organizacij in organov ZKS v zvezi z oceno političnih razmer v Sloveniji na razširjeni seji sekretariata CK ZKS, 29. in 30. oktober 1972, str. om 2, ARS, fond CK ZKS, Odmevi na razširjeno sejo sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972.

⁵³⁹ Prav tam, str. 7.

pojave deformacije zaradi nerazvitega samoupravljanja.⁵⁴⁰ Nekaj razpravljalcev je poročalo o razmerah na terenu.⁵⁴¹ Brez izjeme so vsi razpravljaleci (tudi Tone Kropušek; Stane Kavčič in Leopold Krese nista bila navzoča) podprli referat, ki je bil soglasno, brez vzdržanega glasu ali glasu proti sprejet kot poročilo o dveletnem delu sekretariata. Na koncu je Popit prebral kratko Kavčičevo ostavko na članstvo v predsedstvu ZKJ, ki jo je centralni komite vzel na znanje.⁵⁴² Seja se je s tem končala, tudi formalno se je obdobje »liberalizma« v Sloveniji končalo.

Vzpostavitev »političnega sistema socialističnega samoupravljanja«

- 234 Vzporedno s političnim razvojem je potekalo tudi normativno (ustavno) vpeljevanje novega sistema. Koncept decentralizacije (emancipacije republik in avtonomnih pokrajin v dejansko in ne zgolj formalno federativno zasnovani državi) ob eni sami politični stranki z absolutnim monopolom in s transmissijskimi organizacijami (s posebno vlogo SZDL), ki naj bi dajale videz demokracije, je Edvard Kardelj, kot smo videli, v osnovi koncipiral že sredi šestdesetih let, potem, ko je zanj uspel prepričati Tita. Cena za osamosvajanje republik pa ni bila samo partijski monopol (in znotraj tega monopola še en monopol ozkih elitnih skupin), pač pa tudi »... specifičen ekonomski sistem, ki je zanemarljivo vlogo trga, poudarek dal delitvi (ne)ustvarjenega, mehanicistično deloval samo v zaprtem sistemu in povečeval entropijo, funkcioniral pa lahko samo s pomočjo zunanjega zadolževanja«.⁵⁴³

Pri koncipiranju novega sistema je bil razkorak med liberalno in konservativno strujo očiten in tudi najbolj definiran na ekonomskem področju. Politične razlike so bile, tako kot smo jih opisali, prav tako velike, vendar ni odveč ponovno poudariti, da je to predvsem »notranji pogled«, »od zunaj« je bil konflikt sprejet predvsem kot spopad med institucionalnim in spontanim, pri čemer je »... vsaki instituciji lastno, da do neke mere zahteve tega spontanega asimilira, pa vendarle zaradi lastne samoohranitve spontano tudi od časa do časa uniči«.⁵⁴⁴ To »spontano« čez obstoječa pravila igre (tudi Kavčič se je zavestno odrekal javni konfrontaciji) ni seglo, bilo pa jih je pripravljen izkoristiti do skrajnih možnosti: »... verjeli smo, da je mogoče po evolutivni poti (drugačno smo izključevali, glede na izkušnjo uničene praške pomladi) marsikaj doseči. Bili smo pripravljeni na pohod skozi institucije, seveda ves čas na očeh javnosti in v odprti tekmi idej.«⁵⁴⁵ V primeru prevlade »liberalizma« bi se nujno odprlo novo poglavje (vključno z drugačnim političnim sistemom, toda to ni več stvar zgodovinske obravnave).⁵⁴⁶

Vprašanje republiške samostojnosti je bila tako točka, kjer je bilo stičišče med ohema političnima opcijama največ, toda obenem je prvotna zasnova v končni izvedbi (ustavi iz leta 1974) precej zbledela. Liberalistični koncept v bistvu temelji na konfederativnem principu, saj izhaja iz ugotovitve, da se je treba otresti starih in neporavnanih računov ter zamegljenih (ekonomskih) odnosov, da »... v tem trenutku šest samostojnih republik oziroma držav formira novo federacijo in se dogovarja, kaj je tisti skupni ohvezni minimum suverenosti ekonomskih interesov in pravic, ki jih odgovorno prenašajo na bodoče skupne federalne organe«.⁵⁴⁷

Številne pohude na tej osnovi (npr. kotizacija kot način financiranja federacije, zahteve, da se opredeli področja »posebnega interesa«, kjer republika enakovredno s federacijo sodeluje pri sklepanju mednarodnih pogodb in določanju zunanje politike SFRJ,⁵⁴⁸ da »... federacija samo opredeljuje osnove sistema narodne obrambe in skrbi

za urejanje tistih zadev, ki so neposredno vezane za JNA, vse druge pa naj se prepustijo republikam«⁵⁴⁹, da je nosilec državne varnosti republika in ne federacija ipd.) niso prišle skozi republiško ustavno sito ali pa so bile močno modificirane.

Čeprav kompromisno, pa so ustavni amandmaji, sprejeti junija 1971 (in nato ustava, sprejeta februarja 1974) ustavno-pravno potrdili glavne zahteve nacionalnih gibanj (pritisikov) iz obdobja »liberalizma«. Toda obenem je bila izražena (in nato tudi uresničena) težnja, da nova ustava prekine s tradicijo »splošnega političnega predstavnštva« in »s kvalitativnim preskokom« v skupščini zagotovi prevladovanje »načela samoupravnega dogovarjanja med enakopravnimi subjekti«.⁵⁵⁰ Na ekonomskem področju je postala najpomembnejša ustavna opredelitev, »...ki naj omogoči da se celotni proces in cikel procesa reprodukcije organizira na takšen način in ureja na podlagi takšnih odnosov, v katerih je delavec v temeljni organizaciji združenega dela, njegovo delo in njegovi interesi vedno začetek in konec vsega procesa« in da »...z dopolnitvami določil o samoupravnih družbenoekonomskih odnosih in njihovi vlogi kot temelja družbenopolitičnega sistema, samoupravljanje prvič v zgodovini delavskega razreda v celoti obvladuje proces družbene reprodukcije tako, da zajema vsa področja družbenega življenja od temeljne organizacije združenega dela do federacije«.⁵⁵¹

235

Osnovno nit tega stališča je ponovil Kraigher tudi ob sprejetju nove ustave leta 1974. Ob tem ni skrival, da je bilo koncipiranje ustave tudi v funkciji boja proti »liberalizmu«. Ob tem ni skrival, da je bilo koncipiranje ustave tudi v funkciji boja proti »liberalizmu«, njeno sprejetje pa s tem končno doseženi cilj. Bistvo konflikta je definiral tako jasno, da zaključni komentar k njegovim besedam niti ni potreben: »...Vendar nam izkušnje našega dela v skupščini in v celotnem družbenopolitičnem sistemu, predvsem pa v zvezi komunistov, sindikatov, socialistični zvezi in gospodarski zbornici v preteklih petih letih ponovno potrjujejo staro resnico, da se je za politično enotnost kot osnovo akcijske enotnosti in učinkovitosti političnega in družbenega sistema potrebno stalno boriti, da zahteva ta boj stalno diferenciacijo stališč, akcij in dejanj, da se oportunistem ali praktičistično popuščanje in nedoslednost v izvajanju sprejetih sklepov in programskih usmeritev nujno maščuje z neenotnostjo in brezprincipialnim frakcionarstvom ter z zmanjševanjem sposobnosti za učinkovito in pravočasno izpolnjevanje nalog, ki jih postavljata čas in razvoj.

Tak proces diferenciacije se je v preteklih letih v skupščini kot tudi v celotnem družbenopolitičnem življenju Slovenije začel z vso intenzivnostjo razmeroma kmalu, že s t.i. cestno afero sredi 1969. leta. 29. seja CK ZKS pomeni, v skladu s procesi diferenciacije, ki jih je sprožila ali pospešila 21. seja predsedstva ZKJ in znano pismo predsednika Tita in izvršnega biroja predsedstva ZKJ, tudi za delo v Skupščini SR Slovenije in njenih organih prelom in razplet v procesih diferenciacije v stališčih in praksi glede nekaterih bistvenih vprašanj družbenoekonomskega in političnega razvoja Slovenije in posameznih področij družbenega življenja... Kot je znano, je skupščina Programsko in vsebinsko usmerjenost, ki jo je na osnovah 29. seja CK ZKS podal tovariš Marine kot mandatar novega izvršnega sveta, v celoti sprejela in podprla. ... Tudi delo skupščine torej dokazuje, da so doživele poraz sile malomeščanskega liberalizma in levičarskega psevdoradikalizma, ki so se ponujale namesto marksizma ter organiziranega dela pri uresničevanju sklepov in stališč ZK in SZDL, in ki so se ter organiziranega dela pri uresničevanju sklepov in stališč ZK in SZDL, in ki so se ter konec vseh koncev vedno zatekale k državi in njenim organom kot osnovnemu integracijskemu faktorju družbe. Polom so doživele tudi teorije, da se v samoupravni družbi lahko protislovja njenega razvoja rešujejo sama po sebi, po njeni lastni logiki brez angažiranja zavestnih in organiziranih subjektivnih socialističnih sil.«⁵⁵²

⁵⁴⁰ Podobna stališča so izražali tudi drugi politiki. Tako se je mladinski predsednik Živko Pregl zaradi podobne kritike, kot je bila Šetinčeva, leto in pol prej zapletel v javno polemiko. (Problemi, št. 101, maj 1971.)

⁵⁴¹ Magnetogram 29. seja CK ZKS, ki je bila dne 4. novembra 1972 ob 9. uri v sejni dvorani izvršnega sveta Skupščine SRS v Ljubljani, ARS, fond CK ZKS, seja CK ZKS.

⁵⁴² Kavčičevo ostavko na mesto predsednika izvršnega sveta so vsi zbori skupščine brez razprave sprejeli

novembra 1972. Predsedstvo skupščine jo je obrazložilo s stališči s seje centralnega komiteja in sicer, da je »ostavka dosedanjega predsednika izvršnega sveta ... posledica razlik ali ne dovolj usklajenih stališč glede nekaterih bistvenih globalnih vprašanj družbenega in političnega življenja in razvoja Slovenije ter načina in poti njihovega uresničevanja. Seja CK ZKS z uvodnim referatom in razpravo je v celoti osvetlila politične razloge ostavke in pokazala popolno enotnost Centralnega komiteja.« (10. seja P skupščine SRS, Dokumentacija skupščine RS). Še pred tem je o ostavki razpravljalo predsedstvo skupščine (ki je bilo neformalno telo, vendar so v njem stalno prihajala do izraza nasprotja med Kavčičem in Kraigherjem). Na predsedstvu je Miran Goslar predlagal, naj bi se od Kavčiča poslovili »normalno«, z javno zahvalo, kar pa so zavrnili. Kavčič je nato ostal še naprej koprski poslanec, vendar na seje ni prihajal, prišel je le na proglasitev ustave leta 1974. (Izjava Mirana Goslarja piscu).

⁵⁴³ Razgovor z dr. Francem Hudejem, 11. april 1990, hrani pisec.

⁵⁴⁴ Izjava dr. Zdenka Roterja, hrani pisec.

⁵⁴⁵ Okrogla miza: »Liberalizem« v 70. letih. Delo, sobotna priloga, 7. april, str. 22, razprava Mojce Drčar-Murko. K temu lahko za ilustracijo dodamo še izjavo iste razpravljalke, da »... je bil za nas večstrankarski sistem prav tako daleč kot Mars«.

⁵⁴⁶ Zgoščeno, a zelo točno je domet oziroma meje »liberalizma« označil dr. Ernest Petrič: »Kavčičev »liberalizem« je bil zavestno in praktično spoznanje, da režim, kakršen je bil, potrebuje več širine, spoštovanje posameznika, svobodo iniciative, drugačno vlogo ZK itd., in seveda tudi več decentralizacije in republiške samostojnosti. Šlo je v bistvu za ista – še rahla – spoznanja kot pri Dubčku v ČSSR in celo Hruščovu (in kasneje celo na Kitajskem), da sistem, kakršen je, pomeni zaostajanje in nekretnost. Tu ni šlo za neko zaokroženo liberalno ideologijo, temveč za preprosto empirično ugotavljanje, da je potrebna reforma v smeri več svobode, demokratičnosti... Skratka, šlo je tudi za nekakšno nadaljevanje »Kraigherjeve reforme«, vendar z zavestjo, da ni mogoče reformirati le gospodarstvo, temveč da je potrebno seči tudi v politično sfero in ideologijo. Prav to je bil korak naprej, čeprav smo to čutili bolj empirično, in čeprav se je bolj ali manj vendarle ostajalo v »socialističnih okvirih«. Intimno (vendar zavedajoč se, da bi bilo to preveč) so posamezniki – sam sem sodil mednje – videli vzore v zahodnih socialističnih demokracijah z rezervo okrog vprašanja lastnine. Samoupravljanje (in družbena lastnina) kot ideja, koncept, pri nikomer nista bila vprašljiva, čeprav nas je zelo motila dogmatična apologija samoupravljanja, vulgarizacija, nefunkcionalnost, kar je še zlasti dobilo kasneje zalet z »združenim delom«, »svobodno menjavo«, TOZD-i itd. Vsekakor je pri slovenskem »liberalizmu« – kot vedno v slovenski politiki – bila močno prisotna nacionalna komponenta, vendar ne tako izrazito in sama sebi namen kot pri »maspoku« na Hrvaškem. Gledano zgodovinsko je slovenski »liberalizem« (kot srbski, Dubčkov itd.) bil pravzaprav poizkus v še nezrelih zgodovinskih okoliščinah demokratizirati »socializem«. To ni bilo mogoče, ker je očitno rigidni, monolitni družbeni in ideološki model moral najprej skrahirati, da je lahko razpadel... Ker pa je skrahiral, ga seveda ni bilo več mogoče rešiti – v vsej Vzhodni Evropi – zato gre pot namesto v demokratični socializem v desnico in restavracijo precej rudimentarnih oblik kapitalizma. Če bi uspeli liberali v Jugoslaviji, Dubček v ČSSR, itd., bi morda kaj od socializma celo ostalo. V tem smislu je bila zgodovinska šansa za socializem prav liberalna varianta, tudi naša. Tisti, ki so jo dotolkli, so v bistvu pokopali socializem v pozitivnem smislu. O tem, da bodo prav dogmatiki pokopali socializem, mi je nekajkrat govoril sam Stane Kavčič...« (Pismo dr. Ernesta Petriča z dne 20. oktobra 1990 piscu.)

⁵⁴⁷ Zapisnik 1. seje skupne komisije vseh zborov skupščine SR Slovenije za ustavna vprašanja, 25. december 1969, str. 50, razprava Zvoneta Dragana, Dokumentacija skupščine RS.

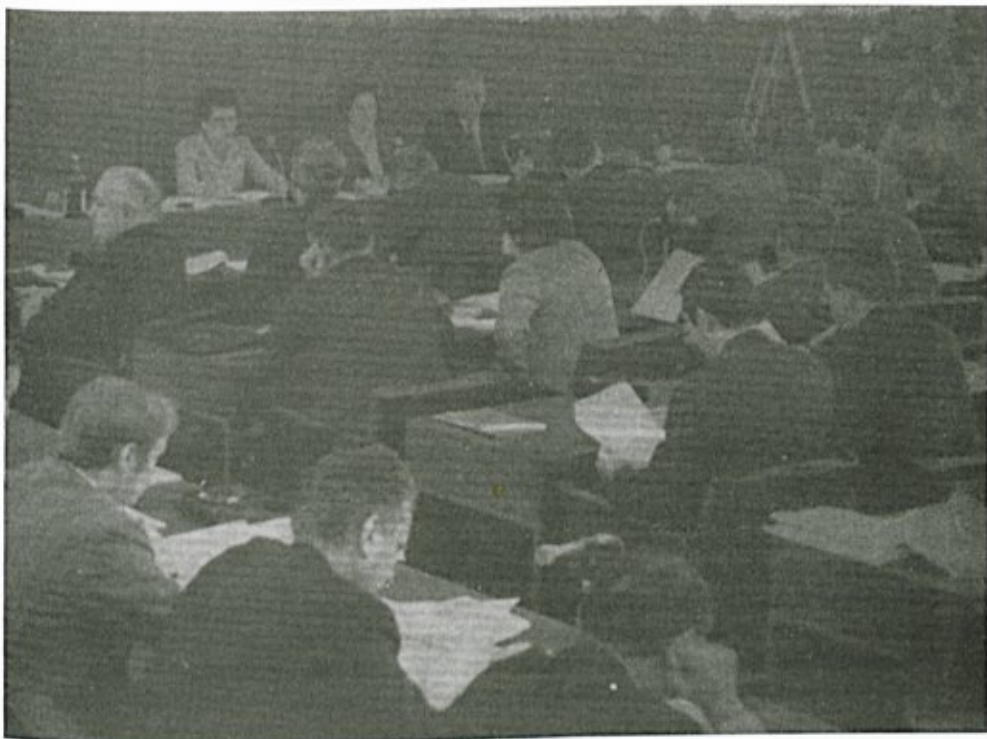
⁵⁴⁸ Predlog poslanca Toneta Remca delovni skupini za proučevanje vprašanj družbenopolitičnega sistema, Arhiv skupščine RS.

⁵⁴⁹ Zapisnik 3. seje skupne komisije vseh zborov skupščine SR Slovenije za ustavna vprašanja, 9. in 10. marec 1971, razprava Boštjana Markiča, str. 18, Dokumentacija skupščine RS.

⁵⁵⁰ Zapisnik 16. seje delovne skupine za proučevanje vprašanj družbenopolitičnega sistema, 12. januar 1972, str. 2, Dokumentacija skupščine RS.

⁵⁵¹ Ekspoze predsednika skupščine tovariša Kraigherja na seji ustavne komisije, 2. julij 1973, str. 10, 11, Dokumentacija skupščine RS.

⁵⁵² Ekspoze predsednika Skupščine SR Slovenije Sergeja Kraigherja na seji vseh zborov Skupščine SR Slovenije, 25. april 1974, str. 7, 8, 9, Poročilo o delu skupščine SR Slovenije, Dokumentacija skupščine RS.

10. SEJA CENTRALNEGA KOMITEJA ZVEZE KOMUNISTOV HRVAŠKE, JANUARJA 1970. Na seji so ocenili, da je unitarizem dominantna politična tendence in največja nevarnost za družbeni razvoj Jugoslavije. V naslednjih mesecih so se nacionalna čustva na Hrvaškem krepila, prerasla so v množično gibanje (tako imenovan »maspok«), ki ga oblasti niso bile več zmožne usmerjati in kontrolirati. Hrvaško partijsko vodstvo – tudi močno nacionalno usmerjeno – je bilo pod močnim pritiskom bolj radikalne opozicije, zbrane okrog Matice hrvatske in univerze. Tito je vodilne hrvaške politike sicer dolgo podpiral, ko pa je ocenil, da gredo stvari predaleč, je z njimi obračunal (na seji s hrvaškim vodstvom in nato na seji predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije konec novembra in v začetku decembra 1971 v Karadjordjevu), pri čemer je uporabljal vsakovrstne pritiske, tudi grožnje z vojsko.

(Draža Marković, *Život i politika*, I. del, Rad, Beograd 1987, str. 288.)

POGOVOR DELEGACIJE SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SRBIJE IN ZVEZE KOMUNISTOV SRBIJE S PREDSEDNIKOM TITOM, 18. MAJA 1971. »Liberalizem« je bil najmočnejši v Srbiji, z močno, zlasti intelektualno opozicijo, ki je javno nasprotovala Titovi veliki oblasti, zlasti njegovim »dosmrtnim« funkcijam. V obračunu s srbskimi »liberalci« je Tito uporabljal različna sredstva, nazadnje se je moral nasloniti celo na politike, ki jih ni cenil. Po vrsti raznih sestankov je z »liberalci« obračunal na neformalnem forumu, štiridnevni seji političnega aktiva Srbije, oktobra 1972, ki se je končala brez sklepov, vendar so po njej vodilni »liberalci« odstopili.

(Draža Marković, Život i politika, II. del, Rad, Beograd 1987, str. 288.)

POROČILO NOVE MAKEDONIJE O 37. SEJI CENTRALNEGA KOMITEJA ZVEZE KOMUNISTOV MAKEDONIJE, 4. FEBRUARJA 1973. Podobno kot v Sloveniji je bila ta seja zgolj formalna, obračun z makedonskimi »liberalci« je bil opravljen že prej, najprej na sestanku političnega aktiva Makedonije in nato na zaprti (36.) seji Centralnega komiteja Zveze komunistov Makedonije. Makedonski »liberalizem« je bil veliko manj dorečen kot slovenski, hrvaški in srbski, obremenjen z odnosom do Albancev in pretežno omejen na osebne konflikte (med Krstom Crvenkovskim na eni in Lazarjem Koliševskim na drugi strani), čeprav so bili opazni tudi zametki konsistentnega programa, zlasti na ekonomskem področju. Tito za obračun ni bil zainteresiran, zato je imel omejen obseg. Konservativni makedonski politiki so zahteve iz pisma izvršnega biroja in Tita izkoristili za osebne obračune.

(Radoslav Ognjanovski, Makedonija vo sedimdesettite godini, Nova Makedonija, Skopje 1990, str. 118.)

НОВА МАКЕДОНИЈА

СКОПЈЕ, БИДЕЌА 4 ФЕБРУАРИ 1975 ГОДИНА

ПРЕСЕТ И СЕДНА СЕДИНЦА НА ЦЕНТРАЛНИОТ КОМИТЕТ НА СОЈУЗОТ НА КОМУНИСТИТЕ НА МАКЕДОНИЈА

МИНИСТРЕНА ПОЛЛОШКА НА ПЛАТФОРМА

EDVARD KARDELJ IN JOSIP BROZ-TITO NA SEJI SKUPŠČINE SFRJ OB SPREJEMANJU ZAKONA O ZDRUŽENEM DELU, BEOGRAD, 1976. Z ustavo, sprejeto leta 1974, je bila normativno zagotovljena največja samostojnost republik in avtonomnih pokrajin v vseh poveljni zgodovini Jugoslavije, obenem pa uveden »politični sistem socialističnega samoupravljanja«, v katerem je Zveza komunistov Jugoslavije dobila ustavno pravico do položaja »vodilne« idejne in politične sile (tj. edinega oblastnega dejavnika). Nacionalna samostojnost v praksi ni bila nikoli zares uveljavljena, saj je odločanje potekalo po drugih, predvsem partijskih in birokratskih kanalih, ne pa v skupščinah in drugih pristojnih institucijah. Kot alternativno političnemu pluralizmu, za katerega so se zavzemali »liberalci«, je Kardelj ponudil »pluralizem samoupravnih socialističnih interesov«. Z zakonom o združenem delu je bila po neuspehih gospodarskih reformah in obračunu z »liberalizmom« v Jugoslaviji uvedena tako imenovana »dogovorna ekonomija« – netržen, vase zaprt, drag, neracionalen in nekonkurenčen gospodarski sistem, v katerem so prevladovali politični vplivi in interesi. Slovenija je zaradi tega začela izgubljati stik z razvitimi sosednjimi državami, čeprav se jim je konec šestdesetih let začela približevati.

(Foto Stevo Kragujević, Edvard Kardelj, Delo, Ljubljana 1979, str. 398.)

SEJA KOORDINACIJSKE KOMISIJE ZVEZNE USTAVNE KOMISIJE. Pripravljanje ustave je bilo dolgotrajno in mukotrpno. V raznih delovnih skupinah so prihajala do izraza diametralno nasprotna gledanja. Tudi končne verzije intimno številni – zlasti srbski – politiki niso nikoli sprejeli, zato je sistem vse do konca Jugoslavije dejansko funkcioniral kot neka vrsta »polfederacije«.

(Draža Marković, Život i politika, I. del, Rad, Beograd 1987, str. 288.)

DEVETO POGLAVJE

PRIMERJAVA SLOVENSKEGA »LIBERALIZMA« S TEDANJIMI GIBANJI DRUGOD PO JUGOSLAVIJI

- 244 Kolikor toliko relevantne primerjave slovenskega »liberalizma« so možne predvsem s tedanjim dogajanjem v Srbiji in na Hrvaškem. Čeprav so se liberalistični procesi odvijali tudi drugje, pa niso imeli jugoslovanske dimenzije oz. so jo imeli toliko, kolikor je bilo v njih težnja ustreči generalni oecni organov ZK Jugoslavije in Tita ter, posledično, izvesti iz tega pričakovane ukrepe. Ti konflikti so bili bolj v funkeiji bojov za prevlado (prepirov v vodstvih), kot pa izrazitih konceptualnih razlik. Seveda so tudi te obstajale, vendar so bile, tudi po tedanjih oenah najvišjih partijskih voditeljev, vendarle podrejene kadrovskim konfliktom in nobena od teh skupin ni uspela oblikovati kolikor toliko konsistentnega programa.

Izjema je deloma le *Makedonija*. V Makedoniji je v precejšnji meri šlo za generacijski konflikt zlasti z generacijo, ki je pred vojno in med njo oblikovala nacionalno politiko (čeprav je bil tudi najvidnejši predstavnik makedonskega »liberalizma« Krste Crvenkovski, rojen 1921, medvojni kader, prvoborec in narodni heroj). Na to generacijo so – poleg osebnih in »partijskih« zadev, ki pa so se medsebojno prepletale, leteli očitki, da ni vodila ustrezne nacionalne politike. Menili so, da je zaradi tega velik del Makedoncev ostal v sosednjih državah Grčiji in Bolgariji, Makedonija pa je svojo državnost uresničila v zelo okrnjeni teritorialni in vsebinski obliki in ni ustrezno skrbela za dele narodnega telesa izven matične države (odnos do sosednjih držav je bil skorajda v periodičnih nekajletnih ciklikih tudi stalno predmet sporov med posameznimi makedonskimi politikami in z zvezno administracijo), republika Makedonija pa naj se zaradi tega ne bi razvijala tako, kot bi se lahko.

Sporno pa je bilo tudi vprašanje notranjih meja, zlasti s Srbijo.⁵⁵³

Dejansko je v drugi polovici šestdesetih let Makedonija gospodarsko in politično napredovala in se v federaciji uspela uveljaviti kot enakopraven subjekt (kar pred brionskim plenumom – pri čemer seveda ni bila edina – ni bila. Pri tem so makedonski liberalni politiki doživljali hude odpore, zlasti s strani diplomatskih krogov in še bolj vojske (zahteve po samostojni armadni oblasti z makedonskim poveljnikom, ki so jo dosegli, po enakopravnejšem zastopstvu oficirjev v poveljstvu oboroženih sil, enakopravni uporabi jezika v JLA, kar vse so v vojski razumeli kot težnjo po lastni vojski).

Ta razvoj pa je temeljil na dveh napačnih izhodiščih: pretirani usmerjenosti v težko industrijo ob pretežni odvisnosti od sredstev federacije – fonda za nerazvite (v šestdesetih letih so bile, npr., zgrajene ali so se začele graditi železarna v Skopju, objekti kemične industrije, tovarna karoserij ipd., v kmetijstvu pa velik, a nefunkcionalen sistem namakanja); zanemarjanju lastnih, zlasti kmetijskih potencialov; in pa (deloma posledično) na zgrešeni migracijski politiki oz. »nepolitiki«. Po potresu v Skopju (1963) in koncentraciji industrije v nekaj središčih (zlasti Skopju), so izpraznjene vasi postopoma začeli naseljevati Albanci, kar je izzivalo makedonski nacionalizem. Ta se je zlasti stopnjeval po albanskih demonstracijah na Kosovu 1968, ki so nato 23. decembra zajele tudi Tetovo. Makedonska policija je reagirala zelo ostro, prav tak je bil kazenski pregon udeležencev, čeprav je v glavnem šlo za mlade ljudi, predvsem dijake, kar vse je močno skalilo mednacionalne odnose.

Do izraza je nacionalizem prišel že prej tudi znotraj ZKM: na 5. kongresu ZKM (18. do 20. novembra 1968) je od 52 kandidatov za 45 mest v CK ZKM na tajnih volitvah odpadlo šest Albancev in Turkov, sedmi neizvoljeni, ki je bil sicer Makedonec, pa je imel albansko zveneč priimek.⁵⁵⁴ Zaplet so sicer, na predlog Crvenkovskega, rešili tako, da so z aklamacijo razširili CK in vse neizvoljene sprejeli vanj, vendar je dilema o tem, kje je meja med nacionalno afirmacijo in nacionalizmom ostala stalno odprta. Makedonski politiki, vključno s Krstom Crvenkovskim, so kategorično nasprotovali zahtevam, da bi manjšine imele pravico do samoopredelitve, znana pa je tudi njegova izjava – ki so jo kasneje dodobra izrabili njegovi nasprotniki – novembra 1970 na tribuni Politični dialogi v Zagrebu, ko je rekel: »Ne vidim perspektive za razvoj Srbov na Hrvaškem, oziroma Turkov in Albancev v Makedoniji, če bodo negirali hrvaško oz. makedonsko državnost.«⁵⁵⁵

245

Nasprotja med (tedaj na zunaj še enotno makedonsko politiko) in federacijo so prišla do izraza na dveh razgovorih Tita z makedonskim vodstvom v Skopju oktobra 1967 in januarja 1969, zadevala so zlasti samostojnost Makedonije: vprašanja, ki smo jih že omenili in zahteve po avtokefalnosti makedonske cerkve, kar je bilo vsaj toliko kot že omenili in zahteve po avtokefalnosti makedonske cerkve, kar je bilo vsaj toliko kot versko tudi politično vprašanje, so v beograjskih kuloarjih in raznih zaupnih informacijah sprožale tezo o makedonskem separatizmu. Makedonci (Nikola Minčev, tedaj predsednik makedonske vlade, kasneje pa skupščine) so Slovencem in Hrvatom očitali, da hočejo minirati fond za nerazvite, ker da je etatiistična institucija, kar pa je Tito na sestanku zanikal.

Do resnejšega konflikta znotraj makedonske politike je prišlo na 27. seji CK ZK Makedonije 27. decembra 1971 (po obračunu s hrvaškim vodstvom v Karadjordjevu). Nekateri politiki, zlasti Nikola Minčev in Ljupčo Arsev, pa tudi drugi (Slavko Janevski) so delu makedonskega vodstva (brez navedbe imen) očitali nacionalizem, liderstvo, so osebno popularnost na račun poudarjanja nacionalnih interesov in odločanje, zlasti o kadrovskih vprašanjih, v ozkih krogih. Del kritik je letel na sekretarja sekretariata CK ZKM dr. Slavka Milosavljevskega (ki se je v svojih teoretičnih delih zavzemal za politični pluralizem⁵⁵⁶ in na Krsta Crvenkovskega (ki pa je bil že nekaj časa predvsem zvezni partijski in državni funkcionar). Koliševski (tudi član predsedstva SFRJ) je obenem makedonskemu vodstvu očital, da ga odrinjajo.

Ta konflikt (ki je bil bolj posledica zahteve po »samokritiki« v vseh republikah, čeprav je že kazal na razkol) še ni imel večjih posledic. Nesoglasja so se bolj kot direktno v

⁵⁵³ Po pričevanju Crvenkovskega (pismo piseu 8. januarja 1991, str. 10) se je Lazar Koliševski (kot izrazito centralistično in prosrbsko usmerjen politik, ki je tudi odrasel v Srbiji in tam vstopil v KPJ) po vojni »... zgolj na telefonski klie Blagoja Neškovića začel odrekati makedonskih ozemelj v korist Srbije (samostan Prohor Pčinjski, Kačanik, Preševo, General Janković, nekatere vasi v Krivopalanački občini ipd.).«

⁵⁵⁴ Radoslav Ognjanovski, Makedonija vo sedimdesettite godini, Nova Makedonija, Skopje, 1990, str. 25.

⁵⁵⁵ Intervju s Krstom Crvenkovskim, Kako je zaista oboren Ranković, Duga, 10. junij 1989, str. 37); Krste Crvenkovski, Vo odbrana na makedonskata kauza, Ohrid, marec 1990, str. 73. Treba je poudariti, da se čitat v različnih navedbah (včasih tudi zaradi prevodov) nekoliko razlikuje, Crvenkovski pa mu je dodal (običajno neцитirano) misel, da je povsem dovolj možnosti za popolno enakopravnost.

⁵⁵⁶ Milosavljevski sam pravi, da ta razmišljanja, vsaj formalno kljub temu niso »... postavljala pod vprašaj institucionalno-programski okvir obstoječega sistema: samoupravni princip in vodilno vlogo ZKJ« (6. poglavje iz tipkopisa knjige o jugoslovanskem »liberalizmu« z naslovom Makedonska varianta »liberalizma«, ki ga je Milosavljevski poslal piseu 9. januarja 1991.

politiki izražala v kulturnih bojih: gradivo za posvet Revolucija in literatura je v letu 1971 izzvalo ostre polemike, saj je v njem (zlasti Dimitar Dimitrov) kulturni politiki v petdesetih letih (Lazarju Koliševskemu) očital ždanovstvo in stalinizem, medtem ko naj bi se Crvenkovski (ki je leta 1963 postal politični sekretar CK ZKM) zavzemal za avtonomijo kulture.⁵⁵⁷

Spor se je začel zostrovati konec leta 1972, opazili so ga tudi v zveznem vodstvu partije in drugih republikah. Draža Marković je 14. decembra 1972 v svoj dnevnik (na osnovi razgovora z Minčevim, Crvenkovskim in Kardeljem), zapisal zapažanje o Makedoncih.

246

Po njegovi oceni so bili konflikti globoki in številni, osnovni pa je potekal med Koliševskim in Crvenkovskim. Crvenkovski naj bi dal pečat vsem drugim odnosom in izzval številne konflikte. Negativno razpoloženje je bilo po njegovi interpretaciji tudi proti Grličkovu. Kardelj (za katerega pravi, da je bil o vsem dobro obveščen), je ocenjeval, da so vsi – kljub medsebojnim razlikam enotni – proti Minčevu.⁵⁵⁸

Ta ocena je bila točna, Minčev (»eden od makedonskih fevdalcev, doma iz Kavadarceev«, ⁵⁵⁹ je na 36. seji CK ZKM načel vprašanje razlik med Koliševskim in Crvenkovskim in konfliktu med njima nasploh pripisal usoden pomen, pri čemer je izhajal iz ocene, da ima boljše možnosti, če Koliševski zmaga. To bi utrdilo politiko usmerjenosti v težko industrijo (za katero je bil Minčev kot eden od tvorcev in glavni podpornik gradnje Fenija zelo zainteresiran, čeprav je bil enkrat v vodstvu partije že sprejet sklep, da bodo velike investicije uresničevali le ob tujih sovlaganjih, vendar ta usmeritev ni prevladala). Preprečilo pa bi tudi izražanje skepse nekaterih liberalcev zlasti zaradi odvisnosti makedonskega gospodarstva od federacije (fonda za nerazvite), še bolj pa od Srbije (makedonsko gospodarstvo je bilo po tedanjih ocenah 80 % odvisno od srbskega, kar se tudi kasneje ni bistveno spremenilo – op. B. R.). Ekonomska usmerjenost v velike investicije težke industrije, zlasti niklja (in posledično elektrogospodarstva), bi se tako ohranila, s čimer bi bili favorizirani kraji, kjer se je ta industrija gradila.

Na 5. kongresu ZKM je taka usmeritev prišla tudi v kongresne usmeritve, kasneje pa so jo nekateri politiki začeli ocenjevati kot zgrešeno, vendar predvsem v ekonomskem smislu, niso pa se zavedali njenih demografskih posledic. Čeprav je bila že leta 1970 narejena precizna ruralno-sociološka študija o Zahodni Makedoniji (projekt je pripravil sociolog Josifovski), v kateri je bilo (na osnovi merjenja etnične distance) opozorjeno, da osnovni problem ostaja razlika v nataliteti med makedonskim in albanskim prebivalstvom – pri čemer ne gre za nacionalizem pač pa za naravno željo po širjenju življenjskega prostora (pomanjkanje zemlje, služb), kar vse sproža socialne konflikte – pa so v CK ZKM opozorilo preslišali in objavo študije preprečili.⁵⁶⁰

Nacionalna politika je tako ostajala zgolj na deklarativnem odnosu, od nacionalizmov je bil poleg albanskega »paritetno« poudarjen makedonski nacionalizem (kamor so prištevali zlasti umetniška dela s poudarkom na zgodovini srednjeveške makedonske države, npr. opera Kireva Makedonskega Car Samuel, posamezne »nacionalno-romantične« drame in študije o etnogenezi Makedoncev).

Od 7. do 10. novembra 1972 je bil na obisku v Makedoniji znova Tito. Predsednik CK ZKM Angel Čemerški (ki je v vodstvu CK ZKM, podobno kot Popit v Sloveniji, preživel trinajst let), je na sestanku s političnim aktivom natresel tedaj splošne jugoslovanske teze o »liberalizmu«, malomeščanstvu, težnjah inteligence kot posebnem sloju in zanemarjanju vloge delavskega razreda tudi v Makedoniji (obenem so bili kritizirani

makedonska izdaja Komunist, revija Pogledi in Inštitut za sociološke, politične in pravne raziskave).

Tito pa je ocenil, da v Makedoniji (čeprav seveda ni vse v redu) ni odstopanj od linije ZKJ, pač pa so v pogledih na njeno uresničevanje, kar pa je z dogovorom možno preseči. Njegov glavni očitke je pravzaprav letel na to, da nimajo kontrole nad univerzo. Tako stališče je bilo (verjetno) predvsem posledica ocene, da Makedonija ne predstavlja tolikšne nevarnosti, da bi se tudi v njej splačalo začeti politično kampanjo in kadrovske čistke. Že obračun v Sloveniji, na Hrvaškem, še zlasti pa v Srbiji, je v tujini povzročal precejšnje negativne reakcije, na kar je bil Tito, kot vemo, še posebej občutljiv, zato je šlo njegovo pomirjevalno stališče celo tako daleč, da so v avtorizaciji intervjuja za Novo Makedonijo izpustili že sicer za tedanje čase izjemno blago kritiko razlik v makedonskem vodstvu.⁵⁶¹

247

Ker je bila vsebina razgovora makedonskega vodstva s Titom ohranjena v tajnosti, so se v javnosti začele širiti govorice, da je prišel Tito zamenjat celotno vodstvo (še pred razgovorom s Titom, 28. oktobra 1972, je s funkcije sekretarja sekretariata CK ZKM odstopil dr. Slavko Milosavljevski, predvsem zaradi razlik v pogledih na razvoj partije – očitati so mu tezo o dveh konceptih partije, konservativnem in liberalnem in »nepravilno« pojmovanje vloge delavskega razreda). Med delom funkcionarjev, ki so take glasove pomagali širiti, je prišla do izraza (kot posledica klanovskih delitev in nepotizma – izrazit primer tega je bil, npr., v tem, da je na TV Skopje delalo več kot sedemdeset parov, mož in žena) tudi užaljenost, ker na sestanek niso bili povabljeni, kar je odprlo ostre razprave o tem, kdo sploh pripada »politični koordinaciji«.

Delitev na pripadnike Koliševskega na eni in Crvenkovskega na drugi strani je bila končana na dveh tajnih sestankih, najprej 4. in 5. decembra 1972 na sestanku političnega vodstva, in nato na zaprti (36.) seji CK ZKM 18. januarja 1973, formalno pa nato še na naslednji (javni) 37. seji.⁵⁶² Na prvem sestanku je prišlo do neposredne konfrontacije med obema, Koliševski je Crvenkovskemu očital nacionalno homogenizacijo, odnos do narodnosti (in njihovih simbolov) in da odrija staro generacijo, pa tudi druge, že omenjene očitke, Crvenkovski pa se je branil s tem, da je Koliševski prav tako kot on sodeloval pri vseh pomembnejših, tudi kadrovske odločitvah. Na seji CKM je Crvenkovski izrekel tudi samokritiko, vendar je struja Koliševskega (ta je v predsedstvu SFRJ, celo v nasprotju z ustavo, preživel kar dvanajst let) v okviru vsejugoslovanske reafirmacije starih revolucionarnih kadrov začela prevladovati. Prav je Tito sicer Crvenkovskega, podobno kot nekatere druge liberalne politike, npr., Miko Tripalo cenil in jih predlagal za visoke funkeije, vendar je, poleg napak Crvenkovskega, kakršna je bila npr., nastop v Zagrebu, svoje opravila zamera na njegov račun v vojaškem vrhu, verjetno pa tudi vloga, ki jo je imel pri odstranitvi Rankovića kot predsednik komisije, ki je raziskovala nepravilnosti UDB-e).

Da konflikt vendarle ni imel globljega konceptualnega izvora (vsaj ne takega kot v

⁵⁵⁷ Radoslav Ognjanovski, Makedonija vo sedimdesettite godini, Nova Makedonija, Skopje, 1990, razgovor pisea z dr. Dimitrom Mirčevim decembra 1990.

⁵⁵⁸ Dragoljub Draža Marković, Život i politika, prvi del, Rad, Beograd, 1987, str. 405, 406). Razgovor pisea z dr. Dimitrom Mirčevim, december 1990.

⁵⁶⁰ Razgovor pisea z dr. Dimitrom Mirčevim, december 1990.

⁵⁶¹ Radoslav Ognjanovski, Makedonija vo sedimdesettite godini, Nova Makedonija, Skopje, 1990.

⁵⁶² Prav tam.

Srbiji in Sloveniji ter na Hrvaškem) dokazuje tudi to, da je Crvenkovski iz političnega življenja odšel potihem, po izteku mandata, v predsedstvu SFRJ ga enostavno niso predlagali za nobeno novo funkcijo, čeprav je v naslednji letih okusil enako usodo kot drugi »liberalci«.

248 Tudi sicer obračun v Makedoniji ni bil »dosleden«: po prvotni varianti naj bi po pismu Tita in IB P ZKJ odstranili okrog osemdeset vodilnih ljudi, nato pa je prišlo do ocene, da bi to preveč potenciralo obstoj nacionalizma. Predlog se je za to zreduciral na štiri ali pet ljudi, kar se je zmagoviti struji zdelo »neresno«. »Srednja« varianta je nato zajela okrog dvajset ljudi (politike, urednike, raziskovalce in druge intelektualce).⁵⁶³

Nekateri makedonski politiki (Krstje Crvenkovski, dr. Slavko Milosavljevski) so v federalnih organih splošne liberalistične tendence (demokratizacijo partije in družbe, enakopravnost republik, decentralizacijo ipd., podpirali in (z delom v raznih organih, npr., ustavni komisiji) precej prispevali k federalizaciji in demokratizaciji partije in države, medtem ko je do večjih razlik prihajalo pri pogledih na ekonomska vprašanja, zlasti v luči odnosov razviti – nerazviti.

Makedonski »liberalizem« ni bil tako dorečen kot slovenski, ni imel izrazito profiliranega ekonomskega programa,⁵⁶⁴ nacionalni se je parcialno odražal ne pa tudi definiral predvsem v odnosu do Srbije in federacije ter položaja Makedoncev izven matične domovine. Vprašanje demokracije v družbi in partiji so vodilni »liberalci« pojmovali podobno kot drugje po Jugoslaviji, čeprav so dejanski odnosi ostali ortodoksni. Makedonski »liberalizem«, kot pravi Milosavljevski, v relativno nerazviti družbeno-ekonomski sredini ni imel značaja »... stvarne sile, ki bi lahko nasprotovala obstoječemu stanju in odnosom«.⁵⁶⁵ Kljub tem specifičnostim pa je seveda bil del jugoslovanskega »liberalnega« gibanja.

V kontekstu obravnavane teme velja omeniti tudi *Bosno in Hercegovino*, čeprav tu »liberalizem« ni imel večjega odmeva.

Politika je bila v Bosni v šestdesetih letih mnogo preveč ortodoksna, da bi se kritična intelektualna misel tudi znotraj ZK lahko v večji meri razmahnila. Posledica tega je bila, da je precejšen del tedanjih (ali kasneje uveljavljenih) intelektualcev in umetnikov Sarajevo zapustil in uspešno delal v Zagrebu in Beogradu.

Prav z analizo vzrokov za ta pojav (in s tem kritiko režima), je skušal leta 1964 razprave odpreti urednik revije Odjek Esad Čimić, vendar ga je politični vrh grobo napadel in tudi odstavil s funkcije urednika, v kasnejših letih pa se je spor med njim in partijskim vrhom poglobil zaradi Čimićevih socioloških analiz in odnosa do nacionalnega vprašanja, zlasti do »nacionalne identitete Muslimanov«.⁵⁶⁶ Čimić je bil leta 1972 izključen iz ZK, doživljal je podobno usodo kot drugi intelektualci v Bosni in Hercegovini in drugje (problemi z zaposlitvijo na fakulteti, objavljanjem ipd.). Nekateri drugi intelektualci so se razmeram prilagodili (npr., dr. Fuad Muhić – čeprav se je spor leta 1967 poglobil prav zaradi njegovega članka Tamo gdje počinje dogmatizam,⁵⁶⁷ ki ga je kritiziral Veljko Vlahović), drugi so, kot rečeno, odšli, s čimer je Sarajevo izgubilo možnost, da (po naravi danosti) postane odprto, pluralno, večnacionalno intelektualno središče Jugoslavije. Močno omejeno je bilo tudi študentsko gibanje, ki se je v Sarajevu začelo zgodaj, že leta 1967.

V takih razmerah se je politika omejevala bolj ali manj na klanovstvo. Ob raznih zavezništvih je agresivnim mlajšim politikom pod vodstvom Branka Mikulića uspelo izriniti s političnega prizorišča del vplivnih predvojnih in medvojnih revolucionarjev, ki sicer že niso imeli več neposrednih operativnih funkcij (bili so v svetu federacije,

poslanci, člani stalne konference ZK BiH ipd., vendar so ohranjali velik neformalen vpliv. To so bili Čedo Kapor, Osman Karabegović, Avdo Humo in Hajro Kapetanović (po političnem profilu in usmerjenosti sicer zelo različni).

Koliko so bili ti klanovski konflikti tudi nacionalno obarvani (med muslimansko na eni strani in hrvaško oziroma srbsko oligarhijo na drugi strani) je v celoti težko oceniti, saj je prihajalo do različnih zavezništov (Hamdija Pozderac je, npr., v tem primeru podpiral Mikulića in obsojal omenjene politike, prav tako jih je obsodil njihov revolucionarni tovariš Rodoljub Čolaković).

Določeno vlogo je odigral konflikt med Sarajevom in (pretežno muslimansko) Bosansko Krajino, vendar v celoti vzeto vendarle ni šlo za različne politične koncepte. To je že v času obračuna (decembra 1972) zelo točno ugotovil Stane Kavčič: »... Imam vtis, da je v kritiki, ki sta jo povedala Osman in Humo nekaj resničnega, nekatere trditve pa zvane zelo po starem. Sedaj ni čas za strpne razprave in zato: udari po njima! ...«⁵⁶⁸

Bosansko vodstvo si je z obračunom dalo precej opraviti, celoten potek pa tudi objavilo v dveh debelih knjigah.⁵⁶⁹

Razkol se je začel, ko je 6. septembra 1972 na sestanku predstavnikov IS BiH s člani sveta federacije in zveznimi poslanci Osman Karabegović vodstvu BiH očital, da so povzročili generacijski konflikt, da ne zastopajo nacionalnih interesov (ker – iz taktičnih razlogov – op. B. R. – niso podpirali njegovih zahtev za sredstva, ki naj bi jih na račun potresa leta 1969 od federacije dobila Bosanska Krajina) in da na demokratičnih volitvah nihče od njih ne bi bil izvoljen.

Užaljeni funkcionarji so zahtevali razčiščenje na CK ZK BiH, Karabegovića pa so podprli omenjeni trije revolucionarni tovariši.

⁵⁶³ Razgovor pisca z dr. Dimitrom Mirčevim, december 1990.

⁵⁶⁴ Nekaj v tem smislu, vendar zelo splošno je bilo objavljeno v reviji Dialog, ki jo je izdajala zveza makedonskih študentov. V št. 2/3 1973 (izšle so zgolj tri številke) je bil objavljen sorazmerno kritičen prikaz tistega (Našata opštestvena preobrazba, Smislata na eden angažman, str. 7–20, kar je Makedonija v 25 letih dosegla in tistega, česar ni, pa bi lahko. Kritizirani so bili megalomanski projekti, zanemarjanje razpoložljivega intelektualnega potenciala, politika »sprememb v enem dnevu« ob sočasnem sklicevanju na »objektivne razmere« – to je makedonsko zaostalost, pasivnost in izoliranost; birokratizem. Po mnenju pisca (ali piscev, članek namreč ni podpisan), bi se Makedonija (v kateri je prišlo do »krize institucij«) morala vključiti v mednarodne proceese, optimalno izkoristiti svoje realne resurse (poljedelski in surovinski fond), obenem pa razvijati visokosocializirano proizvodnjo. Revolucionarji bi se morali umakniti (vsaka etapa ima svoje osebnosti in voditelje, isti ne morejo, vsaj ne za dolgo, ostati v prvih vrstah), prav tako administrativni direktorji, ki ne morejo uspešno voditi modernih podjetij. Makedonska preobrazba bi bila možna, če se koncipira njen cilj in vsebina in doseže konsenz v družbi med delom in »socializiranimi družbenimi odnosi« (kar je verjetno pomenilo med trgom in socialo?).

⁵⁶⁵ 6. poglavje iz tipkopisa knjige o jugoslovanskem »liberalizmu« z naslovom Makedonska varianta »liberalizma«, ki ga je Milosavljević posla pisau 9. januarja 1991, str. 91.

⁵⁶⁶ Esad Čimić, Politika kao sudbina, Stvarnost, Zagreb, 1989.

⁵⁶⁷ Odjek, št. 9, 1967.

⁵⁶⁸ Stane Kavčič, Dnevnik in spomini, 1. knjiga, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988, str. 24.

⁵⁶⁹ 44., 45., 46., 48. i 49. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Heregovine, I, II. del, Sarajevo, 1977.

Od vseh je imel kolikor toliko »liberalna« stališča le Avdo Humo, ki se je (resda dokaj nedorečeno in zmedeno) zavzemal za osamosvojitve socialistične zveze, ki bi po njegovem mnenju morala – zato, ker je kreativnejša in bolj povezana z bazo – postati dominantna politična organizacija. Ob tem pa bi morala dovoliti obstoj ZK (kot starejše organizacije, ki je kot celota vključena v SZDL).

Razprave, ki so se s sorazmerno blagimi partijskimi kaznimi končale dve leti kasneje, so bosanskim politikom omogočile, da so se dokaj »poceni« (omenjeni politiki niso bili več neposredno nevarni v boju za oblast) vključili v zahtevano vsejugoslovansko čistko.

250

Bistveni za tedanje razmere so bili odnosi med liberalističnimi strujami v *Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji*. Ti so bili zelo zapleteni, često celo protislovni ali med seboj nasprotni. Najbolj je to prišlo do izraza med hrvaškim in srbskim »liberalizmom«.

Srbsko vodstvo je bilo nekaj časa po brionskem plenumu močno negotovo, kar se je zlasti izrazilo ob študentskih demonstracijah v Beogradu leta 1968, ko je v srbskem vodstvu prišlo do zmede, posledično pa do očitkov na njihov račun na sejah IK CK ZKJ. Srbsko vodstvo je ostro reagiralo zlasti na hrvaške očitke (na račun unitarizma), konflikt se je na seji 9. junija 1968 (kot smo že opisali) zaostрил, vendar Tito ni dovolil, da bi, čeprav je prišlo že tudi do javnih polemik, prišel do vrelišča. V naslednjih letih je še prihajalo do občasnih polemik na sestankih, javno pa so v Srbiji začeli obtoževati hrvaško vodstvo spomladi leta 1971. Predvsem so jim očitali, da se zavzemajo za uresničevanje izvirnih narodnih in državljskih pravic v republiki, obenem pa se vmešavajo v srbske notranje zadeve (kritika je bila izrečena na tretji konferenci ZK Srbije 9. marca 1971, letela pa je na javno izražena stališča Mike Tripala – kar je bilo tudi omenjeno). Po tem je Tito poklical Nikezića na pogovor (11. marca 1971), na katerem so bili tudi Miko Tripalo in še nekateri drugi politiki, Nikeziću pa so zlasti očitali, da se Srbija upira ustavnim spremembam in da v njej raste nacionalizem.^{569a} Kljub temu so srbski liberalci do hrvaških (po lastnih izjavah) skušali ohraniti normalen odnos, bili so proti obračunu z njimi (ali, kot je rekel Nikezić na 21. razširjeni seji predsedstva ZKJ 1. in 2. decembra 1971 Karadjordjevu, socializem na Hrvaškem lahko gradijo le hrvaški komunisti), saj niso hoteli, da bi Tito znova odigral vlogo arbitra. Mnenja so bili, da naj Hrvati sami pridejo do spoznanja, kaj je pretirano in škodljivo tudi zanje same. V ozadju takega stališča je bila seveda tudi ugotovitev, da bodo ob takem konceptu kmalu na vrsti tudi sami. Zato je že dva meseca pred sejo v Karadjordjevu prišlo v Beogradu do sestanka med Savko Dabčević, Perom Pirkerjem in Dušanom Dragosavcem, ter Latinko Perović in Markom Nikezićem. »V razgovoru so bili vzpostavljeni nekateri mostovi, izgnili pa so se pogovoru o nesporazumih. Istega dne se je hrvaško vodstvo sestalo z generali. Kazalo je, da se stvari obračajo v dobri smeri in da se bo moč izogniti dramatičnim spopadom.«⁵⁷⁰

Vendar je bilo za čvrstejše povezovanje med liberalnimi strujami po posameznih republikah že prepozno (zvezni partijski vrh je tudi sicer nasprotoval neposrednim političnim povezovanjem med republikami, ker je s tem izgubljal svojo funkcijo).

Slovenski »liberalizem« je bil v osnovi bližnji srbskemu kot hrvaškemu,⁵⁷¹ čeprav je bilo tudi med slovenskim in hrvaškim precej skupnih točk, zlasti pri pogledih na položaj posameznih narodov oziroma republik in pri nekaterih ekonomskih vprašanjih. (Po mnenju nekaterih srbskih družboslovcev) npr. Dilas, pa tudi drugi, naj bi bil srbski »liberalizem« povsem anacionalen, izhajal naj bi iz srbske liberalne politične tradicije, čeprav ni bil inspiriran s klasičnimi oblikami »liberalizma«, zlasti ne v odnosu do vprašanja lastnine in do parlamentarizma. To pa drži le deloma, morda še najbolj za Nikezića, res pa je, da do nacionalnega vprašanja v lastni republiki niso imeli najbolj definirane odnosa – op. B. R.).

Kljub skupnim političnim, filozofskim in strateškim ciljem, ki so povezovale srbski in slovenski »liberalizem«, pa so obstajale med njima tudi pomembne razlike. Te so izhajale iz različnega položaja obeh republik, vodilnih političnih garnitur, iz različne teže, ki sta jih imeli (objektivno in v očeh jugoslovanskega vodstva), procesov v obeh republikah in ne nazadnje tudi iz različnih časovnih obdobj, v katerih sta oba »liberalizma« doživela svojo kulminacijo (v času, ko je bilo v Sloveniji po cestni aferi prvo obdobje, to je obdobje »rasti, ustvarjalnosti in prodornosti« že v zatonu in so se začeli »elementi obrambe oziroma samoobrambe neke skupine, ki se je začela boriti za eksistenco«),⁵⁷² je bil »liberalizem« v Srbiji še v vzponu in enoten, čeprav so se že začele pojavljati tudi prve razpoke.

251

Srbsko liberalno gibanje je izraslo predvsem iz odpora proti dogmatizmu in stalinski ideologiji, vendar ta kohezivna točka ni dolgo zdržala, kar potrjujejo tudi tedanji politiki: »... Zanimivo bi bilo videti krivuljo lastne evolucije. Bil sem osebno in idejno povezan s krogom Latinke (Perović – op. B. R.), Tepavca, Zdravka Vukovića in drugih tedaj mladih kadrov. Nikezić je bil tedaj izven tega kroga (v diplomaciji – op. B. R.). Tedaj so bili vsi skupaj: in Pero (Stambolić – op. B. R.), Milentije (Popović – op. B. R.), Plavi (Mijalko Todorović – op. B. R.), Moma (Marković – op. B. R.), Koča (Popović – op. B. R.). Bila je borba za odločno prekinitev z dogmatizmom in stalinsko ideologijo in prakso. Ranković, Gošnjak, I. Krajačić in drugi so pritiskali, preprečevali demokratični razvoj, protistalinistično revolucijo Partije, razvoj samoupravljanja v državi, decentralizacijo, nacionalno enakopravnost. To je bil osnovni problem nadaljnjega razvoja Jugoslavije. In to nas je združevalo. Takoj potem se začne odvijati proces diferenciacije. Kaže, da smo imeli različne motive, ali pa so se kasneje pojavili drugi vplivi in koncepti (Plavi, Nikezić, Latinka). Niti ni važno. Osnovno je, da ta proces traja že dolgo (besedilo je datirano z 22. julijem 1972 – op. B. R.). Spominjam se dolgih razgovorov z Milentijem, njegovih dvomov, kolebanj. Razmišljanja so že v tem času (1969–1970) izhajala iz spoznanja, da gre za frakcijo protimarksistične in protisocialistične idejne usmeritve, pa do tega, da je to vendarle skupina, ki je za napredek, za samoupravljanje. Podobne dileme ima Pero. Moma je bil tu najostrejši.«⁵⁷³

^{569a} V zvezi z ustavnimi spremembami je bila situacija v Srbiji zelo protislovna. Srbski »liberalci« so se zavzemali za to, da reforme zajamejo tudi ZK in ji omejijo pristojnosti (čemur je nasprotoval Tito), ustavne spremembe pa naj bi zožile ekonomske pristojnosti federacije in povečale avtonomnost republik. Del srbskih politikov je zlasti nasprotoval povečanim pristojnostim avtonomnih pokrajin, na tretji konferenci ZK Srbije so zavrnili amandma s Kosova o tem, da sta pokrajini konstitutivni element federacije. Šele na opozorilo Latinke Perović, kam vodi preglasovanje pokrajin, so amandma sprejeli, vendar predlagateljici to »... ni bilo oproščeno«. (Latinka Perović, Zatvaranje kroga – Ishod raseepa 1971–1972, Svetlost, Sarajevo, 1991, str. 201–202).

⁵⁷⁰ Slavoljub Đukić, Slom srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 80.

⁵⁷¹ To menijo tudi nekateri tedanji akterji (Okrogla miza: Liberalizem v sedemdesetih letih, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22, razprava Janeza Koeijančiča. Stane Kavčič je v dnevnik zapisal, da so bili njegovi in Nikezićevi »... idejno-politični, filozofski in strateški cilji... isti, ne da bi se o njih kdajkoli posebno dogovarjala ali sporazumevala«. (Stane Kavčič, Dnevnik in spomini, 1. knjiga, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988, str. 17). Podobno so Kavčičevo istomišljenost (in podporo na sejah) za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988, str. 17). Podobno so Kavčičevo istomišljenost (in podporo na sejah) bile Slovencem bližje hrvaške zahteve po nacionalni emancipaciji. (Slavoljub Đukić, Slom srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 26.)

⁵⁷² Liberalizem v sedemdesetih letih, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22, razprava Janeza Koeijančiča.

⁵⁷³ Dragoljub Draža Marković, Život i politika, prvi del, Rad, Beograd, 1987, str. 375.

Zanimivo je, da je Tito Markovića sprva celo hotel zamenjati, vendar so se temu uprli liberalci (Nikezić), nato pa ga je izbral za svojega zaveznika v obračunu z liberalno strujo. Do popolnega razcepa je po številnih napol javnih konfliktih na raznih sejah prišlo 5. in 6. julija 1972 na sestanku v srbski skupščini, ki je bil sklican na Markovićevo zahtevo. Na njem je Marković liberalcem očital da ne upoštevajo Titovih ocen, da podcenjujejo dejavnost sovražnikov na univerzi in v Srbski književni zadrugi, da se Srbija s svojo politiko izdvaja v Jugoslaviji, da se ustvarja generacijski konflikt in da tisk deluje destruktivno. Marković se je skliceval na Kardeljevo stališče, da noben družbeni sistem ni propadel zato, ker je bilo v njem malo demokracije, številne demokracije pa so propadle, ker so bili ljudje, ki so jih vodili, nereálni. S tem je nasprotoval stališču Latinke Perović, ki je menila, da demokracija je ali pa je ni.^{573a}

Podobne očitke je Marković (ki ga je z jasnim opozorilom, da Marković govori tisto, kar meni tudi sam, podprl Tito) ponovil na štiridnevem sestanku Tita s političnim aktivom Srbije, ki se je začel 9. oktobra 1972 in ki je (čeprav so bili konservativci – in tudi Tito! – v manjšini) dokončno obračunal s srbskim liberalizmom.⁵⁷⁴

Težavnost obračuna ni bila naključna, saj v Srbiji ni prišlo do eskalacije nacionalizma, ki bi bil lahko povod za politični obračun, obenem pa je bila liberalna struja tako močna, da bi v obdobju njenega viška lahko govorili celo o dveh strankah in dveh vodstvih znotraj ZK Srbije.

Med časovnima intervaloma slovenskega in srbskega »liberalizma« je – kar je bilo bistveno – prišlo tudi do obračuna z množičnim gibanjem na Hrvaškem. To je odločilno vplivalo tako na obračun s slovenskimi kot srbskimi »liberalci«. Obdobje sočasnega liberalnega gibanja v vseh treh republikah (in deloma v Makedoniji), to je obdobje, ko je bil »liberalizem« v Jugoslaviji na višku, »konservativne« sile pa prešibke, da bi brez vsesplošne krize v Jugoslaviji »liberalna« gibanja frontalno in obenem zadušile, je torej trajalo približno tri leta.

Določena razlika med srbskim in slovenskim »liberalizmom« je bila v odnosu do inteligence in sredstev javnega obveščanja. Medtem ko v Sloveniji po ukinitvi Perspektiv (h kateri pa je precej prispeval tudi eden od kasnejših »liberalnih« politikov Stane Kavčič) ni obstajala organizirana opozicija, partijski intelektualci so bili v precejšnji meri sotvorci »liberalnega« programa, sredstva javnega obveščanja pa so (vsaj v prvi fazi) »liberalni« koncept podpirala; so bila ta razmerja v Srbiji mnogo bolj zapletena. Srbski »liberalci« so bili stalno pod pritiskom Tita in zveznega partijskega vodstva, da so do opozicije (sem so šli predvsem humanistično inteligenco, kot »organizacijska« centra pa Srpsko književno zadrugo, ki ji je predsedoval Dobrica Ćosić in univerzo, zlasti pa filozofsko fakulteto) premili, da s »kontrarevolucionarnimi silami« v teh dveh institucijah nočejo sodno in drugače obračunati, zato so »liberalci« uporabljali tudi prisilo, kar pa jim je prineslo hudo zamero pri nepartijski opoziciji. V njihovem času je »... evetela kultura, umetnost in tisk, uporabljeni pa so bili tudi administrativni ukrepi, spodbujane so bile demokratične reforme, tolerirane pa prepovedi v kulturi in tisku«, ⁵⁷⁵ čeprav je treba k temu dodati, da do kampanjskega obračuna z opozicijo v Srbiji za časa liberalcev ni prišlo, pač pa so se po njihovem padu oboji skupaj znašli med tistimi pet do šest tisoči ljudmi, ki so bili odstranjeni iz političnega oziroma javnega življenja. (Srbski »liberalci« so pri nasprotovanju »generalnemu« obračunu z opozicijo po besedah L. Pesarić vztrajali zato, ker so menili, da jih potem nič več ne bi ločilo od njihovih nasprotnikov, ki pri krepitvi svojih pozicij niso izbirali sredstev – op. B. R.).⁵⁶⁷ Srbski intelektualci so bili v obrambi svobode besede tudi dokaj enotni (kar sicer ni bil običaj); tako so v organizaciji Filozofskega društva Srbije leta 1969 pripravili posvet, na katerem so ljudje različnih prepričanj in poklicev, vključno s številnimi marksisti nastopili proti represiji v kulturi –

larnejših in najmočnejših oporišč »liberalcev«, oba pa sta po kadrovskih menjavah veliko prispevala k zlomu »liberalcev«.

Podobnih nians bi lahko našli še več, pomembna je, npr., tudi v tem, da se je Tito v Srbiji veliko bolj neposredno angažiral kot v Sloveniji (kjer je glavino strateškega dela opravil Kardelj), da se je na obračun mnogo skrbneje pripravljaj, in da je bil tudi izhod veliko bolj negotov kot v Sloveniji, kar je bila predvsem posledica večje teže, ki jo je v jugoslovanskih odnosih imela Srbija in pa »liberalnih« procesov, ki so Srbijo (čeprav manj sistematično kot Slovenijo) zajeli veliko bolj.

254

To se vidi tudi iz načina obračuna s srbskim »liberalizmom«. Tito je za obračun izbral, kot smo že zapisali, neformalno obliko – sejo političnega aktiva Srbije, na katero so udeležence povabili selektivno (ker se je Tito zavedal, da na CK ZK Srbije večine ne bi dobil, pa tudi če bi mu to uspelo, bi doma in v tujini stvar ocenjevali kot njegov neposreden poseg). Kljub štiridnevni seji (začela se je 9. oktobra 1972) tudi tu večine od dvainosemdesetih udeležencev ni uspel prepričati, seja se je končala z njegovo zaključno besedo, vendar brez sklepov, svojo voljo pa je kljub temu uveljavil, saj je z neformalnim pritiskom izsilil odstop vodilnih akterjev, drugo pa so potem izvedli njegovi zaupniki (Draža Marković, Petar Stambolić in drugi) v Srbiji.

Kljub še ne docela razjasnjenim liberalnim procesom v Srbiji pa lahko k že povedanemu pridamo še dve skupni točki, v katerih sta bila oba »liberalizma« komplementarna:

1. Tržno gospodarstvo s poudarjenim spodbujanjem strokovnih in sposobnih kadrov v Sloveniji je bilo usmerjeno v t. i. tereiarizacijo in koncepirano v programu dolgoročnega razvoja; v Srbiji pa – ob tesni ekonomski povezavi, neke vrste uniji s Črno Goro in Vojvodino – v velika, funkcionalna in med seboj povezana podjetja, neke vrste jugoslovanske multinacionalke, sam koncept pa je bil izražen v sintagmi »moderna Srbija«. Leta 1971 je bilo že 56 % industrije v Srbiji integrirane v velike sisteme, ki so prodirali tudi na svetovna tržišča.⁵⁸⁰ Pri tem so srbski »liberalci« (morda za nianso bolj kot slovenski – op. B. R.) »... živeli v utopiji, da je možna moderna ekonomija s tako politično strukturo in takimi lastninskimi odnosi,«⁵⁸¹ čeprav so si obenem prizadevali, da bi gospodarstvo odtegnili političnemu vplivu (težnje, da bi se partija organizirala zgolj po teritorialnem principu – op. B. R.).

2. Odnos do nacionalnega vprašanja (v Sloveniji koncept čim večje samostojnosti in enakopravnost v mednacionalnih odnosih, v Srbiji osvobajanje od »srbskega jugoslovanstva«, nacionalna enakopravnost, sodelovanje, ne pa konfrontacija z drugimi republikami, pravica, da vsaka republika ureja svoje zadeve, obrnjenost k sebi in upoštevanje vsebinske avtonomije avtonomnih pokrajin – v smislu, da se morajo problemi reševati znotraj republike ne pa s pretiranimi neposrednimi povezavami pokrajin s federacijo.

Pri tem pa je treba poudariti, da je bil odnos srbske liberalne politike do pokrajin (in obratno) večplasten. Jasen je njihov odnos do Vojvodine in njene avtonomije, kjer sta se ekonomski in politični koncept obeh ujemali. Mirku Čanadanoviću, predsedniku PK ZK iz Vojvodine so zaradi dobrih odnosov s srbskim vodstvom celo očitali zapostavljanje avtonomije. (V obdobju »liberalizma« dobri odnosi niso vladali – v nasprotju s prejšnjimi obdobji, ko so bili često obremenjeni, v začetku šestdesetih let pa celo konfliktni – le v partijski politiki, pač pa odnosih nasploh). Drugačen, mnogo bolj nejasen je bil njihov odnos do Kosova. Kosovsko vodstvo »liberalcev« ni maralo in je v glavnem tudi sodelovalo v obračunu z njimi.⁵⁸² Del zamere je šel tudi na račun Nikezićeve odločne reakeije ob demonstracijah leta 1968, ko je zahteval naj policija za vsako ceno prepreči vdor demonstrantov v zgradbe političnih organizacij in uprave

ter njegovega stališča, da so jugoslovanske meje nesprenmenljive in jih je treba braniti z vsemi sredstvi, čeprav so prav srbski liberalci Albancem omogočili nacionalno afirmacijo (ali je vsaj niso zavirali) in niso agresivno reagirali niti na razprave (ob ustavnih amandmajih) o Kosovu – republiki. Najbrž je blizu resnice ocena Slavoljuba Đukića, da so vedeli, da je Kosovo sod smodnika in da se ob številnih odprtih frontah ne bi mogla prenesti še ena eksplozija. Tako so se tudi obnašali: »... prizadevali so si, da s kompromisi zadržijo status quo in se izognejo konfliktom, kar jim je v glavnem uspevalo... Liberalci so, kot kaže, verjeli, da se bodo z uresničevanjem glavnega strateškega cilja (emancipacija Kosova in ekonomski napredek Jugoslavije) zmanjšale nacionalne napetosti in stvari pripeljale na pravo mesto«. ⁵⁸³ Nikezićeva skupina je bila za določeno samostojnost pokrajin, ne pa za njihovo spreminjanje v republike. ⁵⁸⁴

255

Tu je treba poudariti, da nacionalni vidik pri Srbih kljub podobnemu pogledu na razmere v Jugoslaviji, razumljivo, ni bil tako izpostavljen kot pri Slovencih. Nikezić (ki pa je bil v tem pogledu vendarle bolj svetovljanski od drugih politikov, kar je treba upoštevati), ga je označil takole: »Srbski narod je precej razseljen. Njegov vitalni interes je, da živi v demokratični, civilizacijski sredini, z razvitim tržiščem, kjer se ne bo postavljalo vprašanje kdaj je kakšne narodnosti. Ker, če je nek narod v določenem kraju manjšina, kaj mu lahko prinese nacionalizem? Izolacijo, geto konflikte...«. ⁵⁸⁵ (podčrtal B. R.). Nikezić je izhajal iz »demokratičnega internacionalističnega stališča«, iz prepričanja da morajo biti odnosi med narodi (narodnostmi) v Srbiji (in znotraj drugih republik) enakopravni, sicer ne more biti enakopravnosti tudi med narodi oziroma republikami v Jugoslaviji. Pri tem pa je poudarek dajal »notranji« demokraciji, različnim šolam mnenj, kajti če bodo demokratični odnosi v republikah ogroženi »... razlika od šest variant, ki bodo ustvarjale videz demokratične odločitve. Toda če so vsako od teh variant izdelali kot uradno, državno tezo ustrezne skupnosti, potem nikakor ni nujno, da to pomeni, da socialistični demokratizem prevladuje. Tako se lahko konfrontira tudi šest avtokracij.« ⁵⁸⁶

Večja kot med srbskimi in slovenskimi so bila razhajanja med hrvaškimi in slovenskimi »liberalci«. Kot, npr., pravi Mojca Drčar-Murko, je prišlo do »... nekaj resnih konfliktov z izrastki hrvaškega nacionalizma, denimo okrog vprašanja Savudrije. Besednjak, ki ga je tedaj uporabljal zagrebški VUS, je bil na las enak tistemu, ki ga danes uporabljajo v Srbiji. Bil je bojevito nacionalističen.« ⁵⁸⁷

Hrvaški politiki so slovenskim tudi zamerili, da jih v začetnih konfliktih z zvezno administracijo (zahteve po decentralizaciji investicijskega kapitala, spremembi deviznega sistema) niso podprli. ⁵⁸⁸

⁵⁸⁰ Zdravko Vuković, »Liberalizam« u Srbiji, Borba, 3. julij 1990, str. 5.

⁵⁸¹ Milovan Đilas, Liberalizam u Srbiji, Borba, 23.–24. junij 1990, str. 8.

⁵⁸² Na sestanku srbskega aktiva je Veli Deva, na primer, iz notesa bral, kaj (in kdaj) mu je kdo od srbskih »liberaleev« rekel čez Tita.

⁵⁸³ Slavoljub Đukić, Slom srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 132.

⁵⁸⁴ Svetozar Stojanović, Liberalizam i komunizam u Srbiji, Borba, 29. junij 1990, str. 61.

⁵⁸⁵ Slavoljub Đukić, Slom srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 29.

⁵⁸⁶ Marko Nikezić, Srbija v socialistični skupnosti, Teorija in praksa, št. 7, 1970, str. 1963–1703.

⁵⁸⁷ Okrogla miza: »Liberalizam« v 70. letih, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22, razprava Mojce Drčar-Murko.

⁵⁸⁸ Ta zamera je morala biti globoka, saj jo v spominih ali intervjujih omenjajo skorajda vsi tedanji hrvaški

Zanimivo vprašanje – na katerega pa ne moremo v celoti dati odgovora – je, koliko so bili slovensko-hrvaški odnosi obremenjeni z bojznijo, da ne bi prišlo do novega hrvaško-srbskega sporazuma. Po mnenju Mike Tripala⁵⁸⁹ je bil zlasti Kardelj obseden s takim sporazumom, ki bi bil v škodo Slovenije in drugih republik (čeprav mu Hrvati – tudi zaradi doslednosti srbskega »liberalizma« v tem vprašanju – op. B. R. – niso bili niti blizu), obenem pa naj bi Kardelj »sanjal«, da bi bila Slovenija kohezivni faktor v Jugoslaviji, faktor, ki bi miril nasprotja med Srbi in Hrvati. Do kolikšne mere je (če je) taka bojazen obstajala tudi pri slovenskih liberalcih, ki so (vsaj en del) do agresivne hrvaške politike kazali rezervo, ni povsem razvidno.

256

Obe republiki oziroma politiki pa sta kljub navedenim razlikam v odnosu do federacije in v nekaterih splošnih postavkah v bistvenih točkah imeli enak ali podoben odnos. Te točke so zajemale: ekonomsko reformo, decentralizacijo, reformo federacije, krepitve državnosti republik, stališče o izvorni suverenosti republik, drugačno vlogo partije v sistemu, notranjo demokratizacijo partije – poudarek na prvi besedi demokratičnega centralizma in pravici manjšine do svojega stališča – in družbe, tržno ekonomijo, policentriem (ki pa ga Hrvaška do tedaj ni razvijala oziroma ga je razvijala le deloma), obrnjenost k Evropi. (Tu so obstajale nekatere razlike med Hrvaško in Slovenijo ter Srbijo, npr. na ekonomskem področju, kjer je Srbija vodila »vmesno« politiko med razvitimi in nerazvitimi). Hrvaški in slovenski interesi pa se (tudi zaradi različnih časovnih intervalov naraščanja »liberalizma«, vendar ne samo zaradi tega) dostikrat niso ujeli. So pa bile zlasti na intelektualni ravni (tako kot s srbskim liberalizmom) povezave dokaj stalne,⁵⁹⁰ medtem ko direktni politični stiki (deloma zaradi previdnosti, deloma zaradi drugih razlogov) niso presegali običajnih kontaktov med republikami.

Prvi znak, da na Hrvaškem nacionalna čustva naraščajo, je bila že leta 1967 objavljena deklaracija Matice hrvatske o položaju hrvaškega jezika (ki jo je podpisal tudi Krleža in zato odstopil iz CK ZKH). Hrvaške ekonomske in sistemske zahteve iz konea šestdesetih let naj bi pomagale modernizirati iztrošeno industrijo, popraviti slabo infrastrukturo, razvijati turizem in preprečiti množični odliv delovne sile, vendar so se legitimnim zahtevam kmalu začele pridruževati nekritične nacionalistične parole. Vedno številčnejši so bili prispevki o gospodarskem izkoriščanju Hrvaške, o tem, da komunisti niso imeli dovolj posluha za probleme hrvaškega bitja, pisanje o Srbih kot tujkih na hrvaškem ozemlju, ipd. Cilji gibanja izven ZKH so bili heterogeni, eden med njimi je bil doseči ključno pozicijo v Hrvaški in spodkopati celotno tedanjo strukturo ter doseči politično in ekonomsko bolj samostojno Hrvaško (konfederacijo), v skrajni varianti (to so zlasti izražali hrvaški emigranti), pa samostojno in etnično čisto Hrvaško. Jedro izvenpartijskega gibanja je bila Maticea hrvatska, leta 1971 je nastal paralelni center na vseučilišču, ki pa organizacijsko in finančno ni bil tako močan, bil pa je tudi veliko bolj pisan in neenoten. Način delovanja je bil različen: vključevanje v politične oblike in mehanizme odločanja, organiziranje tribun, javnih razprav, manifestacij, štrajkov, predvsem pa vplivanje na ljudi preko sredstev javnega obveščanja, podpiranje tistega dela hrvaškega vodstva, ki je bilo množičnemu gibanju naklonjeno, dajanje prednosti t. i. pravim Hrvatom na vodilnih delovnih mestih ipd. Vse to je izzivalo tudi srbski nacionalizem, ki je bil zlasti aktiven v društvu Prosveta, pa tudi samoiniciativne obrambne akcije (oborožene vaše straže po srbskih vaseh).

Naraščanje gibanja je imelo posledice tudi znotraj ZKH. Januarja 1970 je CK ZKH na 8. seji ocenil, da je unitarizem dominantna politična tendenca in nevarnost za družbeni razvoj Jugoslavije in obenem obsodil Miloša Žanka (tedaj podpredsednika zvezne skupščine) zaradi člankov o nacionalizmu na Hrvaškem. Poldrugo leto kasneje (4. julija 1971) se je Tito, ker se je gibanje krepilo, v Zagrebu sestel s hrvaškim vodstvom in mu očital, da je Hrvaška, kar se tiče divjanja nacionalizma, ključni problem v

Jugoslaviji in da gre za vprašanje razrednega boja, za to, ali bo zmagal nacionalizem ali socializem. Posledica sestanka je bila nekaj izključitev aktivnih privrženecv množičnega gibanja iz ZK, kar pa je sprožilo polarizacijo v dotedaj še enotnem hrvaškem vodstvu, po ponovnem Titovem obisku septembra 1971 v Splitu pa že tudi razeep. V govoru delegaciji Združenja vojaških starešin Jugoslavije oktobra 1971 v Karlovcu pa so se njegove ocene razlikovale od prejšnjih, dalo se ga je razumeti, kot da gre pri množičnem gibanju za posameznike oziroma posamezne ekscese na eni strani in neodgovorne izjave voditeljev na drugi strani. Tako je del hrvaškega vodstva govor tudi interpretiral, kar je govor še dodatno zapletlo.

257

Jeseni so se začeli nemiri na večini fakultet z zelo pisanimi zahtevami od predlogov, da naj Hrvaška zaprosi za sprejem v OZN in finančno pomoč ZDA (kjer je bil Tito ravno takrat na obisku), do zahtev po bojkotu zvezne administracije, če ta do določenega roka ne bo rešila deviznega problema in po izključitvah nekaterih politikov iz CK ZK Hrvaške, češ da so unitaristi (na primer Baltića, Dragosavea, Vrhovea). S študenti se je del hrvaškega vodstva pogajal, vendar brez uspeha. 30. novembra in 1. decembra 1971 se je Tito sestal z vodstvom Hrvaške v Karadjordjevu in tam je prišlo do konfrontacije zlasti s tistimi funkcionarji, ki so množično gibanje podpirali v prepričanju, da gre za široko napredno gibanje, katerega del je tudi SZDL, ZK in druge politične organizacije na Hrvaškem. Naslednjega dne je bila seja predsedstva protisocialistične sile povečujejo pritisk na socialistično družbo, kar je tudi posledica idejnopoličnih omahovanj in popuščanja anarholiberalističnim težnjam v ZKJ. Praktično je bil sprejet zametek usmeritve, ki jo je (z nekaj vmesnimi razpravami o tem, kako zagotoviti enotnost) 18. septembra 1972 izrazilo Pismo Tita in IB P ZKJ. V naslednjih dneh je del hrvaškega vodstva odstopil (med njimi dr. Savka Dapčević-Kučar, Pero Pirker in Miko Tripalo), iz ZK je bilo izključenih preko sedemsto komunistov, dvestoosemdeset jih je s funkcij odstopilo ali so jih zamenjali, razformiranih je bilo triindvajset organizacij. Voditelji množičnega gibanja so bili obsojeni na daljše zaporne kazni. K sodniku za prekrške je zaradi nacionalističnih izgrediv šlo več ko osemsto ljudi. Nemiri na Hrvaškem so se še nekaj časa nadaljevali z množičnimi shodi, trosenjem letakov, napisi, javno podporo nekaterim odstavljenim politikom, vendar se je položaj v naslednjih mesecih pod hudim pritiskom počasi »umirjal«. Z množičnim gibanjem je del privrženecv hotel rešiti nekatere realne probleme, na katere je že prej opozorila tudi cestna afer, vendar način že v začetni fazi ni bil ustrezen. Do izraza je prišel nacionalizem, pa tudi boj za oblast. V takih razmerah se je hrvaško vodstvo

politiki, običajno pod formulacijo, da je bila »... Hrvaška tedaj osamljena, v vseh glasovanjih v zvezni skupščini je bil rezultat 5:1 in mi smo bili enostavno preglasovani.« (Miko Tripalo, Bilo je to za Jugoslaviju, Ljudi iz 1972., Prekinuta šutnja, Vjesnik, Zagreb, april 1990, str. 49). Vzroki za nepodporo so bili različni. Poglavitni je najbrž v tem, da je Slovenija svojo strategijo razvoja in tudi praktični ekonomski program šele načrtovala in da v tistem obdobju ni bila tako neposredno prizadeta kot Hrvaška pri deviznem sistemu. Deloma je v ozadju tudi nestrinjanje s hrvaško nacionalistično politiko, ki jo omenja Mojea Drčar (podobno tudi Janez Koeijančič, Ernest Petrič in drugi), deloma pa tudi predvidevanje, da bo lažje ohraniti lastno pozicijo, »... če se ne bomo 'umazali' s podporo Hrvaški. Mislim, da je bila to ena od naših zmot.« (Okrogla miza: Liberalizem v sedemdesetih letih, Delo, sobotna priloga, 7. april 1990, str. 22, razprava dr. Zdenka Roterja.)

⁵⁸⁹ Start, 6. januar 1990, str. 77.

⁵⁹⁰ Sodelovanje na raznih posvetih in tribunah, članki, intervjuji (na primer intervju Teorije in prakse z dr. Savko Dabčević-Kučar, 12. marec 1971), ki so v bistvu predstavljali izmenjavo stališč, kulturno sodelovanje ipd.

razcepilo, ni se znašlo in ni bilo (več) zmožno umiriti strasti in artikulirati zahtev na ustrezen način skozi politične in državne institucije ter tako razmejiti upravičene zahteve od nacionalističnih (teza o množičnem gibanju kot »najnaprednejši« politični formi pa je bila sploh vprašljiva).⁵⁹¹

258

Kot je iz opisanega razvidno, so se na Hrvaškem spomladi in poleti 1971 oblikovale tri politične struje: dve (»konzervativna« in »liberalna«) znotraj ZKH in tretja (heterogena z dvema centroma v Matici hrvatski in na univerzi) izven stranke. Pri obeh opozicijskih je (pri izvenpartijski precej bolj) prišla do izraza kombinacija »liberalizma« in nacionalizma, pri čemer je izvenpartijsko gibanje vse bolj postajalo opozicija ZKH (ne glede na notranje razlike). Izhajajoč iz teh razmer je hrvaški »liberalizem« dajal (bil prisiljen dajati) več poudarka »spontanem« množičnim gibanjem, medtem ko je bil slovenski usmerjen bolj institucionalno (v skupščino in razvijanje pluralizma z večjo avtonomnostjo obstoječih političnih organizacij). Hrvaško gibanje je tudi dolgo (do spomladi 1971 – do tedaj tudi ni bilo večjih razhajanj znotraj ZKH) uživalo Titovo podporo, medtem ko to za Slovenijo (cestna aferi) in Srbijo ne velja. Tudi obračun s hrvaškim množičnim gibanjem je bil drugačen, med drugim obsežnejši in bolj brutalen kot s slovenskimi »liberalci«, kar je bila predvsem posledica dejstva, da je na Hrvaškem de facto obstajala zunajpartijska opozicija, v enem delu dokaj agresivna in da politično vodstvo razmer ni bilo več zmožno kontrolirati.

Primerjave med slovenskim in hrvaškim liberalizmom zato niso povsem adekvatne (razen – z določeno rezervo – ob cestni aferi, kjer je tudi v Sloveniji prišlo do množične politizacije, vendar ne v takem obsegu in tudi v drugačnem kontekstu). Možno bi se bilo sicer omejiti zgolj na primerjavo odnosov znotraj obeh partij in proces nastajanja dveh struj znotraj obeh, vendar primerjava ne bi bila celovita, saj so hrvaški liberalci (za razliko od slovenskih) delali v bistveno drugačnih razmerah: pod pritiskom močne zunanje opozicije in množic, ki so jih sicer v precejšnji meri podpirale, obenem pa jim tudi diktirale tempo (na primer, ustavni amandmaji iz leta 1971 so v bistvu pomenili uresničitev programa hrvaške partijske »liberalne« struje, medtem ko je del javnosti – zlasti radikalni študentski voditelji – razpravo o amandmajih zavračal, ker naj ne bi zadostovali hrvaškim zahtevam. Točka razhajanja je bila tudi hrvaška ustava, kjer je zunajpartijska opozicija vztrajala na nedeljivi nacionalni suverenosti, tj. na definiciji, da je Hrvaška država samo hrvaškega naroda). Poleg tega je bila hrvaška struja precej bolj kot slovenska obremenjena s problemom unitarizma (z 10. sejo CK ZKH januarja 1970 in obračunom z Milošem Žankom se je politično dogajanje na Hrvaškem v času množičnega gibanja, kot smo videli, »formalno« sploh začelo); hrvaška specifičnost (in ena od ključnih točk razhajanj v ZKH in na Hrvaškem sploh) pa so bili Srbi na Hrvaškem (za katere so nekateri tudi v CK ZKH, na primer general Rade Bulat, zahtevali, da se uvede regionalna avtonomija). Nepovezanost med posameznimi »liberalnimi« strujami v Jugoslaviji je bila tudi eden od pglavitnih vzrokov za njihov poraz, saj so bile na drugi strani konservativne politične sile organizirane, funkcionirale so po principu demokratičnega centralizma, za njimi pa je stal tudi ves represivni aparat, zlasti vojska in policija, ki so ju uporabljali bodisi kot neposreden instrument prisile, bodisi v psihološkem smislu kot pritisk pri političnem odločanju. V določenem smislu je bila v tej funkciji celo jugoslovanska oziroma Titova zunanja politika.⁵⁹² Pomembno vlogo pri kreiranju odnosov med posameznimi republiškimi vodstvi so v času »liberalizma« imele obveščevalne službe, pa tudi vojska.

Tito se je po brionskem plenumu pri zbiranju informacij opiral zlasti na vojaško kontraobveščevalno službo in razne druge posamične vire informacij. Pri tem so prihajali do izraza razni interesi, podtaknjene informacije, pa tudi dejavnost tujih obveščevalnih služb. Zato so bile razne »afere« pogoste. Opisali smo akeijo Vrh, konec leta 1970 in v začetku leta 1971 je prišlo do afere v zvezi s hrvaškim vodstvom, o

katerem so se med diplomatskimi predstavniki v tujini in med politično emigracijo širile vesti, da ima stike z ustaši, predvsem z dr. Brankom Jelićem, bližnjim sodelavcem Anteja Pavelića in ustanoviteljem ekstremne emigrantske organizacije Hrvatski narodni odbor, ki je trdil, da ima posredniško vlogo med hrvaškim vodstvom in Rusi s ciljem, ustanoviti neodvisno »komunistično« Hrvasko z razširjenimi mejami do Trsta in Drine, pri čemer bi Sovjetska zveza dobila vojaške baze v Mostarju in na Jadranu. Hrvasko vodstvo je na to ostro reagiralo, ustanovljena je bila partijska komisija, ki naj bi zadeve raziskala (vodil jo je Stane Dolane), celotna zadeva pa je izzvala konflikt med srbskim vodstvom in zvezno administracijo na eni strani ter hrvaškim vodstvom. Žrtve takega načina informiranja so bili politiki iz »liberalne« struje – tako je, na primer, Tito obtožil srbsko vodstvo, da je center zarote proti njemu v Srbiji, da se Ranković sestaja z nekaterimi generali in da je srbsko vodstvo preko Mijalka Todorovića povezano z Rusi, nato pa na sestanku z dvajsetimi ljudmi iz srbskega vodstva 11. maja 1971 v Belem dvoru na insistiranje tedaj še enotnih srbskih politikov, da se vir informacije razčisti, obtožbo umaknil, oziroma dovolil, da se zadeva da »ad acta«.⁵⁹³

259

Grožnjo z uporabo vojske pri reševanju mednacionalnih konfliktov ali pri odporu proti »kontrarevoluciji« je Tito večkrat uporabil in jo z vojaškimi premiki v kriznih situacijah tudi demonstriral (v času demonstracij na Kosovu leta 1968 je tja iz Niša poslal tankovsko divizijo, premiki vojaških enot pa so bili izvedeni tudi v času množičnega gibanja na Hrvaškem). Tito je od generalov zahteval, da je vojska brezpogojno zvesta njemu in politiki, kot jo oblikujejo on in njegovi privrženci v partijskem vrhu in ostane imuna pred zunanjimi vplivi, kar je zlasti poudarjal v kriznih situacijah (na primer ob množičnem gibanju na Hrvaškem: »... Vi v armadi ne smete dovoliti, da vam kdo rovari ali da je pod vplivom od zunaj. Dobivam informacije, da so taki. V vojski tega ne sme biti. Armada mora biti čista od vseh zunanjih tendenc, ki poskušajo zrušiti naš socialistični organizem.«⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Božo Repe, Program ZKJ in nacionalno vprašanje v šestdesetih in začetku sedemdesetih let, Borec, št. 10, oktober 1988, str. 959–961.

⁵⁹² Zunanjepolitična komponenta se je v funkciji pritiska na liberalistične struje neposredno (poleg že omenjenega leta 1968) izrazila v času množičnega gibanja na Hrvaškem. Tito je med razširjeno 17. sejo P ZKJ 28.–30. aprila 1971, proti koncu seje, ko je razprava o aktualnih družbenih problemih in medsebojnih odnosih v ZKJ pokazala, da v vodstvu obstajajo nepremostljive točke razcepa, povedal, da ga je med kosilom klical iz Moskve Brežnjev, ga vprašal, kaj se dogaja in mu ponudil pomoč (ki pa jo je Tito zavrnil). Čemu je služila omemba pogovora, je Tito povedal tri dni kasneje, na razgovoru z generali: »... Navzoče na seji v Karadjordjevu sem seznanil s telefonskim razgovorom (z Brežnjevom – op. B. R.). To jih je, kot kaže, spametovalo.« (Izlaganje vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita rukovodiocima OS SFRJ 20. maja 1971 u Karadjordjevu, str. 2, 3, ARS, fond CK ZKS IV. – podčrtal B. R.). V zvezi s tem je zanimivo razmišljanje Marka Nikežića, da je Tito imel s strani Moskve tudi formalno garancijo za režim v Jugoslaviji (in s tem seveda tudi zase – op. B. R.) in da je bil režim v Sovjetski zvezi na nek način garancija za jugoslovanskega. Nikežić kot argumente navaja neke vrste posoben, moskovski oziroma kominternski »mandat« Tita (in Kardelja) v politbiroju (izvršnem komiteju KPJ (ZKJ), posebno nagnjenost do Sovjetske zveze, ki jo je Tito stalno izpričeval (sintagma »tisto je kapitalizem, to pa – kljub vsemu – socializem, čeprav s pomanjkljivostmi«) in absoluten osebni primat v odnosih s Sovjetsko zvezo, ki ga Tito ni odstopil nikomur, tudi zunanjemu ministrstvu ne. (Slavoljub Dukić, Slom srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 315, 316). Da je Tito (vsaj v sedemdesetih letih) imel neke vrste »dogovor« z Brežnjevom, potrjuje tudi njegov dolgoletni bližnji sodelavec, ki je to ugotavljal na obiskih v SZ (razgovor s piscem, 24. januar 1991).

⁵⁹³ Slavoljub Dukić, Slom srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 94–99.

⁵⁹⁴ Izlaganje vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita rukovodiocima OS SFRJ 20. maja 1971 u Karadjordjevu, str. 6, ARS, fond CK ZKS IV.

LEONID I. BREŽNJEV IN JOSIP BROZ-TITO. Ostarala avtokrata sta potrebovala drug drugega, med njima je morda obstajal celo neke vrste »tihi dogovor«. Sovjetska zveza je bila kljub občasnim sporom porok tudi za obstoj titovske variante socializma v Jugoslaviji in Titovo osebno oblast, Tito pa je vedno znal ločevati med tistimi, kar je štel za kapitalizem, in tistim, kar je bilo (»kljub vsemu«) socialistično...

(Fotodokumentacija revije Svobodna misel.)

Obdobje »liberalizma« v drugi polovici šestdesetih in v začetku sedemdesetih 261 let je bilo zapleteno in protislovno, gospodarski in politični procesi, ki so se začeli v tem času, pa nasilno prekinjeni.

Slovenskemu »liberalizmu« je na nacionalnem področju Jugoslavija začrtala nepresegljiv okvir. Tudi najbolj radikalne misli v tistem času (z izjemo stališč dela politične emigracije) niso segle prek tega okvira. V tedanjih notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih razmerah tudi ni bilo nobene realne možnosti za morebitne drznejše načrte. Zato so bila prizadevanja slovenskega »liberalizma« usmerjena v ekonomsko suverenost republike in čim širše neposredne povezave s svetom, v konsenzualno ureditev odnosov v federaciji ter državno samostojnost republike na vseh področjih.

»Liberalistično« gibanje je nastalo in se razvilo v socialistični državi in znotraj edine stranke. To mu je dajalo specifičen pečat tako v odnosu do ekonomskih kot političnih vprašanj. »Liberalizem« je dajal prednost družbeni lastnini, čeprav se je pri tem zavzemal tudi za pluralizem lastnin, zasebno iniciativo, povečanje zemljiškega minimuma. Samoupravni socializem je (s kritikami njegovega formalizma in zahtevami po reformiranju) priznaval kot osnovo družbene ureditve. Tržno gospodarstvo je pojmoval v obliki samostojnih gospodarskih podjetij in konkurence, z močnim poudarkom na socialnih korektivih (tržna ekonomija z družbeno lastnino in socialno državo).

Politično so se pristaši »liberalizma« zavzemali za pluralizem v danih političnih organizacijah s težnjo, da SZDL obnovi in še bolj razvije koalicijski značaj nekdanje OF (kar bi ob spontanem razvoju verjetno pripeljalo do večstrankarskega sistema).

Današnjega stališča je bil ta »liberalizem« seveda nedorečen, nekonsistenten, obremenjen z ideologijo, iz katere je izšel, in okviru katere je zrasel. Toda bil je pomemben zametek pluralizma v novejši slovenski politični zgodovini, zaznamovani z vladavino ene stranke. V njegovem času so bili koncipirani temelji strateške ekonomske usmeritve, ki jih želi Slovenija danes, vsaj v njihovem pomembnem delu uresničiti. In veliko je prispeval h krepitvi slovenske (samo)zavesti in afirmaciji slovenske državnosti.

»Liberalizem« v Sloveniji je bil torej pomembna točka na zgodovinski poti k samostojni, ekonomsko uspešni, socialno varni, demokratični in v svet odprti državi.

SPREMNA BESEDA • 5

PRVO POGLAVJE

OPOZICIJSKA IN ALTERNATIVNA GIBANJA V SLOVENIJI IN JUGOSLAVIJI
OD KONCA VOJNE DO ZAČETKA ŠESTDESETIH LET • 15

DRUGO POGLAVJE

POLITIČNI PROGRAM SLOVENSKEGA »LIBERALIZMA« • 31

TRETJE POGLAVJE

EKONOMSKI KONCEPT SLOVENSKEGA »LIBERALIZMA« • 39

ČETRTO POGLAVJE

ČASOVNA RAZMEJITEV OBDOBJA »LIBERALIZMA« IN NEKAJ SPLOŠNIH
ZNAČILNOSTI OBDOBJA • 47

PETO POGLAVJE

OBDOBJE DELNE SPROSTITVE POLITIČNEGA ŽIVLJENJA IN ISKANJA NOVIH
POLITIČNIH IN GOSPODARSKIH POTI (1964–1967) • 51

ŠESTO POGLAVJE

PRELOMNO LETO 1968 • 59

SEDMO POGLAVJE

CESTNA AFERA V SLOVENIJI • 73

Odločitev zvezne vlade o tem, kdo bo dobil posojila • 74

Dogodki po objavi sklepa ZIS o predlogu Mednarodni banki za obnovo in razvoj • 78

»Pojavi nacionalizma« v cestni aferi • 94

16. seja izvršnega biroja predsedstva ZKJ o cestni aferi • 96

Razčiščevanje v Sloveniji po 16. seji izvršnega biroja • 112

Uveljavljanje teze, da je za cestno afero odgovoren tisti, ki je o njej poročal,
in ne tisti, ki jo je povzročil • 157

Ciril Žebot in cestna afera • 179

Vprašanje teritorialne obrambe v Sloveniji • 190

Akcija Vrh • 196

OSMO POGLAVJE

KONEC OBDOBJA »LIBERALIZMA« • 203

Idejnopolitična diferenciacija na področju vzgoje in izobraževanja • 204

Politika socialne enakosti • 205

Obračun z Mestnim komitejem ZKS Ljubljana • 206

Akcija 25 poslancev • 208

Obračun s profesorji FSPN • 212

»Kristalizacija« • 216

Vzpostavitev »političnega sistema socialističnega samoupravljanja« • 234

DEVETO POGLAVJE

PRIMERJAVA SLOVENSKEGA »LIBERALIZMA« S TEDANJIMI GIBANJI DRU-
GOD PO JUGOSLAVIJI • 243

SKLEP • 261

AVTORSKI IZVLEČEK • 263

REPUBLIKA SLOVENIJE

MINISTRSTVO

REPUBLIKE IN ALTERNATIVNA OBRABA V SLOVENIJI IN SPOVEDI
OD KOTI VARNOSTI DO ZAKONA O SLOVENIJI

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPUBLIKA SLOVENIJE

REPE Božo, dr., zgodovinar in publicist
SLO – 61000 Ljubljana, Marinkov trg 5

»Liberalizem« v Sloveniji

Borec, Ljubljana, XLIV/1992, št. 9-10, str. 671-950, slov. (angl.)

Z »liberalizmom« v povojni slovenski in jugoslovanski zgodovini označujemo obdobje med sredino šestdesetih in sredino sedemdesetih let, ko je znotraj edine in vladajoče stranke Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) prišlo do pomembnih demokratičnih sprememb, ki so odsevale tudi v družbi. Ti procesi so bili nasilno pretrgani v prvi polovici sedemdesetih let. Najmočnejša demokratična gibanja so bila v Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji, do izraza pa so prišla tudi v Makedoniji. Ponekod so se izražala tudi v poudarjenih poskusih nacionalne afirmacije (Slovenija, Makedonija), pri čemer je prihajalo tudi do nacionalizma (Hrvaška). Partijski »liberalizem« s klasičnim (meščanskim) nima razen nekaterih najbolj splošnih demokratičnih postavk nobene zveze.

265

Demokratično gibanje v šestdesetih letih je imelo svojo predzgodovino. Prehod z večstrankarskega sistema na monistični v prvih povojnih letih v Jugoslaviji je bil izveden hitro in nasilno, vendar so se sledovi pluralizma ohranili. To velja tudi za Slovenijo, kjer je bil ta proces končan že med vojno s t.i. Dolomitsko izjavo, sprejeto 1. marca 1943, s katero je Osvobodilna fronta (OF) izgubila koalicijski značaj, dve od treh ustanovitvenih skupin (krščansko-socialistična in sokolska) pa sta se odrekli samostojni (strankarski) politični dejavnosti.

Čeprav Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) v štiridesetih letih ni obračunala samo z zunajpartijsko opozicijo (s katoliško cerkvijo vred), marveč tudi z različnimi vrstami oponentstva znotraj lastnih vrst, kritičnost do partijske politike ni nikoli povsem zamrla. V štiridesetih letih je bil njen najostrejši kritik v Sloveniji krščanski socialist Edvard Koebek, od začetka petdesetih let pa so se opozicijska stališča izražala predvsem v kulturnih spopadih, pri čemer so pomembno vlogo imele nekatere revije (v Sloveniji npr. v začetku petdesetih let Beseda, na koncu petdesetih Revija 57 in v prvi polovici šestdesetih Perspektive).

Od konca štiridesetih do sredne osemdesetih let v Jugoslaviji torej ni bilo organizirane opozicije v klasičnem pomenu te besede, čeprav se je ta izraz pogosto uporabljal za oznako posameznikov ali skupin, ki so nasprotovali vladajočemu režimu. Uradna politika je zlasti od začetka petdesetih let naprej potihem dovoljevala pluralizem v kulturi, umetnosti in deloma publicistiki ter posredno celo v političnem mišljenju (npr. različno tolmačenje marksizma in drugih filozofskih šol, od katerih je bila najbolj odmevna in tudi v tujini najbolj znana skupina zbrana okrog revije Praksis). »Tihi pluralizem« je bil seveda pogojen tako s prepovedjo političnega združevanja kot s sprotno določano tolerančno mejo, do katere je ta dejavnost lahko segla. Kritičen odnos do oblasti zato običajno ni segal prek pisanja člankov in združevanja okrog posameznih revij, če pa je skušal prerasti v politično gibanje, je bil zatrt z administrativnimi sredstvi in sodobnimi posegi.

Zaradi specifičnih razmer se je opozicija oziroma alternativa oblikovala predvsem znotraj vladajoče stranke ali vsaj iz nje (t.i. revizionizem), pri čemer so imeli pomembno vlogo tudi posamezni vodilni komunisti.

Prve ideološke razlike so se začele kazati že po Stalinovi smrti, ko je bil proces demokratizacije zaustavljen pod Titovim vplivom. Razlogi za to so bili tako v bojazni pred posledicami izbruha protistalinizma v vzhodnoevropskih državah, ki bi lahko ogrozil socializem, kot tudi v možnosti, da bi se Jugoslavija znova približala Sovjetski zvezi, pri čemer ji ponovni revizionizem (kot ob sporu z informbirojem) ne bi bil v

prid. Čeprav je 6. kongres KPJ 7. novembra 1952 v Zagrebu napovedoval demokratizacijo (KPJ se je resolucijsko odpovedala ukazovalni vlogi v državnih organih, gospodarstvu in družbi nasploh ter se preimenovala v ZKJ), je obračun z najbolj znanim jugoslovanskim disidentom Milovanom Djilasom dobro leto kasneje, januarja 1954, pokazal, da reforme niso bile mišljene resno. Djilas sicer ni imel posebnega programa, izhajal pa je iz ugotovitve, da v Jugoslaviji nastajata nov birokratski razred in obenem tudi nova socialistična levica ter da se ne more izključiti možnost razvoja dveh socialističnih strank. Teh tez mnogi v vodstvu, čeprav so se intimno strinjali z Djilasom, niso zmogli javno podpreti, še zlasti, ko se je razvedelo, da jim Tito nasprotuje.

Realna družbena nasprotja so se po obračunu z Djilasom znova razreševala tajno v najvišjih partijskih organih. Družbene napetosti so se krepile tudi zaradi mednacionalnih konfliktov oziroma konfliktov med posameznimi narodi (republikami) in centrom, ki pa jih vodstvo javno ni priznavalo. Vztrajalo je pri tezi, da je revolucija načelno enkrat za vselej rešila nacionalno vprašanje v Jugoslaviji. Konkretna trenja, do katerih je prihajalo ves čas po vojni, pa da so posledica buržoaznega nacionalizma in nezrelosti politikov, ki podlegajo lokalnim interesom in ne razumejo kompleksnosti jugoslovanske skupnosti. ZKJ, ki je bila sicer veliko manj ortodoksna kot druge vzhodnoevropske komunistične partije, vendarle ni zmogla slediti naglim spremembam v svetu: tehnološkemu napredku, začetku oblikovanja postindustrijske družbe in z njim povezanimi posledicami (nastanek novih slojev), spremembam v socialni politiki v zahodnoevropskih državah, zametkom bodočih močnih integracij (npr. Evropske gospodarske skupnosti). To je razvidno tudi iz edinega povojnega programa, sprejetega leta 1958.

Postopne spremembe v odnosu do nacionalnega vprašanja so se začele kazati konec petdesetih let, ko je vodstvo ZKJ posredno priznalo, da je v politiki do narodnih manjšin prihajalo do napak in da so nekatere manjšine zapostavljene. Vendar je še v začetku šestdesetih let Tito skušal nekatere nacionalne politike, zlasti slovenske, disciplinirati in zaradi ostrine konflikta med dvema strujama v vodstvu, centralistično in demokratično – federalistično, je prišlo celo do odložitve razprave o ustavi; sprejeta je bila leta 1963, vendar je v primerjavi s prejšnjo, iz leta 1946, vsebovala velike omejitve pri upoštevanju nacionalnih pravic. Ortodoksnejši del vodstva, s Titom vred, je rešitev videl v ponovnem približevanju Sovjetski zvezi in poudarjanju socializma kot odrešilne skupne točke jugoslovanskih narodov; v blažji varianti z upoštevanjem nacionalnih specifičnosti in jezikov, vendar s skupno »socialistično kulturo«, v najbolj radikalni varianti pa z nastankom enega, jugoslovanskega naroda.

Sredi šestdesetih let je deloma zaradi ekonomske krize, deloma zaradi personalnih pa tudi drugih, še ne povsem pojasnjenih razlogov prišlo do sprememb v politični usmeritvi. Te so se izrazile najprej v ugotovitvi, da tudi socialistični razvoj povzroča mednacionalna trenja (na 9. kongresu ZKJ od 7. do 13. decembra 1964 v Beogradu), v napovedi gospodarske reforme, ki se je začela uresničevati čez leto dni, predvsem pa v obračunu z Aleksandrom Rankovićem, sekretarjem CK ZKJ, podpredsednikom republike in šefom varnostne službe, ki je poosebljal centralistično in dogmatsko usmeritev v jugoslovanskem vodstvu (na 4. plenumu CK ZKJ, 1. julija 1966, imenovanem »brionski« plenum). Še v letu 1965 je Edvard Kardelj, eden od vodilnih politikov, ki pa ga je centralistična struja v začetku šestdesetih let izolirala od političnega odločanja in je bil v nemilosti tudi pri Titu, ocenil, da v Jugoslaviji obstajajo tri politične usmeritve orientacije: hrvaška in slovenska, ki težita k čim večji samostojnosti svojih republik, centralistična, ki jo podpirajo nerazvite republike Makedonija, Bosna in Hercegovina ter Črna gora, ki od centra pričakujejo čim več pomoči, in hegemonistična, ki je najmočnejša v Srbiji. Največ možnosti naj bi po Kardeljevi sodbi – potem, ko bo ozka vodilna revolucionarna garnitura zapustila politično prizorišče – imela tretja, zato je predlagal, da republike postanejo popolnoma samostojne, federacija pa naj bi imela zgolj funkcijo »tehničnega instrumenta«, s

katerim naj bi republike usklajevale svojo politiko. Seveda je Kardelj predvidel tudi varovalne mehanizme, ki bi omogočili ohraniti socializem in bi obenem imeli integracijsko funkcijo: to sta bili po načelu demokratičnega centralizma organizirana ZKJ, ki bi s tem ohranila monopol, in pa centralistično organizirana skupna armada. Kardejev predlog je izzval presenečenje in čeprav ga je, verbalno, ne pa tudi dejansko, podprl Tito, se ni nikoli v celoti uresničil.

Federalizacija države, pa tudi ZKJ, se je ob sočasnem poskusu gospodarske reforme v drugi polovici šestdesetih let vendarle začela in v takih, bolj sproščenih razmerah so v posameznih nacionalnih delih ZKJ, najprej v Sloveniji, začele nastajati »liberalne« struje.

267

Slovenski »liberalizem« je izhajal iz predpostavke, da je mogoče z vztrajno notranjo kritiko sistem tudi strukturno spreminjati. Pri tem pa je ostajal znotraj socialističnega sistema in večinoma tudi vodilne vloge ZK s hkratno zahtevo po pluralizmu tedaj obstoječih družbenopolitičnih organizacij. Najbolj radikalna zahteva je obsegala reorganizacijo Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) po načelih Osvobodilne fronte z možnostjo vključitve različnih nazorskih skupin, ki bi imele samostojne programe in pravico do kritike uradne politike. Ob normalnem razvoju bi to pripeljalo v dvostrankarski socialistični sistem, nato pa tudi v večstrankarski pluralizem. Zagovorniki »liberalizma« so v osnovi priznavali družbeno lastnino, vendar so se zavzemali tudi za druge oblike. Vizija urejanja mednacionalnih odnosov je temeljila na konfederativnem principu (čeprav tedaj tega izraza niso javno uporabljali): na ekonomski samostojnosti republik, večji samostojnosti pri mednarodnih odnosih in v finančnem sistemu, na načelu kotizacije kot načina financiranja federacije, na konceptu teritorialne organiziranosti obrambnih sil s pravico služenja vojaškega roka v lastni republiki in večjo jezikovno in drugo enakopravnostjo v jugoslovanski armadi, na pravici do neposrednih interesnih povezav med posameznimi republikami brez zveznega centra kot posrednika. Osnovni princip je bil princip narodne (republiške) suverenosti in šele iz tega naj bi izpeljali pristojnosti federacije. V nekaterih »nacionalnih« postavkah med liberalno in konservativno strujo nobile bistvenih razlik, šlo je bolj za razlike v pogledih na taktiko.

Ekzakten političen program slovenskega »liberalizma« ni obstajal, da pa se ga razbrati iz vrste besedil, javnih nastopov in praktičnih političnih potez njegovih privržencev. Z redkimi izjemami tudi ni bilo organizirane dejavnosti oziroma »centra« gibanja, čeprav velja za osrednjo osebo Stane Kavčič, predsednik slovenske vlade med letoma 1967 in 1972. Gibanje je bilo heterogeno, delovalo je bolj po načelu »iste valovne dolžine« kot pa zaročniške skupine ali organizirane frakcije znotraj ZKS. Teoretično so se osnovne teze koncipirale v krogu revije Teorija in praksa, obstajale pa so močne liberalne skupine tudi v vladi, skupščini, posameznih organizacijah v Zvezi komunistov Sloveniji (ZKS), zlasti v mestnem komiteju Ljubljana, na univerzi, v sredstvih javnega obveščanja, med reformam privrženimi ekonomisti.

Ekonomski koncept »liberalizma« se je začel oblikovati z izvolitvijo Staneta Kavčiča za predsednika slovenske vlade (izvršnega sveta). Izhajal je iz ocene, da je slovensko gospodarstvo materialno in ideološko obremenjeno z značilnostmi centralističnega in težko industrijo usmerjenega sistema. Zavzemal se je za razvoj propulzivnih panog, t.i. terciarizacijo gospodarstva (trgovina, bančništvo, turizem, promet, storitvene dejavnosti, svetovanje, inženiring, razvojno gledano tudi informatika in računalništvo). Usmerjen je bil v povezovanje s sosednjimi in zahodnoevropskimi državami – Slovenija naj bi postala most med razvitim in nerazvitim svetom, zavzemal se je za vpeljevanje tudi drugih oblik lastnine (delničarstvo). Energetsko naj bi Slovenija gradila na plinu, elektriki in jedrski energiji, poudarjen pa je bil tudi problem ekologije (uprabljali so izraz »uravnotežena zelena bilanca«), vendar v praksi tega vlada ni upoštevala, Slovenija naj bi se po prvotni zamisli razvijala decentralistično – s koncentracijo gospodarstva ob glavnih prometnih žilah; nato je v ekonomskih programih prevladal policentrizem, vendar z enotno urejeno in iz centra uravnavano »družbeno nadgradnjo«

(šolstvom, zdravstvom, kulturo, raziskovalno in znanstveno dejavnostjo, davčno politiko). Primerjalno je bil liberalni koncept blizu socialnodemokratskemu modelu – govorili in pisali so o »konceptu tržne ekonomije s socialno državo«, vendar se ta izraz ni uporabljal in liberalno usmerjeni politiki se z njim (vsaj javno) niso identificirali. Ekonomski koncept je bil od prvotnega osnutka, izdelanega leta 1969, do sprejema v skupščini leta 1972 močno modificiran pod vplivom političnih razmer v Sloveniji in Jugoslaviji – boja za prevlado med konservativno in liberalno strujo, tako da se dejansko ni niti pričel uresničevati.

Liberalistične procese so že v letu 1968 zamejile študentske demonstracije, zlasti tiste v Beogradu, okupacija Češkoslovaške in demonstracije na Kosovu, čeprav je ravno v tem letu prišlo tudi do močne osamosvojitve nacionalnih delov partije in sprejema ustavnih dopolnil, ki pomenijo začetek federalizacije države.

Študentsko gibanje v Jugoslaviji je imelo tako kot drugod po Evropi močne refleksije v politiki. Vendar se je od evropskega razlikovalo po tem, da ni hotelo sprememb, marveč se je dejansko identificiralo s programskimi cilji ZKJ, v zahtevah pa je prevladovala egalitaristična nota. Demonstracije leta 1968 so v vodstvu, zlasti pri Titu, čeprav so ga podprle, zbudile užaljeno samoljubje, saj je predstava o Jugoslaviji kot stabilni državi začela izginjati, močan pa je bil tudi strah pred izgubo oblasti, podkrepjen z možnostjo intervencije SZ. V naraščajočem intelektualnem gibanju v šestdesetih letih povsod po Jugoslaviji, zlasti pa na univerzah in okrog posameznih revij (v Ljubljani skupina okrog revije *Perspektive*, v Zagrebu in Beogradu skupini okrog revije *Praksis*, v Sarajevu revija *Odjek*), je Tito videl organizirano politično opozicijo. Okrepil se je tudi strah pred rankovičevci, o katerih so menili, da so skušali demonstracije izrabiti v svoj prid. V razpravi, kako reagirati na demonstracije – medtem je Tito študente že pomiril z govorom na televiziji – je v vodstvu ZKJ prišlo do izbruha že dolgo potlačenega konflikta med Srbi in Hrvati, kipa ga je Tito na silo zatrl z zahtevo po popolni enotnosti, čeprav za ceno, da se vodstvo prepolovi.

Okupacija Češko-Slovaške je močno zožila pogled vodstva na splošnem demokratične pravice: ZKJ si je, npr., v interesu državne varnosti znova začela podrežati tisk, večji poudarek sta dobili budnost in odnos do raznih sovražnih elementov, omejena je bila demokratizacija v ZKJ, povečevalo se je prepričanje o posebni vlogi Jugoslavije kot države, ki s svojo ureditvijo in mednarodno politiko rešuje ugled socializma v svetu, kar je spodbudilo usmerjanje v tretji svet in nekritično primerjanje z njim. Zahtevo po večji partijski kontroli in omejevanje demokratičnih teženj so še podkrepile demonstracije na Kosovu.

Sočasno je še vedno bilo opazno tudi prepričanje, da je treba gospodarsko reformo (čeprav je že izgubljala zagon) in družbeno demokratizacijo nadaljevati, vendar že v zoženih okvirih zlasti kar zadeva državljanske in politične pravice in svoboščine in politični pluralizem. Pri slednjem je bil izven konteksta obravnave postavljen klasični večstrankarski pluralizem, zavržen pa tudi koalicijski v okviru SZDL, čeprav ga je zlasti Kardelj – v bojazni, da ne bi Češko-Slovaška z reformami prehitela Jugoslavije, pred propadom »češke pomladi« spodbujal. V zameno je bil nekaj let kasneje, že po porazu »liberalizma«, ponujen »pluralizem samoupravnih interesov, v katerem pa je dejanski monopol obdržala ZK«.

V ZKS je sicer prišlo do pomembnih sprememb – republiški kongres je bil prvič pred zveznim, ZKS je po 6. kongresu od 9. do 11. decembra 1968 dobila svoj lastni statut, manjšina v stranki je dobila pravico, da zastopa svoje interese, vloga CK se je povečala, izvršnih organov pa zmanjšala, vodstvo je bilo močno pomlajeno – in tudi do prerazporeditve politične moči med različne politične centre, vendar se je to zdelo delu vodstva, zlasti pa Edvardu Kardelju, preveč radikalno. V takem razvoju je videl nevarnost za razpad ZK v Sloveniji, zato je reforme skušal zavreti. Priložnost za to se je ponudila ob t. i. »eestni aferi«, v kateri se je pokazalo ostro nasprotje med Slovenijo in zveznim centrom. Do afere je prišlo poleti 1969, ko je Zvezni izvršni svet (ZIS) pod predsedstvom Slovenca Mitja Ribičiča v predlogu za razdelitev mednarodnega posojila

za gradnjo cest izpustil dva odseka avtoceste Šentilj–Nova Gorica, in to Hoče–Leveč in Postojna–Razdrto. Slovenska vlada je proti temu ostro protestirala, pri čemer sta jo podprla slovenska javnost in sprva tudi celotno slovensko politično vodstvo. Ko se je spor začel stopnjevati – zvezna vlada je vztrajala pri svoji odločitvi z utemeljitvijo, da je bila Slovenija upoštevana pri prejšnjih posojilih, slovenska pa je zahtevala razpravo o tem v slovenski skupščini in spremembo sklepa ZIS – je prišlo do polarizacije tudi znotraj slovenskega vodstva. Liberalni del vodstva je podprl zahteve vlade in Staneta Kavčiča, ki sta hotela – v dokaz, da Slovenija v federaciji takšna, kot je bila, ne more uresničevati svojih nacionalnih interesov – primer radikalizirati.

Konservativnejšemu delu vodstva, ki je bil privržen Edvardu Kardelju, operativno pa sta bila v njem najbolj izpostavljeni France Popit, predsednik CK ZKS, in Sergej Kraigher, predsednik skupščine, je uspelo preprečiti sklic skupščine. Pri tem je prišlo do pritiska na poslance, ki so sklic zahtevali, in ti so se morali podrediti partijski disciplini. V spor se je vmešalo tudi vodstvo ZKJ, ki je na 16. seji izvršnega biroja 7. avgusta 1969 cestno afero obsodilo kot nacionalistično, pri čemer je bil zlasti kritiziran slovenski tisk. Na seji so znova prišli na dan mednacionalni konflikti (zlasti med Srbi in Hrvati), ki jih je Tito utišal leto dni prej. Seja, še bolj pa interni sestanek Tita s slovenskimi predstavniki po njej, sta delitev na »popitovce« in »kavčičevce« (gre za tedanje izraze) še poglobila. V Sloveniji je prišlo do močnega pritiska konservativnejše struje, da bi – s podporo zveznega vodstva – disciplinirali liberalce in si podredili tisk, radio in televizijo, ki so povečini podpirali liberalno politiko. Višek tega poskusa je pomenila razširjena seja sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969, ki je vpliv Kavčiča in liberalne struje res močno omejila, ne pa še tudi zatrla. Na seji je Edvard Kardelj koncipiral novo – v bistvu »staro« – politično usmeritev, ki se je v Sloveniji in Jugoslaviji nato uveljavila v začetku sedemdesetih let. Značilno zanj je bilo v prvi vrsti poudarjanje ideoloških vprašanj, boj proti sovražniku – ki mora obstajati že po logiki »razrednega boja«, čeprav ga organi pregona ne morejo identificirati – z zagotavljanje enotnosti, dokazovanje nujnosti in nenadomestljivosti vloge ZKJ v sistemu, podrejanje ekonomskih zakonitosti samoupravnemu dogovarjanju. Ideologizacija je preprečila kritičen premislek o dejanskem položaju Slovenije v Jugoslaviji, njegovih prednostih in slabostih, ker je bil ta že vnaprej definiran kot idealen – Slovenija živi v najbolj demokratičnem sistemu, ki je boljši kot »navadne« parlamentarne demokracije in »navadne« federacije oz. konfederacije. Namesto racionalnega, evolutivnega razvoja je bila ponudena formula permanentne revolucije s kampanjskimi političnimi skoki in na pol dorečenimi reformami, ki so spodbujale povprečje in negativno kadrovske selekcije. Glavno gibalno razvoja naj bi bil enovit delavski razred z avantgardo (ZK), ki kot »organizirana družbena zavest« ve več in zna bolje od drugih in ki z javnostjo komunicira zgolj enosmerno, tako da jo informira in prepričuje o pravilnosti svoje politike. Seveda se je tak koncept oblikoval dalj časa, in potrebni so bili kompromisi, če se je hotel uveljaviti – npr. pri decentralizaciji in federalizaciji države – pa tudi zunanje finančne injekcije, če je hotel obstati. Tudi ni bil zgolj Kardeljev, vendar so bile osnovne teze ob »cestni aferi« povedane prvič in tudi konsistentno, tako da v primerjavi s prejšnjimi iskanji že lahko govorimo o novi usmeritvi.

Poleg cestne afere so bile konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let še nekatere druge, pri katerih je do izraza prihajal konflikt med liberalno in konservativno strujo. Kavčiča so že leto dni prej obtožili sodelovanja s politično emigracijo, ker je dovolil obisk Cirila Žebota, medvojne pripadnika belogardističnega tabora, sicer pa ekonomista in predavatelja na univerzi Georgetown v ZDA. Žebot je v svojih objavah zagovarjal podoben (konfederalistični) model ureditve jugoslovanske družbe kot liberalci, vendar s strankarskim pluralizmom v Sloveniji in z zahtevo po narodni spravi. Do konflikta s federalnim centrom, zlasti vojsko, je prišlo, ko je Slovenija po okupaciji Čehoslovaške začela graditi lastno teritorialno obrambo in poskusila kupiti orožje in opremo v tujini, kar je prav tako služilo za kritiko liberalnih politikov.

V letih 1971 in 1972 se je pritisk konservativnih politikov tako na liberalne posameznike kot na skupine stopnjeval. Spomladi in poleti 1971 je prišlo do »afere 25. poslancev«, v kateri je skupina republiških poslancev mimo SZDL oziroma ZK, vendar v skladu s poslovníkom skupščine, poleg uradnih kandidatov za člana novoustanovljenega predsedstva SFRJ predlagala še svojega kandidata, dr. Ernesta Petriča, ki pa je kandidaturu pozneje umaknil. Ker je s tem posegla v partijski kadroviski monopol, je prišlo do ostre reakcije, predlagatelji so bili stigmatizirani, nekateri izključeni iz ZK ali jim je bil celo odvzet poslanski mandat, posledice pa so čutili še dolga leta. Obenem so se stopnjevale zahteve po obračunu z uredniki revij in avtorji prispevkov, zlasti v Teoriji in praksi ter nekaterimi liberalnimi profesorji s Fakultete za sociologijo, družbene vede in novinarstvo; permanentno so bili kritizirani izvršni svet, gospodarska zbornica in liberalno usmerjeni direktorji, na partijskih konferencah je bila zahtevana socialna enakost.

Konkreten obračun je bil opravljen najprej z mestnim komitejem ZKS v Ljubljani, in to spomladi 1971, saj je predstavljal najbolj demokratiziran, projektno in interesno organiziran del ZKS in s tem jedro znotrajpartijske opozicije. Po temeljitih pripravah, z vrsto vmesnih faz, je prišlo 28. in 29. oktobra 1972 tudi do obračuna s Kavčičem in njegovimi somišljeniki. Kavčič je bil prisiljen odstopiti, sledilo je ideološko čiščenje na vseh pomembnejših družbenih področjih.

Vzporedno s političnim obračunom je potekalo tudi normativno vpeljevanje novega ekonomskega in političnega sistema, ki se je končalo s sprejetjem ustave leta 1974. Glavne zahteve liberalno-nacionalnih gibanj v Jugoslaviji so bile normativno uresničene. Ekonomski in politični del, ki je bil utemeljen na obračunu z »liberalizmom«, je vpeljal koncept samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. Po njem naj bi družbeno življenje ljudi temeljilo na delovanju – samoupravljanju – na delovnih mestih in v komunah – krajevnih skupnostih, občinah. Tu naj bi neposredno uresničevali svoje pravice, cilj pa naj bi bil dosežen, ko bo z radikalnim spreminjanjem obstoječega prišlo do visoke stopnje integriranosti med ljudmi v socialnem, delovnem, zlasti pa ideološkem pogledu. Ekonomski sistem, ki ga je vpeljal novi koncept, je bil entropičen in nekonkurenčen. V Sloveniji je ponovno prevladala realsocialistična ekonomska logika z velikimi industrijskimi kompleksi, nekvalificirano delovno silo, uvoženo iz drugih republik, ob sočasnem odhajanju šolanih ljudi v tujino. Kompenzacija za popolno ideološko in kadrovisko kontrolo v ZK je bil lažni socialni mir, ki je ljudi uspaval in spodbujal nekonkurenčnost na vseh področjih, kar je v Slovenijo in Jugoslavijo v osemdesetih letih pripeljalo do hude ekonomske krize, v devetdesetih pa tudi do razpada države in državljanske vojne.

Primerjava med posameznimi liberalnimi gibanji v Jugoslaviji kaže, da je bil slovenski »liberalizem« v osnovnih točkah podoben srbskemu in hrvaškemu. Razlika je bila le v tem, da sta srbski in hrvaški proti sebi imela močno zunajpartijsko opozicijo, ki je, zlasti na Hrvaškem, diktirala tempo partijskim liberalcem, še posebej v nacionalnih zahtevah, ki so bile na Hrvaškem najbolj poudarjene. Srbski liberalni politiki so bili na Titov pritisk prisiljeni obračunavati z zunajpartijsko opozicijo, čeprav so se represivnim metodam skušali izogniti in bili zaradi tega kritizirani, da so premehki z opozicijo.

Med temi tremi usmeritvami pa so bile tudi precejšnje razlike; za Hrvaško je bil značilen nacionalizem, zlasti v t.i. »množičnem gibanju« leta 1971, ki ga slovenski liberalci niso – vsaj ne v celoti – podpirali. Med srbskimi in hrvaškimi politiki so bila v času »liberalizma« ostra trenja, tako da do kakšnih resnejših povezav ni moglo priti. Tudi časovni intervali vseh treh »liberalizmov« se niso ujemali; in to je konservativni struji v vrhu ZKJ olajšalo obračun. Povezave in občasna medsebojna podpora vsaj v odnosu do ortodoksnejšega dela zveznega vodstva pa so med vodilnimi liberalnimi politiki, srbskima Latinko Perović in Markom Nikezićem, hrvaškima Savko Dabčević-Kučar in Mikom Tripalom, slovenskim Stanetom Kavčičem, makedonskim Krstom Crvenkovskim, dr. Slavkom Milosavljevim in drugimi, obstajale. Medsebojno

informiranje, izražanje stališč in pogledov na aktualno dogajanje in generalne usmeritve posameznih vodstev je potekalo tudi prek intervjujev in člankov v raznih revijah.

Glede obravnave nacionalnega vprašanja sta si bili Hrvaška in Slovenija bliže, medtem ko je bila na drugih področjih (poimovanje demokracije) večja sorodnost med slovenskim in srbskim liberalizmom. Razlike so bile glede gospodarskih konceptov in izhajale so predvsem iz specifičnosti posameznih republik.

S stališča celotne Jugoslavije je bil najpomembnejši obračun s srbskim liberalizmom, ki je bil tudi najtežji. Tito se je v njem osebno najbolj izpostavil – tudi zaradi osebnih zamer, npr. kritik zaradi podelitve dosmrtnega predsedstva in dokaj javnih zahtev v Srbiji, da se umakne, ker je prestar. Liberalce v Srbiji je odstranil po povsem neformalni poti, na političnem aktivu srbskega vodstva.

Do neke vrste »liberalizma« je prišlo tudi v drugih republikah. V Bosni in Hercegovini se je ta izrazil predvsem v frakcijskih bojih za oblast, pri čemer nobena skupina v resnici ni bila formistično usmerjena. V Makedoniji je bilo liberalno gibanje pomembnejše, čeprav je šlo bolj za zapoznelo refleksijo na dogajanje v razvitejših republikah. Na področju demokratičnih pravic je bil makedonski »liberalizem« dokaj konsistenten, ni pa imel ekonomskega programa; predvsem je bil kritičen do pretirane usmeritve v težko industrializacijo in je bolj gradil na naravnih danostih Makedonije. Na mednacionalnem področju je bil zlasti obremenjen z odnosom do makedonskih Albancev. Tito ni vztrajal pri obračunu z makedonskimi liberalci, tako da je bil konflikt bolj posledica notranjih trenj.

Pri analiziranju in medsebojnem primerjanju posameznih liberalnih gibanj oz. medrepubliških odnosov nasploh, je treba upoštevati tudi pomembno vlogo vojaških in policijskih (zveznih in srbskih) obveščevalnih služb, ki so bile v rokah konservativnih političnih sil. Te so represivni aparat uporabljale bodisi kot neposreden instrument prisile bodisi v psihološkem smislu v obliki pritiskov pri političnem odločanju. Prek obveščevalnih služb je politični vrh, zlasti pa Tito, zbiral informacije, ki so precej vplivale na njegove odločitve. Večkrat so te službe z obtoževanjem enega ali drugega vodstva, s posredovanjem netočnih, prirejenih ali lažnih podatkov poskrbele, da so se odnosi med posameznimi vodstvi še poslabšali. To seveda ne pomeni, da bi se posamezna liberalistično usmerjena vodstva brez tega pritiska zlahka sporazumela. Tudi če bi prišlo do skupne zmage »liberalizma« v Jugoslaviji, bi se pretresi nadaljevali, vendar bi bili najbrž manj radikalni, kot so bili. Ali pa bi bilo mogoče ob morebitni prevladi liberalističnih reformnih sil brez prisile ohraniti jugoslovansko skupnost, ostaja odprto vprašanje.

»Liberalizem« v Sloveniji, in tudi Jugoslaviji, je torej izhajal iz spoznanja, da režim, kakršen je bil, potrebuje več širine, spoštovanja posameznika, svobodne iniciative, drugačno vlogo ZK, več decentralizacije in republiške samostojnosti, da so poleg gospodarskih reform nujne tudi politične spremembe. Intimno so posamezniki videli vzore tudi v zahodnih socialističnih in socialdemokratskih sistemih, vendar s pridržkom do vprašanja lastnine. Samoupravljanje in družbena lastnina v konceptualnem smislu za partijske liberalce nista bila sporna.

Šlo je torej za poskus v še nezrelih razmerah reformirati socializem, vendar je bil ta preveč rigid, da bi do tega dejansko lahko prišlo, odpori proti spremembam, podprti s Titovo avtoriteto, preveliki, mednarodne okoliščine pa preveč neugodne, tako da je prej ali slej moralo priti do zloma.

Teoretično gledano pa bi morebiten uspeh »liberalizma« v Sloveniji najbrž omogočil prehod v neke vrste socialdemokratsko varianto socializma s političnim pluralizmom in tržno ekonomijo. S tem bi Sloveniji prihranil dve dragoceni desetletji, ki ju je v razvojnem smislu izgubila, uspeh »liberalizma« v jugoslovanskem prostoru pa bi morda celo omogočil neke vrste ohlapno povezavo med republikami. Vendar tovrstne hipoteze seveda že niso več stvar zgodovinske obravnave.

REPE Božo, Ph D., historian and writer
SLO – 61000 Ljubljana, Marinkov trg 5A

"LIBERALISM" IN SLOVENIA

Borec, Ljubljana, XLIV/1992, No. 9-10, pp 671-950, Slovene (English)

272

In post-war Slovene and Yugoslav history, the term "liberalism" is used to denote the period between the mid-sixties and mid-seventies. It was the time when important democratic changes occurred within the only and leading party, the Communist Party of Yugoslavia (CPY), which was also reflected in society. Democratic processes were forcibly interrupted in the first half of the seventies. Democratic movements were the strongest in Slovenia, Croatia and Serbia, and they also gained ground in Macedonia. In places they were expressed as attempts at national affirmation (Slovenia, Macedonia), which sometimes led to nationalism (Croatia). Party "liberalism" is in no way related to classic liberalism, except in a few fundamental democratic principles.

The democratic movements in the sixties had their precedents. The transition from a multi-party to a one-party system in the first post-war years in Yugoslavia was fast and forcible, but traces of pluralism remained. The same was true of Slovenia, where the process was completed during the war with the so-called "Dolomite Declaration" (adopted on 1st March, 1943); with the Declaration, the Liberation Front lost its coalitional character, while two of the founding groups (the Christian Socialist and the Sokoli) renounced their independent (Party) political activities.

Despite the fact that the Communist Party of Yugoslavia in the forties did away not only with the non-Party opposition (including the Catholic Church), but also with different opponents within itself, the critical attitude towards the Party policies never completely died. In the forties, its most fervent critic in Slovenia was a Christian Socialist, Edvard Kocbek, and from the fifties on, oppositional views were expressed primarily through cultural controversies, in which the most important role was that of certain magazines (in Slovenia, for example, *Beseda* at the beginning of the fifties, *Revija 57* at the end of the fifties, and *Perspektive* in the first half of the sixties).

From the end of the forties to the mid-eighties, in Yugoslavia, there was no organized opposition in the true meaning of the word, although the term was frequently used to denote individuals or groups who opposed the ruling regime. The official policy – especially from the beginning of the fifties on – silently allowed pluralism in culture, art and partly in the press, and indirectly even in political sciences (for example, different interpretations of Marxism and other schools of philosophy; the most radical and well-known abroad was the group gathered round the *Praksis* magazine). However, the "silent pluralism" was conditioned by the prohibition of political association and by tolerance policies which for every case defined the limits of how far the activity could go. As a consequence, critics of the authorities usually never reached beyond writing articles and grouping around particular magazines; as soon as they tried to develop into a political movement, they were stopped with administrative measures and trials.

Due to the specific circumstances, the opposition or the so-called alternative primarily emerged within the leading party or at least sprang from it (the so-called revisionism), in which an important role was played by individual leading Communists.

The first ideological differences showed as early as after Stalin's death, when the process of democratization under Tito's influence was hindered. The cause was the fear of the consequences of anti-Stalinism in Eastern European countries which could have threatened Socialism, as well as a possibility for Yugoslavia to reestablish closer links with the Soviet Union, but renewed revisionism (similarly to during the conflict

with the Informbureau) would have been to its disadvantage. Although the 6th Congress of the Communist Party of Yugoslavia convened on 7th November, 1952, in Zagreb, announced democratisation (CPY with a resolution renounced its authoritarian role in state bodies, the economy and society in general, and changed its name to the League of Communists of Yugoslavia – LCY), a year later the case against the most famous Yugoslav dissident, Milovan Djilas, showed that the reforms were not meant seriously. In fact, Djilas had no special programme, but he postulated his doctrine on the premise that a new, bureaucratic class was emerging in Yugoslavia, and at the same time a new Socialist left-wing faction, which allowed for the development of two Socialist parties. Although they silently agreed with Djilas, many leading personalities could not publicly support his ideas, especially when it became clear that Tito disapproved of them.

273

After Djilas' case, the most pressing social conflicts were again resolved in secrecy by the highest Party bodies. Social conflicts were also aggravated because of international conflicts, or rather conflicts between particular peoples (republics) and the centre, which, however, were not publicly recognized by the leading authorities. The latter insisted on the thesis that the Revolution had once and for all resolved the principal national problem in Yugoslavia, and that concrete cases occurring after the war were the results of bourgeois nationalism and the immaturity of politicians who succumbed to local interests and did not comprehend the complexity of the Yugoslav community. The LCY, which was considerably less orthodox than other Eastern European Communist parties, did not manage to follow the rapid changes in the world: technological advances, formation of post-industrial societies and related consequences (emergence of new classes), changes in social policies in Western European countries, and beginnings of future powerful integrations (e.g. EEC). All this is also evident from the only post-war programme adopted in 1958.

Gradual changes in the attitude towards the national question became evident at the beginning of the fifties, when the leadership of LCY indirectly admitted that there existed many errors in the policies concerning national minorities, and that certain minorities were neglected. At the beginning of the sixties, Tito tried to discipline certain national policies, especially the Slovene ones; the conflict between the two factions in the leadership – the centralist and the democratic-federalist – was so strong that the discussion about the Constitution had to be postponed. The Constitution was adopted in 1963, but in comparison with the previous Constitution from 1946, it contained serious limitations with respect to national rights. The more orthodox part of the leadership, together with Tito, saw a solution in the reestablishment of closer links with the Soviet Union and enhancement of Socialism as the best solution for all Yugoslav nations (the less radical variant allowed for the specific national features and languages, but a common "Socialist" culture, while the most radical variant foresaw the creation of a single, Yugoslav nation).

In the mid-sixties, partly because of the economic crisis, and partly because of personal and other, not quite clear reasons, certain changes occurred in political attitudes. They were first evidenced at the 9th Congress of LCY convened from 7th to 13th December, 1964, in Belgrade, by the conclusion that Socialist development caused international conflicts, by the announcement of an economic reform (which started being implemented a year later), and above all by a case against Aleksander Ranković (Secretary of the LCY Central Committee, Vice-President of the Republic, and head of the intelligence office); Ranković personified the centralist and dogmatic orientation in the Yugoslav leadership (at the 4th Plenum of the LCY Central Committee held on 1st July, 1966, also called the Brioni Plenum). In 1965, Edvard Kardelj (one of the leading politicians, isolated from political decision-making by centralist forces at the beginning of the sixties, and also in disgrace with Tito) concluded that there existed three political orientations in Yugoslavia: the Croatian and the Slovene orientation, which strove for the highest possible level of independence of the two republics, the

centralist orientation supported by the lesser developed republics – Macedonia, Bosnia and Heregovina and Montenegro – which expected more help from the centre, and the hegemonic orientation which was strongest in Serbia. According to Kardelj, the third had the best perspectives – provided that the narrow leading revolutionary faction left the political stage. Kardelj therefore suggested that the republics should become completely independent, while the function of the federation would be that of the “technical instrument” with which the republics could coordinate their policies. Kardelj, of course, foresaw various defence mechanisms which would enable the preservation of Socialism and at the same time have an integrational function: the LCY, organized according to the principles of democratic centralism and able to retain its monopolistic position, and a centralist common army. Kardelj's proposition met with great surprise, and although Tito verbally, but not actually, supported it, it was never entirely put into practice.

In the second half of the sixties, the federalization of the state and LCY started, along with an attempt at an economic reform; the situation became less strained, and in individual, national parts of LCY (first in Slovenia), “liberal” factions were formed.

The fundamental credo of Slovene “liberalism” was that persistent internal criticism could change the structure of the system. However, Slovene “liberals” operated within the system, which was still Socialism, and they recognized the leading role of the LCY, but at the same time expressed demands for pluralism in the existing socio-political organizations. The most radical demand envisaged the reorganization of the Socialist Alliance of Working People (SAWP) on the principles which governed the Liberation Front, and a possibility of including different opinion groups which would prepare independent programmes and have the right to criticize official policy. This would normally lead to a two-party Socialist system, and later to multi-party pluralism. Advocates of “liberalism” in principle recognized socially-owned property, but strove for other forms of ownership. Their vision of international relations was based on the confederative principle (although they never publicly used this term at the time), i.e. economic independence of the republics, greater independence in international relations and financial system, principle of quotation as a means of financing the federation, concept of territorial organization of defence forces and the right to do military service in the home-republic, greater (linguistic and general) equality in the Yugoslav Army, and the right to establish direct relations between the republics without the federal centre as mediator. The fundamental principle was therefore national (republican) sovereignty, on which the competencies of the federation would be based. In certain “national” principles there were no significant differences between the liberal and conservative factions; the main differences regarded the tactics.

Slovene “liberalism” never had an exact programme, but its orientations can be discerned from a number of texts, public speeches and practical political moves by its advocates. Apart from a few exceptions, their activities were never organized in terms of having a “centre”, although the central person in the movement was Stane Kavčič, President of the Slovene government from 1967 to 1972. The movement was heterogeneous, and functioned according to the principle of “the same wave length” rather than as a conspiratorial group or an organized faction within the League of Communists of Slovenia. Theoretically, the fundamental theses were postulated within the circle gathered around the *Teorija in praksa* magazine, but strong liberal groups also existed within the government, assembly, individual organizations within the LCS, especially in Ljubljana Town Committee, the University, mass media, and among those economists who were in favour of reforms.

The economic concept of “liberalism” started to be formed when Stane Kavčič was elected President of the Slovene government (Executive Council). It was based on the premise that the Slovene economy was materially and ideologically burdened by the characteristics of the centralist, heavy-industry-oriented system. The concept envisaged the development of propulsive industries, i.e. trade, banking, tourism,

transport, services, consulting, engineering, informatics and computer sciences. It also envisaged the establishment of economic links the neighbouring and other Western European countries (Slovenia was to become a bridge connecting the developed and under-developed regions), and was in favour of other forms of ownership (shares). In terms of power, Slovenia was to exploit gas, electric and nuclear power, taking into account ecological problems (the term "stable green balance" was used), which the government never implemented in practice. According to the original concept, Slovenia was to develop decentralistically (with major industry concentrated along major traffic routes), but polycentrism later prevailed in economic programmes, which nevertheless had a unified and centrally governed "social superstructure" (education, health care, culture, research and science, tax policies.) Comparatively speaking, the liberal concept was close to the social democratic model (a great deal was said and written about the "concept of market economy with a social state"), but the term is not used, and liberal politicians never identified with it, at least not publicly.

275

Between 1969, when its earliest draft was drawn up, and 1972, when it was adopted by the Assembly, the economic concept was considerably modified because of the political situation in Slovenia and Yugoslavia (fight for domination between the conservative and the liberal forces), so that it was never actually implemented in practice.

As early as 1968, liberalistic processes were hindered by student riots (especially in Belgrade), the invasion of Czechoslovakia and demonstrations in Kosovo; however, in the same year the national factions of the Party became considerably independent, and amendments to the Constitution were adopted which marked the beginning of the federalization of the state.

In Yugoslavia as well as elsewhere in Europe, the student movement had strong reflections in politics. However, the Yugoslav movement differed from the European, because it did not want changes, but was actually identified with the aims of the LCY, while the character of its claims was mostly egalitarian. The 1968 demonstrations hurt the pride of the leadership and especially of Tito (although the demonstrations supported him), because the vision of Yugoslavia as a stable state started disappearing, and just as strong was the fear of losing power, which was even intensified by the possibility of an intervention from the Soviet Union. Tito interpreted the intellectual movement, which in the sixties spread all over Yugoslavia, especially at universities and around certain magazines (*Perspektive* in Ljubljana; *Praksis* in Zagreb and Belgrade; *Odjek* in Sarajevo), as an organized political opposition. The leadership was also afraid of the supporters of Ranković, since they were believed to have tried to turn the demonstrations to their advantage. During the discussions about how to react to the demonstrations (by then, Tito had already managed to calm the students with a speech on television), a long expected conflict occurred between Serbs and Croats in the leadership of LCY, but Tito forcibly put a stop to it, demanding total unity, even at the price of the leadership being halved.

The invasion of Czechoslovakia considerably narrowed the leadership's views of fundamental democratic rights. The LCY, for instance, in the interest of state security again started controlling the press, vigilance and attitude towards various antagonistic subjects were again emphasized, democratization within the LCY was limited, the belief gained ground that Yugoslavia had a special mission as a state, since its system and international policies protected the reputation of Socialism in the world, which triggered off the orientation towards the Third World and uncritical comparisons with it. The demands for greater control of the LCY and restriction of democratic tendencies were intensified by the demonstrations in Kosovo.

Despite all this, the belief that economic reform (although it was losing zeal) and democratization should be continued was still noticeable, but to a limited extent in regard to civil and political rights and freedoms, and to political pluralism. Classic multi-party pluralism was not being considered, and neither was coalitional pluralism

within the framework of SAWP, although Kardelj encouraged it before the fall of the "Prague Spring" (fearing that Czechoslovakia with its reforms might overtake Yugoslavia). A few years later, after the failure of "liberalism", "pluralism of self-management interests" was offered in return, but the monopoly within it was retained by the League of Communists.

Some important changes also occurred in the League of Communists of Slovenia (LCS): the republican congress was, for the first time, convened before the federal; at the 6th Congress held from 9th to 11th December, 1968, the LCS adopted its own statute; the minority in the Party received the right to represent its interests; the role of the Central Committee became more important, while that of the executive bodies was reduced; many young people were accepted into the leadership. Political power was also distributed among various political centres, but this was considered too radical by a part of the leadership, especially by Edvard Kardelj, who tried to delay the reforms, for, in his opinion, they might have caused the disintegration of the League of Communists in Slovenia. An opportunity was offered at the time of the so-called "road affair", which revealed sharp controversies between Slovenia and the federal centre. The affair occurred in the summer of 1969, when the Federal Executive Council presided over by a Slovene, Mitja Ribičič, left out two sections of the motorway Šentilj–Nova Gorica (Hoče-Levec and Postojna–Razdrto) from the proposal for the distribution of an international loan for road construction. The Slovene government strongly protested, backed by the Slovene public, and at the beginning also by the Slovene political leadership. When the conflict was aggravated (the federal government insisted on its decision, stating that Slovenia was taken into account with previous loans, while the Slovene government demanded a discussion about the problem in the Slovene Assembly, and a modification of the Federal Executive Council's conclusion), polarization also occurred within the Slovene leadership. Its liberal part supported the demands of the Slovene government and Stane Kavčič who wanted to radicalize the case and thus prove that Slovenia could not realize its national interests in the federation as it was.

The more conservative part of the leadership which supported Edvard Kardelj – the most prominent people in it being France Popit, President of the LCS Central Committee, and Sergej Kraigher, President of the Assembly – managed to prevent the sitting of the Assembly. As a result, pressure was exerted on the delegates who had demanded an assembly sitting, and they had to undergo Party discipline. The leadership of LCY also entered into the conflict; at the 16th session of the executive bureau held on 7th August, 1969, it characterised the "road affair" as a nationalistic affair, and above all criticised the Slovene press. Conflicts between the nations again became evident at the session (especially between Serbs and Croats), which Tito had managed to silence the year before. The session, and the internal meeting between Tito and the Slovene delegates, made the split between the supporters of Popit and those of Kavčič even deeper. In Slovenia, the conservative faction exerted strong pressure in order – with the help of the federal bodies – to discipline the liberals and gain control over the press, radio and television, which mostly supported liberal policies. The culmination of this attempt was the extended session of the Secretariat of the LCY Central Committee held on 25th and 26th August, 1969, which severely limited the influence of Kavčič and the liberal faction, but did not manage to stop it. At the session, Edvard Kardelj conceptualized his new (actually "old") political orientation, which gained ground in Slovenia and Yugoslavia at the beginning of the seventies. This orientation was characterized by a strong emphasis on ideological questions, the fight against enemies (which must have existed according to the logic of "class struggle", although the organs of persecution could not identify them), ensuring equality, proving the necessity and crucial role of the LCY in the system, and subordination of economic laws to self-management agreements.

Ideologization prevented a critical reflection on the actual position of Slovenia in

Yugoslavia, its advantages and disadvantages, since the position was defined as ideal in advance (Slovenia exists in the most democratic system, which is superior to "usual" parliamentary democracy and "usual" federation or confederation). Instead of rational, evolutive development, a formula of permanent revolution with campaign political leaps and half-defined reforms which encouraged negative staff selection was offered. The main driving force of progress was supposed to be a unified working class with its avantgarde (League of Communists), which – representing an "organized social awareness" – had broader and better knowledge than others, and communicated with the public in one way, namely to inform and convince it of the accuracy of its policies. This concept, of course, was formulated over a longer period, compromises were needed (for example, during decentralization and federalization of the state), and also foreign financial aid. The concept was not in its entirety formulated by Kardelj, but during the "road affair" he was the first to consistently present its fundamental theses; in relation to previous searches for new orientation, this was definitely a new one.

277

Towards the end of the sixties and at the beginning of the seventies there followed other "affairs", which revealed the conflicts between the liberal and the conservative factions. Kavčič was accused to having cooperated with political emigrants, since he allowed Ciril Žebot to visit Slovenia. During the war, Žebot was a member of the White Guard, but at the time of the visit he was an economist and lecturer at Georgetown University, USA. In his publications, Žebot supported a (confederal) model of the Yugoslav system, similar to that of the liberals, but allowing for party pluralism and demanding national reconciliation. A conflict with the federal centre – especially with the army – occurred when, after the Soviet invasion of Czechoslovakia, Slovenia started building up its own territorial defence and tried to buy weapons and equipment abroad, which provided the basis for criticism of liberal politicians.

In 1971 and 1972, the pressure exerted by conservative politicians on liberal individuals or groups became stronger. In the spring and summer of 1971, Slovenia was perturbed by the "affair of 25 delegates". A group of republican delegates, in addition to official candidates for Slovene membership in the newly-elected presidency of the SFRY, put forth a proposal for its own candidate (Dr. Ernest Petrič), who later renounced his candidature. The nomination of Ernest Petrič was in accordance with the Statute of the Assembly, but was without the approval of the SAWP or the LC. Since this meant infringing upon the monopoly of the League of Communists, the reaction was very strong, the group was stigmatized, some of its members were expelled from the LC or the Assembly, and the consequences could be felt for many years. At the same time, demands became more and more pressing to purge editors and journalists from certain magazines (especially *Teorija in praksa*), and liberal professors from the Faculty of Sociology, Social Sciences and Journalism. The Executive Council, Chamber of Commerce and directors with a liberal orientation were constantly criticized, and social equality was demanded at Party conferences.

The purge started with the Town Committee of the LCS in Ljubljana (in spring 1971). The Committee was the most democratic, and in terms of projects and interests the best organized part of LCS, and thus the core of the opposition within the Party. After thorough preparation, on 28th and 29th October, 1972, the Party was ready to get rid of Kavčič and his followers. Kavčič was forced to resign, and an ideological purge followed in all important social sectors.

Parallel with political purges was the normative implementation of a new economic and political system, which ended in the adoption of the Constitution in 1974. The main demands made by the liberal and national movements in Yugoslavia were, normatively speaking, satisfied. Economically and politically speaking, the concept of self-management and social agreements was introduced. According to this concept, people's social lives were supposed to be based on self-management at their jobs and in local communities and communes. Thus they could directly exercise their rights, and the aim would have been achieved when a high level of integration among people

in the social, work and ideological aspect was achieved as a result of radical modifications of the existing system. The new economic system was entropic and uncompetitive. In Slovenia, real-Socialist economic logic prevailed, with large industrial complexes and unskilled manpower mainly imported from other Yugoslav republics, while many educated people left the country and worked abroad. Compensation for the total ideological and staff control of the League of Communists was false social peace which lulled people and encouraged uncompetitiveness in all spheres, which caused a serious economic crisis in Slovenia and Yugoslavia in the eighties, and the disintegration of the state and civil war in the nineties.

A comparison between specific liberal movements in Yugoslavia shows that Slovene "liberalism" was in its fundamental features similar to Serbian and Croatian. The difference was in that Serbian and Croatian liberalism had a strong non-Party opposition which, especially in Croatia, dictated the tempo to Party liberals (particularly in national demands which were most strongly expressed in Croatia). As a result of Tito's pressure, Serbian liberal politicians were forced to purge the non-Party opposition, although they tried to avoid repressive measures and were therefore criticized to have been too tolerant towards the opposition.

There were also a few considerable differences between the three orientations (Croatia was characterized by nationalism, especially during the so-called "mass movement" in 1971, which Slovene liberals did not support, at least not entirely). Throughout the period of "liberalism" there existed serious conflicts between Serbian and Croatian politicians, so that closer cooperation was impossible. Moreover, the time intervals of the three "liberalisms" did not coincide (which facilitated the purges carried out by the conservative faction in the LCY). However, there existed closer links and occasional mutual support among the leading liberal politicians, at least in their attitude towards the more orthodox part of the federal government (contacts between the Serbs Latinka Perović and Marko Nikezić, Croats Savka Dabčević-Kučar and Miko Tripalo, Slovenes Stane Kavčič, Macedonians Krsto Crvenkovski and Dr. Slavko Milosavljević and others). Information, opinions and views on current events and general guidelines were also exchanged through interviews and articles in various magazines.

In regard to national questions, Slovenia and Croatia had similar views, while in other aspects, for example understanding democracy, there were greater similarities between Slovenia and Serbia. The main differences were in economic concepts, and they were conditioned by the specific features of the republics.

Comparatively speaking, the authorities had the greatest difficulties in doing away with Serbian liberalism. Tito was personally involved, partly because of personal offence, e.g. criticism of him being President for life and public demands in Serbia for him to resign because he was too old. He purged the liberals in a completely non-formal way (at a political meeting of the Serbian leadership).

Certain forms of "liberalism" could also be discerned in other Yugoslav republics. In Bosnia and Herzegovina these trends were reflected primarily as in a factional struggle for power, but no group actually had formative tendencies. In Macedonia, the liberal movement was more important, although it was more of a delayed reaction to the events taking place in other Yugoslav republics. Macedonian "liberalism" had consistent views on democratic rights, but it had no economic programme: it was critical of the overemphasis on heavy industrialization and accentuated Macedonian natural resources. In relation to other nations, it was particularly troubled by the attitude towards Macedonian Albanians. Tito did not insist on a purge among Macedonian liberals, so the conflict was above all the result of internal controversies.

When analyzing and comparing particular liberal movements or relations between the Yugoslav republics in general, one needs to take into consideration the important role of the military and police (federal and Serbian) intelligence offices, which were in the hands of conservative political forces. They used repression either as a direct instrument of force or as psychological pressure in political decision making. The

political leadership and Tito in particular gathered information from intelligence offices, and it considerably affected their decisions. By accusing the leading bodies, using incorrect, modified or false information, the intelligence offices caused the relations between the republican authorities to deteriorate even more. This, however, does not mean that consensus would otherwise have been easy. Even in the case of a joint victory of "liberalism" in Yugoslavia, conflicts would have continued, but they might have been less radical than they actually were. However, the question remains whether the Yugoslav community could have been preserved without force, even if liberal reforming forces had won.

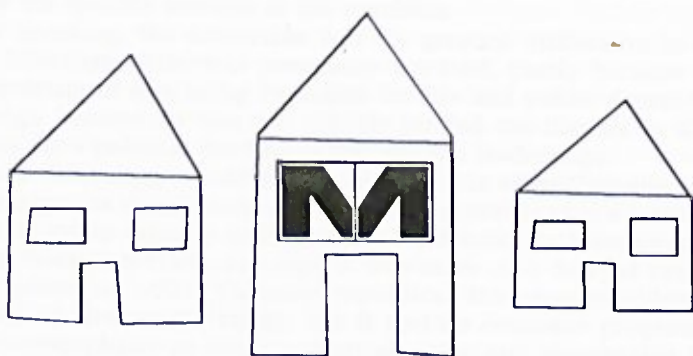
"Liberalism" in Slovenia (and Yugoslavia) therefore sprang from the realization that the current regime required greater flexibility, respect for individuals, free initiative, a different role for the League of Communists, decentralization and a higher level of republican independence. In addition to the economic, political changes were also imperative. Certain individuals modelled their views on Western Socialist and social democratic systems, but with reservations on the questions of property. In the conceptual sense, self-management and social property were never actually questioned by Party liberals.

It was therefore a premature attempt at reforming Socialism, but the system was too rigid to actually allow for the reforms. Antagonisms supported by Tito's authority were too strong and the international situation too unfavourable, and a collapse was therefore inevitable.

Theoretically speaking, a possible success of "liberalism" in Slovenia might have enabled a transition into a kind of social democracy with political pluralism and a market economy. Slovenia would thus have not lost two precious decades, which it did, in terms of development. If "liberalism" had succeeded in Yugoslavia, the links between the republics, though loose, might have been preserved. However, these hypotheses are not the subject of our historical study.

Poslovni sistem Mercator, d.d., Ljubljana

61113 Ljubljana, Dunajska 107; Tel.: 061/ 18 22 82; Fax: 061/ 18 11 97

***Dober dan,
Mercator za boljši vsakdan!***

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar,
dr. Dušan Nečak, dr. Božo Repe, Milica Strgar, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

POMOČNIK GLAVNE IN ODGOVORNE UREDNICE

dr. Božo Repe

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Čjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA UREDNIŠTVA

Mira Puntar

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

61001 Ljubljana, Šubičeva 10 – poštni predal 203, telefon 158 000, interna 30

Cena pričujoče številke v prosti prodaji 1.500 SIT

ŽIRO RAČUN

(RO ZZB NOV Slovenije) 50100-678-45473 (za revijo Borec)

Naklada 1000 izvodov

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Revija izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije

ISSN 0006-7725

UDK 949.712+82(05)

NA NASLOVNICI

Jože Čiuha: Variacije na temo XIV, 1983

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-649/92 z dne 27. 10. 1992 šteje ta knjiga po 13. točki tarifne številke 3 Tarife davka od prometa proizvodov in storitev (Uradni list RS, št. 4/92) med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov in storitev.

Joe Guhny

DRAGI NAROČNIKI, SPOŠTOVANI BRALCI!

Revija Borec je ena najstarejših povojnih revij v Sloveniji, saj nepretrgoma izhaja že več kot štirideset let. V tem času je doživela kar nekaj transformacij, korenito vsebinsko spremembo v zadnjih letih, v času prehoda v pluralistično družbo, ko je odpirala in strokovno in znanstveno osvetljevala nekatere problematične in tudi travmatične teme. Žal tega vsebinskega preboja, ob katerem sta se v reviji srečevali, se dopolnjevali in si nasprotovali že uveljavljena generacija slovenskih zgodovinarjev, družboslovcev, literatov in publicistov in kritična mlajša generacija, ki je vstopala na prizorišče javnega delovanja – tega, žal, prva posocialistična oblast ni hotela opaziti. Revijo je uvrstila med (sicer redke) periodične publikacije, ki so dobile oznako »režimskosti«, in ji prepolovila subvencijo...

Tako je v letu 1991 revija sklenila letnik z deseto številko, v letošnji program pa v drugi polovici leta uvrstila tri tematske številke, kar ni običajno. Kaj bi skrivali, le malo je manjkalo in revija bi prenehala izhajati! Na pomoč so nam priskočili sedanje Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za znanost in tehnologijo in ustanovitelj revije – RO ZZB NOV Slovenije. K sreči gre za kakovostne publikacije, ki pokrivajo temeljne vsebinske usmeritve naše revije – literarno, zgodovinsko in antropološko:

1. Poljska poezija 1939–1945: ALARM
2. dr. Božo Repe: »LIBERALIZEM« V SLOVENIJI
3. dr. Božidar Jezernik: SPOL IN SPOLNOST IN EXTREMIS

Prva in druga sta že izšli, antropološko študijo o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück in Auschwitz 1933–1945 pa boste prejeli v prvi polovici decembra.

Toliko v pojasnilo in opravičilo. In še to: storili smo vse, da revija ne bi ugasnila, in zelo si prizadevamo, da bi izhajala še naprej. Prihodnji letnik načrtujemo s posebno pozornostjo in prepričani smo, da nas z že do sedaj izpričano naklonjenostjo ne boste zapustili.

Uredništvo in uprava revije Borec

Zgodovinopisno delo o polpretekli zgodovini

Kot tematska številka revije Borec je izšlo raziskovalno delo dr. Boža Repeta »Liberalizem« v Sloveniji – Analiza obdobja t. i. cestne afere

Lazje je našeti odsotne politične živine in strankarske tovariše kot pa imenovati prominentne prisotne na včerajšnji tiskovni predstavitvi dr. Boža Repeta knjige »Liberalizem« v Sloveniji, ki jo je revija Borec pripravila v Inštitutu za novejšo zgodovino. Predstavitve z uvodnimi besedami avtorja in njegovega mentorja prof. dr. Dušana Nečaka se je nadaljevala s pogovorom, ki ga je vodila Ljerkica Bizilj.

Omenjeno Repetovo delo je nekoliko predelana doktorska disertacija, ki jo je septembra 1991 zagovarjal na zgodovinskem oddelku ljubljanske Filozofske fakultete, v njej pa ob oprtu na arhivske vi- re, pričevanja, partijska in vladna gradiva ter pogovore z nekaterimi akterji tistega časa (sodelovanje mu je odklonil France Popit z utemeljitvijo, da je vse zapisano v dokumentih) razvije obsežno, z znanstveno strogostjo pisano monografijo o obdobju, od katerega je minilo manj kot 30 let. Z »liberalizmom« v povojni slovenski in jugoslovanski zgodovini sicer označuje- mo obdobje med sredino 60. in sredino 70. let, ki je znotraj čline

in vladajoče stranke ZKJ prišlo do pomembnih demokratičnih sprememb, ki so odsevale tudi v družbi. Razumljivo je zato, da avtor nameni pozorno obravnavo dogodka, kot so cestna afera v Sloveniji, akcija 25 poslancev in obračun s profesorji FSPN.

V okviru predstavljanja svojega dela, je dr. Repe opozoril na kompleksnost zgodovinskega dogajanja kot večkrat protislovnega in večplastnega procesa, zato tudi sedanja obravnavna slovenskega osamosvajanja ne sme biti omejena le na obdobje zadnjih nekaj let.

Tone Remé je posegel v razpravo z omembo zanimive vloge Edvarda Kardelja pri poslanski aferi,

kajti odsvetoval je vodstvu Slovenije represivno akcijo zoper poslance (odvzem mandata), po njegovi sodbi je bila akcija namreč legalna. Janez Kocijančič je poudaril, da takratni »liberalizem« demantira tezo o popolni monolitnosti partije. Nekdanji funkcionar Sergej Kralgher ni bil pripravljen odgovorjati na dr. Tineta Hribarja vprašanja o nekaterih detaljih čistke na FSPN v tistem obdobju (recimo, ali je bil Franc Šali takrat Kraigherjeva izpostava pri tistem obračunu?), je pa polemiziral z avtorjem knjige, češ da je bil pri pisanju obremenjen s sedanjimi pogledi na demokracijo in na vlogo meščanskih strank v njej. V knjigi naj tudi ne bi upošteval zahteve zgodovinske vede po celostni osvetlitvi pojavov, tudi v zvezi s takratnim mednarodnim dogajanjem. To delo je torej obremenjeno s sedanjimi političnimi klišeji.

V istem duhu je o knjigi govoril aktivist Vinko Hafner in avtorja napadel, češ da bi bila knjiga drugačna, če bi jo pisal 10 let prej ali pozneje, pri tovrstnem zgodovinopisju je zato lahko 2 plus 2 tudi 3 ali 5, odvisno od pisčevega razpoloženja. Protestiral je tudi, ker dr. Repe uvršča Kardelja med trdoročke, opiše ga kot konservativca in samodržca. »To ni dovoljeno«, je prihlil tov. Hafner, in poudaril, da je Kardelj spadal med največje Slovence tega stoletja, kar bo potrdil čas. Predsedniški kandidat Milan Kučan je nasprotno poudaril, da to delo ni v funkciji takšnega ali drugačnega tendencioznega in političnega prevrednotenja. Menil je, da je danes smiselno razpravljati o liberalizmu v takratni družbi le skozi razpravo o liberalizmu v partiji, dr. Repe je sicer za postavil jugoslovanski kontekst, vendar pa to delo jasno pokaže, da ZK ni bila nekaj monolitnega in s tem glasnik enoumja, ampak diferencirana organizacija. Po Kučanovem mnenju je prednost te študije tudi v tem, ker takratne akterje kaže, takšne, kot so bili (s protislovji in dilemami), za razliko od sedanjih stereotipov o ljudeh, »ki niso nikoli delali napak«. Na tej točki se je prihlizal Tonetu Reméu, ki je menil, da je politični fevdalizem danes v Sloveniji še izrazito prisoten. Omenimo naj še intervencijo Petra Volaska v zvezi z rabo termina liberalizem za tisto obdobje, še posebej, ker ga avtor piše v narekovajih, vsekakor pa je takrat šlo za liberalizem znotraj partije, nastavke za resnični evropski liberalizem na bi lahko iskali zunaj nje. JANEZ STREHOVEC

Epitaf za Toneta Pretnarja

Življenjepisi, ki so zloženi v uradniških fasciklih, o življenju ne povejo veliko: prej ga skrivajo v prazne in ponovljive obzorce, za katerimi je konajda nogoče slutiti kaj več kot to, da gre ali da je šlo za krščenega človeka z bolj ali manj razvežano kario. Živa znanstva in spomini odrivajo to posušeno reč ob stran, tako da se pogosto zdi, kot da je sploh ni in je v tistem, kar naj bi povedala, malovredna in ničpovedna. Ampak kaj: tisto ostane, vse drugo nezaustavljivo izginja, ker ostaja spomin samo v živih ljudeh.

Potem pa pride smrt po človeka, ki je v tisočerni občutljivosti in dejanskosti še posebej drugačen in se ga da še nanj pokriti z biografskim obrazcem; napišemo mu epitaf:

Tone Pretnar se je rodil 9. avgusta 1945 v Trzinu, gimnazijo končal v Kranju, študij slavistike v Ljubljani leta 1971; tam je 1980. tudi magistriral, doktoriral pa v Varšavi 1988. Že od 1972 je bil član verzološke komisije pri Poljski akademiji znanosti, kot iskan strokovnjak se je 1979. priključil raziskavam verza še pri Vojvodinski akademiji znanosti in umetnosti v Novem Sadu. 1988 so ga v Ljubljani habilitirali za docenta primerjalne slovan- ske literarne vede. Prej pa je 11

ustvarjanja sveta iz njega. Še kot mlad študent ga je preizkušal na ta način, da je napisal dolg trak- tat v enem samem stavku: kdor ni bil voljan v tem videti jezikovne preiskave in avanture, temu je bila reč še najbolj podobna čudaštvu. Iz iste logike je zmeraj močnejše pogajanja radovednost jezikovnega analogiziranja: do kolikšne mere je mogoče nekaj, kar je pomensko nabito, mnogo- ravensko ali celo dvoumno, po možnosti pa še zvočno vezano in izrazno, prenesti v drug jezik, ne

da bi se sporočilo spotoma pre- več porazgubilo. In je prevajal: Milosza, Skacela, Konwickega, Galeinskega, Paljetka (za preva- jalsko sijajnost je bil odlikovan s Sovretovo nagrado, kar je še podatek za zgornjo biografijo) in pisal lastne verzice: z rinjami in